

*Julija
Biliūnienė-
Matjošaitienė*

**LAIKO
PRASMĖS**

---

*Meilė
Lukšienė*

JULIJOS BILIŪNIENĖS-
MATJOŠAITIENĖS ATSIMINIMAI

DUKTERS PASVARSTYMAI

Medžiaga besiformuojančios lietuvių inteligentijos
mentalitetui suvokti

Julija Biliūnienė-Matjošaitienė
Meilė Lukšienė

LAIKO PRASMĖS

Vilnius, 2004

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Knygos leidimą parėmė
LR kultūros ministerija

Redaktorė
Danutė Kalinauskaitė
Maketuotoja
Gražina Kazlauskienė

© Meilė Lukšienė, 2004
© Rokas Gelažius, 2004
© Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004

ISBN 9955-475-86-2

Turinys

<i>Pratarmė</i>	9
I. MAMULĖ RAŠO	
Atsiminimai	15
Namai, vaikystė, mokslai	17
Su Jonu Biliūnu	76
Šeima (2-as variantas)	119
Straipsniai	141
Sužadinti atsiminimai	141
[Atsakymas]	143
Dar apie Joną Biliūną	150
Apie Žemaitę	153
Iš laiškų ir dienoraščio	157
Stasys Matjošaitis-Esmaitis	158
Apie Joną Biliūną	162
Slogusis laikas	182
Lektūra, menas, žmonės	207
II. DUKTERS PASVARSTYMAI	
I dalis (iki 1918 m.)	267
Lizdas, aplinka, keliai kekeliai	267
Pasaulėvaizdžio kūrimas	295
Pasaulėjimas	295
Nacionalumas	312
II dalis (nuo 1918 m.)	325
Valstybėje	325
1939–1940 m. – Vilnius mūsų – Lietuva rusų	326
Visybės ir integralumo link	334

Vizijos	362
Pradžių pradžios beieškant	376
Patriotizmas	388
Uždara – atdara (bendravimas)	393
Pasaulėžiūrinės užkardos	398
Asmuo – asmuo	408
Asmuo – bendruomenė	413
Nacionalinės kultūros erdvė	420
„Kaip tu galėjai taip padaryti?“	428
Autentiška – tikra?	439
Vienatvė	451
Prisilietimai	463
prie Muzikos	465
prie Literatūros	481
prie Žmogaus	496
<i>Priedai</i>	513

*Motinoms,
veriančioms langą į erdves*

Pratarmė

Šis leidinys ne mokslinė studija, o greičiau medžiaga bandant pažvelgti į mūsų inteligentijos mentaliteto formavimąsi praėjusiame šimtmečiuje. Ją sudaro dvi pagrindinės dalys: mano Mamulės (ir dabar šeimoje tebevadinamos Mamuliuku) atsiminimai, laiškų ir dienoraščio ištraukos bei keli straipsniai ir mano, jos dukros, pasvarstymai. Tai tarsi dviejų laiko atkarpų, vadinkime jas tekstais, perskaitymai. Vienas žvilgsnis daugiau krypta į žmogaus pasaulėjautą, antrasis bando papildyti pirmojo pasaulėžiūros momentus, todėl plečiasi ir į pasaulėjautos sritį. Tekstą čia skaito du skirtingi dviejų kartų žmonės, tarp kurių stiprus prigimties ir kultūros ryšys, tačiau kiekvienas iš jų yra savitas. Kiekvieną jų neišvengiamai veikia savo asmeninio laiko ir savo individualios ateities lūkesčių vizijos. Iš čia ir abiejų žmonių požiūrių, pasaulėvokos skirtybės ar artimybės sąlyčiai. Ta pati laiko atkarpa kiekvieno suvokiama ir išgyvenama kitaip. Du matymo kampai sudėjus, laiko atkarpos vaizdai turėtų būti reljefiškesni.

Mentalitetą suvokiant kaip pasaulėžiūros ir pasaulėjautos visumą – pasaulėvoką, norėtusi perkelti tą nuostatą ir į kultūros antropologiją, kuriai duomenų gal kiek pateiktų ir šis darbelis? Beje, užkliudžius mąstymo ir mokslinio tyrimo sričių sąveikumą, kyla ne vienas klausimas. Tarp jų, ar nesusiaurinamas pas mus tarpdisciplininis požiūris į meno kūrėją ir jo priėmėją, ar tikslinga griežtai laikytis išgrynintos specializacijos atsiribojant nuo tarpdisciplininių išvalgų? – Vargu ar kuri gyvenimo sritis gali daugiau pasakyti apie laiko pasaulėjautą bei pasaulėvoką, kaip menas ir jo kūrėjų asmenybės.

2004 metai jubiliejiniai: sukanka Jono Biliūno 125-metis. Nors mirė labai anksti (1907), jis paliko raiškią brydę mūsų literatūroje ir lietuvių visuomenės formavimosi raidoje. Biliūnas tebegyvas ir šiandien. Abiejose šio leidinio dalyse rašytojas turi savo vietą: ir žmonos atsiminimuose, ir mano pasvarstymuose, pagaliau vieną kitą momentą

paryškina prieduose spausdinamas jo sesers, draugų atsiminimų pluoštelis ir Biliūno laiškuose (paskelbtuose 1983) likęs neiššifruotas užsąkytų Zavadskio katalogo knygų sąrašas.

Vis dėlto Biliūnas nėra šio leidinio centre, – kalbama ir apie daugelį kitų dalykų, į pirmą jų vietą iškyla pati Julijos Janulaitytės Biliūnienės-Matjošaitienės, mano Mamulės, asmenybė. Ji išgyveno beveik 100 metų (1880–1978): užaugo XIX a. pabaigoje, galutinai susiformavo pirmoje XX a. pusėje. Istorinių įvykių buvo apstu: du pasauliniai karai, du Lietuvos nepriklausomybės atkūrimai (tiesa, antrojo nesulaukė, tačiau išgyveno ilgą ėjimą su tais, kurie jį matė); pirmosios valstybės statyba ir griuvimas, tautos genocidas. Per savo pačios kultūrinę brandą patyrė esminius Lietuvos kultūros socialinės sklaidos lūžius – visą iš kaimo kilusio inteligento gruoblėtą pasaulėvaizdžio, pasaulėjautos formavimosi kelią.

Mamulė išėjo iš lietuvių valstiečių dar dūminės pirkios, kopė mokymdamasi ir lavindamasi į lietuvių visuomenės inteligentų gretas, tęsdama, papildydama, praplėsdama turimą XIX a. pabaigos valstiečio mentalitetą. Į jos patirtį, požiūrius iš dalies galima žvelgti kaip į motiną, kultūros ugdytoją šeimoje, kaip į kultūrinės tradicijos puoselėtoją, pro ją matant to tipo žmogaus apibendrintą vaizdą, tūkstančių tūkstančius mylinčių, mąslių, rūpesčio pilnų motinų akių ir širdžių.

O praėjusiam šimtmečiui ryškėja mūsų tautos nacionalinės savimonės tapsmas drauge su politinės ir nacionalinės valstybės vizijos bren dimu. Mes dar ir šiandien nesame pasiekę čia viršūnės. Tuo pat metu neatskiriamas ir nacionalinės kultūros savimonės formavimasis. Jo veikiamą auga lietuvių inteligentija, o joje žymėtinai savitais atspalviais ir lietuviškas moters ėjimas į plėtėjančius horizontus.

Visa tai modeliuoja plačiabriaunis kultūros virsmas iš agrarinės į industrializacijos ir urbanizacijos vis labiau veikiamą ir keičiamą jos fazę.

Šio leidinio pirmoji dalis („Mamulė rašo“) yra grynai memuarinė. Antroji, pasvarstymai, tik iš dalies tokia ir ji ne chronologiškai dėstoma. Pagrindas – mano pačios daugeliu atvejų su Mamule patirti išgyvenimai bei refleksijos. Plačiai naudotasi memuarine literatūra, ypač artimų pasaulėžiūra bei pasaulėjauta žmonių pateikta medžiaga, kaip antai: Stepono Kairio, Pelikso Bugailiško, Petro Klimo, Stasio Matulaičio, Vinco Čepinskio, iš dalies Mykolo Römerio (tik skelbtais tekstais) ir kt. Tai nereiškia, kad su visais bendrauta, bet jais remiantis šiandien

galima geriau užčiuopti tos aplinkos laiko dvasią, pasaulėvaizdį, tą lietuvių inteligentijos, „nepriklausomųjų demokratų“ margą ir kartu turintį tam tikrą savitumą įvaizdį. Nemaža paspartis buvo mano medžiaga studijai apie lietuvių inteligentijos formavimąsi.

Memuarinė literatūra įvairaus pobūdžio. Nekalbant apie Römerio dienoraštį, kuris čia, deja, tik fragmentiškai panaudotas, bene artimiausias tyrimo kryptimi man Bugailiškis. Jo *Gyvenimo vieškeluose*¹ daug dėmesio skiriama kultūros plėtotės procesui Lietuvos kaime, inteligentijos gimimui, turint prieš akis ne tik grynai jos mokymąsi, bet asmenybių interesus, jų veržlumą, novatoriškumą, organizuotumą ir kitus matmenis. Tai koncentruotas kultūros antropologijos bandymas.

Be abejo, visą šį darbą lengvina šiandien turimas nauja medžiaga bei požiūriais pagrįstas studijų, apibendrinimų, memuarų lobynas (Pranas Čepėnas, Rimantas Vėbra, Egidijus Aleksandravičius ir Antanas Kulakauskas, Viktorija Daujotytė ir kt.).

Naujos faktogenetinės medžiagos mūsų leidinyje palyginti negausu, rūpėjo daugiau žinomų faktų interpretacijos atspalviai. Jiems rasti padėjo kai kurie faktai, skelbiami požiūriais ir naujausioje literatūroje. Tačiau šių pastarųjų nesiimta nei apibendrinti, nei juo labiau kurti susistemintus palyginimus su esamybe.

Skaitančiajam šiuos pasvarstymus kris į akį tam tikras žiūros kampas, tam tikras „šališkumas“, arba subjektyvumas. Pasirinkau jį neatsitiktinai. Gyvename demokratinės visuomenės kūrimosi laikotarpį. Rūpestį kelia formalėjimo, paviršutiniškumo tendencijos, besiremiančios pabrėžtinai juridine demokratijos samprata, nuošalyje paliekant jos esmę, humaniškas nuostatas, su kuriomis turėtų būti derinamas daugiapolio, alternatyvaus mąstymo skatinimas. O priešingai, daugiapoliškumas, kada jis suprantamas formaliai, be jokių humaniškos normų, dažnai krypta ne tiek į konstruktyvios sąveikos ieškojimą tarp žmonių bei socialinių grupių, kiek, pamirštant vertybinį matmenį, į destruktivų susipriešinimą, individualistinį savanaudiškumą. Asmens teisės suabsoliutinamos, nuošalyje lieka pareiga ir Kitas ar bendruomenė. Šiandien ši nuostata stiprėja. Būtų idealu, jei visas pasaulėvaizdis ir pasaulėžiūra būtų konstruojami taip, kad nežeistų žmogiškojo orumo, sudarytų sąlygas skleisti žmoniškumui.

¹ Peliksas Bugailiškis, *Gyvenimo vieškeluose*, Šiauliai, 1994.

Toks žmogus veržiasi į mąstymo erdves, kratosi schemų, doktrinų, kurios kausto mintį, kurios nesutaikomos su jo paties nuostata būti autentišku, būti sau – žmogui. Jis nepaliaujamai siekia išminties, t.y. širdies ir proto lydinio. Vadinčiau nepriklausomo proto žmogui ar nepriklausomu demokratu. Tai nuolatinis ieškojimas požiūrių ir poelgio formų, kurios padėtų rasti kelią į visais lygmenimis kuo didžiausią darną tarp individo ir visuomenės interesų, išsaugant abiejų autonomiškumą. Nepriklausomųjų protų (demokratų) branduolys būtinas kiekvienai normaliai besiplėtojančiai demokratinei visuomenei. Tokius pagrindus turėjau laimės stebėti savo artimiausiųjų asmenų aplinkoje... Aiškinantis to meto laiką dėmesys ir kreipiamas į šias prasmes. Tai savotiškas atviras rašančiosios visuomeninis angažuotumas, drauge ir subjektyvumas. Jis glaudžiai susipina su sutirštintomis šviesiomis spalvomis brėžiant motinos paveikslą. Skaitančiajam gal jos tokios ir atrodys, o man jos toli neprilygsta tikrovei su ta meile ir išmintimi, kurias patyriau.

Stoviu ant gyvenimo pabaigos paskutinio slenksčio. Kai žvelgi į srūvantį laiką, matai bedugnių juodumą ir viršūnių iškilumą, negali nusilenkti, nedėkoti tiems, kurie kvietė stebėti gyvenimo spindesį, juo džiaugtis, į jį eiti, o svarbiausia – jame išprasmingti. Kiekvienas laikas turi savo šviesiąsias prasmes. Kai įsižiūri, iš kartos į kartą, iš šimtmečio į šimtmetį jas jungia tęstinumas. Didelis menas jį suvokti...

Lydėdama šį darbėlį į viešumą, norėčiau padėkoti:

- Lietuvių literatūros ir tautosakos institutui, pasiryžusiam knygą išleisti, supratingai, subtiliai jos redaktorei Danutei Kalinauskaitei;
- širdies bičiuliams Vandai Zaborskaitei, Rūtai ir Donatui Saukams, Violetai Jonynienei, sklaidžiusiems rankraštį su pieštuku rankose;
- įžvalgioms rankraščio šifruotojoms bei perrašinėtojomis Onutei Neniškienei ir Vidai Urbaitienei;
- mano vaikams Ingei, Rimčiui ir Giedrei už rūpestį bei atramą rašant, anūkei Dovilei už visokeriopą pagalbą ruošiant darbėlį spaudai, taip pat Ringailei Bogušytei.

Turiu kartu visų atsiprašyti, kad nesugebėjau į daugelį vertingų pastabų bei patarimų atsižvelgti.

Meilė Lukšienė

1. Janulaičių šeima XX a. pradžioje, pirmoje eilėje iš kairės: Julija (1880–1978), Veronika (1883–1970); antroje eilėje iš kairės: Kalikšas, ūkininkas, (1865–1943/4 Sibire su žmona), Ona (1863–?), motina Agota (1843–1908), Juozas (1868–1940), Pranas (1874–1952 Vladimiro kalėjime); stovi iš kairės: Jurgis, ūkininkas, (1876–1955), Augustinas, mokslininkas, (1878–1950), Petras, ūkininkas, (1870–1945).

2–3. Prieš susipažįstant, patį XIX a. pabaiga:
Julija Janulaitytė, Jonas Biliūnas.

4. Julija ir Jonas Biliūnai 1904 m. Panevėžyje, tik po vestuvių.

5. Zakopanėje 1907 12 08, prieš išlydint.

6. Julija Biliūnienė 1908 m.

7. Jaunėlė sesuo Verutė
lanko vyresniąją Julytę
Zakopanėje 1908 m.

8. Augustinas Janulaitis su žmona Elena Jurašaitė apie 1916 m.

9. Su broliu kunigu Juozapu.

Jonas Biliūnas.

Paveikslai, apysakos ir eilės.

Išleido J. Biliūnienė.
:: Tilžėje 1913 m. ::

I. MAMULĖ RAŠO

10. Pirmasis Jono Biliūno raštų leidinys 1913 m. Spaudai paruošė Augustinas Janulaitis, redagavo, suvienodindamas tarmybes, Jurgis Šlapelis, lėšas parūpino Julija Biliūnienė.

Atsiminimai

Pirmąją knygos dalį „Mamulė rašo“ sudaro Julijos Biliūnienės-Matjošaitienės atsiminimai, laiškų ir dienoraščio ištraukos ir keletas straipsnių (medicinos temomis praleisti).

Atsiminimai turi savo istoriją. Vaikystės vaizdeliai, prisodrinti etnografinio aromato, klostėsi ir gludinosi per daugelį metų. Gal todėl jie išbaigtesni nei kiti. Jų adresatas – vaikas. Aš pati augau tų pasakojimų pakerėta, nuolatos prašydama dar ir dar. Nejučiomis man nežinomas Lietuvos kaimas su savo buitimi, kultūra tapo artimas, savas. Su tais pačiais vaizdais augo ir visi trys mano vaikai. Jie ir dabar mena, kaip, palindę po šiltais Mamuliuko pataliukais mažai kūrentame karo ir pokario kambaryje ar prisiglaudę, ar aptūpę, klausėm mažosios padaužos išdaigų ir išgyvenimų. Su jų skleidžiama šiluma, spalvingumu savaime mezgėsi galvelėse ir širdelėse mūsų kultūros miesto ir kaimo jungis, kūrėsi nacionaliniai pamatai.

Akstinas turimus galvoje atsiminimus užrašyti, juos praplečiant ir temų, ir adresato atžvilgiu, ypač ėmė stiprėti karui praūžus, politinei situacijai pasikeitus. Lietuvoje pastebimai augo dėmesys įvairaus pobūdžio paveldui, ėmė gausėti ir memuarinė literatūra, – tai vienas iš būdų nacionaliniam atsparumui žadinti. Mamulė veikė bendrosios visuomenės nuostatos, taip pat konkrečios aplinkybės. Keletą metų (~1940–~1956) intensyviai gyventa su vis naujai išskylančiais Jono Biliūno prisiminimais. Ji buvo pagrindinis žinių šaltinis mano rašomam diplominiam apie rašytojo laiškus, paskui monografijai apie jo biografiją bei kūrybą, komentuojant spaudai ruošiamus laiškus Jono Biliūno dvitomiui (1954–1955). Nuolatos permąstant prisimintus dalykus, jie plėtėsi ir mintis ta kryptimi nebenurimo, tačiau nebuvo bandyta atskirus gabalus sujungti į visumą, nes negalvota ir apie viešumą, nors vėliau buvo kilusi mintis aprašyti visą gyvenimą. Čia mano nedovanotina kaltė. Kai mudvi su Mamule susidėjusios kone kartu kūrėm tą monografiją apie Biliūną

(išspausdinta 1956), kai čia pat iš pasąmonės joje atgydavo vis nauji veidai, aš nepasirūpinau, kad jie būtų jos pačios ar mano pirma užrašyti atskirai, o tik paskui atsidurtų mano rašomam tekste perpasakoti ar pacituoti, nurodant šaltinį. Taip, deja, nepadaryta. Vientiso, suepizodinto teksto ta tema nėra. Gerai tik tiek, kad Mamulės atsiminimai, kurių itin apstu mano monografijoje, jos skaityti ir prieš spausdinant, ir vėliau. Taigi jų autentiškumas autorės patvirtintas.

Nuo biografijos pasirodymo ligi Mamulės mirties (1978) praėjo nemažas laiko tarpas. Spaudoje, o ypač rankraščiais pasklido nemažai atsiminimų nuotrupų, kurių autentiškumo nebeįmanoma patikrinti, pvz., ateidavo mokinių grupelės su mokytojais aplankyti rašytojo žmonos, pakalbinti ir užrašyti jos pasakojimų. Todėl nei surinkti, nei sudėti į šį leidinį jų nesiryžau.

Kiek kitaip buvo su vaikystės temomis. Jos pamažu klostėsi į visumą pačioje Mamulės atmintyje. O sėsti atsiminimų rašyti net su viltele juos paviešinti kad ir neplačiam žmonių ratui atsirado dingstis, kai geležinei uždangai kiek prasivėrus buvo galima susirašinėti su užjūrio artimaisiais. Jų buvo nemaža: sūnus Saulius su atžalomis, mylimos sesers Verutės Alseikienės duktė Marija Alseikienė-Gimbutienė, sūnus Vytautas, visas ketvertas brolio Jurgio Janulaičio vaikų su šeimomis (tarp jų vienas iš žentų žurnalistas Bronys Raila). Mamulė buvo prašoma siųsti atsiminimus laiškais. Jie buvo pradėti rašyti iš naujo platesni, bet nebaigti. Po mirties parvežti atgal į Lietuvą, tačiau su spragomis (gal dingo siunčiant?). Taip atsirado vaikystės pluošte platesnysis variantas apie Janulaičių šeimą, kuris dėl informacijos gausumo dedamas leidinyje kiek atokiau nuo trumpojo.

Atsiminimai rašyti priešokiais, ne vienu moju, epizodais, pradedant 1953 m., baigiant 1969 m. Kai kurie gabalai turi po 2–4 variantus, nemažai juose pasikartojimų. Rengiant spaudai stengtasi, kiek įmanoma, išlaikyti autentiškumą: taisyta rašyba, išbraukti kai kurie pasikartojimai, minimaliai keista žodžių tvarka sakinyje, beveik neliestas žodynas. Pasirinkus kurį vieną variantą jis, jei reikia, papildomas iš kito ar kitų nieko neprirašant nei nekeičiant, beveik mechaniškai. Būtinai prierašai įterpti mi laužtiniuose skliaustuose.

M. L.

Namai, vaikystė, mokslai

Mūsų šeima buvo gana didelė: šeši berniukai ir trys mergaitės. Skirtumas vieno nuo kito dveji ar treji metai.

Noriu jums, vaikeliai, papasakot apie mergytes – Dievo valios. Vyresnioji Julė, su priedu teisingu, vadinta „padauža“, kita – graži, gera, Verutė – pagramdukas. Žinoma, nieko gal įdomaus, bet mudviem gražiausias gyvenimas – prisiminimai. Taip man gera, kai aš vaikystės amžiuje! „Aš baigiu aštuntus metukus“ [t.y. aštuntą dešimtį]. Verutė netoli manęs stovi. Vaikščiojom mažos būdamos už rankų susikabinusios, taip ir dabar. Mažos būdamos turėjom baltas galvutes – dabar dar baltesnės. Dabar galiu pasakyti, aš viską paliksiu, atėjus jums, himnus dainuosiu. Dabar sėdžiu ir žiūriu į visus pasaulio skausmus, į priespaudą, proto vergiją... O, jaunyste sparnuota, – mylinti, dosni, aistringa, pilna žavingumo, jėgos, patrauklumo! Ar žinot, vaikučiai, ir senatvė gali būti žavinga. Bėda, paskui ją slenka poilsio naktis be galo...

Daug keliavau po pasaulio mišką, vis savęs ieškojau. Suradau nors vėlai save. Juokiuos eidama aštuntus metukus, gera bus man gyventi, su gyvuliukais, paukšteliais. Varlytės, vanduo balikėse ir daug daug kitų gamtos gėrybių...

Malavėnai. Mano senelis Janulaitis turėjo tik du vaikus: sūnų Matą, dukterį Monikutę. Malavėnų kaimas naudojosi karališkų ūkininkų teisėmis: buvo laisvi nuo sunkios baudžiovos. Gyveno pasiturimai. Turėjo daug žemės, po 50 dešimtinių. Senelis, matyt, buvo apsukrus, darbštus, daug bičių turėjo. Janulaitytė Monika ištekėjo į Žvigus už Ragaišio, stipraus ūkininko, net pasogoj turėjo sidabrinus šaukštus, šaukštelius – anais laikais retenybė.

Janulaitis susipyko kažko su kaimynu Dabriku. Pastarasis, kerštingo būdo, nuėjo į Karinį komisariatą, apskundė savo kaimyną. Kariuomenė reikėjo tarnauti 25 m., kažkas baisaus! Matas gavo šaukimą, tai senelė tuojaus prisipylė 4 gorčius [1 gorčius – 4 litrai] medaus, išdūmė į Šiaulius. Vietoj Janulaičio paėmė Dabriką. Didelė liūdna pamoka skundikai. Senelė to negalvojus, tik norėjo sūnų išgelbėti. Toliau mano tėvai su Dabrikais sutarė puikiausiai visą gyvenimą. Vieni kitiems nešdavo

pirmąsias padaryto alaus koštaves. Buvo tai ženklas artimumo, gerumo. Pirmą spiečių vis su mūsų šeima dalinos. Bitės vietoj, o kai kopinėjo, tai medus per pusę.

Monikutei Janulaitytei ištekėjus, Matas pasiliko vienas. Kadangi didelę dalį išsinešė sesuo, ūkis kiek aptuštėjo. Likęs stengėsi vėl viską atstatyti, papildyti, ko trūko. Ilgai buvo nevedęs, nenorėjo apie tai galvoti: visos mintys buvo užimtos ūkiu.

Tėvą galiu apibūdinti iš Jo palikimo vaikuose. Mėlynos akys, plaukai tamsūs, garbanoti, vidutinio ūgio. Darbštus. Taupus.

Prisimenu, buvom su mamyte pas tetulytę svečiuose, vaišino mudvi gardžia kava. Sidabriniai šaukšteliai, – pas mus nebuvo. Neskyriau metalų švino nuo sidabro, man vienodai blizga. Tetulytė pati indėjo cukraus į gražų puodelį, pamaišius padėjo į šalį, sakydama – esi per maža sidabrą čiupinėti. Kodėl negalima, galvojau sau? Gal nevėsta greit, gal kimba prie pirštelių? Kai tik tetulytė nususuka kalbos su mamyte, pirščiuku paliečiu, vienu, kitu, by tik nemato. Kai išėjo iš seklyčios, visa rankute su įdomumu pasiekiau šaukštelį, – nieko nepajutau. Smalsumas atvėso, neberūpėjo, nes įspūdžio nepadarė.

Kitą sykį, prisimenu,ėjome su Verute, ją mažytę nešės. Aš Verutei grasinau: žiūrėk, neimk šaukštelių sidabrinų, tetulytė neleidžia.

Kiek prisimenu, tetos nemėgau. Nenorėjau net į ranką jai bučiuoti, – tas būtina. Blizganti, puiki, vilkėjo šilkinę palaidinukę, skepetaitė, žiurastas šilkiniai. Žvīgų kaimo gyventojai važiuodavo per Malavėnus. Dažnai tetulytė sekmadieniais užsukdavo pas mus pasilsėti, pasivaišinti. Neprisimenu, kad būčiau gavus nuo jos saldainiuką ar riestainiuką.

Ragaišienė turėjo du vaikus – Juozą ir Moniką. Vienas prigėrė degtinėj, kita už girtuoklio – karčemoj visas turtas.

Mikailaičiai. Pas senelę, tetulytę, dėdę į Mikailaičius eidavau su dideliu džiaugsmu. Pirmoji išvyka į Mikailaičius su mamyte. Manęs nešt nereikėjo, Verutukas namie šliaužioja. Man, rodos, aš turėjau penkerius metus, didelė! (O, vaikučiai, mano brangieji, kaip man gera buvo! Abejoju, ar jums taip gerai?) Nuo Malavėnų iki Mikailaičių bus trys ar keturi kilometrai. Man rodės viskas didelio masto. Laukai neriboto ploto, mažas kalniukas – tai didžiausias kalnas, mažas eglynėlis – tai didelis miškas. Upeliūkštis – upė. Sustojome eglynėlyje pailsėti. Užlipus ma-

mytei ant kelių, dairiausi, kur miške vilkas, žinoma, labai prisiglaudus prie mamytės. Dairausi ieškodama blizgančių akių. Užėjome mažą kalnelį, nusėtą pelenėmis [?]. Puoliau skinti su didžiausiu džiaugsmu vainikui pinti. Kalnelis visas fioletinis. Aš skyniau, mamytė, mano geroji gražioji, pynė man vainiką. Eidama į svečius pėsčia pas senelę pirmą sykį, gobėjau nauja skepetaitė. Norėjau pasirodyti senelei, kokia aš puiki. Uždėjo man vainiką, skarelę nurišo. Mamyte, tegu būna du gražumai, ant vainiko skepetaitė! Mudviem besidabinant nepajutome, kai atsidūrėme Mikailaičiuose. Senelė bėgo pakluonėmis mudviejų sutikti. Mamytės akys veide tik sužibėjo, paėmus mane už rankutės, skubino prie senelės. Senelė aukšta, liesa, panaši į mamytę. Einame visos trys, o laimingos! Senelės gryčia didelė, langai aukšti, pas mus tokių nebuvo. Tuojaus iš krosnies ištraukė šilto ragaišio. Senelė mano mamytę vadino Agotėlė. Net man dabar seilės varva, prisiminus tą gardumą. Šiltas ragaišis su sviestu, garuojantis, dar pienuko stiklinė. Nusivedė į seklyčią, visur šviesu, pirmą ūky pamačiau žibalinę lempą, pas mus dar nebuvo.

Nusivedė mudvi į seklyčią norėdamos ramiai pasikalbėti, pasiguosti. Tiek vargo, tiek bėdų pergyventa su tiek daug vaikų! Aš valgau ragaišį su sviestu, pienuką gurkšnoju. Žiūriu į naują lempą, kabančią aukštai, viskas mane domina. Mamytė kalbasi su senele, ašaros byra, skundžias savo rūpesčiais, skolininkai nenori grąžinti skolų, nebežinom, kaip tą Juozelį reikės leisti toliau į mokslą. Staiga durys atsidaro, inteina kaimynė Biskienė pasimatyti su mamyte, pasikalbėti. Agotėlė iš mažens buvo jos mylima, matai, buvo krikšto motina. Žinoma, visos kalbos pagyvėjo. Pirmiausia apie vaikus kalbą pradėjo. Biskienė sako: „Toks pulkas, kaip tu juos suvaldai, nuolatos žaba rankose“. Mamytė sako: „Aš, žinai, tetulyt, be žabos apsieinu, klauso manęs vaikai. Juozas jau mokinas“. – „Jau tu leidi vaikus į mokslus! Žiūrėk, kad kokia merga neprikibtų, kaip prie Prano (mano senelio brolis). Tokioj aukštoj mokykloj buvo, būtų buvęs aukšto mokslo kunigas jėzuitas, o dabar kas? Žviguose gyvena, vieną sūnų augina. Pavarde suponiškėjo. Mikailaitiškis brolis Petkus, o Žviguose Petkevičius, – visas didumas! Tau, kūmut, už tai jis įtaisė poniškus didelius langus, nors tiek tėviškei už visus vargus. Nebereikia kuriant šviesti gryčios balanomis, turi lempą gražią, šviesu kaip danguj ar bažnyčioj. Tu, Agotėl, būsi laiminga, turėsi vaiką kunigą“.

Mano senelis Petkus turėjo penketą vaikų: vienas sūnus, keturias mergaitės. Jauniausia šauniausia tai buvo Agotėlė. Pareiginga, linksma, graži, veidas šviesiai rausvas, akys pilkai rudos, žibančios. Man, rodos, vaikučiai, gražesnės nebuvo už mano mamytę!

Dvi vyresniosios ištekėjo už pasiturinčių ūkininkų: Mikailaičius už Garnio, kita Briduose už Kušlio. Abi anksti jaunos mirė po gimdymo. Trečioji ištekėjo už mažazemio Vaičiaičio, kaimynystė. Tą tetulytę jau pažinau, mylėjau. Labai buvo gera. Kai prisimenu, gyveno gražiai. Turėjo daug gėlių, mažą gryčią. Švari, šviesi, gražus svirnelis su paukščiukais. Keliukas į svirnelį buvo apšodintas gėlėmis. Gryčia su mažais langeliais, gėlytėmis papuošti, o stalas padengtas namine staltiese. Mudvi su mamyte atėjome neprašytos. Dovanų atnešėm gražią maldaknygę. Nudžiuginom tąja dovana. „Kaip gerai, kad tas dėdė Pranas pramokino kiek skaityti. Duok Dieve jam gerą gyvenimą“. Rodo savo naują knygą vyrui sakydama: „Gaila, tu aklas, nemoki skaityti. Gaila, kad Pranas su mumi neilgai pagyveno, būtų visus pramokinęs“.

Mano mamytės tėvelis turėjo brolių [Praną], kuris buvo mokytojas. Tų laikų šviesus žmogus. Mokinosi į kunigus, kažkas nepavyko. Jaunesnysis paliko gryčią su dideliais langais, bet buvo visai neraštingas. Mokytojas gyveno Žviguose. Turėjo sūnų, jau Petkevičium vadinos. Nutolęs nuo Mikailaičių, beveik nesigiminiavo, nebuvo vieni pas kitus. Prisimenu tą Petkevičių. Turėjo apskritą barzdą, skyrės savo drabužiais. Nešiojo švarius marškinius pirktinius, kaklaraištį. Panašus į poną bajorą.

Žvīgų kaimo visi važiuodavo į Šiaulius per Malavėnų kaimą. Važiuodavo vis tiksliai laiku Petkevičius: nei per anksti, nei per vėlai, pačiom pamaldom. Po pamaldų – pas kleboną arbatėlės gerti. Kalbėdavo lenkiškai, buvo labai gerbiamas klebonijoje. Turėjo gražų arklį su brikute. Sėdynė gražiai uždengta naminio audimo užtiesalu. Nuvažiavęs į klebonijos kiemą, apdengdavo arklį, kuris buvo gražiausias iš visų. Mačiau pati.

„Mamyte, kodėl tą dėdę Petkevičių taip myli mūsų dzekonas?“ – „Vaikeli, jis užsitarnavęs, myli bažnyčią. Per dideles šventes nuveža daug dovanų. Iš savo kaimo, iš kitų artimesnių surenka paukščių, sūrių, sviesto, nuveža į kleboniją. Moka mylėti bažnyčią!“

Mikailaičius ūkininkai gyveno vidutiniškai. Visas kaimas ėjo baudžiavą. Į dvaro pastotę Petkus Kaliksas jau važiuodavo su paūgėjusia Agotėle. Vežimus mynė viena iš geriausių. Sakydavo: „Petkiutės vežimai

kaip nulieti“. Ponui labai patiko, metė akį į Agotėlę. Ponas, priėjęs prie Kalikso, sako: „Baigęs vežti, Agotėlę atsiųsk pas mane į kambarį“. Išgirdus tuos žodžius brolio širdis užvirė. Jam buvo žinoma – ne vieną jauną mergaitę buvo sužudęs. Kaliksas sako: „Tave kvietė ponas.“ – „Tegu sau pasikaria, aš bėgu namo“, – net paskutinio vežimo nebaigus. Ta jos drąsa nuaidėjo tarp baudžiauninkų kaip balsas miške.

Šeima mezgasi. Vieną sykį važiuoja Matas iš turgaus namo. Pasivijęs vieną žmogų, einantį keliu su sunkiu nešuliu, sustabdęs arklį paprašė sėsti. Įsikalbėjo, žmogus iš Mikailaičių, Petkų kaimynas. Pasirodo, žmogus mėgstas daug plepėti, piršliauti, apie mergaites kalbėti. Janulaitis šiaip žinomas buvo, pažįstamas iš matymo. Pradėjo pasakoti apie šauniąją Petkų Agotėlę: „labai brava mergaitė, drąsi, griežta, net pono nepaklausė, kai kvietė, išbėgo nebaigus darbo, juk tai retas atsitikimas! Jaunutė, septyniolikos metų. Darbšti, greita kaip vijurkas“. Janulaitis buvo girdėjęs apie mergaitės drąsą. Matui širdelė suvirpėjo. Sako: „Mikailaičiai visi nususe, žinai, baudžiauninkai, dalios mergom žmoniškos negali sutaupyti“. Pakeleivingas sako: „Gera darbšti žmona, sumani, negausi tokios dalios, kokią dalį uždirbs per gyvenimą“. Matui širdelė dar labiau subangavo. Galvojo sau: drąsi, darbšti, šviesi. Su tokiomis mintimis parvažiavo namo, vis jam zuja kaip bitės apie avilį – reikia šeiminkės jaunos greitos, o atėjo sekmadienis, o nerimastis vis didėja. Nuėjęs apliubė gyvulius, o širmį pašėrė avižomis, iššukavo. Koks nerimastis spaudžia, kažin kur traukia. Atėjo gryčion, užvalgęs ruošės į bažnyčią. Pasikinkęs širmį, išdūmė į Šiaulius. Bažnyčioje pripuolamai susitiko su tuo pačiu žmogum, kurį penktadienį pavėžėjo. Pasirodo, artimas Petkų kaimynų Jonaitis. Žmogus judrus, tai mėgo ieškoti žmonių žvilgsnių. Pamatęs Agotėlę, klūpančią prie sienos netoli klausyklos. Šovė mintis į galvą – gerai būtų papiršliavus Janulaičiui. Tuojaus bakstelėjo alkūne Matui: „Pažvelk į moterų pusę, ketvirtoji prie sienos su šviesia skepetaite apsigobus meldžias gražiai“. Kai tik žvilgsnis sustojo prie tos jaunos mergytės, Mato širdelė subangavo, visi poteriai išlakstė. Tą sekmadienį malda jau nebeėjo į galvą. Nesuvaldomi žvilgsniai skrieja į moterų pusę, kaip niekad jam to dar nebuvo buvę. Suaugęs vyras, 33 metų, negali minčių atsikratyti. Žegnotis dažniau pradėjo, bet nieko nepadeda, mintys nesuvaldomos, ir rožančių

pradėjo kalbėti, nieko nepadeda. „Kaip drąsiai pasielgė su ponu, kaip turėjo pykti, kad baudžiauninkė jo nepaklausė?“ – Zujo galvoj mintys kaip bitės apie avilį. Kas jo sieloj darės, pats nieko nebesuprato.

Artinas ruduo, vakarai ilgėja. Laukuose viskas sudorota. Žmonės daros apsnūdę. Kūlimas, namų ruoša, gryčioj prie balanų šviesos pilkas gyvenimas. Matas pasidarė piktas, paniuręs, darbas nebesiseka taip sklandžiai kaip pirmiau. Vienas nuraminimas – arklių šėrimas, su Širmiu pasikalbėjimas.

Grįždama iš turgaus, užvažiuoja Ragaišienė aplankyti savo broliuko, pažiūrėti, kaip gyvena, gimtąjį lizdą aplankyti. Nudžiugo Matas, pamatęs Monikutės arklį sukant į kiemą. Pirmos vaisės pašerti laukiamo svečio arklį, paskui nusivedė viešnią į seklyčią. Pradėjo užkandžiauti. Matas nubėgęs iš viralinės atnešė alaus. Šiandien kalba nelabai rišos, nors alaus ąsotėlį baigė gurkšnoti. Matas sėdi paniuręs, susimąstęs. Sesuo pastebėjo jo pasikeitimą: „Ar tu sergi brolyt, kad toks pasikeitęs?“ – „Nežinau, kas su manim pasidarė nuo praeito sekmadienio, nerandu sau vietos“. – „Ženykis, gal bus geriau, vienam tau nusibodo. Tik žiūrėk, su gera pasoga, ne kokia nusususia. Ūkis gražus, visko pilnas, yra ko reikalauti. Vienas, skolų niekam nebereikia mokėti. Tik jau ne kokią pliuskę“. – „Gal reikės pagalvoti, pats nebežinau“. Išlydėdamas sesutę, kaip ir pralinksmėjo.

Vieną rytą atsikėlęs anksti, kažką galvodamas, pasiėmęs žibintą išėjo į tvartus gyvulių liuobti. Gerai pašėręs Širmį avižomis, iššukavo, išdailino. Pasidžiaugęs nukiūtino į gryčią pusryčiauti. Kiek užvalgęs susimąstęs apsilviko šventadieniškais rūbais, išėjo arklio kinkyti į gražią brikutę. Arklys pakinkytas nerimastauja. Žemę žarsto po kojomis. Apšivelka sermėgą, pasiėmęs botagą, išeina. Senoji šeimininkė klausia: „Ar ne piršliais važiuoji?“ Išeidamas per duris meta: „Žvejot“. Skubina duris uždarė. Širmis laukdamas nenustovi vietoje.

Malavėnų Matas Janulaitis buvo apylinkėj žinomas kaip padorus žmogus. Karčemų nelankė, užbaigęs reikalus, tuojaus namo. Didelis gražių arklių mėgėjas. Pats buvo nieko sau vyras. Plaukai garbanoti tamsūs, akys mėlynos, ne iš aukštųjų, bet petingas. Kai važiuodavo su gražiu arkliu, ne vienos mergytės širdelę suvirpindavo – kaip būtų gerai šalia jo sėdėti! Protingas, gero būdo, pasitikėjimą turėjo visur.

Sėdos į vežimą su spindinčiu veidu, dūmė per laukus į Mikailaičius tiesiai pas Jonaitį. Paėmęs piršlį, nuvažiavo pas Petkus. Piršlys rodo į

didelius langus – matai, šviesi gryčia, šviesi ir mergaitė. Kaip žinai, nepėsčia, iš stuomens ir liemens. Agotėlė tuo momentu stovėjo prie lango. Pamačius gražų arklį sukant į kiemą, išraudo kaip aguona. Matas pažvelgė į langą, žvilgsniai susitiko. Pats sumišo, nesuprato savęs. Petkus nustebęs pamatęs Janulaitį su gražiu arkliu įvažiuojant į kiemą. Tėvelis Petkus sutiko svečius kieme. Visi Širmį apžiūrinėjo, džiaugėsi juo. Kalikšas tuojaus atnešė šieno, paskiau avižų. Svečias dideliai gerbiamas, tai ir arklys geriausiai vaišinamas. Petkienei, pamačiusiai Janulaitį su kaimynu Jonaičiu, kažin koks ypatingas džiaugsmas padvelkė širdyje. Liepė padengti stalą, kol dar svečiai nesuejo. Arklių iškinę, pašėrę, šnekučiuodamies rinkos į seklyčią. Tuojaus sviestas, sūris ant stalo atsirado. Kalikšas, išbėgęs į viralinę, atnešė gerą ąsotį alaus. Po vienos kitos stiklinės alaus kalbos pagyvėjo. Jonaitis kalbus, greit paaiškėjo atvykimo priežastis į tą seklyčią: „Janulaitis turi puikų lizdelį, nubodo vienam, ieškome panaitytės, šeimininkės. Pačiulbėti, palinksminti vienišą širdelę. Kaip žinote, vienas kaip pirštelis. Viena iš šauniausių mūsų kaime yra tik Agotėlė. Mūsų širdelė kaip augalėlis prie saulės linksta. Neturės vargelio, motinė, į tokį ūkį pakliuvus. Visi esame girdėję, koks Janulaitis pašlovintas Šiaulių parapijoj“. Kalikšas išbėgęs dar didesnę ąsotį alaus atnešė. Tėvų akys sužibo išgirdus Jonaičio kalbą. Agotėlė tuomet buvo išėjęs į svirną obuolių atnešti. Taip patiko Širmis, apsistojo prie jo, ėmė džiaugtis. Didelė mėgėja, priėjus patapšnojo ir užkišo rūtų šakelę Širmiui ant kaktos. Linksma, greita, grakšti kaip stirna nubėgo žąsų suvaryti. Grįždama prisidėjo pintinaitę obuolių, nunešė svečiams. Atėjo linksma su obuoliais, pastatė ant stalo, mesdama žibantį žvilgsnį į Janulaitį, vėl susitiko šypsiančios abiejų akys. Energinga, greita, apsisukus vėl išbėgo ruošti. Mergaitė jauna graži kaip pušaitė, 17 metų. Arčiau pamatęs, Matas visai ištirpo. Apie kraitį negalvojo, kad tik jinai sutiktų. Agotėlei krito į akį tamsūs plaukai, mėlynos akys, švelni šypsena, bet Širmis labiau rūpėjo.

Matant tėvus patenkintus, tuojaus drąsos daugiau atsirado. Visgi su drebančia širdimi paklausė tėvų. Žinoma, sutikimas iš karto buvo. Agotėlė nieko neprieštaravo, galvojo, kaip važinės su gražiu arkliu į Šiaulius. Po tokių sutiktuvių visi buvo linksmi. Brolis ir tėvai patenkinti, kad apie dalį nebuvo net užsiminta, – tai retenybė. Kalikšas tiesiog iš kailio nėrės džiaugdamosis – duos pasogos, kiek galės, norės. Tuo labiau džiugėsi

paskutinė sesutė, viena lieka ūkėj. Šiaip ūkis buvo labai nualintas, trim seserim reikėjo duoti. Kas nežino buvusių baudžiauninkų!

Už savaitės po vestuvių buvo sugrąžtai. Jaunavedžiai atvažiavo su gražiu arkliu Širmiu. Visi namiškiai sutiko su dideliu džiaugsmu. Agotėlė puolė motinai ant kaklo, graudžiai pravirko: „Kodėl, mamyte mano, nieko nepasakei, nepaaiškina!“. Didžiausia paguoda, nusiramimas – važiuoti į Šiaulius su Širmiu. Buvo labai vyro mylima. Sugyveno net velnio tuziną vaikų¹. Devynis užaugino, šešis sūnus, tris dukteris.

Tėvo mirtis. Kuomet mano Tėvas mirė, aš ėjau ketvirtus metus. Verutukas pagramdukas – vos metukus. Tėvo prisiminimas – tolimas man, miglotas sapnas. Tėvo veido išraiška man visai išnyko. Jo judesiai kaip mirazas baigia dilti. Tėvo mirtis – tolimas laikas. Prisimenu paskutinį pavasarį, tai buvo gavėnia, nes aš silkė graužiau, gavus uodegą. Pareina tėvelis iš Šiaulių. Padavė man didelį didelį paplotį macų. Turėjo būti žydų Velykos. Per šventes žydai maitinos macais, duodavo savo geriems pažįstamiems. Tėvelis gavęs parnešė man. Prisimenu, mamytė liepė pabučiuot ranką Tėveliui. Tėvas nežaisdavo, neimdavo į lovą. Į seklyčią mudviejų nesinešdavo, nusivesdavo gal labai retai.

Aš miegodavau gryčioj. Prie didelės mano lovos buvo maža lovytė, kurioj gulėjo maža sesytė. Matyt, neseniai buvau užmigus. Juntu, kad mane purto, kelia. Aš akių negaliu atplėsti, vokai kaip surakinti. Trinu kumšteliais akutes, kad praregėčiau. Skubinau mane vynioja, suka į didelę skepetą. Pratrynus akis, pamačiau Onytės veidą apsiašarojusį. Skubinau per prieangį neša mane į seklyčią. Atsidaro duris, nuo manęs nutraukia skarą, paleidžia ant žemės. Visi suklaupę verkia, o labiausiai mamytė, prie Tėvo kojų klūpėdama, rauduoja. Man pasidarė keista, nejauku.

Tėvelis baltas baltutėlytis, ranką pakėlęs kažin ką kalbėjo. Ranka nusviro. Atsimenu, pradėjau verkti. Kažkas mane išnešė atgal į gryčią, į lovą paguldė. Tik galvutę padėjus nebežinau, kas man buvo, nebeprisimenu.

Rytą nubundu, gryčia tuščia, sesytė mano sketeriojas lopšely plikutė, matyt, šalta buvo, zirzė. Sargiukas amsi, žmonės eina vis į seklyčią. Pa-

šokus ir aš nubėgau vienais marškinukais. Persiritau per slenkstį, žmonių daug. Tėvelis mažoj lovytėj guli parėdytas. Žmonės atokiai kalbasi. Bėgu į kamara, randu mamytę su Onele ant lovos – sėdi, verkia. Nusikepornojus pas mamytę, ir aš paleidžiu savo gagarinę. Svetima tetulė nunešė į gryčią pas sesytę, aptaisė, pavalgydino. Mudvi vėl laimingos. Mažytė numeta, aš jai paduodu, abi juokiamės, krykštaujame. Kas gali vaikystę pakeisti? Tenai nėra rūpesčių, nei vargų, nei skausmų. Pagal Jurgį ir kepurė, kiekvienas turi savo. Patarčiau mažiukams nesiskubinti augti. Kitą rytą mane pakėlė triukšmas kieme, ratų traškėjimas, arklių prunkštimas. Žmonių pustylis kalbėjimas. Pabudus bėgu prie lango, matau – pilnas kiemas žmonių, vežimų. Privažiuoja Kaliksas su pora arklių, vežimas papuoštas gražiai, naujas marginis užtiesalas. Išnešė mažą lovytę su tėveliu, pastatė į vežimą gražutį, visi nusimine. Sargiukas, tupėdamas ant prieklėčio, staugia, verkia. Man pagailo Sargiuکو. Paskui gražųjį vežimą įkandin visi kiti vežimai nudardėjo. Nuvažiavus visiems, atėjo tetulė, atsivedė Sargiuką. Davė mudviem valgyt, aš pašėriau šunelį. Nenorėjo su mumis žaisti, išbėgo į gatvę, atsigulęs karts nuo karto sustaugia, pakeldamas galvą į tą pusę, kur vežimai nuvažiavo. Stoviu prie lango, zirinu stiklą. Mažytė miega. Žiūriu ir aš į tą pusę, kur Sargiukas. Galvoju, ar parveš tėvelis macų. Sargis galvą pakėlė, uodega suvizgino, sulojė. Jaučia, kad savieji grįžta. Tuojaus pasigirdo bildesys vežimų. Pamačiau mamytę, pilnas vežimas savųjų. Bėgu patikti. Ištempiau rankutes, mamytė pakėlė. Klausiu – kur tėvelis, kur macai? Mamytė pradėjo verkti, daugiau nebeklausiau, liepė eiti pas sesytę.

Turiu prisipažinti, vaikučiai, kad mano dugniukas klapsų daug yra prarijęs, kol buvau maža, kaip ir jūs dabar esate. Vyresnioji sesutė mane mylėjo, bet ir dažnai suplodavo. Toks jau jos būdas, nepedagogiškas. Mano padaužiškas būdas, greita, norai neriboti.

Apsitvarkiusios mamytė su Onele nuėjo į seklyčią. Ir aš tenai greit atsiradau. Jodvi, atsisėdusios ant lovos prie puodynės, kalbasi. Aš atsitūpiau už durų, žiūriu, kaip vorelis tinklą audžia. Taip buvau užimta, jos manęs nepastebėjo, ir aš nežinau, kuomet jodvi išėjo. Vorelis pabaigė savo darbą, aš pasitraukiau. Parūpo, kas toj puodynėj ant lovos palikę pridengta. Nutraukiu, žiūriu – pilna ripkučių baltų. Pamašiau – žvanga. Paėmus sumušiau dvi – skamba. Onelė, kadangi manęs nematė, duris uždarė į seklyčią. Atsisėdau drąsiai prie puodo, pradėjau svaidyti į

¹ Trys Janulaičių jauniausieji nurodo savo atsiminimuose nevienodą vaikų skaičių – 13 ir 12.

aslą. Pribėgus atidarau duris, mėtau į seklyčią. Juokiuos, džiaugiuos. Toj puodynėj buvo 500 rb. Pasoga. Visus ištalžiau, pilnas grindis. Jau paskutinius sviedžiu, šit ateina Onelė, net išsigandau. Pamačius sušuko: „Jėzus Marija!“ Mane nutraukė nuo lovos, skaudžiai suplojo per dugniuką, išmetė per duris. Šaukdama bėgu pas mamytę. Priglaudė paėmus ant kelių. Aš kukčioju, negaliu nurimti. Mamytei parūpo. Kiek apraminus pasodina ant lovos prie sesytės. Mamytė sugrįžus nesibarė, priėjus prie mudviejų atsisėdo ant lovos. Abi sulipome ant kelių, žaidėm rožančiaus karoliukais, abi laimingos. Kas gali būti geriau, kaip ant mamytės kelių. Tiesa, vaikučiai?

Atsimenu, tai buvo tėvo mirties metinės. Vėl man kliuvo nuo Onytės. Nubundu anksti rytą, labai akutes dūmai graužė. Pakelį galvutę, Mamytė su Onele triūsia po gryčią, apie krosnį. Dvi geldos pyragų pilnos, Onelė minko. Mamytė pieną košė. Iškošus pripylė puoduką šilto pieno. Išmaukus pieno, lendu po antklode, slepiuos nuo dūmų.

Nubundu ryte, gryčia švariai iššluota, dūmų nėra, stalas padengtas. Onytė tik neša sūrius, mėsą, sviestą, ant stalo deda. Mamytė traukia iš krosnies pyragus, raiko garuojančius, deda ant stalo. Mamytė, pravėdinus kiek, davė mudviem po riekę. Mudvi žiūrim į garuojantį pyragą.

Visi rinkos į seklyčią melstis. Mamytė su Onele išėjo, gryčia tuščia, stalas padengtas. Man parūpo pažiūrėti, kas ant stalo padėta. Pradėjau kaišioti visur pirščiukus, mėginu, kur geriau lenda. Į bulkutės minkštimą, košelieną [šaltieną], o jau radus sviestą, visa rankute pradėjau minkyti. Isterliuzijau visą sviestinę, staltiesę aptepiau. Taip man linksma, įdomu. Staiga atsidaro durys, ateina Onelė, pamato mane prie stalo. Net išsigando pamačius tokią betvarkę. Suplojo man skaudžiai, nutvėrus už rankutės, įmetė į lovą. Skubinai tvarkė stalą mane bardama. Aš verkiau baisiausiai. Skauda man dugniuką, širdelę.

Šit ateina Dabrikų senelis nešinas rankoj ilgu gražiu saldainiu. Tiesiai eina prie mano lovos. Aš skubinai su kumščiuokais nusišluosčiau ašarytes. Akys man sužibo, nušvitau visa gavus saldainį. Pats visas mėlynas, auksiniu siūliuku apvyniotas, galiukuose kutosėliai. Aš džiaugiuos, žaidžiu, sesytė man iš rankų nori ištraukti. Žinoma, aš slepiu, pagalvoju, kodėl senelis neatnešė mano sesytei?

Prisimenu, žmonių prigužėjo pilna gryčia. Susėdo už stalo, o mano broliukai tik neša ašočius putojančio alaus, stato ant stalo. Kai tik iš-

geria alaus stiklinę, sako: „Už dūšėlę Mataušo“. Mamytė buvo apsitačius tamsiais drabužiais, gražiausia iš visų tetų, kurios ten buvo už stalo. Mamytė priėjo, atsisėdo ant lovos. Mudvi sulipom ant kelių, taip mudviem gera. Aš išvyniojau saldainiuką, daviau mamytei atsikąsti ir sesytei. Žinoma, jinai nori visą nuo manęs paimti, tai aš atkandau, daviau. Mudviem taip linksma ant mamytės kelių. Pabučiavo mudvi, per mamytės veidą nuriedėjo ašaros. Turbūt aš sirgau, jei mane lovoj laikė, uždrausta buvo keltis. Kaliksiukas su Petriuku nuolatos bėgiojo į kamara, leido iš statinės putojantį alų, vaišino svečius. Sulojo smarkiai Sargis kieme, pradėjo pulti, – matėjo apdriškęs žmogelis. Mamytė išsiuntė tuojaus Jurgelį apginti to ateinančio žmogaus nuo šunies. Ejo kiemu iškėlęs aukštai savo ryšuliuką, kad šuo neįkštų į jo maišiuką. „Oi, Petriukas ateina linksmasis!“ – aš sušukau. Durys prasivėrė, žengė per slenkstį linksmu veidu. Kiek aš prisimenu, visados juokės. Pamatę jį, beveik visi sušuko: „Sveikas gyvas, Petriukai!“ Nusiėmė kepurę, padėjo ant lango, ryšuliuką ant suolo, plaukus susišukavo su ranka. Maišelis apsuktas ilga ilga virve. Jį kalbina, bet jis nieko neatsako, tik vynioja. Susuko virvę gražiai, padėjo ant suolo. Iš maišo ištraukė smuikelį. Iš užančio ištraukė margą skepetaitę. Apsikabinęs pamažėliu nušluostė savo instrumentą. Mamytė sako: „Šiandien duosiu daug vaišių, bet mums pagiedosi. Jau šiandien tokia diena“. Smuiku pritariant užtraukė giesmę, liūdną, graudingą. Visi svečiai prie stalo sėdėdami nutilo. Aš atsimenu, net ant pagalvių atsistojau, žiūrėjau į jo liūdną veidą. Pabaigęs giedoti pasidėjo į šalį savo instrumentą, skubinai stvėrės valgyti. Visi jį kalbino. Jis linksmi pasakojo apie dainelę, apie mergeles, kurioms dainuoja. Juokės, pasakojo, kaip norįs ženyti, visos patinka, bet tokios didelės gryčios neturįs. Pavalgęs, atsigėręs alaus, nušluostė savo muziką ir įsidėjo į maišą. Skubinai išbėgo. Aš laukdavau to Petriuko. Kartais pasisodindavo mane šalia savęs, pagrodavo, aš atnešdavau, jei turėjau, cukraus gabaliuką. Prisimenu, jis nedidelis, liesutis, visados šypsos. Kaip mamytė paskiau pasakojo, gerasis Petriukas nieko daugiau nemokėjo papasakot, tik apie daineles, kurių daug mokėjo senoviškų, kurių pas mus mažai bedainuoja, apie meilę prie jaunų mergaičių, o labiausiai tai mylėjęs savo muziką. Gaila, kad nebeateina. Matyt, Dievas priglaudė. Niekam nieko blogo nedarė ant žemės būdamas, tai jau tiesiai į dangų nuėjo. Taip sakė mamytė.

Ilgai minėjo tą Petriuką mūsų šeimoj. Būdavo, susirenka keletas jaunų, mano brolis Petras buvo linksmas, mėgdavo šokti. Sakydavęs: „Gaila, nėra mūsų Petriuko, tai aš liežuviu pagrosiu“. Prisiminiau dar Petriuką linksmąjį taip. Mano vienas pusbrolis buvo alkoholikas. Grįždamas iš Šiaulių, sustojo pas mus pasilsėti. Ištraukė pusbonkį ant stalo. Šit ateina Petriukas. Priėjęs pabučiavo mamytei į ranką. „Dabar gaspadinė, padainuosiu paties vyskupo Baranausko dainelę. Tu, mamyt, paklausyk – „Svetimaj šalelėj kaip sunku gyventi“. Mamytei taip patiko, susijaudino. Už tai gausiai pavaišino linksmąjį Petriuką. Staiga pamato pusbonkį ant stalo, išsigando, puolė prie stalo, nutvėręs buteliuką, tėsė į žemę sakydamas: „Vyskupas Valančius liepė nuodus naikinti... Aš jo įsakymą pildau“. Skubinai nutvėręs savo maišelį, pabučiavo mamytei į ranką, išbėgo.

Mano pusbrolis (Juozas Ragaišis) pažiūrėjo liūdnam į sudaužytą butelį sakydamas: „Tegul bus Dievui ant garbės – nėra kuo širdelės nuraminti, pasitaisyti. Tetulyt, nepyk ant manęs, žinai, kaip man širdį skauda“. Tas Juozas buvo vienintelis sūnus pas tėvus. Seseriai ištekėjus, visą ūkį pragėrė, o girtas būdamas, jeigu kas ko prašė, viską atiduodavo.

Vieną sykį grįžo iš Šiaulių Juozas. Jau buvo sutemę. Stovėdavo priemenėj kubilas su vandeniu, vyrų prinešta moterims rytinei liuobai gyvuliams, pusryčiui virti. Girtas būdamas visai nesusivokė, sugrabiavo kraštą kubilą, užsinorėjo atsisėsti ir įslinko į vandenį. Laimė, tuo metu kaip tik grįžo vyrai apsiliuobę į gryčią, tai ištraukė šlapią, bet gyvą. Nelaimingai savo gyvenimą užbaigė. Vieną žiemos vakarą grįžo namo girtas. Šviesi naktis, mėnesiena. Netoli kelio stovėjo kryžiaus. Maknojo per sniegą pabučiuoti kryžiaus, pasimelsti Dievui. Atsiklaupė, rankas sudėjo. Taip žmonės ir rado sustingusį...

Mano mamytė – graži moteris buvo. Šviesaus linksmo veido. Jautri, protinga, nors rašto nepažino, vos vos skaityti iš maldaknygės mokėjo, o maldų knygą atmintinai mokėjo. Turėjo prigimtą erudiciją. Energinga, žodinga. Banketuose, vestuvėse užimdavo pirmą vietą linksmumu, pasirėdymu.

Dėvėjo plačius rainuotus ar languotus sijonus, tamsios spalvos nažutkėlę, šviesią skepetaitę. Mamytės žodžių visi klausėm. Retai kam iš vaikų, kiek pamenu, kliūdavo „beržinės košės“. Jeigu kam kliūdavo, tai ypatingais atvejais. Aš pati, atsimeinu, gavau gerai. Nuėjau į kaimynų

sodą, prisiskyniau sauželę didžiųjų agrastų. Daviau Verutei ir Augustinui. Mūsų sode tokių nebuvo. Mamytė, pamačius svetimus agrastus, paklausė, kas davė. „Ar klausei skindama senelio?“ Už tuos agrastus gerai gavau „beržinės košės“. Daugiau nebeatsimenu tokio baisaus įvykio. Mamytė pasakė, tai jau šventas dalykas. Jeigu turėjo padaryt pastabą vaikui prie svetimo žmogaus, tai visados pasišaukdavo arti ir į ausį pasakydavo savo pastabą. Mes tuojaus visi prasišalindavom iš akių.

Vyresniųjų brolių nevardinome vardais, tik brolyčiais, o brolių klieriką tik kunigėliu. Pagarba vyresniesiems didžiausia.

Mūsų mamytė buvo šviesi anų laikų asmenybė. Mamytė aukštino šviesesnius mokytus žmones. Su pasigėrėjimu minėdavo vyskupą Valančių. Sakydavo: „Kokia tai laimė turėti tokį sūnų! Koks jis geras žmonėms, kiek padaro garbės Dievui, kiek gero žmonėms! Kaip šviečia, veda į gerą kelią. Kiek šeimų sutvarkė, išgelbėjo nuo pražūties, degtinę metė gerę“. Kuomet žinodavo Šiauliuose, kad atvažiuoja vyskupas Valančius, sako, karčemos ištuštėdavo. Karčemninkams būdavo didelis nuostolis. Net kai kuriuose miesteliuose karčemos užsidarė.

Mamytė dažnai paminėdavo: „Sakė tėvelis mirdamas, kad Gustelis turi gerą galvą. O gal jis bus toks kaip Valančius? Mokys žmones, ves išganymo keliu, švies. Kad tik sulaukčiau.“

Prisimenu, pasakojo apie Strazdelį kunigą, bet nedrąsiai, kad gyvenąs kaime, geras žmogus. Labai užtaręs žmones prieš ponus, prieš maskolius. Kodėl jis žemę dirbo, matyt, kuo nusidėjo prieš savo bažnytinę valdžią. Tokią gražią giesmę parašė „Pulkim ant kelių“. Visa bažnyčia gieda, visų žmonių širdis pakelia prie Dievo. Užbaigdavo kalbą su širdgėla: „Kunigo teisti negalima vien dėl to, kad parašė tokią gražią giesmę. Aria žemę, dirba, kad su žmonėm suartėtų, juos pamokytų“.

Sekmadieniui atėjus, mamytė ragindavo sūnelius skubina kinkyti arklus, nuvažiuoti į bažnyčią, kad pagiedotų su visa bažnyčia „Pulkim ant kelių“. Mamytė buvo didelė to nelaimingojo kunigo gerbėja, žinoma, žiūrint iš jos taško.

Po tėvo mirties mamytei teko su dideliu būriu vaikų energingai tvarkytis. Vis augo didesnis noras, kiek galima, vaikus pamokinti. Apie Gustelį svajojo, kad pasiektų tokio mokslo kaip vyskupas Valančius. Pažinojo, girdėjo apie jo nuopelnus ne tik bažnyčiai, bet ir žmonėms, – auklėjo, mokino, švietė. Linksmi pasvajodavo, pasakydavo – Juozelis

kunigas, o Gustelis gal ir vyskupas bus? Laimė būtų neišpasakyta. Dievo valioj – užbaigdavo. Tuo save nuramindavo. Kunigą sūnų turint koks džiaugsmas, tai ką besakyti turint vyskupą. Tokios mintys ją pakeldavo, bet kartais ir prislėgdavo baisiai, kaip gandai apie kun. Strazdelį, Jucevičių. Pirmas žemę arė, sukūręs šeimą, negalėdamas atsispirti nuo pagundos. Jucevičius pravoslaviją priėmęs, apsėstas piktos dvasios pagundų. „Geri dori [mūsų] vaikai, gal taip neatsitiks. Kaip girdi, kokie geri buvo žmonės: švietė, kėlė iš paskutiniųjų, – užbaigdavo: – Dievo valia“.

Mamytė mūsų geroji, savo aš visai nustūmė į šalį, tik vaikai.

Po tėvo mirties daug rūpesčių išaugo. Vaikų krūva. Sutaupos tėvo paliktos svetimose rankose. Ūkis žiūrėti, kad visiems užtektų, didžiausias rūpestis palikimą atgauti. Sveikatos nustojo, bet viskas pasibaigė niekais. Susirūpinus baisiausiai neturėdama kuo leisti sūnaus Juozo į seminariją. Geraširdė Onelė, vyriausioji duktė, pasogą broliui atidavė baigti seminariją. Tie 500 rb tai buvo mūsų šeimos pamatas vaikams mokslinti. Protingos motinos vedami, vienas baigęs, turi kitam padėti. Tais laikais tai retenybė ūkininkui penkis vaikus išmokslinti. Galima pasakyti, tokia motina [bene] viena Lietuvoj anuo laiku. Su didele vidaus erudicija. Principinga. Nieko svetimo, doram, teisingam būti. Pati beraštė, bet vaikams noras kuo daugiausia duoti dvasinio visokeriopo turto, mokinti, šviesti. Lietuviški laikraščiai, kai aš tik atsimenu, mus lankydamo. Visi mes esame dėkingi savo gerajai mamytei. Gal ir anūkėliai kažką gera nuo senelės paveldėję [tą pajaus], kaip tos antai dvi šokančios anūkėlės¹, savo atskirus motyvus kuriančios. Jaunesnioji stipresnė, šuoliai didesni, abi dirba nuoširdžiai gerai, didelė siena viena kitai netrukdo, nes vidaus polinkiai vienodi – dirbti, padaryti. (Sako, reikia popierį taupyti, jeigu kas bus tau reikalinga, parašyk, atsakysiu.) Jūsų senelė, kai kam prosenelė, – įdomus, stiprus tipas. Anūkėliams sunkiau gal ir suprasti. Tokia kaimo moteris turi būti giliai suprantama. Tu, anūkėlis, esi jautrus, supratlyvas...

Mūsų šeima². Dabar parašysiu apie savo didelę šeimą, gražią, linksmą. Vaikam jauniem, turint mamytę, visuomet gerai. Rodos, geriau

¹ Tuo metu Mamulė dar trijų anūkų močiutė: mano dukros, Ingė ir Giedrė, suko į muziką, tačiau tais metais Ingė, jau suabejojusi, ieškojo kito gyvenimo kelio – pasirinko istoriją.

² Trumpoji 1955 m. redakcija.

negali būti. Lieka gražus jaunystės dienelių prisiminimas. Bendrai įdomu didelėj šeimoj augti, daug visokių įvairumų pergyventa. Kur šeimoj mažai vaikų, man gaila daros, rodos, jiems taip gerai nėra kaip man. Vaikučiai, aš esu laiminga užaugus didelėje šeimoje. Matydama šeimą su vienu vaiku, man net gaila. Didelėj šeimoj linksma, visokių išdaigų atsiranda. Pati vyriausioji iš devynių buvo sesuo Onytė. Ketverių metų išsidūrė akį. Tėvas jai paliko dėl to didelę 500 rb dalį. Šeimos nesukūrė, bet užtat mamytei padėjo vaikus auginti. Savo gautą dalį atidavė broliui Juozui seminarijai baigti. Buvo didelis ramstis mokslo pradžiai. Paskui, vieni kitiem ranką paduodami, išsikapnojomė net penki. Mudviem su Verute buvo sunkiausia. Ačiū Juozui. Esame dėkingos.

Mano vyresnioji sesuo buvo mamytės dešinioji ranka, visus vaikučius padėjo auginti, auklėti. Mamytė mūsų nebuvo raštinga, bet skaityti maldaknygę mokėjo. Petkaus senelio brolis buvo mokytojas. Būtų visus gal gerai pramokinęs, deja, greit išėjo užkuriomis į Žvigus. Mažai teko Agotėlei mokintis. Užtat pedagoginę gyslelę turėjo, stipriai devynis vaikus valdė, laisvai, be didelių baudų. Pasakius žodį rimtai, vaikas klausė be murmėjimų.

Po Onytės – Kalikšas. Tai mamytės mylimas sūnelis, kaip pirmasis (rodos, mamytė neskriaudė, visus mylėjo lygiai). Gražus, šviesios garbanotos kudlos, švelnus, gero būdo, visų buvo mylimas. Tėvas jam dalį skirdamas paliko malūną nuosavybei. Po tėvo mirties jaunas likęs ūkininkavo. Širdelę ūkišką turėjo, tas darbas savas. Jaunas išėjo užkuriom į Mikailaičius. Sugebėjo net du ūkius prižiūrėti, kad mamytei būtų lengviau, kol Petras brolis pramoko ūkininkavimo. Šeimą turėjo darnią, gražiai išaugino šešis vaikučius, nors turėjo iš viso 12. Sugyveno su visais puikiausiai. Vaikus visus mokslino, tik nė vienas nepasireiškė dideliais polinkiais į mokslą. Tenkinos vidurine mokykla. Jo ūkis kaip ant mielių kilo. Turėjo agronominę gyslelę. Buvo pavyzdiniu ūkininku visam krašte. Likimas jį labai skaudžiai nubaudė. Sūnus ir duktė mirė suaugę: vienas 28, kitas 24 m. Su trečiuoju Petru, marčia, dviem anūkėlėm (1 ir 2 metų) ir savo mylima žmona atsidūrė 1941 m. Šiaurėje. Sūnus greit mirė [mirtininkų lageryje], jiedu su žmona po kelerių metų. Su savo geru būdu rado žmonių, sau palankių vietinių gyventojų. Kam tvorą pataisė, kam naują užtvėrė, tai šulinį pataisė ar langą įstatė. Žmonių visur gerų yra, vienas duonos gabaliuką, kitas pieno, kiekvienas už

paslaugas stengė išlyginti. Žinoma, daugiausia anūkėlėms tekdavo. [Pagrindinė maitintoja buvo marti, pati sutinusi iš bado.] Didžiausias troškimas jo buvo anūkėles tėvynėn pargabenti. Greit po mirties jo noras buvo išpildytas. [Jaunoji motina be leidimo parbėgo į Lietuvą, dukras priglaudė giminės, o ją netrukus suėmė ir vėl išvežė į Sibirą.] Jos baigė čia gimnaziją, viena aukštąją mokyklą.

Po Kalikso atkeliavo Juozas. Tą vaiką iš karto paskyrė į kunigus. Taip ir įvyko. Baigęs seminariją, Juozas visiems padėjo iš paskutiniųjų. Linksma, judrus, estetas, mėgo grožį. Spaudos draudimo laikais ne vieną knygnešį priglaudė savo pastogėj. Labai mylėjo mamytę, tapęs kunigu dažnai lankydavos tėviškėj, rūpėjo jaunesnieji broliai. Pasikalbėjęs su mamyte, nutarė leisti Gustelį ir Praną, nors paskutinis jau iš metų buvo išėjęs. Juozas sako: „Mamyt, nesirūpink, aš mokėsiu už mokslą ir kitas išlaidas. Tamsta, mamyte, duosi maistą. Gal jiems bus lengviau kaip man. Neturėjau batų, važiauvau su naginėm į Šiaulius. Pabaigiau, esu patenkintas...“

Tėvas buvo labai taupus, norėjo, kad visiems būtų. Veždamas Juozą į Šiaulius, nenupirko batų, galvojo, gal su naginėm įsileis į gimnaziją. Kol egzaminų nelaikė, tas apavas buvo geras. Stojant būtinai reikėjo [kitokio]. Kad nebūtų kokių ginčų, mamytė pardavė be tėvo žinios pūrą rugių, batai buvo. Tėvas suprato savo klaidą, mamytei neiškalbėjo. Visi trys buvo patenkinti. „Jaunesnė apsukresnė“, – pagalvojo tėvas. Tėvo buvo nuspręsta du vaikus išmokinti, Juozą ir Augustiną, kitiems žemę dirbti. Kaliksui malūnas, Onelei 500 rb tais laikais labai daug. Ta suma buvo nejudinama, tik kai eis už vyro. Vienam – mieste žemę, dviem tėviškėj. Mudvi mažytės, aš ir Verutė, palikom Dievo valioj, be dalios. Tėvas karčemų nelankė, baigęs reikalus mieste, tiesiai važiuodavo namo. Užtai nė vienas vaikas nepažino karčemos, visi geri padorūs išaugo.

Tėvas mirdamas mudvi paliko visai mažytes: Verutė metų, man ketvirtį. Visiems paskirstė be skriaudos. Gustelį būtinai mokinti iš viso palikimo. „Apie tas mažiausias tai tu, motin, pagalvok“. Būta nusimanančio psichologo. – „Ką mokyti, bet Gustelį būtinai“. Tėvo neapsirikta, [išaugo] mokslo ir visuomenės veikėjas, tai buvo šeimos pažiba [...]. Kaip nemanysi nesakysi, o mudvi kažin kokia jėga išvedė į pasaulį. Žinoma, ačiū broliui Juozui ir mudviejų dideliu norui, pasiryžimui mokintis, kažko ieškoti...

[Dėl mokslo po tėvo mirties] konferavo visi trys: Kalikšas, Juozas, mamytė. Kalikšas sakė: „Padėsiu, kiek galėsiu“. Pasamdžiusi butelį Šiauliuose, mamytė išleido visus tris. Praną su Augustinu mokintis, Oneleį šeiminkauti, kad būtų ekonomiškiau. Taip kelerius metus Šiauliuose gyveno, [iš namų] reguliariai maistą nešdavo du kartus per savaitę. Vaikai mokinos gerai. Stropūs, darbštūs, vargo nebuvo didelio.

Augustinas, gavęs nuo draugo knygą draudžiamą (apie dekabristus) [turbūt ne tik tą vieną? – M. L.], pamokų neruošęs, pradėjo tą knygą skaityti. Taip įsigilino, nepajuto, kaip įėjo inspektorius. Pamatęs tą knygą, pasakė – būsiąs išmestas su vilko bilietu, be teisės stoti į kitą mokyklą. Vaikas nutirpo išgirdęs tuos žodžius. Buvo šeštadienis. Verkia susirūpinęs baisiausiai, laukia mamytės išgelbėtojos. Jau septintoj gimnazijos klasėj. Ką daryti, kur dėtis?

Sekmadienį rytą mamytė atsikėlė susirūpinus nuo sapno negero. Mato – Augustinas skęsta, vos ištraukusi. Mamytė ruošė pusryčius skubėdama, sakydama Petru – šerk bėrį, anksti važiuosiu į Šiaulius, rūpi man tas Gustelis, ar serga, ar dvejetuką gavo, nerimastauju. Išgirdus būdama dar lovoj apie važiavimą, skubiai atsikėliau, noriu važiuoti kartu. Padėjau suruošti paviržį, pripyliau pieno ąsotį, iš papečkio kiaušinių parinkau, atsinešus pintinaitę sutvarkiau, kad tik būtų mamytei greičiau. Man labai rūpėjo pamatyti, kaip Augustiną trauks iš vandens. Šiltų blynelių įsidėjau pavaišinti po ištraukimo.

„Kinkyk greičiau Bėrį, važiuosime“. Skubinai pavalgęs, [Petras] išbėgo į tvartą. Nespėjome mudvi dar apsirengti, jau Bėris stovėjo prunkšdamas prie gryčios durų. Aš atsitūpiau prie mamytės kojų tarp daiktų, buvau laiminga. Sparčia risčia važiuodami nepajutome, kaip Šiauliai. Augustinas, pamatęs atvažiuojančius, išbėgo pasitikti. Pribėgęs prie mamytės, pabučiavo į abi rankas, abu tyli susirūpinę. Pamačius, kad sveikas, pradėjo pasakot savo sapną. Įėjus į kambarį, Augustinas priėjęs pabučiavo mamytei į ranką sakydamas: „Tamsta, mamyt, prašo ateiti ryt direktorius į gimnaziją“. – Išgirdus tuos žodžius, nutirpo: „Nejaugi tu kokią šunybę padarei ar kokį prasižengimą?“ – „Skaičiau draudžiamą knygą, inspektorius pamatė, atėmė.“ Mamytė atlyžo, suprato. „Neverk, vaikel, gal Dievas padės išgelbėti“. Ta knyga buvo prieš valdžią. Mamytė, prisiminus Valančiaus žodžius, – draudžiamas knygas skaityk ir kitiems duok, – kad ir neraštinga, bet suprato.

Tas įvykis Augustino akiratį pakeitė. Ieškojo, skaitė draudžiamas knygas. Viduj jame augo karingumas prieš carizmą, socialinę nelygybę, lietuviškos spaudos uždraudimą, lietuviybės persekiojimą ir t.t.

Juozas sužinojęs tuojuos atvažiavo pas mamytę pasitarti apie tolimesnį berniukų mokymą. Pranas nutarė važiuoti į seminariją dvasišką, Augustinas į Rygą toliau mokintis. Šiaulius sulikvidavo. Mamytei tuojuos palengvėjo. Onelė vėl pradėjo šeiminkauti.

Mamytei liko du sūnūs namie: Jurgis ir Petras. Jau jie buvo aprūpinti žeme. Petras tėviškėj, Jurgis Šiauliuose. Mudvi su Verute mažiausios, Dievo valioj paliktos, apie mokslą mudviejų niekas negalvojo. Geriausiai atveju siūti pamokyt, tuo tarpu reikalingos ūkyje. Tik Petras galvoja, džiaugias, nebereikės greit samdyti pusmergės, svetimo žmogaus, kuriam reikia mokėti. Manyje nerimastis auga vis labiau. Petras liko tėviškėj. Šeiminkavimas sekės vidutiniškai. Vedė su gera dalia žmoną. Turėjo keturis vaikus, pamokino visus. Gyveno gerai. Mirė kamininku.

Po Petro eina Pranas (po dvejus metus su viršum skirtumo). Gražus, geras, švelnaus būdo. Baigė dvasinę seminariją, nors buvo vyresnio brolio Juozo atkalbamas. Buvo tikras kunigas. Valingas žmogus. Principingas, visuomenininkas. Labai humaniškas. Visiems padėjo nežiūrint žmogaus nusistatymo. Kariavo už spaudos atgavimą prieš caro valdžią. Kaip politinis buvo suimtas, ištremtas į Rusiją keleriems metams. Grįžęs rankų nenuleido, aktyviai dalyvavo spaudos platinime. Žmonių mylimas. Pastatė Betygaloj gražią bažnyčią. Vėl buvo suimtas, ištremtas. Mirė 1953 m.

Jurgis, gavęs žemę Šiauliuose, šeiminkavo puikiai. Kaip pasakoja vyresnieji, buvo panašiausias į tėvą. Net vedybos buvo kaip tėvo. Piniginės pasogos neieškojo, tik gražios, darbščios ir dainininkės. Taip ir buvo. Prie mokslo palinkimo neturėjo, užtat ūkis kaip ant mielių augo. Gero būdo, mudu su juo gerai sugyvenome. Ripką mušėm gerai. Koks malonumas būdavo suptis klojime su Jurgiuku! Net man dabar norisi. Deja...

Sugyveno gražiai su savo gražiąja žmonele. Turėjo keturis vaikučius. Visus mokino. [Visi pasiraukė 1944 m. į užjūrį.] Gyvenimą [sovietmečiu] užbaigė kažkur prisiglaudęs kampelyje. Tas sutrumpino gyvenimą abiem.

Paskutinis buvo mūsų šeimos – Augustinas. Tai buvo visų pažiba. Pasinėręs į mokslą ir darbą savo kraštui. Judrus, greitas, sumanus, di-

delis pogrindininkas, daug būtų galima apie jį parašyti, – kas jo nepažįsta iš spaudos. Tas žmogus buvo beveik visą gyvenimą persekiojamas. Gal jam taip rodės, neturėjo vidaus ramybės. Profesoriavo, gyveno gerai. Vieną sykį aš pasiskundžiau jam studentaujant, kad manęs, mudviejų neleidžia mokintis, tai parašė broliui Juozui, kad pinigų, kuriuos duoda jam, mudviem atiduotų.

Žąsųs. Atėjo pavasaris. Tik nušilo sniegas, tuojuos basi bėgom į kiemą, prasidėjo gyvenimas. Čia žąsųs gadena, vištos kudakina, tai veršeliai arba maži geriukai bliuana. Su visais pabėgiot, palydėt, pasidžiaugt, pavaryt. Visi pilni gyvenimo džiaugsmo.

Medžiai apsipylė pumpurėliais, žolytė pradėjo žaliuoti. Pavasario džiaugsmo diena. Koks neišpasakytai gražus gyvenimas su mažais gyvuliukais, paukščiukais, kalbėtis, vaikytis, su jais žaisti! Koks gražus mažų žąsiukų čiulbėjimas!

Atsimenu, tą pavasarį daug daug žąsiukų išperėjo. Kai sudėdavo visus į doklą, tik juda, kruta, vienos galvutės.

Būdavo didelė iškyla, šventiška nuotaika. Mamytė užsigobdavo švaresnę skepetaitę, prijuostelę švaresnę, atneša pašventintų kadagių, į puodą įpila žarijų iš židinio. Saują kadagių užpila. Tuojuos doklą pastato ant dviejų kėdžių, pakiša rūkstantį puodą po doklo dugnu. Matyt, dūmai nepatinka, neišpasakytas čiulbesys. Žąsis motina globėja tik laksto aplinkui, tik gadena. Kai visus gerai išrūko, puodą nustumia į šalį, peržegnoja į keturias puses, neša žąsyčius su doklu, parinkus gražią pievelę, išpila. Paverčia ant šono doklą, visa krūva žąsiukų pasipila po žalią pievelę. Kiek čiulbėjimo, kiek džiaugsmo, išėjus į laisvę, į saulę! Visi žąsiukai tik ištempia kakliukus į žalią žolytę, skabena, skubinas, kad tik daugiau. Didžioysis žąsųs tik gadena iš džiaugsmo, vesdamos žąsiukus arčiau kūdros prie vandens. Mudvi su Verute mamytė paliko ganyti tą pulką. Abi turėdavom rankoje po ilgą žabą atsiginti nuo žąsino, kuris dažnai tiesdavo savo ilgą snapą į mudvi. Kai žąsinas savo ilgu kaklu suka žemai pražiodytu snapu, tuojuos jam žabą parodom, nusuka savo snapą į šalį šnypšdamas. O jau pamačiusios vanagą, tai jau bėgdavom šaukdamos vaikyti.

Jau žąsinas prisiartinio prie kūdros, pamažėliu pradėjo gagenti šaukdamas su džiaugsmu, kad visi greičiau eitų. Visų pirma žąsinas šoko į vandenį, paskui senosios žąsųs, bet žąsis motina globėja tik dairės lauke,

kad visi susirinktų. Pati įbridus kur visai negilu, žąsyčiai subėgo vandens gerti. Motina, nubridus giliau, pradėjo plaukti ir visas pulkas paskui ją. Visi tik pypsi patenkinti, jaučias kaip namie. Pasipylė mažiukai po visą kūdrą, tarp senių susimaišė, tik nardos, tik džiaugias, vabaliukus gauda. Globėja motina labai rūpestingai žiūri. Jeigu koks atsilieka toliau, tuojaus ji plaukia prie jo.

Staiga, pamatęs vanagą, žąsinas suriko ypatingu balsu. Tuojaus visos žąsys apsupo ratu mažyčius, spausdamos visus į krūvą. Visos žąsys pradėjo gagenti storais balsais reikšdamos pavojų. Mamytė, toliaus būdama kluone, išgirdus tą baisų riksmą, atbėgo pažiūrėti sakydama, ar vanagas kur arti.

Vanagas, nusigandęs žmonių, nuskrido, nuplasnojo. Žąsys aprimo, vėl išsisklaidė po visą kūdrą, mažyčiai vėl sau ramiai nardės.

Žąsinas ramiai sugageno, pasuko į krantą, paskui jį visos senės iššoko ant kranto. Žąsis globėja priplaukė prie to paties negilaus krašteilio, išlipo pati, vis pamažėliu stūmėsi nuo vandens laukdama, kol paskui ją visi žąsyčiai išlipo. Ištempus sparnus pasipurtė, nusivedė visus prie senių skabendama žolytę.

Žąsinas mūsų labai buvo piktas. Gal ne taip piktas, kaip aš bijojau. Visados ėjau su ginklu pro žąsiną. Aš dar visai buvau maža, bėgau per kiemą nieko negalvodama, žąsino niekur nesimatė. Staiga žąsinas iš kampo puolė ant manęs, įsikabino į sprandą. Juokų nebuvo. Parvertė mane ant žemės, užsilipo, duoda su kūjais. Nežinau, kaip būtų pasibaigę, jei ne Onelė. Būdama gryčioj išgirdo keistą įpykusio žąsino balsą, išbėgo pažiūrėti. Aš jau nustojau balso, guliu. Prisimenu, kaip mane užpuola, kai pažiūrėjau, gulėjau lovoj. Tuojaus mamytė atnešė švęstų žolelių pasmilkyti. Onelė puodą su žarijom. Dvi kėdes sustatė vidury aslos. Ant vienos aš su mamyte, ant kitos puodas. Uždengė mudvi su mamyte paklode. Žoles pylė, dūmai rūko, mudvi prakaitavome. Dūmai šventi išgąstį varė. Troškom nuo dūmų. Paguldė į lovą, suklostė, išsimiegojau gerai. Nors mėlynės smarkios, nubėgau prie lango, bariau žąsiną.

Mamytė sako: „Žąsinas puikiausias, labai geras žąsinas, viena nelaimė – piktas, tik nereikia jo bijoti“. Be žabos neišėjau į kiemą. Kai tik žąsinas ištempia kaklą su snapu, tuojaus žabą parodau, – nusuka snapą. Paskiau sugyvenome gerai. Šiaip puikus vadas.

Skrendu. Man šovė į galvą mintis, kodėl nepaskrajoti, tik sparnus pasidaryti. Šaukiu savo gerąją sesytę Verutę: „Pasidarykime paukščiais“. Mėlynos akys sužibo kaip žvaigždės. Kaip pasidarysime paukščiais? Pririšiu vantas prie rankų, bus mūsų sparnai. Skrisime, vanagą pagausime, pas gandrą į lizdą nutūpsime, pažiūrėsime mažiukų. Kiek džiaugsmo, čiuibesio mudviejų! Susikabinusios nubėgom vantų ieškoti. Vos nutraukiam vantas nuo karties, krisdamos nubraižė Verutei veidelį gerokai, bet neverkia iš to džiaugsmo. Atsinešėm keturias vantas, pora apynasrių, pradėjome meistravoti. „Tu pamėgink, jei paskrajosi, paskui aš“, protinga buvo ir paliko. Penkerių ar šešerių metų turėjo būti. Rišom stipriai, kiek galėdamos, po dvi vantas. Kai pajudini ranką, vėjas rados didžiausias. Sparnuota šiaip taip įsikaparnuoja į kriaušikę, kuri augo bulvėse. Lipu į pačią viršūnę. Verutė spinduliuodama vaikšto, ragina mane greičiau. Aš stoviu ant patogios šakelės, šoku skristi, nesuskubu suplasnoti, kai žnekteleėjau į žemę. Gana skaudžiai, bet laimingai. Verutė mane bara, kodėl aš nepajudinau sparnų, neplasnajau. „Nesuskubau“. Einame abi, šit sutinkame mamytę. „O čia kas atsitiko, viena šlubuoja, kitos veidelis subraižytas, kas primušo?“ Verutė sako: „Mane šluota užgavo“. – „Tu ko šlubuoji?“ – „Norėjau paukščiu palėkt, paskraidyt“. – „Tikra padauža Julė, galėjai ranką ir koją nusilaužti. Tau tik žabos reikia“. Mamytė nusivedusi Verutę nuprausė, man pažiūrėjo, kur mėlynės. „Niekis, greit vėl būsi sveika“. Duonos su sviestu užtepus padavė. Vėl laimingos nubėgom į savo namelį.

Į Ameriką. Aš girdėjau, kad žmonės vandeniui plaukia į Ameriką su šipkarte. Žinoma, mažiausio supratimo neturėjau. Laikas ant vietos nestovi, taip ir mudvi. Ganėm žąsiukus. Kad nebūtų nuobodu, sugalvojom plaukti į Ameriką. Nuėjusios į pašiūrę, atsinešėme du kūlius šiaudų. RADIUSIOS VIRVOGAJĖ, surišom, nuvilkom vargais negalais prie kūdros. Įmetusios abi sulipom laimingos plaukti. Jaučiam, kad mūs laivas grimzta. Gerai, kad netoli krašto. Išsikaparnojom kiek apšlapusios. Saulė šilta tuojaus išdžiovino, niekas nežinojo. Visa bėda, kad rado kūlius vandenyje. Mano laimei, [pirmas pastebėjo] Jurgiukas, nesibijojau. „Galėjote kaip varlės prigerti“. Ir jam pačiam būtų ne pro šalį dar paplaukyti!

Vieną kartą randu kubilą nuo kopūstų raugintų dvokiantį. Kūdra mūsų buvo pertverta, pusė kaimynų. Tvorą – tai Amerika. Atsinešiau

gabaliuką popierio, sakau Verutei: „Še šipkartę, lipkim į kubilą“. Sako: „Dvokia, nenoriu, tu viena“. Protingai padarė mergytė manęs nepaklausius. Man reikia pasiekti, plaukti per marias. Įlipau į dvokiantį kubilą, pasiemiau ilgą kartį, siekdama dugno, stumiuos. Verutė, kaip višta paleidus ančiukus į vandenį, bėgioja, klausia, ar dar toli Amerika? Įdomu ir baisu, aš viduryje kūdros. Kad jau įsikabinau į Ameriką iš džiaugsmo, bet lygsvaros nustojau, prisėmiau daugiau vandens. Vos patvoriu priplaukiau prie kranto, ištiesiau kartelę, Verutė traukia kiek galėdama, dideles mėlynas akutes pastačius, net jai plaukučiai banguoti pasišiaušė, tempė kiek galėjo. Nudžiugom abi, kai aš buvau krante. Pamačius mane šlapią, kopūstais dvokiančiais apsvėlusią, nusiminė. Baimė, kad neužeitų, nepamatytų. Drabužius išsiploviau. Šalta. Pasišildyti bus geriausia susivystyti į drobės, o jų buvo keli ritimai ištiesti baltyti. Vieną ritimą paėmusios už galo sukamės. Šilta, linksma. Išsivyniojusios imame kitą. Dūkstame laimingos. Staiga Onelė atsiranda. Pamačius drobes suteršiotas, vienai per dugniuką, kitai. Žinoma, man daugiausia sakydama: „Tai čia tavo išmislas!“ Mudviem kaip nuo žąsies vanduo: per drobę, storai apvyniotą, nejutom. Toks jau jos paprotys. Onytė gera. Kai sužinojo apie mano kelionę, dažnai pašiepėdavo mane gryčioj vienas kitas. Tuo labiau, kai atėdavo ilgi vakarai, daug žmonių gryčioj. Apšvietimas balanomis. Kokie trys žibintai būdavo gryčioj, šviesu, gera. Rodos, kaip galima buvo gyventi?!

K r i a u š ė. Turėjome kluone seną seną kriaušę. Rodos, keturi vyrai sunkiai apkabindavo. Niekas nebeprisimena, kas ją sodino. Dabrikų senelis, turėjęs apie šimtą metų, kiek atsimena, buvus vis didelė. Tokia didelė drevė pačiam kamiene, mes mažos pasislėpdavom nuo lietaus, griaustinio. Trys vaikai tilpo, o susispaudę net keturi. Šakų drevėse paukščiai gyveno, pelėdos, apuokai. Vasarą atvažiuodavo iš Šiaulių pirkėjas Joselis apžiūrėti, kiek vaisių pūrų galės būti. Apskaičiuodavo beveik tiksliai pūrus, bet ir mums likdavo. Kai apsilankydavo iš Šiaulių apžiūrėti kriaušių, duodavo mums po saldainį ar riestainį. Rudenį, kol atvažiuodavo nusipurtyt, mes, vaikai, skynėm, kepėm kriaušikes, nors mamytė mus drausdavo: rankpinigius gavus, buvo leidžiama rinktis tik nuo žemės. Mamytė sakydavo: „Palaukit, tegul Joselis nusikrečia, kiek jam reikia, o paskui, kiek norėsite“. Kriaušikės nebuvo jau tokios [kitiems] gardžios: rūgštokos, kietos, bet virtos, keptos mums labai patikdavo.

Prisimenu, ateina didelis debesis su perkūnu, skubina sulipom į kriaušę, susispaudusios įtraukėme savo draugę Dajarų Barbutę. O lietus pila, lapai kriaušės barba, šniokščia, užia nuo vėjo. Žaibai blykčioja, perkūnas dunda. Tokia baimė mus paėmė, visos pradėjom žegnotis, kad perkūnas mūsų nejudintų. Nors raminom viena kitą, bet akutės visų rasojo. Perkūnas trenkė kažkur toliau, pradėjome visos balsu šaukti. Sulipti tai sulindom, bet kaip išlipti? Audra praėjo, mes nusiraminom, nors lietus lijo, jau pradėjom juoktis, kriaušikes iš kišenaičių graužti, ištraukusios dalintis. Šilta, gera tupėti, šnekučiuojam. Pradėjo rūpėti namai. Kaip čia išlįsti? Mamytės ramiai sėdėjo gryčioj manydamos, kad vaikai pas ką nors pastogėj priglauti. Nesiskubino mūsų ieškoti. Kai Dajarienė sužinojo, kad nėra jos mergaitės ir mudviejų, tuomet išbėgo mamytės mūsų ieškoti. Atidarė kluono duris – nėra, klojime irgi nemato, susirūpino. Mes, išgirdusios klojimo durų gurgždėjimą, pradėjome balsu mamytę šaukti. Išgirdus mūsų balsus, bėgo prie kriaušės žiūrėti. Buvau iškišus galvutę, šaukiau. Mamytė, pamačius mano galvą, net sušuko: „Jėzau!“ Tuojaus ištraukė mane, Verutę. Tetulytė Barbutę apibarė, už tai Barbutė net lupti gavo parėjus namo už nepasakymą, kur eina. Nors buvo labai baisu pergyventi tą audrą, bet prisiminus – labai įdomu.

Kriaušaitės buvo sultingos, mums labai gardžios. Mūsų visi kišenaičiai pilni. Eidamos gulti, po pagalve pasidėdavom. Ryte nubudusios, tuojaus už kriaušaičių. Niekas mūsų nedraudė valgyt.

Vieną dieną atvažiuoja Joselis su vežimu, iš lentų padarytu. Nuėjo prie kriaušės, nudžiugo pamatęs: visas medis apkibęs, kaip nusėta kriaušikių. Joselis, įlipęs į medį neaukštai, pradėjo šakutes purtyti, aukščiau bijo lipti, nepratęs prie medžių. Aš pašaukiau mūsų Jurgį. Tai buvo stipras, didelis vyras. Greit įlipo. Kai pajudys medį, kad pradėjo byrėti kriaušikės, baisiau kaip lietus. Visa žemė buvo nuklota. Su pintinaitėmis stovėjome, kol nustos kritusios. Rinkom, pylėm į krūvą. Mamytė su Joseliu mieravo pūrus. Atskaičiavo dvylika pūrų. Pridėjo, žinoma, pūrelį magaryčių. Nors ir prašė, daugiau nebedavė, reikėjo mums palikti. Atsimenu, visą tą rudenį mudu su Augustinu nešėm kepti į jaujos krosnį. Vienai eiti į jautą neįjauku. Patalpa be langų, didelė krosnis visą dieną kūrenas. Aukštai ant karčių daug pridėta džiovinti pėdų nekultų javų. Per dieną džiūdavo, o naktį kuldavo.

Mes girdėjom iš Jurgio, kad velniukai kartais ateina pasišildyti į jaują, išsikepti bulvių. Tai mes, mažieji, eidami kepti, vis vienas pirma pažiūrim įkišęs galvutę, ar nėra velniuko. Lipdamos per slenkstį, dar peržegnojam jaują. Jeigu kartais pasislėpęs po ardais žardose, žegnoji, jį svilina kryžius, dingsta. Tuomet drąsiai žengiam per slenkstį prie krosnies. Žeriam į priekaitę bulves, kriaušes kepti.

Tokia ta mūsų kriaušė buvo derlinga. Po nukrėtimų mes turėjome iki šalčių. Net kai lapai nukrinta, mes dar kriaušikių rasdavom. Buvo tai mūsų didžioji geroji kriaušė. Visam sode nieko nėra, pas ją vis dar randi. Būdavo taip, žiemos metu lipdavom pasiskinti. Pamatai styrančią kriaušikę, kuri nesiduoda ar nepataikai numušti, tai kaburai į medį, nusiskini. Sušalus kaip akmenukas, įkąsti negalima. Tuojaus į užančią įmeti prie šilto kūno, greit atsileidžia. Kąsdavom po mažą kąsniuką su džiaugsmu, pasigėrėjimu. Koks neišpasakytas gardumėlis! – Gera būti vaiku.

Prisimenu, kaip mamytė siūsdavo ką iš daržinės ar klojimo atnešti. Vienai nedrąsu, tai vesdavausi su savim Verutę. Jeigu klojimo durys uždarytos, tai pamažėliu darom, žiūrim, ar jaujos durys uždarytos. Jeigu tas daiktas, kurį man reikia parnešti, tai buvo šakė, grėblys, stovi prie jaujos durų, einu palengvyte (Verutė palikdavo prie durų), jeigu velnias miega, kad nenubustų, o jau nutvėrus bėgu kiek pajėgdama. Jaučiaus didvyrišką darbą padarius.

Ubagai. Prisimenu vienas Sekmines. Tai dideli atlaidai buvo Šiauliuose. Privažiudavo iš aplinkinių parapijų daug žmonių, daug kunigų. Pilna bažnyčia, turgus, miestas žmonių. Porą dienų prieš jau važiuodavo su prekėmis užimti patogesnės vietos turgavietėj. Visokie ubagai su vežimėliais traukdavo į miestą, arčiau bažnyčios vietą užimti, kad žmonės daugiau mestų, aukų duotų. Kilometrines eilės būdavo ubagų. Važiudavo visa šeima su visa manta. Vežimas su būdele, vaikai miegodavo. Vyras eina šalia vežimo, ar bekojis, ar berniukas, žiūri arklį, varo pamažėliu. Paršiukai iš kitos pusės pririšti ant virvutės paskui vežimą seka. Gyvuliai visi gražiai nušerti. Buvo profesionalai, kur tik atlaidai, ten traukė. Du trys invalidai šeimoj – taip mokėjo teatrališkai parodyt savo nelaimę, veikiančią žmonių psichiką. Maži vaikai gieda, į praeivį rankutes tiesia. Vyras apnuogintą kūną su nelaimingu sąnariu rodo arba žaizdą negyjančią. Gieda, vienas kitam su instrumentu pritaria. Daro

įspūdį. Praeivis negali susilaikyti nieko nedavęs. Kai kurie net turtingi vadinos, galėjo tuomet duoti po kelis šimtus pasogos. Tą savo nelaimę mokėjo artistišškai panaudot. Buvo ir menininkų tose eilėse. Einant iš bažnyčios, prisieidavo eiti per eilę tų nelaimingųjų ubagų. Rodos, iš kur tokie nelaimingi žmonės gali atsirasti? Net šurpas eina matant tokias žmonių kančias. Prie vienos kuopelės daug žmonių sustojusių. Mudvi su mamyte priėjome arčiau pažiūrėti. Sėdi trys vyrai jauni: du akli, o trečias kuprotas, be rankos. Vienas aklas su smuiku griežė, du gražiais balsais pritarė. Taip gražu, visus patraukė, variokus tik meta į kepurę. Gal jų pačių kompozicija? Kaip prisimenu, giesmės su romantika, tas žmonėms labai patiko. Nuėjome su mamyte į turgavietę, nupirko man saldainiukų, tešlaininių margų gražių paukščiukų. Kiek džiaugsmo buvo, dovanų turint tiek daug! Grįždamos iš turgavietės vėl ėjome pro šalį tų gražiųjų ubagų. Jie buvo švaresni už kitus, marškinukus turėjo baltus, rankos švarios ir veidai. Nuo visų nelaimingųjų bėgo, metė skatiką, ėjo savais keliais, o apie tuos švariusius nuolatos pilna žmonių. Stovi, klausos užsimąstę, su liūdesiu seka jų giesmes. Kuomet mudvi prisiartinom, giedojo apie meilę motinos, tyliai tyliai smuiką virkdino. Kai kurie, matės, ašaras šluostės, ir mano mamytė. Atidaviau jiems savo gražųjį paukštelį. Kuprelis nusišypsojo, meiliai į mane pasižiūrėjo, padėjo. Turbūt jau bus septyni desėtkai metų, tas nelaimingųjų vaizdas, o labiausiai tų švariųjų gražiųjų broliukų, stovi net dabar akyse...

Pasvočiukė. Vos vos prisimenu savo pusseserės vestuves. Gyveno netoli mūsų, už kelių kilometrų nuo mūsų Malavėnų kaimo, Žviguose. Mano tėvo sesuo buvo ištekėjus į Žvigus už Ragaišio. Mano teta turėjo du vaikus: Juozelį ir Monikutę. Gyveno gražiai, turėjo gražų sodą. Dideli krūmai raudonųjų serbentų. Pas mus buvo tik baltieji. Palindau po krūmu, tokios didelės uogos, tiek jų daug. Privalgiau, prisiskyniau pilnas kišenaites parnešti namo savo sesytei.

Tetulė su mamyte apžiūrinėjo daržus, aš skyniau uogas, dideles, raudonas. Monikutė ruošė vaises, virė kavą, kuri taip pakvipo, visos uogos kvėpėjo kava.

Mamytė, eidama į vidų, nusivedė mane į seklyčią. Mano tetulė mokėjo kepti labai gardų miežinį ragaišį. Ant stalo buvo sidabriniai šaukštukai. Davė man ragaišio su sviestu, kavą išmaišė pati tetulytė, bet

šaukštuką nukėlė į šalį sakydama – vaikam nėra ko čiupinėti. O man taip norėjosi paimti į rankutę! Puodeliai tokie gražūs, aš dar nebuvau mačius tokių. Mes neturėjome.

Kai mes atėjome į svečius, ką tik buvo išvykę piršliai. Monikutė atėjo į seklyčią pas mus pasipuošus, linksmutė. Džiaugė, pasakojo, kad išvažiavo, nes jaunikis nepatikęs, nors turtingas. Jos mamytė ieškojo tik turtingų, nes pati buvo [...] pasiturinti, gražiai gyveno.

Tetulė buvo našlė, nelabai sveika. Kaip teko girdėti, dar gyvendama [dukra] norėjo aprūpinti, matyti laimingą. Žinoma, tik už turtingo, koks bebūtų, ar senas, ar jaunas.

Surado turtingą, bet girtuoklį. Prašvilpė greit savąjį turtą, o paskui ir žmonos.

Atėjo pas mus Monikutė nusiminus, nelaiminga kviesti į pamerges mano sesutę Onytę. Nelaiminga, nenorinti tekėti, visai jis jai ne prie širdies, motinos turinti klausyti.

Po antrų užsakų reikia važinėti pas gimines, kviesti į vestuves. Taip ir padarė.

Nuėjo mano sesutė pas Monikutę į Žvigus. Susirinko visus parėdokus, net du plačiausius sijonus pasiėmė, kad turėtų kuo pasikeisti. Vieną juostuotą, platų – sako, šešių palų pločio. Kitą languotą ryškų šviesų. Vienas sijonas žalias su pilku. Palaidinukė tamsios spalvos. Man buvo labai gražu. Galvojau, kai aš užaugsiu, dar gražesnių išsiisiu.

Kitą dieną apie pietus girdžiu, pamatau per langą – darda skamba vežimas. Ogi įvažiuoja į mūsų kiemą pamergės. Arklys apkaišytas, pačios pasipuošusios, galionai auksiniai ant galvų, aplinkui rūtos apkaišytos. Margos gėlėtos skaros ant pečių, o mažom skepetaitėm prisidengę pusę galvos, vienodais languotais sijonais. Vienas iš brolių išėjo sutikti jaunųjų, jų arklį priimti, pašerti, pagirdyti.

Mamytė neišėjo iš gryčios, tik skubina šluostė stalą, dengė marga staltiese. Mudvi su Verute tupėjom ant suolo prie lango. Žiūrėjom nustebusios į pamerges. Eina per kiemą linksmos, gražios. Mamytė sako: „Laukiu jų įeinančių į vidų“. Durys atsidaro. Sargis atsikelia iš po stalo vizgindamas uodegą, bėga pasitikti. Peržengusios slenkstį, pagarbina. Abi nusilenkia žemai visiems, kas buvo gryčioj, prisiartina prie mamytės, atsiklaupia, jaunoji nusilenkia iki pat kojų, paskui pabučiavo mamytei į abi rankas. „Prašau nužemintai Tamsta, Dėdienėle, į savo vestuves

ir į svočias“. Ašaros jaunajai nuriedėjo per veidą. Man pasidarė gaila į ją žiūrint. Paskui priėjus mudvi pabučiavo, taipogi paprašė į vestuves. Onytė oriai jaučias, kaip viešnia.

Kai visi buvo pakviesti, kas buvo gryčioj, tai mamytė nusivedė jaunąsias į seklyčią. Stalas padengtas balta staltiese. Susodino už stalo. Pradėjo vaišinti. Ant stalo sūris, sviestas, dešros, duona. Jaunoji skundė, verkė, kad matušėlė varo už tokio žmogaus, prie kurio jinai visai nalinksta. Mudvi neilgai buvom seklyčioj, nubėgom į gryčią, užsilipom ant suolo prie lango. Džiaugėmės gražiu arkliuku, apkaišytu. Kad tik galvą pajudina, tuojaus varpelio balselis.

Išvažiavo pamergės. Brolis įsodino į vežimą, padavė vadžias, atkėlė kiemo vartus. Išvažiavo į kitą kaimą pas gimines.

Atėjo mamytė į gryčią susirūpinus, sakydama, kam jai reikėjo apsimti, tiek daug vargo, išlaidų.

– Mamyte, tai būsiu pasvočiuke? Vešies mane kartu?

– Dar ko užsinorėjai, pažiūrėsiu.

Sugrįžo Onytė atlikus pareigas su jaunąja. Reikia pasiruošti vestuvėms. Pradėjo nuo mėsos. Kumpius atnešė, pradėjo plauti. Užkaitė dideliam katile virti. Žąsis pešti pradėjo, kiti miltus nešė, pyragus minkė. Porą dienų buvo didelė ruoša. Onytė išvažiavo diena pirmiau. Mamytė ruošė, dėjo į skrynią pyragus, mėsą, sviesto, sūrius ir kitas gėrybes. Didelę skrynią prikrovė maisto, net keturiese turėjo nešti.

Mamytė svočia, tai važiavo prasidėjus vestuvėms.

Vyresnieji berniukai su Jurgiu (vyresniuoju samdiniu) paruošė porinį vežimą, apkaišė rudeninėm gėlėm. Arkliam ant kaktos vainikus nupynė, į pavalkus žalių šakelių prikišo, skambučius pririšo, įdėjo skrynią su pyragais. Uždangalą užtiesė margą gražų, kad niekur šiaudų nesimatytų. Mamytė apsirėdė gražiai. Skepetaitė su pabrovėliais šviesi, sijonas languotas, skara gėlėta ant pečių. Labai mamytei pritiko. Dieną prieš važiuojant į vestuves Jurgis man pasiuvo puikias naginaites su rudais plaukučiais. Pas mus buvo žaloji karvė, padvėsė, kailį jos išdirbo, iš tos odos siuvo nagines visiems. Batukų neturėjau dar, nes tuomet vaikams per brangu buvo pirkti. Mano apsiavimas buvo labai gražus: rudos naginaitės, gelsvi linų apyvariukai, pilkos kojainaitės, mamytės numegztos. Gal man nebuvo taip jau svarbu pasirėdymas, bet už tai kokia garbė būti pasvočiuke!

Suvyniojo mane į kailinius, ant galvos didelė skara. Per pažastis suvyniota. Jurgis mane paėmęs įmetė į vežimą kaip linų pėdą prie mamytės kojų. Susigūžiau, kaip geriau negali būti.

Jurgis vartus atkėlė. Su botagu supliaukšėjo brolis, arkliai pakėlė galvas, varpeliai skamba. Arkliai pašerti gerai, nenuvargę, tik dumia Malavėnų kaimo gatve, tik kaimynai bėga prie langų žiūrėti į mūsų vežimą. Mažieji vaikai, stovėdami tarpkiemy, šaukia veselės pinigų. Didieji vaikai nušveitė greit, užkėlė vartus, sulipo visi ant vartų. Svočia turėjo atsipirkti. Visą bandelę pyrago išraikė. Kai visiems buvo apdalinta, atkėlė vartus, išleido, dar linksmai palydėjo.

Važiuojam į Žvigus keliuku vingiuotu per laukus, per jauną gražų beržynėlį. Tuojaus Žvigų kaimas. Vaikai, iš tolo išgirdę atvažiuojančius, apgulė vartus šaukdami: „Svočia, pyragų!“ Atvožė skrynią Kaliksiukas, didelę bandą turėjo išraikyti, išdalyt. Greit paskum – į Ragaišių kiemą. Jau veselninkai triukšmavo. Visi svečiai su muzika. Pamergės išbėgo mūsų sutikti. Maršas triukšmingas griežė. Vyrai subėgė iškėlė pyragus. Pasvočiukę mano pusbrolis Juozas, iškėlęs iš vežimo, nunešė ant rankų į gryčią, nuėmė švarką, atrišo skarą, išlaisvino mane, pastatė ant suolo. Net man pasidarė nejauku, žmonių nepažįstamų daugybė. Prie mamytės prieiti negaliu, visi svetimi ją apspito, tuojaus šokdinti pradėjo. Apsisukę porą sykių, nusivedė į seklyčią pas vyresnius. Man davė riekę pyrago, mėsos gabaliuką. Visi mane kalbina, nešioja, to man ir reikėjo. Į vakarą užkėlė mane ant krosnies, kad nesipainiočiau didiesiems po kojų.

Jau pavakarys, laukia atvažiuojančio jaunojo iš anos pusės. Staliuką nedidelį atnešė, uždengė balta staltiese. Kai tik vaikai pranešė, kad jau atvažiuoja, mergaites susodino, jaunąją su pamergem už staliuko. Padėjo ant lėkštutės dvi šakeles rūtų. Mergaitės susikabinusios padarė užtvarą, kad niekas nepraeitų prie jaunosios, dainuoja graudingas daineles, gaudina jaunąją. Aš, ant krosnies tupėdama, viską girdžiu, matau. Man net ašaros pradėjo byrėti, gaila man buvo Monikutės. Girdžiu tuos baisesius žodžius: atskirs nuo mamytės, išvažiuos į tolimą kraštą su svetimu žmogum. Aš sau pagalvojau – niekadęs nesiskirsiu su mamyte. Visi berniukai išbėgo prie vartų neįsileisti jaunojo.

Privažiavo jaunieji, vartai kiemo uždaryti, piršlys turi daug kalbėt, visokių melagysčių pripasakot. Prašo įsileisti, pasižadėdamas jos nevogti, tik geruoju susitarti. Piršlys vieną kitą butelį ištraukia, prašo

liežuvius pavilgyti, protą prablaivyti, patikėti jam senam. Po visų gražių kalbų ir vaišių jaunimas atkelia vartus, jaunasis su piršliu įvažiuoja, įkandin kiti svečiai.

Jaunasis su piršliu įėjo į gryčią. Mergaitės, sudarydamos sieną, dainuoja, neprileidžia jaunojo su piršliu. Žvelgia išdidžiai į visas puses, pradeda kalbėti savo tą ilgą kalbą, kol jau įtikina mergaites. Padaro vartelius, leidžia jaunajai pasisveikint. Tuomet jaunoji atsistoja, prisega rūtų šakelę. Jaunieji nueina į seklyčią pasikalbėti, o pamergės su kitom mergaitėm ir visi kiti pradeda šokti, trypti. Pasidaro pilnos vestuvės. Atėjo tuoju ir jaunieji šokti. Aš net ir valgyt išalkau betupėdama ant krosnies. Kažin kas vėl man davė riekę pyrago. Taip aš ir užsnūdau. Tik nubundu gulinti šalia savo mamytės. Tai jau laimė mano buvo didžiausia. Rodos, nieko daugiau nenorėčiau, kaip šalia savo mamytės būčiau.

Visą rytą ruošės į šliubą važiuoti. Mane paliko su teta. Mudvi lydėjom visus veselninkus. Daugybė vežimų, visi apkaišyti, arkliai su varpeliais, skambėjimas nuolatinis prie mažiausio pajudavimo arklių galvų. Pirmuoju vežimu jaunieji, antruoju svočia, visi veselninkai, paskutiniame vežime muzikantai.

Kaimo vaikų subėgo daug prie vartų, atkėlė plačiausiai sakydami, kad grįždami parvežtų pyragų.

Visos mergaitės buvo pasipuošusios, su vainikėliais ant galvų, ir daug kaspinų kabėjo.

Po bažnytinių apeigų tuojaus grįžo namo. Kol susėdo į vežimus, muzika griežė. Pirmu vežimu grįžo svočia su muzikantais. Prie vartų jų nesulaikė, nes žino, kad reikia sutikti jaunuosius ir svočiai stalą ruošti.

Vaikai vartus su virve užrišo. Kol visi atsipirko, ilgai sugaišo. Muzikantai, pajutę, kad jau suka jaunieji į kiemą, išėjo sutikti, ir teta Ragaišienė. Jaunieji priklaupė, kaip išvažiuodami, taip ir sugrįžę. Motina palaimino, pabučiavo į galvą abiem, vedė į vidų. Svočia su pagelbininkėm krovė ant stalo savo gėrybes, kraustė iš skrynios. Pirmą vietą prie stalo užėmė jaunieji, sėdo artimi giminės, visi senesnieji. Jaunimas šoko, dūko, kol atsirado vietos prie stalo.

Buvo jau ir kita mergytė su manim. Mudviem nebenuobodu. Ir saldainiai tik mums skriejo į skraistelę. Jaunieji buvo jaunimo apdainuojami. Paskui vyresnieji išėjo šokti, tuomet jaunimas susėdo vaišintis. Vis su dainomis.

Kitą dieną ryte, kuomet jaunieji pusryčiauo, svočia, priėjus prie jauniosios, nuėmė rūteles nuo kasų, užrišo nuometą. Mergaitės apstojo ratu, vėl apdainavo. Apie pietus pradėjo ruošti išvažiuoti į aną pusę. Jaunoji, paėmus savo brolių, vyrą ir pamergę, nuėjo į svirną stuomenų raižyt. Nubėgau ir aš ten. Pastatė mane ant skrynios. Klėty stovėjo trys didelės skrynios audeklų, viena pilna drabužių. Rankšluosčiai buvo jau suraižyti, tai jaunoji su savo pamergiu dalino visiems. Tam piršliui užvis ilgiausią rankšluostį ir stuomenį. Visiems per pečius perrišo. Visi buvo apdovanoti tik iš jaunojo pusės. Visi apdovanoti vaikšto po gryčią, seklyčią, kad pavogtų daugiau daiktų: šaukštus, stiklines, lėkštes slepia už bato aulo, užančio. Mes slėpėme nuo jų, pasidarė didelis ermyderis.

Atnešė naują statinę alaus putojančio. Kas neturėjo kur įsipilti, išsitraukė vogtą stiklinę ar puoduką koki, by tik gerti.

Trečiadienį ruošėsi išvažiuoti jaunieji su savo pamergiais. Prasi-dėjo bruzdėjimas po namus. Visų pirma korė piršlį, kuris turėjo mokėt atsikalbėt kiekvienam į užmetimus. Šoka aplink piršlį, dainuoja. Nupynė šiaudinę čiucelą, uždėjo ant piršlio. Man taip buvo gaila girdint tuos pašaipos žodžius.

Kerėpla šiaudinė turėjo aukštą kepurę su lankeliu. Per balkį ištraukė virvę, pririšo prie kepurės lankelio. Visi šaukė, kad paskutinė piršlio gyvenimo minutė šiam pasauly. Pradėjo virvę traukti. Piršlys tuo tarpu pasilenkęs pasprunka, pasižadėdamas daugiau mergaičių nevogti.

Pasibaigus piršlio korimui, jaunuosius susodino už stalo, svočia užrišo nuometą jaunajai. Mergaitės apdainavo vėl, net pravirkdino jaunąją. Jos vyras atsistojo, paėmęs per liemenį išvedė nuo stalo, nuėjo į svirną.

Užtraukė mergelės dainą sveteliamis greičiau važiuoti namo.

Kraitvežiai, pabroliai subėgo į klėtį, pradėjo skrynias vilkti į vežimus. Nuo sunkumo net ratai tratėjo. Kuomet visas kraitis buvo sukrautas į vežimus, arkliai, nusistovėję per kelias dienas, tik kapstė žemę prunkšdami, kad tik greičiau pajudėtų. Jaunavedžiai susėdo į gražų nedidelį vežimėlį. Širmis, galvą užrietas, tik žvengė, gal jautė išvažiuojas visai iš to gyvenimo, kur užaugo. Monikutė gavo tą širmį dovanų nuo savo broliuko.

Mamytė palaimino, peržegnojo, pati prie vartų išlydėjo. Ašaros byra kaip žirniai.

Arklys žvengdamas žingsniavo per vartus, paskui juos visi kraitvežiai dainuodami išdardėjo.

Likusieji kaimynai, giminės, muzikai griežiant, sumarmėjo į gryčią. Šoko kas tik galėjo, nes tai buvo užbaigtuvės. Net mane vienas vyras, paėmęs ant rankų, pašokdino, paskui svočią išvedė šokti.

Jau pradėjo temti, mamytė liepė arklius kinkyti važiuoti namo. Kai mūsų arkliai privažiavo prie durų, tuojaus mane įkėlė į vežimą. Mamytė įlipo, paskui mano broliukai. Prie mamytės kojų taip gerai jaučiaus, kaip pas Dievulį už pečiaus. Daug geriau man buvo, linksmiau grįžtant, negu į vestuves važiuojant. Nors vestuvės tos, kurias mačiau, pergyvenau, buvo mano pirmosios ir paskutinės. Paliko man visam gyvenimui. Kiek metų galėjau turėti, neprisimenu.

Dabrikų Ulijona – daraktorė. Atėjo gilus ruduo, šlapdriba, sniegas, nuobodžios dienos. Radus knygų, pradėjau vartyti. Keisti tie man ženklukai. Galvoju sau, kaip sudaryti iš jų žodį. „Mamytė, kaip tamsta randi žodžius? Aš norėčiau išmokti“. – „Tai eik pas Dabrikų Ulijoną, jina išmokys“.

Ulijona buvo žinoma visoj Šiaulių parapijoj, ploniausių drobių audėja, ploniausių siūlų verpėja, mažų vaikų skaityti iš maldaknygės mokytoja. Jos siūlus vadindavo linų šilku – lygutis. Jos drobės kaip ledas, vertesnės už šilką. Daug ateidavo žmonių pasidžiaugti, pasigėrėti jos šauniu audimu. Jeigu norėdavo pagirti kokią audėją, [sakydavo:] „Tavo audimas kaip Ulijonos“.

Pati buvo aukšta, liekna, su akiniais ant nosies galo, žiūrėdavo per akinius. Ar kalbės su kuo, ar vaiką mokina, ratelio nenustoja sukus. Kartais nori valgyt, špūlia nepilna, tai viena ranka tvarko siūlą, kita valgo, o ratelis dūzgia be paliovos.

Buvo mokytoja be šypsenos, sausa, nes pati įtemptai dirbo, žiūrėjo siūlą ir klausės, kaip vaikas skaito, be skriaudos darbu ir vaikui. Radus giesmelę knygų, tuojaus užtraukdavo savo gražiu balsu. Gera buvo giesmininkė. Skaitė – kaip žirnius bėrė. Mano mamytė sakydavo, kad kai Ulijona skaito maldas ir gieda, tai tiesiai į Dievo ausį, o kitų, man rodos, neišgirsta. Užtai ne visas maldas išklauso. Daug būdavo, kaip atsimenu, bendrų pamaldų. Gegužės mėnuo, gavėnia, novenos, kryžių lankymas laukuose prašant Dievo ar lietaus, ar sausros. Visiems pirmininkaudavo Ulijona.

Per gavėnią sodžiaus vaikus slaptai mokindavo lietuviškai skaityti. Tos dienos į pavasarį šviesėja, ilgėja. Jeigu daugiau vaikų numatė, tai

atidarydavo savo mokyklą prieš Užgavėnes. Gabesnieji išmokdavo per gavėnią, o jei nesuskubdavo, tai palikdavo kitai gavėniai – kitiems metams.

Nudžiugau neišpasakytai, kad mane žada leisti mokintis. Mamytė išėjo su Ulijona susikalbėti, bene tris rublius mokėti už visą žiemą.

Jau aš naktį sapnuoju, kaip eisiu mokintis, nešiu knygas. Rytą nubudau anksti, atsikėliau, nusiprausiau, pavalgiau pusryčius linksmai. Mamytė užrišo storą skarą per pažastis, indavė storą maldaknygę. O snaigės laksto kaip drugeliai, vis saugojau, kad ant knygos neužkristų, nesušlaptų. Taip man linksma eiti, bet, priėjus Ulijonos kiemą, pasidarė man baisi. Nesakau mamytei, kad bijau. Ulijona, užsigobus baltą skarelę, pažiūrėjo per langą su akiniais. Juk aš seniai ją pažinojau, man buvo maloni, dabar man pasirodė baisi. Peržengusios slenkstį, pagarbinom, pasisveikinom su visais. Aš visiems vyresniesiems pabučiavau į ranką, visų pirma Ulijonai. Kalbas, sveikinas, ratelis jos nuolatos monotoniškai ūžia. Akiniai ant paties nosies galo kabo, žiūri į žmogų per akinius, nosis ilga, pati liesa, balselis plonas.

Nusigobiau skarą. Mamytė atsisveikino su visais, išėjo namo, linkėdama man pasisekimų.

Liepė man tuojaus paimti maldaknygę į rankas, atsisėsti arti jos. Liepė atskleisti man trečią puslapį. Tenai buvo rytmetinė malda, kurią Ulijona mokėjo atmintinai. Pradėjo mokyti slebizavoti. Raidžių nepažįstu, o žodžius reikalauja sudėti. Pačiam Saliamonui būtų sunku. Pradėjo mane mūčyt su viena eilute iki pietų. Vis man tos raidės painiojas. Tokios mažytės, negražios. Galvoju sau, ar galima kuomet išmokti skaityti kartojant vien tą patį tris keturias valandas. Galva nuvargus, apsvaigus. Ulijona mokėdavo ir pabarti. Apie vaiko psichologiją neturėjo mažiausio supratimo. Dar laikrodžių [tuomet] nebuvo, tik kunigėliai, daktarai turėjo. Paskiaus pirmas laikrodis mūsų kaime atsirado kartu su žibaline lempa dūminėj gryčioje. Laikrodis buvo karvių paleidimas į kiemą pietums pasivaikčioti, atsigerti. Ulijona, pamačius karves, sako: „Greit eisi namo, jau karvės atsigirė“.

Parėjau namo verkdam, mokytis noriu, atminties visai neturiu. Mamytė mato mane nusiminusią. Klausia manęs, gal jau užteks tų mokslų. – „Eisiu pas tetą Julijoną“.

Išsimiegojau, pailsėjau, rodos, atmintis atsigavo. Nuėjus perskaičiau pirmą eilutę atmintinai. Mane pagyrė, rodos ant arklio užsodino, taip man gera buvo. Pradėjo geriau sektis.

Prie lango skaityti nebuvo galima, kad kas nepamatytų, reikėjo labai slėptis. Jeigu koks nepažįstamas žmogus į gryčią ateina, tuojaus knygą po suolu. Paklausydavo, kaip kalba, kokių reikalų atėjo. Jei ne valdžios tarnas, liepdavo knygą ištraukti ir toliau skaityti. Jau pradėdi skaityti, girdi vyrus kalbančius, tuojaus vieną ausį ištempai ir klausai žmogus, ką jie kalba – labai įdomu. Ulijona pradeda pykti, skiemonavimas nesiseka. Neužbaigė gerai, vėl nuo pradžios. Kai įdomi kalba, tai ir kita ausis pasisuka į kalbančius. Dabar tai juokai, o tuomet graudžios ašaros riedėdavo. Būtinai norisi klausytis, o čia skiemenuoti reikia. Būdavo, kol žodžio nepabaigė gerai skaityti, nepaleisdavo. Čia tikros kančios, jeigu nelabai norėtumei mokintis – tuojaus mestumei. Buvo tokių vaikų: mesdavo po pirmos savaitės.

Vieną sykį mus labai išgąsdino svetimas žmogus. Nespėjome knygos paslėpti, tik suskubom po žiurstu pakišti. Panašus į rusų valdininką, teiravos, kur galima knygų, žinoma, maldaknygių, atnešti kuo daugiausia vieną kitą laikraščių numerį. Tas žmogelis pradėjo pasakot, kaip eina per sieną su draudžiama literatūra. Vieną sykį turėjęs daug gabenti iš Prūsų. Išgirdus taip kalbant, nebėgiu skaityti – taip man įdomu. [Žmogus pasakoja:] „Ejome per sieną dviese. Kitas [knygnešys] atnešė du ar tris butelius degtinės, pradėjo vaišinti kareivius. Šie taip nusigirė, kad mes su arkliais ir vežimėliu pervažiuom per sieną“. Aš taip įsiklausiau, kad vis tą patį žodį skiemenuoju nebežiūrėdama į knygą. Nebegirdžiu, kad mane bara, man rūpi nepraleisti žodžio iš jų kalbos. Mano galva pasidarė kaip puodynė: ratelio dūzgimas, Ulijonos barimasis, tokių įdomių kalbų klausymasis.

Per žiemą prie tokios mokymo sistemos išmokau skaityt maldaknygę. Jau pavasarį nupirkau man iš knygnešio žalią gražią maldaknygę.

Atsimenu, brendu sniegu pas Ulijoną. Mano draugės važinėjas jau rogutėmis. Žinoma, taip norėjos kartais palikti su jomis pažaisti, bet aš eidavau savo keliu. Vieną sykį taip daug prisnigo sniego, virš tvorų. Kol didieji pramynė keliuką, aš išbėgau su vaikais pasivažinėti. Knygą padėjau ant kalniuko. Nepajutau, kad jau pietūs. Bėgu skubiniausiai pas Dabrikus. Mane išbarė. Už tai palikau be pietų, turėjau skaityti iki pat vakaro, nes savo turėjau išmokti, kas buvo paskirta.

„Mamyte, aš noriu išmokti rašyti, parašysiu laiškus brolyčiui į seminariją“. – „Kai nuvažiuosi pas berniukus į Šiaulius, paprašyk Gustelio,

Pranelio, kad pamokytų rašyti. – Rudenį galėsiu išleisti pas Onele¹ paviešėti, tai gal pamokys“.

Nuvežė mane į Šiaulius pas Onele. Prašiau, kad man parodytų raides. Šiaip taip pradėjau. Nusipirkau sąsiuvinį, pasirodo, netikęs, tuojau Praniukas pakeitė. Parodė, kaip laikyti pieštuką. Na ir prasidėjo lazdelės. Žinai, kad berniukams visokių darbų, visokių reikalų, ar draugai ateina, tai mokiniysi pati. Bet visgi aš pramokau rašyti.

To namo šeiminkė gražiai siuvo bažnytinius rūbus. Labai gera moteris buvo. Pamokino kabliuku nerti, kryžiuuku siūti – vis tai mokslas. Po žiemos atostogų nebevažiavau, palikau su Verute pas mamytę. Aš pradėjau raidžių Verutę mokyti, paskui berniukai pabaigė. Rašiau laiškus į seminariją, ant rankšluosčių raides siuvinėjau.

Atėjo pavasaris sparnuotas. Saulės spinduliai nušlavė sniegą nuo kiemo, nuo kalnelių, tuojaus basos bėgiojome. Kiemas pilnas: čia žąsų gagna, čia vištos kudakina, žiūrėk, veršelis blyna. Su visais pabėgiot, palydėt, pasidžiaugt. Visi pilni gyveimo džiaugsmo. Koks neišpasakytas gerumas su gyvuliukais, paukščiukais žaisti kartu ir nuolatos mamytę matyti!

Gavėnia. Riebioji savaitė atėjo, už savaitės turi būti Užgavėnės. Papjovė, paskerdė didelę, riebią kiaulę. Mėsos, dešrų, spirgų valgėme, kiek norėjome. Artinos gavėnia. Septynias savaites nei pieno, nei riebalų į burną negali paimti.

Sekmadienį prieš Užgavėnes mamytė nuėjo pas kleboną paprašyti leidimo man valgyti gavėnioj su pienu, nes jau buvau septynerių metų.

Užgavėnėm Augustiną paleido iš gimnazijos. Piemenukas Stasiukas, mudvi su Verute, Augustinas ruošėmės gavėnią sutikti, o Lašininį palydėti į laukus. Iš šiaudų nupynėm senį, padarėm akis, didelę kepurę, įstatėm pypkę į dantis, vežėm gatve. Jaunimo, vaikų didžiausia banda. Vieni pašiepė kišdami popirosą, kiti su gailėsčiu atsisveikino linkėdami už septynių savaitių sugrįžti.

Kelionė buvo labai varginga. Tą žiemą daug sniego buvo prisnigta. Nuklimpstam visi į sniegą, virstam su Lašininium. Kiek džiaugsmo, kiek

¹ Vyriausia sesuo Onele buvo apgyvendinta kartu su besimokančiais broliais, kad pašeiminkautų: taip susitvarkius atrodė pigiau Šiauliuose berniukus išlaikyti.

juoko! Atsirado vienas berniukas su akordeonu. Išsikaparnoję iš pusnyno, linksmi išvažiavome į laukus, prie kryžkelės išvertėm Lašininį.

Rytojaus dieną, tai vadinos Pelenų diena, mamytė parnešdavo [iš bažnyčios] pelenų saujelę, visiems pabarstydavo ant galvos, o likusius pelenus nešdavo gyvuliams į tvartą arba pildavo į ugnį. Tie pelenai šventinti, tai mindžiot kojomis negalima.

Trečiadienį jau parveždavo Kanapiniui maisto. Didelę statinę silkių, kibirą aliejaus. Iš pradžių būdavo labai gardu valgyt sausai, paskui taip nusibosdavo, net seilė varvėdavo žiūrint į mėsą, pieną, bendrai į riebalus. Didelis džiaugsmas sekmadieniais gavėnioj, nes į kavą galima buvo daug pieno piltis. Šeštadieniais mamytė kepavo ragaišiuką miežinį ar kvietinį. Sekmadienį ryte nubudusios skubiniai šokdavom iš lovos taisyti, plauti nors nosytę, jau jautiesi nusiprausęs, dumiam į seklyčią kavos gerti. Mudviem pripildavo didesnę dalį stiklinės pieno su grietinėle. Kava buvo iš gilių padegintų. O gardumėlis neišpasakytas! Tą dieną, kur tik mamytę sutikdavom, vis prašydavom kavos. Ne tik mudviem, bet ir didesniems berniukams, bet jau mažiau baltintą. Laukdavom tų sekmadienių gavėnios. Tokiu gardžiu pusryčiu net dabar po daug metų prisiminus gardžiuojuos. Kai mamytė sugrįždavo iš bažnyčios, vėl kartu gerdavo kavą. Ta diena, rodos, daug jėgų suteikdavo visai savaitei. Valgis visą savaitę buvo beveik vienodas: silkė, aliejus, kopūstai, burokai rauginti, dar padarydavo varškę iš kanapių, į kurią dėdavo svogūnų, pakepintų aliejuje, bulvės būdavo keptos ar virtos, dažydavo į tą padažą. Tas patiekalas mums labai patikdavo, bet į galą gavėnios ir tas nusibodo. Laukėme tik Velykų, skaitėme dienas, o jos buvo tokios ilgos. Savaičių tų ilgumas! Kodėl dabar man taip trumpas laikas? Anų laikų gavėnios savaitė rodos ilgesnė negu dabar metai.

Gavėnios metu buvo didžiausias darbmetis – moterų audimas. Darbas ėjo be perstojo, tauškėjimas staklėmis nuo aušros iki sutemos su pamaina. Onutė [ausdavo] plonas drobes, pusvilnonius, vilnonius, pašukinius, pakulinius. Vyrų kapojo malkas, taisė žambrius, akėčias, grėblius. Jurgis mūsų ypatingai gražius dirbdavo grėblius, išpjaustydavo visokius braižinius. Rašto ryškumui kiek paspalvindavo. O jau savo Alemai kad padarydavo grėbliuką, net akį verdavo, visi žiūrėjo, prašydavo parodyti, kai eidavo šienauti. Man padarydavo nedidelį lengvutį gražų grėbliuką. Gavus užsidėdavau ant pečių, einu kiemu, manydama – jau

pievose grėbsiu šieną, einu dainuodama šaukdama „Valio, mano grėbleli“. Pirmas dienas laikydavau savo grėblelį seklyčioje, paskui nunešdavau į svirną, aruode kertelėj pastatydavau, kol reikės eiti šieno grėbti.

Šienapjūtė. Artinos vasara, jau Mauša su kromu atvažiuoja. Atveža naujų skepetaičių, visokių kartūnų palaidinukėms, medžiagos žiurstams. Mamytė liepdavo visoms nuo mažiausios iki didžiausios išsirinkti sau skepetaites, palaidinukėms kartūno. Kiekviena savo skonį turėjo.

Birželio pradžioj baigėsi mėšlavežis. Vyrai aparė mėšlus, kiti iš jų tvarko dalgius šienapjūtei. Moterys ruošės šienavimui: pačioms pasipuošti, ir vyrams skalbinius siuva, baltus drobinius marškinius ir kelnes.

Po Šv. Jono jau pradeda šienauti. Kėlės prieš saulės tekėjimą. Iš vakaro išplaka dalgius, anksti rytą išeina šienauti. Verda mamytė gardesnius pusryčius. Gerai užbaltina lapienę, daug lašinių prideda. Dar raguolių su sviestu (tiesą pasakius, raguoliai plaukia svieste). Mes, moterys, valgome pusryčius namie. Pavalgiusios imame grėblius ant pečių, o į rankas – pusryčius vyrams. Apsivilkusios naujom palaidinukėm, skepetaitėm naujom ant galvos linksmai skubinamės į laukus. Alenutės ir mano tai būdavo gražiausi grėbliukai, būdavo išpuošta ne tik koliai, bet ir galvutės išornamentuota.

Kad laikas būdavo pietų, bėgdavom namo mamytei padėti atnešti pietus, parnešdavom indus nuo pusryčių.

Didelis malonumas man būdavo grįžti kartu su grėbėjomis. Susirenka viso kaimo grėbėjos, visi pjovėjai, traukia eidami „Valio, mano dalgelis“, moterys – „Valio, mano grėblelis“, tik skamba daina per laukus ir krūmus. Kai ramus vakaras, tai už kelių kilometrų girdi tą pačią dainą.

Didžiosios mergaitės eidavo karvių milžti, jaunesniosios sutvarkydavo žasiukus, veršiukus į gardelį. Kleckienė karšta, gerai pienu užbaltinta, garavo dubeny ant skobnio. Visi, skubinai pavalgę, skubinos į savo guolius.

Kriaučiukas. Vaikas auga, jo išdaigos didėja. Rudeniop visados atsirasdavo kriaučiukas žydėlis apsiūti, senus drabužius sutvarkyti. Pas mus ateidavo Šimšė, geras ramus žmogelis, dievotas. Savo košernumą saugojo kaip savo akį. Vienam maišely nešdavo siuvamą mašiną, kita-

me visi jo indeliai valgyt išsivirti, vandenį pasisemti. Dieve gink, kad neprisiliestų prie „kiauliško“, kur virė ar stovėjo kiauliena. Sako – velnias kryžiaus, žydas kiaulienos... Mamytė sako: „Vaikai, neprisilieskit prie jo katiliuko“. Kai virdavo, tai nieko arti neprisileisdavo. Aš su vaikišku smalsumu, čiulpdama lašinius, atsisėdau šalia jo. Šimšė nusisuko malkų paimti, aš momentaliai įmečiau jam į katiliuką skūrytės galeliuką. Žydėlis pamatęs pradėjo šaukti – ui ui ui... Išgirdus graudingą balsą, atsirado mamytė. Išvarė, subarė mane. Vargšas žmogelis gal pusę dienos šveitė tą savo katiliuką. Saulėj šildė, aplinkui vaikščiodamas kažką kalbėjo. Vis vien paėmė kitą katiliuką, tą padėjęs. Visgi vaikas mažas turi žiaurumo. Reikia gerai kartais suploti. Ateina vakaras, ruošias prie poterių. Užsidėjo ragą [?] ant galvos, ant plikos rankos iki alkūnių apvyniojo juodą virvę šikšninę, pats užsimetė palikę juostuotą – balta juostelė ir tamsi juoda ar tamsiai mėlyna. Kalba, iškalba giedančiu liūdnu balsu. Prieš maldą prašė mamytės, – kai meldžias, kiaulės neminėti. Išdykusiam to ir reikėjo. Palindau po suolu, laukiu pradedant maldos. Kai jau gerai įsisiūbavo į maldą, išlindau iš pasuolio – žila kiaule, ukš ukš. Mamytė mane saugojo, neleisdavo į gryčių, kai eina malda. Žydėliui – visus poterių per nauja, o man juokas baisiausias. Tais laikais apie mus kriaučiuko lietuvio nesigirdėjo. Keleriems metams prabėgus, atsirado.

Dažnai atvažiuodavo pas mus *kromininkas Irša*. Su ilga barzda, aukštas. Važiuodavo po kaimus prekes keisdamas į vištas, žąsis, kiaušinius. Turėdavo skepetaičių, paprastų ir šilkinių, multinų, kartūnų, muilo, degtukų, net adatų. Aprūpindavo šeimninkes visokiomis prekėmis. Man šovė mintis į galvą pagąsdinti pirklį. Jis bijojo tarakonų. Dūminėj gryčioj tarakonai veisės gerai, pilni plyšiai sienelėj. Vieną sykį pamačiau, kad atvažiuoja į mūsų kaimą. Paėmus dvi dėžutes nuo degtukų, užsilipus ant krosnies, pririnkau. Kai atvažiavo pas mus, kromelį atidarė. Buvo užimtas muilo pardavimu, į medžiagų skyrių paleidau tarakonus. Kai tik pakėlė, tuojaus keli bėga. Pradėjo šaukti – ui gvalt! Man toks juokas. Mamytė supratęs, liepė eiti vištų palesinti. „Ui, gaspadin, ta mergelka bus išdykus, reikės ją rėdyti“.

Nupirko mamytė gražaus kartūniuko pas Iršę. Man nažutkėlė, Verutei visą suknelę. Prieš šienapjūtę visus aprėdydavo. Nažutkėlės, skarelės, prijuostėlės – viskas nauja. Moterys kaip gėlytės marguliuodavo laukuose. Viskas buvo paruošta šienapjūtei. Mudvi mamytė aprėdė,

liepė nueiti į lauką kumelės parvesti bulvėms vagoti. Gyvulys buvo idealus, nesibaidė, romus, maži vaikai, kas turėjo drąsos, galėjo valdyti. Nudžiugau, kad mane siunčia, paėmusi Verutę, nubėgau. Anksti išmokau išsipančioti. Jai apynasrio nereikėjo. Prisitempiau prie akmens, Verutę užkėliau, pati užsikepurnėjau. Jojom abi laimingos, džiaugėmės savo naujų drabužėlių gražumu. Abi kaip devintam dangui, rodos, visas svietas į mudvi žiūri. Aš kumelei su pančiu sudaviau, kad greičiau. Uodegą pamosavo, galvą pakreipus į mus pažiūrėjo, mažyčiais žingsniukais tapena. Aš norėjau, kad per liūgniuką jotų, vandenį pataškytų. Dar kartą su pančiu sudaviau prieš balikę. Staiga kumelė suklypo, mudvi pliokšt į balikę. Kumelė, perėjus balikę, sustojo, laukia mudviejų. Abi purvinos, šlapios, lūpos patemptos. Pati kumelė stovėjo prie akmens. Šlapios, purvinos užsilipusios, svarbu joti. Mūsų geroji mamytė pamačius barės ir juokės. Onelė labai barės sakydama: „Išėjo su ta padauža, mergaitė visą suknelę supurvino naujutėlę“. Ne vienas atvejis.

Vakarai – ilgieji, gražieji dūminėj gryčioj. Dar bar dar prisimenu juos su žavesiu, praslinkus daug desėtkų metų. Kaip buvo gera, gražu! Dūminėj, aprūkusioj, mažais langeliais, balanomis apšviestoj, gyvenimas šviesus, linksmas. Kiek džiaugsmo, juokų, pasakų, dainų, giesmių skambėdavo! Darbas visus jungė, ramumą nešdamas. Kiekvienas dirbo pagal savo amžių, sugebėjimą nuo mažiausio iki seniausio. Nuostabus ramumas viešpataudavo, nesibardavo, nesipykdavo, neišmetinėdavo vienas kitam, jeigu dieną pasitaisydavo koks nesklاندumas. Vakarą sutinka su džiaugsmu, apsiliuobę, apsitvarkę, neidavo tuščiomis, vis ką nors neša į gryčią, kam ko reikalinga darbui. Kas linų gniūžtelę, vilnų, pašukų, pakulų kuodelį, kibirus vandens ar didelius glėbius malkų ar kokią medžiagą, kabinių vyti virvėms.

Vyrenieji vyrai, peržengę slenkstį, šaukia: „Vaikai vanagai, jūs zakristijonai, daugiau šviesos duokit“. Tuomet mes buvome trys šviesos tiekėjai: piemenukas Stasiukas ir mudvi su Verute, kuri jau pakeldavo balaną. Pagal Jurgį ir kepurė. Stasiukas išdžiovintas pliauskas skaldė, aš kišau į žibintus, Verutė man paduodavo. Darbas rimtas, žibintas ne vienas, reikėjo atidžiai sekti, kad visiems būtų šviesu. Balanos traška, didieji visi įsitraukę į darbą, kalbasi, kas pirmaus šį vakarą ar giesme, ar daina, pasaka. Kas pirmas pradės, to jau vakaras tą dieną.

Mamytė – už giesmes, Petriukas – už dainas, o mūsų Jurgis (pasakorius) – tik už pasakas. Mamytė dažnai varžydavosi su Petru. Pradedo dainą, visi dainuoja. Pasibaigus dainai, mamytė giesmę pradeda. Kai pasaką Jurgis pradėdavo, nenutraukdavo iki vakarienės. Žibt vakare pasaka nebaigta. Jei galas, tai leisdavo baigti po vakarienės, jei galas toli, tai atidėdavo kitai dienai. Būdavo vienai pasakai trys vakarai. Bendrai visiems labiau patikdavo pasakos negu giesmės, maldos. Kai pasakos, tai mes visi vaikai arčiau Jurgio, net balanas storesnes kišdavom, kad daugiau šviesos. Dažnai girdėdavom šauksmą: „Vaikai šviesos!“ Taip visus patraukdavo pasaka, nepajusdavom, kaip vakarienė paruošta. Mamytė dažnai bardavos sakydama: „Jau tas Jurgis su pasaka visą vakarą užėmė, be jokios maldelės, nors jau trumpą paimtumei. Po vakarienės visi tingite, snaudžiate“.

Ilgieji vakarai iki Kalėdų. Vyrai veja virves storas, plonas, šienoviržes, vadžias, apynasrius, apyvarus, pančius, pakinktus taiso. Mamytė linus verpia, mėgėja plonai verpti. Onelė – vilnas, Aneliutė (samdinė) – pašukas, pakulas. Vakarai trumpėja, dienos ilgėja, moterys stato stakles gryčioj, vyrai – į mišką prie malkų. Sau parsivežti, uždarbiui vežti į miestą. Parvažiavę, nuvargę po vakarienės, tuojaus į lovą. Moterys verpia ir audžia. Turėdavo prigaminti viršutinių ir apatinių rūbų visai šeimai.

Išgirdusios naują balselį mekenantį, šokam iš lovos, bėgam žiūrėti, su mažu nauju sutvėrimėliu pasikalbėti. Jeigu oras šiltas, tai palikdavo tvarte prie motinos avies. Būdavo ir taip: nuneša suvyniotą į kailinius pažįsti, vėl parneša. Kartais nepriima, motina nemyli, neprisileidžia. Tuomet mamytė girtydavo iš buteliuko per žinduką kaip mažą vaiką. Užaugdavo. Kitą rytą kartais nubundame, girdime čirenančius mažyčius, tai žąsiukai, ančiukai, viščiukai. Kiek būdavo džiaugsmo mudviem! Aš šoku iš lovos, Verutė paskui mane, žiūrim, koks sutvėrimėlis. Vis šaukiam mamytę – žiūrėk, kokios kojytės, galvutė, snapelis, sparneliai. Viskas mudvi džiuogino, rūpėjo. Lesinti juos vienas malonumas. Žąsiukam mažiem kramtom žirnius išmirkytus, viščiukam ir ančiukam kiaušinių kietai virtą smulkiai sukapodavo su peiliu, barstydamo ant viščiukų. Lesa vienas nuo kito. O čiułba, o džiaugias, kartu ir mudvi krykštaujame. Dedam gulti į rėtį. Čirenimas vis mažėja, vis daugiau snaudžia, galiaus visai sumiega. Mažas galvytes suglaudžia vienas prie kito, jeigu motinos vištos nėra, kuri dar baigia perėti. Atsiradus vištai, pati kiaušinių

neryja, susmulkinus atiduoda mažyčiam šaukdama. Pati motina maitinas miežių grūdais, duonos trupiniais, bet jau paūgėjusiems perkanda grūdą, duoda mažyčiams. Palese, atsigėrę vištos tupias, sparnus išskečia, moment visi sulenda. Jeigu didelis būrys, vietos mažai, pasistiebdami kišą galvutę kur galėdami, be tik snapelį įkištų.

Mudvi kas vasarą esava didesnės, gudresnės. Viščiukų ganyti nereikia, pati višta prisižiūri. Žąsiukus apgindavom nuo varnos, vanago. Pamačiusios metam grumstais, akmenukais, kas papuola. Šaukiam, rėkiam, nebereikia jau mamytės. Paaugėjusius žąsiukus varydavo į laukus, piemenukas ganydavo, mudvi padėdavom. Kad nebūtų nuobodu, rasdavom visokių pramogų.

Prieš kelias dienas vyrai parvežė didelį vežimą šakų – jaunų berželių vantoms. Visiems metams buvo. Kuomet eidavo į pirtį, vis nauja vanta. Mudviem mamytė priruošdavo mažų vančiukų. Daug prikabydavo surištų po pora ant karčių.

Puodukai. Onelė buvo didelė kunigų gerbėja. Vargais negalais nusipirko keturis gražius puodukus, tik kunigėliams gerti. Parvežus iš Šiaulių, išvyniojo, suplovė. Aš žiūriu ir gėriuosi, tokių grožybių nebuvau mačiusi. „Sesyt, aš nunešiu į svirną sudėsiu gražiai“. Verutė per maža, nedaviau. Aš patenkinta nešdama, tik akis išskėtus žiūriu į tuos gražumėlius, kur žengiu, nematau. Būta rąsto, kuris visados reikėdavo aplenkti. Suklupau ant rąsto, puodeliai subyrėjo, kaktą prasiskėliau. Verutė šaukė rėkė, kad Julė užsimušė. Atėjo Onelė su mamyte į katastrofos vietą. Onelė šaukia: „Jėzau, Jėzau, visi puodeliai sudaužyti!“ Mamytė: „Dieve, Dieve, tik tik akis būtų dar sveika“. Mamytė aprimo pamačius akį sveiką, tik kakta prapjauta su šuke. „Kam tau, vaikel, reikėjo imti nešti?“ Onelė vis šaukia: „Kam aš tai padaužai daviau nešti?“ Ilgai ilgai randą ant kaktos nešiojau. Tokių puodelių gražių jau nebenupirko. Ilgus metus man Onelė tuos puodukus prikaišiojo. Kokią didelę iškadą padariau tuomet! – Padauža.

Vieną šeštadienį Onelė man sako – ryt atlaidai. Eisim anksti į bažnyčią. Labai nudžiugau. Visi miegos, aš eisiu per laukus, per pievas. Kirų, pempių rasiu... „Kelkis, Julyte, eisime į bažnyčią, jau blynuką iškepia“. Nepajėgiu akių atverti, ima mane į glėbį, supa į skarą, nusitempė į gryčią. Krosnis kūrenas, atsikračiau nuo miego...

Jurgis pasakorius. Jurgis buvo šviesiaplaukis, mėlynakis, neaukšto ūgio, švelnaus būdo. Man rodos, negalėjo kitur gyventi, tik pas mus. Piktų žodžių iš jo lūpų negirdėjos nei su žmonėmis, nei su gyvuliais. Visas jo keikimas: kad tu prasmegtum, kad tave vanagas nujotų, kad tu laimingai pabėgtumei, kad žvirblis nepeštų ir kitų panašių. O jau pasakų mokėjo be galo, be skaičiaus. Kiek prisimenu, mažai kartodavo. Labai mėgo drožinėti grėblius, kultuves, šaukštus, net lankus arkliams kinkyti.

Buvo pas mus samdinė nuo senų laikų Alena. Tai jai išmargindavo grėbliakotį, visoj apylinkėj buvo žinomas „Alenos grėblys“. Jeigu kas iš berniukų norėjo įsiteikti, sakydavo – aš padarysiu, išmarginsiu grėblį dar gražesnę negu Jurgis. Pavasarį, kai Jurgis dirbdavo pašiūrė, pilna būdavo svečių. Vieni pasikalbėti, kiti pažiūrėti, kaip dirba. Paėmę gražųjį grėbliakotį, ilgai laikydavo rankose, kaip kokią knygą sukinėdami į visas puses. Jurgis taip mėgdavo savo darbą, dažnai, įsitraukęs į darbą, postovio prigulti užmiršdavo. Juo labiau, kai paimdavo į rankas savo mėgiamiausį grėblį. Sukino, žiūrėjo, ranka braukė, ieškodamas netikslumų.

Prieklėtyje buvo įtaisytos dvi kartelės: viena dalgiam, kita grėbliams. Visi kabinome ant kartelės, tik viena Alena savąjį statė ar kabino svirne prie lovos. Kai atsimenu, ilgai skambėjo Jurgio grėblys išrašytas.

Jurgis, žiemą kirsdamas medžius miške, rinkdavo grėbliakočius. Pridarydavo jų daug visokiausių. Turėjome mudvi su Verute po gražų išrašytą grėbliuką, bet grožiu anaipol neprilygo prie Alenos.

Prisimenu, buvau nebemaža, ruošiaus į pusmerges. Mokėjau karves milžti, raguolius virti, blynus kepti. Nenuostabu, kad mamytė paliko šeiminkauti su Jurgiu kartu. Tai buvo Šv. Petro atlaidai birželio 29 d. Visi iki vieno išdūmė į atlaidus į Šiaulius. Tokių dienų, man rodos, nebuvo. Saulė žeme ridinėjos. Diena karšta, nė mažiausio vėjelio. Bitelės zvimbia, rodos, su lapeliais kalbasi. Tą dieną net gyvulių nevedė į lauką, šėrė tvarte, atolo pripjauto turėjo iš vakaro apsirūpinę. Onelė su Alena išėjo išpažinties saulei tekant, visi kiti paliko važiuoti. Mamytė pusryčius virė ragindama visus greičiau ruoštis, kad nevéluotų. Vyrai šienvežimą sutvarkė, apdengė pasostas gražiom dvikartėm, batus išsivaksavę skubinau pusryčiau. Išdūmė.

Mudu su Jurgiu išleidę, užkėlę kiemo vartus, apsiliuobę, apsitvarkę sėdomės pusryčiauti. Žinoma, mamytė paliko visko daug. Vėlokas laikas, buvome gana išalkę, tai tuštinom dubenius mėsos, raguolius. Jurgis man

sako: „Ruoškimės prie maldos, kad su kipšiukais nesusitiktume. Juk ir velnių visokių yra. Šėtonai velniai su gudrystėmis suktybėmis. Kipšiukai paprastesni, kartais mėgstu su jais susitikti. Įdomūs yra“. – „Kaip tu juos pažįsti?“ – „Bičiuliavaus ne kartą, žinoma, nepažindamas gerai. Dabar esu prityręs, nebe pienburnis. Nežinojau, kad suma bažnyčioj. O buvo taip. Iš vakaro išsipjoviau ripką, gal ryt teks pamušti su kuo nors. Paėmęs ilgą storą mieta išėjau į gatvę, tikėdamas ką nors sutikti. Nė gyvos dūšios, kaip iššluota. Staiga pasirodė vokietukas. Šiaudinė skrybėlaitė, švarkelis juodas, kelnės dryžuotos. Klausia, gal nori pamušti ripką? – Su mielu noru. Na ir pradedam. Aš su ilgu mieta, jis su lazdele mažyte, poniška. Aš nudžiugau tokį durną vaikėžą sutikęs. Galvoju sau: sumušiu kaip kiaušinį“. Jurgis švebaldžiuodavo, vietoj ša sakydavo sa. Man tas buvo labai juokinga klausyti, kartu įdomu, džiugu. „Gatvė kaip iššluota, nei vieno žmogaus daugiau. Pasiraičiau rankoves. Paridinau ripką. Duodu iš visų jėgų, net virš galvos skriejo ripka sudavus mieta. Vokietukas su maža lazdele dar aukščiau išmuša. Davėmės visą valandą. Sušilau, suplukau. Pagalvojau sau, ar ne velnio vikrumas? Staiga pamatau vieną skylutę nosyje. Tai tu kipšas! Palauk, tuojaus išsitraukiau rožančių, su kryželiu pradėjau žegnoti. Kad sucyps nežmonišku balsu, prisigūžė prie tvoros, dingo su viskuo, net dalį tvoros nusinešė. Nuo to laiko aš visados per sumą meldžiuosi. Daug esu jų matęs visokiausiuose pavidaluose“. – „Sakyk!“ – [prašau].

„Vieną sykį einu arklių pažiūrėti, pačiam vidudieny. Tai buvo sekmadienis. Klampoju balą. Staiga oželis kad pradės mekenti, net man nejuoku pasidarė, tuojaus persižegnojau. Mekenimas kažkur toli nuaidėjo. Iš balos išėjęs prieinu miškelį, manau sau, pauogausiu, tik merga kad pradės kvatotis, net miškas dreba. Tuojaus pakėliau kryželį, balsas išnyko“. – „Jurgeli, sakyk toliau“. – „Užteks“.

„Vieną naktį nubundu vidurnaktį, tik girdžiu, šaukštai čižena po dubenį, puodai trata. Tik gaidys kakaryko, viskas nurimo. Rytą žiūriu – visi šaukštai išzarstyti.

Arba pernai nuvežėm malkas Maušei į Šiaulius. Užėjome į karčėmą pasišildyt, po taurelę išmetėm, užkandom. Sušilau, važiuoju namo snausdamas pro kapines, kur nekrikštyti laidojami. Staiga arklys nei iš vietos, vadžiom apsipainiojęs prunkščia. Pakelį galvą, juoda katytė tupi vežime, tik išpainiojęs arklį pamačiau. Peržegnojau, bėris pasispardydama

mas bėga. Kipšiukų karalystė ant kapinių nekrikštytų. Einant ar važiuojant reikia turėti rožančių, žegnoti į visas puses. Užteks“.

Pabaigus pasakojimą, išėjome į daržus apžiūrėti, ar nėra gyvulių palaidų. Sugrįžus į gryčią, buvo jau vienuolikta valanda. Tą valandą turėjome melstis. Nuo 11 iki 12 daugiausia velniukų švaistos, užkabinėja, kad tik daugiau žmogus nuodėmių padarytų.

Sulaukę laimingai 12 val., išėjome liuobti gyvulių. Jurgis – šerti girdyti arklius, karves, aš – paukščius. Apsiliuobę atėjome į gryčią. Sugalvojome kepti blynus. Aš ištraukiau iš papečkės keletą kiaušinių, Jurgis atnešė miltų didelį dubenį. Primaišėm tiek, kad visai šeimai užteks. Vargais negalais mūsų gardieji blynai pradėjo čirškėti keptuvėj. Tupi prie trikojo, malkas smulkino, kišo, kad ugnelė būtų didesnė. Nesuskumbu kepti, kaip kalakutas tik ryja, nejausdamas karštumo. Dūmtraukis nebuvo gerai atitrauktas, tai dūmų daugybė sukurių. Atidarom dureles į sodą, matom – ant šakos prie durų daugybė bičių. Sakau – turbūt bitės iš avilio pabėgo? Kas bus? Mamytės nėra. – „Aš kepsiu, tu išbėgsi pažiūrėti“. Sargis suamsėjo judindamas uodegą, pasikėlė ir iš kiemo išbėgo į gatvę. Išgirdau ratų dundėjimą. Šuo nususukęs į tą pusę, uodegą vizgina. „Mūsų. Parvažiuoja!“ – sušuko Jurgis, grįždamas pas mane į čiukurį. Nudžiugau mamytės sugrįžimu. Pilnas vežimas žmonių. Taukų kvapas visus patraukė pas mane. Žinoma, išalkę, tai karšti blynai visiems gomurį kutena. Tuojau savo pareigas pavadžiau Alenai, pati su mamyte – prie bičių į sodą. Verutė, turėdama karštą blyną rankutėse, bėga kartu su manim šaukti Dabrikų senelio į pagalbą. Mamytė paruošia puodą su smilkalais, užsidėjus tinkliuką, pradėjo biteles varyti į krūvą. Senelis, kaip tikras bičiulis, mylintis, be jokios priedangos įsijungė į darbą. Jurgis nupjovė šaką su spiečium, senelis atsargiai pats nešė prie avilio, kur korys su medum buvo jau paruoštas lauktuvių. Tuojaus bitės pradėjo smilkomos iš toli spiestis į avilį. Senelis ramiai laikė šaką, kol paskutinė bitelė nutūpė į laktelę.

Mudu su Jurgiu pamatėme pirmieji, tai priklausau tas spiečius mudviem. Nuo tos dienos Jurgis Pasakorius tapo mano bičiuliu ir senelis. Tapau dviejų bičiulių bičiulyte. Ilgai mane kaime pravardžiuodavo Bičiulyte su dviem bičiuliais, kai kas gerai, kai kas blogai. Priklausydavo nuo ūpo, nuo žmonių. Kai gale vasaros ėmė medų iš mūsų avilio, tai dalinomės per pusę – juk giminės. Man parnešdavo riestainį su didele skyle arba ilgą saldainį – ką nutverdavo Šiauliuose.

Bičių kopinėjimas tai buvo didžiausia pramoga. Bičiuliai pirmoj vietoj. Jie dalina medų visiems, kas tik pasipainioja. Žinoma, daugiausia prigūžėdavo mažiukų, paauglių. Prisiminus man dabar saldu daros, medus visiems per pirštus varva, tai kiemo nosis meduota, tai žandukai. Bitelės turi gerą uoslę, ir jos nori [medaus]. Žiūrėk, bitelė cvak kur į nosytę ar į žandelį, pasipila vaikai į visas puses šaukdami. Senelis stovi, šypsos, šaukia vaikus prie medaus. Likusį medų dalinomės mes, bičiuliai. Visi didieji stovi atsargūs, kas skepetaitę užtraukia, kas kepurę, visi klauso, ar nesigirdi kur arti zvimbimo.

Bitelė pas mus buvo didelėj pagarboj, jos užmušti negalima, nuodėmė. Kai kanda, ką padarysi žmogus, [ji] nenori pikta pasielgti, ginasi. Kopinėdavo daugiausia šventadieniais. Būdavo pramoga. Mamytė tai dienai iškepėdavo ragaišio. Sūris, sviestas, būdavo linksmos vaisės, kol ištuštindavo statinaite alaus.

Artimiausią [mūsų] kaimyną Dabriką visi kaime vadino geruoju seneliu. Buvo senas senutėlis, sakydavo, kad jam jau 80 metų. Jis Malavėnų kaime buvo garsus bičių mylėtojas. Jam nė viena bitė nekando – klausimas kodėl? Mūsų visų tai nepasigailėdavo: kam į nosį, kam į ranką ar į veidą. Vieną sykį įsidrąsinau, norėjau pažiūrėti, kas avilyje dedas, prisartinau prie senelio, prisiglaudžiau. Senelis stebi, ruošiasi, artinas prie avilio, [bitės] suka ratus aplink jį, o mane nusivijo, įkando.

Jo gražos mėlynos akys, liesas veidas, ramybė jame. Su bitelėmis kalbasi, rodos, kad jos girdi. Atlapa krūtine, marškiniai švarūs, balti. Kartais kokia bitelė užklysta ant plaukuotos krūtinės, atsistoja, apsisuka, grįžta. Mes, vaikai, šaukiam iš tolo: „Seneli, bitė ant tamstos krūtinės!“ – „Pasivaikščios ir pakils“, – ramiai, švelniu balsu atsakydavo.

Kai senelis mirė, tai visas kaimas jo gailėjosi. Šunys staugė dvi dienas: mūsų ir artimųjų kaimynų po vieną kaukė. Atsimenu, tai buvo klaiški naktis, kitos tokios, rodos, iš tų laikų gyvenimo neatsimenu. Kadangi staugė ir savi, ir jo šunys, tai kaukimas sklido po visą kaimą. Man taip buvo baisu, kad viena miegoti negalėjau, tik mamytės lovoj.

Atlaidai. Šv. Petras. Gyvenimas nesulaikomas, kaip sraunus upelis. Vėl birželio 29 d. Įstrigo man giliai į sielos lapus mano atmintyje. Šventas Petras artinas, jau prieš kelias dienas pradeda kalbėti, kaip važiuos, kaip eis, kuo apsirėdys, ką pirks, ir taip toliau. Išvakarėse

šeimyna anksčiau pareina iš laukų, kad pasiruoštų rytdienai. Šienvežimį paruošti, pasostes sutvarkyti, pakinktus, arklius išvalyti. Iškilmingiausi atlaidai Šiauliuose ne tiek melstis, kiek save parodyti, kitus pamatyti. Seniai žinojau, kad aš važiuosiu, o namuose šeiminkaus pati didžioji šeimoj Verutė ir Jurgelis. Jau buvo didelis, visas pusbernis. Didžioji šeiminkė gerai mokėjo lesinti paukščius. Tik saulei tekant Onelė su Ale-na skubėjo į bažnyčią. Mamytė pusryčius ruošė. Aš paukščius lesinau pusryčių, pusmergė karves milžo, kiaušes šėrė, vyrai savo darbus. Raginami buvo, kad greičiau, anksčiau išvažiuotų į bažnyčią. Petriukas sako: „Mamyt, dar anksti, Petkevičius dar nenuvažiavo“. Mamytė buvo didelė gerbėja giesmės „Pulkim ant kelių“. Kokia galybė, kai pradėjo giedoti! Rodos, pats Strazdelis, gulėdamas žemelėj, galėjo girdėti. Pamaldos pasibaigė, nutyla vargonai. Žmonės sušilę, suprakaitavę veržias iš bažnyčios. Mudvi su mamyte susikabinusios stovėjome, manydamos spūstį pralaukti. Nepajutom, kaip srautas nutvėrė, meste išmetė į šventorių. Įtraukusios gryo oro, patenkintos laimingai išsiliuosavusios. Einame į turgų. Kelias nuo bažnyčios iki turgaus iš abiejų pusių ubagais nusodyta. Rodos, viso pasaulio nelaimės susikaupusios į tuos nelaimingus žmones. Šeimomis, pavieniai, tik gieda, rankas tempia į praeivius. Žiūrim, vienoj vietoj daug žmonių stovi. Trys vyrai, du gieda, vienas smuikėle pritaria. Aklas su smuiku, kito rankos išdžiūvusios, trečias neužauga. Pastovėjome, pasiklausėme ir nuėjome toliau, numetusios kelias kapeikas. [...]

Pirmą sykį matau laikraštį! Vargais negalais pramokau skaityti, rašyti. Žinoma, ir Verutė neatsilikio. Dažnai važiuodavo pas berniukus į Šiaulius. Geri mūsų broliukai buvo. Parodydavo, pamokindavo, net kartais duodavo sąsiuvinį, kad namie būtų galima rašyti. Juo toliau į mišką, juo daugiau medžių. Noras mokintis vis augo. Aš, kaip vyresnė, dažniau nuvažiuodavau, pasilikdavau paviešėti. Girdėjau nuo vaikų, kad ir mergaitės, tik tėvų pasiturinčių, mokinasi. Iš mažens atsirado daigas klasių kovos. Jeigu turėčiau pinigų, galėčiau mokintis. Mano apetitas mokslui vis didėjo. Tuo laiku berniukai neturėjo supratimo apie mergaičių mokslą iš kaimo. Tik žinojo, kurios mokinasi, kalba rusiškai arba lenkiškai. Ne kartą pagalvojau, kodėl aš ne berniukas gimiau? Dažnai primindavau mamytei – kai būsiu didesnė, noriu mokintis. „Ką tu čia niekus kalbi, kol berniukai pabaigs, negalvok, neturiu prie dūšios

kapeikos. Dar negirdėta, kad mergaites kas leistų į mokslus, nei kunigu, nei daktaru nebūsi“. – „Ot Gusteliui gerai, kad gimė berniuku“.

Vieną penktadienį mamytė atsikėlus ruošias važiuoti į turgų. Kiaušinius surinkau iš papečkės, kiek tik radau, nuo aukšto sudėjome į pelus. Kiek desėtkų, nežinau, tik žinau, kad daug. Puodynę grietinės, lašinių, sviesto, visa sustatėm į rėčką. Petriukas vieną kitą pūrą grūdų. Maisto produktai pigūs. 10 kiaušinių 15 kap., svaras sviesto 30–35 kap., rugių pūras – 1,5 rb, geriausiu atveju iki dviejų rublių. Daug prekių reikia parduoti, kol kelis rublius surenki. O čia už mokslą mokėt, batus sutaisyti, knygų, sąsiuvinų. Tas sudarydavo daug rūpesčio. Kaip bebuvo sunku, brangu – mūsų geroji mamytė parveždavo visados po triuškantį riestainį. Net dabar prisiminus seilę nuryji. Kaip buvo gardu! Dabar tokių nebekepa, rodos, žmonės daugiau išmano.

Jau papietavome, mamytės vis dar nėra. Šit Sargis suvauksėjo, vikis uodegą judina, krutina, – iš kiemo. Ženklas – grįžta saviškiai. Šaukiu: „Verute, bėkim pasitikti“. Bėris, galvą pakėlęs, suka į mūsų kiemą pro vartus. Pribėgusios prie vežimo, padėjome viską iškraustyti. Žinoma, mamytė tuojaus lauktuvių ištraukė. Mamytės sulaukėm, lauktuvių gavom, ko daugiau reikia. Gera būti vaiku. Kažko mamytės veidas švytėjo. Mamytė sako – dar kai ką parvežiau. Mudvi manėm, kad bus saldainis ilgas. Vynioju vieną popierį, nieko nerandu, vynioju dar du popieriu šnabždančius, randu gražų sulankstytą popierį. Išlyginus skaitau didelėm raidėm „Varpas“. Nebuvau mačius, tai pirma gerai pačiupinėjau. „Būk atsargi, – mamytė sako, – niekam nerodyk, berniukai sakė: „Tik maskoliam neparodyt, Dieve gink““. Pirmas straipsnis – Kražių skerdynės. Apie tą baisų įvykį buvau girdėjęs mamytei kalbant su kaimyne. Nubėgau į seklyčią, atsisėdus kertelėje skaitau, ašaroju, nepadėjau, kol neperskaičiau iki galo.

Kitą dieną, kai susirinko visi pietums, mamytė liepė perskaityti iki galo. Po perskaitymo visų ašaros akyse, suklaupėm prieš paveikslą Kristaus, pasimeldėm už nelaiminguosius, kad Dievas prašalintų maskolius iš mūsų krašto. Pirmas mano skaitymas paliko visam gyvenimui. Perskaičius Petriukas suvyniojo gražiai, nunešė į daržinę paslėpti, po gegne ar grebėstais pakišo. Vienam kitam davė paskaityti kaimynams, paskui nuvežė į Šiaulius, vaikams atidavė. Laikraštis eina iš rankų į rankas.

Vis dažniau pasirodydavo mūsų namuose iš Prūsų tai kokia knygu-tė ar laikraštis.

Naktigonė. Kai nebuvo kam joti, vyresnieji daugiau nuvargę, tai dažniausiai prisieidavo man joti naktigonėn. Būdavo gana linksma, nes visas jaunimas iš kaimo. Atsargumo dėlei išjodavo vienas ar du vyresniųjų. Žinoma, tie tuojaus atsiguldavo, miegodavo iki ryto. Jeigu vagis ateis, turėdavo ką pašaukti. Prisimena man vienas naktigonio vakaras. Parėjau pusdieniu namo, padėjau mamytei ruošti. Pilnas sodas žiedų, saulė arti laidos, bitės zvimbia ant žiedų, skuba neša medų. Į saulės pusę horizontas didelis didelis. Saulė raudona prisiartina prie horizonto, juostos ant horizonto, pradėjo man rodytis miestas didelis, rodos, važiuoja bėga žmonės. Žiūriu į miestą su baime, klūpiu, meldžiuos. Žiūriu – staiga prieina mamytė, apkabina mane, nukrito ant mano veido jos dvi ašaros. Tas dvi motinos meilės ašaras visą gyvenimą jaučiu. Kiekvienas prisiminimas išspaudžia man ašaras.

„Mano dukryte, tu šį vakarą josi naktigonėn, piemenukas negali, nėra kam“. Išėjome abi kartu iš sodelio. Jau mamytė paruošė vakarienę, net du kiaušinius man išvirė, didelę riekę davė duonos su sviestu. Linksma pavalgiau, broliukas Petras sukabino penkis arklius, šeštas paskui bėga. Pirmas žingsnis nejaukus: penketą arklių supančioti, išrišti. Staiga išgirstu akordeoną toli laukuose, toks mane džiaugsmas paėmė, uždrožiu arkliam, zovadu pasileidžiu į tą pusę, kur girdėjau muzikos garsus. Nuotaika gera, tad greit pasisekė arklius supančioti, greit nudūmiau pas naktigoninkus. Muzikos garsai nutilo, bėgom visi nešti sausų šakų, malkų, kūrėm laužą. Sukūrėm laužą tokį didelį, net ugnies juostos siekė viršūnę krūmų. Laužas traška, dūmai kamuoliais verčias, žiežirbos skrieja į visas puses. Mes, visa krūva jaunimo, tik juokiamės, tik spiegiame iš džiaugsmo. Sudarėm ratą, šokam aplink laužą dainuodami. Arkliai mūsų išsisklaidė po krūmus ir laukus. Ėjo ten, kur rado daugiau maisto. Apibėgom visus arklius, susėdom visi prie laužo ramiai. Tą naktį buvo vienas seniukas, kuris mėgo sekti pasakas. Laimingi buvo visi. Susigūžėm aplink tą senelį, malkų daug primetėm į laužą. Šilta, gera, senelis seka pasakas gražias, ilgas, baisias ir juokingas. Negirdėtos, neskaitytos. Visi su didžiausiu įdomumu akutes ištempę ramiai ramiai sėdėjom. Krūmuose arkliai sutraška pro sausą medį eidami. Karts nuo karto su-loja kaime šuo. Ramybė, tyluma vasaros nakties, o žarelei užgimus, pasigirsta vienur kitur gaidžių giedojimas, pranašaujantis ateinantį rytą. Klausėmės, reagavome į senelio pasakas, iš pradžių, padarę pertrauką,

sužiūrėjom arklius, dar susigūžėm prie senelio. Rytuos raudonoji juosta pradėjo plisti, senelis nustojo pasakas sekęs, miegas visus kutenti pradėjo, akys visų pradėjo merktis, greitai laiku visus mus išguldė. Senelis, pirmą miegą numigęs, pamatęs mus visus kaip negyvus, nudūlino arklių apžiūrėti. Kol visus arklius suvarė į krūvą, gerokai praaušo. Laikas buvo namo joti. Sunkiai kėlėmės iš saldaus miegelio. Rodos, kažin ką duotum, kad tik leistų dar pamiegoti. Pasvajoję namie ant šieno be rūpesčio gulėti, bėgdavome prie savo arklių išsipančiot, apynasrius uždėti, sujungti pančiais penketą arklių ir šveisti namo. Dažniausiai vyrai laukdavo arklių į darbą arba kūtėj šerdavo, kad vėliau paimtų darbui.

Miegodavau iki pietų, mamytė atnešdavo gardų pusrytį ant šieno. Pavalgęs gardžiai vėl puti.

Kartais išjodavom naktigonėn vieni paaugliai, bet vienas didelis turėjo būti dėlei saugumo. Tas mūsų suaugęs vyras eidavo kur nuošaliai atsigulti, miegodavo iki ryto. Mes, vieni vaikai likę, suruošdavom didžiausią laužą, žaisdavom visokius žaidimus iki aušros, užmiršę arklius.

Vieną sykį naktį vagis norėjo pavogti gražų kumeliuką. Turėjom kumelę, kuri vedė puikius kumeliukus. Kažkur buvo kumeliukas toliau nubėgęs. Vagis užsisėdo ant kumelės. Baisiai buvo rambi, tuojaus pradėjo žvengti. Kumeliukas, būdamas gana toli, išgirdęs bėgo pro mus, mes visi vaikai paskui kumeliuką šaukdami „dėde, vagis!“ Ta sartoji kumelė tikrai buvo ypatinga. Jeigu svetimas žmogus – nepavarysi risčia, tik žingsniukais. Arba moteris, paėmus važnyčioti, nepavarys greičiau kaip tik žingsniukais. Jeigu vyras paima už vadžių, tuojaus risčia, kaip reikia. Vagis, pamatęs krūvą vaikų (dar dėdė atbėgo), nubėgo į mišką. Išgelbėjom gražų kumeliuką.

Vieną dieną Augustinas parėjo iš Šiaulių, parsinešė laikraščių. Tą vakarą vėl man prisiėjo joti į naktigonį. Naktys vėsesnės, ilgesnės jau buvo. Davė Augustinas man laikraštį. Visi piemenukai, tik vienas pusbernis su akordeonu. Tai jau geriau nereikėjo. Laužą darėm didžiausią, kaip visados. Pagriežė, mes pašokom, dūkom. Aš ištraukiau laikraštį, visi susigūžę susidomėjo. Kai kurie net nebuvo matę, kaip atrodo laikraštis.

Kaip aš išėjau (1895 10 15) mokintis. O, tas buvo seniai seniai! Dabartinei jaunajai kartai sunku įsivaizduoti turint visas ga-

limybes mokslui. [...] O jei kas nenori [...], tai kiša, verčia, prašo, tik imk, norėk.

Būdama visai dar maža, tiesą pasakius, buvo tuomet pats tas amžius pradėti mokintis, susipažinau Šiauliuose klebonijoje su viena kupiškiete – Uršulyte Augulyte. Už mane kiek vyresnė, jau mokinos. Jos brolis gyveno Šiauliuose, [buvo] kamendorium. Sužinojau iš jos, kad jau mokinos Petrograde. Mergaitės taip pat mokinas, kaip ir berniukai. Mano brolis Augustinas mažas pradėjo mokintis. Aš taip pat maža, galvoju, turiu brolių kunigą, tai kodėl man nesimokinti?

Ėjome su sesute Onele (vyresnė už mane 20 m.) namo. Grįždama kelyje pradėjau pasakot apie naują pažintį, naujus sumanymus. [Onelė sako:] „Kažin ko tu užsinorėsi, dar bandos neganei, lenkiškai nemoki. Ar tu girdėjai, kad kas mergaites mokintų kaip berniukus?“ – „Tai kodėl mokinas Uršulytė?“ – Onelė vėl sako: „Argi čia mokinas? Juk dideliame mieste – Peterburge“. – „Ar yra didesnis miestas už Šiaulius?“ Galvoju sau, mergaitės mokinas tik dideliame mieste.

Tiesiu keliu pakluonėm atsiradome savo sode. Mamytė geroji mudvi sutiko, linksmai pasisveikinau, laiminga linksma nustriksėjau nusitvėrus mamytės ranką į seklyčią. Mudvi su sesyte persitaisėva kasdieniais drabužiais. Mamytė tuojaus pavaišino: davė duonos su sviestu, pieno puoduką. Tuojaus mamytei ėmiau pasakot apie naują pažintį, įspūdžius: „Pažinau kunigo Augulio sesutę, mokinas dideliame mieste“. Pradedu mamytei rankas bučiuot, prašyt, kad ir mane leistų kaip Uršulytę į didelį miestą: „Juk mūsų Gustelis su Praneliu jau mokinas“. Mamytė sako: „Kokius niekus išgalvojai! Kas mergaites mokina? Jos negali būti nei kunigu, nei daktaru. Esi per maža, auk didesnė. Aš ir pinigų neturiu dabar. Bėk, suvaryk žąsis, kad arkliai nesutryptų“. Galvoju sau, bėgdama linksmai, kai paūgėsiu – mokinsiuos.

Metai bėga, aš augu, jau visus darbus pradedu dirbti. Nebuvo gal tos dienos, kad nepaklausčiau: „Kada, mamyt, leisi mane mokintis?“ – „Žinai, kad pinigų nėra. Juozelis duoda Augustinui, Pranui. Gal kai jie baigs?..“

Kai Augustinas išvažiavo studentauti į Maskvą, dažnai laiškuose Juozui rašydamas vis primindavo, kad mergičkas reikia pamokyti. Net pasiūlė pinigų, kuriuos jam siuncia, atiduoti mudviem, o jis užsidirbsiąs pamokomis. Iš pamokų gyventi ir mokintis gana sunku. [Tačiau] nemažai buvo studentų, kurie taip vertėsi.

[Taigi] aš pradėjau mamytės prašyt nuo 10 metų, kad mane leistų mokintis. Ry tą vakarą prašiau leisti mokintis. Turėjau pažįstamų mergaičių, kurios mokinosi. Man to labai norėjosi. Metai bėga nesulaikomi. Ką bedirbu, kur beeinu, vis meldžiuosi, kad mamytė būtų sveika, leistų mokintis.

Jau keturiolikti metai, o aš dar nesimokinu. Tikrai esu sena. Pati sau tikiu. Verutė jaunesnė, jai gerai. Turėdama 13 m. pradėjau pati rinkti kapeikas ir uždarbiauti. Sugalvojau nunerti lovatiesę, staltiesę broliui Juozui. Per žiemą padariau, uždirbau 9 rb. Dar mažai pradžiai.

Tą visą rudenį nerimastavau, vis prašiau mamytės, kad leistų mokintis. Bulves nukasėm, linus paklojom. Lauke darbai baigti. Sakau mamytei: „Aš taip mažai išleisiu, pamatysi, kaip mažai kainuos“. Mamytė sako susierzinus: „Eik sau, duok man šventą pakajų. Matai, kad neturiu iš ko. Pranelį ir Augustiną reikia mokinti, baigti su jais. Juozelis negali visiems padėti. Norėčiau, vaikel, tave leisti – negaliu. Onytė savo visą dalį atidavė Juozeliui. Malūną Tėvas buvo palikęs, tai galėjau parduoti, atidaviau Kaliksui. Tegul tie du pabaigs, gal paskiaus leisiu pasimokyti nors bažnytinių rūbų siūti pas Gruzdiene, kuri turi bažnytinių rūbų siuvyklą“. Sakau, kad nenoriu siūti, noriu mokintis kaip Gustelis. – „Kaip tu gali susilyginti su juo? Jis septynerių metų pradėjo, o tu keturioliktus eini. Kur tu gali pavyti? Jaučiu, jis kunigu nebus, bet Tėvas mirdamas liepė leisti į mokslą. Judvi Dievo valiai paliktos. Reikia laukti kantriai, kaip Dievas parodys, kaip leis. Tu kunigu nebūsi, o jo gaspadine būti didelio mokslo nereikia. Judvi esate bedalės, nuo brolių loskos priklausote. Jeigu turėčiau pinigų, leisčiau, gal tau ir gerai būtų gyvenime“. – [Sakau:] „Vis tiek, mamyt, leisk mane, aš turiu savo pinigų pradžiai – 9 rb“. – „Jeigu jau leisiu, tai abi su Verute. Tuo tarpu esi reikalinga namie. Man jau gaila tavęs, tu man daug padedi. Pirma reikia pagalvoti apie vatinukę [vatinį paltą]. Neturi kuo apsilvilti eidama į bažnyčią, net jau sarmata prieš žmones. Didelė mergaitė, pasiūti neturiu iš ko“. [Vėl sakau:] „Mamyte, man nereikia vatinukės, turiu didelę skarą – šiemet nupirkai – apsisupsiu, nesušalsiu“.

Bučiuoju mamytei rankas, verkiu abi. Aš prašau, mamytė negali išpildyti mano norų. – „Vaikeli vaikeli, palauk dar kiek, šią savaitę parvažiuoja Juozelis. Pasikalbėsime, ką su tavimi daryti“.

Mamyte mano brangiausia, aš tiek meldžiuos, tiek Dievo prašau, kad šie metai būtų paskutiniai man čia būti, kaime gyventi. [...] Mano

sesytė geroji mėlynakė stovėjo ir klausė. Išeidama sako: „Jeigu Julė važiuos mokintis, aš kiaulių nešersiu, namie nebūsiu“.

Pirmom spalio dienom atvažiavo brolis Juozas. Džiaugiamės visi sulaukę svečio. Ruošiam taisom vaises. Ateinu į seklyčią nešina staltiese stalui padengti. Girdžiu, mamytė kalbasi su Juozeliu. Sako: „Negaliu dabar, kol Augustinas pabaigs, paskiau vėl galėsiu pamokyti. Verutė jaunesnė, tai gal dar suskubs daugiau pasimokyti“. Numečiau staltiesę ir pribėgau prie Juozelio, apkabinau, pradėjau rankas bučiuoti. Apkabinus verkdama prašausi šiemet leidžiama mokyti: „Jau man 14 metų, tai kada aš besimokysiu? Greit būsiu didelė, kas iš manęs bus? Uršulytė Augulytė senai mokinas, o aš dar kiaules šeriu, karves melžiu, šieną grėbiu – viską dirbu. Juozeli, daryk kaip nori, aš čia ilgiau nebūsiu!“ Juozelis sako: „Duodu 18 rb, pasisiūk vatinukę, neturi kuo apsilvilti į bažnyčią eidama. Su mokslu palauk. Duok mamytei pinigus, tegul nuperka“. Padaviau mamytei. Kilo mintis galvoj, padėt visus tuos pinigus mokslams.

Paskutinius dvejus metus nerimastavau: ką bedirbau, kur beėjau ar meldžiaus, vis galvojau – jau paskutiniai [metai], jau kitas gyvenimas prasidės, išvažiuosiu, nebūsiu. Ir kuo toliau, tuo labiau.

Tik Juozelis išvažiavo, palydėjusios grįžtame į trobą. Griebiu mamytės ranką, bučiuoju prašydama: „Dabar jau pinigų yra, važiuoju mokintis. Užteks man didelės skaros. Bėgsiu greit, nesušalsiu. Kartu sudėjus [ir mano pinigus] bus 27 rb. Sekmadienį važiuoju kambariuko ieškoti“. Mamytė sako: „Daryk kaip nori, vis šį tą išmoksi, pasinaudosi“.

Mamytė tyli, nieko nesako nei Onelei, nei Petru. Patyliukais ruošia, ką man reikės įdėti, žino, kad jie nenori išleisti. Onelė nori, kad aš jai padėčiau austi. Petras nori, kad aš laukuose dirbčiau, jau esu tikra pusmergė, tinku visiems darbams. Aš juos suprantu: kiekvienas nori sau, kad būtų geriau.

Nuvažiavau į Šiaulius, pasisamdžiau kambariuką, kažin kokią mokytoją suradau – ne pedagogės būta – kažkas man nurodė ją. Tad nei jokio supratimo apie programą, nei apie mokslą. Pusei metų turiu už kambariuką ir mokytoją. Kaip ant sparnų parlėčiau pasakyti mamytei: turiu kambarį, turiu mokytoją!

[Tuo pat metu broliui išvykus], kaimynas Kruopis darė alų. Buvo toks paprotys kaime visiems gyventojams duoti po ąsotį alaus, o dideliems artimiems bičiuliams net po du ąsočius pirmos rūšies, tik tik rūgstantčio, su didele puta.

Mums atnešė du didžiuosius ąsočius pats šeimininkas, rodydamas didelę bičiulystę. Suėję į seklyčią pradėjo vaišintis. Aš buvau pirmoji mamytės ranka. Sustačiau stiklines, padėjau sūrio, sviesto. Po vienos kitos stiklinės stipraus alaus pagyvėjo šneka. Gurkšnoja putojantį alų, juo toliau, juo linksmiau. Mano brolis Petras gana linksmo būdo. Kruopis buvo nevedęs, apie 30 m., mano supratimu – tai senis. Kažkoku reikalu aš atėjau į seklyčią. Jų kompanija pasidarė labai linksmu. Kruopis su pakilia nuotaika mušdamasis stiklinėmis sako: „Gerk, kaimyne geroji, gal aš kada žentelis būsiu. Kaip žinai, mano ūkis gražus, nepraskolintas, dalios niekam nereikia duoti. Visko pilna: aruodai ir kišenės. Motina sena, nėra kam dirbti. Aš pats ne pirmos jaunystės, reikia pagalvoti apie ženatvę. Visai nesusensiu, porą trejetą metų palauksiu. Gerkim, kaimynėle, aš jau esu nužiūrėjęs tamstos dukrelę Julę. Gyvens pas mane be rūpesčių, visko pilna, galės laikyti net dvi mergas samdines. Gerkim, kad greičiau užaugtų“.

Išgirdus tuos žodžius, tą pokalbį, nežinau, kas su manim pasidarė, išbėgau kaip perkūno trenkta. Mane nori paimti senis šykštuolis! Vėl galvoju sau – aš kaime nebūsiu.

Laimingiausia mano diena – 1895 10 15 – sulaukiau, išvažiuoju mokyti! Džiaugiuos pasukus į nežinomą pasaulį, džiaugiuos ir verkiu, mamytės gaila. Visi namiškiai buvo prieš, vienintelė mamytė giliai mane atjautė. Visus mano reikalus tik mudvi aptarinėjome. Tuo tarpu dėl mokslo abi žalios. Pilna laisvė, mamytė su viskuo sutinka.

Laukų darbai buvo užbaigti. Onelė ruošė stakles audimui. Daug audinių numatė tais metais, tvirtai buvo pasiryžus mane pradėti mokinti austi. Tuo tarpu aš jau turėjau pasisamdžius kambariuką ir mokytoją. Pirmoje spalio pusėje per lietu, rūką mano sieloj saulė šviečia, kuri spindi per visą mano gyvenimą.

Tai buvo pirmadienis. Mamytė anksti rytą pasakė Petru: „Po pusryčio veši Julę į Šiaulius“. Pasipylė visokių nemalonių žodžių. Onelė baras, kad nebus kam austi padėti. Petras sako, kad ūkis nyksta, broliai alina: dar nebaigė, vėl naujos išlaidos. Kas duos duonos, kas ją uždirbs? – „Mamytė, tik jos užgaidas pildai“. – O mamytė ramiai, gražiai [sako]: „Pinigų duoti nereikės, o duona ar namie, ar Šiauliuose – tiek pat reikės valgyt“.

Išvežė mane Petriukas su visa skurdžia manta į Šiaulius. Brolelis Jurgelis nors ir bumbėjo, bet priėjęs pabučiavo, nuramino: „Nesirūpink,

nesisielok, kad šlapių žabų įdėjo, sekmadienį atvešiu kaip pasaka sausų pliauskų“. Purvas baisiausias, vos apytuštį vežimą arklys prunkšdamas traukia. Atsisveikinau su visais, atsisveikinau su savo mamyte brangiausia – savo noru, pati. Čia skaudžiausia. Kaip gera, gražu pas mamytę, vaikystės niekas negali pakeisti. Mamytė išvažiuojant peržegnojo sakydama: „Mokinkis, dirbk“.

Kur čia visas gėrybes suskaičiuoti laisvai skrendančiam paukščiui. Laužaus, veržiuos į naują nežinomą gyvenimą su mintimi – noriu mokytis. Nuo ašarų kelio nebematau, o į vežimą sėduos kaip ant sparnų. Tyla, arklys maknoja purvą prunkšdamas. Privažiavome kalnelį, kur stovėjo aukštas kryžius. Iššokau iš vežimo, atsiklaupiau prie kryžiaus, žiūrėdama į savo mylimą kaimą su dūmine gryčia, kurioj taip gera buvo gyventi be rūpestelių didelių. Po mamytės sparneliu, ar gali būti geriau? Pažiūrėjau, atsisveikinau su aukštąja liepa, su gandro lizdu ir su senąja aukštąja kriaušė, kurios drevėj mes daug sykių slėpėmės nuo didelio lietaus ir griaustinio. Arklys atsipūtė, pabučiavau kryžių, šokau į vežimą ir smėlėtu keliu nudardėjom į pakalnę. Taip Malavėnų kaimas išnyko iš akių.

Privažiavome plentą, kelias kaip stalas, dardam į Šiaulius. Džiugu, bet su baime galvoju, kas bus. Mamytės stipri dvasia manyje viešpatauja.

Atvažiuoju į Šiaulius, sustojome prie mažo namelio su salkute ir langeliu į Malavėnų pusę. Kai graži diena, matydavau malūno sparnus. Žinojau, kad tenai mano mamytė yra netoli. Kambariukas – tikra špokinyčia. Sunešėm daiktus greit, mano broliukui net nesmagu pasidarė už atvežtus šlapius žabus. Namie būdamas [Petras, matyt], galvojo: „Pašals, pavargs, parbėgs uodegą užrietus, bus po mokslų“. Apsiramines pats pasakė: „Atvešiu sekmadienį sausų šakų“. Matydamas mane vieną liūdną, net bandžikę nupirkęs atvežė. Verutė nevažiavo kartu, nes neturėjo kuo apsiauti – batukai buvo taisomi. Lieku viena su baime. Broliukui net gaila pasidarė paliekant mane vieną.

Aš su džiaugsmu rytojaus laikiu: eisiu pas mokytoją, pradėsiu mokslą. Turiu pramokti tiek, kad jau galėčiau Verutę pradėti mokytį. Jau aš būsiu mokytoja po savaitės, atvažiuoja Verutė. Likus pati viena tą savaitę taupiau maistą, žabus, bent įsitikins, kad mažai kainuoja. Butelio pieno visai savaitei užtekau. Atėjo šventasis sekmadienis, atvažiavo mamytė su Verute. Atvežė šiltų kopūstų, riebių raguolių, karštų, svieste plaukiančių. Jurgelis malkų sausų. Kiek džiaugsmo, kiek laimės, visa mano

špokinyčia nušvito, sušilo. Rodau mamytei, kiek puslapių išmokau, galėsiu mokinti. Kaip dabar galvoju, tai vieni juokai: išmokau rusišką raidyną ir šiaip taip paskaičiau. Pagyrė mane, kad daug puslapių jau esu išmokęs. Tiesa, tą savaitę ir dirbau: bijojau net lempą gesinti, nubudus tuojau skaitydavau. Namiškiai patenkinti, kad aš tiek nedaug maisto iš-eikvojau, net lašelis pieno dar buvo likęs.

Mudviem dviese gyventi linksma, gera. Aš kasdien bėgu pas mokytoją, parėjus namie Verutę mokinu, o sekmadienio laukiame kaip išganymo – atvažiuoja [artimieji], atveža visokių gėrybių. Šilto karšto viralo, dar lašiniuočių ar varškėčių, ar kugelio. Galima pasakyti, maistas ėjo normalia vaga. Atvažiuodavo dažnai ir turgaus dieną. Vėl ko nors atveždavo: tai silkę, tai strimėlių, priedo dar bandžikę. Pinigų nereikėjo duoti nė kapeikos, savais gyvenome. Mudvi viską labai taupėme.

Atėjo pavasaris, sniegas nutirpo, jau prasidėjo laukų darbai. Mudviejų širdelės nerimastauja, kad jau reikės greitai važiuoti namo. Rūpestis ir baimė augo, vis galvoju, kad tik rudenį išleistų mokintis. Brolelis Juozelis buvo kiek užsigavęs, kad be jo sutikimo išvažiuome mokytis.

Vieną gražų rytą sudardėjo vežimas, sustojo prie mūsų langelio. Atsidaro durys, įeina Petriukas sakydamas: „Skubina! važiuojame namo bulvių sodinti“. Nudžiugome, kad važiuosime pas mamytę namo. Aš sakau: „Petriuk, kai bulvės užaugs ir nukasime, vėl mudvi atveši“. – „Jeigu pinigų turėsite, tai vešiu“.

Susikrovėme visą savo mantą, atidaviau raktus nuo špokinyčios šeimininkei. Šokom į vežimą, linksmi dardame pas mamytę. Sutiko mudvi linksmi, pavaišino sūriu, sviestu [...]. Prisivaišinusios, persirengusios linksmi bėgome bulvių sodinti. Ką čia žmogus pasakys: gera, linksmi su vištom, žvirbliais, varnom. Paukščiai renka sliokus, mes bulves metam į vagą. Mūsų mamytę pasodinome ant bulvių maišo, kad žiūrėtų ir įsakinėtų. Darbas ėjo sklandžiai, kaip iš pypkės dūmas. Kiti vyrai veža mėšlą iš tvartų, tręšia žemę rudenii rugiams, kviečiams. Mėšlavežis tęsiasi ne mažiau kaip pora savaitių. Kol bulves laukuose pasodini, kol vyrai aparia mėšlą, paruošia žemę žiemkenčiams, jau pusė birželio. Paskui vyrai skubotai taiso, dirba grėblius, kas iš žiemos dalgius tvarko. Bežiūrint – šventas Jonas, Petras, ir prasideda šienapjūtė. Kol prasidėjo šienapjūtė, mudvi mokinomės. Augustinas sugrįžęs iš universiteto, tuojaus pasodino prie knygos, kad mudvi daugiau pramoktumėm ir neužmirštumėm.

Bežiūrint Joninės, Petrinės, tikra šienapjūtė, prasideda linksmos dienos. Moterys apsirėdo naujom palaidinukėm, skepetaitėm. Dainos tik skamba laukuose pavakariais. Moterys – „Valio, grėbleli!“, vyrai – „Valio, dalgeli!“. Visi sunkiai dirba, nuvargsta, užsidėję ant pečių dalgius, grėblius, būriais eina dainuodami namo. Galbūt tai vienas iš linksmiausių darbų.

Tai gi prasidėjus šienapjūtei – vėl prie laukų darbo. Grėbėm šieną, naktigonėn jojom. Gale vasaros parvažiuoja brolis Juozas. Aš nerimauju, galvoju sau, ką daryti, jeigu nutars neleisti [toliau mokytis] – pinigų nebeturiu. Augustinas pagyrė Juozui, kad mudvi daug išmokome, neturėdamos gero vadovo – pedagogo mokytojo. Augustinas atsisako mudviejų naudai pinigų, gaunamų iš Juozo, mudviejų mokslui. Aš, išgirdus tą rezoliuciją, kaip ant arklio pašokau. Važiuosime mokintis! Verutė į gimnaziją, o aš – privačiai ruoštis. Iš ūkio pinigų nereikės, tik maisto. Dirbome tą vasarą iš peties, kad tik greičiau užbaigtume darbus.

Ateina ruduo, į mokslą metas, tai ir mudvi ruošiamės skristi į miestą. Nors Petriukas ir priešinos, bet sutiko vežti. Nelaukusios darbų galo, išvažiuome į Šiaulius. Prasidėjo tikras mokslas. Bene apie 10 metų laukiau tos laimingos valandos. Nuo rudenio ėjo normalia vaga su maistu. Juozelis apmokėjo už mokslą. Pavasarį Verutė išlaikė [egzaminus] į trečią klasę, aš mokinausi eksternu laikyti.

Aš mokinausi ir jaunėjau, senatvė, mano įsikalbėta, išdulkėjo. Mat mane nuo 12 metų sena vadino. Kuomet aš paprašydavau leisti mokintis, gaudavau atrėmimą – jau per sena taip mokintis kaip Gustelis. Penkioliktus, šešioliktus eidama jaučiausi nelaiminga, sena, neužaugus. Ne kartą žiūrėdama į veidrodį ašarą braukiau: kodėl mane namie vadina sena. Septynioliktais pradėjau jaunėti, aštuonioliktais kaip su sparnais, kaip vėjas lygumų. Nesitikėjau, kad mane adoruos berniukai. Mokinaus, stropiai ėjau prie savo tikslo. Įsigyti ką nors būtų savistovu.

Po trejų metų ar kiek daugiau įstojau į dantų technikų kursų. Išlaikius egzaminus prie universiteto, duodamas dantistės diplomą. Buvau labai patenkinta, dėkinga broliui Juozui už jo parinktą man profesiją.

Kai aš pradėjau mokintis, tik buvo atidaryta mergaičių gimnazija. Galima sakyti, pro pirštus leido egzaminuodami, kad tik užpildytų. Pirmi metai buvo tik 4 klasių, paskiau kas metai prisidėdavo. Šiaulių miestas tuo laiku buvo labai sulenkėjęs. Stojantieji buvo lenkai, rusai, žydai

ir keletas lietuvaicių, į lietuviškumą grįžtančių. Gruzdytė Viktė – dvarininkaitė nuo Kelmės, Žilinskaitė Onutė – Šiaulių veterinaro vienturtė, nors tėvai gerai nemokėjo lenkiškai, su mergaite kalbėjos tik lenkiškai. Dar Tomkytė Julija, Laumenskaitė Aliutė. Jos visos iš mažens kalbėjo lenkiškai. Augo jos ir lietuviškumas kartu. Pasidarė stiprios patriotės.

Jos visos turėjo lenkiškas maldaknyges. Ėjo kova tarp lenkų ir lietuvių. Inteligentai kalbėjo tiktai lietuviškai, miesčionys vadino visus litvomanais. Moksleivija augo kaip grybai po lietaus. Prasidėjo kova: lietuvių atlietuvinimas. Uoliai darbavosi studentija. Mano brolis Augustinas Janulaitis, Povilas Višinskis ir daug daug kitų. Nelegali spauda ėjo per Šiaulius sparčiai. Mūsų butelyje dažnai lankėsi knygnešiai. Aš susipažinau su mergaitėmis moksleivėmis, kalbėjome, žinoma, lietuviškai, o maldaknygės lenkiškos. Man tas parūpo. Kaip tik tą dieną buvo atėjęs knygnešys Gadeikis, užsakiau net 14 knygų – mažų, gražių.

Po kiek laiko ateina Gadeikis pas mane ir sako: „Turiu jau atgabenę knygutes, kurias užsakei. Atnešiu tik nakčia, pabeldęs į langą, tada mane greit įleisi“. Sutarta. Buvo tai ankstyvas rytas, bene 4 valanda. Tuo laiku ėjo mūsų šeimininkė į bažnyčią ir pamatė, kad aš įleidžiu vyriškį. Suprantama, jog ji nieko nežinojo, tad apskundė mane klebonui per išpažintį. Tą sekmadienį ir mano mamytė buvo išpažinties. Mamytė išbarta, iškoneveikta pareina namo. Aš sutinku su džiaugsmu rodydama mažas gražias maldaknyges, sakydama, jog dabar visos mergaitės meldžias lietuviškai. Mamytė nudžiugus mane išbučiavo sakydama: „Kaip tave apkalbėjo. Matyt, šeimininkė matė, kaip išleidai knygnešį, ne kitaip“. Mamytė nudžiugo, nustebo, kad tiek daug lietuvaicių mieste suradau. Nereikia ieškoti, pačios savaime dygsta iš tos pačios šaknies.

Mums, lietuviams, svarbiausias tikslas – atgauti spaudą ir caro valdžią nuversti, kad turėtumėm laisvę. Tais laikais į Šiaulius atvažiuodavo daug lietuvių studentų, išvartų iš universiteto. Čia buvo tarsi koks centras: spaudos buvo galima gauti, kiti darbo rasdavo pragyvenimui, dar kiti organizaciniais reikalais [užsiimdavo]. Buvo visokių pakraipų. Visados prasideda nuo užuomazgos, po to auga.

Dažnai keitės mano pedagogai. Kurį laiką mokino Augustinas, kol jį priėmė atgal mokintis. Tuojaus atsirado išvartas Mykolas Tomkevičius – pakeitė Augustiną. Buvo platinami atsisaukimai, [...] reikalaujantys grąžinti spaudą ir caro valdžią nuversti. Šiauliuose būdavo dideli atleidimai,

privažiuodavo daug žmonių. Tai mudu su Mykolu per Petrinės lipinom atsisaukimus už miesto, kad žmonės paskaitytų ir žandarai greit nenuplėštų. Deja, Tomkevičius greit turėjo slėptis nuo žandarų, išvažiavo į Rusiją.

Kitas mokytojas buvo aštuntos klasės mokynys Ivaškevičius, būsimasis veterinorius. Negabus matematikai, ne pedagogas. Juokai, prisiminus dabar. Užduoda man keturis uždavinius, gana painius. Padirbėjus kiek padėjau ir sakau: „Neišėina atsakymas“. Palikęs tuos uždavė [jis paskyrė] naujus kitai pamokai. Man šovė į galvą mintis bandyti padaryti tuos uždavinius. Su pirmuoju pasidarbavau bene apie pusantros valandos, galų gale gaunu tokį atsakymą kaip knygoj. Man sparnai pakilo visus padaryti – padariau. Ateina kitą dieną mano frantas mokytojas, tik ūsus suka nepatenkintas, manydamas, kad uždaviniai nepadaryti. Atskleidžia sąsiuvinį ir randa padarytus. Visai išmušiau iš lygsvaros: aš padariau, o jis nepadarė. Taip jam buvo nesmagu, tuojaus paėmė kepurę sakydamas: „Aš tamstai esu nereikalingas. Sudiev“. Taip ir netekau gražaus mokytojo – nėra to blogo, kad neišeitų į gerą. Tas mano mokytojas Ivaškevičius iš „poliako“ pavirto „litvomanu“.

Greitu laiku sugrįžo Augustinas iš Maskvos, kadangi tenai nepriėmė, vėl dirbo visuomenės reikalais. Vieną kartą iš Tilžės į Palangą atgabeno daug spaudos pas d-rą Vaineikį. Matyt, žandarai buvo suuođė, kas važiuos parvežti. Augustinas su Višinskiu išvažiavo. Turėjo grįžti šeštadienį, dieną pavėlavo. Sekmadienio rytą pas mane krata, nieko nerado, mano laimei, kelias brošiūras dar man pasisėkė paslėpti, tai išėjo nieko nepešę.

Šovė man mintis vakare važiuoti į Liepojos pusę jų – Povilo ir Augustino – sutikti. Kad pigiau kainuotų bilietas, pravažiavus Kuršėnus, už Šiaulių, išlipau Akmenėje laukti jų. Buvo tai 11 val. vakaro, vėlus laikas. Buvau jaunutė, turbūt 18 m. Buvau apsitaisius padoriai: tamsiai mėlyną apsiaustu, pilka skrybėlaite. Viena pati išlipu su baime ir rūpesčiu. Einu į stoties pastatą ieškodama šiltos pastogės. Eina pro šalį stoties viršininkas – augalotas, petingas, tikras „buldogas“. Kad pažvelgs į mane tokiom tamsiom akim: jau ir taip buvau sušalus, o tas žvilgsnis pribaiğė. Mane apėmė nesuprantama baimė. Stotyje randu du snaudžiančius sargus. Kai paprašiau parodyti moterų kambarį, pažvelgė su pasigailėjimu. Atsirado vidinių jėgų žūtbūt Povilo ir Augustino sulaukti. Kitų minčių nebuvo. Atsisėdau moterų kambaryje ant kanapos ir drebu nuo šalčio,

pasiryžus laukti. Traukinys nušvilpė į Liepojos pusę. Staiga atsidaro durys į salę, pasirodo viršininkas. Liepė sargams išeiti. Mano visos blusos numirė. Aš trakšt užrakiniu savo duris, o šviesos nėra, patamsis. Durų neatidaręs plumpsi toliau. Pagal jo žingsnius ir aš intuityviai slenku, nesuprasdama nieko, jaučiu duris, tuo momentu pakeliu ranką, užčiuoپی raktą. Tik raktą suskubau pasukti, o „buldogas“ jau stumia duris. Negalėdamas atidaryti susikeikė ir išėjo per salę. Man pasidarė lengviau ant širdies. Toks dantų drebėjimas – nebesuvaldžiau, kad pataikytų vienas ant kito. Taip ir pradrebėjau susirietus ant kanapos iki švintant.

Nežiūrint viso to mano drebėjimo, vis dėlto mano užsnūsta. Nuslenku [prie lango] – stotis apšviesta, žmonių daug, laukia traukinio. Laiminga atrakinu savo kambarį skubiniai, nes traukinys jau dunda į stotį. Sustoja. Galvoju, į kokį vagoną man eiti, kad juos rasti pataikyčiau. Žiūriu į vagonus kur šviesesnis. Tuo momentu eina pro šalį „buldogas“, na ir kad pažiūrėjo į mane tokiom baisiom akim – gyvenime neteko sutikti tokio žvėriško žvilgsnio. Aš laiminga skubiniai lipu į vagoną, tik atidarau duris ir pamatau Povilo barzdėlę: abu su Augustinu skaito laikraščius. Kiek džiaugsmo visiems, kad pataikėm susitikti! Viršininkas stovėjo perone prie [traukinio] lango, matyt, sekė mane. Augustinas pastebėjo stovintį ir klausė, gal tai mano pažįstamas. Atsakai, jog pasakui pasakysiu. Povilas sako: „Kodėl atvažiavai mudviejų sutikti – naktį, pati viena? Visgi pavojinga tamstai taip važinėti – net stoties viršininkas akių nenuleidžia“. Pasakiau, kad vakar buvo krata nuo ryto. Augustinas sako: „Tai, aišku, žandarai žinojo, vadinas, pranešta“. Kalbamės, džiaugiamės, mane vaišina saldinais, obuoliais.

Nutarė, kad vienas išlips su knygomis viena stotele anksčiau prieš Šiaulius. Povilas išlipo su dviem lagaminais nedidelėje stotelėje ir nuvažiavo į kaimą pas pažįstamus. Mudu su Augustinu sugrįžome laimingai į Šiaulius. Jau krūva žandarų stovėjo – bent penki. Taigi visi trys išsigelbėjome nuo pražūties. Kas čia padėjo – intucija, nujautimas žmogaus? Nieko žmogus negalvoji, pats savaime darosi. Rodos, kad kas tave stumia, eini negalvodamas, nejausdamas baimės, bet kažkas viduje darosi, kažin kokia nauja jėga atsiranda. Drebulys nustoja krates. Nutvėrus raktą pasukau – esu išsigelbėjus, ir pradėjo tuojaus mane šaltis krėsti. Įlipus į vagoną, laimingai susitikus [artimuosius], nurimau, nudžiugau, pasijutau tarsi savo kailyje.

Dar vieną dalyką [dabar] prisiminiau [apie panašią nuojautą]. Gau nu laišką nuo Jono [Biliūno] iš Ciūricho – Jo savijauta bloga, temperatūra vis kyla, dirbti jau daug negali. Paskaitos universitete įdomios, tenka dažnai praleisti. O aš kaip tik Charkove laukiau dantistų egzaminus. Prieš patį baisųjį egzaminą gavau tą laišką. Mat tas profesorius buvo didelis pedantas, geras chirurgas, be to, nemėgo moterų egzaminuoti: jeigu kuri užsikirto, greit neatsakė, tuojaus pravarydavo trims mėnesiams. Dieve mano! Aš laukti negaliu, turiu važiuoti Jį gelbėti. Dienas naktis kalu chirurgiją: juk ne per didelis dantų gydytojų kursas. O aš laikau eksternu – kitas pasiruošimas, apgraibom. Nužiūrėjau du paragrafus, išmokau atmintinai, einu su pasitikėjimu, rodos, kitaip būti negali – man juk reikia išvažiuoti. Einu į egzaminą kartodama tuos paragrafus. Ištraukiu bilietą, o jame – vienas iš tų dviejų. Atsakai, parašė 5. Už dienos kitos gaunu diplomą, išvažiuoju kaip devintam danguj į Šiaulius pas mamytę. Per 10 dienų gavau pasiskolinti pinigų ir užsieninį pasą. Taigi bangos veikia žmogų prie stipraus įsitempimo. Ot ir stebuklas: vienas čia, kitas – su tuo stoties viršininku.

Tais laikais labai plito lietuviški vaidinimai. Iš pradžių po daržinės ar kambarius, buvo ir mūsų Malavėnų kaime, [paskui] jau ir didelėse salėse kaip Liepojoje *Amerika pirtyje*. Tame pirmajame vaidinime priklausė prie trupės ir Augustinas. [...]

Vasarą Augustinas, Višinskis ir Vaineikis nutarė pastatyti Palangoj *Velnio sąstus*. Augustinas rūpinos artistais. Tuojaus susidarė trupė, kuriai ir aš priklausiau¹. Mano bet laimei ar nelaimei, neteko man išvysti rampos. Nuvežė mus į Palangą. Pirmą sykį pamačiau jūrą, didžiausį įspūdį padarė. Vaineikis mus valgydina, globoja. Darėme repeticijas pas Tiškevičių didelėje daržinėje, vaidinti turėjome Kurhauze. Gale savaitės, penktadienį, uždraudė. Nusimaniau labai, o jau Augustinas su Vaineikiu baisiausiai. Vadams kvepia kalėjimas, taip ir buvo. Pasamdė mums ilgą vežimą dengtą, vadinas „diližanas“, išvažiavome susirietę, susitraukę. Lietus lyja, šalta, laimė, dengtas vežimas. Augustinas kaip mūkelė susirietęs

¹ „Trupė – būrelį sudarė: M. Pečkauskaitė, J. Jasulaitytė-Matjošaitienė, Kabaila, Stašinskis, V. Mongirdas, M. Lingvys, J. Čiurlys, Laužikaitė, Tomkytė ir kt. Buvo gautas leidimas 1900 m. vasarą komediją „Velnius sąstuose“ [Žemaitė ir Bitė – autorės] vaidinti Mintaujoje, Liepojoje ir Palangoje“, – Vytautas Maknys, *Lietuvių teatro raidos bruožai*, Vilnius, 1972, p. 90.

prie [vežėjo] vežime sėdi. Čia pinigų nėra užsimokėti vežėjui. Atsiradom naktį Liepojoj. Sustojome prie Pocienės buto sustirę sušalę. Augustinas nubėgo pinigų medžioti. Išgėrę karštos arbatos, kūlį šiaudų paleidę ant grindų, visi sugulėm. Nesuskubom dar atsigulti, jau policija įsiveržė pas mus. Apkratę kiek, vadovus suradę, mus paliko. Tą naktį suėmė Augustiną, Vaineikį. Palangoj dar ir Mongirdą¹, nes jisai mus daugiausia finansavo. Ryto metą mes, vadinami artistai, išvažinėjome kas sau. Areštuotus tuojaus perkėlė į Gazenpoto kalėjimą, netoli nuo Liepojos. Parvažiauvus namo, greit gavau pinigų nuo brolio Juozo. Važiavau pietų parūpinti ir išliuosuoti Augustino. Buvau girdėjęs, kad žandaras Vonsiacki (lietuvių didžiausias ėdikas) – kyšininkas. Mano būta durnos, naivios. Kaip mažes nepasodino, visgi būta kiek žmoniškumo. Įsidėjau 40 rb sidabrinų į kišenę, nuėjau pas jį. Barškinu pinigus sakydama – paleisk man brolių, pinigų duosiu. Jauna buvau mergiotė, nešpėtna. Jis nusišypsojo – ar daug pinigų? Sakau – 40 rb. Nutilo, rašo. Man nei šis, nei tas. Prašau man duoti leidimą pasimatyti, parašė leidimą. Visą valandą kalbėjom be sargybos Gazenpoto kalėjime. Tuo laiku buvo geras kalėjimo viršininkas latvis. Taip tas puikus trejetukas išsėdėjo dvejetą metų. Augustinas su Mongirdu dar buvo studentai. Išėję iš kalėjimo, pabaigė abu universitetą. Vaineikis, sugrįžęs į Palangą, toliau praktikavo. Paskiaus buvo ištremtas į Sibirą. Augustinas nenurimo, dirbo, dar porą sykių buvo areštuotas, bet vieną sykį vis dėlto paspruko iš žandarų rankų.

Su Jonu Biliūnu...

Kaip pažinau Jį, Jo nemačius. Gyvenau Šiauliuose, mokinausi. Kuomet pirmą sykį viešai Liepojoj lietuviškai buvo vaidinama komedija *Amerika party* (metų neatsimenu), Augustinas Janulaitis dalyvavo joje. Sugrįžęs pasakojo, jog nusisekė gerai. Agotos rolę [vaidinusi] Jakševičiūtė (Venclauskienė), o ypač gerai suvaidinęs Bekampio rolę

¹ „Net pats caras savo ranka pasirašė 1902 m. vasario 27 d. Sprendimą: L. Vaineikį ištremti 5 metams, A. Janulaitį 3 metams į Rytų Sibirą, F. Jonušį, V. Mongirdą, S. Žiupsnį, Benediką – 2 metams, G. Landsbergį – 3 metams...“ (ibid., p. 91)... „Iš viso buvo ištremti 49, o visoje Lietuvoje represuota daugiau kaip 200 žmonių“... (ibid.).
Pastaba: pirmasis viešas lietuvių spektaklis jau buvo įvykęs Palangoje 1899 08 20.

VIII kl. gimnazistas Biliūnas. Rimtas, gražus vaikinai. Balsas, iš širdies kalbantis. Kodėl aš nemoku vaidinti, pagalvojau sau. Būčiau pažinus. Taip tas viskas praėjo, mintis apie norą Jį pamatyti, kaip atsimenu, nebegrižo. Mokinaus, dirbau ir svajojau greičiau kokį amatą, specialybę įgyti, gyventi savarankiškai, nuo nieko neprigulėti.

Vieną dieną turėjau daug pamokų. Kažkas mane sutrukdė namie. Sumaniau išeiti už miesto gelžkelio link [...] į vakarus. Gražus šiltas pavasaris. Jau buvo vakarop, nors saulutė gana aukštai dar. Išėjau už miesto. Vakarų pusėj Šiaulių apylinkėj lyguma lyguma, horizonto platumos, rodos, begalinės. Kaimai, miškai taip toli matos: [...] čia galvijų bandos, čia žąsų pulkai, avių, visokie balsai aidi per lygumas. Skubinau atsiverčiau knygą, žingsniuodama mokinuos geografiją – miestus, upes, kalnus. Žiūriu į knygą, skaitau, bet girdžiu piemenukų triliavimą, visokių gyvulių balsai aidi: karvių baubimas, arklių prunkštimas, žąsų gagenimas, ar artojas sudainuoja. Nuskridau mintimis į Malavenus, pas mamytę. Vis žiūriu į knygą ir žygiuoju. Saulė jau visai arti laidos. Visi ruošiasi poilsui. [...] Girdžiu, kas aplinkui mane dedas. Užverčiu knygą. Saulutė jau visai pasislėpė už horizonto, palikdama raudoną šydą ant dangaus skliauto. Tam raudonam fone, kai žiūri, matos daug kaimų su rūkstančiais kaminiais, pilki dūmai verčias, kunkuliuoja, vingiuojas kaip gyvatės. Staiga matau jaunuolį studentą: akys gilios, išbalęs, kakta aukšta, plaukai tamsūs. Dingo. Apsidairiau, esu viena. Baimė mane apėmė didžiausia, persižegnojau senu papratimu – gal velniai? Maža būdama bijojau velnių. Žaibiška mintis prašvilpė: – tai Jis. Vėl skubinau apsidairiau į visas puses, o mano toli nueita už miesto. Tuojaus pasukau į namų pusę dideliais žingsniais, skubu namo. Laukas visai ištuštėjo, visi miegoti ruošias. Ar paukštis koks, ar arklys [sujuda] – tuojaus dairausi į šonus kaip kiškis, ar kas nesiveja. Vidaus balsas man kartoja: tai Jis. Rodos, nepajutau atsідurus gelžkelio stotyje, aprimau, parėjau namo suezinta, bet džiaugiaus esanti namie. Verutė, matydama mane nesavą, klausė, kas man atsitiko. Pasakoju jai tą reginį, kodėl aš taip išsigandus sugrįžau. [Ji sako:] „Ar tau dar negerai, kad matei tokį gražų? Matai, rūpi tau studentai“. – Mane paėmė pyktis, kam jinai mane pašiepė. Vaizdas vis manyje glūdėjo, sutikdama kokį studentą, pažvelgdavau į akis, ar ne panašus į tą, kurį mačiau laukuose.

Po metų ar daugiau verdu pietus priemenaitėje. Atsimenu, buvo dar šalta žiema. Barškina į duris, pašokau atidaryti. Tas pats, kurį mačiau

laukuose! Tiesiog nutirpau, išbalau pamačius. Jis pats sumišo. Atsiprašo manęs, kad taip netikėtai užklupęs, išgąsdinęs. – „Aš tik atėjau paklausti, ar nėra Augustino grįžusio iš Maskvos. Kalėdų atostogoms turėtų jau grįžti“. – „Šiandien laukiu laiško su pranešimu, kuomet grįžta, parvažiuoja“. – „Ryt, jeigu galima, užeisiu pasiteirauti pas tamstą“. – Atsišveikino, atsiprašė, apsisukęs išėjo. Kas manyje sukilo, sunku man išsireikšti. Kažin kokia baimė, džiaugsmas, nerimastis. Visokios mintys man galvoj sukos, visą naktelę akių nesumerkiau. Verutė atsigulė miego ramiai, saldžiai, o aš ją naktį keliu. Sakau, kas man atsitiko, negaliu užmigti? Mane subarė: „Nedurnavok, duok miegoti!“ – Aš vartaus nuo vieno šono ant kito, o mintys visokios tik kunkuliuoja su klaustukais apie Jo gilią akis, išbalusį veidą. O gal serga? Pati sau atsakau, ne. Jis sveikas. Pradėjau sau aiškinti, kalbėti, visas juodas mintis nustūmiau, nurimau. Auštant valandėlę užmigau.

Atsikėliau kaip sumušta, bet su visai kitomis mintimis. Darbas nesiseka, mokslas į galvą neina. Kažkoks ypatingas džiaugsmas viduje atsirado. Laukiu ateinančio. Prieš pačius pietus atėjo tas lauktasis. Jau linksmai pažvelgiau Jam į akis. Rodos, viską užmiršau. Tuojaus pasakiau, kad Augustinas parvažiuoja už poros dienų. Jis, Biliūnas, pradėjo pasakot, kad [jį] išmetė iš universiteto. Atvykęs į Šiaulius, gal čia greičiau surasiąs pamokų. Pakviečiau pas save pietauti, kol atsiras darbas. Turėjo pažįstamą Jasiukaitį, apsigyveno pas jį. Susipažino su šiauliškiais. Tuo laiku gyveno Povylis, Ambrazaitis (Dėdė), Žukauskas. Sugrįžo Augustinas – judriausias žmogus. Greit surado dvi tris pamokas. Nors ir menkos, vis jau užsikabino.

Biliūnas pas mus apsilankydavo gana dažnai, bet jau pietavo kur kitur, nors kukliai, bet jau iš savo uždarblio. Greit įsitraukė į pagrindinį darbą. Nelegali literatūra pas mus plito rimtai. Šiauliai tai buvo centras visokių pakeleivių. Tai Višinskis su bagažu kur nors važiuoja, Vladas Sirutis, dr. Liudas Vaineikis, Augustinas Janulaitis, knygnešys Gadeikis. Didelis tautiškas darbininkų klasės kėlimas. Pagrindinis judėjimas buvo stiprus.

Vieną vakarą mudu su Biliūnu išėjova pasivaikščioti. Atsimenu, vakaras buvo puikus, nešaltas. Dangus buvo nusėtas žvaigždėmis, atsėdom ant akmens. Pradėjo man aiškinti kai kurias planetas, rodydamas jas. Taip buvau sužavėta, susidomėjus naujomis žiniomis. Prašiau

kitą vakarą vėl ką nors naujo paaiškinti. Aš taip trokštu tų žinių. Nieko nesuprantu apie dangaus kūnus, norėčiau viską žinoti. Vieną vakarą Jis manęs paklausė: „Jeigu tamsta sutiktumei studentą kaip aš, nieko neturintį, tik su skolomis, ar ištektumei už tokio?“ – „Jeigu pamilčiau, tai taip“. Toliau pasakojo apie savo gyvenimą. Kiek turėjęs vargo, kol iki universiteto prisikapstęs. „Tauriau pinigus iš pamokų universitetui, porą metų nemokėjau šeimininkei už butą, už maistą. Geras žmogus ta Justina Pocienė. Sutiko palaukti su ta jų skola, kol pabaigsiu universitetą. Santaupos, atsivežtos iš Liepojos, greit ištirpo. Gavau dar porą pamokų, vargais negalais stūmiaus. Suruošėm studentų demonstraciją prieš valdžią. Ėjau pirmose eilėse. Kai pradėjo policija vaikyti, vos ištrūkau. Žinoma, žandarai žinojo mus, organizavusius, pašalino iš universiteto be teisės sugrįžti į bet kokį universitetą. Buvau pradėjęs studijuoti mediciną galvodamas, kad su tuo amatu, specialybe galima gyventi savo krašte ir būti naudingam. Gyvenimas ne rožėmis klotas. Išėjau į demonstraciją skubinau, nevalgęs, tiesą pasakius, nieko ir neturėjau, pinigai buvo visai išsibaigę. Parbėgęs kritau į lovą, galva svaigo. Džiaugiausi ištrūkęs iš žandarų nagų. Noriu valgyt, jaučiu tą labai. Pradėjau ieškoti po kišenes, ar nerasiu kokios kapeikos. Negali tamsta įsivaizduoti, kaip aš nudžiugau [radęs]. Užsimečiau kepurę, pustekinis nulėkiau į krautuvėlę duonos pirkti. Kai pardavėjas padavė man pirkinį, nutvėriau, prispaudžiau, bėgau namo. Parvirtau su duona į lovą. Valgiau, gardžiavausi. Rodos, gyvenime tokios gardžios duonos nebuvau valgęs. Pabiro man net ašaros per veidą prisiminus. Yra daug tokių žmonių, gal jiems dar skaudžiau, jeigu ne vienas, su šeima [gyvena]. Užtai reikia kovoti prieš tą skurdą, kad jo nebūtų pasaulyje. Reikia žmones šviesti, per didelę nelygybę: vieniems per daug, kitiems per mažai“.

Aš klausydama susigraudinau: „Verčiau kilkime į padanges, studijuokim Paukščių Taką“. – Abiejų akys nušvito, nuskridom į kitą pasaulį, kitą gyvenimą. Padavėm vienas kitam draugiškai ranką, pažadėdami susitikti, išsiskyrėm savais keliais namo.

Dar Biliūno nebuvo Šiauliuose, o gandai sklido apie jo bedievystę. Kalbom sienų nėra. Jau iš Anykščių turėjo nuomonę nekokią – cicilikas, bedieviu klebono pavadintas. Tuojaus Šiauliuose pasklido gandai, kad atvykęs didysis cicilikas litvomanas, bedievis, tiesiog pabaisa. Nebūtų

pamokų gavęs, jei ne Augustinas. Tuojaus buvo pranešta broliui Juozui, kad aš su Biliūnu susitinku. Visai paprastai, kas pinigų duoda, tas nori ir valdyti. Kaip upės neužtvenski, taip jaunatviškų jausmų nesulaikysi. Visados suras išeitį. Susitikdavom dažnai. Mano laimei, buvau paskutiniame [dantų technikų] kurse, išvažiavau iš Šiaulių.

1901 m. išlaikiau egzaminus prie Kazanės universiteto, gavau dantis-tės diplomą. Rodos, geriau nebereikia, laimė neišpasakyta. Apsigyventi pasirinkau Panevėžio miestą. Didelė problema, kaip apsigyventi. Kišenėj vėjai švilpė. Dievo valioj, nežinioj, kaip tėvas paliko, taip ir buvo. Iš namų nieko, Juozo loskos nustojau. Jam ir sunku buvo, turėjo Verutei padėti ramiai mokintis gimnazijoje, paskui universitete. Toliau reikia galvoti pačiai. Brolis Juozas [padėjo įgyti] šokią tokią profesiją, už kurią esu dėkinga.

Pripuolamai susipažinau su dantų sandėlio instrumentų vedėju. Gavau Vilniuj išsimokėjimui visą kabinetą. Tai buvo geras žmogus, retenybė (senas žydas). Turėjau pradžia 10 rb nuo savo mamytės, tai visas mano kapitalas. Nesijuokite iš manęs. Aš čia save galiu paglostyti. Sutvarkyti butą už 10 rb? Nuvažiavus į Panevėžį, pasisamdžiau butą gražų iš 4 kambarių antrame aukšte. Kabinetą atvežė mano gerasis „dėdė“, pastatė, paaiškino. Išsigando, gal aš negalėsiu išmokėti, kad pas mane taip tuščia, nė vienos kėdelės. Turėjau vieną pažįstamą kunigą, padariau vizitą. Klausė, ar turiu baldų, čia vieni parduoda. Neturi pinigų – aš užmokėsiu, paskui uždirbus atiduosi (kun. Korzonas).

Laimė žmogui pati ateina. Atveža man baldus. Laukiamas kambarys apstatytas. Miegu ant žemės, gerai. Nusipirkau (rakandus) indelius šokių tokius. Nė skatiko kišenėj. Laukiu pacientų. Šit skambutis, ateina suvargęs žmogelis dantį traukti. Kiek sumokėti? – Kiek gali, – sakau. Sumoka 30 kap. Nusipirkau duonos, bulkos, sviesto turėjau iš namų. Kitą dieną tas pats senukas atsiuntė, kuris sumokėjo 1 rb. Aš pati nežinau, kaip tie žmonės ėjo pas mane. Savo profesijoje buvau tik daigelis. Jaunystė galinga.

Pirmą mėnesį uždirbau 60 rb. 25 rb – už butą, 25 – „dėdei“ už instrumentus į Vilnių. Už 10 rb pragyvenau. Kitą mėnesį pradėjau gyventi gerai, normaliai. Jaunystė sparnuota, šviesi, spinduliuojanti.

Persikėlė Biliūnas į Panevėžį 1902 m. Padėjo man ruošti baigti gimnazijos kursą. Pasimokinus gerai apie metus, išlaikiau egzaminus Mintaujoj. Verutę palikau mokytis dar toliau. Mano planas buvo išsimo-

kėt skolas ir laikyti dantų gydytojos egzaminus. Gyvenau Panevėžy labai gerai 1904 m., linksmai. Dirbau kartu su Biliūnu pagrindinį darbą, platinom literatūrą lietuvišką. Panevėžys buvo labai aplenkėjęs. Išlipinimas porą sykių atsišaukimų prieš caro valdžią, lietuvių platinimas – atkreipė žandarų akį į mus. Kol nebuvo Biliūno, buvo gana ramu. Savotiškai gražus žmogus, akys gilios su stipria išraiška, veidas baltas, plaukai tamsūs. Tais laikais buvo vienas iš gražiausių vyrų tarpe mūsų studentų. Ne vienas praeivis jį pastebėjo. Kūrybiškumas spindėjo jo akyse kartu su skausmu, liūdesiu. Kai siūlas gyvenimo silpnas, vidaus jėga dideliai šakota. Savo veikla pagarsėjęs jau Anykščiuose, Šiauliuose.

Jam išvažiavus į Petrapilį rūpintis, kad priimtų studijuoti atgal į universitetą, pas mane padarė kratą. Nieko nepešė. Nujautimas išgelbėjo. Pirmai gegužės spausdinome atsišaukimus. Nutarta buvo 9, o padarėm 6 val. Taip išsigelbėjom. Kompanijoje buvome trys: lenkas, žydas ir lietuvis. Pasirodė, tarpe mūsų buvo lenkas darbininkas šnipas.

Biliūnas, negavęs leidimo grįžti į universitetą, išvažiavo į Leipcigą studijuoti.

1904 m. sugrįžo iš Leipcigo su pasistūmėjusia tuberkulioze. Apsivedėm 1904 08 04, o rugpjūčio 28 d. išsiskyrėm – aš išvažiavau laikyti egzaminų į Charkovo universitetą.

Mano vestuvėse niekas nenorėjo dalyvauti, tik Augustinas su Verute. Užkinkę porą arklių į šienvežimą, Jurgis, Petras ir dvi pamergės per visus laukus nudūmėm į Kairius, už keturių kilometrų nuo Degimų. Kelionė buvo ypatingai graži. Koplytėlė buvo ant ežero kranto, miške su daugybe paukščių. Žavinga vieta. Pas kleboną užėję pasirašėm, paskui koplytėlėje prie muzikos išgverusių vargonų atlikome ceremoniją.

Pasigėrėję gražiu poetingu vaizdu, grįžome linksmi namo. Mūsų geriausioji mamytė linksmai¹ sutiko su duona ir druska, laimindama naują mudviejų gyvenimą.

Mudu abu buvome gana liūdni, turėjome greit išsiskirti.

Vestuvės², 1904 08 04. Šiaulių klebonas buvo labai formalus. Kadangi nutarėm daryti [vetuves] pas mamytę, reikėjo apsišarvuoti

¹ Gretimame vestuvių aprašyme autorė linksmybės nemini.

² Atsiminimuose du variantai. Spausdinamasis papildytas iš antrojo.

viskuo. Tuo labiau, kad Šiauliuose Biliūnas buvo pagarsėjęs kaip didelis cicilikas, bedievis. Būtinai reikalavo atlikti išpažintį. Buvo Panevėžyje protingas kunigas Korzonas, nuėjome pas jį pasitarti. Jonas sako: „Nenoriu veidmainiauti“. Korzonas sako: „Palauk, parašysiu laišką“. Gau nam laišką užantspauduotą nuvežti klebonui į Šiaulius.

Rugpjūčio 4 d. ryte namie subruzdimas, vestuvinė ruoša, pyragai šiokie tokie iškepti, nes viskas buvo daroma atžagaria ranka, be noro. Visi buvo nusiteikę prieš mano vestuves. Mamytė geroji liūdna vaikščiojo, ruošė; kai tik pažiūri į mudu, ašarėlės nurieda per jos skausmingą veidelį. Suprantama, jos nujautimas, kas mūsų laukia. Jonas rytais kosėja, plaučių viršūnės gerokai buvo užimtos. Buvau mamytės mylimoji dukrytė, [...] širdį skaudėjo, kad ne visi vaikai susirinko. Tuo labiau, kad neatvažiavo du broliai kunigai, nors buvau prašius.

Ketvirtą dieną 10 valandai visi veselininkai susėdome į šienvežimą su trimis sėdynėmis. Jaunieji gale, dvi pamergės (Verutė ir mano draugė Emilė Brazdytė), du pabroliai. Jurgelis papuošė arklius gėlėmis, jurginiais apkaišė, Širmiui skambalą pririšo. Kaip tikri veselninkai! Mamytė palaimino, ašarėlėmis aplaistydamą mudviejų galvas. Susėdę išdūmėme į Kairius.

Mano vyresnioji sesutė buvo didelė davatka, tai, jos akim žiūrint, cicilikas bedievis baisiausias žmogus – žuvęs. Juk jinai nori man gero! Nenorėjo užtai ir pyragų kepti. Padėjau kiek ir aš jai – užminkiau. Turėjau savo rūpesčių kaip jaunoji, tai ne juokas paskutinis mergautinis vakarėlis! Visa laimė, kad mano mamytė nieko nesakė, neiškalbinėjo. Jai labiausiai širdį skauda, kad Juozelis su Praneliu neatvažiavo. Mamytė sako: „Geras žmogus, kad tik būtų sveikas, Dievas neapleis, dvasia šventoji apšvies. Tik gyvenkite gražiai. Aš padėti tau negaliu“.

Kairių bažnytelė stovėjo ant kalnelio, prie ežero, gražiam beržynėlyje. Sutiko mus vargonų muzika. Vargonininkas buvo tikras muzikas profesionalas [?]. Kol atlikom apeigas, skambėjo rimta muzika, bet užtai po [jų] kad paleido vargonus, maršą, rodos, visa bažnytelė šoko. Iš bažnyčios į vežimą. Nudardėjome namo. Mamytė sutiko su duona ir druska, ir broliukas Gustelis laukė, net iš Tilžės slaptai atsirado. Vestuvės rodėsi kaip pakasynos, be juoko, be dainos. Pas mudu [su Jonu] buvo prošvaisčių, nes turėjome viltį išlįsti ir gerai pagyventi.

Papietavę pavakariais išvažiavome mudu su Jonu į Panevėžį. Taip pasibaigė vestuvės. Jurgelis brolelis išvežė į stotį, į Šiaulius.

Į Anykščius, 1969 06 23*. Pasivaišinę pas mamytę Degimuo-se, greit sugrįžom į Panevėžį, į savo butą. Rodos, nuo visko atsipalaidavome, linksma, gera, tiek svajonių, tiek planų ateičiai, užmiršdami, kad stovime ant prapulties kranto. Už dienos kitos nudūmėm į Anykščius pas Biliūno gimines linksmuoju traukinuku. Iš Panevėžio į Anykščius buvo nutiestas siaurasis geležinkelis, kurio greitis – gero arklio bėgimas. Kai traukinys pradeda judėti, važiuojantys dar bufete tuština taurelę ir dar suskumba į paskutinius vagonus įsikabyti. Būta ir tokio įvykio su tuo traukinuku: žiemos metu prieš kalnelį užpustytą sniegu sustodavo, keleiviai išlipdavo, padėdavo užvažiuoti, traukti į kalniuką.

Apsistojome pas brolių Antaną Niūronyse. Aplankėme visus artimuosius. Aš buvau kaip devintam danguje. Sužavėta gražiais reginiais, žmonėmis. Buvome kaip kitame pasaulyje, paskendę grožio vaizduose. Jonas man aiškino, rodė, vedžiojo po vaikystės takelius. Kiek džiaugsmo, juoko, rodos, laimingesni žmonės negali būti. Rytojaus diena mums nebeegzistavo pasaulyje. Tos tik trys dienos mūsų gyvenime tai buvo šviesiausias, laimingiausias.

Jaunystės nepažabosi. Dar saulytei netekėjus, mudu nubudę nutarėm eiti pabraidyti po rasas Šventosios pakrantėmis. Patyliukais apsirengėme, basi išbėgome į laukus, į pievas kaip vaikai laimingi.

Na ir buvo nuostabus rytas! Ramu, tyku, šilta, tik girdis paukščių rytinis čiulbėjimas ir naminių gyvulių įvairūs balsai. Panorama keitės, vaizdai įvairūs, vis gražesni vienas už kitą nuo saulės spindulių: su miško, kalnelio, šlaitų atspindžiais. Rodos, mudu skrendame kaip apsvaigę. Pilni vilčių ateičiai. Sumanymų, planų begalės: kurti, padaryti, parašyti, kovoti, sutriuškinti vergijos pančius. Mūsų vidaus pasaulyje, rodos, tik puikiausias gėlės pražydės!

Po trijų keturių valandų braidžiojimo saulutė jau aukštai pakilo. Pajutę nuovargį, alkį, pasukom namų link. Vaišingoji šeimininkė Saverija jau mūsų seniai laukė. Na, ir pusryčių gardumėlis! – tik Anykščiuose tokie galėjo būti. Buvo iškepusi plokštainių (blynų) duonkepėje krosnyje ant kopūstų lapų, apipiltų sviestu su grietine. Net dabar prisiminus seilę ryju...

1969 05 03*. Tik jaunystėje viskas taip įdomu ir gražu, reikia mokėt džiaugtis ja.

* Žvaigždute pažymima pačios autorės nurodoma atsiminimų užrašymo data.

Trys dienos praėjo. Atsisveikinom su Anykščiais. Jo brolis Antanas (gražus anykštėnas) nuvežė mudu į stotį. Anykštėnai, kiek teko man matyti, visi gražūs, liekni, aukšti, meilūs, poetingi, mėgsta gražią dainą. Anykščiai daug davė mums žymių žmonių – Baranauskas, Vienuolis... Biliūnas mažai paliko, bet paskutiniai du yra tikri deimantukai, nenustos blizgesio, nes giliai parinkti, ištraukti iš žmogaus dūšios, gilios mintys, gili muzika eina su žmonija. „Laimės žiburys“ ar nebus dabartiniai laikai? Ar į istorijos pradžią pažvelgsi, vis tą patį rasi. „Kliudžiau“ – jeigu žmonės tas strėles rinktų, nebūtų karų, nebūtų tiek žiaurumo...

Džiaugėmės abu Anykščiais stovėdami prie traukinio lango. Vaizdai nyko kaip gervės padangėj. Sugrįžom į Panevėžį su pakilia nuotaika. Kitą dieną pradėjom galvoti apie kelionę, išsiskyrimą. Aš, žinau, važiuoju į Charkovą, bet kur tu? Sakau: „Būtinai eik pas gydytoją, tegul apžiūrės“. – Rytas kosti, prakaituoja. Ramybė mūsų drumsčias kaip padangę prieš lietų. Parėjęs nuo gydytojo, sako važiuosias į Šveicariją [į Ciūrichą] studijuoti, klimatas geras, pasveiksias ir mokysiasis. Vienas iš svarbiausių klausimų, kur rasti finansų. Aš turiu sutaupius visą šimtą. Jis turi prašyti stipendijos. Nedaug skirdavo, po 25 rb mėnesiui. Sveikas žmogus gyvybę palaikys, bet jau ligoniui?.. Geras oras su bloga mityba nieko nereiškia. Verčiau blogesnis oras, o mityba, priežiūra gera – daugiau naudos. Aš nesupratau, ir visi kiti jo ligos rimtai nesuprato.

Visą butą palikau tvarkoj, mane pakeitė viena kolegė.

Rugpjūčio 28 d. mudu išsiskyrėm. Man nuo pirmos reikia būti [Charkove], jam nuo kitos pirmos [– Ciūriche]. Išsiskyrėm su baime, su skausmu, patys nesuprasdami, kas mūsų laukia. Jonas išvažiavo pas savo sesutę Uliutę Juodelienę. Visą mėnesį ji vaišino, maitino, rūpinosi. Pasirodo, temperatūra buvo, balansavo tarp 37–38 laipsnių. Manau sau, nuvažiuos į Šveicariją [į Ciūrichą], oras geras numuš temperatūrą. Anaipol, ne tik nesumažėjo, bet palaiptai kilo. Man reikia žūtbūt išlaikyti egzaminą, reikia dirbti, uždirbti, jį gelbėti. Kuomet buvau pajėgi, pradėjau savomis lėšomis gelbėti, tai jau būta per vėlu.

[Skurdžiai Ciūriche gyvendamas Biliūnas nesitaisė ir 1905 m. pradžioje pasiguodė laiške žmonai norįs grįžti į Lietuvą. Julija tuoj išvažiavo.]

Šveicarijoje palyginti gyvenome gerai. Anais laikais rusų rublis laikėsi aukštai. Nieko nepirkau, tik maisto. Mityba, gera priežiūra, vi-

daus nuotaika, temperatūra pradėjo smukti. Oras geras žmogui gelbsti prie geros aplinkos. Pradėjome po truputi išeiti. Man norėjosi pamatyti, jam paaiškinti, parodyti. Į paskaitas nepajėgė, tik į bibliotekas knygų paieškoti.

Buvome muziejuje, daug mačiau, bet tik vienas iš to matymo paliko mano atmintyje iki šiai dienai – Böcklino „Pavasaris“. Tas dailininkas mane veikia. Berlyne prie poros paveikslų daug ašarų išliejau. Pora Wagnerio operų mačiau. Didelį įspūdį padarė. Aiškino man tas žmogus, kuris giliai suprato, jautė meną. Tai buvo dvasios milžinas. Aš taip noriu pakilti, daug žinoti, viskas man imponavo. Tuo labiau neribota šiluma aiškinimui.

Aš viduj nepatenkinta savim. Diapazonas siauras visur kur. Savo specialybėj jaučiu didelį trūkumą, nors diplomą turiu, bet teoretinis. Rūpi man darbas. Laukiu sušylant oro, kad galėtume grįžti Lietuvon.

Mano įprašytas Jonas nuėjo pas žinomą profesorių pasikonsultuoti. Apžiūrėjo, pakraipė galvą. Liepė grįžti į namus. Buvo nuėjęs su draugu. Parėjo namo nusiminę abu. Išlydint jo draugas Vaitkevičius sako man: „Labai blogas stovis. Ilgiau kaip pusę metų nepratęs. Tą tamsta žinok“. Temperatūra vis 38, buvo virš 39,5 laipsnių prieš atvažiuojant. Pati stebiuosi, Vaitkevičiaus žodžius priėmiau, išklausiau abejingai, galvodama, kad tas netiesa. Sugrįžusi į kambarį pas ligonį, kažką linksmo pradėjau pasakoti.

Po tų baisių žodžių išėjau kažko pirkti į miestą. Išėjau iš krautuvės, atsistojau prie vitrinės, „suvalgiau“ didelę plytelę šokolado, žinoma, per stiklą. „Laužiau“ po gabaliuką, gardžiavausi, kol suvalgiau iki trupiniuko. Jaučiau, kaip gardžiai rijau. Ką sudaro iliuzija! Atlaužiu, dedu į burną. Galėjau nusipirkti, parnešti namo. Bet pinigai skolinti – prabangai negalima. Toks jau mano principas. – Pagal Jurgį ir kepurė. Tie trys šimtai atsivežti baigė tirti. Jau trys mėnesiai – nėra ko stebėtis. Dar kelionė prieš akis.

Sušilo oras Lietuvoje, važiuojame į namus, į Panevėžį. Butas geras, erdvūs kambariai. Mieste ligonio laikyti nenoriu. Paleidžiau dūmus žmonėms. Tiesa, diplomuota, dar Šveicarijoje buvau! [Tegu] galvoja, kad aš daug žinau. Greit susirinko man darbo. Kabinetas išmokėtas, galėjau į Rozalimą [ligonį] nusiųsti nors kukliai. Gerai galėjo maitintis anų laikų supratimu. Nuvažiuodavau sykį ar, reikalui esant, dažniau. Vis tą rublį čėdijau. Temperatūra, pakilusi po kelionę, vėl kiek smuko – 37,5, apie 38 laipsnius. Puikus miškas, pušynas veikia gerai.

Į Krymą. Vasara švilpė greit, ruduo ne už kalnų. Mintis mane kankino, kur rasti tą stebuklingą vietą? Apie Krymą girdėjau daug kalbant. Gydėsi Višinskis, Kudirka. Reikia man galvoti apie Krymą, Jaltą. Nuvažiavus pasitariu su Jonu. Jam to ir reikia, kad aš būčiau kartu. Kur tų prakeiktų pinigų rasti?

Ateina ruduo, parvežu iš Rozalimo pušyno į Panevėžį. Visi paukščiai į dausas, ir aš kartu ruošiuos. Paukšteliams pinigų nereikia, sunkumų neturi, tik sparnelius ištempti. Kodėl mudu nesam tie laisvi paukšteliai?

Pailsėję savaitę kitą, ruošiamės tolimai kelionei ant visados iš savo krašto. Net man dabar baisu, praėjus daugiau kaip pusei šimtmečio. Susitaupiau kiek, kitus paskolinau, sudariau 300 rb. Persikeliu su visu kabinetu, kitaip būti negalima. Nusiminę abu, nuvargę. Supakavome visą kabinetą. Jaunystė stipri. Vidaus balsas man priešinosi, kažkas tokio įvyks.

Nuvažiavome atsisveikinti su mano mamyte brangiausiaja. Sutiko mudu liūdna šypsena. Jai gaila abiejų, o labiausiai manęs. Sakė: „Daugiau tavęs nebepamatysiu...“ Broliukas sako: „Tu vėl į skolą įlindai; iš manęs – ir Zubovui senoji skola [negražinta]“. „Tylėk, kad Jonas neišgirstų, uždirbsiu, atiduosiu“. Taip ir buvo. Pirma skola Zubovui, nes buvo ne vekselis, o garbės žodis.

Paskui nuvažiavome pas jo gimines į Anykščius. Aš kiek galėdama stengiausi gerą nuotaiką sudaryti. Mintys sukrypusios, kur kitur nėra to natūralaus linksmumo.

Išsiunčiau kabinetą į Krymą, butą visai likvidavau. Su širdgėla, nes buvo labai gražus. Patys išvažiuojame į Vilnių. Apsistojome pas Višinskį – artimiausias Jono draugas. Patarė padaryti konsiliumą negalvojant apie daiktus. Daktarai lenkai palaikė savus kurortus. Sunku pasakyti, kur teisybė, kur būtų geresni šansai sveikatai. Kaip dabar suprantu: nesiskyrimas, šiltas klimatas, ilgiau būtų pagyvenęs, parašęs. Gydytojai nežinojo mūsų padėties, patarė Zakopanę. Priešintis tokiu atveju negalima. Nusiminėm abudu. Apraminau. Tuojau į Kauną. Išrūpinau užsieninį pasą. Išvažiavo liūdnas, [pats vienas] į Zakopanę. Aš į Kauną buto ieškoti. Radau patį netikiausią oro, šviesos atžvilgiu butą. Trijų kambarių, vienas visai be lango, kitas į nešvarų kiemą.

Sulaukus daiktų iš Krymo, atidariau kabinetą. Gailiuosi, kad ne į Panevėžį grįžau. Butas geras, svarbiausia – praktiką jau turėjau. [O Kaune] pirmą mėnesį vos vos už butą užmokėjau, pusbadžiu gyvenau.

Zakopanėje. Jonas apsigyveno Neturtingų studentų sanatorijoje („Bratnia pomoc“). Mokėt reikėjo į dieną 3 rb. Jonas gaudavo pašalpą iš Amerikos, čia – iš „Žiburėlio“, galėjo įsitaisyti varguolių sanatorijoje. Sunku įsivaizduoti tos sanatorijos įrengimus. Patogumai kieme. Su 39,5 laipsnių temperatūra reikia keltis ir eiti. Ligoniu patarnavimo beveik jokio. Tikras proletariškas gydymas, priežiūra! Turtuolių sanatorija už penkių kilometrų nuo Zakopanės, didžiausia prabanga. Praėjus metams, aš dirbau toje sanatorijoje. Direktorių Dluskis, – artimi gimines prancūzų chemiko Pierre'o Curie. Dluskių buvo tikri „buožės-buržujai“. Rodos, skaitės pažangūs žmonės. Pietų man nedavė. Buvau varginamai apsitaisius, viena suknelytė. Tos pačios alkūnės taisytos. Tas mane įžeidė. Nors ir sutriuškink, kilo neapykanta. (Tai gražiai šiuo momentu griežia polkutę, gyvenimas traukia. Esu gaivališka!)

[Jonas laiškuose skundėsi], kad maistas nekoks, priežiūra taipogi negirtina. Kambarys nemažas, bet prie gatvės. Žiemą dulkių nėra. Spaudžiuos kiek galėdama, kapeika man tuomet buvo brangi, kad tik galėčiau keletą rublių nusiųsti. Lapkritį jau, žinoma, lietūs, sniegas, tai šąla, tai vėl atleidžia. Rašo, kad Zakopanė gražu, sniego daug, saulė dažnai pasirodo. Sako, viskas būtų [neblogai], gal ir temperatūra taip nekiltų, [bet] ilgesys, dirbti negalys, [sakosi] grįžęs gal ilgiau pagyventų. – „Kam mes tų Vilniaus gydytojų paklausėm, būtumėm gyvenę kartu, rašyt galėčiau, daugiau jėgų būtų, savijauta geresnė“.

Šiaip taip sutaisiau – 15 rb nusiunčiau, gal maistą pasigerins. Blaškausi gyvenime.

Lapkričio gale gaunu laišką iš Zakopanės, rašytą nepažįstamo žmogaus rašysena. Nutirpau paėmus tą laišką. Plėšiu voką drebančiomis rankomis. Parašas tos sanatorijos direktoriaus, dr. Brzezińskio. Drebėdama skaitau laišką. Rašo, kad beviltiška Biliūno būklė: „Patariu Tamstai kuo greičiausiai vežti namo, kad suskubtų dar į namus sugrįžti“. Perskaičius laišką sudribau ant kėdės, nukrito laiškas, nuleidau rankas. Sušukau: „Dieve Dieve! Ką daryti, kur eiti?! Pinigų nėra, tik vienas rublis kišenėj. Butas mano bjaurus, be saulės, drėgnas, kambariukai maži. Kur man eiti prašyti paskolos? Gal per naktį sugalvosiu. Negaliu užmigti visą naktelę, blaškausi. Neturiu ko parduoti: nei drabužių, nei kailių, nei kokių brangenybių. Kažin kaip būčiau padarius, jeigu būtų kas pasakęs, jog ten ir ten galima pavogti? Kažkokia neapykanta turtingiems žmonėms. Reikia pinigų tik kelionei!“

Pasidariau kaip žvėris narve, puolu šen, puolu ten, rodos, vis atsimušu. Iš tos desperacijos pradėjau melstis, aprimau, užmigau. Sapnuoju, kad kalnas mane ridina, vienas mažas posūkis mane išgelbėjo. Nubundu, akys užtinusios. Žiūriu, vėlus laikas, šokau iš lovos, skubinau apsitaisiau, sutvarkiau savo kabinetą, tik girdžiu – skambutis. Širdis sudrebėjo, kažkoks keistas ramumas manyje įsiviešpatavo. Atidariau duris. Žiūriu – kunigas ateina kaip pacientas. Skubinau užsimečiau chalata, nulipau į kabinetą jo priimti. Susipažinome, pradėjome kalbėtis. Žiūri į mano veidą – kurį norėjau užmaskuoti, kad manęs nesuprastų – [ir sako:] „Ką tamsta taip sunkaus ir skaudaus pergyveni, būdama tokia jauna daktarė?“ Papasakojau apie tą gautą laišką iš Zakopanės, kuriame manęs prašoma tuojau atvažiuoti ir parsivežti ligonį, o pinigų nėra. Pasas ir kelionė – 40 rb. Prisiminiau jo pavardę – kunigas Apulonis. Gero gero žmogaus būta. To užmiršti niekad negalėsiu.

Pradėjau darbą dirbti burnoj, suskaičiavau daugiausia 10 rb. Moka jis man keturis sykius daugiau. Nenorėjau priimti. – „Turėsi kelionei“. Imu 40 rb. Savo akim nenoriu tikėti iš to džiaugsmo. Išleidus pacientą skubiai apsirengiau, išbėgau pas gubernatorių Veriovkina prašyti užsienio paso. Paaiškinau, koks reikalas, kad labai man skubu. Veriovkinas pažiūrėjo į mano nuvargusį veidą, dar buvau be pusryčių, išrodžiau tikrai išvargus, susirūpinus. Klausia: „Kuomet traukinys išeina?“ Sakau: „Penktą“. – „Trečią valandą bus pasas gatavas“.

Parėjus namo kiek apsitvarkiau. Pasą gavau paskirtu laiku. Kaip stovėjau be jokio lagaminiuko, ketvirtą išdūmiau į stotį, kad kartais nepavėluočiau. Važiuoju ir galvoju, kad tik dar Jį rasčiau, nors parsivežčiau. Rodos, kad galėčiau, tai traukinį stumčiau, kad tik greičiau. Jau privažiavau Varšuvą. Miestas puikus, žmonės, rodos, visi linksmi, patenkinti bėga. Viena stotis nuo kitos nutolusi keletą kilometrų. Pamačiau miestą su gražiais pastatais. Nuvažiavau į tą stotį, iš kurios traukinys eina į Krokuvą. Dvi valandas reikia laukti. Nuėjau į trečios klasės bufetą, kad pigesnė būtų arbata, o jau bulkutę atsinešiau iš miesto. Pasistiprinau gerai už 15 kap. Užkalbina mane vienas kitas, nustebę matydami be daiktų. Ar čia žmogus aiškinsies? Tegul mano, ką nori, manęs tai nejaudina.

Dunda traukinys į Krokuvą, man darosi ramiau, kad greitai bėga. 12 val. nakties atsidūrėm Krokuvoj, tuojau traukinys į Zakopanę išvažiavo – už 7 val. būsiu su Jonu. Galvoju, kaip Jis tenai gyvena. Ar taip

baisiai, kaip sapne mačiau: sušilęs, sušlapęs kelias iš lovos, eina toli į kiemą ir vėl grįžta vos kojas vilkdamas. Kalbu su savim, negalimas daiktas, kad jau taip būtų blogai sanitariniu atžvilgiu. Juk kurortas, sanatorija. Begalvodama užsnūdau. Tik girdžiu, šaukia, kad Zakopanė bus sekantis sustojimas. Jau praaušo, per langus matos kalnų eilės – aukštesnis, žemesnis, viskas baltu sniegu padengta. Tais metais ankstyva žiema buvo. Garvežys tik pūkščia, ritas į kalną, pamažėle dunda šnibždėdamas „Sunku, sunku, sunku“.

Privažiavome Zakopanės stotį. Aš pirmoji iššokau, nes nieko neturėjau. Tik traukiu į krūtinę gryną šaltą orą, taip lengva kvėpuoti. Pušys visos sniegu pasipuošusios, rodos, jos mane stebi. Zakopanė – kaip kitas pasaulis. Saulė, sniego danga puikiausia. Kaune šlapdriba. Didžiausi balti kalnai supa kurortą. Eidama galvoju, kaip galiu vežti iš čia ligonį? Pati paliksiu, eisiu patarnauti, pati užsidirbsiu pragyvenimui. Einu, dairausi, klausiu, kur ta neturtingųjų studentų „Bratnia pomoc“. Sako man, kad ant Skopówkos. Suradau tą gatvę ir tuos namus. Dviejų aukštų medinis namas. Girdžiu, kosėjimas iš vieno kito lango. Anksti, tik pusė aštuonių. Visi kelias pusryčiauti, kas lovoj ruošias, kitas apsvilkęs eina į valgyklą toj pačioj sanatorijoj. Girdis bruzdėjimas. Palypėjau laipteliais, galvoju, į kurias duris pasibelsti. Artimiausios po dešinei. Širdis tvaksi, nedrąsiai beldžiuos. Išgirstu Jono balsą, prašo įeiti. Skubinau duris atidariau, puoliau į vidų, atsidūriau prie Jono lovos. Koks susijaudinimas, džiaugsmas, sunku apsaityti. Nežinojo, kad aš važiuoju – laiškas juk buvo nuo daktaro. Abudu susigraudinome, džiaugėmės susitikę. „Kur Tavo daiktai?“ – „Nieko neturiu, atvažiavau Tavęs aplankyti“. Guli visas suprakaitavęs, marškiniai šlapi nors grežk. Žiūriu vakarinę temperatūrą – 39,5. Galvoju sau, visai blogai. Mano sapnas teisybę sakė, reikia eiti į kiemą, patogumų namuose nėra.

Nesakau atvažiavus Jo vežtis namo. Ta diena Zakopanėj gražiausia, saulė šviečia, sniegas žėri, blizga, pušų šakos sustirusios nuo sniego, kalnai visi balti, oras puikiausias. Sėdžiu prie lovos, ir džiaugiamės tuo gražiu reginiu. Jis sako: „Nesakei, kad atvažiuosi. Ar žinai, noriu važiuoti namo Lietuvon. Čia man ne tik nepadėjo, bet dar blogiau, temperatūra kyla“. Galvoju, kad jei jau čia nepadeda, tai Kaune mano drėgnam niūriam bute iš karto bus galas. Tad sakau: „Jau nebepaliksiu Tavęs vieno. Aš pasilieku Zakopanėj iki pavasario“.

Išėjau apsidairyti kur kambario. Sutikau vieną moteriškę, klausiu, ar nežino kur laisvo kambario su virtuvele? Nurodo man ant kalnelio mažą namelį su stikline veranda. Saulė nuo ankstyvo ryto iki nusileidimo. Užeinu į tą namelį. Mano laimei, kambariukas laisvas, galima sakyti, didelis – 20 kvadratų, trys langai į visas puses. Stiklinė veranda į pietus, aplinkui daržai, laukai, viskas nuklota sniegu. Reginys puikiausias į visus kalnus, juostomis matosi gražus pušynas. Vienu žodžiu, puikiau negali būti. Tuoju daviau rankpinigių, paprašiau šeimininko krosnį užkurti, pasakiau, kad už poros valandų mes čia jau būsime.

Parlėkiau kaip ant sparnų pas Joną. Jam rodos, kad aš ilgai užtrukau. Sakau: „Už poros valandų mudu iš čia išvažiuojame į naują butą. Negali sau įsivaizduoti, koks puikus“. Jono akys sužibo iš džiaugsmo, kad suradau tokį pasakišką butelį, kad palieku su Juo. Nubėgus išploviau grindis, krosnis šilta. Lovą davė gerą. Po pietų tuoju persikraustėme į naują butą. Jonas linksmas, norėjo net pėsčias nueiti, bet paėmiau vežiką ir rogėmis parvažiavome. Džiaugės nauja patalpa, gėrėjosi visais reginiais. Saulė leidosi gražiai gražiai pro mūsų langus. Nuotaika mudviejų kuo puikiausia. Paguldžiau į lovą, pastačiau taures, nutryniau spiritu. Toks nervų atslūgimas, temperatūra nupuolė iki 38 laipsnių. Ramiai miegojo kaip kūdikis – išmaudytas, pamaitintas.

Ryte nubudo linksmas, patenkintas, su laime. Saulytė Jį pažadino, tiesiai spinduliai atsimušė į Jo lovą. Pasitaikė puikios dienos, nes lapkritį nelabai dosnus gražiom dienom. Kaune palikau šlapią lietų. Džiaugėmės ir žadėjome išbūti, kol išdžius Lietuvoj. Aš vis galvojau, kaip bebūtų, bet čia vis jau geriau.

Apsitvarkę, nurimę pradėjome rūpintis pinigais. Jonas tuoju parašė į Ameriką (nepprisimenu, į kokią draugiją). Žinoma, ir Povilui. Aš rūpinausi kuo stipriausiai ir geriausiai Jį maitinti. Žalius kiaušinius pradėjo gerti – į dieną nuo 10 iki 15. Temperatūra po poros savaitių žymiai pradėjo smukti. Kovo mėnesį net priėjo iki 37,5. Puiki nuotaika. Pats daktaras stebėjosi organizmo stiprumu. Jonas pilnas energijos, pasiryžimo darbui.

Kilus minčių kokiam kūriniui, tuoju pasidalindavo su manimi. Paskui kurdavo. Užbaigęs vėl tuoju man perskaitydavo su meile, su džiaugsmu. „Tu nebijok, Julyte, aš tau parašysiu daug, nuo politikos esu atsikratęs“. Nuostabiai gražus žmogus visu kuo, gilus menininkas, kriš-

tolinės sielos. Kur tik galėjo, man gėles žarstė žodžiais, daina, šypsena. Kas rytą dainuodavo daineles, o mokėjo jų begales. Tuo momentu kartu mintys pynės kokiam apsakymėliui.

Aš tuomet buvau tokių nusistatymų: pinigų savo neturiu, skolinuosi tik gydymui, [pati] valgyt varžiausi. Maitinausi tuo, kas likdavo nuo ligonio. Kartais žiūriu, seiles varvinu, kaip traškina bulkutę ir nori gert kakavą. Kartais pagalvodavau, kaip bus gerai, kai galėsiu valgyt bulkučių kiek norėsiu. Dėl maisto stokos jėgos mažėjo. Būdavo, einu iš turgaus, nešina pintinėle su 100 ar daugiau kiaušinių, dar ko nors, nugrimztu kiek į sniegą, vos išsikapstau. Dar atsitiko taip vieną kitą sykį. Supratau, aš negaliu taip daryti, turiu būti stipri.

Zakopanėje rudenį, o dažniausiai pavasarį yra ypatingi šilti vėjai. Vadinasi „Halny wiatr“. Toks stiprus vėjas, storas pušis prie žemės lenkia, per tą vėtrą daug medžių išlaužia. Aš miegojau virtuvėlėje. Vieną vakarą atsiguliuoju. Oras pasikeitė, niakstos dangus, juodi debesys verčiasi nuo kalnų. Iš kalno pusės girdžiu užimą. Namų sienos pradeda traškėti, pastogėj švilpimas. Visas namas trata. Aš, girdėdama tą viską pirmą sykį, pradėjau bijoti, nebežinojau, kur dėtis. Bijau eiti į kambarį, kad ligonio nepakelčiau. Užimas, švilpimas vis didėja, man rodos, visas pragaras sukilo. Nebežinau, ką daryti, palindau po lovą, susivyniojau į apsiaustą, susiriečiau į kamuoliuką, pasidaviau likimui. Užmigau. Dabar mane juokas ima. Nubundu – visur gražu, ramu, sniegas beveik nutirpęs. Girdžiu, švilpauja, nudžiugau, vadinasi, mudu gyvi, į pragarą iš mūsų nė vienas nenuėjova. Pirmą sykį pažinau tą gamtos stichiją. Vadinamas „Halny“ vėjas daug aukų pareikalauja, ne tik medžius išlaužo, bet ir žmonių aukų būna. Daug tuberkuliozininkų paskutinėj stadijoje nuo didelio spaudimo miršta.

Atėjus Jonui papasakojau apie tą savo kvailą baimę. Juokėmės, kvatojomės, kaip aš po lovą nakvojau, kaip aš drebėjau, manydama, kad velniai trankos.

Man buvo labai įdomu pamatyti, kas gatvėj dedas, miške. Jau buvo apsiraminę, karts nuo karto užeidavo bangos. Aš papuoliau į vieną tokią didelę srovę. Gana slidu gatvėj buvo. Aš turėjau atsitūpti ant žemės. Vežėjas važiavo, tai apsuko jo ratus skersai. Jeigu nebūtų taip slidu, tai dar išsilaikytumei. Prisiartinau prie miško, net gaila žiūrėti į pušis: daug matosi nulūžusių, daug palinkusių. Kalnų viršūnės pajuodavusios,

sniegas nutirpęs. Kerši kalnai pasidarė, baltas užklotas visai dingęs. Žinoma, tarpkalniuose sniegas negreit ištirpsta. Po „Halny“ vėjo pavasarį dažniausiai prasideda tikras pavasaris. Ledas nutirpsta, tuojau ir sausa gatvėse. Sniegas ilgai laikosi daubose. Ankstyvą pavasarį tik sniegas suspėja nutirpti, tuojau pasirodo mėlynos gėlytės. Kartais prisninga sniego plonai, tada ant balto dugno mėlynos gėlytės matosi – tik žiedeliai be stiebelių. Jeigu apsninga storesnis sluoksnis, visai jų nesimato. Kai tik sniegas [pradeda tirpti], tai gėlytės kiša kiša galvutes ir džiaugias saulyte. Gražūs Karpatų kalnai.

Į Lietuvą. Prasidėjo pavasaris, medžių šakutės pasidengė, pasipuošė pumpurėliais. Tai buvo 1906 m. ankstyvas pavasaris. Gauname iš Lietuvos laišką: [ten] saulė šildo, viskas sužaliavę, pumpurai ant medžių šakų jau žydėt ruošias. Po tos žinios mudu kaip paukščiai pakilome, greit viską susiruošėm. [1906 m.] balandžio 28 d. išvažiavome iš Zakopanės. Čia dar tik mažas žalumėlis ant medžių. Kuo toliau nuo Zakopanės, tuo medžiai vis darėsi žalesni. Dar toliau, arčiau Krokuvos, medžiai sulapoję, žiedų pumpurai nebemaži.

Atvažiuojame į Krokvą, jau kaštonai rausvieji pilnam žydėjime. Jono nuotaika puiki, važiuojame namo. Pabuvome Krokuvoje keletą valandų iki traukinio [išvykimo], pasivaikščiojome po miestą. Užėjome net į paveikslų muziejų. Pasigėrėjome daile, sugrįžome į stotį. Papietauome ir tuojau sulaukėme traukinio į Varšuvą. Abu patenkinti sėdėjome vagone ir džiaugėmės – greit būsime Lietuvoj. Jo temperatūra buvo nedidelė – 37,6. Rodos, viskas taip gerai, o mano viduj baimės šaltis. Tokį ligonį vežu į niūrų butą.

Kiek buvo džiaugsmo, kai privažiavome Vilnių, tuojau ir Kaunas. Atvažiuome į savo butą. Nors nejaukus, niūrus, [bet Jis buvo] patenkintas galėdamas pailsėti. Pavakaroję vieną nakvynę išvažiavome į Anykščius pas Jono brolių Antaną. Lydėjau iki vietos. Puikumas pavasario neapsakomas, visi sodai skendo žieduose. Džiaugėmės, gėrėjomės visu tuo grožiu. Jonas patenkintas atsідūręs Niūronyse. – „Dabar tikrai pasitaisyčiau, įtraukęs žiedų kvapo, gryno oro“. Nuėjome į Šventosios pakrantę pasigėrėti gražiais reginiais. Jį vargino kosulys, labai toli negalėjome eiti. Sako: „Kitais metais būsiu visai stiprus, einu geryn“. Pasidžiaugė Šventosios krantais, grįžom namo.

Pernakvojus vieną nakvynę, skubinau grįžau į Kauną tvarkyti reikalų. Kaune savo kabinetą buvau palikęs vienai kolegei. Praktiką radau šiokią tokią, bado nebuvo. Tuojaus išvažiavau ieškoti kambario netoli Kauno, į Kačerginę. Puikus miškas, sausas, kalnuotas. Suradus gražų kambariuką ant kalnelio tarp jaunų pušaičių ir grįžus namo, tuojau vėl skubėjau į Anykščius, į Niūronis. Nudžiugo, kad atvažiuau Jo paimti. Po kelionės pakilo temperatūra iki 38 laipsnių. Galiu Jį prižiūrėti tik arti savęs. Kačerginė visai netoli nuo Kauno, ir pigus susisiekimas. Anykščiai nuo Kauno labai toli. Brangų kelionė.

Išvakarėse pas Antaną atėjo keletas žmonių: giminės ir artimieji, kaimynai. Vienas senas kaimynas atsisėdo arti Jono: „Ar atsimeni, kai Tu buvai dar mažytis, Jonai, žąsis gānei, nuganei man avižas. Norėjau Tave išbarti, Tu taip išsigandęs varei žąsytes, net aš pats padėjau. Žinojau, kad Tu mėgsti pasakas, vietoj baslio pasisodinai ant kelių ir papasakojai vieną gražią pasaką. Nuo tos dienos aš Tave pamilau. Vis norėjau susitikti, pasikalbėti“. Prisimenu, geras geras veidas to senuko. Traukia pypkelę, žiūri į Joną su gailėsčiu, kai šis užsikosėjo. Sako: „Buvai už granyčios: ir vėl važiuosi, išgysi, parvažiuosi kitus metus sveikas. Papasakok, ką ten kalba apie mus, kaip ten žmonės gyvena, žinoma, daug geriau negu pas mumis. Gerai, ir mes gazių turime, dabar jau daugiau atsiras ir knygų. Girdėjau, jau ir Tu rašai, o toks menkas tik buvai piemenukas. Kas galėjo tikėtis, kad iš Tavęs gali išeiti didelis žmogus“. – „Gal ir padaryčiau, jeigu nesirgčiau. Jėgų neturiu, tikiuosi pasveikti“, – [atsako Jonas].

Ryte atbildėjo vežimas vežti į stotį. Susirinko keletas artimųjų. Jona sėdosi į vežimą labai liūdnas. Visi daug sveikatos linkėjo, kad kitais metais atvažiuotų ilgesniam laikui, pasveikęs. [Jonas sako:] „Labai norėčiau dar sugrįžti. Vis tiek sugrįšiu!“ – Tiesa, sugrįžo po 46 metų į savo numylėtus Anykščius. Parvežė tik palaikus.

Apsigyveno Jonas Kačerginėj, vėl su Uršulyte Repčiute, kuri prižiūrėdavo labai sąžiningai. Pati turėjau gyventi Kaune ir dirbti. Važinėjau pas jį kas savaitę, maistą nugabendavau. Vieną pavakarę guli pušyne Jonas, traukia pušų kvapą, gėrasi jaunomis pušaitėmis. Girdi, kažkas sunkiais žingsniais žygiuoja. Prisiartino dūsausdamas senutėlė, paklausė: „Ar nematei mano Petriuko?“ Nukiūtino toliau. Jonui tas paklausimas kaip strėlę į širdį paleido. Ko jinai ieško: ar vyro, ar sūnaus?

Kas tas tragiškai žuvęs? Užsimezgė mintis parašyti apie tą moteriškę. Pradėjo rašyti „Liūdną pasaką“.¹

Mano praktika vis po truputi augo. Vargais negalais galėjova pragyventi. Gana dažnai lankėsi Kaune Kapsukas. Žinoma, jis veltui nevažinėjo. Visados atveždavo literatūros. Vieną sykį aš ateinu iš kabineto pažiūrėti, kas buvo atėjęs, ogi žiūriu – didelė krūva knygų ant grindų guli. Visokių brošiūrų, proklamacijų fabriko darbininkams. Pabaigus darbą, bėgau tvarkyti tų knygų. Daug turėjau baimės, rūpesčio, kol išnešiojau. Mano pagalbininkė Uršulytė gyvena su Jonu Kačerginėj.

Vieną sykį atvažiuoja daktaras Damaševičius, surengia mano butelyje darbininkų mitingą. Butelis mažas, prie gatvės. Ūmai tiek daug prisirenka, net durys neužsidaro, net kieme buvo žmonių. Sako man Damaševičius viešai: „Tamstai reikia nuvažiuoti kitą sekmadienį į Vilkaviškį parvežti ginklų“. Aš jam sakau: „Ne, jokių būdu šį sekmadienį negaliu. Turiu važiuoti į Kačerginę, nuvežti vyrui maisto. Gavau laišką, kad temperatūra pakilo aukščiau, gal daktarą reikės kviesti. Tegul kas kitas tuo tarpu atlieka tai už mane“. Žandarai sužinojo, pradėjo mane sekti.

Sėdim mudu pušyne, kalbamės su Jonu toli nuo kelio. Eina žandaras su policininku, pažvelgė į mudu su Jonu įtartinai. Tas jų žvilgsnis mudviem nepatiko. Palieku tą vakarą nakvoti Kačerginėj, į Kauną grįžtu anksti rytą. Įeinu į butą – viskas kojom aukštyn, visas sandėliukas išverstas, visos malkos išvartytos, dėžės išmėtytos. Dėžės nuo instrumentų išmestos. Padarė kratą be manęs. Mano laimė, kad neišvažiavau į Vilkaviškį.

Gaunu pakvietimą į policiją. Pradėjo mane tardyti. Nusigandau baisiausiai. Jeigu mane areštuos, ką darys Jonas? Paaiškinau, kad drožlės nuo instrumentų. Matė mane Kačerginėj pas Joną. Palaikė dieną, paleido namo, tik naminį arštą uždėjo visai savaitei. Per tą savaitę išrūpinau užsieninį pasą sau ir Jonui. Leido mudviem išvažiuoti į užsienius. Jau buvo rugpjūčio pabaiga. Jonas parvažiavo iš Kačerginės. Viena bėda –

¹ Domas Būtėnas, buvęs LTSR Centrinio valstybinio istorinio archyvo direktorius, kadaise yra pažymėjęs (šaltinio neužrašiau – *M.L.*), kad „Vilniaus tardymo komisijos 1863 metų sukilėlių bylų dokumentuose yra byla apie Antaną Gražį iš Anykščių apylinkių. J. Biliūno motina buvo Zuzana Gražytė, tų neramių laikų kartos žmogus. Memuarinis ir biografinis momentas rašytojo kūryboje labai ryškus. Ar nebus kartais „Liūdnos pasakos“ siužetas kilęs iš šeimos tradicijos?“

tai ne bėda. Kur gauti pinigų? Joną laikyti Kaune – tai jau tik galo laukti. Kreipiuos į vieną, į kitą. Vienas man taip pasakė: „Iš kur tu atiduosi nerūdėdama nieko – nei žemės, nei namų“.

Vėl į Zakopanę. Nutariau važiuoti į Zakopanę su instrumentais ir užsiimti praktika. Be pilietybės, be teisių! Išvažiuojant iš Zakopinės kalbėjau su vienu daktaru, kuris gydė Joną, galima būtų pabandyti, bet neužtikrina. Austrijoje praktikuoja tik baigę mediciną. Odontologai buvo medikai. Mano žinių bagažas praktiškai labai silpnas. Skęstantis ir šiaudo griebias. Taip ir aš [pasielgiau] niekur negaudama pinigų – žmogų juk gelbėti reikia. Vilties nenustojau. Gal daktarai apsirinka, gal dar metus kitus [pagyvens] ir tai bus gerai.

Temperatūra vėl pradėjo kilti. Nervinuos, ieškau pinigų, niekas taip greit nepakiša. Pažadėjo kažkas atsiųsti. Reikia skubiniausiai iš Kauno išvažiuoti. Oras pasikeitė. Uršulytė Repčiūtė matydama mane taip nusiminusią sutiko paskolinti 150 rb kelionei. Nebežinojau, kaip jai padėkoti. Skubinau sutvarkiau daiktus, sudėjau smulkius instrumentus, bormašiną. Visa kita palikau [Julijai] Tomkytei-Damijonaitienei su sąlyga, jeigu prisieis grįžti, kad užleistų.

Tamsūs debesys mano sielą dengė. Galvoju, kad tik man pasisektų. Kokia diena buvo, neprisimenu, tik žinau, kad pradžia rugsėjo. Diena lietinga, rodos, dangus verkė, kada Jonas paskutinį sykį važiavo iš Lietuvos. Tiesa, kai atsimenu, niekas mudviejų neišlydėjo, abu susirūpinę sėdome į traukinį. Išeinant iš savo buto senu papratimu nosisukus į tolį persižegnojau prisimindama savo mamytę. Visokiais būdais stengiuosi nusišlėpti tą ateities baimę. Jeigu nepasiseks, ką tuomet daryti? Jonas liūdnas žiūri pro dundančio traukinio langą. Keičias nyksta Nemuno vaizdeliai. [Jonas sako:] „Nejaugi aš nebegrišiu Lietuvon? Būtinai grįšiu! Turiu daug planų, parašysiu, uždirbsiu. Spaudą turime, tai jau ne bėda. Čia duosiu parašęs, į Ameriką pasiųsiu. Vis gausiu šiek tiek. Tik karštis nukristų...“ Stovime prie lango, žiūrime, skubinas dundėdamas traukinys. Kiekvieną stotį privažiavę matome žandarus raudonsiūlius. Jau greit jų nebematysime. – „Laimė, kad mudu išleido. Jeigu būtum važiavęs į Vilkaviškį, ne į Kačerginę, būtume žuvę. Man tai jau grabas. Tave raudonsiūliai būtų numūciję“. – „Užmirškime, – [sakau], – gerai pasibaigė“. Jonas pradėjo niūniuoti: „Sudiev, Lietuva...“ Ir vienam, ir kitam ašaros išbyrėjo.

Paskutinę Lietuvos stotį pravažiavome. Paspaudėm vienas kitam ranką. Nusikratykim, būkiva linksmi. Ištraukiau obuolį iš maišelio, pradėjome triušškinti.

Į Krokuvą atvažiavome vakare. Turėdami porą valandų iki traukinio išėjome į miestą apsidairyti. Užėjome į gražiąją Katedrą. Ilgai stovėjome viduje ir gėrėjomės. Puiki gotika, vitražai vieno lenkų menininko (pavardės tiksliai nebegaliu prisiminti, rodos, dailininkas Wyspiańskis). Mudviem besidairant, nepajutau, kaip valanda prašvilpė. Krokuva meno kūrinių turtinga. Jonas sako: „Kai pasveiksiu, pinigų uždirbsiu, atvažiuosime specialiai muziejų apžiūrėti“.

Mano ligonio nuotaika gera. 12 val. nakties išdundėjom į Zakopanę. Iki puskelio traukinys važiavo normaliai. Antrą pusę kelio į kalną vis lėtėjo, o jau prie pat Zakopanės pradėjo labai pūkšti, sunkiai traukti, rodos, vos vos veža į kalną. Kai praaušo, atsivėrė visa virtinė Karpatų kalnų.

Išlipome Zakopanės stotyje, daiktus – į apsaugą. Išėjome į gatvę, oras grynas, negalima su Kaunu palyginti, kvėpuoti lengva. Namai vis tarp pušų. Žinoma, dairomės, kur čia suradus nebrangų nedidelį butelį. Kur tik paklausiu, vis užimta. Prieiname gatvę Przecznica Nr. 7. Geras namas, vienas galas tuščias. Išsinuomojom pas tą šeiminką tris kambarius. Tuojau Jonui suruošiau didelį kartinį kambarį, patį šviesiausią. Nuvargęs tuojau atsigulė į lovą su 38 laipsnių temperatūra. [Sako:] „Aš gulėsiu, tu tvarkykis. Aš visą naktį kamavaus, kovojau“. Kaip man pradėt tvarkytis? Tik 50 rb kišenė.

Rytojaus dieną pakviečiau daktarą, kad apžiūrėtų. Išklauses palin-gavo galva, liepė gulėti, nesikelti. O man pasakė sėdėti ramiai ir laukti pacientų. Tas gydytojas (dr. Joniszewskis) turėjo Zakopanėj didelę praktiką, kitas gydytojas (dr. Aleksandras Januszkowskis), kuris padėjo, atsiuntė daug pacientų. Visą gyvenimą esu jiems dėkinga. Abu pradėjo man siųsti pacientus. Nebuvau dar pabaigus savųjų pinigų, o pradėjau uždirbti. Žiemos gale grąžinau net skolą, paimtą važiuojant į Šveicariją. Tą skolą (300 rb) davė man Vladimiras Zubovas, be garantijos. Tad visų pirma sugrąžinau tą garbės skolą.

1907 m. pavasarį pasisekė man surasti kitą butelį. Toj pačioj Przecznicos gatvėj. Jis buvo šviesesnis, mažesnis, arčiau miško, bet toliau nuo gatvės. Dulkės neidavo iš gatvės, nes tarp namo ir gatvės buvo didelis

daržas – kitoj pusėj gatvės už 200 žingsnių. Veranda atdara, miškas čia pat. Saulės daug. Ūpas pakilęs, nuotaika gera, pats pėsčias nuėjo į naują butą. Į Lietuvą nebegalėjau vežti, daktarai nebeatarė judėti iš vietos. Ramiai sutiko su tuo: taisyks sveikata, o jau kitus metus važiuos.

Vieną rytą gauname keletą laiškų, knygų katalogų. Taip nudžiugo Jonas tiek daug gavęs. Skaito laiškus: vienas geras, kitas dar geresnis – vis tai atvirutės. [Sako:] „Šaulio laišką skaitysiu paskutinį, manau, daug rimtų žinių rašo“. Rado labai rimtą žinią apie Povilo Višinskio mirtį. Jonas pakėlė rankas, kaip į galvą su kuolu kas būtų davęs. Netikėta Povilo mirtis apsvaigino: „Jeigu jau su juo taip įvyko, tai ką jau man bedaryt. Tikrai reikia ruoštis tai baisiai kelionei. Kad nors dar pora metų, noriu ilgesnį dalyką parašyti. Reikia dirbti, dirbti daugiau. Diena iš dienos bėga, ką aš padariau? Padėk tu, Julyt, man rašyti. Aš kažin ko greit nuvargstu. Planai tik sukas galvoj. Ta temperatūra nelaiminga užkerta man kelią darbui. Kiek man visokių klausimų, minčių dingsta, taip man reikėtų išlieti ant popieriaus. Vieną gražią dieną ir aš galiu iškeliauti su visu savo bagažu pas Povilą. Jį pergyvenau, tai gal ir Lietuvą pamatysiu?“

Turėdama laisvo laiko nuo šeiminkavimo ir praktikos padėdavau Jonui. Tik tas darbas tęsėsi neilgai. Tiesa, aš mažai ir laiko teturėdavau.

Tą paskutinę vasarą gyvenome gana linksmai. Tuo laiku buvo jaunimo, lankydamo Jį dažnai. Prisimenu kai kuriuos. Genė Dovidaitytė iš Šiaulių, tik baigus gimnaziją. Graži, simpatinga, lieknutė, geltonos ilgos kasos, didelės šviesios akys. Gražiai mokėjo pasakoti apie savo mokytojus. Vaizdžiai juos charakterizuodavo, prijuokindavo mus iki ašarų. Jonas ypatingai gražiai juokdavos. Balso tembras švelnus, muzikalus. Kiekvieną Jis galėjo patraukti. Veidas įdvasintas, maloni šypsena. Aukšta kakta, plaukai tamsūs. Žiūri Genė į Jį ir sakė: „Esi tikras Apolonas“. [Jonas atsako:] „Norėčiau tokis būti, bet tik Apolono kūrėjo grožio. Tamsta šiauliškė, turbūt nežinai ir negirdėjai apie Šiaulių poetą. Ne mieste gyveno, bet netoli miesto, kuklus poetas. Aš vakar kaip tik gavau jo vieną eilėraščių. Klausyk...“ Mudvi susėdome prie lovos. Pradėjo deklamuoti: taip gražiai, su tokiu jausmu. „Ko liūdi, berželi“. Visiems pasidarė graudu, akis nuleidom. Perskaitęs porą posmelių padėjo laišką su eilėraščiu. [Po to Jonas sako:] „Tegul kitam sykiui palieka. Tas berželis man daug primena. Mane tuojau jaudina“. Dovidaitytė sako: „Kaip aš jo nepažįstu?“ [Jis atsako:] „Mylėk tą, ką girdi, pažink ką rašo, o paties

autorius nematyk, svajoti gali. Pamačius nebūtum sužavėta. Pasitaiko gabių žmonių: jų gražus vidus nesiderina su išore“.

Kita dažna mūsų namų viešnia – Liza Paškevičiūtė [Aloiza Paškevič – Tiotka Bialoruska] (gudė nuo Minsko). Labai įdomi mergaitė: linksma, vaidindavo, deklamuodavo, veikli visuomenėje. Tuo laiku gudų jaunoji [literatūros] žvaigždėlė (paskui išteko [1911] už Kairio Stepą). Su Liza neilgai bendravome, mažai teko mudviem susidurti, gal ilgiausiai Zakopanėje. Tenai tik ir suartėjome. Susipažinome 1906 [m.] gale ar septintų pradžioje. Atvažiavus buvo pusei metų pasigydyti. Gyveno studentų sanatorijoje. Buvo tai asmenybė, deja, neteko jai praskleisti savo sielos pilnumoje.

Mudu su rašytoju Biliūnu atvykome 1906 m. rudenį. Jinai jau gyveno, keliom dienom anksčiau. Liza, išgirdus apie jauną lietuvį studentą literatą, atėjo greit susipažinti. Vieną gražų rudens rytą mano ligonis ruošias su gera nuotaika, dainuodamas į darbą. Pastačiau rašomąjį stalą, visko, kas reikia. Durys atdaros. Stovi [ji] prie durų mudviejų nepastebėta. Staiga jinai prašneko. Susipažinome. Jauna, linksma, kasos gražios, akys žiba kaip mėlynos žvaigždės. Prasidėjo juokas, kalbos – kaip seni pažįstami. Paskui nuėjo pagydyti dančiuko. Nuo tos dienos lankydavo mudu dažnai. Linksma, artistišškai mokėjo pasakot su jumoru. Tiesiog pagyvėjo mūsų butelis.

Išore nebuvo iš pirmo žvilgsnio graži. Pabuvus, pabendravus pasidarydavo graži, patraukli. Žmogus pats daraisi šviesesnis su ja bendraudamas. Bagažą žinių turėjo iš meno srities nemažą, susidarydavo įdomūs pokalbiai. [...]

Laukdavom mudu jos. Ji mėgdavo daug pasakoti, ypač apie savuosius, mokėjo ir aukštinti. O Jankai Kupalai giriamųjų žodžių tikrai netrūko. Jonas mėgdavo su ja pasiginčyti apie grožinę literatūrą. Paškevičiūtė Krokovoje studijavo literatūrą. Mėgino stoti į [Lvovo] dramos studiją, bet nepakliuvo: išorinė išvaizda netiko. Jonas labai jos gailėjosi: „Aš tamstą būčiau priėmęs. Kokie tipai tamstai geriau patinka vaidinti?“ Liza sako: „Nori, parodysiu, kaip aš vaidinu beprotės rolę?“ Pradėjo deklamuoti, paskui vaidinti. Taip įsivaidino, kad pradėjo veikti mūsų nervus – nejauku, baisu. Prašėm nustoti. [Jonas sako:] „Vaidini puikiai, gaila, kad neturiu teatro, tuojau priimčiau, grimą pritaikyčiau prie jūsų veido“.

Anuo metu labai buvome užimti politiniais ginčais dėl Lietuvos ir Baltarusijos nepriklausomybės atgavimo. Reikėjo pirma carizmą sutriuškinti. Šaunūs tie mano kovotojai, tik, gaila, nuo lovos netoli galėjo nueiti, užtat dvasioje buvo karingi, stiprūs. Ginklas – plunksna. Gražus žmogus buvo ta Tiotka. Tai didelis nuostolis Baltarusijai [jos netekus].

Vieną gražią popietę, kuomet saulutė visai pilnumoj atsisuko į mūsų langą, jos spinduliai krito į kambario kertę, kur stovėjo lova. Spinduliai nušvietė visą gulintį Joną. Jo veidas spindėjo kaip laimingiausio kūdikio. Atsimenu, tuo momentu atsivėrė durys, ir štai įeina dvi gražios mergytės: linksmi veidai, akys žėri. Tai Liza ir Genė su puokštelėm kalnų gėlyčių. Apibėrė Jį visą. Mažos pilkos gėlytės šarotkos [pilksvės] saulės spinduliuose įgavo neregėtai gražų atspalvį. Jonas taip buvo sužavėtas tuo grožiu, akys sužibo, šypsos, gražiausių jausmų pilnas. Žiūri į gėlytes, žvelgia į mergytes, suspaudė abiem rankas. Tokia netikėta dovana! [Klausia jų:] „Kur judvi gavote tokių gražių gėlyčių? Aš dar nebuvo matęs, o jau taip senai čia gyvenu“. Jos sako: „Nedaug yra vietelių, kur jos auga. Jas užtikome prie Gievonto papėdės. Toli toli buvom nukeliavusios, kol jas radome. Auga nežymiai krūvelėmis. Žiedelis neryškus, nesimato iš tolo. Reikia daug klaidžiot, kad surastum, daugiausia aukštesniuose šlaituose. Pilka aksomo spalva dažniausiai susilieja su žeme, kartais reikia gerai žiūrėti. Ot jau pamatei, nudžiungi radiniu, bet paimti sunku, kartais visom keturiom šliauži ir viršų, kad pagautum žiedelį“. Jonas ilgai laikė ant savo krūtinės gėlytes. Akimis glostė, rankomis dėstė, ilgai džiaugė. Sutvarkė žiedelius, gražiai sumerkė į vandenį. Jos ilgai ilgai stovėjo ant staliuko prie Jo lovos, dažnai jomis pasidžiaugdavo. [Sako:] „Rengiu temą, darau planą, reikės parašyti apie šiandieninį gražų įvykį“.

Lapkričio pradžioje atvažiavo į Zakopanę Graurokienė su dukryte. Dažnai pas mus apsilankydavo. Daug turėjom bendrų pažįstamų, visados įdomios rasdavosi kalbos. Graurokienė buvo vienintelė lietuvė Jono laidotuvėse, nes kiti jau buvo išvažinėję, sugrįžę į darbus.

Dar vienas lietuvis buvo atėjęs Jono lankyti, bet pavardės jo nebeprisimenu. Gyveno Zakopanėje labai trumpai.

Vieną dieną atėjo pas mane į kabinetą jaunas kunigas pasitikrinti savo dantų. Dantys sveiki, gražūs, jokio gydymo nereikėjo. Paklausė, ar galima aplankyti mano vyrą. Labai prašom, juk žmogus iš Lietuvos! Nusimečiau chalata, nusivedžiau pas Joną. Sakė pavardę man, nežinoma,

negaliu prisiminti. Tik, prisimenu, nepatiko jis man, kažkoks gipsinis, šaltį su savimi neša. Palikau juodu besikalbančius, išėjau šeiminkauti. Karts nuo karto užeidavo į kambarį. Kaip pastebėjau, temos buvo judinamos tikybinio pobūdžio. Kaip man pasirodė, svečias didelis fanatikas buvo. Prisimenu, tas kunigas buvo apsilankęs kokius tris kartus. Kol kalbėdavo objektyviai, Jonas su juo polemizavo. Jonas jam dažnai pacituo-davo iš Švento Rašto gražių posakių, kai negalėdavo atremti, nutildavo. Jonas sakydavo: „Jėzuitas, daugiau nieko. Erzina mane jis“. Atėjęs pa-skutinį kartą pradėjo kalbėti subjektyviai. Būta negilaus žmogaus, ne psichologo. Jono būdas karštas, čia Jį užgavo kiek, greičiausiai sakant, suezino. Paprašė to kunigo nutraukti ginčus, daugiau nebelankyti: „Aš turiu savo gilesnių, gražesnių įsitikinimų, tegul nelenda į mano sielą“. Ką kalbėjo jiedu, dėl ko ginčijosi, nežinau, nes aš visą laiką nebuvau. Mačiau, kunigas išėjo nepatenkintas. Jonas sėdėjo lovoj užkaitęs. Jisai greitai užsidegdavo.

Prisiminiau charakteringų Jono bruožų. Aš dirbau sanatorijoje, va-žinėdavau du tris sykius savaitėn. Buvo tai šeštadienis. Užbaigiau dar-bą su vienu pacientu, kuris turėjo išvažiuoti sekmadienį namo į Kije-vą. Sekmadienį po pietų gaunu laiškėlį iš viešbučio nuo to pono. Prašo mane atvykti. Galvoju sau, jog kas nors negerai – dantį skauda. Paėmus instrumentus nuvažiavau į viešbutį. Klausiu, kur to pono numeris. Pa-lydovai su ironiška šypsena atidaro man duris. Ogi tas ponas, apsistatęs buteliais, sėdi už stalo ir šypsos, dar visokių vaišių nukrauta. Pamačius tą viską prašau palydovo nešti atgal mano instrumentus į vežimą. Vežė-jas manęs laukė. Aš išeidama pasakiau: „Tokių ponų negydu, kurie prie vyno bonkų sėdi“. Tuojau sugrįžau namo. Sakau Jonui, jog tas ponas ne dantį gydyt norėjo, bet pavaišinti. Jonas tuojau strykt iš lovos, skubinau apsirengė, užsimetė peleriną, pasiėmė lazda. Sėdo į vežimą, nuvažiavo į viešbutį pas tą dvarininką. Tasai, pamatęs Joną, išsigando, manė, kad primuš. Pradėjo aiškinti Jonui, kad nenorėjęs manęs įžeisti kaip moters. Jonas, pamatęs taip išsigandusį žmogų, apsisuko ir išėjo.

Jeigu sutikdavo nėščią moterį, – kuo galėjo, kaip galėjo – visokiais būdais stengdavosi padėti. Kuomet mudu plaukėme Nemunu iš Kačerginės, vienoj stotelėj įlipo mergaitė. Man rodės, kaip ir visos mergaitės. Publika, matyt, ją pažinojo. Kur jinau prisės, žmonės aiškiai šalinas nuo jos kaip nuo kokio maro. Mudu sėdime gale laivo, žiūrime. Klausiu Jono,

kodėl tie žmonės jos vengia. Jonas, dar gerai pažiūrėjęs į ją, tarė: „Turbūt lengvos profesijos“. Nežinau, kodėl taikės prie mūsų netoli atsisėsti. Tuo laiku Jonas graužė obuolį. Paėmęs didelį gražų obuolį, padavė. Ji sumišus nudžiugo, paėmė obuolį. Vienas kitas šnairom pažiūrėjo į ją, į Joną. – „Ką galima žinoti, kas pastūmėjo į tuos gyvenimo purvus. O gal ji išbris – bus padori moteris“. – Paskui Jonas parašė apysakaitę „Ant Nemuno“.

Nuolatos gulėjo lovoj. Kai gražus saulėtas oras, išeidavo pagulėti į gonkelį. Porą mėnesių prieš galą visai nebesikėlė iš lovos. Visą laiką gal-vojo, dirbo. Paskutiniaisiais laikais didžioji tematika buvo Lietuva. Dažnai prisimindavo vaikystę. Vieną dieną po pietų kalbamės, savijauta bloga, o gyventi noris. Sako: „Verčiau būčiau piemenėliu likęs. Bėgiočiau po Šventosios krantus. Dūduočiau, gyvulėlius varinėčiau, daineles dainuo-čiau. Gal tu būtumei pas mane atėjus, mažoj trobelėj miške gyventume. Bėda, gyvenimas nepriklauso nuo mūsų, sukas ratas visu tempu. Nu-sviedė mane į lovą, sirk ir lauk...“

Kaip prisimenu, buvo giliai muzikalus. Ar švilpauja, ar niūniuoja muzikalias melodijas. Jo balsas švelnus, su malonumu žmogus klausaisi. Pats labai mėgo muziką. Kol dar galėjo, išeidavo trumpam laikui pa-sivaikščioti. Vieną sykį gana ilgai užtruko. Klausiu, kas su Tavim atsi-tiko, ilgai užtrukai? [Sako:] „Ėjau pro vieną vilą, langai atdari. Girdžiu, muzika prasideda. Prėjęs arčiau sustojau, pasirėmiau į tvorelę, klausiau, kol nustojo skambinti. Beethoveno gražioji simfonija. Mėgstu tą kom-pozitorių. Pirmą sykį girdėjau būdamas Leipcige simfoniniam koncerte. Taip mane paveikė, net haliucinacijos man pasirodė. Tuomet buvau la-bai susijaudinęs, fiziškai gana nusilpęs, gal tas taip ir susidarė. Aš dabar tik gėrėjaus spalvingumu, turiningumu, švelnumu to veikalo. Mudu ne muzikai, negalim visko suprasti, išskaityti. Vis vien šiandien mano pasi-vaikščiojimas gražus, sugrįžau labai geros nuotaikos. Zakopanė visados graži, šiandien tai jau ypatingai kūrybingą nuotaiką sukėlė“.

Spalio mėnesį Zakopanėj labai gražus oras. Šilta, saulės daug. Vadi-nama bobų vasara. Vakarai gana šaltoki, ne pro šalį kailinaičiai, dienos metu vasariniais drabužiais per šalta. Tam trumpam gražiam laikui at-važiuodavo poilsiui proto darbininkai. Tą vasarą netoli mūsų namelio stovėjo labai gražus namas, visai prie miško. Toj gražioj viloj apsigyveno du dideli muzikos virtuožai iš Varšuvos. Pianistas Sliwiński (šopenis-tas), kitas – žinomas smuikininkas Barcewiczius. Dažnai jiedu darydavo

repeticijas ir koncertus. Kadangi buvo šilta, tai visi langai, visos vilų durys atdaros. Mūsų langai ir durys taip pat atdaros. Jų namas nuo mūsų visai arti. Tik prisiliečia prie klaviatūros, jau mes girdime. Kiekvieną dieną girdėjome ir gėrėjomės jų muzika. Maždaug žinojome laiką, kuomet jie muzikuoja. Stengėmės visus šeimyninius darbus užbaigti, ramiai sau sėdėti, klausytis.

Atsimenu, aš išėjau į miestą su reikalais, užtrukau. Sugrįžus radau tik ką pasibaigusį koncertą. [Jonas] taip giliai buvo persiėmęs muzika, kad net nepajuto, kaip aš atsiradau. „Kodėl Tu tyli?“ – klausiu. Žiūriu, ant Jo balto veido dar tviska ašaros. – „Šiandien ypatingai gražiai griežė smuikininkas“ – [atsakė Jis.] Matyt, būta geros nuotaikos. Puikus, pasakiškas rytas. Pušaitės apraizgytos voratinklių siūliukais, saulės šviesoj ypatingas savotiškas grožis. Jeigu Barceviczius išeidavo į sceną iškrikusios nuotaikos, tai jau klausytojai iškriki. O jei geros nuotaikos, tai taip patraukdavo klausytojus, kad ne vienam ašaros spindėjo akyse klausant virkdomo smuiko.

[Jonas sako:] „Kokia graži ta jų muzika. Maždaug nujaučiu kompozitorius: Beethovenas, Schubertas, Chopinas. Gal jau ne taip svarbu autoriai kaip pati muzika“. Galima Joną palyginti su vienu Čiurlionio paveikslu. Vaikelis sėdi žydinčioj pievoj. Jam nerūpi, iš kur visas grožis yra kilęs. Pakanka džiaugtis ir gėrėtis. Jisai klausydamas giliai pergyvena tuos kūrinčius ir tuo džiaugiasi. Artimi garsai Jo sielai.

Pas mane ateidavo viena tokia ponija gydytis dantų. Graži, simpatinga, labai kultūringa. Darbo metu mudvi daug kalbėdavomės, daug turėjova bendro. Atėjus pas Joną viską papasakodavau. Šis labai susidomėjo tąja ponija. Sakau: „Žiūrėk, neįsimylėk“. [...] Prisimenu jos pavardę – Katia Klimavičienė. Zakopanėje gyveno jau 12 m. Jos vyras buvo miręs prieš metus ar kiek anksčiau. Kuomet jiedu susituokė, jos vyras buvo Kijevo universiteto antro kurso studentas. Dirbdamas pagrindinį darbą pakliuvo į kalėjimą, bet jau buvo vedęs. Vaclavas Klimavičius, būdamas menkos sveikatos, apsirgo džiova. Sirgdamas išbuvo visus metus kalėjime. Abiejų tėvai buvo pasiturintys, tai pardavė vienus namus ir sugebėjo ištraukti iš kalėjimo. Taip pasistūmėjo liga, plaučiai visai užimti, gydytojai pasakė, kad vilties nebėra. Kai paliuosavo iš kalėjimo, momentaliai išvažiavo į užsienį, į Pietų kurortus. Kai ligonis pasitaisė, tai persikėlė į Zakopanę. Nuošalioj gražioj viloj apsigyveno. Greit tapo jų nuosava. Prie labai gerų sąlygų išgyveno 12 m.

Mudu ryte pusryčiaujame, Jonas puikios nuotaikos: „Tu mane taip suintrigavai su gražia ponija, tai jau šiandien užbaigusios ateikite, lauksiu“. Išeidama į kabinetą sakau: „Suk ūsus“. Užbaigiau darbą, pasiūliau užėiti pas mano vyrą susipažinti. Ji mielai sutiko.

Atėjome su Klimavičiene pas Joną. Šis jau laukė ateinančios. Savo gražius ūsus pasukęs, šypsos visas, guli, tikras Apolonas. Tuojau atsirado bendra kalba apie grožinę literatūrą, poeziją, muziką. Pasipylė žodžiai kaip iš maišo. Viešnia buvo labai apsiskaičius, laisvai kalbėjo trimis svetimomis kalbomis, mokėjo puikiai atpasakoti, pacituoti kokį autorių. Mano Jonas atgijo. Visas spinduliavo klausydamas poetiškų citatų. Tik staiga pasigirdo muzika. Visi lūpas sučiaupėm išgirdę žavingus akordus. „Čia Chopiną skambina“, – sako Klimavičienė. Sliwińskis puikus pianistas, giliai supranta autorių. Gal valandą, gal ilgiau skambino vis to paties kompozitoriaus kūrinį. Klimavičienė pati daug skambina, ypač Chopiną, su didžiausiu pietizmu. Galėjo paaiškinti kiekvieno dalykėlio turinį. Mums besišnekučiuojant, besidžiaugiant girdim, kad prasideda koncertas. Fortepijonas su smuiku. Kai tik kokį dalyką paskambina, ji tuojau mums išaiškina turinį ir autorių. Puikiai mokėjo nušviesti iš visų pusių. Pats gražiausias, įdomiausias tas paskutinis mūsų koncertas. Muzikantai išvažiavo koncertuoti į Lvovą. Visą mėnesį mus linksmino, džiugino kaip lakštingala pavasarį. Paskutinis koncertas giliai įstrigo mums į širdį. Matyt, smuikininkas buvo geros nuotaikos. Ta diena buvo ypatingai graži, saulė karšta. Kone virkdina smuikelį ir mus, klausytojus. Tiesiog buvo didelė šventė. Beveik pusė šimtmečio praslino, o man stovi tas vaizdas, jausmas. Klimavičienė taip buvo sužavėta Jonu. Išeidama sako man: „Przypękna dusza pani męża“. [„Puiki Tamstos vyro siela“.]

Pasibaigė mūsų šviesusis spalvis. Nutilo muzika. Dangus apsiniaukė. Oras pradėjo keistis. Lietus pradėjo krapnoti. Saulė lyg suprasdama švietė, šildė, linksmino mūsų namelį, lyg nujausdama, kad Jonui paskutinis spalvis šiame pasauly.

Įtasiau didelę lengvą lentą, turėjo tarsi stalą. Jonas buvo labai užimtas knygų katalogų išsirašinėjimu. Daug rašė į Leipcigą, Krokuvą, Varšuvą, Kauną. Daugiausia katalogų ateidavo iš Leipcigo. Jonas ieškojo knygų, atradęs tinkančias pabraukdavo. Kaip prisimenu, grožinę literatūrą, poeziją, didžiuosius filosofus. Pabraukdamas knygas daug dėmesio kreipė į religinio turinio knygas: Egipto religiniai himnai, didžiųjų

pranašų kalbos, indų Vedos, Šventasis Raštas. Šviesioji, gražioji mintis jį visur vedžiojo. Prisimenu vieną paveikslą, matytą Romoje. Beatričė eina į gražiausius gėlių laukus, rodydama kelią Dantei į grožį, į šviesą. Taip Jonas keliavo gyvenimo pakopomis aukštyn gėlių. Religijoje ieškojo grožio, tiesos, meilės kūrybai be klerikalinių varžtų. Jam rūpėjo tautos gyvenimas, ne tik savo, bet ir žmonijos. Tai buvo tyra kristolinė siela.

Atsimenu, buvo lapkričio pabaiga. Rytas puikus. Saulės spinduliai skverbės pro nusvirusias pušų šakeles. Nušvito, sužibo mūsų kambariukas. Jonas su energija susitvarkė ir sako: „Šiandien negulėsiu, sėdėsiu, dirbsiu. Duok man gražius marškinius, mėlynuosius“. Rudi kailinaičiai be rankovių labai tiko. Atėjo paštas, atnešė naujų knygų, daug katalogų. Su dideliu džiaugsmu ėmėsi už naujų knygų, naujų katalogų peržiūrinėti. Atsidaro durys, nešina pundu knygų įeina p. Klimavičienė. Nušvito nudžiugo pamatęs vėl naujų knygų – grynai grožinė literatūra. Pirmas pamatė indų legendas: kaip dievas Krišna sutvėrė Jieivą [?]. Jonas tą knygėlę jau buvo pažymėjęs kataloge. Sako Jonas: „Poezija, grožinė literatūra – tai šventa Dievų kalba“. Išėjus viešniai tuojuo pradėjo skaityti indų legendą apie Krišną. Dievas Krišna vieną popietę išėjo į pajūrį pasigėrėti savo gamtos kūriniiais. Galvojo sau, kažko dar trūksta? Pamatė puikų lotoso žiedą, jam labai patiko. Sustojęs gėrėsi tuo žiedu. Staiga žiedas pradėjo keistis – pasidarė moteris. Pats negalėjo atsigerėti, atsidžiaugti savo kūriniu. Taip Jonas buvo sužavėtas tąja apysaka. Atsimenu, prašė manęs skaityti antrą sykį balsu. Dar norėjo pasigėrėti tuo grožiu. Ne tik pergaltota Jo, bet širdy išgyventa. Jis skubina kopė į gyvenimo kalno viršūnę.

Pirmomis gruodžio dienomis oras pradėjo labai kaitaliotis: sniegas, šaltis, vėjuotos dienos. Mano ligonis buvo neramus. Veido išraiška liūdna, nuolat giliai galvojantis. Kažko laukia, knygas vartalioja, rodos, žmogus į kelionę ruošias, bijo, kad ko neužmirštų. Lietuvą mini nuolatos ir apie būtiną grįžimą. Sakydavo, jeigu kosulys visai nenukris iki vasaros, tai važiuosime savan kraštan. Jei laukti galo, tai verčiau savame krašte. – „Su žmonėmis susieisiu, gal daugiau dirbti galėsiu, būsiu ramesnis“.

Nerimastis mudu abudu slėgė. Gruodžio šešta diena buvo puiki, saulėta. Užtekėjo saulutė į mūsų langus, visas kambariukas spinduliuavo, nuotaika ištirpo, [Jonas] dainavo, kol aš apsiruošiau. Laiškanešys atnešė pundą naujų knygų, katalogų. Jo akutės sužibo kaip dvi žvaigždės.

lės. Džiaugėsi vyniodamas gautą siuntinuką, ieškodamas naujo, ko nors gražaus. [Sako:] „Aš norėčiau, kad tu daugiau pas mane būtumei, taip daug turiu su tavimi pasikalbėti, pasitarti. Daug man minčių galvoj sukak“. [Atsakau:] „Palauk, ateisiu, nubėgus nupirksiu, kas reikia, ir būsiu laisva“. Žiūrėk, kas nors ir sutrukdo. Po pietų, į pavakarį, karštis pakilo, vėl pilki debesiai po mūsų kambarį slankioja. Pastačiau taures, uždėjau kompresą ant krūtinės. Kalbėjome daug ir ilgai, bet jautė didelį nuovargį. Sukloščius Jį palikau kaip kūdikį ramiai ilsėtis.

Gruodžio septintos rytas vėl puikus. Saulės spinduliai net pažadina Jį, kad pasidžiaugtų paskutiniu gražiu rytu. Atsisveikindama saulutė Jį glamonėjo, supo savo spinduliais. Nuotaika puikiausia, visą rytą daina skamba. Rodžiau, kaip mamytė šoko su seniu kaimynu. Juokėmės, klebėjome kaip du vaikai iš visko iki pietų. Jau debesys pradėjo šliaužti nuo kalnų, saulė pranyko, jo veide šypsena dingo, liūdesys kaip šydas užsitraukė. „Pasėdėk, pakalbėsime, valgyt nenoriu“. Temperatūra kilo, 39 laipsniai. „Tu nuvargęs, mik“. „Dar trupučiuką, noriu ilgiau pabūti. Gal ryt bus geriau, nesirūpink“. Tris sykius grįžau atsisveikinti. 1907 12 08 užsibaigė viskas.

Paskutinė diena. 1907 m., atsimenu, septintą gruodžio, kaip mudu tą dieną praleidome. Rytas buvo gražus, nors saulutė kopė iš už debesų. Nykūs spinduliai skverbės pro pušų šakutes į mūsų kambarį. Nubudusi šokau iš lovos su baime, šalčiu viduje. Paėmiau tuojaus linksmą toną, išgirdusi švilpuojant kažkokią lietuvišką melodiją. Pasisveikinom taip linksmai, nuoširdžiai, rodos, mudu jau seniai seniai matėmės. Pradėjom vienas kitam pasakoti, ką sapnavę. Aš sapnavau kažin kokį kalną griūnantį, mane visai prislėgė. Jonas sako: – „Aš sapnavau gražiau, apsigyvenau Anykščiuose po ilgų kelionių“. Saulė švietė, Jono savijauta gera. Nusikėlėme mintimis į Lietuvą. Jonas sako: iki kitų metų aš pasveiksiu, neberekės gulėti lovoj. Grįšime Lietuvon, apsigyvensime prie pušyno, bus viskas gerai. Stalą intaisysime didelį, rašysiu. Aš ruošiu pusrytį, o jis savo tualetą (nusiskuto barzdą), susišukavo plaukus. „Duok peiliuką, išsivalysiu panages, gal kokia graži panelė ateis. Noriu šiandien viską pakeisti, atrodyti gražiai, nebūt panašiam į ligonį“. Nuotaika puikiausia, juokiamės, niekus kalbame. Aš pradėjau pasakot apie savo mamytę, kaip banketuose mamytė šokdavo su seniais kaimynais,

su Dabriu ir Kuču. Pradėjau imituot mamytę šokančią. Jonas juokės, kvatojos. Prisiminiau kažką vėl linksmo iš praeities, vaikystės. Juokėmės kaip niekad. Mano mamytė, pradėjau pasakot, jaunutė būdama, dar ėjo į baudžiavą. Pasakojo mamytė, kaip su savo broliu, turėdama 16 metų, nuvažiavo vežti ponui šieno. Buvo gana graži, linksma, grakšti, mindavo vežimus gerai ir greit. Ponui krito į akį. Įsakė, kai pabaigs vežimus minti, kad ateitų pas jį į kambarį. Jos brolis, supratęs koks čia dalykas, liepė tuojaus bėgti namo. Jonas sako: „Kad taip aš būčiau buvęs, tai sumalčiau tą poną. Aš tau papasakosiu apie savo jaunystę, bet jau mano nebus taip linksma. Aš atsiradau pasauly nelauktas, nereikalingas. Motina mane labai mylėjo, bet broliai norėjo, kad numirčiau. Žemės nedaug, jau buvo penketas vaikų, trys broliai, dvi seserys. Suprantama, mažesnė dalis išpuola kiekvienam. Prisimenu vieną dalyką labai nemalonų. Verpia mamytė, net ratelis dūzgia, o čia vištos painiojas. Suvariau visas vištas į papečkį, mamytė mane paglostė. Užlipau ant suolo linksmas, žiūriu – ant lango popieriuke kažkas suvyniota. Išvyniojęs radau brolio Mykolo tabaką, išbarsčiau visą. Staiga įeina brolis. Ką tu čia, paršel, darai? Pamatęs piktą veidą brolio, skubinau prišokau prie mamytės, prisiglaudžiau, mane apkabino. Mykolas sako: ‚Mama, kam tas vaikas Tamstai buvo reikalingas, tik užankščia. Toks padvėselis, nebus iš jo darbininkas, o dalies reikalaus‘. – ‚Ką darysi, Dievas davė! Palūkėk, sūneli, gal iš to mažo nevykėlio bus didelis žmogus, gal į kunigus išleisime. Prie žemės aš jo neskirsiu‘. Mamytė mane paėmė ant kelių, pabučiavo sakydama: ‚auk didutis, būk gerutis‘. Mano mamytė mėgo dainą, pasakas. Prisimenu, užsilipdavau dažnai ant jos kelių, prisiglausdavau prie krūtinės, man buvo gera gera klausyt pasakų, dainelių. Seserys mane mylėjo, neskriaudė, ypač sesuo Uliutė užtardavo prieš brolius, pakišdavo geresnį kšnelį. Skaityti išmokino mamytė iš maldaknygės, o toliau jau mokytojas. Kai mamytė nusivesdavo mane pas kleboną poterių mokintis, tai klebonas dažnai sakydavo: ‚Leisk, Biliūnien, Jonelį mokintis. Labai gražiai, aiškiai kalba poterius. Būtų geras kunigėlis‘. Mamytei kaip sviestu tepė, klausant tuos žodžius. Ne kartą, grįžęs iš bažnyčios, mėgindavau laikyti mišias. Mamytė girdėdama, matydama sakydavo – jau tu tikras kunigėlis, glaudžia, bučiuoja“. Pasakojo Jonas visą savo gyvenimą iki šio laiko. Taip išsikalbėjome prie pusryčio stalo. Jau ir pietus reikia ruošti, o mums rodos – tik dabar pradėdame, kaip pasakoj „Tūkstantis

ir viena naktis“. Sako Jonas: „Daryk trumpus pietus, bus daugiau laiko išsikalbėti. Man noris viską viską išpasakot. Kaip sako žmonės, reikia padaryt išpažintį iš viso gyvenimo. Sako, ant dūšės lengviau. Daryk pietus paprasčiausius, trumpas laikas, diena baigias, o daug turiu pasakyt. Po pietų bus rimtesnis pasikalbėjimas“.

Padėjau lentą ant lovos, prisimenu, liepė padėt knygas: Goetę, Mickevičių, Indų legendas, Šventąjį Raštą. Sušukavom sudraikytus plaukus, išėjau virti pietų. Pati nežinau, kodėl gaila man buvo Jį palikti. „Tu virk pietus, aš melsiuos, tiek turiu maldaknygių apsikrovęs, dar pats galiu pasiimti“. Veido išraiška rami, įdvasinta. Pradėjau skubinau ruošti pietus. Manyje neramumas augo. Vis ko nors atbėgu pažiūrėti į kambarį. Tai apklostau, kad nesušaltų. „Aš labai gerai jaučiuos, tiek juokėmės iš ryto. Man dabar reikia koncentruotis, tvarkyt mintis, ryt pradėsiu rašyti ką nors naujo. Žiūrėk, kiek laiko praėjo, nieko neparašiau. Dienos bėga, gyvenimas trumpėja. Tiek dalykų nepajudintų, reikia kelti, gaivinti, laisvinti kraštą Lietuvą nuo maskolių. Nesiskubink su pietumis, noriu kauptis dirbti“. Šypsena nuo veido išnyko, susikaupęs giliai, tik knygų lapus varto. Aš stengiuos netrukdyti.

Atėjus uždariau langą, oras pradėjo keistis, sniegulės skraido, į langą suburbena vėjas. Atnešiau pietus. Valgė skaniai, džiaugė viskuo. Valgydami kalbėjome rimtai apie gyvenimą, kam turime sugrąžinti skolas. „Justinai Pocienei. Jinai mane maitino apie pusę metų paskutinėse klasėse. Kai uždirbsiu, visom draugijom su nuošimčiais sugrąžinsiu, kurios man padėjo mokintis. ‚Žiburėlis‘ ir kitos draugijos kiek padeda jaunimui“.

Indus nunešus į virtuvę, skubinau atėjau į kambarį, atsėdau ant lovos prie Jo. Jau visai pavakarys, oras pasikeitė, sniegas krinta viena po kitos, vėjas duzgena langą. Darosi, artinasi kažkas baisaus! Karštis pradėjo kilti. Išbėgau parnešti vaistų nuo karščio. Einu, skubinu, pati nežinau, kas su manim dedas, toks nerimastis. Man išeinant paprašė palikti Šventą Raštą. Paėmusi vaistus, greit bėgu namo. Eidama žiūriu į kalną, kuris panašus į karžygį, gulintį po kovos. Rankos nusvirusios, plaukai nusidriekę. Tas kalnas pavadintas legendariškai Gieventas. Matau, kaip per krūtinę jo ritas juodi pilki debesys, [...] audra kyla. Man pasirodė kažkas baisaus. Matau, rodos, rankas nusvirusias, guli be gyvybės ramybėj, pažvelgus į tą kalną, tokia baimė suėmė, bėgu kiek galima greičiau namo. Įėjus į savo

kiemelį, sušvilpiau, Jonas atsiliepė. Pasidarė kiek ramiau. Sako: „Gerai, greit parėjai, nesinori man vienam būti“. Veidas liūdnas. Klausiu, ką Tu taip galvoji? „Žinai, ką galvoju, – apie rytojaus darbą. – Bet kodėl Tu parėjai išsigandus?“ – „Mačiau Giefontą baisų!“ – „Tu į jį nežiūrėk, verčiau į mane“, – šypsodamas. Paskutinis šviesus Jo spindulys. „Prisiminiu savo mamytę, ir Tu man iškepk žarijose bulvių. Nestatyk taurių, netrink spiritu, man šiandien norėsis ramiai gulėti, galvoti. Noriu daugiau jėgų sukaupti rytdienai darbu. Jaučiu, ryt temperatūra kris. Tu nesirūpink, bus viskas gerai. Aš dar taip nepadarysiu kaip Povilas. Laukiu bulvių, pažiūrėsiu, ar bus tokios gardžios, kaip mūsųšės Niūronyse“. Atnešiau iškepusi keletą bulvių, suvalgė tik porą, daugiau ne. „Ne tokios kaip pas mamytę. Tegul jos sau palieka. Vis galvoju, kaip nuo tų maskolių atsikratyt. Šiandien jaučiuos nuvargęs, matai, rytą daug juokiaus. Pasėdėk dar pas mane. Kalbėt daug nenoriu, ramiai gulėsiu, greit užmigsiu“. Išgėrė vaistus. „Padėk man žvakę, degtukus, vaistus, jeigu bus reikalinga, išgersiu vaistus, tavęs nekelsiu. Tu miegok ramiai, nesirūpink“. Atisveikinom, išėjau į savo kambarį, vėl grįžtu, klausiu, gal reikia šilčiau užkloti, apkamšiau. Vėl atsisveikinam. „Nenoriu išeiti, aš taip dar noriu pas Tave pabūt“. – „Būk rami, aš noriu galvoti apie savo darbą“. „Palauk“. Pradėjo deklamuoti iš Iliados graikų kalba. Tembras balso švelnus, gilus, tik keletą eilučių. „Aš dabar skrisiu. Pas graikų Dievus“.

„Duok dar kitų vaistų išgerti, miegosiu ramiai, ir Tu taipgi“. Atisveikinom kuo nuoširdžiausiai. Užgesinau žvakę, pastačiau skambutį, išėjau, dar pažvelgiau, toks liūdnas, susirūpinęs, kužkur, rodos, grimzta, greičiau pasakius, keliauna. Su kūryba, darbo planais kopia prie gyvenimo kraterio (negalvodamas, kad už kelių valandų įsiverš į lovą, naikindamas visa kas gyva). Nuėjusi į savo kambarį, pradėjau verkti. Ko, aš pati nežinau. Atsiguliu, aprimau, negaliu užmigti. Pradėjau galvoti apie rytdieną, kaip Jis pradės rašyti, galėsiu padėti. Nurimau, užmigau. Nubundu, klausau, ar mane nešaukia, neskambina. Tyku, ramu, tik nuo Giefonto vėjas švilpia, ūžia, truputiuką namų stogas traška. Drebulys krečia. Noriu eiti Jono pažiūrėti, galvoju, gal miega, galiu pažadinti. Žiūriu į laikrodį – antra valanda. Nuėjau ant pirštų galų tyliai tyliai, klausau, miega, kvėpuoja. Atsargiai pasitraukiau į savo kambarį. Susiriečiau po antklode, kad sušilčiau. Užmigau. Kažkoks bildesys stiprus mane pažadino. Uždegiau žvakę, klausau – ramu tyku, tik vėjas barbena

stiklus. Guliu, drebu, keltis bijau, žiūriu laikrodį – pusė penkių. Eisiu žiūrėti Jono. Žingsnį pirmyn, vėl atgal traukiuos, galvoju – ramu tyku, miega. Užminu ant skambučio, pakėlusiu nešu pastatyti prie Jono lovos. Žvelgiu – rankos nusvirusios, kaip to Giefonto. Žvakė išpuolė iš rankų. Tamsybė užviešpatavo...

Kelionė į Italiją, 1961 01 24*. Kada Tu man, sūneli, minėjai laiške rašydamas, kad aš Tau parašyčiau apie save nuo 1906 m., kol mudu susipažinome. Esu parašius apie save nuo 14 metų amžiaus iki 1907 12 08. Rodos, esi gavęs. Kaip dabar parašysiu, nebežinau. Kas vyko prieš kelias dienas, geriau žinai, negu kas buvo šiandien. Tokių užkulisių turi žmogus – pats nebežinai, kaip ir parašyti. Tuomet supratai vienaip, dabar kitaip. Laikas keičia spalvas, apnyko turinys. Su jaunyste, rodos, niekas nesusilygins, – demono sparnai galingi [ir] nusileisti, [ir] pakilti. Turėtumei žmogus žiūrėti objektyviai į viską.

1908 m. kovo gale gaunu laišką iš Krokuvos nuo savo prietelkos Lizos Paškevičiūtės¹, kad yra bilietas papigintas studentiškas į Romą. Tuojaus važiuoti. Man išvažiuoti labai pravartu. Nauji įdomūs įspūdžiai išblaško žmogų. Kelionės maršrutas labai įvairus: Viena, Austrija, Venecija, Florencija, Roma. Be abejonės, tuojaus susigundžiau. Tuo momentu kišenėje turėjau 80 guldenų. Rašo man, kad tokia suma užtektina.

Važiuojame trise: Liza, aš ir Staneika. Jaunas menininkas, kuris dar tik ruošias, suskubęs plaukus užsiauginti – ir dailininkas. Visi trys žali žaliausi, be jokio pasiruošimo tokiai kelionei. Pasiruošus daug daugiau gali turėti naudos. Vis vien mūsų akiratis nuo tos kelionės paplatėjo.

Išvažiuodami padarėme bendrą kasą. Menininkas – 30, studentė – 40, aš – 80. Suma nemaža – 150 guldenų. Atgal grįžti [iš ko] nebebuvo. Vis vien sugrįžome, tik mūsų jaunuolis liko studijuoti Romoj.

Atvažiavę į Vieną, lankėm muziejus, galeriją, operą ir Tomo bažnyčią. Garsi savo architektūra, berniukų choru ir vargonais. Visi choristai iki 15 metų amžiaus. Choras, vargonų muzika, rodos, buvo Bacho. Ta

¹ Aloiza Paškevičiūtė-Kairienė (1876–1916), gimusi Lydos apskr. Vosiškių valsčiuje tėvų dvarelyje, baltarusių rašytoja, slapyvardžiu Ciotka Bialomska, visuomenininkė. Studijų metu Krokuvoj susirgusi džiova, gydėsi Zakopanėje, kur užsimezgė šilti santykiai su Jonu ir Julija Biliūnais. Su Steponu Kairiu susipažino 1902 m., ištekėjo 1911 m., – Gediminas Ilgūnas, *Steponas Kairys*, Vilnius, 2002, p. 372–375.

galinga architektūra! Taip mane pagavo, kad žemės po kojom, rodos, nebejučiau, rodos, kažkur iškilau. Daug priklauso nuo nervų, kaip priimtuvai reaguoja.

Išbuvę Vienoj porą dienų, išvykome į Boloniją. Tirolis. Lediniai Alpių kalnai žavingi. Panoramos keičiasi viena po kitos. Jautiesi kitame pasaulyje. Kai prisimenu, taip viskas išblėšę, išnyko kaip gervės padangėj...

[...] Naktį prisiejo važiuoti tarpekliu. Traukinys apytuštis, traukinio pareigūnai labai susikaupę. Pažvelgus į traukinio langą – bedugnė iš abiejų pusių. Visus veikia tas momentas, kol traukinys pamažėliu šliauždamas raitosi kaip gyvatė tarp kalnų tarpeklio. Pravažiavę baisiąją vietą, visi atsiduso, pralinksėjo. Nuo baisaus įspūdžio miegas visiems išdulkėjo.

Į Florenciją atvykome ryte. Metėmės apžiūrinėti meno kūrinių. [...] Maždaug numatėm, kokioj bažnyčioj yra Mozė. Jau temo, prisimenu, tik girdim vienuolis taukši medinėm klumpėm po bažnyčią. Ruošės jau rakinti. Mus pamatęs, užžiebė porą vaškinių žvakučių prie galingosios stovylos, pradėjo mums aiškinti. Vieną kitą žodį suprantame, – nori iš mūsų pinigų. Mano, svetimšaliai tai žmonės dosnūs. Man net dabar gaila, kaip mes taip nesusipratome, kad reikia užmokėti. Tikri trys driskiai pramušgalviai. Stovyla padarė įspūdį didžiausią. Vakaras, tik dvi žvakutės straksį, tuščia bažnyčia, tas vidaus galingumas, tokia menkysta žmogaus. Ta galybe, rodos, visą pasaulį sujudins atsikėlęs. Svajojau gyvenime pamatyti dar sykį. Kai dabar galvoju, gaila, mano Staselis ne labai mėgo keliones. Rimtas būdas, nemėgo švaistytis. Turėjo savotiško paderinimo. Kiekvienas iš mūsų gudrus po laiką. Nors mano vaikai pamatyti, to noriu. Ką nutveri gyvenime, – tai pats, be pagalbos. Ar pamačiau Neapolį? Ne. Kas kaltas, ar ne pati? Užteks su praeičia, kuri negražinama. Vis tie reikalai, tai viena, tai kita, taip galo ir nėra. Gal Tu būsi labiau pasityręs, abejoju. Tu nepyk, neužsigauk. Man viskas aišku, bet jau per vėlu. Taip ir su visais.

Važiuojame į Veneciją. Linksma, gera. Gondola, itališkos dainos, siūbuojantys tiltai. Privažiuojame Veneciją, iš po tilto vanduo sunkias. Įspūdis nelabai malonus. Miestas – vanduo kur tik eini, gatvės – tai kanalai, perėjimas iš vienos gatvės į kitą – siauri takeliai. Įvairumas architektūros! Didžiausias puošnumas – Šv. Morkaus aikštė su katedra ir begalės karvelių. Venecijoje išbuvome su nakvyne. Maudėmės Viduržemio jūroj, ilsėjomės, atsigavome. Atsigavę Venecijoje, pasileidome į Romą

nakčia, kad galėtumėm išnaudoti dieną. Išlipom Romos stotyje. Buvo jau apkvaite nuo kelionės, nedavalgę, nedamiejoję. Miesto vaizdas mus visai atgaivino: įvairaus tipo žmonės, imponantiška architektūra. Pasisamdėm šioją tokį kambariuką mudvi, o mūsų menininkas kur nors nemokamame kamputy prisiglaudė. Didžiausia problema surasti darbą, pradėti studijuoti. Be kalbos, be kapeikos sunku svetimam krašte pradėti gyventi. Pradėjo nuo namų baltinimo, kambarių dekoravimo. Po kiek laiko ir meno mokyklą pasiekė. Paskutinį laiką buvo Amerikoj, kaip teko girdėti. Nuo Romos laikų net pažintis nutrūko, neteko susitikti gyvenime. Niekas vietoj nestovi.

Išgyvenome Romoje dvi savaites, lankydami įžymiausias vietas. Paklausk, kas man paliko, tik keletas aiškių vaizdų. Michelangelo skulptūra Šv. Petro bazilikoj, skulptūros muziejuje. Vatikane – Sikstino koplyčia, viskas kita lieka tiršta migla atmintyje.

Vieną dieną perskaitėme afišą, kad dainuoja garsusis Caruso [?]. Gavome šiaip taip bilietus į ketvirtą aukštą. Nustebino mus salės publika – tiesiog chuliganiška: apelsinus valgo, žieveles, popieriukus nuo saldinių mėto. Liza neiškentė, net bartis pradėjo, rodydama mimiką. Jie savaip visokias replikas laido, užgožė sceną kalbos, juokas. Į galą net kumščiu pradėjo grasinti, rodos, galo nesulaukusios turėjome išeiti. Jos barnis italiukams patiko, sujudo kaip bitės avilyje. Taip tikroji opera buvo nustumta, visų žvilgsniai nukrypo į svetimtautes. Iš šono žiūrint, buvo labai linksma – temperamentas, juokas su šiukšlynu po kojomis. Kritome mes jaunimui į akį, net vienas kitas užkalbindavo kažko klausdami – mudviem viskas nesuprantama.

Išvažiuodama iš Zakopanės, palikau stiprią žiemą, Krokuvoje jau vasarėjo, Romoje jau buvo šilta, citrinų geltonio ant medžių. Dieną karšta saulė pyškino, svilino, norėjos gerti. Matom – vienuoliai iš gėrimų krautuvės eina, išeina raudoni, linksmi. Užsukame ir mes, manydami, gal kokio vandens gausime. Paprašyti nemokame. Kokio gėralo norim, parodom į tą statinę, iš kur vienuoliai gėrė. Išmaukėm po stiklinę su pasigardžiuoju. Jaučiam – mūsų kojos nusilpnėjo, turėjome sėstis ant suoliuko. Buvo gardžių juokų.

Atėjo laikas mums išvažiuoti, pinigų nebėra, išsibaigė. Staneika (geras Adomo [Varno] pažįstamas) lieka Romoje, tai mudviem reikia rūpintis, kaip išvažiuoti. Pasibaigė mūsų lengvatos terminas bilietui, reikia

mudviem grįžti, kasoj keturios liros. Ką daryt? Dar į Vatikano muziejų reikia nueiti. Valgyt galime tik bulką su pienu. Pavaikščioję po muziejų, žavėjomės Rafaelio freskomis. Tos gražiosios madonos moderniškas dekoltė beveik iki juostos, net man dabar juokas ima. Visi šventieji popiežiai gėrėjosi. O kambarių begalės. Priėmimo salė ir valgomasis kambarys, lubos ir sienos žeri linksmais veidais puotaujančių patricijų. Žinoma, popiežiaus nematėme, visa bėda ne mūsų kaltės – neturėjome juodų drabužių. Mada buvo – juodi. Venecijos mezginių ant galvos nebuvo. Buvome Romoj, bet popiežiaus nematėme. Man rodos, ir judu, mano vaikeliai, nepamatysite. Dar vilties nenustoju dėl vieno, kitam statui kryželį. Lėšų ir jėgų stoka.

Grįždamos iš Vatikano, kalbamės, ką darysime. Nei vieno pažįstamo, ir telegramai pinigų per mažai. Einam į atstovybę. Aš turėjau rusišką pasą, Liza – austrišką. Aš mokėjau šiek tiek vokiškai, pasikeitėm pasais. Taip ir padarėm. Nupirko bilietus iki Vienos, kur reikia vėl kreiptis į atstovybę. Dar pragyvenimui po 10 lirų. Gali sau įsivaizduoti, koks mūsų džiaugsmas! Nusipirkome vaisių, sviesto, visą litrą vyno, vakare dar į operą. Gerokai paūžėm. Iš kailio nėrėmės iš džiaugsmo.

Ta mano Liza (iš Minsko gudė) puiki mergiotė buvo. Taip negraži, [bet] protinga, gyva, kaip gyvas sidabras, visur jos pilna, šposų mėgėja. Gavę pinigus, sėdom į autobusą. Priešais sėdi vienas italas, tikras Apolonas. Mudvi juokiamės, kvatojamės, žiūrėdamos į tą italą gražuolį. Liza sako: „Pulsiu aš jam į glėbį“. Aš ją sulaikau. Matyt, iš mūsų judesių kažką suprato, kad juo domimės. Kai uždainuos meilės ariją – visi nustebo. Autobusas sustojo, mudvi išlipame, ir džentelmeniškai panelė striktele, atsiveikino. Šviesiaplaukė, o kasos gražios, su kibirkštimis mergiotė. Buvo visiems juokų.

Ryt dieną apie 10 val. iš atstovybės atėjo, mudvi įsodino į traukinį. Dar litrą vyno nusipirkome. Vaišiname vagone italus, kalbėjomės su žmonėmis kaip vištos su žąsimis, su visokiomis gestikuliacijomis. Žinoma, vieni juokai.

Kalbamės, ko vežamės iš Italijos daug. Dievo neradau. Aš norėjau Jį rasti, tai buvo Velykų šventės. Manau sau, Šv. Petro Bazilikoj rasiu stebuklus gėstančiai tikybai, kaip rasą išdžiūvusiai gėlei. Deja, neradau. Viskas teatrališka. Būdas, temperamentas. Viskas greit skubinos, nė jokio pamaldumo pajutimo tom apeigom. Bazilikos vidaus didumas, gražu-

mas – nėra ko sakyti. Skulptūra Michelangelo mane sujaudino, patraukė. Paliko manyje iki šiolei, net matau akyse tą vietą. Jeigu tuo laiku būčiau aprašius, tai galėjau daug pasakyti. Tau gal teks pamatyti. Kas Tau. Esi ne vienas, tai daug reikia pinigų. Kai koks iš galerijos paveikslų paliko ypatingai aiškiai – aguonų laukas su Beatrice ir Dante, gal kad rišos su mano vidaus būkle, o gal priminė prošvaistę jaunystės dienelių. Negaliu sau išsiaiškinti. Dar daug kitų atsimenu, gal stambesnių, taipogi Böcklino „Pavasaris“, matytas Ciūriche. Prisiminus daros šviesu mano viduj. To paties autoriaus, matyto Berlyno galerijoje, – daug ašarų esu išliejus.

Privažiuojuame [...] Austrijos sieną. Didelis skirtumas. Palikome linksmuosius dainuojančius italus. Gal ir mudvi buvome išsisėmusios, nuvargusios, viskas kitaip. Atvažiavusios į Vieną, radom pažįstamų, paskolino pinigų. Pasikeitėm pasais, kiekviena savais keliais išdūmėm namo. Liza į Krokuvą, aš į Zakopanę. Darbas manęs laukė. Kibau su dideliu noru baigti skolas mokėti. Jau užuomazga mintyse atsirado: gal važiuoti pasimokinti paskiaus į Paryžių.

Ilgai ilgai gyvenau savo gražiąja ekskursija. Keista su žmogumi – negalvodamas daugiau kartais padarai, negu galvodamas. Žinoma, kai viena galva ant pečių.

Kraujas, matytas vienoj Kristaus bažnyčioj.

Beklaidžiodami po Romos miestą ankstyvą rytą, pamatėme vieną bažnytėlę, šviesomis nužertą. Mudvi einame per didžiąsias duris, kurios atsidaro penktadieniais ir sekmadieniais. Iš dešinės pusės stovi Kristaus žaizdota stovykla. Kai kurie žmonės keliais šliaužia, kai kam ašaros rieda, pasinėrę maldoje. Mudvi prisitartinom, žiūrim – karts nuo karto pasirodo lašelis kraujo iš žaizdų. Labai mane sujaudino vaizdas. Žvakutės žiba, traška, žmonės aukoja kiek įmanydami. Aukštas barzdotas vienuolis susikaupęs ima, stato, užžiebia ieškodamas vietos. Kraujas pasirodydavo iš žaizdų tik penktadieniais, rodos, tik prieš Velykas. Buvome Didžiąjame Penktadienyje. Mane labai sujaudino, kai viena, dėvėjus gedulą, su dviem vaikučiais [moteris] atėjusi labai ašarojo. Žvakės tik straksi. Tas vienuolis stengias arti žmonių neprileisti.

1909 m. skaitau Krokuvos laikraštyje *Czas* didelį straipsnį apie kruvinas žaizdas, atsiveriančias Didįjį Penktadienį Kristaus stovyloje, stovinčioje vienoj mažoj bažnytėlėje. Vienam chemikui pavyko nutverti

lašėlį to šilto kraujo. Pasirodo, būta šilto veršiuko kraujo. Buvo didelis triukšmas spaudoje iš vienos pusės ir iš kitos. Bažnytelė buvo uždaryta. Kuo pasibaigė, nežinau.

Mamytės mirtis, 1954 04 18*. Po Jono mirties pasinėriau į darbą. Labai dirbau porą metų, sąžiningai mokėjau skolas. Kuomet mudu susidraugavome, Jonas pasakė: „Jeigu mudu tikrai susidraugausime gyvenime, kuris iš mudviejų pirmas mirs, kuris liks, tas turės visas abiejų skolas išmokėti“. Tuo laiku mudu turėjome skolų ir dar buvo numatyta padaryti. Skolas išmokėjau, pažadą išpildžiau. Pradėjo atsirasti tuštuma. Pradėjo man kilti mintis, ar nebūtų galima nutraukti gyvenimo siūlą.

1908 12 22 gaunu laišką ir telegramą, kad mamytė labai serga, nori pasimatyti. Pirmuoju traukiniu išvažiavau iš Zakopanės. Prisimenu, sniego pūgos didžiausios. Keliai apversti sniegu. Traukinys beveik į kiekvieną stotį [atvykdavo] pavėlavęs. Traukinys iš Krokuvos į Varšuvą pavėlavo šešiomis valandomis. Iš Varšuvos į Vilnių jau 12 valandų vėliau. Rodos, kad galėčiau, stumčiau traukinį pirmyn. Toks nerimastis ima. O traukinys dunda sau ramiai. Keleiviai snūduriuoja, kiti šnekučiuojasi. Užsnūstu ir aš. Sapnuoju mamytę. Rodos, išeina su ryšuliuku, neatsisveikina, net nepažvelgia į mane. Kažin kokia baimė mane apsupo. Dar valanda važiavimo iki Šiaulių. Turėjo būti penktą [valandą], o jau aštuonios. Brolis Jurgis atėjo į stotį manęs pasitikti, neradęs traukinio, grįžo atgal. Mamytė nesulaukus manęs nusiminė, atsisveikino su esančiais, iškeliavo...

Kažkoks keistas jausmas. Priėjau prie mamytės be jokios baimės. Miega ramiai, užbaigus visus savo darbus, vargus. Vargų gyvenime daug turėjo. Devynetą vaikų kol užaugino viena be Tėvo, pastatė vaikus ant kojų. Kad būtų galėjusi, visiems būtų mokslą davusi. Pati vos vos maldaknygę paskaitė, nes per ilgus metus mokėjo viską atmintinai. Vaikus mokslino kiek galėdama, trokšdama padaryt gerais žmonėmis. Šviesi, graži asmenybė buvo. Gražiausias kaimo žiedas. Pati nieko nematydama aplinkui, nemokėdama skaityti, ėmė intuicija grožį, gėrį. Turėjo tai savo prigimtyje. Linksma, darbšti. Apie save negalvojo, tik vaikai, kad tik juos išmoksinti, duoti šviesesnį gyvenimą. Didžiausia laimė – turėti sūnų kunigą.

Laikraštis *Varpas*, kiek prisimenu, tai mūsų namų svečias labai mėgiamas. Pamačius urėdniką (dešimtininką) jojant gatve, slėpė, nešė iš gryčios. Jeigu kuomet ir subarė, tai ne už laikraštį, bet už žioplumą, neatsargumą, laikraščio nepaslėpimą. Pati nemokėjo skaityti laikraščio, bet interesavosi, kas jame parašyta: „Gal Gustelis (jauniausias brolis, profesorius) galės parašyti į gazietas apie maskolius, žinoma, kai baigs mokslus? Strazdelis tai jau mokintas labai, rašo – kaip žirnius beria“. Prisimenu, kažkas buvo skaityta ar pasakojo kas jai apie Strazdelį. Užteko to vieno „Pulkim ant kelių“ – kiekvieną sekmadienį bažnyčioj girdėdavo giedant. Net dabar aš prisimenu, kaip visi žmonės bažnyčioj gieda, šaukia, kiek kas gali, įspūdį daro galingą. Visus patraukia. Jei kuomet mamytė vėlavos į bažnyčią, sakydavo: „Skubinki važiuoti, kad tik suskubtumėm pagiedoti tą giesmę. „Pulkim ant kelių“ pagiedojus, geriau melstis, rodos, Dievas visų išklauso ir vartus atidaro. Jeigu kuomet pavėluoji, tai rodos, kažko trūksta maldoj“.

Prisimenu dar kiek. Dažnai minėdavo vyskupą Valančių. Sakydavo: „Tokio vyskupo kaip Valančius gal ir nėra kito, gal tik pas Šventą Tėvą. Tikras Dievo tarnas. Mokina žmones, šviečia, draudžia girtuoklystę, kuri tiek nelaimių neša, o kiek tų nuodėmių pridaro. Ot laiminga motina, tokį sūnų užauginus. Tiek gero žmonėms daro ir Dievui“.

Mamytė mūsų – tai kilni moteris buvo. Protavimas šviesaus žmogaus. Nebardavo mūsų prie svetimų žmonių. Kai barė, tai prie keturių akių. Turėjo pedagoginę nuovoką. Visi klausėm, o jeigu kuris gaudavo lupti, tikrai buvo užsitarnavęs, jautės kaltas. Nepykdavo už mamytės rykštelę. Tokia bausmė būdavo retai. Vieną sykį, prisimenu, labai skaudžiai gavau lupti su rykšte. Nuėjau į kaimynų sodą, prisiskyniau didžiųjų agrastų, nes neturėjome. Prisiskynus saujelę, daviau po porą agrastų Verutei ir Augustinui. Pamatė mamytė, kad svetimi agrastai, klausia: „Ar tau kas davė?“ Atsakaiu, kad ne. Atsimenu kaip šiandien. Ištraukė tris šakutes iš šluotos, davė gerai.

Kitą sykį gavau [mažiau] – tik suplojo per dugniuką. Nukirpau nesiklausus plaukus Verutei, o dar nukirpau negražiai – kaip avį, gabalais. Mamytė buvo mūsų didžiausias autoritetas. Užtekdavo žodžio, visi klausėm. Pulkas vaikų: šeši berniukai, trys mergaitės. Prisimenu savo vyresnįjį brolių Kaliksą. Vieną sykį kažko nuėjo pas kaimynus apsilankyti. Alus šviežias, stiprus, nuvaišino jį visai, parvedė namo. Mamytė,

pamačiusi girtą, sako: „Kaip tu drįsti tiek gerti, kad proto nustoji?“ Išsiblaiviusiam pamokslą pasakė, paaiškino girtavimo pasekmes. Visam gyvenimui atsiminė tuos žodžius. Niekados daugiau to nebeįvyko.

Po laidotuvių sugrįžau į Zakopanę dirbti. Pasidariau abejinga. Vėl pradėjo dažnai kilti mintis, ar ne geriau būtų baigti gyvenimą.

Beveik visą naktį nemiegojau. Tai buvo devintais metais, vasaros pradžia. Vieną ankstų rytą išėjau viena į kalnus. Apsiniaukus migla. Zakopanėj vasara vėlyvesnė, pradžioj birželio pats žalumas, gražumas. Pilna visur žiogų. Einu, pati nežinau kur. Juo aukščiau į kalnus, juo rečiau žalumynų. Gėlytės pievose žydi. Medžių lapai vis menkesni, jau spygliuočiai. Dar paėjus toliau nebeliko lapuočių, tik vieni spygliuočiai. Tyku, ramu, girdisi tik paukščių čiulbėjimas. Lipu, skubinu, pati nežinau kur. Nejaukumas, baimė. Pasukau takeliu į vieną apsamanojusį kalną. Užrėpliojau ant pačios viršūnės, atsiguliuoju pailsėti, pasidžiaugti, pasigėrėti puikiu reginiu. Žavingas reginys į vengrų pusę. Tas kalnas [buvo tarsi siena]. Nuo tos sienos pasileidus, nesurinktumei kauliukų.

Dangus visai prablaivėjo, horizontas didžiausias su visokiais įvairiaisiais vaizdais. Kažkur toli tyvuliuoja ežeras, tai upelis driekias kaip mėlynas kaspinėlis. Miestelis kaip pulkas žąsų. Karvių banda kaip kokie vabaliukai kruta. Arčiau kalno girdisi piemenėlių šūkavimai. Guliu, džiaugiuos tais reginiais. Mano žvilgsnis atsidūrė prie tos baisios vietos – stačios uolos, pilnos akmenų, tik grobuoniai paukščiai galėjo ten viešpatauti. Niekas jiems ramybės nedrumsčia. Sukrėtė mane drebulys nuo to baisaus reginio. Nusukrijo mano žvilgsnis į tą žavingąjį slėnį – gražus gyvenimas. Jo siūlo negaliu nutraukti. Nuslinko nuo manęs kažkokie debesys, migla. Nurimau. Rodos, man akys prašvito, o reginiai daros ryškesni, gražesni. Gyvybės sultys tryško manyje. Kažin kokia jėga nustumė mane namų link.

Einant namo visokios mintys pradėjo kilti: išvažiuoti mokintis, pamatyti pasaulį – gyvenimo sukūrys pradėjo traukti į nežinomą. Tiek daug gražaus, nežinomo gyvenimo prieš mane.

1910 metų rudenį, užsidirbus pinigų, išvažiavau į Paryžių mokintis – specializuotis savo amate.

Vėl mokintis. Po sugrįžimo iš Italijos atsipeikėjau, pailsėjau nuo visokių įspūdžių, matytų kelionėje.

Po tų visų sunkių pergyvenimų kelionės įspūdžiai išblaškė mane iš sustingimo ir gyvenimo ribotumo. Tik vienos skolos rūpėjo – tik uždirbti, skolas išmokėti.

Sugrįžus iš Italijos, pradėjo man dygti nauji sumanymai: išmokėjus skolas, važiuoti pasimokyti į Paryžių. Nu ir pradėjau su energija dirbti, taupyti, skolas likviduoti, ruošti kelionei į Paryžių, į kursus.

Išvažiavau į Paryžių 1909 m. rudenį. Pakilimas, energija tiesiog augo. Didelė praktika, vis nauji žmonės, užsidegimas naujo plano įvykdymu [...]. Toks užeidavo pasiilgimas savo krašto, kvapas dobilų lankėsi, ilgėjausi banguojančių rugių, savo lauko žemės. Rodos, mesk ir važiuok savan kraštan. Vėl galvoju: reikia sumanymą savo įvykdyt. Dariau daug klaidų su niekuo nepasitarus. „Mainos rūbai margo svieto“. Žinoma, aš dabar tik matau klaidas. Viena tai kardinalinė – nemokėdama kalbos, išvažiavau į kursus. Kol pramokau, daug prakišau. Nusivežus pinigus nepasidėjau į banką, bet po matrasu. Pati nepagalvoju, kad gali apvogti. Žadėjau prisipirkti, tik žiūriu – mano pinigai išgaravę. Pusė kurso neišėjau, pinigų nebėra. Pasiskolinu, o pabaigiau. Užsimokėjusi skolas, susitaupiusi pinigų, 1909 m. rudenį važiuoju į Paryžių.

Tais metais buvo Austrijos komunistų vadų valymas, gaudymas. Tai vienas mano globoj važiavo su manim į Paryžių. Anų laikų komunistai buvo labai solidiški žmonės, korektiški, su plačia erudicija. Man rodos, kažin kokie dievukai, kurie pajėgs likviduoti žmonių skurdą, nelaimės. Man rodos, humaniškumas begalinis, gyvenimas kitaip parodė. Su kuo važiavau, tai nežinau, nesiteiravau. Labai man buvo pravartu važiuoti su žmogumi, kuris pažįsta miestą ir jo papročius. Paaiškino man, kaip laikytis jaunai moteriai tokiam mieste. Aprodė miestą. Nuvedė mane į tą kvartalą, kur gyveno patys biedniausi žmonės. Autobusas ėjo tik prie to kvartalo. Nuo sustojimo vietos namai vis ėjo prastyn iki lūšnelių. Nepatikėčiau, jeigu pati nematyčiau. Koks kontrastas nuo centro prabangos. Tai buvo prieš 50 metų. Radę kalnelį, apžėlusį krūmokšniais, atsisėdome pailsėti. Pasakojo man apie ateitį. Turėsiąs tas vaizdas išnykti ateityje. Aš nudžiugus klausiu, už kiek metų tas gali įvykti. Atsako – 50 tai tikrai, gali ir greičiau. Kalbame gana gyvai, vis naujų klausimų užduodu, man įdomu. Staiga vienas jaunikaitis pro mus praėjo, susidūrė dviejų vyriškių akys. Man sako: „Eime mudu greičiau iš čia“. Veidas pasikeitęs, surimtėjęs, žingsnius paspartino, sukdamas į gatvę, kur didesni namai. Policininko nė vieno nėra, toliau tik

prie autobuso sustojimo. Jeigu žūsta kas tame kvartale, niekas nebesuieško, pati policija moja ranka, jeigu kur prisieina eiti į lūšnas. Ne tik ieškinio nesuranda, pasitaikydavo, kad vienas kitas dingdavo ir iš policininkų. Tokie labirintai, neįmanoma suieškoti, greičiau dingti ieškančiam. Tas pasi-vaikščiojimas įvarė man daug baimės, daug minčių sukėlė. Išsiskyrėme ir daugiau niekad os nebesusitikome su tuo nežinomuoju.

Pirmas dienas Paryžiuje apsigyvenau viešbutyje. Didmiesčio žmonių gyvenimas paveikė neigiamai, tuo labiau atvažiavus iš gamtos grožio vietovės. Kalnai, miškas, laukai, ramybė nesuderinama su didmiesčiu. Atsisėdu kartais bulvare ant suoliuko, stebiu žmones. Vieni bėga greit, kuklus jų apdaras. Kiti eina pamažu, pasipūtę, pasirėdę, išraiškos akių dvilypės. Mane labiausiai paveikė moterys. Aš jaučiausi labai pilnutė, jos tokios gražios, prašmatnios, rodos, kad aš jų vietoj būčiau – karaliaučiau. Vieną sykį sėdžiu ant suoliuko, šalia manęs graži mergaitė atsisėda. Aš pasitraukiau į galą suolo – žiūriu. Vyriškis priėjo drąsiai, balsiai sako: „Nori 15 frankų?“ Jinai – „25 frankų“. Besiderėdami nuėjo. Man tą girdint pasidarė baisu, liūdesys mane apėmė. Vis galvoju – tokia graži, jauna, taip save žemina. Vis dar neįsitraukiu į darbą, lankaus po muziejus, apatija mano nemažėja. Pradėjau dažnai lankytis [neįskaitoma]. Mintis užėina su klausukais, ar verta gyventi? Kokia prasmė? Kam reikalinga, ką galiu gyvenime padaryti? Vieniša vieniša jaučiuos. Skaitau laikraštį, kad toj gatvėj bus atidaryti kursai. Yra pensionatas. Nuvažiavau – šeimininkai simpatingi, duoda atskirą gražų kambarį. Apsigyvenau, pradėjau darbą. Atsikračiau nuo visko, pasinėriau į darbą. Vėl man nušvito gyvenimas. Naujos pažintys su kolegomis. Suvažiuodavo mokytis iš daugelio kraštų. Tam pačiam bute gyveno bulgarė, labai simpatinga, ispanė padauža, bet graži, nelabai rūpėjo specialybė. Rodos, nebaigė kursų. Nežinau apie ją... [nebaigta]

Baigdama galiu pasakyti – niekada nebuvo mintis atėjus, kad pasigailėčiau tą žingsnį padarius, paklausius savųjų, kurie taip buvo priešingi. Gailėjaus anksčiau nepadariusi. Trys dienos, pilnos laimės, grožio, šviesos, o treji metai – didelio vargo, rūpesčio, baimės, nedatekliaus. Žinau, džiaugiuos, kad aš pratėšiau, pailginau Jam [...] gyvybę, pakeldama kūrybinę nuotaiką darbui. Biliūno „Liūdna pasaka“

tiesiog iš mirties nagų išplėšta... Tuo labai džiaugiuosi, jaučiuosi padėjusi, esu prisidėjęs nors mažyčiu grūdeliu. Žmoguje daug visokių užkulisių, sunku viską aiškiai sužinoti. Teisti žmogaus negalima. Šaknys gilios, ne visos užčiuopiamos.

Mudviem suartėjus, pasižadėjom vienas kito skolas išmokėti, jeigu kuris mirtų pirmasis. Taigi po tos visos tragedijos, jeigu ne tas pažadas, priedermė, kažin ar nebūčiau nutraukus gyvenimo siūlo. Skolų išmokėjimas, intensyvus darbas, maskuojant savo vidaus būklę, palaipsniui mane išvedė į klaidžiojimą po gyvenimo mišką. Žinai, kaip miške – tai paukštėlis, žvėrelis, čia gėlytė, ten uogytė, kelelis išvedė į gyvenimo laukus, pievas.

Po skolų išmokėjimo gyvenimo sukūrys nutvėrė, verpetas gyvenimo pagimdė naują meilę, motinišką meilę. Gimė manyje jausmas, noras motina tapti, pergyventi gamtos moters paskirtį. Ta meilė yra gal dar stipresnė, ta meilė nesikeičia, niekas negali atimti, kol gyveni. Tas gležnas kūnelis, tos mažos rankytės, taip giliai įsisiurbti niekas negali, paliesti.

Jaunystė vieno, čia kito. Kaip gerai, kai abu kartu jungias! Turėjau gyvenimą labai gražų. Vėl esu likimui dėkinga, kad galėjau pergyventi stipriuosius motinystės jausmus.

Šeima [2-as, platesnysis, variantas]

1959 08 29. Rašo seserėnas,¹ kad mudvi (tos šeimos likučiai) parašytumėm anūkėliams apie jų prosenelius. Gal kiek jau pavėluota. Tos gražios didelės šeimos pagrandukai, – mažai žinojome, dar mažiau užsiliko, gal vienoje kitoje ląstelėje. Kada žmogus stovi ne prie gražaus gyvenimo slenksčio, o jo statybos pabaigoje, rūkai... Visa rūkai, vainikai padėti, baigta... Vyresniesiems, žinoma, tėveliai pasakojo, bet jie viską išsinešė.

Senelio, tėvo nuotraukų neturime, nežinome, nepažįstame. Ketvirtus metus ėjau, kai mirė mano tėvelis. Jo judesių, vieno kito žodžio tik mažas neaiškus ženkliukas tarsi dar yra. Viskas baigiasi, blėsta. Jeigu žmogus mokėtumei, kaip nori, gal sulipdytumei mažorinį gražų

¹ Vytautas Alseika – Veronikos Janulaitytės-Alseikienės sūnus, tuo metu pasitraukęs į JAV, žurnalistas.

vaizdelį. Deja, mūsų šeimos genealogijoje nesimato menininko, tik meno mylėtojai, gerbėjai. Mokslininkų – taip. Paveikslą, daiktą ne visi vienuo-
dai supranta, mato. Ką mačiau, atsimenu, pergyvenau savo laiku, pa-
sakysiu. Tai Jūs, mano brangieji, dovanokit, nenupiešiu, kaip norėčiau.
Kaip moku, taip šoku.

Gal man daugiau teko su mamyte bendrauti, aš vyresnė už Verutę.
Aš kaip katė glaudžiausi, tryniausi apie mamytę. Žinome visi, kai katė
glaudžias, yra glostoma. Verutelė turėjo daug savigarbos, pozityvi, nepa-
prašys. Stipraus būdo gimė, paliko visam gyvenimui. Užtai sukūrė moks-
lininkę. Mano būdas padaužiškas, linksmas. Mamytė vesdavos kartu pas
savo mamytę į svečius į Mikailaičius. Padaužikės nesivaržė, ji daug išgirs-
davo nesuprantamų posakių, kalbų. Daug paaiškėjo paūgėjus. Vienas kitas
trupinėlis užsiliko iki toliau. Vaikas esą negirdi, nesupranta – nesutinku:
vaikas griebia daug, ypač nežinomybės. Tuo labiau, kai kalba didieji, vyres-
nieji, kai ką kalba balsą sumažindami. Vaikas ištempia ausis, jeigu kas apie
jį sakoma, net išsiziojęs klauso.

Po tėvo mirties atėjo viena kaimynė raminti mamytės. Sako: „Kaip
tu, kūma, gyvensi, kaip tvarkysi devynetą vaikų?“ – „Pati nebežinau. Ber-
niukams šiek tiek paskirta, o tos dvi mažiausios paliktos Dievo valioj.
Tarnaus pas brolius. Kas joms dalelę galės duoti, tikrai našlaitės“. Tie po-
sakai nesąmoningai, bet giliai man įstrigo, užsidarė, išnyko, kaip negir-
dėta. Su laiku išlenda.

Turbūt manėjo penkti metukai. Mamytė, mano gražioji, gobėjo švie-
sia skepetaite, pirma vis tamsiom. Man rodė, gražesnės mamytės nėra
pasaulyje. Tikrai būta gražios, protingos moters. Jos vaizdas stovi man
akyse daugel metų praslinkus. Jeigu būčiau dailininkė, galėčiau nupieš-
ti. Ūgis – priklausė prie didžiųjų, veidas šviesus, skruosteliai rausvi, akys
rusvai pilkos, blizgančios, figūringa, noselė nedidelė, smaili. Linksma,
energinga, mėgiama kaimynų. Neraštinga, bet protinga. Pedagoginę gys-
lelę turėjo iš prigimties. Devynis vaikus valdė laisvai, ramiai, be didelių
barnių, baudų. Mamytė pasakė, ir to gana. Negirdėjau, kad kas išdrįstų
balsą pakelti, nepaklausytų. Mamytė neleido nei gerti karčemoj, nei rūkyt
bernamams. Namie, pasidarę alaus, su kaimynais galėdavo išgerti. Pačių vie-
nų devyni, dar vienas kitas pašalinis, jau didelis triukšmas, juokų, kalbų
daug. Bemokslė moteris, jauna likus našlauti, augino vaikus kultūringai,
kiek galima, stengėsi pramokyt.

Onelė. Tu, Ingyte, būdama pas mane paskutinį sykį, sakai, nori ži-
noti apie mano brolius ir visą šeimą. Kaip galėdama nupiešiu visus. Kiek-
vienas kitoniškas, savotiškas.

Tu jau žinai, kad mano geroji mamytė turėjo net velnio tuziną vai-
kų. Pirmieji keturi, apsidairę namie, net kojųčių nesuskubo sušilti pas savo
mamytę, skubotai iškeliavo pas Abraomą. Po tų keturių iškeliavusių gimė
dar devyni, visi augo kaip ąžuoliukai.

Pirmoji po tų visų nesančių gimė dukrytė. Sveikutis, gražutis vaike-
lis, augo gerai. Vos jau palakstė ant savo kojųčių, eidama trečius metukus,
atsiradus mažiukui, jautės mamytės padėjėja, globojo jaunesnius. O tų
vaikų mažyčių gandrelis nesigailėjo, nešykštavo, kas treči metukai vis po
vieną. Vis tai vyriausiajai Onytei rūpesčiai didėjo augant. Kas mamytei
padės, jei ne vyresnioji duktė. Taip užaugo ir paseno šeimos rūpesčius.
Nebuvo ji laiminga. Nepavyko jai sukurti šeimos, savo asmeninės laimės
nepatyrė. Ketverių metukų išdūrė akutę, tas jai labai atsiliepė. [...] Tais lai-
kais daktaro okulisto Šiauliuose nebuvo, tik Rygoje. Gal tėvas nesuprato
to būtinumo, nors mamytė prašė skubėti gydyti. Delsė važiuoti, vis ne-
išsirusošė, tą tolimą kelionę atidėliojo. Akutė buvo užkrėsta, susiformavo
votis, žuvo. Taip pavėlavo su važiavimu besirusošiant tėvui. Tas skausmas,
nelaimė paveikė psichiką. Jos vaikiškam veidely vienas kitas spindulys pri-
geso visam gyvenimui.

Skausmas, pergyventas vaikystėje, akies netekimas, atsispindėjo
veide liūdesiu. Šiaip labai liko be ekspansijos į gyvenimą, o į mokslą –
nė jokio patraukimo. Austi mėgo daug, bet rašto jokio marginiuose
nesukombinavo. Kadangi Onytė tokia nelaiminga, o tėvas jautės kaltas
nenuvežęs į Rygą anksčiau, tai jai paskyrė didelę dalį, – anais laikais
500 rb labai daug. Tėvas labai rūpinos tuo, kad kiek galėdamas jai išly-
gintų. Užtai kai jau užaugo, tai piršlių kaip varnų neatsigindavo, skris-
davo visi tik tykoję nutverti tuos penkis šimtus rublių. Buvo protinga,
suprato, kad ne jinai rūpi, bet tie jos pinigai. Piršliam buvo abejinga,
šalta, niekad ne užsidedavo. Bendrai neturėjo palinkimo šeimyni-
niam gyvenimui.

Vieną rudenio vakarą, jau gana vėlus laikas, girdim žvanga dunda
vežimas. Visi sužiurome per langą. Sustoję du vyriškiai prie mūsų kiemo
vartų. Du kailiniuoti braunas į mūsų kiemą klausdami, ar į tuos namus
pakliuvo ieškodami mergelės Onelės. Penkias mylias važiavo ieškodami.

Kaliksas atsako: „Taip, yra čia, kurios jūs ieškote“. Sumarmėjo visi į seklyčią. Piršlys pradeda kalbą, dairos mergelės, dėl kurios tokią kelionę darė. Piršlys toks man baisus pasirodė, aukštas, kailiniuotas, kišenės išpumpusios nuo butelių, ieško mano sesytės, kuri slėpėsi kamaroj. Surađęs atsivedė, pasisodino tarpe. Tuojaus piršlys pastatė vieną, kitą butelį ištraukęs iš kišenės.

Aš žiūriu su drebančia širdele, ką darys mano sesytei, kuri sėdi išsi-gandus, skarelę užsitraukus ant akių. Kaliksiukas kalbina tuos kailiniuotus svečius, mamytė deda vaises: sviestą, sūrį, skilandį. Geria, linksmai kalbasi, ją kalbina. Jinai tik murkso, vieną kitą žodį pasako. Piršlys taip įsika-rščiaivo, net trečią butelį pastatė. Rūpi tie nelaimingieji 500 rb. Iš merge-lės žodžio neištraukė, ar taip, ar ne. Taip piršlys išsivargino negalėdamas prakalbinti, butelius nebaigtus gerti susikišo į kišenę, išmarmėjo sakyda-mas: „Gal susipras kitą sykį, kai atvažiuosime“. Išvažiavus piršliams, ma-myte su Kaliksu iškalbėjo Onelei, kodėl taip užsispyrusi tylėjus. – „Man jie nereikalingi, aš jiems penkių šimtų neduosiu“.

Piršliams išvykus, Onelė pralinks mėja, visoj gryčioj tą vakarą tik juo-kias, tik kalba kiekvienas savo. Visas vaises iš seklyčios sunėšė į gryčią, pagyvėjimas dar didesnis, kalbų, juokų. Kai jau nustojo visi piršliai važia- vę, meilės jausmus nors platoniskai turėjo išgyventi, mylėjo kunigus. Savo tuos penkis šimtus atidavė broliui Juozui baigti seminarijai. Tie pinigai mamytei daug padėjo ir visiems mums mokslo eigai. Vienas, atsistojęs ant kojų, padėdavo kitiems.

Visgi jinai buvo nelaimingiausia už visus. Viena akim. Liko vieni-ša, be šeimos, gyvenime priklausoma nuo kitų. Vis turėjo laukti, kad duotų. Laimė, būdą turėjo pasyvų, ramų, be užmojų, neturėjo nei gabu-mų, nei norų didelių. Bažnyčioj nusiramindavo, kaip kokioj užuovėjoj. Materialiai buvo aprūpinta kasdieniniame gyvenime. Mirė turėdama virš 80 metų.

Kaliksas. Onelė stipriai stovėjo ant savo kojų. Trečius metukus jau pradėjo, mamytei pasidarė daug lengviau. Naujas džiaugsmas, nau-jas vargas. Tėvų laimei gimė berniukas. Sveikutis gražutis. Pavadino jį Kaliksu. Būta ypatingai gražaus, kiek paūgėjęs visų dėmesį patraukdavo. Šviesūs plaukučiai, banguoti, gražios mėlynos akutės. Taisyklingi veide-lio bruožai ir labai meilaus būdo. Augo kaip ant mielių sveikutėliausias.

Gyvenimas pilnas džiaugsmo. Po pirmojo dar buvo penki berniukai, bet Kaliksiukui meilė tėvų buvo viena iš didžiausių, po pirmųjų mirusių.

Kiek paūgėjęs stengėsi viskuo tėvui padėti. Pilna harmonija tarp tėvo ir sūnaus. Ne tik tėvui, bet ir mamytei stengėsi kuo galėdamas pa-sitarnauti, niekados nenuskriaudė jaunesniųjų. Iš mažens mylėjo gamtą, gyvulius ir silpnesnius už save užjausdavo. Darbštus, nuoseklus darbe, principingas, teisingas. Visų buvo mylimas iš mažens. Mamytei nieka-dos nepasakė šiurkštesnio žodžio, pats nesibarė, kitiems neleido. Su-manus, gabus, kantrus, jeigu būtų gavęs mokslo, gal būtų buvęs žymus gamtininkas. Tėvas buvo numatęs jį palikti ūkyje, kaip vieną iš stipriau nusimanančių ūkininkauti. Po jo [dar] buvo penki berniukai ir dvi mer-gytės. Žinoma, tėvas rinko stipriausį palikuonį visu kuo. Tėvas mirda-mas paliko Kalikšą šeimininkauti, padėti auginti jaunesnius mamytei. Neilgai jam teko šeimininkauti Malavėnuose. Sulaukęs vos 20 metų, sutiko gražią gerą mergaitę, ūkininkaitę, išėjo užkuriom į Mikailaičius, palikdamas savo vietoj jaunesnįjį brolių Petrą. Tarp Kalikso ir Petro buvo Juozas, tai jį tėvas leido į mokslą.

Kaliksiukas toks buvo sumanus, sugebėjo net du ūkius valdyti: savo ir Malavėnuose, kol Petras įgudo, pramoko. Beveik kas rytą atjodavo pasi-tarti, nurodyti darbų eigą, kad tik mamytei būtų ramiau.

Kaliksui ūkis augo kaip ant mielių. Didžiausias nuoseklumas dar-be, tiksliai planą pildė visą nustatytą. Kai vedė, žemės turėjo tik 25 ha, puikiai apdirbo, laiku pasėjo, laiku nuėmė. Neraštingas, gamtos prajovus nujausdavo instinktyviai. Metai iš metų sudarė galvoj kalendorių. Atsi-gulęs daug galvodavo, puikus matematikas, apskaičiuoti, kaip iš pirties dūmai paleisti. Atmintį turėjo. Oro atmainą nustatydavo iš vėjo krypties, saulėlydžių, iš debesų ir žvaigždžių, mėnulio. Tuojaus sulygindavo, praei-tus laikus atsimindavo, beveik neapsirikdavo. Laiku suveš, laiku nupjau-s derlių. Pažinimas podirvių kaip gero agronomo, taip buvo išsimiklinęs. Per keliolika metų žemės turėjo tris kartus daugiau. Paskiaus išsikėlė į vienkiemį, buvo pavyzdinis ūkis tame krašte, Šiaulių apylinkėj.

Prisiminiau vieną gražų bruožą, kaip neleido skriausti silpnesnio. Buvau dar maža, viešėjau pas Kaliksiuką Mikailaičiuos. Buvo tai sekma-dienis. Girdime triukšmą gatvėje. Išbėgom mudu pažiūrėti. Veda gatve stumdydami mušdami nelaimingą kuprotą vyruką. Pasirodo, tolimesnis Kaliksiuko kaimynas. Pamatęs tą vaizdą, sustabdė visus veiksmus. Visi

šaukia, kad tas nelaimingas Antaniukas norėjęs arklį pavogti. Tas turėjęs tikslą tik pajodinėti. Kaliksas Antaniuką parsivedė į gryčią, apsiraminusi nuvedė namo, gerokai buvo apkruvintas. Taip šio savimeilė buvo užgauta, nebegalėjo pakęsti paniekos žodžių, pardavė savo žemę Kaliksui, pats išdūmė į Ameriką.

Kada tik atsirasdavo pas mamytę Kaliksiukas, visados mudviem su Verute atnešdavo lauktuvių. Žiemos metu – obuoliukai kaip saldainiukai. Taip ir laukdavom su mamyte brolyčio atjojančio.

Rodos, jis nieko nenuskriaudė gyvendamas, bet jį likimas žiauriai nuskriaudė. Šeimą turėjo labai gražią. Sugyveno darniai su žmona. Pats nei rūkė, nei gėrė, karčemos nelankė. Turėjo 12 vaikų, tik šešis užaugino. Trijų užaugusių vaikų pačiam žydėjime nustojo. Vyresnioji duktė mirė po gimdymo (28 m). Vienas sūnus iš kariuomenės grįždamas žuvo 24 m. Trečias Šiaurėj badu mirė 33 m. Pats su žmona mylima Šiaurėj guli nežinomuose svetimuose laukuose, dar skaudžiau – svetima žemė.

Juozas. Kaliksiukui einant trečius metukus, gandreliis jį apdovanojo mažu broliuku. Džiaugsmas buvo visiems, tėveliams ir Onelei su Kaliksiuku. Pavadino, pakrikštijo Juozu. Sveikas, augo gražiai. Judraus būdo, paūgėjęs daug šposų pridarydavo. Jam viskas buvo įdomu: patraukti, pažiūrėti, numesti, paliesti. Tuojaus vyresnieji gauna barti, kad nežiūri. Tas visai natūralu. Tėvai džiaugėsi savo trejetuku augančiu.

Atsiradus po kiek laiko dar vienam berniukui, tėvas pradėjo pakaušį krapštyti, kad vieną berniuką reikės leisti į mokslą. Nepagalvota tėvo, kad dar laukia savo eilės trys bernai ir dvi dukros. Kai jau buvo visi šeši sūnūs atkeliavę, tėvui rūpestis vis didėjo, kaip išdalyt visai nenualinius ūkio. Tėvas, būdamas taupus, darbštus, galvojo visus gerai aprūpint gyvenime. Juozą ir jauniausią Augustiną leisti į mokslus, imant jų dalį kasdieniniam pragyvenimui, mokslui. Tėvas bijojo išdalinti ūkį, neužsimoti daugiau vaikų mokinti, o mamytė, kad tik daugiau.

Tėvas iš mažens visus vaikus pratino prie darbo, visiems darbas duodamas pagal amžių. Piemenukų ilgai nereikėjo samdyti, vienus pakeisdavo kiti. Kas sulauks šešerių metų – tuojaus ganyti. Dar Juozukas neužbaigė savo piemenavimo tarnybos, tėvas išvežė į Šiaulius mokintis. Tais laikais batai ne madoj, – per didelė prabanga, dar mes, vaikai, nė vienas neturėjome, neavėjome. Tėvas nepagalvojo, kad vaiko nebūtų galima vežti be batų

mokintis. Gimnazijoj beveik visi miesčionys, jie kito apavo nepažįsta, nežino, iš pat mažens batuoti. Vienam išsiskirti nejuoku tarp kitų. Mamytė tą labai atjautė, pardavė rugių pūrą ir batus intaisė. Nors milinis švarkelis, bet batuotas mažai skyrės nuo miesčionių. Egzaminus išlaikė gerai, buvo priimtas į gimnaziją.

Buvo madoj tuomet „kvatieros“ mokiniui. Moteris ar šeima, kuri nori turėti uždarbio, laikydavo po kelis mokinius. Jeigu turėjo kelis mokinius, sumani šeiminkė visą savo šeimą pramaitindavo. Juozelis buvo apgyvendintas vienoj tokioj „kvatieroj“, tiesiog badavo vaikas. Nesiskundė, dirbo, mokinos gerai, kad tik pabaigtų keturias klases.

Tėvui mirus, Juozelis buvo perėjęs į ketvirtą klasę. Tėvas gyvendamas vis galvojo apie Augustiną, nes jam rodėsi vienas iš gabiausių – pats mažasis. Paskutinį momentą atsisveikindamas, palikdamas krūvą vaikų mamytei, prašė tik Augustiną mokinti. Mamytė pasitarus, apgalvojus, kaip galima būtų pigiau, pasamdė butelį, išvežė tris vaikus mokinti. Klausimas, kurį sūnų, ar Jurgį, ar Praną. Paskutinis gabesnis, bet iš metų išėjęs. Mamytei šovė mintis pakeisti metrikus. Išvežė Praną.

Juozas tuojaus persikėlė iš „kvatieros“ į savo butelį. Onelė šeiminkavo. Keturis vaikus mamytė aprūpindavo Šiauliuose. Juozelis stropiai dirbo, ruošė savo du broliukus į gimnaziją. Vieną į pirmą klasę, kitą į prirenjamąją. Per metus buvo paruošti ir įstojo į gimnaziją. Tuo mamytei daug padėjo, palengvėjo. Pradžia visados sunkiausia. Kol išsijudina, kaip sunkus vežimas rieda. Juozas ypatingai buvo geras, rūpestingas. Visas pastangas dėjo, kad tik išlaikytų, pats mokinos, kad samdyti nereikėtų, mamytės neapsunkintų. Labai buvo persiėmęs mamytės vargais, rūpesčiais po tėvo mirties. Taip visą gyvenimą mamytės rūpesčiais persiėmęs buvo. Kiek galėjo, kiek pajėgė moraliai, medžiagiškai mamytei padėjo šeima rūpintis, ne tik mokslu, bet ir ūkyje palaikė, kad nesusmuktų.

Baigęs keturias klases, važiuoja į seminariją, pinigų nėra. Tuos du [brolius] reikia mokinti, nenutrauksi. Juozas tėviškai susirūpinęs savo išvažiavimu, kad nepakenktų berniukams. [Paprastė] Onelės jos dalį paskolinti jam. Kadangi jos netraukė šeimos kūrimas, nesiruošė tekėti, su noru broliui paskolino. Labai sunkiai, vargais negalais užbaigė seminariją. Atsištojęs ant kojų, visom keturiom griebėsi padėti visiems.

Mamytės geri tik norai, be stiprios pagalbos nė jokiū būdu nebūtų pajėgus penkis vaikus mokslinti. Dažnai mamytė ir ūkyje dirbantiems

kalbėdavo: „Reikia mokinti, reikia pavargti, paskui bus geriau. Nejučiuo-
mis atsiims savo dalis, paskui ūkis galės klestėti“. Mamytė buvo laiminga,
turėdama jai prijauciantį patarėją ir stiprų padėjėją. Patarimai jo visados
buvo geri, rytojų toliau matantys. Neužmiršdavo ir apie mudvi pakalbėti,
kad reikia pamokyti, kai pabaigs berniukai. Mudvi palaukusios išsiveržėm
kaip vulkanai mokintis, – neatsisakė, padėjo gerasis brolytis.

Paskiaus rūpinos brolio vaikais, visokiais patarimais, kad tik vaikus
mokintų. Spaudos draudimo metais platino savo krypties spaudą. Knygne-
šiams visados rasdavo vietą pernaktuoti, pavalgyti. Vieną sykį laimingai
išplėšė iš žandarų rankų du knygnešius. Atėjo suimti. Juozas, pamatęs
žandarus žengiant į triobą, sako knygnešiam: „Tu, vargonininke ir zak-
ristijonai, bėkite į bažnyčią, aš skubinuos pamaldoms“. Važinėdamas po
parapiją, kalbindavo tėvus leisti vaikus į mokslą. Stengė kuo daugiausia
elementorių išplatinti. Kiek sugebėjo, dirbo švietimo darbą. Klebonauda-
mas mirė, virš 70 metų išgyvenęs.

Pranas (kunigas). Še tau, gandreli atneša dovanų vėl sūnų.
Užtai gražus, net už vyriausiąjį Kalikšą gražesnis. Pirmasis šviesus, šitas
kiek tamsesnis – šatenas. Plaukai banguoti, šviesios akys, ūgiu aukštesnis
už Kaliksiuką. Švelnaus būdo. Gyvenime labai buvo visų mylimas.

Vardus mamytė taikė kokio nors šventojo, nepaprasto, kuo nors pa-
sižymėjusio. Žinojo, mamytė girdėjo apie šventą Pranciškų, geras, pamal-
dus. Jautės gerai pasimeldęs, jeigu kam yra gerai padaręs. Giliai mamytei
tie žodžiai įstrigo galvon. „Jeigu bus berniukas, duosiu vardą Pranciškaus,
gal bus pamaldus ir žmonėms geras“. Tam ketvirtam berniukui vardą
duoti pataikė. Tikrai nuoširdžiai pamaldus, labai gero būdo, visuomeni-
ninkas visa dūšia. Tapęs kunigu, buvo tikras, nesulaužė gyvenime savo
luomo celibato įstatymo, priklausė prie mažo būrelio išimčių. Rodė tie-
sumą būdo ir stiprumą.

Tėvas gyvendamas nenumatė jo mokinti, tik Juozą ir Augustiną. Gal-
vojo, ir taip bus sunku du vaikus mokslinti, nes susiję su daugybe išlaidų,
o čia baimė, kad ūkis tarp vaikų per daug nesusmulkėtų.

Po tėvo mirties jau reikėjo vežti Augustiną pas Juozą, maisto vežti
dviem į „kvatierą“. Žinoma, labai daug reikalaujama. Mamytė pagalvojo,
jeigu tą maistą patiems gaminus, drąsiai pramaitins trečią žmogų. Pasam-
dė butelį, Onelė išvažiavo šeiminkauti. [...]

Rodos, per metus Juozas paruošė abu, vieną į prirengiamąją, kitą į
pirmą klasę. Tas mamytei daug padėjo, mokslas nieko nekainavo. Suma-
žėjo baimė ateityje, pasirodo, kad galima stumtis. Pranas, baigęs keturias
klases, nutarė stoti į seminariją, tai turėjo laikyti kitoj gimnazijoj savo var-
du. Juozas, jau pažinęs tikrai to savo luomo gyvenimą, gilumoj apsvylęs,
griežtai atkalbinėjo Praną. Sakė: „Būti tikru kunigu labai sunku“. Tas nie-
ko nepadėjo. Pranas buvo ištikimas savo pažadams. Tai būta retenybė tam
luome. Pranas priklausė prie išimčių. Pirmoji jo parapija buvo Troškūnai.
Išbuvo keletą metų. Išlaikė savo lėšomis keletą mokyklų [?], elgetų. Spau-
da buvo draudžiama. Pirmosios mokyklos aprūpino vaikus net elementori-
ais. Platino laikraščius savo parapijoje. Žinoma, tas žmonėms ėjo į naudą,
aplinka šviesėjo, ledas pralaužtas. Neliko, kad žandariai būtų nepastebėję,
nes iki to laiko, kol nebuvo Prano Janulaičio, visai buvo ramu, vaikai lankė
rusiškas mokyklas valdiškas. Kai savosios atsirado, vaikų skaičius valdiš-
kose mažėjo. Pažangioji spauda į Troškūnus ėjo iš Panevėžio ir Anykščių.
Takelis buvo Biliūno pramintas.

Caro valdžią versti, spaudą gražinti – Janulaitis tam obalsiui pritarė.
Ne kartą man sakė – saugokis pakliūti žandaram. Aš išsigelbėjau, jis, na-
bagas, buvo ištremtas keleriems metams [2 m.] į Rusiją, į Smolenską.

Prasidėjo Rusų-Japonų karas. Nuobodus gyvenimas be darbo, pa-
galvojo sau, naudingiau būtų būti fronte. Vieną gražią dieną pasiprašė
valdžios, kad jį išleistų važiuoti į frontą. Vyresnybė jo prašymą išpildė.
Būdamas fronte, ne tik guodė sužeistus kareivius šiltu žodžiu, aprūpino
tikiybėmis apeigomis desperatiškoj mirtinoj valandoj. Subūrė lietuvius
kareivius, aprūpindamas laikraščiais. Dalinos, ką turėjo, ką gaudavo.
Savo švelnumu, gerumu traukė prie savęs net svetimtaučius kareivius
mirties valandoje. Ne vieną apramino toj sunkioj valandoj pats tikėda-
mas. Ne vienas šaukė jį: „Tėve gerasis, atėik pas mane, mirštu“. Vieni
prašė tikiybės palaimos, kiti laišką parašyti tėvams ar mylimai merge-
lei. Užsirašęs adresą, jei nespėjo, pasiūsdavo atvirutę į nurodytą vietą.
Žmogus buvo principingas.

Pasibaigus karui, sugrįžo Lietuvon laisvas. Bausmė buvo sumažinta,
sutrumpinta. Apsigyveno Ugionyse. Labai graži vieta, gamtos apdovano-
ta, netoli Dubysa. Pabuvęs metus ar daugiau, persikėlė į Betygalą. Mylėjo
žmonės jį labai. Po Rusų-Japonų karo mes atgavomė spaudą, tai lietuviškas
mokyklas lengva buvo steigti.

Mylėjo žmones, dirbo visuomenei. Buvo švelnus, teisingas, tik ne- teisingai žiauriai baigė kančiose savo gyvenimą. Kalėjime, giliai Rusijoje, Vladimire.

Jurgis (geriau pasakius, Jurgelis). Na ir kūrybinga ta mūsų mamytė. Vaiką pagimdyti, kaip ropę išrauti. Natūralu, pati gamta nuo visų bakterijų apsaugoja. Rodos, viskas sterilizuota, nė mažiausių komplikacijų. Gimsta penktas berniukas. Tėvams būtų neprošal jau mergytė, nors dėlei įvairumo. Mamytė ramindama sako: „Kaip Dievas davė, taip gerai, by tik sveikas, vis daugiau bus darbininkų, neberekės svetimų samdyti“. Vaikai augo greit.

Ryte Onelė (vyriausioji), radus naujagimį, nustebo nepamačius gandrūko. Pirmas žodis: „Ar sesytė? Mamytė, tegul gandras verčiau atneša mergytę. Nusibodo man tie vaikai“. Žinoma, kaip vyriausia, turėjo apie visus rūpintis, nes buvo didžiausia pagalbininkė mamytės. Ar atnešti ką, ar mažesnieji pagloboti – vis Onytė. Mamytė tik džiaugės, kad vaikutis gimė sveikas, buinas, gražus, mėlynos akutės, plaukučiai vingiuoti. Tėvas žiūrėdamas galvą krapšto – bus geras artojas. Žemės sklypelį gaus. Gimė storulis, ramaus būdo, augo puikiai.

Tėvai galvojo, kokį vardą duoti. Artojui geram reikia gyvulius mylėti. Šventas Jurgis, – Šiauliuose buvo garsūs atlaidai, – buvo garbinamas kaipo gyvulių globėjas. Žmonės aukodavo šv. Jurgiui mėsos, kiaušinių, mažesnius gyvuliukus, kaip aviną, vištą, veršėlį, kad tik apsaugotų nuo ligų, nelaimių jų gyvulius. Mamytė tais metais gražų aviną nuvezė. Ant altoriaus nepadėsi gyvo, tai tiesiai į kleboniją. Klebonija su šeimyna sudorodavo.

Penktajam davė vardą Jurgis. Neapsiriko. Mylėjo žemę ir gyvulius užaugęs, labiausiai arklius – gal kaip nė vienas iš mūsų šeimos. Važiuoja, būdavo, kur nors. Privažiuoja kalniuką, tuojaus pats iššoka iš vežimo sakydamas: „Jau neskrieja, lipkite“. Jeigu mato, kad arklys įsitempęs arba važiuoja su vežimu, nemuša arklio, kalbasi kaip su žmogum – trauk, Bėri ar Širmi, greit užlipsi, įkopsi į kalniuką, pailsėsi. Pats vežimą stumia. Matydamas, kad arklys pradeda šilti, akmenuką pakiša po ratais, kad gyvulys atsidvėstų, neriedėtų vežimas. Arklys ramiai pailsi gaudamas kiek užėsti. Jo rankose nesušildavo. Brolis Petras visai kitaip žiūrėdavo gyvulį. Sušildavo ir botago gaudavo. Taip Jurgiukas apsieidavo būdamas jaunas. Kaip toliau buvo, tegu pasako kiti iš artimųjų.

Polinkio į mokslą neturėjo, tam gabumų trūko. Tėvo, galima pasakyti, būta psichologo. Iš pat pirmų dienų Jurgį paskyrė prie žemės palikti. Iš mažens mylėjo gyvulius ir žemę. Gero, ramaus būdo. Kartais varome žąsų pulką (tais laikais daug žąsų augindavo) į lauką. Matydamas šlubuojantį žąsiuką, kalbina, ima ant rankų. Žąsiukas ramiai tupi priglaustas. Jeigu matydavo, kad paleistas atsilieka, nusinešdavo namo, paleisdavo kluone aprūpindamas maistu. Su gyvuliais kalbėdavosi kaip su žmogum. Gyvuliai jį suprasdavo, labiausiai arkliai. Tik tvarto duris atidarydavo, tuojaus arkliai, galvas pakėlę, savotiškai užkalbindavo, prabildavo. Buvo vienas arklys Bėris piktas, kandžiodavo, gaudavo už tai mušti. Jurgelis su Bėriu sugyveno puikiausiai. Pasikalba, pakaso, paglosto – suprasdavo; jausdavo gyvulys.

Man pačiai teko nuo Bėrio negerumų baimės patirti. Nori žmogus supančioti ar išpančioti, būdavo, pasilenki prie kojų, tai jis capt už skepetaitės, išsigąsti, pabėgi, gyvulys skubinas, tapena į draudžiamą zoną. Ne vieną ašarėlę reikėjo išlieti, kol sutvarkydavai išėjus naktigonio. Jeigu Jurgelis pančioja, sako: „Bėri, stovėk“, – klauso. Jodinėti mėgau, buvo greitas. Parjojus šaukiu: „Jurgi, atsiimk savo Bėrį!“

Jurgelis neilgai piemenavo, metus ar dvejus, paskutinis šeimoj. Augustinas, aš, Verutė. Mums neteko piemenauti, paganydavo užvaduo-dami. Tik tiek tos malonios tarnybos. Mums tik žąsiukai paganyti, pri-žiūrėti teko.

Jurgelis, dar iš piemenio neišėjęs, pasidarė pusbernis. Buvo Petro dešinioji ranka padėdamas ūkį tvarkyti. Kaliksui išėjus užkuriom, paliko Petrą dar nepilnametį ūkininkauti. Mamytės nurodymu neblogai šei-mininkavo, keturiem broliam pasitraukus iš ūkės. Vyriausias apšvedė, trys – į mokslus. Šiauliuose mokinos, žinoma, ūkis turėjo maitinti.

Išsikėlė iš kaimo į vienkiemį, gražiai be vaidų susitvarkė Petras ir Jurgis su žeme. Ūkio nesusmukino, taip tėvo norėta. Jurgis, kaip jaunesnis, gavo žemės prie miesto. Nedidelis gabalas, bet Jurgis gerai mokėjo išnaudoti, išdirbti. Ūkis kaip ant mielių augo darbštumu, sumanumu. Mamytė su Onele persikėlė pas jį gyventi. Jurgelis kažko pradėjo ilgėtis, trūksta ko tai. Vyras pilnametis. Natūralu, gamta savo reikalauja. Užtai jam ir pavyko surasti mergytę kaip retai kam. Ieškinyš nebuvo pagrįstas materialine puse. Dvasinis turtas vyravo. Šiaip gyvenime kapeiką taupė, brangino.

Daugiau kaip pusę šimto praslanko. Linksma, gera prisiminti (rašydama pati juokiuos) nuskridus į jaunystės dienas. Kas gali būti geriau už jaunystę žmogui. Rytas galingas, žavingas. Tas labiausiai ir vertina, kuris jau stovi prie gėstančių spindulių slenksčio.

Man gyvenant Panevėžy, atvažiuo Jurgelis manęs aplankyti. Buvo tarp mudviejų vidaus bendrumas. Iš pat mažens neprisimenu, kad būtų mane nuskriaudęs. Jei užpykinau kuomet, tai aš pati kalta. Mėgdavau su berniukais muštis, žaisti. Ripką mušiau su berniukais. Suptis daržinėje po balkiu ko aukščiausiai. Supynę padarydavo, ripką išpjaudavo – Jurgelis. Daug sykių apgynė mane nuo velnio. Būdavo, įtempiam pintinę bulvių kepti į jaują. Girdėjau pasakojant, kad po ardais jaujoj velniukai šildos. Šaukiam Jurgelį kaip vyresnį apginti mudvi. Stovim prie jaujos durų, širdis nerami – kad tik velnias mudviem durų nepravertų. Jurgelis atsiranda bumbėdamas: „Jūs, tridės, negaišinkit manęs. Ko čia bijot, velnias kryžiaus bijo“. Jurgelis žengia pirmas, aš iš užpakalio žengdama dairaus į visas puses. Ramu, gera, velniai išlaksto. Bulves sužėrusios krosnin, laukiam iškepančių.

Mūsų šeimoj paprotys gražus: jaunesnieji klauso vyresniųjų, o tie neturi skriausti mažųjų. Arba man išvažiuojant mokintis mamytė sako – šiandien reikės vežti Julę į Šiaulius mokintis. Žinoma, tas Petriukui nepatiko, nes nori pradėti geriau gyventi, neseniai buvo nustojęs broliam vežioti, tai vėl naujas rūpestis, išlaidos. Petriukas sako: „Šiandien toks purvas, arklys vežimo nepaveš“. Jurgelis sako: „Duosiu avižų Bėriui ir nutemps“. Mamytės įsakyta, klausyti reikia. Petriukas įmetė į vežimą tris glėbius malkų, žabų. Jurgelis sako: „Nors malkų reikėjo, sušals kaip varlė“. – „Niekis, tegul pabando, bent greičiau parbėgs uodegą pašalus“. Jurgelis, privažiavęs vežimą, priėjęs prie manęs, sako: „Tylėk, gal nesušalsi, sekmadienį atvešiu gerų, beržinių“. Taip ir buvo. Gavau kaip saldainiukų, išdžiovintų sausų pliauskų. Tik degtukus prikiši, malkos pleška, net smagu žiūrėti. Arba joju naktigonio, Jurgelis neužmirš pažiūrėti, ar Bėrio geras pantis, kuris buvo sunkiai pančiojamas. Daug šviesių valandėlių man yra suteikęs vaikystės, jaunystės laikais. Man dabar toks gražus juokas, kai jisai mane barė už flirtą labai teisingai. Mokinausi Šiauliuose, tuo laiku Augustinas mokino. Išvažiavęs paliko savo draugą Mykolą Tomkevičių. Po kiek laiko pradėjome šaudytis akimis.

Išvažiavus [šiam], man pasidarė gaila. Kaip tik tą dieną Jurgelis atsirado, mato – mano akys ašarotos. Klausia: „Ko tu žliumbi?“ Sakau: „Mokytojas išvažiavo, nematysiu“. – „Tu dėl berno žliumbi, rasi daug gražesnių, geresnių“. Man kaip ranka nuėmė. Pralinksmečiau – gražesni, geresni.

Viešint Jurgeliui pas mane Panevėžyje, atėjo Jonas Biliūnas. Pavakarieniavę susėdome visi trys, pradėjo Jonas dainuoti, o balsą turėjo labai gražų, dainų mokėjo begales. Susižavėjo Jurgis. Svečiui išėjus, sako: „Sakiau, rasi daug gražesnių. Bent vyras, iš stuomens ir iš liemens. Kai kalba, yra ko klausytis, kai dainuoja, net širdį veria“.

Kalbamės mudu linksmai apie šį, apie tą, pradėjome kalbėti apie ženatvę. „Jurgeli, reikia tau ženytis“. – „Jei jau tu patarsi, gal paklausysiu. Rask tokią mergytę, kad būtų graži, dainininkė ir darbininkė“. – „Gerai, tik daugiau nereikalauk nieko. Sutinki? Duok ranką, tik tiek, daugiau ne“. – „Galiu duoti ranką, žinau, tokios nerasi“, – Jurgelis juokias iš manęs žiūrėdamas. Sakau: „Būdamas pas Juozą, ar nepastebėjai tenai gražios mergytės?“ – „Mačiau, nešpėtna padavinėjo pietus. Nelabai žvalgiausi“. – „Dar vienas jos privalumas – labai gero būdo. Sugrįžęs nuvažiuok pas Juozą“. Kaktą suraukęs dvejodamas sako, jog čia tarnaitė. „Tarnyba žmogaus nežemina“. Pakrapštė galvą: „Pažiūrėsiu sugrįžęs“.

Juozas klebonavo Lydavėnuose, netoli Šiaulių. Ilgai nelaukęs nudūmė, nerimastavo jo širdelė. Mamytė, pastebėjus jo susimąstymą, paklausė. Pasisakė mamytei, kad aš jam įkalbėjus važiuoti apsidairyti. „Pasižadėjau Julei“. Mamytei akys sužibo iš džiaugsmo. Nuo pirmojo pamatymo krito į akį. Pagalvojus ne kartą: „Ot būtų gera martelė“. Taip patiko mamytei savo gerumu, švelnumu. Atsiradus Jurgeliui Lyduvėnuose, kaip tik Juozas buvo išvykęs kažkur su reikalais. To tik ir reikėjo. Priimdama svečią išsikalbėjo. Užsidegė berniukas nuo pirmo pamatymo. Na ir būta tos mergytės švartutės, gražios dūšia ir kūnu! Menininkas su stipriu teptuku galėjo atvaizduoti. – Tikras gamtos, pavasario žiedas. Gerumas, paprastumas. Tos žibančios tamsios akys, šypsena, – tai puokštė gėlių!

Nors jam piršo daug turtingų, nė viena nebeatiko. Vedė Ievutę. Sugyveno labai gražiai. Ūkis [augo] gyvenant su Ievute kaip grybai po lietaus! Visi gėrėjos, džiaugės. Turėjo keturis vaikučius. Dvi mergaitės, vyresnioji panaši į motiną, baigė abi aukštąjį mokslą. Berniukai, pamokinti po 5 klases, baigę paliko šeiminkauti prie žemės.

Galas tų laimingųjų tragiškas. [Sovietmetis. Visi vaikai užjūryje.] Tiek tos laimės, kad savo krašte kaulus paguldė. Be savo pastogės, svetimam kampelyje. Jurgelis, tris savaites gulėdamas mirties patale, levutės rankos kelioms minutėms nenorėjo atleisti. Po kiek laiko ir jinai, apendicitu susirgus, iškeliauo.

Kitą dalį jų gyvenimo, kurie arčiau gyveno, daugiau galės parašyti. Jurgelis – mano šviesiausias vaikystės – jaunystės prisiminimas. Būta gero broliuko.

Petras. Dar pustrėčių metų nesuskubo praeiti, jau naujagimis šaukia. Ketvirtą sūnų pavadino Petriuku. Tik išvydus jam pasaulį, tėvas jau paskyrė jį prie ūkės.

Buvome iš viso devyni. Keturi mamytės ūgio, aukštesni, penki tėvo – žemesni, storesni. Petriukas buvo judrus, linksmas. Pasimušti mėgdavo, net vyresniuosius apkuldavo. Paūgėjęs mėgo dainuoti, šokti. Su fantazija berniukas, gražus. Apsirgo raupais, sugadino jam, nabagui, veidą. Buvo greitas, darbštus, bet ūkininkaujant nebuvo toks nuoseklus kaip Kaliksas.

Kaliksui apšvedus, išėjus ūkininkauti į žmonos ūkį, Petriukas dar nepilnametis pasijautė vyriausias ūkyje, netekęs keturių brolių, – Juozas ir Pranas su Augustinu ėjo mokslus. Petras su Jurgiu turėjo tą naštą ūkio pakelti su dideliais vargais, kol atsistojo vienas ant kojų. Baigus Juozeliui, ūkis atsidvėsė. Pinigines išlaidas vienas Juozas padengdavo, iš ūkio tik maistas tiekiamas į Šiaulius. Tais laikais produktai buvo pigūs, surinkti tą rublį buvo sunkoka. Sunkiausia tai buvo mamytei visus aprūpinti.

Pranui išvažiavus į seminariją, Malavėnų kaimas skirstė į viensėdijas, kolonijas. Nors žemės gavo ir daugiau, bet daug blogesnės. Kol tą žemę įdirbo, įvedė tvarką, daug vargo buvo. Sutvarkęs visus trobesius ir ūkį įvedęs į vagą, Petras sugalvojo ženytis. Ir būtinai šu turtinga. Turtą tai surado, kaip galvojo, bet palaimos gyvenime nebuvo. Nenuostabu, ieškojo turtų, bet ne žmogaus. Neatitiko būdai vienas kitam. Užaugino keturis vaikus, aukštojo mokslo nė vienas nepasiekė.

Mirė virš 70 metų.

Augustinas. Buvo labai mėgiamas visų. Ne vieną pamokino skaityti, rašyti. Bendrai jodavo naktigonio. Pusbernio amžius labai godus

žinioms. Juo toliau, juo daugiau atsirasdavo laikraščių, knygelių, net maldaknygių gražių. Už draudžiamos literatūros skaitymą Augustiną išmetė iš gimnazijos. Visa laimė, kad dar leido persikelti į kitą, į Rygą.

Sulikvidavo Šiauliuose butelį. Praniukas išvažiavo į seminariją, Augustinas į Rygą, ir tas išėjo jam į gera. Kitoj aplinkoj, su aukštesne kultūra, horizontas plėtėja. Augustinas visai pasikeitė. Pamatė mergaites taipogi mokinantis, apie nutautėjimą negalvojo. Susitiko su mergaitėmis lietuvaitėmis, matė ir kitų tautybių, ypač latvaičių. Pradėjo galvoti, kad ir mudvi su Verute reikėtų pamokyti. Parvažiavęs atostogų, stengėsi mudviem daugiau duoti. Juozui pradėjo po truputi sakyti, kad reikia mergaites mokinti. Broliukas su tuo sutinka, bet pinigų nėra. Sakė – gal Verutę paskiaus.

Prisimenu vieną gražų jo bruožą. Niekados nepaprašys kapeikos savo smagumams iš mamytės. Žinojo, suprato, kad sunku. Vieną sekmadienį anksti važiavome į bažnyčią, vežėm berniukam šiltų karštų raguolių su dubeniu iš krosnies ištraukę. Įbėgu į kambarį, Augustinas miega apsikabinęs knygą. Išgirdęs mamytės balsą, susitvarkęs skubina atbėga su naująja knyga, kurią pirkto už paties uždirbtas kapeikas. Penktą valandą keldavosi mišioms patarnauti, kad gautų 3 kapeikas. Koks tai vargas mažam! Didelės valios ugdymas, savarankiškumas, kad nusipirktų knygutę. Pasirodė, pasigyrė. Mamytė net susijaudino, paglostė sakydama: „Gera, vaikel, darai nusipirkęs knygą negu kokį niekniekį ar saldainį“.

Rygoj gyvendamas susipažino su lietuviškomis šeimomis. Gyveno, mokytojavo Pranas Mašiotas, Marcelinas Šikšnys studijavo politechnikoj. Mintaujoj – Didžiulių šeima, Jonas Jablonskis, kalbininkas.

Kelias gabenimui nelegalios literatūros buvo – Liepoja, Ryga, Mintauja. Visai įsijungė į pagrindinį darbą. Grįždamas vis daugiau parveždavo lietuviškų knyguciu. Šiauliuose ir apskrityje labai plito lietuviška spauda.

Baigęs Rygoj gimnaziją, išvažiavo į Maskvą studijuoti. Stoją į juridinį fakultetą. Studijuodamas gavo pamokų, nusipirko dviratį. Mūsų Gustelis parvažiavo daug mandresnis. Mažai besėdėdavo namie, nerimavo, jam rūpėjo politinis gyvenimas, švietimas. Kur kada važiavo, niekados tuščias – nuveždavo, parveždavo. Krito į akį žandarams ir kunigams. Pastariesiems už platinimą pažangios literatūros, žandarams – už viską.

Šiauliai buvo labai sulenkėję. Jeigu koks moksleivis ar šiaip žmogus, švariai apsitaisęs, kalba lietuviškai, tai vadindavo litvomanu, litvomanke.

Mūsų šeima tai buvome visi litvomanai. Kur [tik] Augustinas nueis, stengėsi kalbėti lietuviškai, žinoma, su tais, kurie suprato, mokėjo, bet nenorėjo vartoti tos prastos muzikiškos kalbos. Kaip studentą, kviesdavo, kur mergaičių būdavo. Buvo tokių namų, šeimų, kur tėvai sakydavo – ateina tas litvomanas, reikia kalbėti lietuviškai. Sulenkėjusias pavardes stengėsi atlietuvinti. Šiaip ne vieną atlietuvino, duodamas skaičyti lietuviškas knygeles. Didesniam patraukimui ruošdavo vakarėlius. Tokiu būdu pritraukdavo daug jaunimo. Nesunku buvo platinti spaudą per naujas pažintis. Obalsis stiprus – nuversti caro valdžią, atgauti spaudą. Tamsesnė žmonės ir taip sakydavo – neleisiu aukščiau mokintis, pasidarys kaip Gustas Malavėnų: bedievis cecilikas, prieš valdžią, prieš kunigus. Kiti taip pasakydavo – kaip aš galiu leisti vaikus į mokslus, pinigų neturiu. Nemoku taip, kaip Malavėnų Janulaitienė. Be pinigų pradėjo mokyti, girdėjau, jau mergas pradėjo į mokslus leisti, kas iš jų bus – nei daktarai, nei kunigai. Išgirdę, kad mudvi einame į daktarus, užsikrėtė vienas kitas, pradėjo mergaites leisti mokintis. Žinoma, iš tų namų, kur siekė lietuviška knyga.

Du didžiausi karštuoliai knygų platinimo – Augustinas ir Povilas Višinskis. Abu labai judrūs. Žiūrėk – tai gegužinėj, vakarėly ar vaidinime kokioj daržinėj. Susibūrimuose buvo lengva platinti spaudą. Jaunimas pašokdavo, pasilinksmindavo, dar knygelę gaudavo. Kai dabar matai – būta didelio žmonių solidarumo, nė karto žandarai neužklupo, nors ausys jų buvo labai išstemptos. Kaip skirias visuomenė dabar!

Neišvengė – du sykiu kalėjime sėdėjo, o vieną sykį pabėgo su dviračiu iš žandarų rankų. [...]

Pagrandukas (13-tas vaikas)¹. Tryliktais vaikas jau buvo paskutinis. Tikras pagrandukas, nes po metų tėvas mirė, palikdamas mamytei devynetą vaikų auginti, tvarkyti juos gražiai, be šeimyninių vaidų.

Paskutiniu laiku mamytė dairės, ieškojo šventųjų su garbinga praeitimi. Krito mamytei į akį šv. Veronikos paveiksliukas su maldele, – aukštas nuopelnas jos gyvenime. Stipraus būdo, gera, gailestinga, guodė ne-

laimėje esantį žmogų. Kristui ašaras nušluostė. Tą maldele, laukdama paskutinosios, atmintinai mokėjo. „Jeigu dukrytė, tai jau krikštysiu Veronika“. Atsiradus pagrandukui, vardas parinktas – Veronika pavadino. Vis mamytė turėjo omenyje, gal vaikas paveldės tas gražias ypatybes nuo savo bendravardės šventosios. Tikrai neapsiriko su vardu. Stipraus būdo, gailestinga, visuomenininkė, gabi, gera.

Kai aš dabar žiūriu, įsigilinus į savo, mūsų mamytę beraštę, mintys dygo, brendo jos viduje gražios, gilos, ko aplinka neturėjo. Tas, galima sakyti, buvo prieš 100 metų! Jos daigai išauginti davė ir gražių medžių su puikiomis atžalomis, ant kurių subrendo gražūs vaisiai. Jau dabar matom: Augustinas, Marytė, Meilytė. Toliau vėl žiūrėsime. Gal mums, paskutiniams, daugiau kliuvo, vienam daugiau, kitam mažiau, kaip paprastai šeimoj.

Atsiradus pagrandukui, aš jau stipriai ant kojų stovėjau, jau didelio vargo nebesudariau mamytei. Gimė, kaip mamytė sakydavo, buini, sveika, rami, – vienas džiaugsmas. Aš mamytei stengiausiai padėti, ką galėjau, kaip išmaniau, – buvau didelė, virš dvejų metų! Verutei atsistojus ant savo kojų, tai mudviem prasidėjo gyvenimas! Daug džiaugsmo, ašarų turėjome. Barėmės ir bučiavomės. Būdama vyresnė, judresnė, kur aš jos neišvedžiojau: balikės, grioveliai, kalneliai, duobelės – visur mudviejų buvo pilna. Po balikės pasitaškyti, pabėgioti, iš purvų raguolius kepti. Žinoma, parvesdavau, pareidavom purvinos, šlapios. Paprastai bara vyresnį už nežiūrėjimą. Teko, kad ir dugniukas nukentėtų kai kada.

Man išmislų nestigo. Jinai protu vadovavos paūgėjus, aš jausmais. Mudvi augome, reikalavimai didėjo, ieškojome ko nors naujo. Paūgėjusi pradėjo skeptiškai žiūrėti į mano naujovytes. Aš noriu skrieti pas gandrų į lizdą aukštoj liepoj. Sako: „Kaip tu be sparnų gali?“ – „Paprastai, pasidarysiva sparnus“. Užsidegė. Darysime iš vantų. Atsinešusios keturias vantas, dvi poras apyvaru prisirišam. Džiaugiamės abi su sparnais. Lipam. „Tu viena, aš pažiūrėsiu“. Įlipus į kriaušės viršūnę, kuri augo tarp bulvių minkštoj žemėj, nesuskubau suplasnoti, kai žnektelėjau į žemę, vietoj – į lizdą. Gražiom mėlynom akutėm gailisi matydama, bara mane, kodėl neplasnėjau. Pati nemėgina.

Arba noras man plaukti į Ameriką, nes mūsų vienas kaimynas buvo išvažiuavęs, išplaukęs. Dar supratimas toks – per kūdrą gali siekti

¹ Augustinas Janulaitis, rašydamas į *Lietuviškąją enciklopediją*, 1940, t. 9, teigia, kad šeimoje buvę 12 vaikų.

Ameriką! [...] Viena sykį radome kubilą didelį, nuo raugintų kopūstų prisivėlusį. Nudžiugome abi – čia tai jau tikras laivas. Vargais negalais prisi-traukėme prie kranto. Išsėmėme vandenį, kiek galėjome. Sakau: „Lipkim“. Pajudinus galvą, pakreipus sako: „Smirda, nenoriu į Ameriką“. Aš lipu ir plaukiu. Taip mano buvo norėta. Nesidairau, negalvoju. Plaukiu patenkinta. Jinai bėgioja po kūdros krantą klausdama, – ar dar toli Amerika? [...] Jeigu jinai būtų buvus tokia karštakošė, kaip aš, nežinia, kaip būtų išėję su ta Amerika. – Vienai lengviau vairuoti.

Verutei neteko garsios Rimšos mokyklos lankyti. Ją išmokino broliai, Pranas su Augustinu. Buvo daug lengviau išmokti, po trupučiuką, žaidžiant mokymą. Prisimenu, prie ratelio labai nuvargsti: monotoniškas birzgimas, kelias valandas ištupėti susirietusiai, – galvoje nebe mokslas, bet kaip išrūkti į laisvę, namo. Viena mane traukė – įgauti gražią mažą maldaknygę.

Pripuolamai susipažinau su viena mergyte kupiškiete, kuri jau mokinos gimnazijoje. Pirmą sykį man girdėta, kad mergaitė kaip berniukai gimnazijoje mokinas ir turi brolių kunigą. Sugrįžusi iš Šiaulių pasakojau Verutei. Grįždama galvojau, kodėl aš negaliu mokintis, – turiu brolių kunigą?

Naktį nubudus galvoju, kaip ten mokymas. Kupiškietė buvo graži, aš įsivaizdavau, kad nuo mokslo. Man taip noris būti gražiai. Sakau Verutei – einam pas mamytę, prašykiva leisti į gimnaziją. Nueiname mūsų delegacija. Aš tuojaus pakštį į vieną, į kitą ranką mamytei ir sakau: „Mudvi norime į gimnaziją, kaip Augustinas“. – „Pinigų neturiu, vaikeliai, ne berniukai, neskubu, palaukite, pažiūrėsime, dabar man reikalingos. Eikite kiaušinių parinkti į papečkį“. Verutė, nė žodžio netarus, pastovėjo, paklausė. Linksmi apsisukusios išėjome. Man ta mintis ramybės nedavė. Jinai pasakydavo: „Jeigu tu, tai ir aš neliksiu, nemanyk!“ Prašyti, ašaras lieti – niekad. Tikras pagrandukas, kaip iš pasakų, riedėjo nusitvėrusi iš mamytės geriausių ir patį didžiausią grūdą. Tas grūdas, jos pasėtas, davė stiprų kamieną, – gražus augalas su puikiais vaisiais. [Mariją Gimbutienę.]

Buvome nebe mažos, jau supratome, kas ta gimnazija. Vieną dieną aš kalbuosi su mamyte seklyčioj, prašau leisti mokintis ašarodama. Tuo tarpu įeina Verutė prašyti valgyti, sustojo, klausos. Mamytė, norėdama manęs atsikratyti, sako: „Nu jau leisiu leisiu, tik dar palauk“. Verutė nepri-

¹ Žr. platesnį pirmąjį variantą p. 40 „Į Ameriką“. Šiame paliktos vietos, ryškinančios Pagranduko charakteristiką.

siartino prie mamytės, kategoriškai pasakė: „Jeigu Julė važiuos, aš kiaušelių nešersiu, mamytė“, – apsisukus išėjo. Aš nusišluosčiau ašaras, kad mamytė pažadėjo. Ką mokintis, kaip mokintis, taip kaip į Ameriką plaukti, by tik mokintis. Įkyri buvau, bet savo pasiekiau, keleriems metams praslinkus iškeliauvome į Šiaulius mokintis.

Nuo 12 metų mane pradėjo sendinti. Kai paprašydavau leisti mokintis, – jau tau per vėlu, jei bent Verutę. Tuo tarpu galimybės didėjo. Jinai laukia progos, kaip paprastai, neprašo. Taip ir įvyko. Pagal būdą ir likimas, visas gyvenimo kelias. Pati pradėjau jausti, kad senstu. 14 metų baigęs, jau 15 stojo, nebesitveriu savo kailyje. Žūtbut laužau geležinę užtvarą. Bėgu aš, paskui mane jinai. Jinai eina tryliktus metus. Jai yra vilčių gimnaziją lankyti, man – senai ši tą pramokti. Vis tiek gerai. Programos, plano nėra. Kokiu keliu eiti, nežinau, tikras nervų kamuolys, bet vilties nenustoju. Suradus kelią, bėgu galvotrūkčiais, kad tik daugiau, kad tik greičiau.

Pirma žiema mudviejų mokslo, tai vieni juokai. Žinoma, jūsų, vaikeliai, akimis žiūrint, kaip aklas akilai kelią rodo. Aš, senė,ėjau pas mokytoją, parėjus namo, ją to mokinau. Matai, aš atvažiavau viena savaite anksčiau, kol Verutei apavą sutaisė. Būdama namie, šiek tiek rusų raidyną pažinojau, greit pradėjau skaityti. Jai atvažiavus, skaičiau žodžius, – jau tikra mokytoja buvau. Jaučiausi daug žinanti. Aš užsimokėjau savais pinigais mokytojai, pati mokinau ją, tai namiškiai neįtoto to brangumo, neišsigando, kad daug kainuos. Iki gegužės mokslusėjome, paskui namo į darbą su džiaugsmu, kartu ir su baime, ar išleis mudvi rudenį. Tuo tarpu džiaugėmės vasaros gėrybėmis, paukščių dainomis, mamytės meile, šiltu jos rūpestėliu. Atkiūtina rugsėjis, visi skubina išvažiuoja, kuriems yra skirta mokintis. Mudvi irgi išvažiuome. Su programa – mini kelias nustatytas. Juozas su Augustinu vadovavo mūsų ateičiai. Už metų turėjo būti atidaryta Šiauliuose [mergaičių] gimnazija, – tai jau Verutei. Bėda su „sene“. Sako Juozas: „Reikia nors keturias klases“. Džiaugiuos ir tuo, kad tik mokintis. Mūsų globėjams rodės, kad jeigu septynerių metų kaip Augustinas neįstojai į gimnaziją, tai ir sena. Galima, tai galima, tik mažiau bėpaimi. Verutė už metų įstoja į antrą klasę, trečią baigus meta¹, pradėjo

¹ Kaip rašo pati Verutė savo atsiminimuose (vienas rankraščio egzempliorius Meilės Lukšienės archyve), ji buvo pašalinta dėl draudžiamosios spaudos – jos vardu atsiųsto siuntinio, – mergaitė šalinama apie tai nieko nežinojo (*Veronikos Alseikienės atsiminimai*, 1969, p. 12).

mokintis namie, už metų – į šeštą klasę. Gabi mergaitė, be žodžių, darbšti, pareiginga, sekės mokslas. Seselė baigė šešias klases jau savaimingai, man gerai. Verutė, išlaikius egzaminus Mintaujoj, ir paliko užbaigti. Užbaigus gimnaziją 1903 m., išvažiavo į Šveicariją, stojo Berne į universiteto medicinos fakultetą. Aš 1901 m. įsigijau specialybę. Žinoma, paskendau skolų mokėjime, darbe. O šalia gimnazijos kursą variau.

Reikia stebėtis jos stiprumu, gyveno pusbadžiu, turėdama 15 rb mėnesiui. Turbūt nė vienas studentas taip, kaip jinai, saliamoniškai nesitvarke. Savimeilė didžiausia, neprašyti, kad niekas nežinotų, kaip jinai gyveno sunkiai. Užsidarius savyje. Buvo ir pagerėjimų per visą laiką studijų metu. Dėlei studijų įvairumo ir kitais sumetimais persikėlė į Vieną. Po kiek laiko nuvažiavo į Berlyną, kur baigė universitetą, gavus medicinos daktaro laipsnį. Skubinau perlaikė visus egzaminus rusų kalba, gaudama pilnas teises Rusų imperijoje. 1908 m. buvo baigta gydytoja. Nežiūrint savo silpnos sveikatos, išvažiavo žmones gelbėti [be to, praktikos įgyti ir užsidirbti]. Tuomet Rusijoje siautė dėmėta šiltinė, išvyko su ekspedicija. Sugrįžus laimingai apsigyveno Ukmergėje kaip specialistė akių gydytoja. Jeigu jinai būtų ėjus mokslo keliu, tai būtų daug pasiekus, aukštai pasižymėjus prie savo stipraus būdo, gabumų, stropumo. Pasuko ne tuo keliu, praktika, visuomeninis darbas, šeimos kūrimas, energiją eikvojo kita kryptimi. Sukūrus šeimą [su Danielium Alseika], apsivylė, nebuvo gilios harmonijos sugyvenime. Ne su tuo tipu susitiko. Tas prislėgė, sparnus prispaudė. Pri-trūko fizinių jėgų, energijos, po sunkaus gyvenimo užsienyje vėl mestis į mokslą nebe pajėgė. Gyveno, dirbo, bet vidus buvo prislėgtas, kaip akmuo spaudė. Pati savęs negalėjo suprasti. Tuo tarpu abu geri, gražūs, stiprūs, visuomenininkai, tik būdai ne tie. Aplinka, gyvenimo sąlygos pakelia žmogų kaip sparnai, jei atsako visiems poreikiams, priešingai – užslopina, ir tada jis kaip letarge snaudžia. Valgo, dirba, gyvena, bet sparnai suglausti, vidus be jėgos. Šiaip juk sugyveno, visa reguliavo mėgiamas mylimas darbas, gyvenimas tvarkės savo keliu. Turėjo du vaikus: berniuką ir mergytę. Tarp tų vaikų nemažas amžiaus skirtumas.

Prasidėjus Pasauliniam karui, visus žmones jungė bendra nelaimė, sujudimas, sukirutimas didžiausias. Danielių mobilizuoja į frontą, išvažiuoja palikdamas ją su mažu kūdikiu. Vienai palikus, baimė, nejaukumas. Viską metus, paėmus vaikėlį kūdikį, išvažiuoja į Vilnių pas brolių Augustiną. Vokiečiai artėja prie Vilniaus, [...]. Bėgimas. Aš jau buvau išbėgus

į Voronežą, turėjau jau butelį ant Noberežnos. Atvažiavusi apsigyveno pas mane. Stoją į darbą, gydė visus bendrabučių vaikus. [...] Finansiškai visi priklausėme nuo kun. Olšausko ir Martyno Yčo. Abu kritikos nepripažino. [Verutė] matė nesklandumus, vaikai buvo gana blogai maitinami. [Ji] kėlė reikalavimus pagerinti. Nepatiko. Sužinojus, kad užfrontėje didelė darbai dirva, po keturių mėnesių išvažiavo į Minską. Buvo paskirta ligoninės vedėja. Darbas buvo plataus mastabo [aktyviai veikė tarp lietuvių pabėgėlių]. Susipažinus arčiau su užfrontės vadu, jos pageidavimu, Danielių perkėlė į Minską. Karas maždaug ėjo prie galo. Matės karo pabaigą. Kilo mintis įsteigti lietuvišką polikliniką Vilniuje. Metė visas jėgas inventoriui, medikamentams išgauti. Visos jai durys buvo atdaros, visur mokėjo prieiti, išgauti. Dideli jos nuopelnai, žinoma, padėjo ir Danielius, buvo labai tuo užsidegęs.

Pasibaigus karui, parvažiavo į Vilnių ir įsteigė lietuvišką polikliniką su visu lietuvišku personalu. Dirbo labai daug visuomenei. Turėjo didžiausią praktiką, pasisekimą. Labai sėkmingai darė operacijas. Plačiai buvo žinoma kaip gera specialistė. Tuomet Danieliaus buvo siauras supratimas: moteris negali būti pirmoji. Visi duomenys jos pusėj. O jis jos patarimą leisdavo pro pirštus arba visai ignoravo. Abu labai ambicingi. Gyvenimas be vizijos [...]. Per ilgą laiką dirginama, gavo širdies neurozę. Darbas nebemielas, namai pasidarė pragarai, niekas nebemiela. Kolegos patarė: jeigu nori gyventi, reikia tik gulėti. Pasiryžo išvažiuoti į kurortą Noihaimą (Vokietiją). Atsigavus pasiryžo naujai gyvenimą kurti. Viena. Danielius irgi jau galvojo kokiam laikui išsiskirti, išvažiuoti į Ameriką. Jaunatvė neužtvenkiamą, vis atranda patogų momentą išsiveržti. Sužinojęs, kad jis vėl yra antro vaiko tėvas, dar pagreitino savo išvažiavimą, išsiskyrimą. Antro vaiko nepageidavo. Visokių sumetimų, priešasčių atsiranda tokiais momentais. Tėvų nervingumai vaikam atsiliepia gyvenime. Kai pas žmones nėra tos gilios meilės, harmonijos, sugyvenimo, visokių nereikalingų kabliukų atsiranda, kurie gyvenimą ardo, drasko. Jinai buvo labai stipri, jis silpnėsnis, abiejų ambicijos didelės, savimeilės taipogi, tokiems tipams sunku bendrauti po vienu stogu. Abu geri, abu gražūs, visapusiški.

Danielius išvažiuoja į Ameriką, galvodamas nebegrįžti, bet durų paskui save visai neužtrenkė. Draugiškumas lieka, laiškai ėjo. Verutė, likusi su sūneliu, kitas laukiamas kelyje, linksmai, gražiai gyveno. Dirbo

su dideliu pasiryžimu. Pilna energijos, pakilimas, pasisekimas darbe, sveikata gera, svajonėse skendo galvodama apie savo būsiančią mergytę. Išvažiudamas tiltų nesudegino. Sako: „Jei sūnus, negrįšiu, bet jei dukterė, taip“. Sužinojęs, kad dukrytė, nerimastis paėmė, taip įsinorėjo grįžti į šeimos židinį. Pradėjo dovanas ruošti, pirkti, ruošės kelionei. Sugrįžo su dideliu džiaugsmu, rodos, turės prasidėti nauja gyvenimo era. Džiaugėsi, mylėjo gražiąją dukrytę. Deja, paskutinės kibirkštys ir vieno, ir kito užgesusios. Kaip besistengė, sugyvenimas nesiklijavo taip, kaip norėta. Abu stiprūs, gal vienas mažiau, kitas daugiau. Stipresnė negalėjo pakęsti būti lenkiama ar stumiama į užpakalį. Geriausiai negyventi po vienu stogu. Gyvenimas sako: „Šarka nuo mieto, kita į jos vietą“.

Paskutinis jų kūrinys [dukrytė], galima sakyti, unikumas pasaulinio masto. Verutė savo vidaus ekspansiją [jai] supylė, dar pridėdama grūdą stipriausią iš savo mamytės. Tik laukti vaisių beliko.

Ji dirbo labai savo specialybėje ir visuomenėje, vaikus augino, plačiai gyveno, durys visiems atdaros. Viskas kaip nupoliruota, gyvenimas bėga, bet gilumoj tas slėgė. Atgavusi fizines jėgas, matydama, kad pasikeitimų neįvyks, nutarė pati skyrium tvarkytis. Vieną gražią dieną išdūmė į Kauną apsižiūrėti, buto surasti, svarbiausia, vaikus mokinti lietuviškojo [aukštojoje] mokykloje. Vaikai dideli, sūnus studentas, mergytė mokyklinio amžiaus. Vaikai padėjo motinai susitvarkyti. Paėmusi daiktus, vaikus, išvažiavo į Kauną. Tragedija širdyje didžiausia, o ašarų nei rūstaus žodžio niekas negirdėjo. Tik stipraus būdo žmogus taip gali pasielgti. Danielius, palikdamas Vilniuje, toje pačioje poliklinikoje, dirbo iki paskutiniųjų dienų. [...]

Danielius buvo geras ausų ir gerklės specialistas. Darė operaciją, ir ištinka nelaimingas atsitikimas, operuojant miršta ligonis (vienintelis vaikas pas tėvus). Buvo jautrus, pergyveno baisiausiai. Taip buvo sukrėstas iki pačių gelmių širdies. Staiga meta savo specialybę, pereidamas į rentgeną. Vadovavo, dirbo rentgeno kabinete, bet vidaus ramybės nebeturėjo, atsparumas silpnėja. Spinduliai veikė neigiamai organizmą, tais laikais izoliatoriai nebuvo [tobuli], pakirto Danielio sveikatą greit [...] Susirgo votimi, organizmas nusilpęs, rentgeno spindulių išardytas, nebebuvo atsparumo. Taip anksti užbaigė savo gyvenimą.

Pora žodžių apie pagranduko vestuves. Mainos rūbai margo svieto. Vestuvės buvo šumnios, kaip priderėjo jai, rimtai baigusiai mokslus. Bro-

lis Pranas iškėlė vestuves pasakiškas. Visi pasipuošę. Privažiavo svečių su gražiais žirgais, tik žvengia, tik skamba juokas, klykia, dainos aidai. Aš net iš Paryžiaus vestuvine suknią pasipuošusi atvykau, ne taip kaip per savo – nutriušusia. Brolelis Jurgelis mane ramina sakydamas – čia ne driskių vestuvės, jeigu tu dabar būtum ženijusis, ir aš tau iškelčiau gal neprastesnes vestuves. Jurgelis yra daug žodžių paguodos man pasakęs gyvenime...

Juozas su Pranu labai buvo patenkinti: pati daktarė, už daktaro išteka. Ne veltui jų pinigai į mokslą sudėti. Žinoma, mano žmogus [J. Biliūnas] tiesiog buvo jiems nepriimtinas: nebaigęs, cicilikas, bedievis, dar sergantis. Gal tuo momentu aš jų ir nesupratau, pilnai suprantu dabar, nė kiek nekaltinu. Kiek jie man padėjo, davė, esu visą gyvenimą dėkinga. Jie turėjo tiesą. Kaip aš jų vietoj pasakyčiau, pažiūrėčiau!? Tik aš nesigailiu, nesigailėjau savo žingsnio padaryto.

Straipsniai

*Sužadinti atsiminimai*¹

Senuosiuose „Naujosios Gdynės“ komplektuose, skyrelyje „Suėmimai ir kratos“, yra tokia žinutė:

„Dantų gydytoją J. Janulaitę-Biliūnienę taip pat iškratė. Pas ją ieškojo atsiųstų iš Vilniaus bombų (!), kurias būk tai turėjo gauti – jos sesuo Veronika, jos taip pat ieškojo ir klausinėjo. Pačios Biliūnienės ir jos sesers nebuvo namie; įniršusi policija paėmė jos tarnaitę, su kuria labai bjauriai apsėjo policijoj ir reikalavo iš jos prisipažinti, kad tos bombos tikrai buvo, ir pasakyti, kur jos dabar yra. Veronikos paėmė visus dokumentus (popieras), kurių iki šiolei neišduoda. Tarnaitę paleido. Parvažiavusios Biliūnienės nesuėmė“.

Aplankę devintą dešimtį bebaigiančią J. Biliūnienę-Matjošaitienę, paprasčiau papasakoti apie tuos metus. Ji dar kartą perskaitė žinutę, o paskui prisiminė ir vieną epizodą.

– Atsišaukimus mes spausdinom. Tai bavo ar 1903 metais. Rodos, kad trečiais. Tada rašytojas buvo sudaręs tokią socialdemokratų kuopelę, įvairių tautybių. Atsišaukimus spausdinom Gegužės Pirmosios

¹ Straipsnis *Kauno tiesoje*, 1969, Nr. 9 (169).

išvakarėse. Tekstą buvo paruošęs rašytojas. Jisai išvažiavo į Anykščius. O mane paliko spausdinti tuos atsišaukimus...

Prisimena jau iš kitų šaltinių žinomos žinios. Išvarytas iš Tartu universiteto, Jonas Biliūnas kurį laiką gyveno Šiauliuose, o 1902 metų viduryje persikėlė į Panevėžį. Dar mokyklos suole įsijungęs į revoliucinę veiklą. Panevėžyje įkūrė socialdemokratų darbininkų kuopą. Jono Biliūno pastangomis buvo platinami atsišaukimai, švenčiama Gegužės Pirmoji. O 1903 metų pradžioje išspausdintoje „Darbininkų Balse“ korespondencijoje jis vėl pakvietė panevėžiečius gatvėse švęsti šią darbininkų solidarumo šventę. Tačiau tuo J. Biliūnas nesitenkino. Jis užmezgė ryšius ir su gimtojo Anykščių krašto kaimo jaunimu.

Senutė toliau vynioja atsiminimų giją:

– Mes sutarėm, kad spausdinsim devintą valandą. Aš ir sakau:

„Žinot ką, ko čia laukti devynių. Atspausdinkim atsišaukimus dabar. Aš noriu išeiti devyniomis“.

Jauni buvom. Pasišokti norėjosi... Išspausdinom atsišaukimus trimis kalbomis. Visus. Aš apsirėdžiau ir prieš devynias išėjau. Išeidama sakau savo šeimininkei (supratinga mergaitė buvo):

„Širdyte, išnešk tą dėžę į sodą“. Matai, kai spausdinom, košė tokia balta liko. Gerai, sako, išnešiu. Ir aš išeinu. Nuėjau į svečius. Man neramumas kažki koks. Paskui sakau: „Aš nevakarieniausiu“. Sakau: „Eisiu namo – man kažkas negerai“. Atsiprašiau. Išėjau vienuoliktą valandą. Klausiu parėjus: „Širdyte, ar išnešei tą skardą?“ – „Ponelyt, neišnešiau“. – „Jetus, jetus, ką tu padarei!“ – Pažiūrėjo: kas čia ypatingo ta dėžė? Kam čia ją nešti ir neišnešė. O aš jaučiu, kad namus supa. Aš jai sakau: „Žinai ką, nešti dabar jau negalima...“ Tada... O ten namai senoviškai statyti, geri mūro namai. Dar ir dabar stovi tam kampe Panevėžy... Dėžę paslėpiau ir atsiguliau. O širdis muša, muša širdis, negaliu. Tik skambutis – dzing... Šeimininkė nuėjo. „Kas? Kas?“ – „Policija“. Ji pas mane atėjo. Sako: „Ponelyt, policija atėjo“. Ką darysi – įsileidom.

– ...O jie verčia ir krosnis, ir plytas, ir pelenus. Kaip čia! Atėjo – buvo pusė dvylikos. Ir nieko neranda, kaip tik nieko. Jie taip ir išėjo. Aš išsigelbėjau.

Paslėpti atsišaukimų pundai buvo išplatinti. Gegužės Pirmąją Panevėžio gatvėse demonstravo visų tautybių darbininkai. O Jonas Biliū-

nas korespondencijoje „Darbininkų Balso“ ketvirtame numeryje tų dienų įvykius aprašo dar vaizdžiau:

„Panevėžys. Prieš pirmąją gegužės (16–29 bal.) naktį buvo išmėtyti atsišaukimai lietuviški ir lenkiški – mūsų partijos, taipogi žydų, apart to, darbininkų laikraštis „Echo“, mūsų leidžiamas. Atsišaukimai buvo išmėtyti, išlipdyti ir po namus išdalyti. Tūlose vietose taip buvo užlipdyta, kad policija visą dieną nematė. Išmėtyta buvo iš viso apie 700 egz. Į policijos rankas pakliuvo didesnė pusė. Policija kaip pasiutus lakstė po išmėtymo po visą miestą ir rinko juos, bet daug pakliuvo žmonėms paskaityti...“

O kad Jonas Biliūnas buvo nuolat policijos sekamas, liudija prieš kelis metus A. Tylos surasti Kauno gubernijos žandarų valdybos XIX a. pabaigos–XX a. pradžios fondo bylų tarpe dokumentai, kuriuose pateiktos žinios apie Jo antivyriausybinę veiklą, ryšius su carine valdžia nepatikimais asmenimis. Vėlesniais metais išaiškėjo, jog ir tada policijai adresą, kur spausdinami atsišaukimai, nurodė šnipas.

J. Kuckailis

Literatūros muziejaus mokslinis bendradarbis

[*Atsakymas...*]¹

*Niekas amžinai negyvena,
niekas nepalieka nepasikeitęs.*

Teko man perskaityti *Tarybinį mokytoją* Nr. 9 1968 m., straipsnį apie Joną Biliūną – „pažinojusieji prisimena“ [užrašė A. Žemaitytė]. Radau kiek netikslumų datose, ir klaidingas jo būdo nušvietimas. Taip man ir noris pasidalinti su skaitytojais, ką aš prisimenu, kiek man teko arčiausiai pažinti, bendrauti, nors per tą trumpą bendro mudviejų gyvenimo laiką. Buvo tai turiningas, šviesus, šviesiausias laikotarpis mano gyvenime.

Suprantu, be blogos valios apsirikimas. Tuo labiau datose, pačiam nebendravusiam, o gal dar ne iš pirmųjų lūpų girdėta, tai lengvai vaizdai nukrypsta ar į vieną, ar į kitą pusę, tai prideda, tai atima, ar savaip išaiškinta, nušviesta.

¹ Šis atsakymas spausdinamas iš rankraščio.

Visi jo draugai iškeliaugę, rodos, esu viena užsilikus iš artimiausiųjų. Turėjau laimę arčiausiai jį pažinti. Nors mudviejų bendras gyvenimas buvo trumpas (3 m. 3 mėnesiai). Atviriausias buvo su manim, pasakojo, dalinos visomis mintimis, sumanymais, kūrybiniais planais. Buvo nuoširdus, atviras. Vaizdų detalės per gyvenimą išnyksta, nublanksta, bet didelių įvykių žmogaus pergyvenime turinys lieka. Tai buvo dvasios galiūnas, deja, nesuskubo pilnai pasireikšti, išsiskleisti, pražydyti tas puikiausias tautos žiedas.

Broliam atsisakius padėti po tėvų mirties, kad nestoja į seminariją, [buvo] natūralu išvažiuot (grįžt) į Liepoją mokintis toliau. Neturėjo pinigų kelionei, reikėjo prašyti sesutės Uliutės Juodelienės. Nuvykęs į Liepoją, apsistojo tam pačiam bendrabuty pas Pocienę-Bilkevičiūtę. Gabus, sumanus, darbštus organizatorius, tuojau gavo paskyrimą prižiūrėti to bendrabučio mokinius. Už tą darbą gavo butą ir maistą. Savo reikalams užsidirbdavo gaudamas vieną kitą pamoką. Reikėjo mokėti už mokslą, dar knygos, išlaidų kukliausiai gyvenant atsiranda. Ko trūko, dar šeimininkė skolino su sąlyga – pabaigęs mokslą atiduos. Po jo mirties aš tas skolas išmokėjau Pocienei. Natūralu, kad seserys pasikviesdavo atostogauti.

Tarybiniam mokytojuje rašoma – „apsirgęs džiova, Jonas rinkdavo pinigus iš artimųjų ir pažįstamų, nes viena sesuo negalėjo jo išlaikyti. Juodelio sūnus parūpino pinigų nuvažiuoti pas gydytoją. Tas liepė kuo ilgiausiai būti ore, pasikabinti ore sode maršką ir gulėti“.

Kai važinėjo tuomet į Anykščius, buvo dar sveikas sveikiausias, pas daktarus nevažinėjo. Ne Jono Biliūno ir ne Biliūnų šeimos būdas, kad rinktų kapeikas iš giminių ar pažįstamų apsirus džiova, savo asmens reikalui. Rodos, kaip galima net taip pagalvoti apie tą tauriausią žmogų.

Rašytojas, baigęs gimnaziją 1899 m., dar metus dirbo Liepojoje, uždarbiavo, taupė, kad pradėtų mokslo metus savais uždirbtais pinigais, neprašytais, neskolintais.

1901 m. stoji į Tartu universitetą, tais pačiais metais buvo pavarytas už dalyvavimą streike, pašalino be teisės grįžti į universitetą. Ieškodamas pragyvenimo šaltinio, atvažiavo į Šiaulius, kur mudu ir susipažinome. Jau tuo metu buvo keletas išvartų, jų tarpe ir mano brolis A. Janulaitis. [Jonui] perleido porą pamokų, kol daugiau atsirado. Tas jaunimas degė prie visuomeninio darbo, rūpėjo spaudos atgavimas, caro valdžios

nuvertimas, švietimas. Visi buvo pajėgūs, sveiki. Po metų, 1902 m., persikėlė į Panevėžį, vertėsi pamokomis ir visuomeninio darbo nemetė, vis kovodamas su nedatekliu. Į Anykščius nuvažiuodavo trumpam apsilykyti pas gimines, savo mylimus, ir kampilį, pakrantes Šventosios, pasidžiaugti, bet ne kapeikų rinkti.

1903 m. išsirūpino stipendiją, išvažiavo į Vokietiją į Leipcigą studijuoti. Per tiek metų vis trūkumai, organizmas išsialino, jau antram trimestre pradėjo silpnėti, nepasidavė, dirbo, nors nuovargį jautė vis labiau.

Susipažinau su juo Šiauliuose, kai pavarė iš Tartu universiteto už streiką. Ištrūkęs iš policijos nagų, atsidūrė savo kambaryje, su džiaugsmu krito į lovą atsikvėpti. Begalvojant, aimanuojant, kur dėtis, užsino-rėjo valgyti. Žinojo, kad pinigų nebeturi, tai pradėjo ieškoti po kišenės kapeikų. Suradęs tris kapeikas, net susigraudino. Nusipirko duonos svarą, atsigavo. Galvojo, kur paskolinti pinigų kelionei. Iš Liepojos laikų pažinojo A. Janulaitį. Atvažiavo į Šiaulius. Čia jau rado keletą išvartų draugų, apsistojo pas K. Jasiukaitį. Janulaitis buvo vietinis, daugiausia buvo žinomas, tuojaus atėjo teirautis dėl pamokų. Tą dieną Augustino nebuvo. Atėjęs paklausė, pora sakinių persimetėm. Aš apie jį seniau buvau girdėjusi, o vyras gražus: aš – jauna mergiotė, žvilgsniai mudviejų sužaubavo. Veidas pabalęs, akys gilios – jaunuolis ne šokiams. Tuo labiau mane suintrigavo, noris arčiau jį pažinti.

Šiauliuose buvo reikalingi korepetitoriai. Daug buvo jaunuolių, kurie iš metų išėję į gimnaziją, tai mokinos privačiai, laikydavo eksternu. Deja, tokius mokinius vadino „švedais“. Priklausiau ir aš prie tos kategorijos.

Tuojaus Augustinas perleido vieną kitą pamoką Biliūnui, jau buvo ir kitiems davęs, perleidęs. Jau šiaip taip galėjo pramisti. Jų buvo keletas Šiauliuose, išmestųjų: A. Janulaitis, K. Jasiulaitis, J. Biliūnas, Venc-lauskas. Visuomenininkai degė prie darbo. Vyras kaip ažuolai, tiesiog sparčiai arė Lietuvos dirvonus. Spaudos atgavimas, švietimas, nelegalios literatūros platinimas, vežimas, laisvės atgavimas, caro valdžios nuvertimas. Darbas virė, jėgos augo kaip pavasario žiedai.

Mudu greit susipažinome, vienas kitam ranką padavėm, pasižadėdami gyvenime vienas kitam padėti. Dar Jonas pridūrė – kas iš mudviejų pirmas mirtų, likęs abiejų skolas išmokėtų. Jis jau turėjo padarytų skolų, nes nuo ketvirtos klasės pats save išlaikė, mokinosi, nes broliai buvo atsisakę padėti, jeigu neina į seminariją.

Kai Augustinas kur išvažiuodavo su reikalais, Biliūnas atlikdavo pamokas su mokiniais, ir aš buvau jo mokinė. Dirbo kaip bitelės laukdami, kuomet atsidarys durys į universitetą. Augustiną už metų priėmė, bet buvo vėl greit išvarytas, kitiems teko baigti.

Aš apsigyvenau Panevėžyje 1902 m. Susipažinusi su žmonėmis, su radau porą pamokų, greitai laiku persikėlė į Panevėžį ir jis. Sukūrė kuopelę darbininkų lietuvių, nes lig šiolei buvo žydų ir lenkų. Išvažiuodavo dažnai su nelegalios literatūros platinimo, organizavimo reikalais.

1904 07 22 grįžta Jonas iš Leipcigo. Skambutis, atidarau duris. Susitikimo mūsų žvilgsniai, neišaiškinamas jausmas. Tas gali suprasti, kuris pats pergyveno. Jonas išbalęs kaip popieris, akys gilios gilios su tokia šviesia šypsena sveikino mane. Tuojaus mintis – kaip aš jį atgaivinsiu? Klausiu, ar turi kambarį, – ne. Tai ženykimės – pas mane yra kambarys laisvas. Nušvito. Rytojaus dieną nuėjome tvarkyti dokumentų. Išvažiavo keliom dienom į Anykščius. Jau rugpjūčio 4 d. atlikome formalybes, užviešpatavo kažkokia baimė, rūpestis, viduje džiaugsmas [...] – laimingi. Teisybė pasakyta – jaunavedžiams gali verksmingiausias melodijas griežti, jiems vis tiek kas kita rūpi. Dalinos savo žiniomis, pasipylė dainos mano bute, kur daina, tenai visi pakampiai nušviesti saulės spinduliais. Dvi savaitės prabėgo. Trečioji savaitė pradėjo kalbėti apie išsiskyrimą. Aš turėjau užbaigti mokslą, įsigyti diplomą pilną. Sakau jam: „Nueik, Joneli, pas daktarą. Tu biskį kosti“. Parėjęs sako: „Viršūnės plaučių užimtos, patarė važiuoti į Šveicariją, oras geresnis“. Pasipylė rūpesčiai kaip iš ožio rago. Aš išvažiavau į Charkovą rugpjūčio 28 d., o jis spalio gale į Šveicariją studijuoti. Oras geras tuomet padeda, kai mityba gera, nuotai-ka nebloga. Jeigu būtų kas pataręs [likti] Anykščiuose, tai būtume daug laimėję, keleriais metais pailginę gyvenimą.

Po trijų mėnesių išlaikau egzaminus gerai. Jono laiškuose apatija, temperatūra kyla jau tarp 38, 39. Neriuos iš kailio, kaip padėti, gelbėti. Nerimastis, nors gyva į žemę lįšk.

1905 m. sausio mėnesį grįžtu su diplomu iš Charkovo. Tuojaus medžiojimas pinigų. Vienas kitas atsako neturį, o pas vieną maniau tikrai gauti. Žinojau, kad turi. Pasakė, iš kur tu gali atiduoti, neturi nei žemės, nei namų. Iš pradžių nedrįsau nueiti pas Zubovą, nuėjus paprašiau, – be žodžių skolino 300 rb. Užsienio pasą gavusi, važiuoju į Ciūrichą. Nemo-ku vokiškai, daug vargo turėjau, maršrutą supainiojau, nesutiko manęs.

Turėdama adresą, suradau. Tai buvo vasario mėnesis. Universiteto jau nebelankė, nebeturėjo jėgų. Radau gyvenantį ketvirtam aukšte, palėpėje, su temperatūra virš 38 laipsnių. Pasamdžiau gerą kambarį su terasa. Mityba pagerėjo, nuotai-ka taipogi. Greitu laiku atsirado „Laimės žibury“. Iš pakilimo prie darbo atsirado dainelė rytais.

Sveikata taisės po trupučiuką. Temperatūra apsisistojo, pradėjo kiek žemėti. Galėjome išgyventi iki gegužės. Buvome net užlipę vargais negalais ant Uetlibergo. Ypatingas varpų gaudimas, buvo tai sekmadienis, visos bažnyčios skambino. Debesys kunkuliuoja, o viršum mūsų dangus tyras, mėlynas. Debesys išnyko, miestas pasimatė. Šiaip taip pasilsėdami parėjome. Daugiau į kalnus nebelipome. Buvome du sykiu teatre ir vieną sykį paveikslų galerijoje.

Gyvenome Ciūriche, kol pasitaisė oras Lietuvoje. Prašomas buvo nuėjęs su draugu pas žinomą gydytoją. Pasakė draugui: gal dar pusmetį – važiuokite į savo kraštą, katastrofiška padėtis.

Gegužės pradžioje grįžtame Lietuvon. Apsistojome savajam bute Panevėžyje. [...] Gera, malonu. Šiokią tokią praktiką radau, savijauta nebloga. Nuvažiavau į Anykščius pas savuosius, kol rasiu vietą gerą, pušyną gyventi. Suradus greit vietą Rozalime, pergabenau tuojaus į pušyną, palikau šeimininkę. Nuoširdžiai žiūrėjo globėja Uršulytė Repčiūtė. Kai apsigyvenau Panevėžyje, nuo pirmų dienų atėjo pas mane tarnauti. Kas savaitę jam veždavo maisto. Aš tuojaus prie darbo. Išgyveno tris mėnesius, gerdamas pušų kvapą. Vasara baigė, kas toliau daryti? Tų nelaimingųjų pinigų nėra. Žinau, kad Višinskis su Kudirka gydėsi Kryme. Galvoju sau, tai reikia man Joną vežti. Patarėjų nelabai turiu, kurie gerai nusimanytų. Dar vis su savim kovoju, tariuosi. Šveicarijoj pabuvom kartu, jau geriau pasidarė.

Artinos ruduo. Parvežiau iš pušyno pas save. Nutarėm važiuoti į Krymą ir gyventi kartu. Tenai gydėsi Kudirka, Višinskis, Kapsukas ten buvo. Jonas nudžiugo, kad važiuoju kartu. Likviduoju butą, kabinetą iškeičiau į Jaltą. Pasiskolinu pinigų. Nuvažiavom į Šiaulius su mano mamyte atsisveikinti, galvodami tenai ilgai gyventi. Vilniuje apsisistojom pas Višinskį, patarė tartis su Vilniaus daktarais, patarė konsiliumą susaukti. Galvą susuko. Tas mus sužlugdė. Būtų pagyvenęs metus kitus ilgiau priežiūroj, šiltame klimate. Tuo laiku lenkai buvo nusistatę prieš rusų kurortus, labai propagavo savus, nekreipė dėmesio ligoniui padėti.

Patarė važiuoti į Zakopanę. Aklai klausiau daktarų tikėdama. Čia glūdi didžioji nelaimė. Parūpinus pasą, išvažiuoja vienas į Zakopanę su aukšta temperatūra. Aš kabinetą sugražinus apsigyvenu Kaune Maironio gatvėj, pusrūsyje. Gale spalio susitvarkiau. Jono sveikata eina blogyn. Darbo dar neturiu, pinigų dviem reikia. Gyveno studentų sanatorijoje bendrabutyje. Po trupučiuką atsirado kiek darbo: raminaus manydama, kad galėsiu greit jau jam padėti.

Gaunu laišką iš Zakopanės nuo vyriausiojo gydytojo – atvažiuoti atsiimti ligo. Čia jau mano rankos nusviro. Butas pusrūsyje, be saulės. Vėl nelaimingieji pinigai. Čia bėgu, ten bėgu, vienas atsako, kitas sako palaukti – duosias. Baisiausia, kaip išlaukti naktį. Rytą skambutis. Atidarau duris, įdomaus veido žmogus, kunigas. Atėjo dėl dantų. Matydamas mano veidą (iškankintą) pasikeitusį, paklausė, kas mane slegia. Dirbant išsikalbėjome. Pasisakiau, kad pasas, kelionė kainuoja 40 rb. Kai pabaigiau darbą, vietoj 4 rb sumokėjo 40 rb. Kaip iš dangaus ta laimė. Tą pačią dieną gavau pasą pas gubernatorių Veriovkina, nuostabus žmogus. Perskaitė laišką iš Zakopanės, per tris valandas pasas buvo. Išdūmiau kaip stovėjau tą pačią dieną, nieko nebegalvodama. Pas mus lapkritys baisus, šlapia, sniegas. Nuvažiuoju į Zakopanę, tiesiog saulė žeme ridinėjasi. Jonas sako – aš čia daugiau nelieku, važiuoju kartu, o per veidą rieda ašaros... Aš palieku iki pavasario. Nudžiugo, nurimo. Tą dieną atsiuntė ar dieną anksčiau buvo gavęs stipendiją iš Amerikos. Tuo tarpu turėjome, tuojau abu vėl pradėjome rūpintis.

Tą pačią dieną pasamdžiau kambariuką 20 kvadratų, keturi langai, su stikline veranda, aplinkui kalnai, miškas, žavingas reginys. Tą pačią dieną po pietų pergabenau į naują butą. Dainele pradėjo mudu linksminėti. Temperatūra 39, bet nuotaika gera. Padėjus termometrą į šalį, juokėmės, kalbėjomės, net ūsus pradėjo sukti. Jeigu jisai norėjo ką linksmo pasakyti, meilų žodelį, tai pradėdavo ūsus sukti savo gražiuosius. Krito mintis pradėti jį girdyti žaliais kiaušiniiais. Oras, nuotaika gera, linksma, priedo žali kiaušiniai. Karštis po trupučiuką slinko žemyn. Balandžio mėnesį nesiekė 38 laipsnių. Daktaras patenkintas. Apie mudu ir kalbos nėra, kaip devintam danguje. Skambėjo juokas, daina su darbu.

1906 04 28 mudu grįžtame į Lietuvą, į numylėtus Anykščius. Tais metais buvo ankstyvas pavasaris. Kai mudu važiuojome, buvo pats gražumas, švelnus žalumas, medelius puošė šakutės su pumpurais. Kuo

toliau nuo Zakopanės, tuo stipresnis žalumas. O jau Krokuvoj kaštonai žydėjo. Nuotaika Jono puikiausia, daina tylutėlė nesibaigė.

Per vasarą gyveno Kačerginėje. Artinos ruduo. Paukščiai susirūpinę skridimu, aš dar labiau. Per vasarą beveik nieko nepasisėkė sutaupyti iš savo darbo. Kaune savo nelaimingame butelyje laikyti ligo negaliu. Kur važiuoti be pinigų? Driskiam niekas nenori skolinti. Yra gerų žmonių, vilties nenustoju, galvoju sau – išliksiu.

Išvažiuojant iš Zakopanės, gydytojas, apžiūrėjęs ligo, sako – reikia dar atvažiuoti. Sakau – nežinau, ar pajėgsiu, reikia dirbti. – Atsivežk instrumentus. Tyliau, nieko neatsakau, galvoju. Austrijoj visi dantų gydytojai baigę mediciną. Matyt, galvojo, baigus ir aš, jeigu esu dantų gydytoja. Aš jaučiuos savo profesijoj labai žalia. Aš esu Rusų pilietė. Žinau, Zakopanėj ruduo žavingas, daug saulės, sausa. Kitos išeities nėra, reikia važiuoti. Parsivežu ligo iš Kačerginės, mano beveik viskas sutvarkyta. Klausimas – pinigai kelionei. Uršulytė Repčiūtė sutiko paskolinti paskutines kelerių metų darbo santaupas, 150 rb. Smulkius instrumentus, bormašiną imuosi, visa kita palieku savo artimiausiai draugei Julijai Tomkytei. Savo mamytės papročiu prisiminus, persižegnoju išeidama iš savo buto nūsikus į kampilį. Gal ir juokingai tas atrodo, pats nesižinau žmogus. Svetimas kraštas, be pinigų, ką teiks, ne juokai. Sumokėjus už bilietą ir bagažą, liko 75 rb. Susidėję savo skurdžią mantą, sėdom į vežimą niekieno nelydimi, vienu du išvažiuojome. Liūdni tai liūdni, bet vidus mudviejų gana kovingas, vis tikimės kažko geresnio. Dundam traukiniu. Jonas pradėjo niūniuoti „Sudiev, Lietuva“. Privaziavom sieną, ašaros nuriedėjo, pasipylė per jo veidą. Gaida nutrūksta. „Nejaugi nebegrišiu?“ – „Be abejonės, toliau gyvensime Lietuvoj kaime, mažam name ly“, – nukreipiau dėmesį į gelstantį beržynėlį, žibantį saulės spinduliuose. Pradėjome vaizdais gėrėtis, kalbėtis. Nuotaika pakilo, pats nušvito. Traukinys dunda, žinoma, važiuojame trečia klase. Žiūrime susimąstę abu per langą į tostančius Lietuvos vaizdelius. Jau paskutinis reginys Lietuvos žemelės išnyko iš akių. Sėdamės tylėdami. Kaip buvo gražu pavasarį, kuomet mudu skridome Lietuvon! Ateis kitas, vėl skrisime. Nors mudu labai apsiniaukę, bet spinduliai pro debesis vis prasimuša. Aš vis galvoju apie darbą, kaip pradėsiu, kaip susitvarkysiu.

Artinomės prie Zakopanės, jau matosi sniegas kalnuose, oras puikiausias, net mudviem ant širdies gera. Garvežys į kalną vis sunkiau rieda,

pūkščia. Šit jau stotis. Lipam, daiktus nešam. Joną palieku prie daiktų, pati dumiu į miestelį ieškoti buto. Sezonas dar nėra prasidėjęs, greit pasitaikė surasti butelį net iš keturių kambarių. Pasamdžiusi parvežu lignonį į namus. Kambariai erdvūs, dideli, tik ne praeitų metų reginiai. Čia jau miesto centras. Apsitvarkius pakviečiu savo gerąjį gydytoją apžiūrėti, man dėl darbo pasitarti. Išeidamas man sako, sėdėk ramiai ir lauk. Piniagai jau mums visai į galą senieji. Jonas gavo iš „Žiburėlio“, pas mane atėjo vienas pacientas, pasidarė mudviem ramiau. Toliau gerės. Jau per pirmą žiemą išmokėjau skolas Uršulytei ir Ciūricho skolą Zubovui. Tos skolos mane graužė, nes skolintojai nebeturėjo vilties iš manęs begauti.

Rudenį, kai išvažiavome į Zakopanę, nebegrižo į Lietuvą. Deja, tik buvo pargabentas karste 1953 m. į Liudiškių kalną.

Dar apie Joną Biliūną¹

Šį pavasarį gana plačiai buvo paminėtos 90-osios J. Biliūno gimimo metinės. Vėl žmogus daug ką permąstai, kartu iškyla nauji, jau išblėšę prisiminimai. Kai pasižvalgau, nebematau bemaž nė vieno jo amžininko, jo draugo. Rodos, aš viena kaip lauke usnelė styrau dirvone, iš senų laikų užsilikus. Palyginus dabartį su praeitimi, visai kitas gyvenimas: pasikeitė žmonės, papročiai, ir visi kažkur bėga, skubinasi... Malonu ir gera, kai dar atsiranda iš brangaus mums visiems rašytojo artimųjų, kaip Antanas Biliūnas, kuris, nors pats nepažinojo, bet, ką girdėjęs iš tėvo, parašė tokius gražius atsiminimus apie savo dėdę Joną Biliūną – „Baltuosius šešėlius“. Pernai metais „Tarybinis mokytojas“ (1968, Nr. 64) išspausdino mokytojos A. Žemaitytės globojamų Anykščių literatų surinktos medžiagos pluoštelį apie J. Biliūną. Taip grūdas prie grūdo susikaups daugiau žinių.

Tarp mudviejų su Jonu Biliūnu apie porą metų amžiaus skirtumas. Turėjau laimę arčiausiai jį pažinti per tą trumpą mudviejų bendro gyvenimo laiką. Tiesa, tie treji su trupučiu metų buvo tartum akimirka... Laikas keičia vaizdus, daug kas užsimiršta, nutolsta, aš pati daug ko nebeprisimenu, o juk, rodos, gerai jį pažinojau. Vis dėlto stiprūs pergyvenimai prisimena aiškiai, nes jų šaknys lieka, nors visgi spalvos gerokai nublankusios. Dar sunkiau po kelių dešimčių metų perduoti įmanomai

tikslias žinias iš antrų ar trečių lūpų apie asmenį, kurio nepažinota arba su kuriuo mažai bendrauta. Nekalbant apie datas, gali pasitaikyti ir pasitaiko tokiais atvejais ir esminių netikslumų. Taip yra atsitikę ir su kai kuriais pasakojusiais apie J. Biliūną „Tarybiniame mokytojuje“. Visų, žinoma, norėta kuo geriausiai nušviesti rašytoją. Tik kartais vaikystėje susidaryti paveikslai keičiasi drauge su mumis...

Norėčiau čia vieną kitą dalyką patikslinti.

Straipsnyje „J. Biliūną pažinojusieji pasakoja“ Anelė Pavilionienė prisimena, kad J. Biliūnas 1907 m. atsiveikinęs su Anykščiais. Tais metais jis net Lietuvoje nebuvo, išvažiavęs iš jos 1906 m. rudenį. Gulėjo lovoje ištisai, būdamas Zakopanėje, ir tik kartais nueidavo į knygyną, kuris buvo netoli nuo mūsų, sekančioje gatvėje. Jeigu jis kalbėjo apie lietuvių spaudą ir jos atgavimą, tai buvo tas laikas, kada atvažiuodavo iš Liepojos arba iš Šiaulių ir Panevėžio. Tik tada Biliūnas nesijautė lignonis ir jo nereikėjo slaugyti.

Jurgis Juodelis iš Kaldūniškių, nedaug tepažinęs Biliūną, daugiau atsimenantis iš kitų pasakojimų, teigia, jog, broliams atsisakius padėti, kadangi nestojo į kunigų seminariją, Jonas prašęs seserį jam padėti mokytis. Neprašė padėti, o tik paskolinti kelionei pinigų į Liepoją nuvažiuoti. Mokslui galvojo pamokomis užsidirbti. Pasiskolinęs pas sesutę Uliutę, jis Liepojoje apsigyveno lietuviškame Pocienės-Bilkevičiūtės bendrabutyje. J. Biliūnas buvo žinomas kaip rimtas mokinys ne tik gimnazijoje, bet ir tarp draugų, todėl bendrabutyje buvo sutiktas kaip laukiamas svečias. Gabus, sumanus, darbštus, geras organizatorius visuomenininkas, greitu laiku buvo paskirtas to bendrabučio vyresniuoju. Už tą triūsą gavo išlaikymą ir butą. Savo reikalams užsidirbdavo pamokomis. Jokios pagalbos iš namų ir artimųjų neprašė. Jeigu kada pinigų pritrūkdavo, skolinosi iš šeiminių su sąlyga, kad grąžins, kai baigs mokslus. Jam pačiam nebeteško to padaryti. Aš išmokėjau tą skolą. O skola jam būdavo našta, skolindavosi tik būtiniausiam reikalui.

Toliau rašoma: „Apsirgęs džiova, Jonas rinkdavo pinigus iš artimųjų ir pažįstamų, nes viena sesuo negalėjo išlaikyti. Juodelio sunūs parūpino Jonui pinigų nuvažiuoti pas daktarą. Šis liepė kuo ilgiau būti gryname ore, pasikabinti sode maršką ir gulėti“. Čia supainioti kai kurie esminiai dalykai. Visų pirma prašyti sau pašalpos – ne Jono būdas. Jis buvo jautrus, švelnus, išvalgus kitų atžvilgiu, bet kartu ir orus. Prisimenu tokį

¹ Straipsnis *Tarybiniame mokytojuje*, 1969, Nr. 54 (1413).

mažmožį: reikia knygą nusipirkti; pinigai guli stalčiuje, bet stipendijos ar honoraro pats nėra gavęs; tada sakydavo: „Paskolink, grąžinsiu“. Baigė gimnaziją, neprašydamas niekieno paramos. Rinkliavą jis galėjo daryti ne sau, o spaudos reikalams. Tai galėjo būti dar tada, kol nesirgo, taigi spaudos draudimo laikais, kada kalbėti plačiai, kad pinigai reikalingi nelegaliems reikalams, negalėjo. Dabar, po kelių dešimčių metų, prisiminus, kad buvo renkami pinigai, kai tas žmogus sirgo, atrodo, jog jis sau rinko. Pasakotojas, be abejo, nuoširdžiai pasakojo, ką prisiminė. Bet visa tai skamba jau visai neigiamai apie Biliūno būdą, jo asmenį. O juk tai buvo retas žmogus savo gerumu, kilnumu.

Visi žino ir prisimena, kad Biliūnas sirgo, bet ir apie ligą daug netikslumų. Nuo 1901 m. ligi 1904 m. vidurio Jonas buvo atsidėjęs visuomeninei veiklai. Jis dažnai nuvažiuodavo į savo gimtinę. Mitinguoti galėjo kaip tik tada, nes 1905 m. ir 1906 m. jau buvo ligonis, į Anykščius atsilankydavo retai.

Po vedybų abu buvome nuvažiavę keliom dienom į Anykščius. Ap-sistojome pas brolių Antaną ir jo žmoną Severiją. Pirmą sykį susipažinau su visais. Tai buvo 1904 08 10. Prisimenu gerai, nes man padarė didelį įspūdį Anykščiai su visa aplinka. Aplankėme Joną artimuosius. Viskas mane žavėjo. Buvau tartum devintam danguje. Žmonės, reginiai – kur pažvelgsi, akį vėrė. Jaunystės nepažabosi... Dar saulutė nepatekėjo, jau mudu tarėmės nubudę eiti pabraidyti po rasą Šventosios pakrantėmis. Patyliukais apsirengėm, basi išbėgome į laukus, į pievas laimingi kaip vaikai. Nuostabus rytas! Ramu, tyku, šilta. Panorama keitės, vaizdai rodė vienas gražesnis už kitą nuo saulės spindulių su miško, kalnelių, šlaitų ir vandens atspindžiais. Mudu, rodos, skriejova kaip apsvaigę. Pilni vilčių ateičiai! Sumanymų, planų begalės... Po kelių valandų braidžiojimo, jau saulutei aukštai pakopus, pajutę alkį ir nuovargį, pasukom namų link. Vaišingoji šeimininkė Severija jau seniai mūsų laukė su pusryčiais. O gardumėlis! Buvo iškepusi plokštainių (blynų) duonkepėje krosnyje ant kopūstų lapų, apteptų sviestu su grietine.

Po trijų dienų grįžome į Panevėžį. Pastebėjau, kad rytais Jonas kosti. Prašomas nuėjo pas gydytoją. Rado plaučių „slogą“, o tai buvo tuberkuliozės pradžia. Patarė išvažiuoti į Šveicariją (nepaklausė, ar turės lėšų tinkamai maitintis), į geresnį orą. Po poros savaitių mūsų padan-gėje ėme kauptis tamsūs debesys. 1904 08 28 mudu išsiskyrėme: aš iš-

važiavau į Charkovą baigti egzaminų laikyti, o Jonas, prieš išvykdamas į Šveicariją, nuvažiavo į Anykščius pas savuosius. Viešėjo pas Antanus, pas Juodelienę. Temperatūros dar nematuodavo, vaistų nevartojo, pas gydytojus tuo bent tarpu nesikreipė. Mylėjo jį saviškiai, vaišino. Rug-sėjo pabaigoje išvažiavo į užsienius su maža stipendija. Pragyvenimas brangus, o mokslui ir knygoms reikėjo sukti nuo maisto. Organizmas silpo. Liga dideliais žingsniais žengė į priekį. Pirmą semestrą, kol dar liga smarkiai nesugriebė, intensyviai lankė universitetą. Antrą semestrą vis dažniau paskaitas praleisdavo, temperatūra kilo. Baigusi egzaminus ir pasiskolinusi pinigų, 1905 m. vasario gale nuvažiavau jo gelbėti. Radau pasikeitusį. Gydytojas patarė važiuoti namo, nes belikę tik mėnesiai gyventi. Pasamdžiau saulėtą erdvų kambarį, pagerinau maistą; nuotai-ka tuoj pradėjo gerėti, atsirado noras ir kurti. Tuo laiku buvo parašytas „Laimės žiburys“.

Gegužės mėnesį sugrįžome į Lietuvą. Pernakvoję Panevėžyje savo bute, nuvažiavome į Anykščius, kol aš grįžusi suradau pušyne kambarį netoli Panevėžio, Rozalime. Pabuvo tada tėviškėje savaitę. Rudenį paviešėjo, kol sutvarkiau daiktus, vėl pas Antaną. Tada buvome nutarę rudenį abu važiuoti į Krymą, bet daktarai patarė Zakopanę. Jonas išvyko vienas. 1905 m. ligonis buvo nebe stiprus ir, tas dvi savaites Anykščiuose būdamas, jokių prakalbų negalėjo sakyti ir nesakė. Vaistų tuo metu nuo džiovos nežinota, gydyta oru ir geru maistu.

Iš Zakapanės parsivežiau jau beviltišką ligonį 1906 m. pavasarį. Vėl pas Antaniene išbuvo savaitę, kol suradau vietą netoli Kauno, Kačerginėje. Paskutinė viešnagė į Anykščius buvo 1906 m. rugpjūčio gale. Rudenį išvažiavome į Zakopanę. Tai buvo paskutinė kelionė...

Julija Biliūnienė

Apie Žemaitę¹

Malonu prisiminti Žemaitę.

O tai buvo taip seniai, tiek vandens nutekėjo... Tiek įvairių dienelių ir metelių prašvilpė, ir kiekvienas bėgdamas vis iš žmogaus ką

¹ Straipsnis spausdintas 1972 m. LTSR MA Lietuvių kalbos ir literatūros instituto tėtst. leid. *Literatūra ir kalba*, t. 12, skirtame Žemaitėi, p. 262–265.

pasigrobė, nusinešė. Gyvenime viskas keičiasi, blanksta, nyksta. Kai kas išlieka atmintyje, ypač žmonės, tik jų kontūrai nebe tokie ryškūs.

Mūsų, Janulaičių, šeimoje iš devynių vaikų mokėsi trys berniukai, o mergaičių tada valstiečiai į mokslus neleidavo. Aš labai troškau mokytis. Ilgai prašiau mamytės (tėvelis jau buvo miręs), kol sutiko. Pagaliau 1895 m. su jaunesniąja sesute Verute (dabar medicinos daktarė Alseikienė) apsigyvenau Šiauliuose, abi pradėjome mokytis. Jau buvau peraugusi stoti į gimnaziją, tad mokiausi privačiai, norėjau laikyti egzaminus į aukštesnę klasę eksternu. Tais laikais tokie mokiniai buvo vadinami „švedais“. Aš buvau bene pirmoji kaimietė tarp „švedų“. Berniukų privačiai mokėsi nemažai. Gavę keturių klasių pažymėjimą, vieni galvojo stoti į kunigų seminarias, kiti į vaistininkus. Kaip kas išmanė, taip save ganė, kad tik prasimuštų į šviesesnį pasaulį. Aš dar nieko nebuvau numaciusi, tik troškau mokytis. Sesutei, už mane trejais metais jaunesnei, kelias buvo numatytas – gimnazija.

Pirmuosius metus gyvenome pas Glinskienę Kapų gatvėje, nedideliame namelyje, salkutėje su mažu langeliu. Namas stovėjo ant kalnelio, vaizdas pro mūsų langelį matės nuostabiai gražus: už ežero stovėjo Malavėnų kaimo malūnas, o netoli jo gyveno mūsų mamytė.

Pirmasis mano mokytojas irgi buvo „švedas“. Pasimokiusi mėnesį kitą, pakeičiau mokytoją – pasiėmiau daugiau patyrusį. Pirmieji metai namams buvo sunkūs: abiem samdyti po mokytoją nebuvo iš ko. Tad iš pradžių, pati ką išmokusi, mokydavau ir Verutę. Taip pirmą žiemą zurzinomės, bet vis dėlto šio to pramokome, šiek tiek prakutome. Kitų metų rudenį pradėjome normaliai mokytis. Apsigyvenome pas Petravičienę Arklių gatvėje, dviejų kambarių butelyje. Verutė ruošėsi į gimnaziją, aš – į eksternus. Būdama nebe vaikas, galėjau prisidėti prie visuomeninio darbo. Kas kiek pajėgė, tas buvo įkinkytas į kokias nors pareigas: spaudą platinti, švietimą kelti, atsišaukimus lipdyti. Mano brolis Augustinas (vėliau Lietuvos istorikas, profesorius ir akademikas) tuo metu buvo pašalintas iš universiteto. Darbštus, greitas, pats dirbo ir kitus traukė. Mano pažįstamų ratelyje, be mažos išimties, visi buvome nusiostatę kovingai: caro režimą nuversti, spaudą atgauti, laisvę įgyti.

Nemažai studentų atvažiudavo į Šiaulius, tarp jų ir pašalintų iš universitetų, kas visuomeniniais reikalais, kas darbo ieškodamas. Mūsų butelyje lankydavos daug jaunimo, nes Augustinui vis reikėdavo tai su kuo

nors pasimatyti, tai pasitarti, kam nors pamoką duoti. Knygnešys Gadeikis dažnai pasirodydavo su ryšuliu spaudos. Kad ir kainuodavo baimės tos spaudos išdalinimas, išnešiojimas, bet tai buvo linksmas darbas. Augustinas ar kas kitas didesnę spaudos dalį išvežiodavo po kaimus dviračiu.

Vieną dieną atėjo pas Augustiną Povilas Višinskis. Susėdę gyvai kalbasi apie visokius reikalus. Aš jiems ruošiu užkandį ir girdžiu jų pokalbį. Povilas sako: „Pažįstu vieną bemokslę kaimietę, labai gražiai rašo. Yra atvažiavus čia, Putvinskis ją atvežė, apsistojo viešbutyje, Didžiojoje gatvėje. Einame tuojau, pasikalbėsime, daug reikalų yra“. Mane džiaugsmo šūrių pulys paėmė: tai įdomu būtų pamatyti, galvoju sau. Pasakiau tą savo norą Povilui. Jis man linksmi sako: „Gerai, einame visi kartu. Jūs pasėdėsite, pasiklausysite, o mes pasikalbėsime“. Išėjome. Man taip linksmi, įdomu, rodos, kojos žemės nesiekia einant į Didžiąją gatvę, kuri buvo visai netoli mūsų. Viešbutis. Lipame laiptais. Višinskis eina pirmas. Pasibeldė. Durys atsidaro. Matau tą kaimietę, sėdinčią prie stalo su Putvinskiu. Vyrai mandagiai pabučiavo jai ranką, ir aš lenkiaus prie rankos, bet ji pirma mane motiniškai išbučiavo ir pasodino. Man pasidarė šilta ir gera jų draugystėje. Negaliu akių atitraukti nuo tos nuostabios moters. Vidutinio ūgio. Veido išraiška madoniška, balso tembras švelnus, kalbos muzikalumas grynai žemaitiškas. Šviesi skepetaitė, tamsi palaidinukė, daugiapalis sijonas, juostuotas žiurstelis. Kai sėdi fotelyje, rodos, visa paskendus margame apdare. Nuo susijaudinimo veidas paraudęs, akys žiba. Žemaitė daugiausia kalbasi su Povilu, bet ir visi kiti gyvai įsijungia į pokalbį. Sėdžiu ir įtemptai klausaus, nors ne viską galiu suprasti žemaitiškai. Trys valandos praėjo kaip akimirka.

Antrą kartą mačiau Žemaitę, praslinkus keleriems metams, bene 1900 m., visai kitoje aplinkoje: dideliame būryje – svečiuose pas Petkevičaitę-Bitę Puziniškyje. Tai buvo vasarą, atostogų metu. Susitikimas jaunųjų su vyresniaisiais. Ateina Višinskis pas mus. Augustinas buvo kažkur išvykęs su reikalais – pas jį darbų buvo begalės, vis visuomeniniai. Povilas man sako: „Gaila, kad Augustino nėra, važiuotume visi trys į Puziniškį, Bitė laukia ko daugiausiai jaunimo“. Nutarėme, kad Augustinas greičiausiai atsiras dviračiu.

Šeduvos stotyje išlipome. Arkliai jau laukė. Kelias į Puziniškį neilgas, beveik visą laiką mišku. Visas ūkis miškų apsuptas. Gyvenamas namas – dviejų aukštų, tarp pušų atrodė kaip pilaitė. Sutiko mudu Bitė su

Žemaitė kaip didelius svečius. Žemaitę jau pažinojau, o Bite mačiau pirmą kartą. Ji apsirengus miestiskai, linksma, graži, su kasomis. Žemaitė apsirengus kaip visados – kaimiška: margaspalvė, su balta skepetaite. Abi jos švytėjo įdvasinta veido išraiška.

Nusivedė mus į svetainę. Radome joje keletą vyresniųjų: kalbininką Jablonskį, daktarą Avižonį. Kitų neprisimenu. Dėmesio centre buvo Žemaitė.

Po dosnių gardžių vaišių Žemaitė su Bite nutarė mums paskaityti iš savo kūrybos. Višinskis su Janulaičiu ir Šlapeliu paėmė po kėdę, nusivedė į pievą. Vyresnieji susėdo, mes, jaunimėlis, suvirtom pievoje. Kalbėjo, skaitė. Visiems buvo linksma, įdomu.

Trečią kartą mačiau Žemaitę 1902 m. gegužinėje netoli Šiaulių, Zubovo dvare, Bubiuose. Į tas gegužines suvažiuodavo iš visų Lietuvos kampų: jaunimas pasilinksminti, pašokti ir spaudos į savo kaimą, apylinkę parvežti, vyresnieji – pasitarti.

Į tą gegužinę buvo atvažiavusi ir Žemaitė. Atsimenu, linksmi šokome polką. Vos mane šokėjas pasodino, atsidaro durys ir pasipylė naujų vyrų būrys, įsijungdami į šokį. Mane nutvėrė Jonas Biliūnas. Iš jo šokėjas buvo nekoks, bet vis tiek gerai sukamės, neatsiliegame. Atėjo Žemaitė, atsisėdo. Žiūri ir šypsosi. Mudu nustojome šokę. Žemaitė, prisiartinus prie mūsų, sako Biliūnui: „Ei Joneli, iš tavęs menkas šokėjas, palik mergikę kitam. Einam mudu prie rimtesnio darbo“. Paėmė po ranka, nusivedė, nueidama pabučiavo mane. Aš juos sekiau ligi durų. Durys užsidarė. Tas momentas liko visam gyvenimui. Vėliau, kada gyvenau jau kartu su Biliūnu, jeigu tarp mudviejų atsirasdavo rūkas, pašlydavo nuotaika, dažnai prisimindavom tuos Žemaitės žodžius. „Iš tavęs, Joneli, menkas šokėjas...“ – „Teisybę tu sakai. Ne tu, o Žemaitė. Taigi duok didįjį sąsiuvinį, gal ką naują pradėsiu...“

Dar kartą Žemaitę buvau susitikusi Vilniuje 1914 m. Ji tada gyveno pas Bulotas Antakalnyje, F. Grincevičiūtės namuose. Vasarą ir aš ten gyvenau. Bet Žemaitę retai kada matydavau. Grįždavau iš darbo pavakariais. Rašytoja tuo metu buvo įsigilinus į savo darbą. Tekdavo persimesti tik po vieną kitą žodį.

Iš laiškų ir dienoraščio

Laiškų prirašyta šūsnyš. Beveik visi artimiesiems, ypač šeimai. Daug jų neišliko ar nepasiekiami, kaip antai sūnui Sauliui ir dukterėčiai Marytei (Marijai Alseikaitei-Gimbutienei). Su mylima sesute Verute visą gyvenimą atvirai dalintasi kone kasdien mintimis ir išgyvenimais žodžiu, nes gyventa arba greta (Vilniuje), arba netoliese (Kaune). Mudvi su Mamule visą sovietmetį bendravome laiškais su trumpomis viešnagėmis viena pas kitą. Saitai buvo itin stiprūs, gilūs ir įvairiapusiški. Jai, motinai ir močiutei, rūpėjo ne vien mano pačios ir mano šeimos buitis, bet ir kiekvieno dvasinio gyvenimo plėtotė. Savo ruožtu tai buvo asmenybė su akylos savistabos dovana, kelianti aukštus reikalavimus ir sau pačiai.

Laiškų gausumas, gyvenamo laiko buities sunkumai ir grėsmingi išoriniai varžtai (dauguma laiškų rašyti sovietmečiu) nemažai lėmė teksto pobūdį. Juose daug smulkių buitinių rūpesčių, o paštu siunčiamuose vengta visuomeninių bei politinių klausimų.

Mamulė dažnai ieškodavo žmonių, kurie nuvežtų laišką tiesiog į rankas. Ne reti atvejai, kai, pasitikėdama savo intuicija, įduodavo nepažįstamiems, pasidairiusi, pvz., stotyje. Žinoma, ir tokiuose laiškuose vengdavo kalbėti apie politiką. Tuo metu, jei pasitaikydavo krata, net ir blanki politinė užuomina ar tiesiog kontakto faktas su įtariamuoju galėjo suteikti daug nemalonumų ar net pražudyti ir rašiusį, ir gavėją. Todėl buvo plačiai įprasta gautus laiškus naikinti (pvz., Mamulė mano laiškus yra sunaikinusi).

Čia spausdinamos laiškų ištraukos turėtų papildyti skelbiamus atsiminimus, autentiškai paryškinti pačią autorės asmenybę, praskleisti laiko atmosferą ir bent dalelę ano meto mūsų moterų-inteligenčių kultūrinės brandos kelio. – Grūdas prie grūdo gal pasipildys tuo būdu ir istorinis mūsų visuomenės mentaliteto vaizdas. Iš dalies tuo tikslu kiek plačiau skelbiamos lektūrą liečiančios laiškų ištraukos. – Mūsuose taip maža paties skaitytojo – meno priėmėjo – suvokimo plėtotės analizės!

Stilius, žodynas neliesti. Taisyta rašyba, aiškios rašomosios kalbos klaidos (nors ir ne visos). Vis dėlto taisyta gana atlaidžiai, turint prieš akis kasdienišką kalbėjimą su šeimos nariais ar savimi pačia.

Būta abejonių, ar pateikti visas ištraukas chronologine eile, ar laikytis šios: pirma paskirsčius laiškus stambiais tematiniais pluoštais. Pirmasis kelias turbūt priimtinesnis skaitytojui, kuris visų pirma nori sekti autorės asmenybės brandos visuminę plėtotę. Antrasis, tarsi šakodamasis tarp asmenybės vidaus ir išorinio pasaulio kaitos, turi savo privalumų. Pasirinkta antrasis.

Tarp laiškų įterptos dienoraščio ištraukos. Jų nedaug. Dienoraštis rašytas į gyvenimo pabaigą priešokiais, dažnai pradedamas sąsiuvinukas ir paliekamas. Ištinio, nuoseklus pasakojimo nesusidaro. Tematika dažniausiai buitinė.

M. L.

Stasys Matjošaitis-Esmaitis¹

1968 01 12

Sakoma dažnai – kalbant apie žmogų – aš pažįstu tą ar kitą gerai, – toli nuo tikros teisybės. Gyvenant kartu su žmogumi, susiduriant kas diena, dirbant kartu, bendri reikalai, tai pasiginčiji, tai susipyksti, vis daugiau žmogaus vidus atsидaro, suartėja, galima sakyti – pažįstu aš jį. Kiekvienas žmogus turi užkampelius vidaus, intymius, priklausančius tik jam.

Norėčiau pasidalinti su skaitytojais apie savo artimiausią draugą Matjošaitį-Esmaitį. Išgyventa graži mudviejų gyvenimo vasara. Į senatvę vaizdai praeities gyvenimo vis mažėja, siaurėja, kaip gervių sparnai kylant skrendant į dausas. Daina išdainuota. Pedagogas tikrai su Dievo kibirkšte. Mylėjo tą darbą, mylėjo vaikus. Jų nelaimės ar džiaugsmą kartu pergyveno. Vis dairėsi ieškodamas gėrio, grožio vaikuose. Būdavo, pareis iš mokyklos geros nuotaikos, linksmas, tai, žinok, yra ką suradęs, pastebėjęs

¹ Tekstas iš dienoraščio aplanko, rašytas 1968 m. pradžioje, neseniai tyloje praėjus St. Esmaitio 90-osioms gimimo metinėms. Mamulei visą sovietmetį skaudėjo dėl to viešo nutylėjimo. Prieš pat mirtį Ji sulauks gražaus Esmaitio 100 metų paminėjimo Pedagoginiame muziejuje. *Pastaba*: kreipimasis į skaitytojus rodytų, kad rašydama Mamulė bus galvojusi apie straipsnį, nors gali būti ir skirsnis iš planuojamo atsiminimo tęsinio.

mokykloj tarp vaikų – [?]. Pasisveikina, atsisėda ir pradeda pasakot apie mokyklos vaikus, apie kiekvieną atskirai, apie gabiuosius, pažangiuosius, su tėviška meile. „Tikiu, bus geri darbininkai gyvenime, žinoma, jeigu eis tuo keliu ir darbingumas kils. Matyt, yra pamėgę knygas iš mažens“. Prisimenu, kaip Jis parėjęs pasakodavo apie Liobio šeimos vaikus, apie Albinuką Žukauską ir kitus pažangius gabius vaikus. Liobyte Aldutė stebindavo Jį savo iškalba, gražiais sakiniais atpasakodavo savo pamoką. Negalėdavo atsidžiaugti pasakodamas namie. Būdavo, sako – savotiška muzika.

Kai aš užeidavau į kambarį kartais, o Jis sąsiuvinius taisė, pažangiųjų gabiųjų skyrium padėdavo. Dažnai man tai vieno, tai kito perskaitydavo su pasigėrėjimu. Abu džiaugėmės, juokėmės. (Teisybė, Jo norai išsipildė: tai poetas, tai prozininkas, tai mokslininkas išėjo iš Jo rinktinių vaikų.) Po pietų liuoslaikį kai kada išeidavo į miestą savais reikalais, tai po knygynus pasidairyti, pas bukinistą paieškoti kokios nors gražios knygos. Didelis buvo jų mėgėjas, žiūrėk – beparsinešęs kokią seną knygą, žinoma, daugiausia iš dailiosios literatūros – poezijos, prozos. Nors ir šiuo momentu, visai sėdėdama lovoj, tik pakelium akis – matau didelę lentyną knygų: originalus, vertimus, – rusų, lenkų klasikais – originalai, anglų, vokiečių, italų, graikų – vertimai. Knygas dėstė, tvarkė su meile.

Po vakarienės mes dažnai sėdėdavome prie stalo valandą ar ilgiau, kol vaikai užsinorėdavo miego. Parneštas nupirktas knygas vartydavo, žiūrėdavo iliustracijų, aiškino, pasakodavo apie autorius, kokios tautybės. Trumpai populiariai turinį, kai ką paskaiitydavo pats balsiai. O gražiai skaitydavo tas mūsų Esmaitis! Balsas nedidelis, bet skambus, muzikalus, gražus. Mėgo skaityti pasakas, vaikams liepdavo paskaiityti, kad išmokyti. Suomių Kalevalą skaitėm linksmai. Dominavo mūsų šie poetai, pasakų kūrėjai.

Nemėgo restoranų nei kavinių. Kartais po posėdžių visas būrys užeidavo į restoraną išgerti vieną kitą bonkelę. Niekados nesu mačius girtu. Dažnai sakydavo – kas nori, tegul geria, aš verčiau knygas pirksiu. Taip ir buvo, knygų lentyna augo. Užtai dainą mylėjo ir mokėjo ją daug. Būdavo, aš uždainuoju, taip sau niūniuojau kokios dainelės motyvą be žodžių. Jis nugirdęs pradeda dainuoti pilnais žodžiais. Žinia, gyvendamas kartu, kartais ir susikivirčiji, vadinas, susipyksti, būdavo Jis į vieną kambarį, aš į kitą. Jis, nuėjęs į savo kambarį, ramiai pasiimdavo smuiką, atėjęs į mano kambarį, atsisėda ramiai ant kanapos, pradeda dainuoti

akompanuodamas smuiku. Jeigu stipriai susiginčijam, tai dainuodavo liūdną, tragišką, o jei ne, tai linksmo turinio. Tarp mudviejų kaltininkų nelikdavo, daina, muzika viską išsklaidydavo. Abu mėgome dainą, vienos [nepakakdavo], [kivirčas] baigdavosi juoku, džiaugsmu. Kartais aš tyčia ieškodavau kokio kabliuko susipykti, kad paskui taikintumėmės.

Kasdieniniam gyvenime nesinaudojo kito žmogaus darbu. Nagingas buvo prie visko. Galėjo batus pasitaisyti, jei nereikėjo sudėtingų įrankių, skalbinių sagas prisisiūdavo, reikalui esant, kojinių mažas skylutes užsiadydavo. Iki šiolei turiu Jo paliktus siūlus ir adatą. Be darbo susidėjęs rankas nesėdėjo, niekad nepasiskundė nuoboduliu. Ramiai sėdėdamas susikaupęs galvodavo apie darbą, ar pačiam pradėti, ar kitam padėti. Užtai sūnelis, eidamas trečius metukus, darbuodavosi su plaktuku, mokėjo vinį įkalti į lentą. Taip vaikui tas darbas patiko, nubudęs anksti rytą šokdavo iš lovytės, imdavo plaktuką su vinele, pradėdavo kaukšinti, net apatiniai gyventojai prašė sulaikyti nuo ankstyvo ryto kaukšėjimą. Tėvas mokėjo džiaugtis su vaiku. Būdavo, atsitupia prie vaiko ant žemės, kol išmokino, kaip vinelė sulenda, abu juokės, džiaugės¹.

Atėjus pavasariui mokino sode vaikus, kaip kasti žemę, medelius sodinti. Tarp vaikų ir Jo augalas buvo gyvas, kaip nematomas gyvūnas. Stengė, kad vaikas augtų ne baltarankis, su pagarba darbui, žmogui dirbančiam. Niekados neužsitarščiuodavo, nesupykdavo aiškindamas vaikui, jeigu vaikas ko nesupranta, pakartodavo kelis sykius, pakeisdamas vaizdą, kaip vaikui lengviau suprasti – su meile, be pykčio. Būdavo, nusives vaikus į daržą medžių sodinti. Liepia paimti kastuvėlius, pats didįjį kastuvą, laistytuvą, laistytuvėlius, grėbliukus. Prasiždėdavo darbas su kalbomis, su juoku, džiaugsmu. Neša medelį į duobę, pats laiko liemenį, vaikam duodavo šakutę, šaknelę palaikyti, visi neša, dirba. Visiems darbas nurodytas, kiek jų bebūtų. – Tikrai pedagogas su kibirkšte. Visi linksmi, visiems gera, augalas jų rankose gyvas pasidaros.

Dar vaikas buvo pirmose klasėse, išgirdo nuo draugų, kad yra tokia medžiaga, iš kurios daromi orlaiviai, sklandytuvai, tuojaus nupirko, vaikui patiko tas darbas, nors buvo planai nurodyti. Taip tas vaiką pa-

gavo, kad po kelias valandas dirbdavo. Tėvas rimtai žiūrėjo, neleidavo be reikalo eiti į jo kambarį, kad netrukdytų. Kai vaikas padarydavo pagal planą, galėdavo paleisti skraidyti, tai visi susirinkdavo žiūrėti, džiaugtis vaiko kūryba. Prieš kūrybą Esmaitis žemai lenkė galvą.

Kiekvienam gyvendamas kiek galėdamas padėdavo kilti aukščiau. Prisimindavo ne kartą senos savo mokyklos išskirtinius vaikus. Šipyliai Jam buvo artimi, daug buvo įdėjęs pastangų statydamas naują mokyklą, surasta naujo deimantuko, kurio negalėjo užmiršti, to savo Griciuko. Pasakodamas apie vaikus, Griciuką prisimindavo kaip pavyzdį. Sakydavo: „Kur jis yra, ar mokinas toliau? Gabus vaikas, plunksną turėjo gerą. Tėvas buvo man pažadėjęs leisti jį mokintis toliau“. Tas vaikas Jam labai rūpėjo, nes sąlygos buvo nekokios. Tėvas amatininkas, šeima nemaža, uždarbis nekoks. Jeigu neina mokytis, kitiems kąsnis mažinti, susidarydavo problema. Jo noras išsipildė, iš mažo Griciuko išaugo Gricius rašytojas. [...]

Pažangieji gabieji jam visados rūpėjo, kad iš jų išeitų geri darbininkai su nauda žmonijai. Rodos, nebuvo dienos, kad sugrįžęs iš mokyklos nepasigirtų vienu ar kitu vaiku ar tai už gražų rašinį, tai už turinį ar gražų skaitymą, vis turėjo kuo pasigirti, pasidžiaugti. Labai jam rūpėjo [nuolatos] pagerinti vadovėlį *Sakalėlį*, kad būtų pažangus, daug duodantis vaikui žinių. Yra mokinių, kuriems neužtenka vadovėlio, ieško patys, o kita kategorija tenkinas vadovėliu. Vieną vakarą aš įeinu į jo kambarį, sėdi prie stalo, varto knygas, tuo momentu vartė Biliūno raštus, kaip tik „Liūdną pasaką“, sakydamas: „Noriu dėti į ‚Sakalėlį‘ kiek patrupinęs“. Buvo susikaupęs, padėjau ranką ant peties. Pabučiuoja man ranką sakydamas: Už „Liūdną pasaką“. Jį žavėjo Jo raštai.

Vieną vakarą parėjo nusiminęs namo, prislėgtas, kaip žemes pardavęs. Kas atsitiko? Sako: „Viena tik mūsų vidurinė mokykla mūsų sostinėje, paskutinę meta iš patalpos lenkų valdžia“¹. Visiems ašaros akyse. Tą vakarą pergyvenome kaip kokias laidotuves. Pasakojo, kad vyresnės klasės nenorėjo užleisti, pasipriešino, tai buvo metami smurtu, prievarta. Tai patalpos, kur dabar yra konservatorija. [Naują] surado pasamdyti Varnų² gatvė, tenai persikėlė, toliau varė savo darbą vadovaudamas direktorius Šikšnys.

¹ Tai išplaukė iš paties Esmaičio ir teorinės nuostatos: pedagoginėje lietuvių spaudoje jis buvo vienas iš darbo–veiksimo krypties pradininkų, parašęs tuo klausimu, be straipsnių, knygėlę *Vienatinė darbo mokykla*, Vilnius, 1919.

¹ Tai įvyko 1921 10 01.

² Iš pradžių gimnazija veikė Pilypo gatvėje, tik vėliau išsikėlė į Varnų (šiandien – A. Jakšto).

Esmaitis buvo parašęs sutrumpintu kursu Lietuvos istorijos vadovėlį. Pavadino *Istorijėlė*, buvo lenkų valdžios konfiskuota¹. Ta žinia mus labai pritrenkė.

Buvo labai santūrus, kuklus gyvenime, su didele erudicija žmogus. Iš kuklumo nesiveržė į kalbėtojus, vis užleisdavo kitiems. Santūrus buvo su kritika kito žmogaus atžvilgiu. Taip gyvenime yra, atskiriems asmenims gali būti labai malonu, kad tiek daug slėpinių turi savyje, bet pasaulis to neįvertina, kol nepasirodo. (Nešlifluotas deimanto gabalas yra didesnis negu nušlifluoto.) Labai rūpinos švietimu, rūpėjo Jam kaimas. Vilniaus kraštas buvo atsilikęs. Buvo įkurta Vilniuje „Kultūros“ švietimo draugija. Jisai priklausė prie (iniciatorių) steigėjų. Rūpinos kuo daugiausia steigti pradžios mokyklų Vilniaus krašte. Caro laikais [valdžia] rūpinos mūsų krašto ne tiek švietimu, kiek rusinimu – užgožti tą mažą tautą, kad būtų kuo stipriausi rusai. Mūsiškiai, baigę Veiverių seminariją, sunkiai gaudavo vietas savajam krašte, tuo labiau pažangieji, veiklesnieji, turėdavo išvažiuoti ieškoti vietų pas svetimus, rusus, lenkus. Po 1905 m. revoliucijos caro valdžia kiek išsigandus suminkštėjo. Išleido įstatymą, kad gali grįžti į savo kraštą dirbti. Tuoju Matjošaitis su savo draugais sugrįžo, griebė už darbo. Aštuonerius metus vegetavo Lenkijoje. Lenkai žiūrėjo į svetimus su neapykanta, tiesiog kad rusina lenkų vaikus. Mokėjo Jisai džiaugtis švietimu. „Pavergti kūną gali pančiai, apgauti protą – sklandus melas. Bet laisva siela, kas Ji, kas, kuris valdovas suvaržyti gali, kitam kaip vergą dovanoti?“

Apie Joną Biliūną

Šis laišku ištraukų, liečiančių Joną Biliūną, pluoštelis nedidelis, ypatingų naujovių neatskleidžia. Tačiau juose ir žinomi dalykai tarsi sušvinta nelauktais atspindžiais, nes juos pateikia mylimas, rašytojui itin artimas žmogus per savo autentiškus išgyvenimus. Nuolatos grįžta paskutinės dienos vaizdai (manau, čia jų vengti nederėjo). Pro rašytojo kūrybos recepcijos momentus ryškėja rūpestis, kad būtų suvokta ne tik esama, bet ir potenciali, besiskleidžianti kū-

¹ Lietuvos istorijėlė, savo pačių išleista 1931 m. Vilniuje.

rėjo vertės galia. Skaudino todėl bet kuris kūrybos prasmės iškraipymas (tarybinis Romo Šarmaičio įvadas Jono Biliūno Raštams), paviršutiniškas santykis (pvz., iliustravimas), paties rašytojo pasaulėvaizdžio nesupratimas. Džiugino kiekvienas žmonių ar visuomenės domėjimasis ir vertinimas.

Savo ruožtu šis pluoštelis, kaip ir visas laišku ištraukų pluoštas, atskleidžia to meto inteligentijos mentaliteto bruožų dalį. Tam yra čia ypač Biliūno grįžimo į Lietuvą aprašymas. Skaitydamas žvelgi tarsi iš dviejų kampų: per Julijos Biliūnienės patirtą jausmą ir suvokdamas rašytojo palaikų pargabnimą į tėvynę kaip tautos kultūrinės brandos reiškinį, to meto jos mentaliteto faktą. Lygiai taip pat galima žiūrėti ir į sovietmečio mokytojų lituanistų praktikuotą Biliūnienės lankymą – pagerbimą, taip pat rašytojo vardo kolūkio santykį, – čia veikiausiai Vienuolio dvasios įtaka!

M. L.

Laiškas dukrai iš Kauno, 1940/1. IX. 26¹

Mano Tu mažyte, vakar išsiunčiau Tau skubinai atviruką, suradus viską. Vienas stalčius visai užmirštas. Galvojau, ten visai tuščia, pasirodo, pilna [...]. Ant vieno sąsiuvinėlio parašyta „Povilo laišakai“. Mano tik keletas – keliolika atviručių. Uždarytų laišku neradau, nepastebėjau nė vieno. Turbūt visi dingę. Nebuvo galvota rimtai, nesu-prasta, kad ateityje bus reikalinga. Iš Kauno važiauvau², palikau pas svetimus. Iš Zakopanės į Vieną – taip pat pas svetimus³. Mano kaltė, [kad] nebuvo padėta tvarkingai, tai žmonės ir sunaikino. Protas ateina per vėlai. Kodėl neturėjau supratimo anais laikais?..

Laiškas dukrai iš Kauno, 1953.VI.20.

...Vakar mane visai išmušė iš vėžių. Juk konferenciją⁴ galėjote atidėti, kai parvežti palaikai. Kodėl negalima kartu suderinti? – Būtų

¹ Data apytikrė: tais metais rašiau diplominį pas prof. Vincą Mykolaitį tema „J. Biliūnas laiškuose“.

² Iš Kauno į Ciūrichą vyko pas vyrą 1905 m.

³ 1913 m.

⁴ Lietuvių literatūros ir kalbos institutas organizavo konferenciją Jonui Biliūnui pagerbti su plačia programa. Konferencija įvyko prieš parvežant palaikus, ir Mamulė nedalyvavo.

daug įdomiau visais atžvilgiais. Aš norėčiau būti ir konferencijoje. Nėra tikslios dienos nustatytos. Sėdėti visą savaitę, laukti – labai išvargsiu. Noriu nulydėti į Anykščius. Dar pati nežinau. Aš dar galvoju tuojuos ant rytojaus grįžti, po konferencijos tik vieną dieną sugaiščiau. Duok man žinių su tikslia data. Kaip jausiuosi¹. Vakar jaučiausi nekaip. Šiandien jau geriau. – Kokia laimė turėti sodelį, reta kas taip turi...

*Laiškas seseriai Verutei iš Santakos km. [1953 m. vasarą]
netoli Švenčionėlių*

Sekmadienis. Brangiausioji mano Sesyte, guli pušyne. Džiaugiuosi. Ošia miškas. Viršūnės švelniai linguoja, genšės [gervių rūšis] klegena. Visi nuėjo maudytis, aš palikau gulėti pušyne. Noriu Tau parašyti keletą žodžių. Jau pradėdau susitupėti. Tas porą savaitių buvau iširusi [Biliūno perlaidojimo metu – sunki širdies aritmija]. Daug buvo pergyventa. – Visgi didelis įvykis. Seniai buvo svajota, norėta. Palieka tik džiaugtis, būti dėkingai tiems žmonėms, kurie tą įvykdė. – Ir guli ant Šventosios aukšto kranto. Vargšė mano Meilytė daug daug pergyveno, Kazio [Lukšos, žento] neišpasakytas rūpestingumas, visų neapšakomas gerumas. Aš to neužsitarnavau, už ką jie man tokie geri?

Aš važiuoju [į Anykščius] su Šimkum, Tilvyčiu ir Baltušiu. Pravažiuojant Ukmergę – minios žmonių, tik mirga galvutės vaikų, jaunimo. Prie tribūnos karstą pastatė, minia vaikų su vainikais apsupo. Malonu, graudu ir kartu džiugu buvo žiūrėti.

Privažiuojame Anykščius. Tik išvažiuojame iš Šilelio – atsivėrė laukai, kalneliai, pilna žmonių, mašinų. Sugriežė orkestras. Vainikų kilometrinė eiseną išsirikiavus lydėjo į kalną. Kaip man džiugu, kad aš galėjau regėti savo akimis! Rodos, visa tauta atėjo Jo sutikti išskėtomis rankomis. Visi mažiukai su [...] gėlėmis sutikę, lydėjo į kalną. Kalnai, miškeliai marguliuoja žmonėmis.

Gaila, kad Tu nevažiavai, – niekas negali apsaakyti, ką žmogus pats regi, pergyveni. Tik vieno man gaila, kad aš Jo nesutikau [aerouoste] ir iki galo nepalydėjau – nuvežė mane į ligoninę kamforos leisti. Grįžau su ta pačia kompanija. Išvažiavome 12 nakties. Labai įdomi kelionė, nepajutome atsidūrę Vilniuje. Neturiu žodžių, kokie jie visi geri.

¹ Negalavo širdimi. Turbūt todėl perlaidojant nualpo.

Puikus vasarnamis. Išbaltintas, švaru, miškas puikus, be žmonių [Santaką sudarė trys šaunūs ūkininkai Šilkiniai, vyriausias, turėjęs namie etnografinį muziejėlį; antrasis, lenkiškai kalbantis, besidžiaugiantis savo šeimos nariu, poetu Šilkiniu Lenkijoje; trečiasis, buvęs vargonininkas, sukūręs lietuvišką šeimą, nesiskyrė su muzika ir senatvėje – grodavo svetainėje stovinčiu fortepijonu]. Kaip man čia gera! Meilytė važiuoja trims dienoms į Vilnių savo darbo užbaigti. Sugrįš, galės ilsėtis. ... Bučiuoju Tave ir visus artimuosius.

Julija

Laiškas dukrai iš Kauno, 1954.01.15.

...Skaičiau sename Ateities N 60¹ apie J. Biliūną. Nejaugi buvau neskaičiusi? Pati nustebau tokią žinią išgirdusi, kad broliai Jį primušė, atėmė drabužius. Kažin kas tokio girdėta. Neprisimenu Jo žodžių. O gal Jis man nepasakojo, gal Augustinui? Mano smegenų narveliai tuo tarpu užsidarę. Prisimenu apie kokį tai skandalą pasakojo. Turbūt tas ir buvo...

Biliūnas artimas Mopasanui². Vidaus švelnumas, gražumas. – Perskaityk Mopasano „Meilę“. Trumputis, bet griebiantis už širdies, kaip Biliūno „Katyte“. Mūsų visuomenė gražesnė, jautresnė, prancūzų nabagė tiesiog žiauri.

Kovo trečią šįmet 75 m. Būtų gerai nors neilgą straipsnelį parašyti į „Literatūrą ir meną“. Tu, suprantu, visai laiko neturi. Tiesioginio darbo negali dirbti, esi užimta. [...] Komentarai daug laiko užima³...

Atvirukas iš Kauno anūkei Ingei, 1954.IV.26.

...Aš parašiau laišką Vienuoliui klausdama, kas girdėti su gražiuoju Kalnu. Prie progos tegul mamytė paklausia Šimkaus. Jisai pirmininkas [LTSR Rašytojų Sąjungos], turbūt jo žinioje...

Laiškas dukrai iš Kauno, 1954.05.10.

Mano Jūs brangiausieji! Mudvi [su anūke Giedryte], sėdėdamos po jonelių krūmu, rašome Jums visiems. Džiaugiamės bijūnų žiedais, reikia nors po vieną lapelį nusiųsti...

¹ *Ateitis*, 19?. Nr. 60.

² Matyt, sprendė paskaičius pora šio rašytojo kūrinių.

³ Rašiau tuo metu komentarus J. Biliūno raštų leidiniui.

Aš buvau su Zose [Čiurlionienė] Vykdomajame komitete. Vedė mane supažindinti su mašinos savininke. Važiuojame sekmadienį rytą. Giedrytė tikrai pasiimsiu, su Rimteliu nežinau, jei bus vietos. Susikalbėjau, paaiškinau, jeigu ko[kios] [kad] neliūdėtų... Kodėl tas mane nedžiugina? – Nepratus garbingomis mašinomis naudotis, važinėti. – Nieko tokio. Be mašinos negalėčiau nuvažiuoti į Niūronis, pas Juodelienę [Jono Biliūno seserį]. Arklių nėra, pėsčiomis nenuėisiu. Į Kalną¹ [kur perlaidotas rašytojas] nueiti gana toli, pavėžės šoferis. Tą pačią dieną grįšime. Nuvešiu gražių bijūnų, pradeda žydeti, jeigu po poros dienų nenuniokas kas.

Atvirukas dukrai iš Kauno, 1954.05.12

Gavau šiandien laišką iš Vienuolio. Niekas nėra tvarkoma nei sodinama. 23 pati būsiu Anykščiuose. Mašina eis iš čia, mane žadėjo paimiti. Sakė, viskas vietoj daroma, nieko nejudinama. Gimtoji gryčia neremontuojama. Vietoj viską sužinosiu plačiau, tiksliau. Paskui į Vilnių kreipsiuos. Jeigu galėsi ar turėsi progos, pasikalbėk su Šimkum. Buvo numatyta remontuoti gimtąją gryčią, irgi nieko nedaroma. Sugrįžus galėsiu pati nuvažiuoti pasimatyti su ministru pirmininku...

Laiškas dukrai iš Kauno, 1954.VI.14.

Mano mylimiausioji, mano vaikučiai² miega gražiai po vakarykščios ekskursijos. Gavome mašiną, buvome vieni: Verutė, aš ir vaikučiai. Kur norėjome, ten važiuojame ar stojome. Anykščiuose pasiėmėme į savo mašiną Vienuolį, važinėjome kartu.

Tuoju nuvykome į gražųjį Kalną. Nunešėme didelę puokštę gėlių. Radome dvi ekskursijas iš Panevėžio. Mus ten nufotografavo. Gėrėjomės ilgai reginiu. O kaip gražu! Pernai³ to mes nematėme taip aiškiai. Vaikučiai tokie patenkinti. Rimtelis man padėjo užlipti ir nuolipti nuo kalno. Giedrytė prisiglaudus prie manęs.

¹ Į Kalną – kur perlaidotas rašytojas.

² Anūakai: mano jauniausioji dukra Giedrytė – 9 metų, sūnus Rimtis – 12 metų.

³ Pernai – 1953 m. buvo pargabenti Jono Biliūno palaikai iš Zakopanės į Lietuvą. Julija Biliūnienė-Matjošaitienė perlaidojimo metu buvo nualpus ir paskui ilgai gydėsi širdį. Taigi ir matyti daug tuo metu nepajėgė.

Kiek besistengiu, vis tiek jaudinuos. Vežiau gėles su džiauogsmu, žinoma, ir ašarom akyse... Rodos, guli patenkintas. Gamta veikia. Aš labai patenkinta viduj.

Kalnas visai netvarkomas. Kraštai lentos¹ kiek apdaužyti. Keletas ažuolų vainikų lankytojų padėta. Būdamas Vilniuje eisiu kalbėtis, kad greičiau vykdytų Kalno tvarkymo planą².

Vienuolis – dūšia žmogus, – neturiu Jam žodžių. Nesigaili savo sveikatos ir kūno. Nuvažiuojame į Niūronis. Nieko neradome, tik vieną berniuką, sūnų. Motina šeiminkė norėjo ką tai Tau siųsti. Aš nepaėmiau – vargas tenai. Gryčią prisiminiau... Toks jausmas: būta, matyta... Sūnus dar negrįžęs...³

Pastaba: Tame pačiame laiško voke įdėtas ir vaiko – anūkėlės Giedrytės laiškutis apie šią kelionę. Jis šiandien gali būti įdomus ano meto ir ano momento nuotakai suvokti:

„Mamyte! Mes užvakar buvome Anykščiuose. Buvome pas Vienuolį. Jis mums parodė Baranausko klėtelę. Labai buvo įdomu. Anykščiuose yra J. Biliūno gatvė, Biliūno gimnazija, Biliūno šilėlis ir kalnas. Akmens kampai tiktai nudaužti, o ne kapas sudaužytas. Buvome prie Puntuko. Taip pat Dariaus nosis numušta. Buvome prie šventųjų ažuolų. Mums rašytojas Vienuolis pasakojo atsitikimą: Viena moterėlė žegnojosi važiuodama pro ažuolus. Vienuolis klausia, kodėl ji žegnojasi, o jina atsako jam, kad ten yra šventieji ažuolai. Tai jisai tuoju nusiėmė kepurę...“

Laiškas dukrai iš Kauno, 1954.X.3.

...Verutė nuvarė mane į lovą. Pažiūrėjo pulso, liepė ramiai gulėti. Eisiu pasitarti pas dr. Gudą, – turi praeiti.

¹ Perlaidojus buvo padėta ištaiginga marmurinė plokštė – atmintinė, ligi bus pastatytas architekto Vytauto Gabriūno dabar tebestovintis antkapis.

² Ar buvo nuėjus tuo reikalu į Rašytojų sąjungą, nebeatsimenu. Turbūt po lentos apdaužymo bus suskatusi ir valdžia, o gal bus įsikišęs ir Vienuolis, tiek daug kultūrinės iniciatyvos rodęs Anykščiuose.

³ Negrįžęs – iš tremties. Mamulė yra bandžiusi to meto valdžios įstaigose prašyti grąžinti išvežtuosius J. Biliūno gimines, bet gavo, atsimenu, šiurkštų neigiamą atsakymą, kad nedrįstų tuo reikalu daugiau kreiptis...

Gal negerai padarei padavus darbą¹ netaisyta. Šiaip mėgsta pulti. Stilius, tai stilius, bet politiniu atžvilgiu bus sunkiau išsikapstyti. Kas gali ką prisegti Biliūnui! Man rodos, Tu taip gražiai Jį supratai, geriau nereikia. Aš jau perskaičiau visą. Kad tik leistų apginti!

Kai gavau Tavo telegramą, tuojau pagalvojau, turbūt eini pas Putiną. Tai buvo tikrai šventiškas vakaras. Iš tokių pobūvių pareini žmogus patenkintas. Rinktinė publika, be išrokavimų kviesti, tik smagumui, minčių pasidalinimui. Aš taip džiaugiuosi, kad ten buvote. Abu grįžote su daug įspūdžių. Ko man neteko priaugti, Tu to pasiekei: ne turto, ne parėdinių, bet proto ir meno elito....

...Rimtelis parbėgo, pakalbėjome kiek, išėjo pas Kastį [Zubovą, K. Čiurlionio anūką]. Aš patenkinta [Rimčiu]: guli, skaito Korolenkos knygą „Giria gaudžia“. Buvau jau tą knygą atidėjus, – man labai patiko...

Kai sugrįš Paleckis, noriu atvažiuoti ir su juo pasimatyti. Čia kalba būktai ruošia amnestiją šventėms [Spalio revoliucijos]. Vienuolis nusiuntė pareiškimą². Jo nerado, nori, kad aš dar būčiau. Už poros savaitių tikrai bus visai gerai. Atvažiuosiu, vėl turėsiu progą pasimatyti, reikalą atliksiu.

Laiškas dukrai iš Kauno, 1954.10.16.

...Gyvenu puikiausiai³: laiškus skaitau, pati atsakau, knygas skaitau. Oras geras, langą nuolatos atdarą laikau. – Gyvenk ir norėk.. Lankytojų turiu. Ta Verutė – tai jau nebežinau, kaip atsilyginčiau, – vis ką nors neša. Damijonaitienė⁴ taipogi. Damijonaitis stovėjo vakare 11 val. gauti vynuogių, atnešė kilogramą. – Amžina nuoširdi draugė. Aš voliojuosi kaip inkstas taukuose. Ta Verutė nuoširdžiausia.

¹ Turimas galvoje mano disertacijos apie J. Biliūną rankraštis. Tada dar jokių ženklų, kad tuo pagrindu išleista knyga sukels tiek triukšmo, nebuvo, tačiau nerimą jaučiau, juolab kad darbo vadovas prof. Kostas Korsakas praleido su rizika, ir aš tą žinojau.

² Vienuolis rūpinosi grąžinti J. Biliūno išvežtus gimines.

³ Tebesirgo širdimi nesikeldama nuo J. Biliūno pervežimo.

⁴ Julija Damijonaitienė – dantų gydytoja, artima nuo jaunystės laikų Šiauliuose draugė.

Iškepė pyragą, atnešė man, ryt neš Simonaitytei į ligoninę. Taip ta Ieva kenčia, – stuburo kalkėjimas. Pažiūrės ryt, ar galės rašyti. Rodos, jai padarė staliuką gulinčiai rašyti.

Buvo pas man Danutė¹, atnešė citriną. Išbuvo apie pusvalandį. Gavo laišką nuo Urbšių. [Urbšiai] gavo raštą iš milicijos. Specialaus leidimo važiuoti į Kauną nereikia, tik reikia nurodyti gyvenamą vietą. Buvo nusiuntęs pareiškimą į Ministrų Tarybą, kad leistų apsigyventi Kaune. Gavęs tą raštą taip nudžiugo, [kad] netikėdamas ta laime ant rą kartą užklausė, ar teisybė... Tuojau Čiurlionienė nusiuntė, [kad] gyvenamas plotas yra: vieną kambariuką duoda. Būtų didžiausia laimė, jei pasiseks sugrįžti. – Daug kalba apie sugrįžimą, bet mažai kam ta laimė kliūva...

Laiškas dukrai iš Kauno, 1954.XI.15.

Žadėjau parašyti Tau ilgesnį laišką, gal parašysiu. Esu pasinėrus lapelių skaityme². Taip man įdomu, – jaučiu, girdžiu, matau [kas buvo] prieš 50 metų. – Juk tai pusė šimtmečio! Prisiminiau vieną darbininką, [jis] man aiškino apie komunistų partiją. Taip idealiai, gražiai... „Gal kada bus už kokių 50 metų, ir tai dar sunku laukti tikro komunizmo“. Rodos, prastas darbininkas, kaip toli numatė! – Pasijutau esanti Šiauliuose, jaunutė. Daug man vaizdų sukilo. Pažįstami, man rodos, kad jie visi tenai gyvena, visi tokie pat jauni, sveikinuosi su visais...

Kiek Jonas dirbo anais laikais! Rodos, nesimatė be darbo, o kai susirinko į krūvą, tai matai, kiek nuveikta, dirbta. Nekalbėjo, tylėjo, dirbo. Nuolatos buvo susimąstęs. – Pati jaunystė, pats išsiblaškytas gyvenime. Jis visados buvo susikoncentravęs savyje. Jeigu Jis būtų pagyvenęs, tai būtų daug sukūręs. Gyvenimo pumpuras vos tik prakleidė savo žiedą, – amžina šalna nušaldė.

Turiu „Literatūrą ir meną“. Salomėja Neris – gražaus ir gabaus žmogaus būta. Rašė nuo širdies. Patinka man Makūnaitės padarytas atvaizdas. Gabi dailininkė.

¹ Danutė Čiurlionytė-Zubovienė.

² Lapeliai – surasta pamišta stalčiuje archyvinė medžiaga.

Turėtų būti graži Bučo skulptūra. – Aš verčiau norėčiau Jos veido.

Gal kai vyriausias redaktorius pajudino gražiai išleidžiamų knygų klausimą, gerą įrišimą, galima pasinaudoti ta proga, priminti, pareikalauti. Labai nudžiugau paskaičius tą straipsnelį. Kaip žmogui reikia gero, skoningo drabužio, taip knygai gero popierio, įrišimo.

Aš iš tavo laiškelių esu patenkinta. Suradai kelią užbaigti galą. Gal jau šiandien būsi pabaigus, ramiau galėsi imtis vadovėlio¹...

[Priešrašas atskirame lapelyje:] ...Jeigu galėsi, pasikalbėk su Venclova, gal jis ką pasakys².

Užbaigus galą, neužmiršk užėiti pas Putiną.

...Buvau pora valandų atsikėlus, dar vis nuvargstu ir gana³. Gulėsiu, kol nugalėsiu, visai gerai jausiuos. Atnešė man Zosė [Čiurlionienė] Tagoro „Noc Ziszezenia“. Koks indų rašytojas gražus! Kokia aukšta moralė! Pasiimk tą knygą iš skaitykos, paskaityk. Koks gražus yra pats jo atvaizdas! Gavau tą knygą trumpam laikui, tas pora trejetą dienų laiškų nerašysiu.

Kuomet paimu knygą į rankas, vis tuo atvaizdu pasidžiaugiu, pasigėriu, – toks įdvasintas veidas! Taip aš jį ir matau pasakojant po palmę savo pasekėjams. Matai, Meilužyte Tu mano, vienas malonumas...

Laiškas dukrai iš Kauno, 1956.06.3.

...Tu vakar buvai Anykščiuose⁴. Gerai padarei nuvažiavus. Turbūt į leidyklą atvažiuosi? Turėsi reikalų su redaktore? Turėtų pasisekti, išeiti graži knyga.

Šarmaičio įvadas man ne prie širdies. Ko tai man trūksta⁵. Gal žmonės pradės būti atviresni, drąsesni...

¹ Kalbama apie mano monografiją „J. Biliūno gyvenimas ir kūryba“ ir tuo metu ruošiamą mano skyrelį *Lietuvių literatūros istorijai*.

² Turbūt turima galvoj Anykščiai ir paminklo bei tėviškės tvarkymas.

³ Sirgo širdimi.

⁴ Anykščiuose važinėjome su Antanu Biliūnu, jis padėjo rinkti iliustracijas mano knygai apie Joną Biliūną.

⁵ Trūksta – laiškas siųstas paštu, todėl ir rašoma kiek vualizuotai.

Laiškas dukrai iš Palangos, 1957-06-30/07-02.

...Parėjus pietauti, radau Tavo atvirutę, kad išvažiuoji į Anykščius. [...] Man nepasisėkė. Jeigu būčiau Kaune, be abejonės, galėjau būti¹. [...] iš Palangos nerizikavau, pati suprantu.

...Buvau pas Munę², prisitraukiau rašalo į parkerį – nenoriu eiti į miestą. Diena šilta, tik ant kalnelio gulėti, klausytis vėjo ošimo, muzikos. Pasakojo, Čiurlionienė gavusi kūrybinę komandiruotę po Žemaitiją visam mėnesiui, paskui duos dar geresnį negu pernai butą tame pačiame rajone. Taip jai ir reikia. – Kūrybingas žmogus.

...Mačiau paminklą. Gražiai padarytas, toks jau Švyturys, – net norėčiau visiems padėkoti. Tokia simbolika! Ką parašė, – tiesiog išplėšiau iš mirties nasrų rūpesčiu, gyvybės palaikymu... Nenuvažiavau, lelijų nenuvežiau. Visi dėjo, tik manęs nebuvo... Net baisu pagalvoti, kokias baisias sąlygas turėjo. Gera žmogaus nuotaika, optimizmas kartais, kai žiūriu, daug padeda kitam, – pašviesina gyvenimą. Kai Šveicarijoje būdamas nuėjo su savo draugu Vaitkevičiumi pas profesorių, pasakė Jonui – už pusės metų tikrai pasitaisys³. Jonas parėjęs man sako: „Nu, Julyt, dar pusę metų pavargsi. – Jeigu ne Tu, nuo šios dienos nebegyvenčiau“. Buvome Ciūriche. Prisiminiau datą: 1905-02-11.

...Anykščiuose buvo labai gražu, matyt, buvo gražiai suorganizuota. Noriu su Tavimi pasitarti: parašyti viešą laišką. – Daug ko aš noriu, – esu tikra straigė⁴.

Laiškas dukrai iš Kauno, 1957-12-07.

...Gavau nuo Tavęs laišką, mano tu vienintele. Aš tikra, Jis⁵ džiaugiasi savo gražiu jaunu gyvenimu. Manau, kad jam gerai. Kai galvoju, esu rami...

¹ Rengėjų pakvietimas rašytojo našlei, kaip atsimentu, buvo formalus, pavėluotas.

² Munė – Marija Mašiūtaitė-Urbšienė, bibliografe, istorikė, grįžusi iš kalinimo su vyru Juozu Urbšiu 1956 m. Su Mašiūtų šeima Mamulė artimai bendravo.

³ Tas „pasitaisys“ reiškė, be abejo, mirtį.

⁴ Sumanymas liko neišsipildęs noras, – be abejo, čia mano kaltė, kad neparėmiau, nepadėjau.

⁵ Jis – sūnus Saulius, pasitraukęs 1944 m. iš Lietuvos – dar 17 metų jaunuolis, su kuriuo tuo metu neturėta jokių ryšių, neturėta žinių apie jį.

Gerai, daug vilčių turi. Už kelių mėnesių darbo sumažės. Tu taip galvoji. Tai gerai. O dabar įsitempus laikykis, kad išvežtumei tuos kelius mėnesius...

Aš gyvensiu tame lizdelyje, kol galėsiu krutėti, dirbti. [Tai] užpildo mano gyvenimą, daug man sudaro smagumo. Nors ir dabar: aš svajoju, kaip važiuosiu, kaip pamatysiu gražiąsias visų akutes; galvoju, ką man čia pasiruošti, – man didelė atrakcija. Kai negalėsiu, važiuosiu pas Tave¹, – aš esu laimingas žmogus.

...Tu nemanyk, aš ašarų beveik nebelieju. Tai viena kita nukrinta kartais...

...Jau aš lovoj. Noriu su Tavimi savo atsiminimais pasidalyti. Šiandien gruodžio septinta. Tas buvo prieš 44 m. Kiek daug jau metų, net baisu pagalvoti. Gruodžio septintą 1907. Diena buvo baisiai paniurus. Atsimenu kaip šiandien: juodi debesys slankioja per Gievontą². Tas kalnas, atrodo, koks tai milžinas guli palaidais plaukais, laukdamas tos valandos, kuomet galės atsikelti. – Visuomet man darė įspūdį liūdną, o tą dieną, 7, kiekvienas pažvelgimas spausdavo ašaras.

Rytą aš atėjau į Jo kambarį su baime, – pati savęs nesuprantu. Linksmai mane su dainele sutiko, pasisveikinome kuo nuoširdžiausiai.

Matuoju temperatūrą – aukšta. Padėjau į šalį termometrą. Kalbėjomės linksmai apie savo vaikystę, jaunatviškas dienas. – „Et, šiandien blogai miegojau, galvojau naujas temas, kaip išvystyti, – juk daug klausimų turiu pakelti. Ryt reikės viską surašyti, kad neužmirščiau“. – Man vis širdis verda prieš ką tai baisaus. „– Tu esi linksma, bet nerami. Nebijok, dar tą viską parašysiu. Kai turėsi laiko, aš sakysiu, Tu rašysi. Duok man šventraštį, aš ten randu gražių minčių...“

Pietus valgėme gardžiai. Vėl kalbėjome apie literatūrą. – „Kam aš taip ilgai blaškiausi toj politikoj, jau būčiau daug parašęs. Būtų žmonėms ir man ramu. O dabar kažin...“ Pasidarė liūdnas. Apsiašarojom. – „Pasibučiuokiva... – aš dar gyvensiu, daug parašysiu, kad neužmirščiau, ir dar daug naujų. – Aš galvosiu, o Tu eik parnešk vaistų...“

Bėgu į vaistinę [...]. Per Gievontą (aukščiausias kalnas prie Zakopanės) debesys slenka vis tamsesni, didesni. Bėgu namo su vaistais, su didžiausia baime pažvelgiu į kalną. Parėjus namo užkūriau krosnį. Užsipašė iškepti bulvių žarijose tokių, kokias kepdavo Šventosios parkrantėse, kai ganė žąsis. Suvalgė pora bulvių – „Ne tokios skanios kaip aš kepdavau Niūronyse ant kalnelio. – Ne Anykščių bulvės...“

Vakare jau buvo susirūpinęs, liūdnas. Temperatūra didelė. Aš paklausiau, kodėl toks susirūpinęs? „Matai, galva sunki, negaliu susitvarkyti su temomis, kokioj tvarkoj pradėt rašyti, o čia vis naujos atsiranda“. – „Mudu rytoj sutvarkysime“. Atsisveikinome per kelis sykius. Aš sugrįžtu iš kito kambario ir klausiu, ko reikia paduoti. „Paduok man skambutį, jeigu bus blogai, pašauksiu“. Taip išsiskyrėm ant visados, ir visas temas išsinešė su savim. 1907 XII 7.

Buvo tai sapnas gražus. Ar čia seniai, mano Tu Meilužyte, 44 m.! Kaip žmogus keičiasi. Siūlai anų dienų gyvenimo trūksta, trūksta...

Laiškas dukrai iš Kauno, 1957-12-?

...12/8 kaip tik 50 metų sukaks nuo Jono Biliūno mirties. Ar negalėtumei parašyti nors trumpai, bet gražiai. Man taip neišeina, kaip noriu. 12/7 puikus buvo rytas, puiki nuotaika buvo iki pietų. Aš šokau, imitavau savo mamytę. Po pietų pradėjo niauktis, vėjas kalnuose, audra, – siaubinga turėjo įvykti. 12/8 penktą valandą iškeliavo...

Tiek buvo planų ateičiai kurti. Su didžiausiu entuziazmu metės pažiūrinėti vokiškus ir lenkiškus katalogus, ieškodamas Indų literatūros. Tu žinai, supranti, Meilužyte mano! [...]

Laiškas dukrai iš Kauno, 1957.12.7.

...Nupirkau Sprindžio „Kritiką“. Įdomu. Daug darbo įdėta. Pasiūsi. Vis bus daugiau, vis pavartys. Kad tik jam būtų daugiau¹...

...Vidaus balsas teisingas, tik žmogus nepaklausai, paskui gailiesi. – Taip su manim dažnai atsitikdavo. Aš vis dariau bandymus, ar teisybė.

¹ Deja, nešiojuos sunkią kaltę, kad parsivežiau į Vilnių tik mirtį ir išlydėti į Aukštąjį kalnelį atgal į Kauną 1978 04 09.

² Gievontas – Karpatų kalnų viršūnė, dominuojanti virš Zakopanės.

¹ Minimos knygos, siunčiamos sūnui – Sauliukui, tuo metu gyvenusiam emigracijoje Čikagoje.

...Keistas žmogus daraisi. Jeigu kas būtų sakęs prieš 50 metų, kad aš tokia pasidarysiu, būčiau jautusis dideliai užgauta. – Dyla išdyla, paliko tolomas sapno mirażas... Gruodžio septintą septintais metais rytas buvo saulėtas, paskui apsiniaukė taip, kaip šiandien. Tą rytą juokėmės, džiaugėmės, nes šokau solo, – imitavau savo mamytę. Kiek kalbų, prisiminimų! Ta paskutinė diena buvo nepaprasta. Visgi mane jaudino, realybei atsistojus. Menininkas meniškai užbaigė. Ką tai jausdamas...

Sekančiam numeryje parašyk straipsnelį 50 metų proga. Būtų man didelis smagumas. Tu moki, supranti, nes Jo siela Tavyje glūdi... Bučiuoju Tave, vienintele artimiausia pasauly draugužė, – mylinti Tave Mamytė

[Prierašas atskirame lapelyje:]

Septintais metais, septinto gruodžio koks gražus buvo rytas, nuotaika buvo linksma, vaikiška. Dangus niaukėsi, mūsų kalbos ėjo vis rimtyn. Su entuziazmu apie ateitį toliau mažėjo, į vakarą pradėjo reikštis atsiminimai. Vakare užviešpatavo ramybė, pasipylė deklamacijos, vieno tai kito autoriaus. Ypatingai gražiai užbaigė...

Muzika balse silpnėjo. Atsisveikino, – sako: einam ilsėtis. Būk rami.

Su gerumu, pilnas vilčių iškeliavo...

Laiškas dukrai iš Palangos, 1958.VI.25.

...Gavau telegramą iš Kauno nuo p. Lastienės¹. Anykščių Vykdomojo komiteto pirmininkas kviečia mane atvykti į J. Biliūno paminklo atidarymą.

Labai gailiuosi negalėdama būti. Negaliu suskubti. Telegramą gavau parėjus namo. Tik vakarinis autobusas. Jeigu būčiau [gavus] anksčiau, parvažiuočiau į Kauną. Tu būtumei atvažiavus, nuvežus mane. Bijausi naktinės ilgos kelionės, anksti rytą toliau. Tokiam įvykiui, tokiai kelionei reikia pasiruošti iš anksto. Per staigu. Tos rizikos gal neturiu teisės daryti. – Žūtbutinė kelionė, – norai mano neišsipildė... Nuvažiuosime mudvi, kaip buvome žadėjusios. Gerai?

¹ Petronėlė Lastienė-Sirutytė gyveno kartu Mamulės bute.

Atvirukas dukrai iš Kauno, 1959.03.24.

...Pasakė man Giedrytė, kad išvažiuoja į Lenkiją dainininkė Petraškevičiūtė. Tu jos nepažįsti, gal susipažintumei pas ką. Ar nebus Al-dona [Liobytė]? Ar neapsiimtų dovanėlės paimti sargienei¹ nuvežti? Pasižvalgyk, gal pasiseks? Parašysiu laišką. Buvau pradėjusi prieš ligą.

Laiškas dukrai iš Kauno, 1959.04.14.

...kad tik Jucevičių² baigtum, didi našta nukristų.

...Ar žinai, skaitau „Pilkąją vilkę“. Labai man patiko autorius – geras gyvulių psichologas. Daug negaliu skaityti, vargsta akys³. Migla padidėjo po tos ligos.

Vakar išsiuntė man lentelę⁴ su viršininko leidimu. Praleis, manau, negražins atgal. Seniai būčiau padarius tiesiu keliu. Už išsiuntimą sumokėjau nedaug, bene 17 rb. Aš maniau, bus daugiau. Niekas neišeina su vainiku, pažiūrėsiu, gal pasiseks.

...laikykis gerai! Pavasaris. Sėk aguonas pilnavidures, vaikščiook kaip Beatričė⁵ po aguonų lauką su pakelta galva, lyg gėlių puokštę nešdama.

...Besitaisant man pradėjo griežti Karoso polką. Taisausi į taktą šokdama. – Nebark manęs, mano Tu pumpurėli...

Laiškas dukrai iš Kauno, 1960-04-02.

...Buvo pas mane iš Anykščių, taip buvo malonu pažinti, pasikalbėti. Mielas mielas žmogus. Graži dūšia. Iškvietė ko tai artima [...] Nustebau, kad Biliūno giminės siūlė į muziejų kokį tai divoną, turkišką, sidabrinus šaukštus, nuplyšusią staltiesę. Man pasidarė kocktu, kai divonas, sidabriniai šaukštai. Mudu gyvendami ničnieko neįsigijome. Viena tik lenta, ant kurios rašė, gulėdamas lovoj, ta pati Zakopanė paliko. Keletas knygų nuosavų per nesupratimą mano dingo, šiaip

¹ Zakopanės kapų sargienė, kuri buvo prašyta prižiūrėti Julijos Biliūnienės-Matjošaitienės pasiūstą iš Lietuvos lentą su įrašu, kad toje vietoje 1907 m. buvo palaidotas lietuvių rašytojas Jonas Biliūnas.

² Liudviko A. Jucevičiaus raštus tuo metu ruošiau spaudai.

³ Akys pamažu blėso – katarakta.

⁴ Lentelę – į Zakopanės kapines pažymėti vietai, kur buvo buvęs palaidotas J. Biliūnas.

⁵ Beatričė – iš Dantės *Dieviškosios komedijos*.

imdavo iš skaityklos. Kačerginėj tai atveždavo kas, Zakopanėj – iš bibliotekos. Temperatūra nuolatos aukšta, negalėjo daug skaityti, kai galėjo geriau jaustis, mėgino rašyti, kurti. Negaliu nurimti, kad Biliūnui prisega divoną, sidabrą, [tarsi] ligoonio nėra. Gerai, kad abejoja muziejaus steigėjai. Mamytė man buvo davus tris šaukštelius cininius, po 10 kap ar mažiau, – tai visas mūsų „sidabras“. Kai vežiau iš Panevėžio į Rozalimą, vieną šaukštelį įdėjau. Kai aš atvažiudavau, kad būtų abiems, išskaptavo iš medžio. Klausiu, iš kur tokie šaukščiukai rados? Sako: „Prisiminiau savo mamytę, kai man arbatą pamaišydavo“. Vadinasi, nei cininių nebuvo, o dabar surado sidabrus! Tėvai Jo buvo geri baudžiauninkai, teisingi. Ne divonai, ne sidabrai, bet Lazda liko.

Žinai, pas mano tetą Žviguose buvo sidabriniai šaukšteliai. Net pati čiupinėjau, bet pas Tėvą nebebuvo. Jeigu būtų buvę, tai Onelė būtinai būtų davus kunigėliams pamaišyti arbatą. [...]

Laiškas dukrai iš Kauno, 1962.01.31.

...Seniai Tau berašiau, prieina galas: turiu išlieti, kas inde nebetelpa...

...Prieš 22 metus gimė Tau pirmas vaikas. [...] Iš to mažo sutvėrimėlio pasidarė jau Tavo draugė...

...Nusipirkau Kapsuko [raštų] V tomą, nesijaudindama ramiai perskaičiau visą Jono biografiją¹. Pati save stebiu, kaip tas žmogus pasikeitė. Kiek sykių mėginau skaityti seniau, susierzinu, metu. Čia aš pati save kaltinu. Nuostabiai gražiai Vincas suprato Biliūną, nesitikėjau iš Jo. Jono aimanavimas, to gražaus, tobulo Dievo ieškojimas, tų šventų knygų išrašinėjimas [?], ieškojimas atsakymo į savo klausimus indų filosofijoje [...]. Kapsukas tą Jo klausimą [?] apibūdina labai gražiai, giliai, tuo tarpu kai kurie Jį pasmerkė, nesuprasdami Jo sielos gelmių. Gaila, rašydamas galėjo kai ko manęs paklausti.

Neteisingai pasakyta mano atžvilgiu: posakis „sužieduotinė maldavo sužinoti pas ministrą, kad grąžintų į universitetą“. – Venclauskas, jo draugai Šiauliuose ir kiti patarė nuvažiuoti pas ministrą, pasisiūti juodą surdutą. Iš pradžių juokavo, paskui rimtai. Kaip norės, aš pritariau, bet nespyriau, nemaldavau. Aš dar buvau žalia, per daug

¹ Vinco Kapsuko *Jono Biliūno biografija* pirmą kartą spausdinta 1916 m. Amerikoje.

drovi, [be to,] labai užimta savo skolomis: spaudžiau kapeiką prie kapeikos skolai išmokėti.

Kitas dalykas, skaudi neteisybė: niekieno neatmenamas Zakopanėje išgulėjo 8 mėnesius. – Išsiskyrėme rugšėjo gale, išvažiavo į Zakopanę. Jau lapkričio gale nuvažiavau, daugiau nebesiskyrėme.

Noris man parašyti ir tas klaidas ištaisyti. Gaila, ne meistras. Kaip Tu galvoji?¹

Laiškas iš Kauno dukrai ~ 1962.IV.6.

...Šiandien gavau iš Tavęs laiškėlį. Aš buvau atsikėlusį trims valandoms [atrodė beviltiška padėtis su kelio sąnariu], net vieną pacientę priėmiau. Paskyriau kitą savaitę. Džiaugiuosi kaip mažas vaikas. Net buvau vilties nustojus prieiti prie [dantų gydymo] fotelio. Jaučiuosi stipresnė. Einu žymiai geriau...

[Tęsdama toliau mintį apie žmogaus savarankiškumą.]

Kuomi aš važiavau iš namų, namiškiai urzgė: „Kam tos padaužos, mamyt, klausai“. – „Ką padarysi, gal savo laimę ras, negaliu drausti“. Išsipildė gražūs žodžiai. Suradau laimę, gal retai kam pasitaiko! Tuo labiau į senatvę.

[Tuo momentu užplaukia vaizdas iš paskutiniųjų gyvenimo su J. Biliūnu valandų.] Kuomet mudu ašarom apsipylę kalbėjome: „Nesutinku skirtis... nuturi teisės...“ – Vieni gyvenimu išlošė, kiti pralošė. Gerai, kai žmogus savistoviai padaro. Nieko negali kaltinti, jeigu ir negerai, gaila padaryto žingsnio. – Užtai neišmetinėjus sakau... IV.8. Labas rytas, mano Meilužyte! Šiandien žadu keltis ilgiau pasėdėti. Klausau Tavęs. Gerai padarei nupirkus Giedrytę [jau baigiančiai 7 klases] lėlytę. Jeigu nori, nieko bloga. Vaikiškumas gražu, tegu ko ilgiau būna vaiku. Čia motiniškas jausmas, jo ugdymas. Būk jos draugė artima. Tarp vyresniųjų ir Jos nėra tos šilumos kaip mažesnei. Jaučia tą stoką. Tu paimk tą siūliuką jų tarpe – gyvenime svarbu.

Laiškas dukrai iš Kauno, 1962.09.23.

...Pas mane viešėjo Aldona Ilčiukaitė, J. Biliūno muziejaus vedėja Niūronyse. Daviau nuotrauką, galvoju, gerai padariau. Daugiau

¹ Straipsnis nebuvo parašytas.

nieko neturėjau. Prašė atsiminimų. Žinoma, nedaviau, nes nesutvarkyti. Šįmet bus 55 m., norėčiau sutvarkyti paskutinį išvažiavimą iš Lietuvos, paduoti spaudai. Žinoma, reikėtų Tavo pagalbos. Ar sutinki?¹

...Ką Tu bepasakysi, mūsų mažiausioji turi šarmą – muzikali, graži, atvira – toks gražus pumpuras. Ta turės gyvenime jaunatvę, kad tik neįsiklepotų. Ją daug kas rinksis, – tegul rimtai nežiūri, tegul jina pati renkasi. Tikra Giedra gyvenime. Ar ne malačius, pasiėmė ateidama į pasaulį kas geresnio. Juk tai retenybė absoliuti klausia, kas gali būti geriau? Paskutiniame „Mokslo ir gyvenimo“ numeryje prof. Ginsburgas rašo apie absoliučią klausą, retai pasitaiko. Turi daug duomenų, žinoma, darbštumas, kad neatsilikytų, kas nesutrukdytų. Bendrai turi labai laikytis. Su Ja galima kalbėtis atvirai. Jina gal neužsidarys. [...] Pamatysi tik, kad vaikai išskrido, suradę savo gyvenimą. Visa laimė – darbas saulėtose ir debesuotose dienose. – Vėl naujas džiaugsmas.

[Kalbėdama apie anūkus, prisiminė jaunystę:] ...Mano mamytė tik apsverkė, – „Kaip Tu gyvensi, ligonis žmogus, bet gražus, protingas“. O seselė ašarodama: – „Padauža, mamytė tik valią duoda, sulaužysi savo gyvenimą, dūšią“. Klausyti nemaniau. Paprastai su visais neklausančiais visokių įvairenybių gyvenime. Sunku išaiškinti. Gal Jiedu [simpatija] ką didelio sukurs, – nieko, žmogus, nežinai. – Prieš akis migla.

Laiškas dukrai iš Kauno, 1964.05.12.

...reikia aptarti, pasikalbėti, atsakyti dėl Biliūnui primesto daktariško atsivertimo². To nebuvo, man reikia atitaisyti, nušviesti, kaip buvo iš tikro.

...Gaila Giedrytės [...]. Kurio pedagogo teisingesnė sistema, ar jaunesniojo, ar vyresniojo? Aš jos [pedagogės] nesu mačiusi, tuose dalykuose esu profanas, man rodos, jaunesnysis turėtų daugiau šopeniškumo.

¹ Deja, sumanymas dėl mano kaltės tada neįvykdytas, jis tik šiame leidinyje realizuojamas.

² Nepažymėta, kur toks straipsnis skelbtas, atrodo, išėivių spaudoje.

Laiškas dukrai iš Kauno, 1966.02.28.

...į galą pavyko išgirsti¹ įdomų pranešimą apie dramaturgą Ostrauską. Visko gal nenugirdau, – rodos, apgynė disertaciją Pensilvanijos universitete, tema – Jonas Biliūnas. Daug medžiagos radęs J. Šaulio bibliotekoje: laiškų ir šiaip raštų neskelbtų². Gal Tau ar Kaziui teko girdėti vakar?

...Man įdomu, kur mano laišakai galėjo dingti? Zakopanėje dingo, kai išvažiavau į Paryžių, ir Kaune palikti, kai išvažiavau į Zakopanę. Kai išvažiavau į Zakopanę, tai turėjo būti pas Augustiną³. Jisai suprato istoriniu atžvilgiu, aš kitaip – tik jausmai. Kai Augustinas pykosi su Kapsuku, tai Jonas nebuvo didelis [Augustino] šalininkas, net bardavo už netaktą ir kitus dalykus. Norėjo, kur galėdamas išlyginti, kad nebūtų purvais drabstomasi. Pas mane [laiškai] buvo. Klausukas. Tiek to, bet disertaciją norėčiau paskaityti...

Laiškas dukrai iš Kauno, 1969.01.20.

...Anais laikais fotografuoti tai buvo liuksusas, arba troškulyš šeimą įamžinti. Pas mano pažįstamas studentes neteko matyti aparato. Mudviejų nuotrauka, rodos, tik yra viena Panevėžyje, išvažiudami [į] Leipcigą nusitraukėme⁴. Apie Rozalimą nė svajoti negalima. Miestelyje fotografo net nebuvo. Kaip leisti pinigų fotografijai, – man buvo labai sunkūs laikai: kad tik pramaitinti, nuvažiuoti aplankyti. Nebuvo suprasta, tokios protingos mintys negalėjo ateiti į galvą! Man dabar dingtelėjo mintis, ar nėra kas padaręs [nuotraukos] lankydamas; rodos, pora žmonių jį lankė. – Tiek jau metų prabėgo!

Gavus sausio mėnesį diplomą, pasiskolinau pinigų iš Zubovo 300 rb, vasario gale išvažiavau į Ciūrichą. Gavau dovaną – „Laimės žiburį“. – Jau buvo beviltiškas. – Oras geresnis tenai negu čia. Birželio pradžioje grįžome į Panevėžį. Matai, buvau palikus įpėdinį.

Jis [J. B.] pabuvo Anykščiuose pas savuosius. Suradau Rozalime pušyną. Teisybė, gražus, deja, vienas oras žmogaus negydo. Stebiuosi,

¹ Išgirsti – per radiją.

² Radęs neskelbtų – atrodo, naujų kūrinių nebuvo.

³ Didelis J. Biliūno laiškų pluoštas Augustinui Janulaičiui, bet ne žmonai, išliko šio archyve, jie paskelbti su komentarais Jono Biliūno *Raštų* t. 3, 1981.

⁴ 1904 m.

neatsirado žmonių, kas man patartų. Oi, žalia buvau, žalia! Pamėgin-
siu parašyti Biliūnaitei, gal kas yra Niūronyse. Teisybę sakai, prieš
40 metų dar dar, [o] dabar labai abejotina. Zakopanėj viena nuotrau-
ka buvo, – neturiu pas save. Tau turiu iškalbėti: esi protingesnė, gali
mane pamokyti. Jog aš nė vienos mokyklos sistemingai nebaigiau:
gimnaziją eksternu, dantų gydytojo Charkove eksternu, dantistės
taipogi eksternu prie Kazanės universiteto. Sapnai mane išgelbėjo.
Viskas chapai-lapai, prie mano būdo, negerai, [o] kai pažiūriu, tai
dar labai gerai. Galiu sakyti, Dievui dėkui, kad likimas mane išve-
dė į gražų gyvenimą. Bet galėjau daugiau padaryti visuomenei. Jack
[London] man daug ką priminė savo gyvenimu, tik aš skruzdėlytė, o
Jis – padangėse plasnjojantis aras... Mudviem belieka pasibučiuoti.

...Šiandien vėl buvo atėję du jaunikaičiai, suka Biliūno filmą¹. Šią
savaitę ateis mane filmuoti. Matai, kokia Tavo mamytė „garsi“! Ste-
biuosi, už ką man toks atpildas. Semiu rieškučiomis gėrį...

Gaila, net neturiu to leidinio, kurį aš pati išleidau su Šlapeliu², –
matai, jisai kalbą taisė, aš ką (tik) sugrįžau iš užsienio, tai išleista
buvo 1914. Pas mus turi būti, nežinau kur. Prašė parodyti tą leidinį,
kad turėčiau ant stalo. Būtų gerai. Nori filmuoti man pasakojant. Pati
nežinau, ko čia reikės. Aš vadė – Tu piemuo. Pasibučiuokiva, gal ką
susapnuosiu. – Šliūkštelk man elekysro.

Reiktų nubraukti metelių tik nors 10, nedaug, sutinku. Šiandien
vakaras gražus, puikus salėlydis atsispindėjo einant per Biliūno aikš-
tę. Galvoju sau, kaip mudviem su Verute pavyko. Jau mudvi visus savo
šeimos [narius] pergyvenome. Turime savo kampą. Meilė su mumis.
Tu ramiai ilsėkis ryt dienai, kad galėtum savo dienos planus nuveikti,
o naktelė geroji, ramioji šliūkšteltų saujelę miegelio...

Laiškas dukrai iš Kauno, 1972. III. 9.

...Turiu pasigirti: gavau šiandien pintinę gėlių, džiaugiuosi. Du
jaunikaičiai įteikė man gėles iš Biliūno kolūkio. Inžinierius ir šofer-
is atnešė. Nevaišinau, nes gulėjau lovoj, nebuvau ir pasiruošus, ne-

¹ Buvo sukamas pagal Irenos Kostkevičiūtės scenarijų filmas, jam buvo ieškomos
visos turimos nuotraukos.

² Leidinys datuotas 1913 m. Parengė Augustinas Janulaitis, finansavo žmona, reda-
gavo Jurgis Šlapelis.

laukiau svečių. Labai norėčiau būti Jūsų tarpe ir džiaugtis. Pasiilgau
visų – greit mano koja sugis¹.

Aš vis džiaugiuos ir dėkoju mamytei, kad mane išleido, nes-
priešino, – ant siūlo galo kabėjo mano išėjimas. Onelė, mano sesutė,
sako: „Mamyt, matai kokia: mėgsta šokti, koks nors bernas išves iš
kelio“. – „Ar žinai, Onel, – Dievo valia, kas gali žinoti, neturiu teisės
sulaikyti, gal likimas šaukia. Biškį iš mažumės padauža, o gal Dievas
ją laimins“. – Tikra Dievo palaima man duota. Tikra mano motinos
meilė supa mus visus. Gera, gražus gyvenimas – ašara išriedėjo, – ne
iš skausmo, bet džiaugsmo.

...Kaip žmogus mažai žinai! O gyvenimas visai prie galo. Ar šiaip,
ar taip, – susitikime. Vaikai – tai tęsinys. Jie atėję papasakos. Gy-
venimas įdomus buvo ir bus... Gyvenimas – tai tikras gyvenimėlis.
Kai pradėjau gyvenimą be kraičio, užtai iškeliausiu apsišarvojus. Daug
pramokau, tik nesuskubau išmokti – ir taip gerai, galėjo būti [blogiau].
Žiūrėkiva tiesiai į akis gyvenimui: vienas išbūna, kitas pareina.

Laiškas dukrai iš Kauno, 1973-03-18.

Reikia man su Tavimi pasikalbėti – pasigirti šiuo rytu. Turėjau
ketvirtokų vizitą. Padainavo, pašoko, padeklamavo. Aš papasakojau
apie dūminę gryčią, šį tą apie Biliūną. Neilgai buvo. Man buvo labai
malonu. Viena mergytė sėdėjo šalia manęs. – Tiesiog persiėmus Jo
raštais, darbais, kūryba.

Buvo daugiau kaip 10. Pavaišinau saldainiais. Laikysiuos ir atei-
čiai. Dėžutę turėjau nemažą (2,55). Nebrangu, – be rūpesčių. Viena
mergytė buvo tikrai priaugus tam mūsų susirinkime. Gavau katytę
su dėžute...

Laiškas dukrai iš Kauno, 1973-04-04.

...Tarabildienės iliustracijos „Liūdnoje pasakoje“ man daro šal-
tą paveiksluokų įspūdį. Nejautė autoriaus vidaus. O gražus gražus Jis
buvo! Aš buvau žalia žalia. – Nunoksti, pribrešti [ir] turi iškeliauti
[...]. – Nuo to nepabėgsi... Daug Tu man atleisk, aš džiaugiuos Tave
turėdama. – Tu dirbi už mane...

¹ Koja prsirgo apie metus, tarpais visai nepaeidavo.

Slogusis laikas

Per visą ilgą dviejų totalitarinių sistemų okupaciją laiškuose itin šykščiai tegalėjo atsispindėti represijų atmosfera, o juo labiau faktai ar jų interpretavimas. Net ir per patikimas rankas siunčiant vengta apie tai rašyti, kad suėmimo metu nebūtų įkalčių. Buvo išgalėjusi iš konspiracinės patirties nuostata, kad nedera dalintis informacija, pvz., apie slepiamą žmogų. – Geriau nieko nežinoti ir tuo būdu tikrai negalėti prasitarti tardymo metu. Tarp kita ko, mane, trijų vaikų motiną, namiškiai dažnai izoliuodavo nuo žinojimo, būtent ta dingstimi.

Jei laiške užsimenama apie pakliuvusius į pavojingas situacijas, tai miglotai arba vardais, pvz., minint Marcelės [Kubiliūtės] sveikatą, buvo aišku, kad turima galvoje sovietų kalėjimuose tardymo metu suluošinta, sudaužytas kaulais, o grįžus susirgusi kaulų vėžiu mūsų šeimų bičiulė; pas Mamulę šeiminkavusi, mano vaikų vadinama Tetule, – besislapstanti ūkininkė, kurios dukterė, besilaukianti kūdikio, atsidūrė kalėjime, kūdikis atimtas ir atiduotas į internatą Rusijoje. Vėliau Tetulė atgavo nuo motinos atskirtą savo anūkelę, kai oficialiai iš Vilniaus buvo organizuotas našlaičių ir tokių įkalintųjų vaikų parvežimas iš Rusijos prieglaudų į Lietuvą (antai Gučiai pasiėmė panašiai pargabentus Vytauto Putvinskio vaikus); arba ilgus metus šeiminkavusi ir slaugiusi Mamulę Juzelė (gyvenusi mergautine pavarde – Žilinskaitė) – ūkininkė, kurios akyse buvo sušaudyti vyras ir sūnus. – Visų šių žmonių nebyli kančia sudarė ano meto kasdienybės atmosferą. O gyvenimas sruveno ne tik su buitiniiais rūpesčiais rūpesteliais, bet ir džiaugsmeliais, kuriais gintasi nuo tvyrojusio siaubo. Geras pavyzdys yra laiškas apie pas Janulaičius geriamą kavutę Justuko (Dočkaus) gimtadienio proga, kada visi žino, kad jis slapčia išlaipintas Palangos pajūryje ir enkavedistų sušaudytas, o čia pat sūnaus garbei atnešusiai pyragą jo motinai Birutei Janulaitytei-Dočkuvieniui susirinkusieji dar nesi-ryžta pranešti, – ir šypsomasi, ir prisimenama praeityje gyvas Justukas...

Apie holokaustą. Sovietmečiu jau buvo paprasčiau rašyti, nes tai jau buvo praeitis, o dabartis vešėjo čia pat, savais genocido „žiedais“, naujų formų siaubu...

Šis laiškų ištraukų pluoštelis savaip papildo Mamulės asmenybės bruožus, to meto ir tos kartos lietuvių inteligentijos santykį su istorija.

Pastaba: tarp šios rūšies laiškų ištraukų įterpti keli Mamulės pasižymėti slogiojo laiko vaizdeliai, kuriuos paštu siųsti buvo pavojinga. Jie imti iš atskiro dienoraščio aplanko.

M. L.

Laiškas dukrai iš Kauno, (be datos).

...Šiandien Birutė¹ vaišino mus visus pyragais Justuko² gimimo dienos proga. Mums nei šiaip, nei taip. Justė³ nediršta pasakyti, – vieną kartą reikia. Atsiuntė Juozuką pas mane: jeigu negaliu, tai jie ateis. Nuėjau, o tuo laiku atėjo pas mane garbingi svečiai: Giedrė, Putinai. Paskutiniai, matyt, laukė judviejų, jei pas mane atėjo. Aš manau, užbaigus darbą reikia [Tau] užėiti. Bus Tavo vidus aprimęs. Kai atvažiuosiu, tuomet abi nueisime... Siunčiu Birutės pyragų...

¹ Birutė Janulaitytė-Dočkuvienė.

² Justukas – Justas Dočkus, Birutės sūnus, pasitraukęs tik baigęs gimnaziją 1944 m. į Vakarų. Laiško rašymo metu motina dar nežinojo, kad jis tuo metu jau žuvo. Apie jį Liūtas Mockūnas: „1950 m. balandžio pabaigoj Dočkus (Neris) su keliais kitais pabaltiečiais buvo anglų išlaipintas Palangos pajūryje. Lukša apie Dočką ir jo likimą buvo girdėjęs. Abu galėjo tuo pačiu metu gyventi Paryžiuje, bet vargu ar buvo susitikę. Anuomet lietuvių pabėgėlių susiskirstymas į grupes it kinų siena dalijo į savuosius ir svetimuosius, o ‚vienybė težydi‘ buvo vien gražūs žodžiai, įrašyti Lietuvos himne. Dočkus, Trečiojo artilerijos pulko pulkininko Petro Dočkaus sūnus, 1944 m. baigė gimnaziją ir pasitraukė į Vokietiją, 1945 m. pradžioje įstojo į svetimšalių legioną ir kovojo prieš vokiečius, vėliau prieš komunistus Indokinijoje. Demobilizuotas studijavo Ecole [...] (miškininkystės mokykla). Prieš išvykdamas su misija, Dočkus paliko testamentą ministrams Lozoraičiui ir Balučiu, kuriame įpareigojo bendraminčius, jeigu jis žūtų, pasirūpinti tėvais. Laiške ‚Kovos draugams‘, prieš išvykdamas į Lietuvą, Dočkus rašė: ‚Žodžiai, kuriuos čia jums skiriu, gali būti paskutiniai laisvo žmogaus žodžiai... Jeigu man būtų lemta žūti, nenorėčiau, kad mano žygis eitų veltui. Tikiu, kad mano, kaip ir tūkstančių mano brolių – lietuvių, mirtis jus dar labiau įpareigos, mano mieli kovos draugai, su didesne ištverme tęsti mūsų bendrą kovą už visišką mūsų žemės, lietuvio ir žmogaus išlaisvinimą. – Ir šviesa, ir tiesa / mūsų žingsnius telydi.‘ Vos tik išlipusį Palangos pajūryje Dočką nukovė saugumiečiai“ – Liūtas Mockūnas, *Pavargęs herojus*, Vilnius, 1997, p. 443–444.

³ Justė Janulaitytė-Račkauskienė – ištremta 1941 m. su sūneliu Juozuku, grįžo pasiligojusi, Birutės sesuo. Vytautas R. Čkauskas, susisiekimo viceministras, atskirtas nuo šeimos, mirė lageryje.

...Vakar buvo atėjus Ramutė. O linksma, patenkinta, kad gali mokintis universitete, ne [...] darbas. Taip moka į viską šviesiai žiūrėti. – Puiki mergytė. Laimutė¹ ko tai prislėgta. Pirma manė savo grožiu būti patenkinta, nesimokino gerai, – matyt, stovi kryžkelėje. Erdviliukas² atvežtas čia labai prakuto. Mušasi į pirmūnus, lanko muzikos būrelį, vaikas nori mokintis...

Laiškas dukrai iš Kauno, be datos (apie 1951 m. – per rankas).

...Vakar gavau Tetulės³ laišką nuo Laimutės⁴ draugės. Kartu sėdėjo, abi turėjo vaikus. Pasirodo, jau pusė metų kaip vaikai atimti nuo motinų, patalpinti lopšelyje. Nei viena, nei kita rašyti negali – tik du laiškus per metus. Pakelyj į Sibirą pasitaikė laiškelių įmesti. Turbūt ir Laimutė išveš. Prašo labai, kad mergytę paimtų į Lietuvą. Prašė nors prieglaudoje, vis savame krašte. Patariau Tetulei pasiimti pas save, – išmaitinsime, vietos yra. Yra Marytė ir Rasutė. Žinoma, reikia, jeigu bus galima, abi parvežti. Meilužyte, užėik pas Vaineikytę⁵ į prezidentūrą, kokie dokumentai reikalingi, kad būtų galima gauti leidimą parvežti. Tos mergytės nepilnų dvejų metų amžiaus. Dabar [jas] laiko lopšelyje už 25 km. Kažin ar motina matosi su ja? Motinų ir vaikų tragedija buvo neapsakoma, kai reikėjo skirtis.

¹ Ramutė ir Laimutė Janulaitytės – abi Kalikso Janulaičio, 100 ha ūkininko, anūkės, išvežtos dar kūdikiais; mamos Pranės Janulaitienės, palaidojusios tremtyje senelius, nelegaliai parvežtos į Lietuvą; netrukus mamą suėmė ir įkalino, o mergytes augino ir mokė Birutė, Justo Dočkaus mama, ir Augustinas Janulaitis su žmona.

² Erdvilas Janulaitis, Jurgio Janulaičio anūkas. Chruščiovui besilankant JAV vaiko tėvai, Janulaičiai, pasitraukę į Vakarų, sugebėjo įteikti pravažiuojančiam Los Andželo mieste Chruščiovui prašymą leisti išvykti jų paliktam Lietuvoje šešiolikmečiui sūnui. Chruščiovas leidimą įsakė duoti, ir Erdvilas išvažiavo pas beveik nepažįstamus tėvus (jį buvo palikę 1 metų, tikėdamiesi tuoj grįžti į Lietuvą!).

³ Tetulė – senyva moteris, dirbusi šeimininke pas Mamutę ir tuo pačiu metu besislapstanti. Mergautinė pavardė Ona Grybauskaitė. Nuostabaus gerumo, vidinės kultūros žmogus. Tą ypač patyrė Mamutės tuo metu mažiukai anūkeliai.

⁴ Laimutė – Tetulės dukra. Už ką įkalinta, nežinau, iš visa ko čia turbūt bus kokie nors santykiai su miškiniais.

⁵ Elė Vaineikytė – visuomenės veikėjų Vaineikių dukra, buvo pasitraukusi karo metu į TSRS, grįžusi dirbo prezidentūroje. Tą reikalą pavyko sutvarkyti. Mergytė buvo parvežta, senelė-Tetulė ją augino. Po kiek laiko grįžo Laimutė, nežinau.

Laiškas dukrai iš Kauno, 1952/56(?) .IV.19.

...Skaitau Rembranto gyvenimą, man labai patiko. Įduosiu dedikuotą nuvežti Giedrytei. Marytė [Gimbutienė] rašė baliavojus Niujorke dvi dienas. Paskaitoje prisirinko pilnutėlė salė, net netilpo. Lėtai eina antroji [jos veikalo] dalis, net keturis kartus perdirbo. – Vis kas nauja atsiranda. Kad tik Tu greičiau baigtum savo Jucevičių¹, kad nepraleistum ko. Vis man rūpi... Tau reikia labai žiūrėti. Šuniukų daug, norinčių loti...

...Kaip mudviem gerai, [o] kaip kitiems sunku!

...Atėjo Juozukas², gaila į jį žiūrėti. Išnyko nuo jo veido šypsena. Taip susinervinęs žmogus [...], – kaip nuo kryžiaus nuimtas, vietos sau neranda. Jeigu Vilnius atsakys, tai gali Nemunas Jį priglausti, amžinai priregistruoti. – Tai jau baisu [...] „Justas žuvo, tai ko man besitrinti? Nebūti žmogumi nenoriu. Jo dokumentai nukeliavo į spec. skyrių. Grįžti negrįšiu į šiaurę...“ – Didelio kovingumo jo būdas nerodo. Sudėsime, jeigu reikės, kelionei į Maskvą. Kol vykdomajame [Kaune visas reikalas], tai milicija nevarys. Žmogus nieko nėra pikto padaręs, [o] tam žmogui neleidžiama savo krašte [būti]. [...] Buvo pažadėjęs 100% padaryti p. Ž..., dabar atsisako. Turbūt Aliutė [Janulaitienė] atvažiuos pas Tave už poros dienų, pas Marcelės [Kubiliūtės] šeimininkę [Liudo Giros žmoną]. Kas pažįsta kokį deputatą, kad būtų galima prieiti su Paleckiu, nes po sesijos tuojau vėl išdumia į Maskvą [...]. Negaliu užmiršti Sauliuko [sūnaus] žodžių: „Žinokitės, noriu gyventi, manęs neleidžiate!“ – Per ašaras, su skausmu tie žodžiai išsiliejo. Kaip gerai, kad padariau įtaką tėvui, pasisėkė man išaiškinti. Dabar abiem ramu. Patenkintas, džiaugiasi viskuo, [o] Juozukas sako: „Tėvas mane iš meilės pražudė“. Kaip reikia žmogui duoti laisvę, žinoma, rimtuose dalykuose. Kai gyvybės klausimas, gal pats vidaus balsas išveda, pasako žmogui? Painus dalykas, kai riša su ateičia...

¹ Tuo metu rengiau spaudai Liudviko A. Jucevičiaus raštus su komentarais ir įžanginiu žodžiu.

² Juozukas Račkauskas, Justės Janulaitytės ir Vytauto Račkausko sūnus. Visą šeimą išvežė pirmuoju vežimu. Grįžo paliegsi motina su sūnumi, nebeatsimenu, kuriais metais. Jų abiejų ilgai Lietuvoje neregistravo.

Laiškas dukrai iš Kauno, be datos (po Stalino mirties).

...Pranikė¹ rašo ir prašo, kad dukros rašytų prašymą ir nusiųstų pirmininkui. – Viena šeima iš Biliūnų, Poviloniai iš Anykščių, sugrįžo. Labai džiugu.

...Tiesa, Gosta Berling² puiki knyga. Aš norėčiau dar vieną sykį perskaityti, jeigu būtų Tavo knyga. Reikia, kad Kazys perskaitytų. Kai aš skaičiau, tai tokios mintys kilo.

...Jau Balzakas pasidarė įdomus, noriai skaitau.

...Meilyte, kaip aš džiaugiuosi, broliukas su sesute³ vaikščioja į koncertus. Tai bus stiprus ryšys jų gyvenime. Ilgai užpildys ta draugystė vienas kitam. Ingutė mergytė jau eina vakare drąsiai, jau chuliganai nedrįs užkabinti. Tas daug reiškia. Ingelė daugiau supranta, jau tuojau pasidalins, pasiaiškins. Tai didelė laimė. [...] Tik Giedrytė gali nuo jų nutolti.

Laiškas dukrai iš Kauno, 1954-03-01/04.

...Meilyte, nurodyk, patark įdomią knygą. Nusipirksiu Balzako pažiūrėti. Tiesą pasakius, savųjų ką nors pažiūrėsiu...

Sekmadienį buvome trijų dekadinių⁴ išleistuvėse. [?] pasakojau jau dabar turįs didžiausią pasisekimą. Bilietai visai išpirkti. Prašo Kijevas, Varšuva ir kiti. Paskutinis koncertas bus Didžiajame teatre su 700 dalyvių, tai mūsų šaliai nori pakliūti į paskutinį. Lietuva mūsų turės pasisekimo. Niekas geresnio nesukūrė per tą laiką. Gal dar ką geresnio sukurs Juzeliūnas, nes pakels nuotaiką...

...Mūsų Petrauskas išvažiavo dainuoti, net man nesmagu⁵, kam tas pasigailėjimas [?]. Nejaučia žmogus, negali su tuo sutikti, [kad

¹ Pranikė – Janulaitienė, išvežta 1941 m. su vyro tėvais ir dviem mažom dukrelėm, buvo slapta grįžusi į Lietuvą, kai mirė seneliai. Dukrytes išdalino giminėm. Ją pačią suėmė ir vėl išvežė.

² Selma Lagerlöf – *Sakmė apie Gestą Berlingą*.

³ Broliukas ir sesutė – Rimtis ir Ingė, anūakai. Ingė baigė M.K. Čiurlionio mokyklos 10 klasių.

⁴ Dekadininkai – dekadados dalyviai. Tarybiniais metais atskiros respublikos gaudavo dešimt dienų pademonstruoti savo meną Maskvoje.

⁵ Neseniai buvome buvusios *Karmen* operoje, kur Mamulę labai sujaudino, kai Kipras Petrauskas, dainuodamas atsiklaupęs meilės sceną, sunkiai kėlėsi.

reikia pasitraukti. Taip jau su scena su[si]gyvenęs, – negali skirtis. Girdėdami jo balsą vieni pasigailės, kiti pašieps. Argi negali ką kurti, užmegzti siulą kūryboj?

...Jau visai atsigavau, kalbėdama apie kūrybą...

...Netikėtai turėjau viešnią – buvo Putino žmona¹. Linksmai pasikalbėjome. Jos vyras per dienų dienas sėdįs prie stalo. Sveikata nelabai kokia, tai šis, tai tas. Negalėjęs važiuoti į dekadą. Gerai, kad Jis turi tokią energingą žmoną. Suprantanti Jį. Saugojo nuo visokių pažeidimų, kliūčių...

...Šiandien sapnavau keistą, bet reikšmingą sapną apie Kazį², jo nelaimę...

Laiškas dukrai iš Kauno, 1954-04-23.

...Koks tai ypatingas noras gyventi ir dirbti.

Šiandien su[si]tikau Valę³. Plačiau papasakojo apie dekadados pabaigą. Pasakojau su širdgėla: mūsų šaliai kaip avinai klausės ir tylėjos, bet atsirado drąsus rusas jaunuolis, išreiškė savo mintį. Žada savo nuomonę paaiškinti spaudoje. – Drąsus gražus žmogus. Čiurlionis pirmas pajudino meno Lietuvą. Nesuprantama, kur mato reakcionizmą Jo paveiksluose. – Visokių akių gyvenime yra.

Sakė, kad „Kuprelėje“ labai žiaurūs tipai. Man gaila, tegu pataiso⁴, jeigu galima. – Juk jaunimui rašoma [...] Tegul pagalvoja. Tu girdėjai pati autorę skaitant...

...Aš dabar ketinu skaityti Vienuolį. – Nevežk man knygų. Ateina pavasaris, noriu paskaityti Gerceną⁵, nedaug turėsiu laiko ir vasarą.

Jaučiuosi visai gerai, prieš savaitę visokios juodos mintys landžiojo po galvą. Taip man noras gyventi [...]. Turiu girdėti, kaip Tu darba

¹ Tuo metu artimiau nebendrauta.

² Žentą Kazį Lukšą, kuriam dar nebuvo nustatytas smegenų auglys, bet simptomai jau buvo.

³ Valė (Valerija) Čiurlionytė-Karužienė – K. Čiurlionio sesuo. Mamulę siejo su ja artimi bičiuliški santykiai nuo prieškario (I pasaulinio karo). Čia minimas tas sovietmečio laikotarpis, kada Čiurlionis buvo visaip koneveikiamas.

⁴ Aldonos Liobytės pjesė. Mūsų šeimos bendravo dar nuo mokyklos suolo.

⁵ Aleksandras Gercenas – rusų demokratų lyderis, publicistas. Jo užsienyje leidžiamas *Колокол (Varpas)* buvo platinamas prieškarį Rusijoje nelegaliai. Idėjiniai ryšiai su Vinco Kudirkos *Varpu* neabejotini.

apginsi, ir daugybė kitų reikalų. O Sauliukas? – pamatyti, su Juo pagyventi. Aš dabar pradėsiu rašyti laiškus be atsakymo. Buvau bandžius, bet mečiau, – labai nervinaus. Dabar sau išsiaiškinau – galės[iu] rašyti¹.

Laiškas dukrai iš Kauno, 1954/5(?) .X.15.

...Mums bepietaujant atnešė paštą – laišką nuo Vladės [Biliūnaitės]. Siunčiu Jums tą laišką. Kai Paleckis grįš, jei aš dar negalėsiu, gal nuneši Vaineikytei [Elena, d-ro Vaineikio duktė, dirbusi prie Paleckio], kad būtina įteiktų į rankas Paleckiui. Geriausiai būtų man pačiai, nežinau, kuomet galėsiu². Reikia tą mergytę ištraukti. Kažkokia komisija esanti Preikšo, kita Guzevičiaus [vadovaujama]. Gal K. Domaševičius³ ką gali. Kazys arčiau jį pažįsta. Vladė jokios kaltės neturi, negyveno su tėvu. Aš su visais norėčiau pasibarti už tą neteisybę. [...] Už ką?! Kokios teisės? Nejaugi tas žmonių protas nenušvis, nesupras, kad apsirikę. Vergai tie žmonės: vienas padarė, ir visi tą patį daro oficialiai. Ant keturių akių pakaltink – visai kitokie žmonės. Partijos – tai žmonių minčių retežiai. Augo, tobulėjo žmonių pažiūros, gerėjo. Čia susidarė religija su savo dogmomis, pajudėti negali.

Grįžo vienas žmogus – tėvas, kur mūsų bute gyveno, – Dagilis. 10 metų išbuvo, kalbėjau su juo. Lydėjęs [ji] kareivis paimti dokumentų išvažiuoti, sako Dagiliui: „Neseniai mus sušaukė viršininkai, įsakė mums apsieiti [su tremtiniais] mandagiai, nemušti, nekolioti, padėti reikalui esant. Greit bus ir jie [tremtiniai] tokie, kaip ir mes, žmonės, o pirma liepė kuo bjauriausiai elgtis su ištremtaisiais. Galiu ranką paduoti, o pirma mane už tai skaudžiai bausdavo“. Duktė lydėjo jį namo. Parvažiavęs žemę bučiavo, medelius apkabino, o kai su žmona pasimatė, duktė neišlaikiusi...

Aš negaliu ramiai ir gulėti. Vis apie Vladę galvoju, kaip čia Jai padėti. Turi būti Bučas [rektorius]. Kazeli, mieliausias, pakalbėk... žmona kad tik Tau nepakenktų... – Dabar⁴ neturėtų to būti.

Laiškas dukrai iš Kauno, 1956-01-11.

...Pirkti turbūt negausi „Ogoniok“ [...], tai nors pasiskolink. Vaizduoja Tretjakovo galeriją, kaip krausto iš muziejaus. Kaip gali naikinti kultūrą! – Vienas Repinas, vienas Ivanovas [ko verti]!

Dabar girdėtis sakant, be reikalo buvo sunaikintas mūsų Laisvės paminklas, Nežinomo kareivio kapas... Turėjo būti atidaryta Čiurlionio ir Kalpoko paroda prieš Kalėdas, – ligi šiol neatidaro viešai. Rimtelis buvo nuėjęs, matė. Bėda, per daug buvo išvargęs eidamas į muziejų...

Ot gerai, kad stato „Meškos trobelę“, – tuojau pradės kurti naują [pjesę]¹.

Gerai, Venclovai pasisekė su sūnumi². Abu tėvai gabūs, tai sūnui teko iš abiejų pusių. Senelis taipogi daug paveldėjimų, – nenuostabu. Dideli turtai yra kraunami ilgai ilgai. Kokie polinkiai: ar į prozą, ar į poeziją? Kaip Korsakaitė³? – Tu per daug nepersitempk – ramiai vežk savo vežimą...

Laiškas dukrai iš Kauno, 1957-11-16.

...Sekmadienis. Sėdžiu, skaitau Salminen „Katryną“. Perskaičiau nedaug, iš pirmo puslapio man patiko. Tuo tarpu „M[adam] Bovari“⁴ vos įskaičiau, paskui jau ėjo. Stebėtina, tik šiauriečiai turi savyje ką gražaus, kilnaus, gilaus. Yra tautos užuomazgoje, užtai ir gyvenimas eina švelniai, nei žudynių, nei plėšikavimų. [...] Jeigu nubaudžia, tik vieną kitą užsitarnavusį, – kitiems pamoka. Pas mumis kas darosi, Dieve mano, – šu šu tik ir šnibžda visokios blogybės. Kada išsivalys? – Ateis laikas...

...Justė⁵ dar neapsiformino. Ryt turi gauti atsakymą. Jeigu kaip, važiuos į Vilnių, dar čia klausimas, kur galima rasti skylę. Per tas dvi savaites gerokai pasitaisė... Vakar pas mane valgė pietus, už poros dienų vėl – vis lengviau, kai pietūs nerūpi...

¹ Turima galvoje Aldona Liobytė.

² Tomas Venclova tuo metu pradėjo studijas, matyt, būsiu parašius savo įspūdžius apie jauną studentą.

³ Ingrida Korsakaitė, – šiandien žinoma menotyrininkė.

⁴ Gustave'o Flaubert'o romanas.

⁵ Justė – Janulaitytė-Račkauskienė, brolio duktė, išvežta su sūnumi Juozuku ir vyru Vytautu Račkausku 1941 m.

¹ Dar tais metais, be žinios per lūpas, kad sūnus gyvas, jokių ryšių nebuvo. Mamulės rankraščiuose minėtų žadamų laiškų be atsako nerasta.

² Mamulė sunkiai sirgo po J. Biliūno palaikų pergabenimo.

³ Kęstutis Domaševičius, vieno iš LSDP kūrėjų A. Domaševičiaus sūnus, teisininkas, buvęs LTSR ministras, Vilniaus universitete dirbęs docentu.

⁴ Dabar – t.y. po Stalino mirties.

Gerai, kad ta Ingelė pasveiko, atliko operaciją, bent visi reumat'ai pranyks, bus sveika [...], su energija, temperamentu, bus atsargos darbui. Jai reikia vokiečių, lenkų kalbas pramokti, kad galėtų laisvai skaityti. Istorikai būtinai reikalingi. Giedrytės gaila, gali visai nusivaryti, per daug dirbdama. Pirmą reikėjo varyti prie darbo, dabar reikia stabdyti. Koks jos viduje pasikeitimas! – Suaugo, suprantu. Ar tikrai gera ta muzikos vadovė jos gabumams vadovauti?

Atvirukas dukrai iš Kauno, 1957.XI.22.

...Šiandien bus gera pirtis¹, turėk šalto vandens atsigaivinti. Bučiuoju stipriai – mamytė.

Laiškas dukrai iš Kauno, be datos (pažymėta 10/1.3.4).

...Papusryčiavus nuėjau pas Verutę, parėjau su džiaugsmu: baigiama versti Marytės „Simbolika“². Verčia jau patyręs žmogus. Tiki si, kad leidykla paims. Pabaigęs versti pasiūlys, parodys.

10/20 bus kasinėjimai Lietuvos žemėje, tik okupuotoje dalyje. Greičiausiai važiuos į Lenkiją į kasinėjimus Kulikauskas³. Rimutė⁴ nori, rengiasi nuvažiuoti į Mokslų akademiją⁵ pasiteirauti. – Džiugu, malonu. Verutės širdelė virpa.

...apie septintą buvau pas Verutę. Išėjo į paštą siuntinuko pasiimti. Verutė nusiuntė daug meno dalykų. [Tarp jų] Aido Rimšos bareljefą – išėjo visai neblogai. Labai pasistengė, kad pasirodytų dėdei⁶, jog ir jis gali. Dabar jį dėdė būtinai kviečia padėti jam baigti Čiurlionio ir, rodos, Mickevičiaus bareljefus. – Marytė pasipuošė universitete savo kabinetą, – įsivaizduoja Lietuvą.

¹ Turimas galvoje vienas iš viešų posėdžių, kai buvo puolama Lietuvių literatūros katedra, ar tuo metu vykę vieši smerkiamieji posėdžiai už monografiją apie J. Biliūną.

² Pirmą kartą *Ancient Symbolism in Lithuanian Folk Art*, Philadelphia, 1958 m. Į lietuvių kalbą sovietmečiu verčiama, bet neleidžiama *Senovinė simbolika lietuvių liaudies mene*, lietuviškai pasirodė vos 1994 m., vertė Alfonsas Andriuskevičius.

³ Pranas Kulikauskas – lietuvių archeologas, studijavęs drauge su Marija.

⁴ Rimutė Jablonskytė-Rimantienė, archeologė, Marijos draugė nuo gimnazijos suolo.

⁵ Maskvoje.

⁶ Dėdė – skulptorius Petras Rimša.

...Kitame laiške buvo parašyta apie „Dievų mišką“ – skaitėm, verkėm. – Dar [yra] vieno kunigo [Ylos] ir vieno vokiečio, kuris smulkiai aprašė, ir kitomis kalbomis. – Nervai neišlaiko skaitant.

V. Biržiškos jau išėjo bibliografijos antras tomas, enciklopedijos nebeprisimenu: 11 ar 13 tomų. Iš viso matos, gerokai gyvenimas pagyvėjo. Sujudo visi pakampiai.

...Irenos¹ straipsnis gražus, tiek įdėta gilių meilės jausmų, jei kur ir nėra to spinduliavimo, tai praleidžia, nušviečia. Nėra tamsaus arba nors pilko kampelio. Kaip malonu buvo skaityti Putinui! Gaila, uždarė duris Jai pas Jį. Kiek žmonės galėtų pasidžiaugti, pasidalinti tuo visu vidaus gėriu! – dabar kas – žmonės pagyvenę, protingi nemoka gyvenimo suprasti laisvai, be varžtų, gražiai, pažvelgti kūrybiškai į gyvenimą...

...Liūdna buvo girdėti, kad [...] žada žmonės primušti už pasakymą, kad skarmalų amerikoni nesiųstų, čia yra geresnių, – plinta pasipiktinimų gandai [...], aš taipogi. Pusę Lietuvos aptaisė, kiek pastatė ant kojų iš tų sunkiai uždirbtų [pinigų]! Visi esame jiems dėkingi. Tas sakinyš iki siuntėjų nueis, ir jiems bus skaudu. – Nebežino, kaip lenkti sprandą...

Laiškas dukrai iš Kauno, 1958.1.7.

...Gavau Tavo laiškėlį. Sunku man atsakyti į jį. Pergyvenimas Tavo didžiausias. Nieko padėti negaliu, pačiai vienai lieka kariauti. Suburk visas vidaus jėgas, aš manau, laimėsi. Paliuosavo² nuo pareigų. – Nervams sveikiau, laiko daugiau turėsi savo darbui. Be tik viskas vietoj būtų.

Laiškas dukrai iš Kauno, 1958.1.20.

...Po pilkų debesuotų dienų saulė prašvinta, – tuojau jaučiau. Noris tave apkabinti, pabučiuoti... Gerai padarėte, kad nekalbėjote skaudžiai plakamieji³, – vis daugiau nervų susitaupo. Daug veidų

¹ Irena Kostkevičiūtė.

² Atleido iš Lietuvių literatūros katedros vedėjos pareigų, į tą vietą paskirtas prof. Bronius Pranskus.

³ Plakamieji – 1958 m. Lietuvių literatūros katedros puolimas jau siekė apogėjų, tačiau dar dramatiška pabaiga nebuvo išryškėjusi.

išryškėjo. Audringas, bet įdomus susirinkimas. Daug kam „galiorkoj“¹ akutės praregėjo. Rašau, o pačiai juokas ima, – pasakyt nemoku. Gerai, kad buvai, pačiam klausytis... visai kitaip reaguoji girdėdamas.

Lieka planingai, reguliariai imtis už darbo. Su pakilimu griebtis prie darbo!.. Susitrauk, dirbk, bent greičiau užsimirši, pasilsėsi iki sekančio karto.

Kaip Putino sveikata? Po ligos nabagą labai sunervino. Kai ne vieną plaka, vis jau lengviau – turi, žmogus, su kuo pasiguosti, lengviau ant dūšios. Geras judviejų su Aldona² būdas, mokat pasijuokti vietoj verkšlenimo, – daug palengvina gyvenimą susitikus su [tokiais] žmonėmis.

Laiškas dukrai iš Kauno, 1958.02.19/23.

Kadangi laišką nutariau siųsti per Tutį³, galiu rašyti, kas ant seilės užėina...

...Tuo tarpu žinios neturiu. Laukiu. Turbūt Tave pakeis B. Pronckus [Pranskus]. Partorgas baisus. Pasirodo, nebaigta ta inkvizicija. Imk save stipriai į rankas, kiek galėdama žiūrėk filosofškai. Miegok daugiau..., – gal didžiausias vaistas, kuomet nervai ramiai ilsisi.

Kuomet baigsis ta inkvizicija? Dar tiems posėdžiams galo nėra. Rodos, kartą užbaigtų, bent žinotumei, žmogus, ką su tavim padarys. Tąso tuos nervus kiek įmanydami. Tikiu, tas kūrybingas darbas Tau padės, jeigu tik įsitrauksi. Pasikeitimų bus daug, – banga lieja. Girdėjau Narkevičiūtę Vykdomajame komitete šalina iš tos vietos. – Turėjo lietuvišką dūšią. Kalba [šalina], kai kuriuos kitus. – Kad tik išsilaikyti vietoje! Vadovavimą [Tau] nuėmė. [Bus] daug geriau: laiko turėsi daugiau darbui. Neišvarys. – Turi būti vietoje. Nabagytiš Kazys! Jam labai atsiliopė. Jeigu Bulavo nebus, tai gali Jam būti su tarnyba blogai prie jo pajėgumo⁴... – Nebėkime už akių, žiūrėkime blaiviai, su vilčia

¹ Galiorkoj – turima galvoje eiliniai žmonės, greičiausiai studentai.

² Aldona Liobytė – meistras juoktis ir kitus juoku apkrėsti kad ir kebliausioje situacijoje.

³ Kęstutį Janulaitį, Augustino Janulaičio sūnų.

⁴ Rektorius Juozas Bulavas, globojęs tuo metu Lietuvių literatūros katedrą, skirtiną su Kaziu Lukša pažiūrų, tačiau senas bičiulis, skandalingai pašalintas iš universiteto. (Kazys tuo laikotarpiu turėjo dažnus širdies priepuolius, netrukus buvo nustatyta nemaloni diagnozė: smegenų (hipofizio) auglys.)

į ateitį, – nuotaiką palaikyti labai svarbu. Gerai, kad šviesioji Aldona galvą kartis nuo karto įkiša pas Jus, bent praskaidrina namų atmosferą. Gera nuotaika – tai ramstis.

Aš dabar nesiruošiu atvažiuoti, gal paskiaus. Traukis į darbą, kur galima, pas žmones nueik nors trumpam, kad tik kiltum. Mano Tu mergyte gražioji, geroji! Nuteistųjų būrelis toks gražus, visi aukšto lygio. Tave matau tame būrelyje. Pagalvojus džiaugiuosi. – Meilūžyte, durnavoju ir aš. Rašau, šypsaisi, džiaugiuosi – stovi aukštai, tik gali džiaugtis, rimtai pagalvojus...

...Susitikau karingą Algį¹. Sako: „Nu, Meilytę išgarbino. Kurie nebuvo skaitę Biliūno raštų, tai dabar ieško“. – Nėra to blogo, kad neišeitų į gera. – Vėl nusiramini. Pažvelk giliau, nusiraminsi. Nenorėčiau matyti Tavęs tokios, kokią mačiau paskutinį kartą. Protauk. Žinoma, sunku, kai puola, nėra kalbos. Nusikratyk, kaip žąsis, išlindus iš vandens. Eidama į tą baisųjį posėdį, paimk raminančių... Žiūrėk, būk stipra, į mažmožius nepaisyk....

...Laikraščių nėra ko skaityti, – visur dulkės. Tik Tu kaip nors įeik į savo gyvenimo vagą. Viskas raukiasi, žmonių atvirumas mažėja. Aš taipogi tokia darausi, – ne su visais, dėkui Dievui. Gal tas bendravimas nebuvo tikras, nuoširdus? – turi išryškėti. – Žmonių yra gražių, – reikia tik mokėti surasti...

...Gavau laišką nuo Klaros². Nuoširdus, gražus, mielas... Anot Šepetienės, mes dabar tik viešime prieš didelę kelionę. Jinai gyvena anuo gyvenimu, čia – tai niekis. Gerai, gražu turėti tikėjimą. Net nori greičiau nukeliauti. Aš jos kompanijos nelabai noriu laikytis. Verčiau man čia bendrauti....

Laiškas dukrai iš Kauno, 1958.03.3.

...Man rodos, visi Jūs, bartieji, liksite vietoje, o kiek tą žmogų prikankino, kiek sveikatos iščiulpė – tikri berazumiai!..

¹ Algis Augustaitis, prof. Prano Augustaičio sūnus, tuo metu dėstęs Kauno politechnikos institute.

² Klara Šepetinė, artima mūsų šeimos bičiulė, palaidojusi vyrą Joną Šepetį Lietuvoje, emigravo į Vakarų. Tuo metu vieniša, be artimųjų baigė savo gyvenimą senelių globos namuose.

Laiškas dukrai iš Kauno, 1958-05-9/10.

...Vakar nuėjau pas ją [Verutę], – veidelis žėri iš džiaugsmo: puikus laiškas nuo Marytės. Įdomus. „Simbolika“ jau mašinoj, greit bus. Turbūt kai kurie straipsniai ėjo per laikraštį ar žurnalą, jeigu kunigai žino turinį. Už tą gavo daug pipirų. Jeigu būtų seni laikai, tai sudegintų, turbūt ne viena, – su šeima. Rašo, turėjau atsisakyti nuo katalikybės aš su visa šeima. Auklėju vaikus liberaliai. – Tai kas bus, kai ta knyga pasirodys? Kiek bus aliarmo, jeigu dabar taip yra! Turėtų tuojau išversti. Kai išeis, tuojau atsiųs Verutei su užrašu. Sako, ta knyga įdomiausia lituanistikos atžvilgiu. – Pati džiaugias. Pirmas tomas taip sudomino, [kad] įvedė į universitetą [kaip] privalomą kursą istorikams studentams. Antram tome¹ busių daug nauja. Atiduos taisyti birželio mėnesį. Dirba kiek galėdama. Rudenį sugrįžus, pailsėjus dar pataisysianti. Ivinskis tikintis, – įdomus susitikimas Romoj.

...Ką aš daviau savo vaikams? – vieną kitą grūdėlį. O jie gauna dvasinių gėrybių saujomis. Aš kai augau – nė grūdelio, tik koks tai nepasiekiamas vis tik manyje noras be supratimo. Kaip aš esu dėkinga tam Nežinomam, kad mane išvedė iš to tamsybės miško. – Neturėdamas negali duoti.

Laiškas dukrai iš Kauno, 1959.V.14.

...Tik prašysiu Tavęs žiūrėti sveikatą, protingai galvoti, neimti daug į širdį visokių nesąmonių, žmonių plepalų. Teisybė viršija visados. Ne visų vienodas galvojimas, matymas, jautimas, supratimas, – daug skirtingų yra. Apie Biliūną [dabar] tik aš galiu daugiausiai pasakyti. – Viena iš artimųjų.

Tuo kartu daugiaus neberašysiu, – erzinuos, pykstu, tuojau kyla karingumas, noras sumalti².

Laiškas dukrai iš Kauno, (be datos – apie 1959 m.).

...gilumoje skaudu, kad jaunimas nesitauso, nesakau, visi. Paūgėję stos į partiją vadovauti, pirmauti... Sakai, ratas sukasi, nėra jau taip baisu...

¹ Kitų šį teiginį patvirtinančių žinių, kad Marija Gimbutienė ketino parašyti minėto veikalo antrąjį tomą, nėra.

² Rašyta Lietuvių literatūros katedros bylai besibaigiant.

...Vakar radau Čarneckienę¹ pas Verutę. Žavinga moteris. Tai didelė dovana turėti linksimą prigimtį: nedejuoja, rodos, kad Jai viskas gerai. Džiaugias, kad vaikai gali pragyventi. Gavus siuntinį² aptaiso. Neverkšlena, nesiskundžia, – paskutiniai siuntiniai iš jos kapitalo. Po tokių blogybių viskas gerai. Ne Justės būdas. Prigimties dovana. Jai padeda gilus tikėjimas: Dieve mano, turiu vaikus nuo bado mirties išgelbėti, Dieve, turiu vaikus visus parvežti į Lietuvą...

Laiškas dukrai iš Kauno, 1959.10.21-27.

...Tik dabar pas mane sėdėjo Verutė. Visa spinduliuojanti, ant sparnų lakstanti. Pavasarį tikrai žada skristi į Maskvą³. – Ką tu jai padarysi? Būtinai turinti išmėginti reaktyvinį, tuo dar nebuvo skridusi! Pilna energijos, stipra. Kaip aš žiūriu, iš visų stipriausia. Reta tokį pagranduką turėti. Iš mažumytės buvo viskuo stipri: aš prašau, ašaroju, kad leistų mokytis. Jinai pirštu nepajudina. Ji mokinosi normaliai, aš ne: tik lapatai-capatai. Aš „sena“, Jinai – jauna. – Taip man buvo gera į ją žiūrėti, džiaugtis Jos laime.

Rašo [Marija Gimbutienė] – vienas maskvietis įsimylėjęs. Pati juokiasi, džiaugiasi gyvenimu. Turi šarmą, pasirėdo gražiai, – gerai daro. Verutė nuolat primena, kad apsirėdytų gražiai... Viena tarp senių, suaugusių, – nesunku žarstyti ugnelę ir uždegti. Kaltininkė išnyksta, mokslininkė visų akyse lieka šviesi. Svarbiausia – pasisekė darbe, konferencijoje, todėl ir nuotaika su šarmu. Čia⁴ važiavo rizikuodama, – laimėjo, sparnai dar didesni išaugo. Dievas davė ir drįbtelėjo, kad ant tokios šakos atsėdė, vien tik praeitis. Svarbiausia – didelė kibirkštis savyje. – Mūsų! Galime tik visi džiaugtis.

...Rūpi Kazys, – ar taisosi? Man rodos, toje vietoje⁵, kaip pas Dievuliuką už pečiaus. Galėsi ramiai dirbti ir padarysi. – Turi jėgų [...] ir norą, pasiryžimą. [...] Darbas nepriklausomas, kūrybingas...

¹ Eleonora Čarneckienė – tarpukario Lietuvos ambasadoriaus Italijoje žmona, išvežta su penketu vaikų į pačią Šiaurę.

² Siuntinį – iš JAV.

³ T.y. į Ameriką pas dukrą Mariją. Deja, valdžia neišleido, kaip po keleto metų ir Mamulės neišleido pas sūnų Saulių Matą.

⁴ Į Lietuvą, – M. Gimbutienė buvo viena pirmųjų iš išeivių, apsilankiusi 1959 m. Maskvoj ir pasimačiusi su motina ir manimi, buvo įleista ir į Vilnių.

⁵ Išvartytai iš universiteto man buvo leista dirbti tik įsikūrusiame Moksliniame pedagogikos tyrimo institute, Alfonsui Gučiui, direktoriui, pasiūlius valdžiai.

Laiškas dukrai iš Kauno, 1960.I.22.

...Erdviliukui¹ reikalai sekasi, kaip sviestu tepami. Pats visur atlieka, be pagalbos, kaip didelis vyras. Apgalvotai, nesiskubina, pamokų nepraleidžia. Iš visur gauna geras charakteristikas, visur sutinka mandagumą. Priklauso nuo žmogaus, nors laiške buvo pažymėta: visur be eilės. – Sako: „Kaip aš apkabinsiu tėvelius, jeigu nepažįstu; jeigu neprieis, aš nedrįsiu.“ – Puikus vaikutis! Džiaugsmo negali suvaldyti...

Užėjau pas Verutę, pasilsėjau. [Ji] laimę rieškučiom semia. Koks puikus tas žentelis Jurgelis². Jinai³ neturi laiko, tai jį už ją rašo... Matę nuostabią seną kultūrą⁴, lig šiol supratimo neturėję... Kokie tai horizontai atsiskleidžia! Niekada iš knygų to nepaimsi viso. Jauni, sveiki, tai daug galėjo keliauti po džungles. Vadinas, sekasi tai mergytei⁵. Turi savo kirminą. – Nostalgiją.

Skaitau apie indų ansamblių ir galvoju, kad Tau tektų pamatyti. [O čia] dar geriau: su Ingute kartu buvai. – Abi išbučiuosiu. Meilyte, reikia įvairinti gyvenimą, tegul atsiranda daugiau prošvaisčių⁶. Pajudėk labiau, paplasnok sparneliais. Nueik dažniau į koncertus su vienu, su kitu vaiku. Žiūrėk savęs, nesusvyruok.. Esi ašis, turi būti stipra. Imk vitaminų. Nors po valandą [...] – kaip vaistai. Mano troškimas. Pati save tvarkyk. Esi padariusi, dar padarysi, jei sveika būsi. Nesendink [savęs], – savaimė ateis nelaukiama viešnia... Ar važiuos Ingelė su chorą? Sugrįžus sudaryk vakarėlį, tegu pasikviečia savo draugus, tegul būna šurum burum.

Laiškas dukrai iš Kauno, 1960-02-20.

...Perskaičiau *Lit[eraturą] ir meną* – įdomus numeris. Toks gražus Rimanto straipsnis apie Amerikos muziką. Rašai, kalbėjotės apie Rimšą, – turbūt buvo Rimantas. Puikus žmogus, yra su kuo pasikalbėti: malonu, įdomu. Visados sustabdo, užkalbina, visada turi ką pasakyti. Gražus atvirumas. – Yra žmonių gražių. – Tavo kompanija visa graži.

¹ Erdvilas Janulaitis.

² Jurgis Gimbutas, Marijos Gimbutienės vyras.

³ Marija Gimbutienė.

⁴ Ar ne Majų?

⁵ Mergytė – Marija, – deja, jau tais metais šeima pradėjo irti: besiskleidžiančios mokslininkės horizontai ir užmojai nebetilpo šeimoje.

⁶ 1960 m. buvau iš universiteto išvaryta. Mamulė rūpindavosi, kaip palengvinti.

...Man labai patiko, kad Sauliukas dar mokinasi: pradėjo paskaitas lankyti [...]. Jo mokslas¹ man ne prie širdies, svetimas, – aš Jo [sūnaus] nepažįstu. Matyt, Jam įdomu, tai ir gerai. Mokslas mokslu lieka – visokių yra. Žmogus kyla, jeigu dirba. Labai gyvenimiškas, reikia matematinio galvojojimo.

...Aliutė² pasakojo Erdviliukui, kad Justė [kai ją vežė] buvo pametus galvą – daug daiktų nepasiėmė. Ramunėlis klausosi. Išgirdęs Justę ateinant, bėgo pažiūrėti, kaip atrodo be galvos. – „Mamukas sakė, kad Tu be galvos, tai Tu radai galvą? Kaip Tu užsidėjai? – parodyk, kur buvai pametus? Parodyk, kaip – ir aš noriu pamesti.“ – Mielas vaikutis, – tiek juokų!

Atvirukas iš Kauno Giedrei, 1960.II.26.

Giedružyte mano!... Gavau šiandien laiškėlį nuo savo berniuko [sūnaus]. – Metai kiek palaukti – susitiksime [nesimatę nuo 1944 m.]. – Džiaugsmas pasipylė visuose kempeliuose, vilčių daigeliai tik galvutes kelia.

Tu klausai, kaip aš jaučiuosi, – taisyti, bet pamažėliu... pasėdžiu stipriau. Dabar skaitau „Dvynukes“. Linksma. Nusipirk, perskaityk.

Kaip pasisekė sekmadienio rašinys? Turbūt ne vieną sąrašėlį surašei? ...Klausydama Šopeno „Lopšinės“ [per radiją sirgdam] prisimčiau lenkų pianistą Slivinskį prieš 46 metus. Salė tuščia, šalta, žmonių keliasdešimt. Žinai, mane sugraudino. Vanduo upeliais plaukė. Mažai saujelei žmonių visus šopeniškus jausmus išliejo.

Pasitikėjimo, geros nuotaikos, – laimės

Buč. mamuliukas.

1960.IV.24.³

Vakar vienos ligoninės registrorė pasakojo apie vieną žmogų lietuvių, grįžusį atostogų iš Kazachstano. Pats nustebeš išleidimu apsilankyti į savo kraštą. Dirbęs slaptam batalione. Stepėse. Iš profesijos karininkas. Buvęs kariuomenėj vokiečių nelaisvėje. Buvęs uždarytas lageryje. Paskui

¹ Kibernetika.

² Aliutė – Janulaitienė, Augustino žmona.

³ Tekstas iš Mamulės aplanko, kuriame pluoštas užrašų, pradėtų sąsiuvinų su dieno-raščio fragmentais. Nemaža čia pasižymėta, šalia buitinių momentų, tarybiniu metu tiesiog pavojingų faktų, kurių laišku siųsti neįmanoma. Tos rūšies yra ir šis tekstas.

atsidūręs slaptam batalione. Tenai esąs 18 metų. Prieš dešimt metų ar daugiau žmona gavusi pranešimą, kad miręs – tokie ir tokie metai, mėnesis. Jo žmona jauna, su kuria išgyveno pusę metų, augino sūnelį, laukė jo. Po gavimo žinios greit ištekėjo už kito. Jį išvežė kaip gabų žmogų į slaptą batalioną prie slaptų darbų. Jų batalione nė vienos moters, nei siuntinio, nei laiško. Kas papuolė tenai, visi mirė. Žmonių nemažai visokių tautų: rusų, lenkų, vokiečių, lietuvių ir kitų. Pasakė: pas jus pinigų mažai, bet visko galima pirkti. Vaistų atvežė du sykiu per metus. Auga tik bulvės ir kviečiai. Ta registratorė pirmą sykį matydama bijojo klausinėti. Matyt, pats ką galėdamas skubinau pasakojo. Kaip buvo su motina ir žmona? Motina 83 metų su seseria apalpo jį pamačiusios. Atsipeikėjo ir tikėti nenori. Mylimas mamytės sūnelis. Išsiskyrimas buvo sunkiausias – jau ant visados.

Nuėjo pas žmoną, vėl išsigando baisiausiai abu. Ramiai pasakęs: „Aš esu miręs. Judu gyvenkite, greit iš čia pasišalinsiu“. Abu pasisveikino nuoširdžiai. Išgėrė, pasivaišino, išsiskyrė. Sūnus jo vedęs. Aplankė, pasidžiaugė. „Tik norėčiau tarpe jūsų būti. Yra šiokių tokių gandų, kad batalioną sklidys. Ar į amžinastį, o gal, o gal... Važiuoju gyvas į karstą. Ryt poryt išvažiuoju“. Įdomus žmogus, kas jį vertė taip kalbėti. Kas pasitikėjimą iššaukė? Norėjo išlieti. Ką tas žmogus pergyveno, kas jo dūšioj? Būt įdomi knyga perskaičius visą. Rodos, lieka tik gyvenimo siūlą nutraukti. Kalba ramiai, ką gali. Nežino, kuo pasibaigs. Dar pasakė: „Užsienis žino, ir mes žinome, jau nebėra paslaptis“. Dar pasakė – esą partiečių, jiems dar sunkiau.

Laiškas anūkams iš Kauno, 1960-05-09.

Vaikučiai mano gerieji! Šiandien nekūreno krosnies – šalta kambarė. Prieš rašydama Jums laišką apibėgau sodelį, pilna žiedų, bet visi tokie nusiminę, susitraukę, susirietę, kaip ir aš. Parbėgau namo, kuria Juzelė krosnį. Kam aš turiu šalti? – ar netiesa, vaikučiai?

Buvo pas mane tetulė¹, prašė visus vaikučius išbučiuoti. Marytė² auga labai gražiai. Tėvelis tik dabar sužinojo, kad [ją] augina mo-

¹ Tetulė – šviesi, motiniška moteris, šeimininkavusi pas Mamulę, jos šeima buvo išdraskyta po kalėjimus ir lagerius.

² Marytė – anukė, neatsimenu, bet spėju, kad atgauta iš kurios nors prieglaudos, į kurią buvo atiduota, atskyrus nuo kalėjusios motinos. Mat atmosferai kiek atlėgus, to meto valdžios buvo išsirūpintas leidimas parsivežti įkalintųjų ir tremtinių našlaičius vaikus į Lietuvą.

čiutė. – „Reikia parašyti mamai, tetei“, – sako dažnai bobutei, – „aš Tavo tikra dukrytė, tai mane turi labiausiai mylėti“. – Kas ją glaudžia, tas jos tėveliai – kaip vaikas reikalauja šilimos! – „Tu mane niekur toli nevežk, tik vis prie savęs priglaudus laikyk“. – Matyt, kaip per miglą prisimena vaikų darželį. Svetima aplinka – baisi. Eidama miegoti prašo Dievuliuko, kad tėveliams būtų gerai.

Tikyboj yra poezijos. Kiek aš prisimeldžiau! Mėgdavau viena kur nueiti, kad tik galėčiau melstis. Visa ta malda: kad mamytė būtų sveika, kad leistų mokintis... Kartais nubudus naktį sakydavau: „Dievuliukai, ar Tu nesupranti, kad aš noriu mokintis?“ – Bučiuoju visus labai, einu krosnies žiūrėti, – jau pakūrė.

Mamulė

1961.II.8.

Šiandien buvo pas mane Magdelė Baltrušytė, atidaviau parvežtus nuo Tavęs, Meilyt, skudurus. Net man nesmagu pasidarė. Žinoma, jos Marytės vaikams.

Vaišinu kavute, kalbame apie gyvenimą tarybiniame ūkyje. Sako, – bepig, jei mokėtų algą. Dirbi dirbi žmogus, neuždirbi rublio. Vienas žmogus dirba, šeši valgo. „Kaip pragyvenate?“ – „Teta atidavė sutaupas, pirkto vyras malūnelį. Kad eina darbas, mala. Taip mes prasimaitiname. Kitaip turėtume vogti. Negauni darbo, kas patinka arba ko nori, vis tik to įsakymo klausyk. Ar rūpinas žmogaus gyvenimu? Jaučiame vergiją. Numatoma darbininkų karves atskirti nuo valdžios. Už kelių kilometrų nepajėgsime nuvesti, parsivesti iš ganiavos. Su vaikais be pieno, tai ne juokas. Lig šiolei gyvenome nevoge. Būk žmogus doras. Gerai, kad teta nupirko malūnelį. Pirmininkas žmoniškas. Mala vogdamas tik nuo savo miego. Taip žmogus ilgai neišlaikysi!“ – Taip kalba Magdelės dukterėčia.

1961.II.14.

Vienas žmogus pasakoja kitam inkvizicijos teismo išpūdžius, kitaip pavadinti negalima. [Turimas mintyje vienas iš Lietuvos literatūros katedros smerkiamųjų posėdžių universitete 1958–1959 m.]

Sako: „Teko man būti publikoj. Salė pilnutėlė žmonių. Pradėjo pulti Lukšienę. Trys ar keturios valandos visokių neteisybių. Puola,

kas gali, bet kad leistų apsiginti arba kas iš publikos atsistotų užtarti, – nė vienas nepajudėjo. Kaip jinai išlaikė, tai reikia stebėtis. Toks stiprumas žmogaus. O gabi moteris, padori, gabi. Tokių būtų daugiau, tai komunizmas kiltų. Toks, koks turi būti.

Po tokio puolimo nervai daug kam suirdavo. Jinai vėl dirba. Nuostabiai stipri moteris“. Matai, ką sako žmonės apie tave. Protingas žmogus. Teisybė. Teisybė, kad esi labai stipra. Tokius moralinius plakimus pernešei. Kad nebūtų palikta gilių pėdsakų Tavo veide, Tavo sieloj. Aiškiai matos, yra žmonių, suprantančių tave, jaučia. Žmonės vartoja inkvizicijos principus, žinoma, žiaurieji. Yra žmonių labai gerų. Tikri idėjiniai partiečiai labai skirias nuo tų enkavedistų. Paskutiniai be žmoniškų jausmų. Šiandien paėmę sutrypia žmogų, sunaikina be atodairos. Kitą dieną atsipeikėję, mato, jog tas sutryptasis daug dirbo, daug gero yra sukūręs, padaręs, vėl kelia, paminklus stato.

Ką padarė su Kapsuku, Angariečiu, Stasiu Matulaičiu? Žinomų labai daug kitų. Tiktai už tai, kad lietuvišką švieselę turėjo. Rusas gali turėti, tik ne lietuviai.

Daug aklųjų praregėjo, dabar didelis skirtumas. Žinoma, ne be to, kad neatsirastų tų pusaklių ir dabar. Per daug lietuviško komunizmo, turi visur rusai pirmieji vadovauti. Nukryžiuoti porą gerų lietuvių, kiti nepajudės. Taip ir padarė. Lukšienę ir rektorių Bulavą nukryžiuojo, likusieji kaip pelytės susitraukę dirba, kad tik išsilaikytų. Be balso aukštosios mokyklos laisvė. Kaip gražiai kalba apie humanizmą. Nori kai kurie žmonės iškilti, o žemi visu kuo. Atsistoję ant vieno kito žmogaus, vadina save dideliu, [...]. Akiplėšų netrūksta. Akiplėšos kerštingi. Tas žemas instinktas daug žalos atneša gyvenime, žmonių santykiavime.

1961.V.14.

Lietus lyja, žliaukia. Reikia namie sėdėti. Taip jau buvom nusištačiusios pasikalbėti į Ažuolyną – nesu buvus šįmet. Baigėsi gražusis pavasaris. Nepajusi žmogus, kai paskambins atsiskyrimo varpas. Taip gražus, įdomus tas gyvenimas. Nuo Sauliuko laiško nesitikiu, nes kažkas sulaiko politinio. Pasaulyje vėjai, audros. Vienų kitiems kumščių rodymas. Viena dar laimė, – turiu netoli savęs savo mažytę, ir tikriausiai laiškas nuo jos bus. Vakar buvau pas Verutę, buvo Trui-

kys. Pati savęs nesuprantu, su mielu noru į jį žiūriu. Man patinka vis nauja sezoninė ūsų linija. Dar man ir šiandien gera nuotaika. Pats mūrininkas, gerai nusimanantis žmogus, plataus horizonto. Įdomu pasikalbėti ir linksma į jį žiūrėti. Tai ūsai už ausų užsukti, tai iki pusės metro. Žinoma, tas viskas išpaisyta. Be tik jam sudaro smagumą, tegu žaidžia.

Be liežuvio gyventi negali, bet jis daug ir žalos padaro. Žiūriu, jau Truikys be vietos. Nenukenčia nepasakęs, tuojaus savo nuomone pareiškia. Būdamas stipresniu, užleisk silpnesniam. Tuščios bačkos paprastai vežime skamba. Dabar toks laikas – tuštieji turi vyrauti [...]. Kas nutyla, tas dar gyvena, o jau pradėjus reikalauti teisybės, bežiūrint duonos nustosi. Be jos gyventi negali. Tokiu būdu karmo žmonių kylančius sparnus. Prisimena man universitetas, Lietuvių kalbos katedra. Vėl meta dvi puikias, gabias dėstytojas¹. Su tikra lietuviška dūšia nepakenčia, nes turi įtaką studentams. Humanizmas, geraširdiškumas nepageidaujamas. Nesiderina žodžiai su gyvenimu. Tautiški šokiai, rūbai – labai gerai, tik tautos istorijos, praeities nekabink. – Čia jau buržuazinė galvosena. Vis po trupučiuką stumia iš jaunimo lietuviškumą. Iš vidurinių mokyklų, aukštųjų slopina palaisniais. Stipriai tautai nebūtų dalykų prisega ir pradeda pūsti iki didžiausios apimties. Daug gražaus supurvinta.

Šiandien po dvejų metų nuėjau pas savo tikrą draugužę, Julę Damijonaitienę. To žmogaus nuoširdumas, gerumas – sunku apsaityti. Artimos buvom iš vaikystės, ir į senatvę palikome tokios pačios. Stebėtinai niekadod mudviem netrūksta kalbos. Ką reikia atvirumas, rodos, nėra to, ko negalėtum pasakyti. Žinoma, daugiausia gyvename praeitimi ir vaikais. Jinai turi tris, aš – tik du. Abi gėrimės savo vaikais. Jos visi vaikai už jūrių marių, mano vienas. Aš daugiau optimistė, tikiu pamatyti, jinai – pesimistė, žiūri be vilties.

1961.X.17.²

Klausau radijo. Tiek puikių žodžių, rodos, geriau nebereikia. Nejaugi [...] žmonės nebegalvos, bus kaip sraigtas mašinos? Šiandien

¹ Vandą Zaborskaitę ir Ireną Kostkevičiūtę.

² Tekstas iš minėto aplanko.

buvo pas mane viena kolūkietė nuo Garliavos. Graži moteris, apsitaisius padoriai, kaip miestietė. Vyras jos šoferis, gauna algą.

– Kiek gavote už darbadienius?

– Pirmą pusmetį pinigais po 40 kap, ne visus išmokėjo. [...] Jeigu turi ką parduoti, galima tik kolūkiui, bet kol pinigus atgauni, atsibosta prašyti. Pragyvenam, bet jauties vergijoj gyveni. Nieko savo, ką liepia, ką sako, nepadarei – žiūrėk, bauda. Žiūrėk, skatikai išskaityti į skolas. Nuolatos pamokslai. Tiesą pasakius, nėra tikro noro, užsidegimo prie darbo. Nepakenčiama vergija. Neduoda užtektinai pragyvenimui, sukamės kaip išmanydami. Sušlubuoja sąžiningumas žmogaus.

Teisybę sako, nes suktybės eina savo keliu. Kas čia kaltas. Vieni kitus kaltina.

– Mes nedirbame, nes jūs nesumokate.

– Už tai, kad nedirbate, negaunate.

Toli gražu nuo komunistinio galvojimo darbe.

Mūsų tautą mindo. Mūsų istorija nušluota, išvyta iš mokyklos. Niekados per radiją neišgirsi: „Mūsų sostinė Vilnius“, tik „Mūsų sostinė Maskva“. Jeigu žmogus su lietuviška dūšia, tai nacionalistas, jeigu su rusiška, tai visai gerai. Gražiausieji žmonės šalinami nuo jaunimo, kad neišgirstų apie mūsų praeitį. Aš visai kitaip komunizmą sau aiškinu. Reikia tam žmones gerinti. Dabar ne tik neina į gerą pusę, slenka žemyn su savo morale.

Arba šiandien girdžiu tokį dalyką. Ar gali humanizuojanti aukštoji mokykla taip elgtis? Vaiką užaugino senelė nuo 13 mėnesių amžiaus, pati dirbdama pas svetimus. Kiek vargo padėjo! Stoją į Politechniką, išlaikė konkursą iš pirmųjų. Berniukas geras, gabus, darbštus, nei geria, nei rūko. Susirašinėjo su Kanada, gavo siuntinius. – Su tokia charakteristika nepriima. Ką daryti? Mokytis nori. [...]

1963.II.10.¹

Šiandien esu tiesiog laiminga. Atėjo pas mane moteriškė iš Prienų, prašydama manęs pagalbos apraminti danties skausmą. Moteriškė 52 metų amžiaus, aukšta, gražaus sudėjimo, veidas pailgas, plaukai žili. Veidas ramus, įdvasintas su šviesiu atspindžiu. Paklausiau, kur dirbi. –

¹ Tekstas iš minėto aplanko.

„Dailėje, ramų darbą dirbu“. Išsikalbėjome. Turinti du sūnus. Vienas, atitarnavęs kariuomenę, išvažiavo į Sachaliną užsidirbti, kad galėtų padėti broliui, kuris gruodžio mėnesį grįš iš kalėjimo, jei išlaikys. Jau metai, kai uždrausta nusiųsti maisto į lagerius (Komi srity). „Vyrą mano užmušė 1941 metais. Vaikus mokslinai dirbdama. Tas mano vyriausias mylimiausias, kadangi buvo silpnas, iš mažens lepinau. Jau antrą kartą kalėjime. Pirmą sykį ketverius metus, antrą – 6 metus, tai bus 10 metų. Antrasis, kur ir buvo. Jau jam 30 metų. Labai gabus prie matematikos ir kalbų. Be savosios, išmoko 8 kalbas svetimais. Neblogas tas mano vaikas, nesusilaiko girdėdamas ar matydamas neteisybę, iškoneveikė enkavedistus, dar ką pasakė, dar parašė – vėl 6 metai. Dabar žada tylėti kaip žemė, jei sugrįš. Kai nuvažiavo į lagerius, buvo 600, šiandien 3500. Miršta lagerio maistu. Žinoma, daroma, kad mažiau beliktų. Prisiųsti nė trupinėlio negalima. Kol tas sugrįš, jaunesnis Sachaline uždirbs, atgaivinsiu“. Ta gražioji moteris pasakojo ramiai, nors ašaros nenoromis išrieda per baltą gražų veidą. Ne už kriminalinį dalyką [pasodintas], nepalyginamai ramiau. Eina galvą pakėlus.

Laiškas dukrai iš Kauno, 1963.04.20.

Marcelytės¹ ir nebėra. Keista, dabar mirtis nebejudina taip, kas tai tokio natūralaus, būtino. Viskas sensta, žmogaus psichologija keičiasi. Metai, aiškiai matai, jauti, kaip slegia, stumia į pakalnę. Kitaip būti negali. Galima džiaugtis, kol gyveni, žmogus, ir dar labiau, kad teko pamatyti pasaulį su savo grožybėmis... Ko čia filosofuoti, verčiau pasibučiuokiva, – galimybė yra.

Laiškas dukrai iš Kauno, 1963.VIII.25.

...Aš vakar turėjau labai šviesią dieną, tiesiog laiminga buvau. Pirmą tokią motiną sutikau. Pažinojau pirmiau, taip daug neišsikalbėjau, kaip vakar. Net man miegoti nedavė gerai, – taip norėjos su Tavim pasikalbėti. Jos panašūs santykiai su sūnumi, ir mudviejų. Jos būdas lygus, plaukiantis, kaip šiltas vėjelis per pievas linguoja. Moka iš nelaimės sudaryti gražų sau gyvenimą su džiaugsmu. Nuostabus

¹ Marcelė Kubiliūtė – artima visos šeimos bičiulė, Vyties kryžiaus ordinu apdovanojama dar tarpukario laikais už nuopelnus Lietuvai, sovietmečiu kalinta, kankinta, grįžo iš lagerių su palaužta sveikata (kaulų vėžys).

tipas. Kad kas ją aprašytų taip vaizdžiai, kokia jinai yra! Panašus tipas, kaip Aliutė [Janulaitienė]: aukšta, liekna, šviesių plaukų. Vyras miręs tuberkulioze 36. Turi vienintelį sūnų, kuris jau 10 metų „poilsio“ namuose Mordovijos srityje gyvena. Buvo pertrauka: užbaigė 11 kl., perėjo į antrą lituanistikos kursą. Už 4 mėnesių grįžta iš poilsio namų. Turi kaulų tuberkuliozę – šlubas.

Labai esą įdomūs tie namai. Pasirodo, suvažiuoja iš visų Europos kraštų. Labai įdomūs žmonės, dauguma labai turtingi, – paprasti nepapuola, nepatenka. Susidaro intelektualinis platus, laisvas gyvenimas. Jos sūnelis rašė, prašydamas atsiųsti hebrajų kalbos žodyną, jis turi vadovėlių. Jau bus 10-ta svetima kalba. Labai gabus kalboms, matematikai, poezijai. Visoms kalboms turi sau partnerius, kalbasi, diskutuoja.

Norėjo [motina] rūpintis, kad anksčiau grįžtų, – beliko 4 mėnesiai, tai rašo mamytei: „Susimildama, mamyte, nejudink, noriu palikti iki galo. Čia man taip gerai, tiek aš pasinaudojau, pakilau tuos pasutinius ketverius metus, – nė joks universitetas nebūtų davęs tiek, kiek čia gavau, gaunu. Darom kavutes. Tu nemanyk, kad su prabanga! Duoną suvalgome prie pietų. Kartais kas gabaliuką atsineša. Kad tu žinotum, kaip mums gera, kiek problemų sprendžiame, kiek naujų gimsta! Ta mūsų kavutė tęsiasi kiek galima ilgiau. Ne visi pupelių kavutę gauna, [tačiau] kai kas gauna, [tai] dalinamės. – Džiaukis, mamyt, kaip man gerai, aprūpinti labai gerai, bet pupelių kavutei ne pro šalį“. Siunčia du sykiu į metus delikatesų: lašinukų ir pupelių. – Pasmagurianti visi nori. – Pavyzdys turi būti visiems. Mokėti taip gyvenimą išnaudoti ir mokėti taip džiaugtis! – Talentas. Ką mes darome? Biškį ko trūksta, tuoj paleidžiame visokių nemalonių balsų birbynes, darom sau tik nemalonumus, žinoma, kartu ir kitiems artimiesiems.

Motina nėrė užuolaidas nuo ausros ligi sutemos vasarą, taip pat ir žiemą. – Ruošia sūnui naują kostiumą. Sako: „Esu pasinėjusi [...] centimetruose, su žmonėmis nesusitinku, nenoriu. Aš turiu savus: sūnelį, mezgimo akutes, centimetrus matuoti“. Uždirba 20 rb. per savaitę ir patenkinta. Buvo banke buhalterė, metė. Vėl laiminga pasidarius nepriklausoma. Prieš tai dirbo „Dailėje“. Nerado čia Žiugždos gramatikos antros dalies, gal gausi Vilniuje. Nupirk gavusi ir kaip galima greičiau pasiųsk, – reikia paskaitom ruošti. Pirmoji dalis yra nupirkta.

Laiškas dukrai iš Kauno, 1965.11.22.

...Vakar buvau svečiuose pas daktarę¹. Jinai įdomus žmogus, viskas ją interesuoja, nuostabiai naginga. [...] Tu truputį [dėl] Jos apsirinki². Išorė nėra sentimentali, gal trūksta motiniškų jausmų, tiesa, yra šaltoka, bet padaro, man rodos, ne mažiau. [...] Vakar skaitė prozą apie Birutę. [...] Pasirodo, akmuo, kur yra padėtas su užrašu³, tai jos fundacija. O prisijuokėme iš gėlių nešimo [ant to akmens – paminklo pamato!]. Kai pradėjo nešti gėles, tai Vykdomasis komitetas išsigando. Kurį laiką pastatė sargą su grėbliu [...]. Sargas numeta [gėles], surenka, vėl apdeda, daugiausiai maži vaikai. Sargas bumba: neštų Leninui, o ne tam prastam akmeniui. [Pagaliau] paliko ramybėje.

Mačiau nuotrauką. Ant akmens pastatė pilką, kuklią mergaitės stovylėlę. Skulptorei pačiai kainavo 200, neskaitant darbo. Buvo kaip ir užsakyta, kai reikėjo mokėti, nebuvo kam. Kelias dienas gyveno valdiškoje viloje su išlaikymu, kol sutvarkys [dailininkė Tūlienė]. Greitai pradėjo užkulisyje šnypšti šu – šu... Liepė Jai už kelių dienų išeiti, darbas tai nebaigtas. Pati pasakojo, prie dūšios – nė skatiko, nes tikėjosi gauti. Kas tai sužinojęs, pas save pasikvietė. – „Pastačiau, pati savim nepatenkinta, nežinau, kaip žmonės priims. Na ir pasipylė padėkos [...]. Vieni mane pačią bučiavo, kiti apkabinę glamonėjo, dėkojo. Vienas senas palangiškis priėjęs ranką bučiavo, Jo ašaros krito ant mano rankų; nusisukęs nuėjo į krūmus. Didžiausias buvo užmokestis. Aš vėl gyvenu, užsidirbu“. – Gražiai mokėjo atpasakoti, pas visus akyse netoli ašarų.

Laiškas dukrai iš Kauno, 1967-11-27.

...Reikalų pas Tave daugybę turiu: pasitarti, pasikalbėti. [...] maniau sau, važiuosiu, o čia laiko neturėjau: skubinau skaičiau [Putino] *Sukilėlius*, nes reikėjo knygą atiduoti, o norėjau būtinai perskaityti. Tokį dalyką [sukurti] – tai reikia mokėti, sugebėt, – didelio gabumo reikia. Koks didelis mūsų Putinas! Gaila, kad nepabaigė. Seniai esu beskaičius su užsėgimu. Intrigos viena po kitos tiesiog plaukia kaip

¹ Daktarė – Steponaitienė, bibliofilo Vytauto Steponaičio žmona, dar prieškario metais yra rašiusi grožinių kūrinių Žvirgždės slapyvardžiu.

² Aš, „filologė“, šiauršiausi prieš mėgėjišką literatūros suvokimą.

³ Kalbama apie paminklinį akmenį ir skulptūrą Palangoje, Birutės kalno papėdėje.

sraunus upelis. Tiek daug vidaus jėgos turėta. Kas Jam gali prilygti iš dabartinių mūsiškių. Viršūnė – visus praaug[usi].

Turiu Binkienės išleistą „Ir be ginklo kariai“. Daug žmonių nepažymėta, – turbūt bus kitas tomas. „Daugiau gelbėtojų nei žudikų“ – tokio žodžio neturėtų vartoti. – „Lietuviai nacionalistai žudikai“. – Į tą dalyką turėtų rimčiau žiūrėti. Kur anos pusės? – nė vienas nepaminėtas, rodos, – bent Lastienė¹ sako, – jinai gerai žino, nes daug pasidaravo nelaimingų aukų gelbėjimui.

Čia turėtų būti plataus masto [požiūris] – Tautos garbė! Žydų tautybė praktiška [..?].

D-rė Švabaitė rašo apie mane, kad buvo [slepami], bet viso vaizdo [neaprašė], kas konkrečiai ėjo pas mane. [Prisimenu] jos [žydaitės] buvo 4; vos suskubau paslėpti darže po krūmais. – Tie vokiečiai buvo tikri žudikai, – paskutiniai. – Daug praėjo [žydų] per mano butą su trumpu poilsiu, kol būdavo surasta vieta. – Reikia duoti to laiko pergyvenimų vaizdą. Reikia mokėti parašyti, kad būtų tų laikų vaizdai. Tokie pergyvenimai buvo iš abiejų pusių. – Jeigu būtų radę, [būtų] visus sušaudę... Neprisimenu, kuris vaikas dar buvo. – Ką mes visi tuo laiku pergyvenome! – Parašyta paviršutiniškai, o tiek pergyventa!

Po to viso mužu su Stasiu tik pasibučiavome iš džiaugsmo, kad visi gyvi... Turėjo Stasys raciją sakydamas: „Julyt, daugiau] neberizikuok mūsų gyvybėmis, pagyvenkiva dar, – Meilytės maži vaikai...“ – Gražus žmogus buvo, vienas malonumas prisiminus... – Vakarykščia diena praėjo negražinama.

Svarbiausio dalyko neparąšiau: esu kviesta į du [J. Biliūno] mirties minėjimus. Minės politechnikos institutas 12/06, o Biliūno kolūkis – 12/09. Esu pažadėjęs būti (jei sveikata leis) vienoje ir kitoje vietoj. Reikia su Tavimi pasikalbėti, pasitarti.

Atvirukas dukrai iš Kauno, 1968.04.21.

...Ar Tu girdėjai per radiją, kad Marytė Alseikaitė-Gimbutienė skaitys paskaitą universitete? – Koks skirtumas dviem metam prabėgus! Ai, ai! Negaliu atsidžiaugti: saulės, laisvės spinduliai judina pančius!

¹ Petronėlė Sirutytė-Lastienė (1897–1982), mokytoja, visuomenininkė, sovietmečiu padėjo rinkti JAV leidžiamai enciklopedijai lituanistinę medžiagą. Ji tuo metu gyveno J. Biliūnienės-Matjošaitienės bute.

Norėčiau būti paskaitoje. [...] Buvau nubėgus pas Verutę. Sunki bus ši savaitė, nes Justės¹ nebebus. Merdėja, akių neatidaro... – Justės nebėra jau šiandien...

Laiškas dukrai iš Kauno, 1972-05-21.

...Skaitau „Bitę“. – Nuostabiai gražus žmogus. Galima buvo prie Jos prisiglausti, pasikalbėti, pasitarti. Kur čia, žmogus, drįsi, nieko neturėdamas. – Neturi būti žmogus susitraukęs, susispaudęs. Nereikia būti per daug kukliam. Galima buvo daug daugiau paimti gyvenime. – Jūs tų klaidų nedarykite, vaikučiai. Jūsų visai kitas akiratis, kitas minčių horizontas, supratimas...

...Tik dabar Juzelė² buvo kieme. Atvažiavo Timinskai (mano kaimynai). Rusai. Mūsų kiemo vaikai pakalbino lietuviškai, – „Nekalbėk lietuviškai, užmiršk gimtąją!“ – Kas bus toliau?..

Lektūra, menas, žmonės

Šio skyrelio laiškų skiautelės tematinio atžvilgiu margos margutėlės, tačiau jas jungia būdingas Mamulei kultūros viršukalnių ilgesys, neblėstantis džiaugsmas susidūrus kad ir su mažiausiu jų atsivėrimu pačiame žmoguje, jo kūryboje, aplinkoje, ypač mene. Ilgesys ne pasyvus, o besiaktualizuojantis ir jos pačios siekimuose nuolatos pažinti, augti, ir įsipareigojime, rūpestyje ugdyti atitinkamą būseną jaunojoje kartoje kaip neatsiejamą žmogiškumo sąlygą.

Bendraujant su žmonėmis nuolatos ieškoma paramos – pasipildymo; kelio į erdves, į viršukalnes, į turtingą dvasinį gyvenimą. Gražiausia, kai matai, kaip įžvelgiamos gėrio–grožio lydinių kruopelės – užuomazgos kad ir pilkiausiame iš pažiūros žmoguje, kaip mokama tuo atradimu pasidžiaugti.

Beje, dėl laiškų gausumo ir ribotos vietos atsisakyta nuosekliai konkrečiai žymėti visus minimus autorius ir žmones.

M. L.

¹ Justina Janulaitytė-Račkauskienė grįžo iš tremties su sunkia astmos forma.

² Juzelė – pas Mamulę šeimininkavusi svetima pavardė ligi pat jos mirties ūkininkė nuo Prienų, pabėgusi iš ūkio, mačiusi, kaip bolševikai sušaudė vyrą ir sūnų.

Atvirukas dukrai iš Kauno, 1948.11.22.

Sukalbėjome su Ale susitikti muziejuje. Neradus pati pavaikščiojau. Taip buvo gera, nes visur viena, be minios. Gražių naujų paveikslų, ypač senesniųjų. Kai atvažiuos Ingelė, svajoju su ja nueiti. Čiurlionio „Mintis“ priminė man Böckliną Berlyne. Daug aš ten ašarų išliejau...

Laiškas anūkėlei Giedrytei, (be datos, apie 1951/2?).

Giedružyte, Tu gražusis paukšteli! Tiesa, seniai mudvi besusrasinėjome. Kaltininkų nebeieškokim. Gerai taip, kaip yra.

Man patinka, kad su Laisve [Paškevičiūte, A. Liobytės dukra] sėdi. Gera mergytė. Džiugu, kad tarp Judviejų harmonija auga. [...] Būk su visa klase draugiška, nepaisyk, ką pasakė, pažiūrėjo, padarė, stovėk visa galva aukščiau. Numesk vienai kitai savo spinduliuojantį žvilgsnį, šypseną – tuoj visi rūkai išnyks. Tik tuo keliu daug laimėsi gyvenime. Supranti, esi protinga. Analizuok save, mažiau kaltink kitus. Mažiau imk, daugiau duok, – bus labai gerai. Jau matau, pati eini tuo keliu. Malačius esi, mergytė. Taip turi būti.

Laiškas dukrai iš Kauno, 1952-02-04.

Mano Tu dukružėlė mylimoji, vakar sugrįžau apie 10 val. Šventiška nuotaika pas tą mūsų gražųjį dailininką¹. Pasakojo apie parodą, skaitė visokių parašų. Tokių gražių nuoširdžių žodelių. Vienas parašė eilėmis, tai skundėsi, kad pavardė sunki. Vaizdžiai slinko vienas po kito paveikslai, taip, rodosi, ir matai. Viena mergytė 11 m. parašė – „man patinka du paveikslai“. – Prisijuokėm klausydami.

Vakar mano diena praėjo visai geroj nuotaikoj: rytą mane sužavėjo medžių vaizdas, paskui gražus sapnas, su Verute vėl geriau, po pietų puikus pobūvis pas dailininką. Ot kūrybingas žmogus, saulėtas, ir kitiems, ir sau duoda. – Didelis talentas.

Laiškas dukrai iš Kauno, (be datos, apie 1952 m.).

...Gerai, jei žmogus gali pakilti, pasvajoti, pasižvalgyti.

¹ Antanas Žmuidzinavičius.

Jeigu man kas duotų visus Varno paveikslus, [jū] nemainyčiau į vieną¹. Jisai dabar kabo kabinete pas Valę [Čiurlionytę-Karužienę]. Paveikslas, sukeliantis daug minčių. Jeigu aš būčiau taip mačius prieš 30 metų, būtų buvęs mano nuosavybė². Nesigailiu, tegul visi mato ir gėrиси. Kaip žiūrėjau pirma, kaip dabar! – pati savęs nesuprantu...

Laiškas dukrai iš Kauno, 1952.02.12.

...Tavo ta trečioji muzikaliausia. Ot, būtų įdomu, koks ketvirtas būtų? [...] Mano ir Tavo norai išsipildys, turės užgimti vienas didelis žmogus ar iš Tavo anūkų ar proanūkių, – turės išaugti... Tas turtas kraunasi po trupučiuką, kol užauga proto kapitalas su įvairiomis šakomis, šakelėmis...

Pabaigiau skaityti „Forsaitų [sagos]“ pirmąjį tomą. Vakar prieš pietus skaičiau „Išpažintį“. Išsibloviau gerokai. Šluostausi ašaras, metu knygą ir vėl griebiu. Pabaigus tą skyrių išbėgau iš namų. Nuėjau ligi muziejaus, pasidžiaugiau saule, nusiraminau visai, parėjus namo atsiguliau, pasilsėjau, pabaigiau skaityti. Beskaitydama užtikau tokį sakinį, pradėjau balsu juoktis. Jeigu kas būtų pamatęs, pasakytų: galvoj negerai...

Judu abu su Kaziu turita perskaityti...

Ot, būtų gerai, jei žmogus eitų iš senatvės į jaunatvę!..

...Galvoju apie vaikučius. Kiekvienas turi savo grožį, reikia mokėti suprasti, auginti ir džiaugtis. Tu pati esi kiek ramesnė, gal susitvarkei su darbu, mažiau erzini...

...Perskaičiau laišką porą sykių, nieko tokio – siųsiu. Man rodos, tuo galima buvo (sukelti) sentimentus. – Sentimentų dūrelės neatsidarė, užrakintos, bet yra. – Gerai. [...] Kad Tau, [...] motinai, visos dūrelės būtų praviros! Turbūt kiekvienas žmogus turi savo didesnius ar mažesnius užkampius. Daug nusineša užsidaręs su savim... Kaip žiūri, pats žmogus esi kaltas, kartais nesuprasdamas, nemokėdamas atverti dūrelių [kitai] būtybei nejauciant. Kodėl Tu tyli, sakyk? [...] Užteks filosofuoti – vis pas žmogų palieka kampelis, priklausantis jam vienam...

¹ Vienas – t.y., kaip Mamulė jį vadino, „paveikslas, kur skrenda dvi sielos“ – Adomo Varno autopoportretas su žmona Rikkers.

² Nuosavybė – turimas galvoje bendravimo laikas Zakopanėje prieš Pirmąjį pasaulinį karą.

Laiškas dukrai iš Kauno, 1953-10-09.

...Skačiau neseniai Daudet *Gražiąją Navarietę*. Taip man patiko! Šiandien rytą pavarčiau, kad prisiminčiau vaikučiams papasakoti. Taip pradėjau galvoti apie vaikus, man rodos, vaikai pas mane po patalais, aš matau jų žibančias akutes, krykšdami glaudžiamės.

Jeigu Tu neturi Daudet, tai atvežčiau paėmus nuo Verutės Ingelei paskaityti.

Skačiau neseniai Mostowicza „Znachór“. Pagavo mane baisiai, negalėjau neverkti. Gražus, gilus dalykas. Aš pasiryžau mokinti Ingele lenkiškai. Jeigu gausiu paskolinti tą knygą, tai atvešiu Tau. Nedidelė knyga, greit skaitosi. Gyvenu aš visai savo gyvenimą, kaip paukštis miške.

Vienam vaikui jau nunėriau pirštines, noriu dar kitam suskubti. Susitvarkėme su kuru, bulves ir morkas nupirksime – ir jau viskas. Biškį jau atsirado darbo, – pakelia nuotaiką, gyviau namie jauties žmogus, kad dar gali.

Verutei nabagei neduoda ramybės dėl pensijos: vieną kartą pripažįsta ligonių kasą, kitą sykį ne. Kad antrą sykį pripažintų, reikia įrodyti dokumentais, – per potvynį žuvo. Verutė nenusimena – „vis vien gyvenisiu, nors ir be pensijos“¹.

Aliutė² įsitraukė į darbą, jau nupiešė Verutę ir pradėjo Simonaitę, rašytoją. Kol ratas pajudėjo, daug laiko išėjo. O galėjo net tai parodyti pasiruošti, nors pora darbelių išstatyti...

Laiškas dukrai iš Kauno, 1953-10-17/19.

...Sužavėta esu Repinu³. Už tai, kai paėmiau antrą dalį (Amerikoniškos tragedijos)⁴, tiesiog negaliu skaityti. – Neįdomūs man

¹ Verutė Alseikienė, M. Gimbutienės motina, kaip privačiai praktikuojanti akių gydytoja, sovietmečiu pensijos dalelę galėjo gauti tik už trumpą darbą Kauno Ligonijų kasoje, apie ilgą darbo laikotarpį Vilniuje Savitarpinės lietuvių sanitarinės draugijos ligoninėje nebuvo ir kalbos. Ligį pat mirties gyveno iš privataus darbo, siųsdama knygas ir liaudies meno kūrinius dukrai į Ameriką. Tik į gyvenimo pabaigą ją paremdavo dukra siuntiniais.

² Aliutė – Elena Jarušaitytė-Janulaitienė, Augustino Janulaičio žmona, dailininkė mėgėja, vyro padedama studijavusi Italijoje.

³ Ilja Repinas – dailininko biografija.

⁴ Kalbama apie Teodoro Dreiserio veikalą.

tie tipai. Galvoju, ką čia surasti. Dar peržiūrėsiu Tolstojų. Rodos, visus geresnius [veikalus] skačiau. Atvažiuodama atvežu „Sagą“¹. Išsilepini prie knygų kaip prie valgių: kas gardžiau, o prie skaitymo – kas gražiau.

Gerai, kad jau ruošies prie rašymo². Laikas pradėti. Tiesa, laikas bėga šuoliais, reikia laikytis, nenukristi. D-rė Bronė³ tuo laiku nebuvo Berne, gal tikslių žinių ir neturės...

Labai džiaugiuosi, kad Giedrytei nusisekė, bent jau nebebus tos baimės. Pati sako: „Aš didelė, nes vakare skambinau“. – Labai išaugo. O kaip Rimtelis gražiai parašė! – gal Tu neskaitei.

Labas vakaras! Tris savaites laukiau ateinančios Onytės, kad paimtų megztuką dirbti. Nesulaukus pasiryžau pati sužinoti... Taip man buvo malonu, toks nuoširdus žmogus. Tiek daug prisiminimų su ja apie mano vaikučius, tiek pasakojo... Sako Onytė, „kažin ar išdainuočiau tris valandas, kaip anuo kartu su sulaužyta ranka važiovome“⁴.

Laiškas dukrai iš Kauno, be datos.

Matai, mūsų Giedružytė mėgsta muziką, kaip tai malonu! – Tokia maža pupytė! – Vienu žodžiu, su visais vaikučiais gerai. – Jau vienas bokštas⁵ išaugo. Valio!

Skaitau Stanislavskio [biografiją?], – įdomu susipažinti su tuo gyvenimu. Skaitau Katelbachą. Netolima mūsų praeitis. Daug pažįstamų, visokių epizodų matai. Vaizdžiai, gerai rašo, – patys faktai [...]. Įdomu, kaip dabar kursis ateity iš naujo. – Dar daug norėčiau matyti.

Kur tas mano šviesplaukis⁶ trankos, – kad tik jam būtų gerai...

¹ Turima omenyje Johno Galsworthy *Forsaitų saga*.

² „Rašymo“ – mano monografija apie J. Biliūną. Rinkau tuo metu medžiagą, o Mamulė daug pati pasakodavo ir nurodydavo.

³ D-rė Bronė – Bronė Galkytė-Bylienė, studijavusi kartu su Verute.

⁴ Onytė – tarnavusi pas mus labai gabi muzikai mergaitė. Kai joms su Mamule esant kaime prie Kruonio Mamulė nulūžo ranką, jas parvežė arklį į Kauną. Onytė, žinodama, kad Mamulė žavisi daina, visą kelionę kračiu keliu lengvino jai skausmą dainuodama.

⁵ Bokštas – Mamutės kalboje – svajonių bokštas.

⁶ Šviesplaukis – pasitraukęs į Vakarus sūnus, apie kurį žinių dar nebuvo.

Laiškas dukrai iš Kauno, be datos.

...Tiesa, per Naujuosius metus jaučiausi nekaip. Aš save moku sutvarkyti: išbėgau iš namų [...], dieną praleidau visai gerai. Buvau parodoj. Mačiau Antokolskio „Žydėlių“ – puikus; Ivanovo „Fariziejus“, nedidelis paveikslas, Repino du ir vieną Aivazovskio. Daugiau nieko nemačiau, galiu pasakyti. Gal kas matė, aš nemačiau. Ne visų vienos akys, vienas mato tą, kitas kitą...

...Žada būti bilietas, tai visi nueikite, būtinai nusivesk Giedrytę. Reikia pamatyti Juzeliūną...

Laiškas anūkelei Giedrei, be datos.

Mano paukštyte gražioji! Tavo širdelė ne avies kojėlė. Visiems rašau, tai negaliu Tau, savo mažytei, neparašyti. Ne viena grįžau, nemanyk: mane lydėjo dvi būtybės. Aš sėdėjau vidury: iš vienos pusės Ilgesys, iš kitos Tyluma. Aš sėdėjau ramiai, pilku šydu apsidengus, o mintyse aš su Jumis, dundėjau į Kauną.

Aš manau, šiuo kartu Tau pasiseks išlaikyti įskaitas¹ puikiai, nes kitaip negali būti. Bučiuoju Tave visą, labai labai mylintis Tave
Mamuliukas

Laiškas dukrai iš Kauno, 1954.02.6.

...Jau šiandien sukanka penkeri metai, kaip Stasio [Tėtės] tarp mūsų nebėra. Jau penkeri metai! Kai pergalvoju apie Jį, labai gražios sielos būta. Kuomet kūrė savo vadovėlį, visur norėjo prvesti meilę savo kraštui, tautai. – Vis tas protas atsiranda paskui, galėjau daugiau Jį pakelti, prie kūrybos, prie darbo. – Tiek daug narvelių [ląstelių] liko nepajudintų. O kiek to jausmo turėjo sūnui, kaip retas Tėvas! Ką tai Sauliukas negero padarė, nesusivaldęs sudavė. Metais tu neužmiršo, sau išmetinėjo dėl savo pasielgimo...

02./10. Kas dieną perskaitau tą Tavo laišką, negaliu atsigėrėti, – gražiai gražiai Jį apibūdinau [...] Tu daug [sau] išmetinėti negali, kas kita aš. Jauno visada kita galvosena, kol subręsta. Suaugusiam visai kitos pažiūros. Žmogus vis augi, keitiesi. Aš suaugus, o žiūrėk, kiek pasikeičiau, kai aš į save pažvelgiu...

¹ Giedrė tuo metu jau mokėsi M. K. Čiurlionio meno mokykloje.

...Tu, mano mažyte, venk, ką pastebi murzinant gyvenimą. Idealai nevienodi. Toli reginčiam žmogui platūs horizontai. Daug įžiūri, daug mato, ir idealas kitas. Žmogus su didele ekspansija negali būti pilnai patenkintas, vis žiūri, vis ieško, dairo. Prisiminė man Varno¹ paveikslas, tos dvi asmenybės, skrendančios į viršūnes. Abu su didele ekspansija re-tai gyvenime pasitaiko. Kaip žiūri, daugiausiai pavieniui, bet vis ramstis yra didesnis ar mažesnis, kuris duoda daug jėgų kilimui...

...Kelias dienas rašiau ir neparašiau. Vis mudviejų nebaigtas rištis siūlas stipriai laikos, gerai nematomųjų, neišaiškinamų jėgų suvytas...

Laiškas dukrai iš Kauno, 1954-02-08.

Mano Tu mažyte, šiandien gavau nuo Tavęs net du laiškus... Man sakė, kad tas filmas labai gražus, daug muzikos. Šeštadienį ketvirtą valandą buvau nuėjus. Labai labai patiko. Sėdėdama kine galvo-jau apie Judu, kad nueitumėta abudu. Taip ir padarėt.

Tas Tėvas daug man priminė Stasį, [?] namus, gal Sauliukas² irgi Tėvo ieško?

...Vakar visą vakarą turėjau įdomią viešnią. Gyvena nuolatos Petrapilyje. Daug mačius. Daug pergyvenus. Kalbėjome apie didžiuo-sius žmones – Tolstojų, Puškiną. – Pasakojo iš jų biografijų. Vienas [vienoks] namie, kitas [kitoks] knygoj, rašte. – Koks buvo Tolstojus šiurkštus gyvenime, daug nesimpatingų bruožų. Mudvi analizavome, kaip galima suderinti. Apie taurius jausmus, gilius idealus. Kuomet rašė Tatjaną, tuo laiku trys moterišk[ės] buvo, ir visom dosniai žėrė savo jausmus. Gyvenimas buvo priešingas Jo kūrybai. Kai žmogus gražiai pasakoja, tai gražiai ir išeina.

Žadėjo vėl užteiti, aš ją ir gydau. Pasikalbėsime kuomet tuo klausimu...

Laiškas dukrai iš Kauno, 1954-02-21.

...Ar žinai, Meilyte mano, skaitau antrą „Wielcy myślieli“ [„Di-dieji mąstytojai“] tomą³. Kad aš būčiau nors kiek daugiau įgijus proto!

¹ Adomo Varno paveikslas, kur skrenda vyro ir moters – jo paties ir pirmosios žmo-nos Ridders – galvos, – vienas iš įsimintinų šio dailininko kūrinių.

² Sauliukas – sūnus.

³ Eucken *Wielcy myślieli*, versta iš vokiečių kalbos.

Gal dar nepriaugau, – per daug abstraktu, nesusigaudau mintimis. Vieną kitą lašiuoką gal ir gaunu. – Nemoki, žmogus, sistematizuoti minčių. Neturiu vilčių beiškoti... Gerai ir taip, nors tiek pramokau...

Atvirukas dukrai iš Kauno, 1954-03-03.

Vakar vartydama tvarkydama knygas radau Korolenko, nedidelė knygelė (Giria gaudžia). Labai esu sužavėta tuo pirmuoju apsakymėliu, – ir kitus perskaičiau. Daug turi bendrumo su Biliūnu. Skait[ant] [iš]kilo mintys: taip ir Jonas būtų pasakęs, taip ir galvojo, ir Jis toks. Vertimas geras¹. Tą pirmą apsaką pakišiu vaikams, jei atsiras pas mane...

Laiškas anūkei Ingei iš Kauno, 1954-03-18.

Mano mažyte, kam Tu kojas sukinėjiesi, kad paeiti nebegalėtu-mei? Kas atvažiuos, kas ne – Tu tai tikrai. Vietoj pas mane, nusigrū-dai į lovą. Čia, brač, blogiau, – viena paeiti nebegali...

...Hugo labai geras rašytojas. Labai man malonu, kad tokias kny-gas skaitai. Ar skaitei jo *Nôtre-Dame*? Kaip tai gerai turėti tokią drau-gę: gali pasitarti, pasiklausti, pasikalbėti su savo mamyte. Aš Tavo metų nieko nežinojau, buvau laukinis medelis, kuris į senatvę tik žie-delį išleido, tą patį nevykusį. Aš skaitau dabar [...] Gerceną [...], pasa-koja apie Puškiną: [...] [jis] tarnavo Dailės akademijos raštinėj. Caras Aleksandras I skyrė vieną žmogų užimti žemą vietą [...] akademijoje... Puškinas sako: „Kaip galima skirti tą žmogų, jeigu jis nieko neišma-no, net supratimo neturi [?]“ – atsako: „Atmink, jis caro pažįstamas, arti jo stovi“. – [...] Puškinas: „Tai geriau caro vežiką, nes jis nuolatos prie caro sėdi, vežioja“. Žinoma, tuojau Puškiną iš vietos...

Laiškas dukrai iš Kauno, 1954-03-19.

...Rūkas apie Tave man jau nebeaiškus. Gal Tu jau savo vagoj esi? Pati iš savęs juokiuosi. Tu sakai: „Būtų gerai Aldoną² pas save pakvietus“. – Antradienį rytą išėjau pasivaikščioti. Galvoju apie Tave. Rodos, atėjo pas Tave Aldona ir tos pačios viešnios [...] – viskas išdi-lo. – Nesapnavau, tik galvojau. Siųstuvus ir priimtuvus tarp mudviejų visai tvarkoj.

¹ Vertė Kazys Boruta.

² Aldoną Liobytę-Paškevičienę.

...03/20. Vakar man Augustinas vis buvo galvoj. 19-ta – Jo gimimo diena, visados pas Jį susirinkdavome. O reikėjo man pas Aliutę užteiti, bet neužėjau, – vidaus nelygumas. Tur[int] gyvenime džiaugsmą, praeičiai kitas jausmas, – blunkantis. Žmogus dilsta nuolatos, su jausmais kartu.

Kai perskaičiau „Akląjį muzikantą“¹, jau daugiau ta knyga nebe-traukia. Noriu perskaityti Dostojevskio, gausiu šiandien „Biesy“ ir „Za-piski miortvovo doma“. Bet jeigu mane erzins, mesiu.

Vakar su Aliute buvome pas Valę [Čiurlionytę-Karužienę, K. Čiurlionio seserį]. Ot, gražus žmogus. Man dabar dar linksma. Pa-sakojo, buvus pakviesta kavutės, gėrė su labai prašmatniom poniom. Kartu buvo grafikė Danutė [Tarabildienė], turi keturis vaikus, atrodo menkutė. Kalbos ėjo tik apie valgi, prašmatnybes, parėdus ir apie mei-lužius. Grafikės paklausė, kiek ji turi vaikų? – sako: keturis. – O kaip daug! – tai nuo kelių vyrų!? Susigėdo Danutė...

Atvirukas dukrai iš Kauno, 1954-10-09.

...Gulėjau, skaičiau apie Getę ir Verterio kančias. Man buvo visai gerai. Gilios, gražios mintys visados naujos. Nenuostabu, kad verkė visą mėnesį tą rašydamas. Koks gražus lyrikas! Nebuvo savo darbo vergas. Gyvenimas pats jį tvarkė. Getę galima [lyginti] tik su Leonar-du da Vinči: visu kuo, interesais...

Laiškas dukrai iš Kauno, 1955.01.11.

Varčiau Jono laiškus, skundėsi, kad aš retai rašau. Galbūt. Perdaug buvau užimta visokiais rūpesčiais. Žinoma, slėpiau savo liūdnas mintis. – Žmogus esi neatviras. Kodėl tas taip yra? Turbūt visi tokie. Gyvenimas tvarko. Tau rašau dažnai: esu visai viena, vi-sos mintys sukasi apie Tave, materialiai esu aprūpinta, amžius, kita žmogaus psichologija, minčių koncentracija. [...]

Man berašant pačiame įkarštyje užgriuvo pas mane viešnios: Aliutė [Janulaitienė] su Vale. Atnešė penkis paveikslukus pasirinkti: trys atpuola, du patinka. Vienas iš tų Šimoniškas su Čiurlioniu maišytas. Matyt, būta didelės Čiurlionio įtakos. Vieną noriu skirti Judviem su Ingute, antrą [sūnui]...

¹ Autorius – Vladimiras Korolenka.

Juodvi išėjo, žiūriu į paveikslukus dar be rėmų. Verutė norėjo Šimoniško, mistiško. Kitas – rudens rytas, saulėtas, kaip ir migla, miškas, uolos, – linksmas. Dar tarsiuos su Aliute ryt. Ot, Meilužyte, turiu didelį smagumą. Vėl gyvenu padebesiais skrajodama.

Jau dabar Šimonis esąs kitas, tik peizažus piešia, nebefantazuoja. Jį laiko uždarytą¹, vis žada sudaryti parodą. [...] Sako, gal už metų ir padarys parodą. – Kiti žmonės, kitas gyvenimas, reikalavimai. [...] Valė žadėjo pažiūrėti Vilniuje, gal ten ką ras.

01/12. Labas rytas, mano mažyte! Uždegiau šviesą, sustačiau Šimonio paveikslukus, žiūriu ir gėriuosi. Ar rasi, žmogus, kad vienas nuo kito nesiskirtumei? Rodos, panašūs, kaip du vandens lašai, įsižiūrėjus arčiau pamatai didelį skirtumą. Kūryboje turi būti didžiausia laisvė individualybei. Gyvenime vienas nuo kita perima, pasiskolina, paglemžia, bet kūrybos gilumoje individualybė lieka. Žinoma, stipresnieji lieka, nepasiduoda.

...įtaisyk lentynas vaikams, tegul jie kiekvienas pradeda rinkti knygas po trupučiuką. Pati knyga padarys didesnę efektą, noras gauti, plėsti savo lentyną. Bus nuosavybė...

Laiškas dukrai iš Kauno, 1955-02-10/13.

02-10

Labas rytas, mano Tu brangiausioji Meilužyte! Vakar buvau išėjusi pasivaikščioti net du sykius. Nuovargis mažėja, sveikata gerėja, bet vis dar tos vidaus jėgos neturiu, kuri buvo pirma. Aš nenustojau viltis, – dar atgausiu.

Taiso man dar radijo, vis negali nutverti visų bangų. – Įdomus žmogus, visos jo mintys vaizdžios, logiškos. Kiek jis įdeda darbo, energijos, kruopštumo – niekas negali tiek užmokėti. Įdomu, kiek paims, – gal jau šiandien baigs.

Kai įsiskaičiau, esu sužavėta Pelėdos kūriniais: *Našlaitė, Motulė paviliojo, Sugriauti gyvenimai* ir kt. Jeigu būtų gavus mokslo, geresnį gyvenimą [...], kiek būtų sukūrus. Tokiam skurde gyveno. Ir tai dar tiek padarė! [...] Man rodos, Pelėda giliau ima. Paskaitysiu Žemaitę. Pirmoji subtilesnė jausmuose. Reikia įsiskaityti. Aš

¹ Uždarytą – neleidžia į viešumą.

paėmiau bene antrą tomą, ką tai perskaičiau, bet man ne prie širdies, – mečiau. Nei apie žmogų, nei apie autorių neturi nieko sakyti, arčiau, giliau jo nepažinęs.

Ar davei skaityti pirmąjį tomą vaikams? Turbūt Ingelė skaitė?

02-13

...Šiandien gavau Tavo laiškutį. [...] Sakai neberašysi man tokių ilgų laiškų¹, – gerai padarysi, nes mane labai suerzino. Sukėlė man pilkas mintis. Rodos, jau sugriauta mano bažnyčia iš pamatų. Aš sau išaiškinu: Tu nuvargus, suerzinta, išsprūsta žodis neapgalvotas. – Anuliuokim viską, nebekalbėkim, aš irgi nuo tų vaistų įjautrinta kaip elektros srovė. Mažas nesusipratimas. – Būna gyvenime. Pykti niekados nemanau: negaliu.

Oi, kaip gerai, kad pataisei jau pusę².

Girdėjau, pirmą Biliūno tomą paleis, kol antrąjį sutvarkys³. – Tegu būna ir taip!?

...Pernai ligoniai manęs laukdavo, o šįmet aš jų laukiu. – Išvairiau per ligą. Svetimas žmogus išblaško. – Pagal mano išgalę – užtenka. Vakar atėjo viena 6 val., – nesikėliau, tai pas mane išsėdėjo 2 val. Pasakojo savo gyvenimą, – man buvo gerai. Ateis pirmadienį. Jeigu aš ką sugalvoju, stengiuosi neimti vieną mėnesį pensijos, pamu už du – jau ir galiu ką nupirkti, žinoma, kai turiu kiek darbo. Aš turiu laisvą galvą, niekuo neužimtą, tai aš galiu pagalvoti, pakombinuoti.

Meilužyte Tu mano, širdele Tu mano, aš noriu padaryti tau tik smagumo. Jeigu išeina atžagariai, aš [ir] Tu nekalta. Aš norėčiau tave apsaugoti nuo visokių rūpesčių, nesmagumų, kad galėtumei dirbti ramiai, savo darbe pasinerti, kaip žuvytė vandenyje.

Neberašysiu.

¹ Gavusi brangią dovaną, dvi puikias austines lovatieses su staltiese, ir žinodama, kaip sunkiai galą su galu Mamulė suduria, matyt, užuot nuoširdžiai dėkojusi už širdį, prirašiau šiurkščių priekaištų. – Ta dovana paskui ilgus metus žavėjo ir kartu buvo tarsi priekaištas už Mamulei sukeltą skausmą...

² Tuo metu buvo baigiama monografija apie J. Biliūną.

³ Buvo cenzūros sustabdytas ir perrinktas J. Biliūno dvitomis.

Atvirukas dukrai iš Kauno, 1955-02-11.

...Buvau muziejų. Valė¹ daug aiškino, labai malonu su tokiu žinovu. Seniai mano būta, daug naujų paveikslų ir dar žada pernešti į muziejų, – turtėja.

Laiškas dukrai iš Kauno, 1955-04-01.

...Jaučiuosi gerai, buvau nuėjus pas Verutę. Gavau knygutę, kurios, rodos, neskaičiau. Kraševskio „Vitolio raudą“. – Sužavėta. Tu, žinoma, esi skaičius. Turėjo būti pas Stasį. Aš neužtikau, gal aukštai lentynoj ar kitose lentynose. – Turėtų būti pas mus Kraševskis? Norėčiau, kad Ingelė paskaitytų. Man rodos, Rimtelis suprastų?

Kodėl aš taip ilgai miegojau. Gyvenimas kaip vėjas prašvilpė, nepažadindamas stipriai manęs snaudžiančios. Vienas nusiramimas – Tu ne miegalė, dirbi už visus, už mane, išlyginsi mano skolos dalį.

Laiškas dukrai iš Kauno, 1955-06-12.

...Vakar nuėjau pas Verutę, nors ir lijo, sušalus, susitraukus. – Kolėjau per lauką, apšilau, man linksmiau ant širdies. [...] žiūriu – ant stalo guli Simonaitytės knyga [...], kita maža knygeliukštė apdraskyta, užrašyta „Tolstojus ir Tagorė“. Man prie širdies Tagorė, kur ką nutvėrusi, su malonumu perskaitau. Ar perskaitei tą Indų rašytoją? – „Nieko ypatingo, jei nori imk“, [sako Verutė]. Susivyniojau tą mažą knygutę. Atsigulus tuojau pradėjau nuo Tagorės, užvardinta „Sielos progiedriai“, – neilgos trys apysakaitės. Tokios man gražios. Tiek išversta kalnų žmogaus sieloj, įžvelgta, nušviesta visi žmogaus sielos kampeliukščiai. Apsakymėlis „Neregė“ – kokios puikios mintys, kaip giliai pasinėrė į žmogaus sielą, kaip vandenyno dugną, – suranda visokių gėrybių. Nušviečia visus kampelius, surenka skaitytojui, kas geriausio. Vienas pastebi brangakmenį, kitas praeina pro šalį abeingiai, su šypsena. [...] Koks to akmens šlifavimas, koks blizgesys, nepastebi.

„Neregė“, toj apysakutėj, radau save ir Tave su savo darbais². Tu mokėjai įžvelgti giliai į rašytojo sielą, atvaizduoti Jo mintis, ir tai gal ne viską išknisai, nepastebėjai. Sako Tau, Tu per daug pamatei. – Negali

būti per daug surasta, atvaizduotų minčių; mokėjimas, sugebėjimas, nujautimas – reikia savyje daug turėti. Gal techniškai ir nėra to sklandumo, nes nėra įpročio. Bet užtai išryškinau Jo gražiausias mintis. Priėjai su meile, su noru, – niekas negalėtų geriau padaryti šiais laikais.

Vakar dienos metu buvau teatre, mačiau „Karštą vasarą“ [...]. Parėjau patenkinta. Paimta jo plačiai, rimtai, tas veikalas turės gyvuoti. Vaidina puikiai. Ta meno šaka [pas mus] gerokai pakilo. Primena Stanislavskio trupę Maskvoje, matytą prieš 50 metų.

Šeštą valandą buvo 10 m. muzikos mokyklos minėjimas. Nuėjau. Vaikai labai gražiai skambino, rimtai. Gražių muzikų [auga]. Jaučiaus nuvargus, antroji dalis – choras, išėjau. Einu prie rūbinės, kas [tai] man capt už rankos, atsisuku – Ingytė. Nesitikėjau to džiaugsmo. [...] Parėjus iš teatro radau Rimtelio laišką. Taip gražiai rašo apie savo egzaminus. – „Aš stengiuosi, rodos, eina gerai, žiūrėk, kur ir užkliuvęs“. – Tu nebari, esi gerutė, priglaudi, Jį nuramini¹. Jo mintis susikoncentruos [...], valia sustiprės. – Vis vien įdomus geras vaikutis, gražus vidus ir išorė.

Laiškas dukrai iš Kauno, 1955-10-23.

...Nuėjau į knygyną, parsinešiau Lebedžio ir Binkio [knygas] [...] Pirmame knygyne Sim. Stanevičiaus² [negavau] – jau išparduota. Nudžiugau, pasisekimas yra. Kitame gavau. Gali pasakyti [Lebedžiui] – turi pasisekimą.

Dabar su Aliute eisime pas Žmuidzinavičių, nešiu laišką.

Laiškas dukrai iš Kauno, 1955-12-05.

...Lovoje guliu, rašau ar skaitau, man nenuobodu. Kartais ką nors galvodama susierzinu. Žmogus, nieko nesi padaręs gero, turėsi išnykti. Aš vėl raminu save: Jūs darot, – Tu, Irena³ ir kiti.

dalykas, kiek tai pavyko rašančiajai užfiksuoti, bet visi rašymo metai buvo iškilūs, pilni dviejų žmonių giliausių išgyvenimų. Aš, vaikas, jau turintis kiek gyvenimo patirties, mokiausi, sėmiausi visai naujų dalykų iš motinos ir kartu iš rašytojo artimiausio žmogaus. Tas mudvi dar labiau suartinu... Šalia beribės meilės, gal ir ši aplinkybė lėmė tuos hiperbolizuotus žodžius mano darbo atžvilgiu.

¹ Tai man, mamai, mažas pamokymas!

² Jurgio Lebedžio *Simonas Stanevičius*, Vilnius, 1955.

³ Irena Kostkevičiūtė.

¹ Valė Čiurlionytė-Karužienė tuomet dirbo M.K. Čiurlionio muziejuje.

² Monografija rašyta itin artimai bendraujant su Mamule, ne tik renkant faktinę medžiagą, bet ir įsiklausant į Jos mintis, jausmus, begalinę meilę J. Biliūnui. Kitas

Aš džiaugiuosi, kad Irena Kudirką¹, Sruogą padarys, parašys gerai.

Biliūnas apipešiotas, – ką darysi! Trupučiuką sukliuvo Daukantas². Per daugumą vis išlieka. Turbūt prieš šventes pamatysime Daukantą.

Ingelės stiprus būdas, jinau daug padarys. Puiki mergytė, nepasiduoda, nenuleidžia sparnų, kyla aukštytyn.

Rimtelio dabar vėl sunkus amžius, vidus kristalizuoja, daugiau užsidares, – reikia mokėti prie jo prieiti. [...] Gražus berniukas. Taip man buvo gražu žiūrėti, kai jie visi trys domisi menu: Rimtelis, Kastis [Zubovas, K. Čiurlionio anūkas], Augis [Gučas, A. Žmuidzinavičiaus anūkas], – puikus trejetukas, vienas kitą papildo.

Laiškas dukrai iš Kauno, 1955-12-18.

...Vakar vakare ateina Verutė spinduliuojanti. – „Ką aš Tau atnešiau parodyti!“ – Ištraukė iš kišenės laiškutį, voką³. Ištraukė 5 fotografijas (– atvešiu, nebijok!). Tokios puikios: namelis, kur gyvena, nuosavas, mašina, net kiemas su garažu. Visi susėdę, o prie Marytės kojų didelis šuo. Man bus, manau, vėl greit. Siuntinuką ar išsiuntė ar išsiųs. – Tas bereikalingas. O gal mano mažyčiams kas bus gero!

...Meilužyte, Tu per daug nereikalauk nuo savęs ir nuo vaikų. Esi pervargus, – taip jau jaučias. Viskas išsisemia, jei nepapildai: nenuostabu, jeigu kartais pajunti to ir kito stoką. Meilužyte, negalima taip sakyti, manyti, kad maža. Su maža vidaus jėga negalėtum tiek daug dirbti, padaryti. Genai – tai kultūros gyvenimo inžinieriai. Jų planus išpildyti turi priaugti dideli darbininkai, turintys vidaus jėgą. – Vaikai turi tą savybę. Tik reikia džiaugtis. Tu esi, mano dukryte. Vieni nori dvasinio turto, kiti materialinio. Kaupsis, didės dvasinis lobis, kada nors prasimuš vulkanu. Nebus manęs, gal būsi Tu, o jei ne, tai kiti. Sutikim taip, kaip yra. Nereikia daryti iš to tragedijos ar nusimi-

¹ Irena Kostkevičiūtė rašė monografiją apie realizmą Lietuvoje.

² Daukantas – cenzūros apipešiotas Simono Daukanto rinktinė, pirmasis leidinys sovietmečiu, pasirodė 1956 m.

³ Tarybinė valdžia pradėjo praleisti laiškus; minima Marijos Gimbutienės nuotrauka.

nimų. Pažiūrėk, apsidairyk, ar ne mano geriausi iš visų, ar ne mano aukščiausiai stovintys? Numesk pesimizmo šydą, žiūrėk linksmai. Jeigu būtų tokie žmonės [ir] daug jų būtų, kitaip gyvenimas žydėtų, kultūra klestėtų. Jau jau turi pražydėti pumpurėlis, žiūrėk, amaras užpuola, žiedą apnaikina, – nebėr to grožio.

...Pamačiau pas Gražinutę nedidelę knygutę įtartinu viršeliu. Paėmiau, žiūriu [...] Tilvyčio „Ministerijos Rožė“. Perskaičiau su malonumu, intrigavo galas. – Nupuolusios mergaitės gyvenimas. Įdomiai [parašyta], laiškų pobūdžio. Perskaičiau kelias Pociaus noveles: „Rytmetis Užgirių kaime“, – nepagavo manęs. Nematau vidaus šilumos, – by tik parašyta. Gal pradžia.

Džiaugiuos, kad Tu buvai kartu su vaikučiais koncerte. Kiek laiko praėjo, o tokio kaip Bethovenas, dar tokių jėgų vulkanas neišsiveržė! Kodėl gamta taip mažai duoda? Kaip tai išaiškinti? – Tu džiaukis, ką turi, o nesigrauk, nesielvartauk...

...Meilužyte mano, ką man daryti? – neturiu nieko [Kalėdoms] mergytėms, tik Rimteliui. [...] Tu jau aprūpink visus viena. Ot, prisiminiau: tegul man senelis atneša [A.] Mickevičiaus rinktinę. Savąją išsiunčiau¹, o Kaune jau išsibaigė...

Laiškas dukrai iš Kauno, 1956(?) 10.3.

...Žmonės yra visokių būdų. Vakare buvo užėjus Čiurlionienė. Labai pasitaisius, pagyvėjęs, eisena palengvėjęs, jau kūrybiškai nusiteikus, – net miela žiūrėti. Medžiagos² daug surinko, nemažai padarė, tai nuotaika puiki. Visur buvo patarnauta, paruošta, laukiama. Geriau negali būti. – Gamta numetė aukso grūdą.

Turi laisvą temą, be apribojimo. Iškariavo. Turi dovaną. Prozininkam lengviau negu mokslininkam, bent man taip atrodo.

¹ Išsiuntė knygą sūnui į Ameriką. Prasidėjo intensyvus abiejų motinų, Julijos ir Verutės, susirašinėjimas ir rūpestis supažindinti pasitraukusius savo vaikus su kultūrinio okupuotos Lietuvos gyvenimu. Ypač nuosekliai tą darė Marijos mama, sukurdamą dukrai ilgainiui visą lituanistinę biblioteką. Vienu tarpu siuntė M. Gimbutienei daugybę lietuvių liaudies kūrinių, kurie buvo eksponuoti Los Andžele Marijos surengtoje parodoje tenyškščiame universitete.

² Sofijai Čiurlionienei buvo duota iš Rašytojų sąjungos parama pasirinkti medžiagos savo naujiems sumanymams.

...Marytė [Gimbutienė] matėsi su teta Am–am¹. Nesvietiškai buvo sujaudinta. Nenuostabu. Gyvena prieglaudoje, kultūringoje, tarp inteligentų. – Vis tiek prieglauda. Reikia mokėti, – kas nors turi tą padaryti, atlikti tą prievolę. Pati neturi lėšų, neuždirba. Praktikoje nėra jau taip šviesu. Vienišam žmogui sunku, be šeimos, be vaikų. Graudu pagalvojus. Turbūt yra nemokamų prieglaudų? Kurie savame krašte, kitas vaizdas susidaro. Kaip man gerai, kad aš turiu vaikučius! – man ta baimė atpuola.

Maskvoj buvo slavistų kongresas. Tai buvo daug kalbininkų visokių. Vienas mokslininkas buvęs iš už vandenyno. Paminėjęs Salį, Skardžių, kaip kylančią moksle žvaigždę Gimbut[ienę]. Puiku – visi mūsų tautiečiai.

Girdėjau taip kalbant, visi, kas tik ateina į Čiurlionio muziejų, visi prašo Jo paveikslų parodyti. Kai kurie maskviečiai važiuoja specialiai Čiurlionio pažiūrėti. Buvo iš Armėnijos, nuostabiai gražiai pasakė: vienas pasaulyje Bethovenas, vienas – Čiurlionis.

Šimonis dabar Palangoje, atsigaus visu kuo, laukiama Jo kūrybos. Po tos parodos visuomenė susidomėjo Šimoniu. Atsigaus kūnu ir dūšia, taip jau buvo gyvenimo išvarginta². Fantazijos turi nemažai.

Laiškas dukrai iš Kauno, 1957-11-19.

...nuėjau pas Verutę, radau Unę Bab[ickaitę], pasikalbėjome gyvai. Na, mėgstu aš ją, moka artistišškai pasakoti, su jausmu.

Kodėl Tau nepatinka, nesuprantu. Gal Tu žiūri giliau, aš imu tai, ką matau.

Prisiminiau Sruogienę, kad nori labai grįžti po savo medeliais galvą padėti. Vienam laiške rašo taip: gyvenu arti Dalios, kartu ir toli. Kaip tą suprasti? Matyt, nėra harmonijos su žentu. Jeigu jis toks karštas, kaip jo motina, tai nenuostabu. – Labai bajavas.

Tuojau Unė paėmė knygą, perskaitė Sruogos poemą „Giesmės Viešnelei Žydrajai“. Būtų išdailinęs, jeigu būtų gyvenęs, net vulgarus

¹ Teta Am–am – Marytės kūdikystėje taip vadinta dėl nešiotos kailinės apykaklės Klara Šepetienė, mūsų abiejų šeimų bičiulė, dar vadinama Tante Klara.

² Apie 1956 m. buvo tarsis atlydžio pabaiga, nutrūkusi su Vengrijos sukilimu. Viešumoje galėjo pasirodyti ir dailininkas K. Šimonis, vis labiau buvo įteisinamas ir K. Čiurlionis.

išsireiškimas [liko], nors ir toks: sustingo kaip kočėlas! – Viešnelė atėjo pas jį su skaudėjimu. Ant stalo buvo vaistai nuo skaudėjimo ir anestezija. Per apsirikimą paėmė paskutinius. Degdama [gerdama?] pradėjo stingti. Galima įsivaizduoti jo pergyvenimą! – Vanda protinga. Perskaičius neturėtų jos sieloj su[si]drumsti spinduliai. Pagalvojus apie jo gyvenimą – gaivališkas išsiliejimas gamtoje. Stiprus kūrėjas. – Man rodos, jeigu būtų Vanda atsiradus, gal [būtų] išgelbėtas. Bijojo. Gyvenimas kai kam kaip trupiniai subyra. Mokėt sudaryti iš tų nuotrupų gerą tortą, – tai didelis sugebėjimas. – Tai mokslas, gerumas, kantrumas. Kit[am] gera, pačiam gerai. Eina gyvenimas visai padorus. Gerai audėjai nutrūkus gijelei, [ji] susieško, suriša, nenuleidžia rankų. Žiūriu į nuotrauką ir džiaugiuosi iš Tavęs, – moki trupinėlius surinkti, sudaryti vienetą [visumą?]. Gijeles surišti. – Nors nėra toks lygus audimas, bet pakenčiamas. – Turi šalimais kitą audimą: minčių gijelės daug stipresnės, šviesesnės. – Pink ko gražiausiais raštais, spalvomis, dabink savo audimėlių!

Laiškas dukrai iš Kauno, 1957-11-25.

...Gražią teisybę pasakei. Aš savyje neturiu gabumo prie to darbo¹, [tačiau] nežinau kodėl [jis] man labai prie širdies. Kas tą darbą vykdo, visom keturiom ginu, saugoju nuo trukdančių. Aš savyje esu niekis, tik kitais galiu džiaugtis, jais gėrėtis. Gal aš per daug reikalauju? Kai žiūriu į Tavo gyvenimą, man rodos, mažai Tau padeda, mažai rūpinas, – taip aš galvoju. O jiems atrodo, kad Tu per mažai duodi, – išeina gyvenimas su kabliukais. [O] čia tik trupučiukas skirtumas būduose, – didelės tragedijos nėra, mano Meilužyte!

Tu turi du gyvenimus, didelė laimė: savo ir šeimą. Tavo asmeninis bus stipriausias, be jo Tavo egzistencija būtų neįmanoma. Rodos, randi užuovėją nuo visokių kasdieninių vėjų, kurie neišvengiami santykiavime. Dabar esi pilna to visų kūrybinio gyvenimo kampelių buities šeimninė. Esi išsikovojus pilnai, ant savo kojų stovi stipriai. Daug turėjai kliūčių, daug kaštavo nervų, negalėjo neatsiliepti. Du [gyvenimai] negali eiti lygiagrečiai: vienas ar kitas turi nukentėti. Kai

¹ Darbas – mokslinis?, o gal iš viso kūrybinis – dvasinis? O dėl nesugebėjimo galima abejoti...

pagalvojus žiūri, tai dar labai gerai, per daug nēr ko norėti. Moteris daug daugiau turi prievolių šeimoje negu vyras. Jei viskas šeimai, tai nukenčia labai [tas antrasis]. Tavo ...asmeninis gyvenimas užgimė su Tavimi kartu, augo, kerojo, žiedus sukrovė, pradeda žydėti, vaisius duoti. – Tu, mano pavasario saulės rytas, – neužsigauk. – Vis aš noriu, kad Tau netrukdytų, kiek galima padėtų kasdieniniame gyvenime. – Žmogus vis spaudi pagal save.

Nieko nepadarysi, nevienodai visi supranta... Kiekvienas savotišką būdą turi. Geriausiai palikti ramybė, jokių reikalavimų. Aš palieku prie savo, džiaugiuosi tą turėdama mano gyvenime sukurtą, kito geresnio negali būti ir negalvoju. – Tu esi mano žiburys...

Su vaikais viskas gerai, aš neabejoju. Ko aš negalėjau duoti Tau, neturėdama, nesuprasdama, [neturi] trūkti Jiems. Tavo vaikai, be abejonės, turi, gauna nepalyginamai daugiau negu Tu.

...Meilužyte, gal tas pasikalbėjimas, mano rašymas nesudrums giliai vandenėlio? Labai nenorėčiau. Tarp artimų žmonių atvirumas reikalingas, kitaip būti negali, nes slegia žmogų, visokios galvosenos dygsta, gal ir nereikalingos. Atsistoja siena, kuri ne taip greit griūva, susidaro nei šiokie, nei tokie santykiai. Paimk mano ir Kazio santykius, – nesuprantu. Jis puikus žmogus, [o] nėra mūsų būduose harmonijos. – Sielotis nėra ko, – būkim geros nuotaikos...

Laiškas dukrai iš Kauno, 1957-12-10.

Vakar vakare buvau užėjęs trumpam Valės pasveikinti, sugrįžau prieš 12, – tai jau retenybė. Jinai tikrai turi daug draugų, moka su žmonėmis. Pati daug duoda, užtai ir gauna. – Gražus žmogus pats to vertas.

Rimantas¹ skaitė gražiai apie Rimšą ištrauką iš savo ruošiamos knygos. Bus įdomus veikalas, kai parašys. Taip gražiai moka nupaskoti, kaip jis prieina prie Rimšos, [kad] ištrauktų ko daugiausiai!

¹ Juozas Rimantas (Leščinskis) (1908–1973) – knygotyryninkas. Petro Rimšos biografijai (*Petras Rimša pasakoja*, Vilnius, 1962) parašyti Rimantas įdėjo daug pastangų, kruopštumo ir kūrybinio sumanumo, sukurdamas vientisą, gyvą, nepakartojamą skulptoriaus gyvenimo bei kūrybos kelio vaizdą, tikslingai išklausinėdamas jau paliepusį ir metų naštos prislėgtą žmogų. Laiške minimą auditoriją sudarė jo draugų ir pažįstamų būrys.

[Skulptorius] taip sunervintas, – kaip su juo susikalbėti? Atėjo pas jį du vyriškiai pažiūrėti. Jisai kažkur buvo nudėjęs parkerį, tiesiog pasakė: „Jūs pavogėt, atiduokit“. Valė su Rimantu [su]rašinėjo [jo darbus]. Prieš tai rodė vienai viešniai medalius, vieną medalį padėjo minkštoj vietoj. Piktai pradėjo šaukti, kad pavogėt. Ateina jo Rozalija [šeimininkė]. – „Gal tu ieškai, kur padėjai ant pagalvytės?“ – Taip dažnai už[si]puolimų pasitaiko. Darbas jo bute sunkus. – Nori kurti, dirbti, [o] čia jėgos neleidžia. Palikti gaila, nusinešti negalima, – tiesiog gyvenimo pabaigos tragedija. Savotiškas žmogus, didelis menininkas, – viskas tik menui.

Rodos, apsives su Rozalija, kad turėtų po jo mirties gerą pensiją.

Nudžiugau, kad Kazys taisos. Pagulės, vėl ateis į seną vagą. Tas momentas [buvo] baisus, kai nešė į lovą apalpusį, – Rimtelis su Giedryte daug pergyveno. Nabagytiš nesako man, tik mamytės grįžimas būtinas. Gerai, kai gerai baigės.

Kaip Tu gerai pradedi kalbėti – „ne amžius gyvensi, noriu ramiai dirbti“. [...] Administravimas ne Tavo būdui [...]. Stenkis būtinai atsikratyti.

...Jaučiuos neblogiausiai, – net atsirado trupučiukas darbo, dabar beveik kas dieną žmogus pasipainioja, – man užtenka, tuo džiaugiuosi, vadinas, dar mane atsimena.

Sužinojau, mano viena audėja, kuri žadėjo išausti himną, kalėjime sėdi. Graži, jauna, ketvertas vaikučių.

Laiškas dukrai iš Kauno, 195??

...Ačiū už knygas, aš dabar turiu ko skaityti. Pasiėmiau Karsaviną, – kai kurias vietas paskaitau. Tu atsiuntei, – man rodos, bus įdomi, – Stanislavskio [?]. Mačiau jo mokinių vaidybą, – visam gyvenimui paliko. Mano svajonės neišsipildė – nenuvedžiau Tavęs.

...Nusibodo nėrimas, turiu parsinešus knygą – Slovackio laišкаи, motinai rašyti. Tik dabar skaičiau laišką iš Drezdeno. – Tokios gražios apylinkės! Turėjo daug pažįstamų: nurodė, nuvedė, patarė, – ta[da] žmogus daug visko pamatai. – Kai Jūs kuomet visi važiuosite, su[si]darykit planą, reikia pasiskaityti, turėti [žinių] bagažą, kad būtų galima daug pasinaudoti. Aš „buvau“ Korėjoj, Japonijoj, Kinijoj, dabar po Benaretą slankioju, džiaugiuosi, kaip visokių spalvų vainikas

plaukiu Gango upe. Supasi ant bangų. Tos puikios gėlės! Kaip gražu prie saulės spindulių. Kaip aš džiaugiasi, manydama juk mes visi ant to kranto sėdime ir gėrimės. Kai Ingelė atvažiuos pas mane, duosiu jai skaityti, – bent abi pasidžiaugsime gamta...

Laiškas dukrai iš Kauno, be datos.

...Skaitau dabar Esmaičio „Istorijėlę“¹. – Tikra istorija. Skaitau, kai aš persikeliu į anuos laikus, man gera! Višinskį skaičiau su smagumu. – Dramų nenoriu. Perskaičiau knygėlę „Žemės gyvenimo reiškiniai“² [...] su malonumu.

Laiškas anūkelei Ingei, be datos.

Šarkute Tu mano geroji!

...Paganinio gyvenimą mudvi su mokytoja užbaigėm. Atvažiauvus gausi perskaityti.

Vargas tam genijui nuo gyvenimo pradžios ligi galo, bet ir numiręs ilgai, dar ilgai neturėjo ramybės. Tuotarp tai buvo turtingiausia muzikų epocha. Tik Listas ir Šopenas buvo jam draugiški ir su didele pagarba, – jautė tą muzikos genijų. Tu perskaitysi, mudvi pasikalbėsime. Mane ta knyga pagavo, vėl dairausi.

Laiškas dukrai iš Kauno, be datos.

Sugrįžau nuo Zosės³. Buvo manyta visoms susirinkti, [...] ką tai paskaityti, bet tolimesnės pabijojo oro: snigo, dribo. Grįžtant pradėjo šalti, pasidarė slidu, bet Fruma⁴ mane gerai parvedė. Sėdžiu prie stalo ir džiaugiuos laimingai parėjus. Aš dabar svajoju, skraidau su Baironu. Rodos, tokiems gyvenimas turėtų būti tik radastomis išklotas. O tiek daug nesmagumų pergyventa. Net atsirado žmonių, kurie akmenimis laidė Jam išvažiuojant iš savo Tėvynės. „Liūtukas“ buvo išdykęs, – rodos, jam reikėjo dovanoti. – Žmonės nesuprato Jo.

¹ Išleista 1931 m. Vilniuje pačių Matjošaičių lėšomis, vadovėlis pradžios mokyklai.

² Jono Biliūno vertimas *Apsireiškimai iš žemės gyvenimo*, Tilžė, 1902, pasirašytas Jono Barzdylos slapyvardžiu. Dar spausdintas antras leidimas 1908 m. ir trečias – 1918 m.

³ Zosė – Sofija Čiurlionienė.

⁴ Fruma – vokietaitė, viena iš S. Čiurlionienės šeimos karo metais gelbėtu.

Laiškas dukrai iš Kauno, be datos.

...Šeštadienį šventėme pas Dr. Bronę¹. Gėriau labai gardaus vyno. Matai, užaina daktarei norai gerti po taurelę vyno. Buvo baigiamas, tai mes visi pamėginome. Buvom tik keturios „ponios“: Aliutė, Verutė, aš ir šeiminkė. „Pasivažinėjome“ po užsienius. Kadangi tuomet [jaunystėje] mes per mažai matėme, tai nutarėm dar kartą „važiuoti“. Nutarėm tik mašinėlėmis keliauti, prie kiekvieno muziejaus būsime privežtos, ten visos turės laukti [mašinos]. Visos pasidarėme jaunesnės, buvo linksma nuotaika.

Laiškas dukrai iš Kauno, 1958-02-02.

...Prieš 18 metų² Tu gulėjai baltoje lovytėje su skausmais veide, laukdama didelio įvykio. Tie skausmai kokie tai ypatingi: jauti jų galą, nėra baimės, nusiminimo – šviesa, džiaugsmas eina pirmyn. Tu gulėjai graži graži, visa žibėjai iš džiaugsmo, sukūrus naujus jausmus savyje, stiprius, gilius. Tai buvo Tavo sieloje didelė šventė. Džiaugiaus ir gailėjais, negalėdama padėti. Mintyse nuoširdžiai Tave bučiuoju, mano Tu mažyte.

Laiškas dukrai iš Kauno, 1959-03-15.

...Džiugina mane apsuoniečiai³, jau nebepažįstami. Ateina aukšta, petinga, graži moteris. Šviesiaplaukė, veidas – pienas ir kraujas. Su duobutėmis žandeliai, dantukai gražūs. – Rodos, kambarys nušvito. Netoli Anglininkų gyveno kalvis, turėjo gražią mergytę. Atėjo pas mane į Apsuoną dantuko traukti. Pamačius tokią gražią mergytę, nušvitau, ištraukiau dantuką. Moka litą sakydama: „Daugia neturiu“. Aš nuo jos nepaėmiau, liečiau saldinių nusipirkti. Akutės sužibo. Mudvi pasibučiavome, – abi buvome patenkintos! [O] dabar kolūkio pirmininko žmona, – ne bet kas! Tai paskyriau jai po Velykų, nes per tas dvi savaites turiu pasveikti. Tas mane pakėlė. – Mane palaiko apsuoniečiai, kruoniečiai. Žinoma, tie, su kuriais simpatizavau.

¹ Bronė Galkutė-Bylienė.

² Pirmosios anūkėlės, Ingės, gimtadienis.

³ Apsuona – namas Kruonio apylinkėje – tai buvo S. Matjošaičio ūkis, kuriame vasarodavome.

Pirmas¹ mano pacientas buvo žmogeliukas, kaimietis, už dančio ištraukimą sumokėjo 30 kap. Buvau laiminga tuo pirmuoju tos dienos uždarbiu. Paėmiau, pavarčiau, pažiūrėjau – nors pabučiuok tuos du auksinukus. Rublis tokio džiaugsmo jau nesudarė, nes buvo jau kapeikų.

...Baigiu skaityti „Pilką vilkę“. Pirmą sykį tenka skaityti [apie] gyvulius – sužmogintus. [Yra] piktų, gražių, kerštingų, o kokia ištikima meilė! – Gyvuliai supranta, o žmonės nuo blogų instinktų neišsilaisvina visai, rodos, turėtų [gyvulius] pralenkti, juo labiau intelektualinėse sferose.

...Vakar buvo atėjęs pas mane Liucija [Starevičiūtė, mano studijų draugė], atnešė savo [verstą] knygą apie Rembrantą – „Tarp šviesos ir tamsos“. Seniai bemačiau [ją] tokiu šviesiu veideliu.

...Šoka polką, t.y. griežia. Tuoju prisimena man Malavénai, kai vieną vakarą man sėdant ant arklio (eilė; buvo septyni) išgirdau griežiant polką. Nulėkiau šuoliu, kelio nežiūrėdama, ar miežiai, ar avižos. – „Janulaičių Julija tikra padauža, kol sprandą nusisuks“. – Daug teisybės buvo, pas Makušinskį save radau. – Gavau barti nuo Petro. Žinoma, su arkliais šokdama po vasarųjų, daug nuostolių pridariau. Juokas man ima dabar, guliu lovoj, kojom spardaus. – Man dar reikia gyventi, dar tas gyvybinis elekstras iš visų kampelių sunkias...

Laiškas dukrai iš Kauno, 1960-01-10.

Nupirkau Šimonį [autobiografiją]. Man patiko. Primityvu, bet randi gražių vietelių. Vieną vietelę net pabraukiau – gal Sauliukas ar Aldutė² pastebės. Sutaisiau siuntinį, ryt nuneš į paštą, noriu, kad nueitų iki 13 [sūnaus gimtadienis]. Pažiūrėsiu gaidų.

Laiškas dukrai iš Kauno, 196?-05-09.

...Vakar pas Stasę³ kalne baliavojau. Sugrįžau apie 10. Viena panelė buvo iš Vilniaus. Sakė, kad Putinas jau grįžta su nekokia sveikata. Nueik su vaikučiais Jį pasveikinti, pasirinkę kalnų gėlyčių.

¹ Pirmas ligonis Mamulės praktikoje!

² Sūnus ir marčia, pasitraukę į Vakarus (JAV).

³ Stasė Gruodienė, kompozitoriaus žmona, artima S. Čiurlionienės bičiulė.

...Gera! padarei nusivedus Giedrytę į koncertą. Tavo draugutė graži. Kaip jinai interesuojasi, rimtai supranta! Didelis smagumas iš to pumpurelio. Visi gražūs, visi muzikalūs. – Vienas malonumas. Didžiausia laimė, ir to turto į nieką neiškeisi.

Laiškas dukrai iš Kauno, 1960.05.27.

...Šiandien buvau nuėjusi į autobusų stotį. Sužinojau, kiek kainuoja bilietas į Anykščius, kuomet išeina. Bilietas kainuoja 25, vaikams pusė, – nudžiugau, nebrangu. Kitą šeštadienį bus jau Rimtėlis, noriu su abiem važiuoti. Pabūsime kokias tris dienas, aplankysime Juodelienę¹... Paprašysiu šoferio, kad sustotų prie Puntuko. Jeigu Rimtėlis išmano fotografuoti, tegu pasiima senąjį aparatą, galėtų nufotografuoti daug vietų. Paaiškink jam, tegu pabando, reikia mokėti. Kitą sykį nuvažiuosime su visu trejetuku². Viešbutis yra – apsistosime, pailsėsime. Surasiu mokinių, galės toliau kur nueiti, jeigu aš negalėsiu. – Man labai gerai su vaikais bus.

...Sekmadienį „baliavojome“ pas Julę [Damijonaitienę]. Buvo Baltrušaičiai. P. Marytė (?) sako, Mašiotų kapas visai išardytas. Tai aš sakau: „Reikia išgabenti, perkelti³. Kiek gali kainuoti?“ – 400–500. – „Mes visi čionai esantys galime susidėti. – Pasižadur surinkti.“ Jau vakar turėjau 150. Pradėjo visi pulti, [kad] yra giminės! Nuėjau pas Baltrušaičius tuo reikalu. Radau Zosę⁴. Jai šoko mintis – galima valdiškai. Važiuos į Vilnių, tai pakalbės tuo reikalu Rašytojų sąjungoje. – Gal pasisektų ir Esmaitį pajudinti spaudoje? – Anais laikais pastatyti mokyklą – didelis daiktas!

Laiškas dukrai iš Kauno, 196?-10-29.

...Skačiau apie Pasternaką⁵. Žmogus stipraus būdo. Rodos, kaip čia galėjo atsitikti? Buvo rašytojų sąjungoje? – Mano galvelė neišneša. – Tegul protingesni galvoja...

¹ J. Biliūno sesuo.

² Trejetukas – trys anūakai: Ingė, Rintis, Giedrė. *Pastaba*: rodos, abi žadėtos kelionės neįvyko.

³ Perkelti iš naikinamų Kauno centre kapinių į Petrašiūnų.

⁴ Zosė – S. Čiurlionienė.

⁵ Žymų rusų rašytoją, dėl kurio už geležinės sienos išleisto romano *Daktaras Živago* kilo skandalas, pats autorius represuotas.

Laiškas dukrai iš Kauno, 1961.02.28.

...Tu buvai pas mane, – aš tuo gyvenu. Palikai vieną knygą (Polskie apostoł. w Litwie)¹. Gal Tau reikalinga? Man labai įdomu. Kad būčiau žinojus anais laikais, kai mokinausi, ot, būčiau turėjęs daug argumentų atsikirsti, kai mane dvarininkai su panieka vadindavo litvomanka! – Viskas praėjo. Tie laikai nebegriš. Dabar man būtų labai žinotina, kaip dabar kalba...

Laiškas dukrai iš Kauno, 1961.05.11.

Nei aš Tave mokinau prie žemės, noras pats savaime išaugo [...]. Tu esi gamtos vaikelis, su gamta bendrauji – randi paguodą. [...] Po trupučiuką pratink Giedrytę išvežti padirbėti. Kambarinės gėlytės lepenės už laukines. Gyvenimas, taip atrodo, dabar nelepins. Paslui daros labai sunku žmonėms taikintis prie gyvenimo. Nevienodai. Tu? [...]

...atsigulus gavau gėlyčių [...]. Kai buvau maža, vadinau šv. Petro rakteliais. Pindavo[m] vainikus, pasipuošdavo[m]. Abi [su sesute] vainikuotos, gražios bėgdavom per balutes pasitaškydamos pasirodyti mamytei. – Tuoju nudūmiau į Malavėnus, o tenai – tai jau gyvenimas! Ko ten nebūdavo?! Dabar galvoju sau, kokioj vietoj aš Tau buvau nupynus raktelių [vainiką]? Prisiminiau – pavasarį Voroneže, einant į Botanikos sodą. Man įdomu, ar Tu prisimeni tą sodą? Ar atsimeni, kokia Tu buvai graži? Jau plaukeliai raitėsi. Buvome mudvi sode, prasidėjo lietus. Aš turėjau apsilvilkus juodo kliošo palatą su baltu pamušalu. Paėmus ant rankų skvernu apsupau, – pusė galvutės išlenda, Tu mane viena rankute apkabinus. Žmonės žiūrėjo į mudvi su pasigėrėjimu. Vienas eidamas sako: „Gaila, neturiu aparato su savim“.

„Grožis yra mums saldus, nes jis šoka mūsų gyvenimo tonais“. – Atmink tai ir džiaukis. Arba pasakymas: „Mūsų gyvenimas trumpas, jis mums skiria tik vieną valandėlę meilės“. – Atmink, ką turėjai, turi ir džiaukis. – Tikra padauža: čia Malavėnuos, čia Varoneže. Gimsta toks žmogus, ir gana. Kartais Tau ir sarmata už tokią motiną, – į kitą nepakeisi [...]

¹ K. Prapuolenis, *Polskie apostołstwo w Litwie 1387–1912*, 1913.

Pastaba: *į laišką įdėtas šv. Petro raktelio žiedas, o pats laiškas rašytas Lietuvos literatūros katedros bylai besibaigiant, išaiškėjus Kazio Lukšos diagnozei – auglys smegenyse. Norėta pakelti mano nuotaiką.*

Laiškas dukrai iš Kauno, 1961.06.12.

Skaitau Tagorės „Kryžkelius“. Labai man patinka. Dūšios aristokratas. Man rodos, Jisai bus vienintelis pasaulyje. Tu turbūt skaitai tą knygą? Paima tą, kas visose tautose, visose santvarkose yra. Jeigu žmonės gyvenime daugiau pagalvotų, tiek drumzlių išvengtų. Tiek daug bakterijų tame gražiame gyvenime! Nors ir dabar, pakeliu akis – miela, gražu: drugeliai skrieja, žvirbliukai tik bėgioja po lysveles, bitelės po žiedelius medutį traukia serbentų krūmuose...

Atvirukas dukrai iš Kauno, 1961.11.3.

Vakar tau taip ir nepaskambinau. Vakare koncertas¹, atidėjau šiandien. Rūpi, kaip pasisekė. Mažai laiko buvo ruoštis. Kad taip būtų kas dar pasiklausęs kokias dienas prieš, pasakęs savo nuomonę, nurodęs klaidas. – Aš tikiu, kad gerai. Jeigu Tu nerašei, vadinas, Tu negali, arba Tavo dūšėlėj jomarkas.

...Skaitau Petrarką, vertė Miciūtė iš lenkų. Knygeliukštė visgi daro smagumą.

...Eidama į eiseną, apsiuk šiltai kojas!

Laiškas dukrai iš Kauno, 1962.02.11.

Žiūrėjau tik dabar Čiurlionio reprodukcijas. Žmogaus turėta dieviško gabumo, fantazijos. – Unikum pasaulyje, kito tokio nėra. Juk ne viską suprantu, o sukelia visokias mintis, žiūrint sustabdo kiekvienas paveikslas. Tiek mažai išleista, o tiek daug nerodomų! Kyla, kyla, bet dar nepilnai, – ne. Išsiblaivys, – reikia palaukti². Dabar gyvenime didelis sukuryrs juda, kruta, bėga galvotrūkčiais, kol įeis į gyvenimo vagą. Aš daug prisiklausau radijo, tai baruosi ar juokiuosi, arba susikaupus klausau. Užtai susidarau sau tokį vaizdą.

¹ Turimas galvoje anūkės Giedrės koncertas, – ji tuo metu dar mokėsi M.K. Čiurlionio meno mokykloje, o mokiniai gaudavo kartkartėm viešai pagroti.

² Reikia palaukti – tuo metu jau pamažu Čiurlionis imta pripažinti.

Meilyte Tu mano, jau reikia, kad atvažiuotumei, pasiilgau Tavęs – nematau. Nieko nepadarysi, taip turi būti.

Visai man šviesu. 12 val. pasidariau sau gardžios kavutės, išgėriau, o prieš tai buvau skambinusi Valei. Sutiko su manim pa-vaikščioti po muziejų. Nuėjau, išbuvau net 2 val. Kaip buvo gera, neturi supratimo! Mačiau vieną naują Rembranto, kuris man įstrigo. Paskui nuėjome į Čiurlionio [skyrių]. Ten sėdėjome, kalbėjomės. Vienas profesorius bene iš Sirakūzų universiteto renka medžiagą [apie] kosminius paveikslus. Rado tik pas 9 tautas pasaulyje, bet Čiurlionis esąs tas, apie kurį reikės plačiai parašyti, nes eisias per visą knygos ruošimą. Daug susirašinėja su Vale, – jau bus pora metų.

Žadėjo mane nuvesti pažiūrėti Rimšos. Tuo tarpu yra paruošta visuma. Žada parceliuoti savais sumetimais. Taipogi ruošia išleisti daugiau Čiurlionio reprodukcijų. Žinoma, ne taip greitai. Džiugu. Lauksime. – Visam kam reikalingas laikas.

Laiškas dukrai iš Kauno, 1962.04.30.

...Energija, sveikata su galu. Lašelis po lašelio vis mažėja. Tavyje matyti debesų blaškymasis. Gal nukreipus save į literatūrą, gamtą, mašiną naujų minčių gyvenime, giliai humanišku, man rodos, tuo keliu eidama surastum daug prošvaisčių, rūkas sumažėtų. Turi savyje daug duomenų išauginti grožio daigą, kuris šimtmečius nevystų. Tuo keliu eidama rasi save greičiausiai. Dabar sudedi begales energijos... Jokiu šydu nepridengsi, vidaus debesų bangavimas matosi, kaip jūroje, žalsvų akių fone.

Jau rašau po didelės pertraukos [...]. Grįžtu – laikas mano kavutę gerti, nes galvojau eiti į parodą. Šiandien buvo užtekę pamatyti mūsų Pavilionį. – Nuogas realistas. Per du paveikslų kambarius, – nė vienas nesustabdo. Namai, fabrikai be erdvės, be medžių, žolynų, tik žmonės nuvargę, dūmais aprūkę. Kokia ateitis? – Minties nematyti. Gal speciai ką randa?

Galų gale atsigavinau Čiurlionio kambariuose. Pavasario sonatos, Jūros, Vasaros, Pasaulio sutvėrimas – visur akį veria, mintis kelia į Nežinomybę. Tai būta didelės fantazijos, gilių didelių minčių! – Dabartinis menas atsilikęs nuo [?], ir rašytojai taipogi. Reikia gražaus

pavasario, kad nauji daigai visų akis patrauktų, pakeltų, praskaidrintų žmonių sielas. – Nuvargę, nusiligoję, išsiblaškę...

Laiškas rašytas dukrai iš Kauno, 1962.05.6.

...Geri žmonės parūpino bilietą ir nuvežė į Halę pažiūrėti [...] čiuožimo grožio. Oras nuo chemikalų šaldant ledą darosi nepakenčiamas, – sveikiems nieko, kaip man, tai ir gana. Žmonių daugybė, jaunimas kaip miškas, jau vien gražu į juos pažiūrėti. Man nuostabu, malonu ir gražu žiūrėti, kad tiek daug gali būti. Gal koks 20 keleivinių mašinų iš provincijos, kaip į kokius pasaulinio meno stebuklus. Jei-gu atvažiuotų pasaulinis menininkas, ar būtų ir pusė? – Toli gražu. Visi labai gražūs čiuožikai, malonu pažiūrėti į gracingus judesius, jų grakštumą – daugiau nieko. Bendras vaizdas [...] – akrobatika, blizgesys. Rodos, kaip jaunimą tas traukia, bet dar kaip! [...] prieš galą turėjau išeiti, pasidarė bloga. [...] Jeigu būtų mane sužavėję, nebūčiau susmukus pakilioje nuotaikoje.

Baigiau skaityti Annos Frank dienyną. Mergytė – 13 metų, Olandų žydaitė. Būdama gete pradėjo rašyti. Paprastas dienynas, ką pergyveno tuo laiku. Kaip norėjo tapti rašytoja, kaip motina Jos nesuprato visai, dar tėvas. Mįslė – vaikiška, graži graži mergytė. Skaitydama juokiais, džiaugiais tuo pavasario pumpurėliu, ašaras spaudė jos laisvės, gyvenimo noras. – Gauk, paskaityk. Yra versta į dvidešimt kalbų. Olandijoje, sako, pastatytas Jai paminklas. Skleidėsi iš Jos gražūs minčių lapeliai. Gal būtų didelė rašytoja iš Jos pasidarius. Tėvas išliko gyvas, visi kiti žuvo. Jinai kartu. Koks buvo tų vokiečių ir kitų¹ tikslas – žmonių žudymas! Gimsta meno genijai – puiku, bet kam gamta išleidžia žudikus ir milijonus išžudo? Neatsiranda galiūnų, kurie tuojau sustabdytų...

Laiškas dukrai iš Kauno, 1962.06.5.

Aš vakar labai gražiai užbaigiau vakarą. Ginzburgas gražiai skambino [per radiją], skaičiau Mikelio Andželo vaikystę. Kiek tas pasaulinis žmogus pergyveno! Šeimoje visi metėsi į praktišką amatą. Jis užsispyręs – į meną. Tėvas jį baisiai mušdavo, tik motina

¹ Laiškas siųstas paštu, todėl ir tie „kiti“ (bolševizmas).

priglausdavo, gelbėdavo. Vaikystėje nustojo motinos. Negalėjo atsi-
traukti nuo motinos, kaip nė vienas iš vaikų, – negalėjo sutikti su tuo
[t.y. netektimi]. Šeimoje jį broliai praktikai pašiepavo. – Gyvenime
geri žmonės daug pergyvena.

Stengiuosi tos knygos nesutepti, kai atvažiuosi, grąžinsiu. Įdo-
mu apie tuos didžiuosius Italijos žmones skaityti. Kaip tas pasaulis
keičiasi, koks įvairumas, koks panašumas valdančiuose sluoksniuose.
Daug pasikeitimų ir į gerą pusę, vis didėja...

Laiškas dukrai iš Kauno, 1962.09.9/10.

...Ką žmogus darysi, visi turi savo rūpesčius. Reikia pridėti
žiupsnelį humoro ir prašviesėja...

...Buvo Untanis¹. Kalbėjomės gyvai apie Čiurlionį. Pasakojo apie
vieną žmogų, kuris giliai, rimtai studijuoja, rašo disertaciją apie Jį.
Antri metai, kaip jis dirba. [Čiurlionis] esąs pranašas, puikus realis-
tas, simbolistas, bet ne mistikas, [...] į šviesą ir laisvę kelius rodo.

Žiūrėjome Saulės sonatą: vienos saulės užgesusios, viena ma-
žiau, kita daugiau nušviesta, toli toli – skaisti saulė, prie jos eiti per
tiltą tiltelius. – Atsirai su laiku žmogus, kuris Jį supras, ras genialią
prasmę Jo muzikinėje kūryboje. Gerai.

Jis pats sakė: mano noras ieškoti pačiam, kad kiekvienas pats
rastų. – Vienas svetimšalis sako: man nereikia aiškintojo – aš pats
noriu rasti mintį. – Visi veržiasi į laisvę ir šviesą, kol suras. Jisai yra
tikrai pasaulinis.

Jau Valė prieštarauja tam žmogui. Nesąmonė, – kiekvienas savo
mato. Jau 50 metų nuo Jo mirties, žmogus paūgėja, vis daugiau supran-
ta, mato, randa. Sesuo negali uzurpuoti. Jinai tiek pat žino, kaip daug
kas. Kai menininkas mirė, Jinai buvo vaikas. [Jis] nesidalino su Ja savo
mintimis ir bendrai, man rodos, mažai su kuo dalinosi, – kūrėjai savo
minčių nesvaido. Tiek metų praėjo, o paveikslai dar ne visi ištraukti iš
pogrindžio. Kad tam žmogui pasisektų su tuo darbu, viskas iškiltų aukš-
tyn. – Visam kam reikalingas laikas. Tegul Jisai dirba, – Tu sau dirbk.

Mano supratimu, tegul kiekvienas rašo, ką mato, – džiaugtis,
duoti eigą tam kūrybiniam darbui. Daug buvo rašyta, bet nebuvo gi-
lesnės studijos.

¹ Untanis – A. Žmuidzinavičius.

Įdomu, kaip Jadzė¹ į tą žiūrė. Iš dalies man keista, man nesu-
prantama. Daug aš ko nežinau, – esu pirmosios kartos². Tiltų tilte-
lius praeini, kol, žmogus, išsimuši į švieselę, prie tikros saulės nebesu-
skubsiu, per maža laiko, – nesupratau, nemokėjau tvarkytis...

Laiškas dukrai iš Kauno, 1962.11.4.

Labas rytas, mano mieliausias žiburėli! Nubudus anksti, pagulė-
jau dar valandą, norėjau užmigti – nepavyko. Atsiimsiu vėliau. Vakar
buvo proga pasiūsti laišką per rankas. [...] berašydama nežinojau, kad
[yra]. Šiandien rašysiu visai naujai. [Tarp] vakarinių nuotaikų ir ry-
tinių yra skirtumas. Rytas ateina nešdamas šviesą, naują gyvenimo
valandą su viltimis. Perskaičiau Tavo laiškutį pora kartų. Tiek daug
gražaus jame pasakyta. Liūdesio ir džiaugsmo ašaros per veidą nu-
rieda. – Nėra to blogo pas žmogų, kad neišeitų į gera, – optimizmo
siūlelis driekiasi vis pirmyn, tolyn. Kaip žiūriu, visi dideli žmonės
kurdami daug pergyvena. Užtai gal ir išeina [...] didelė statyba, susi-
kaupia, ištraukiamos visos geriausios medžiagos.

Neseniai esu skaičius Van Gogo gyvenimo nuotrupas. Kiek per-
gyventa! Kiek buvo visokių kliūčių per gyvenimą! Visus skausmus iš-
liejo į drobę. – Skausmai, pergyvenimai pakelia žmogų. Kiekvienas
žmogus turi savotiškus pergyvenimus. Aš tikiu ir kitaip būti nega-
li, – sukursi didelį darbą.

Prisiminė man vienas vakaras, kaip mudu [su Tėte] sėdėjome
ant kanapos ir kalbėjomės apie Tave. Kaip Jisai gražiai atsiliepė, dė-
damas daug vilčių: „Turi duomenų, išaugs, padarys, jeigu išsiverš, ne-
siduos pančiojama!“ – „Ką Tu tokius niekus kalbi!“ – „Aš kalbu, tu
gali paklausti. Jinai galės man padėti³ ir geriau padaryti“. Aš Jį pa-
bučiavau už tai. – „Jau gali džiaugtis savo dukryte“. – Nusišypsojo. –
Gražus žmogus buvo, daug minčių turėjo. Gyvenime blaškės, kovojo,
bet visgi trūko valios. Mudu panašūs daug kuo. Galėjo kaip nors baigti
universitetą ar kalbų išmokti, bėgo gyvenimo paviršiumi. Nesusidarė

¹ Jadzė Čiurlionytė.

² Pirmoji inteligentų karta iš valstiečių.

³ Padėti – gimnazijos suole, o ypač studijų metais buvau mokoma leidžiamų vado-
vėlių korektūras skaityti.

vulkanas, neišsiveržė lava. – Nieko nepadarysi. Ne visiems lemta tą gamtos prajovą išgyventi...

Laiškas dukrai iš Kauno į Leningradą, 1962.11.13,16,20.

13 d. ...Aš guli lovoje, klausausi muzikos, Tu kur dundi¹, neturiu supratimo, vis tolyn tolyn nuo visų savųjų. [...] Aš džiaugiuosi Tavo išvyka. Pabūsi viena su darbo mintimis. Namų reikalai nerūpės. Tau bus trumpėlytės atostogos. [...] Tu tik apsigyvenk viešbutyje, laisviausia visais atžvilgiais – nei dėkingumo, nei prievolės. Pinigus pasidėk pašte. Aš savo klaidą prisimenu: nuvažiauvau į Paryžių, pinigų laikiau po matrasu. Aš imu, ir kas kitas ėmė, tik pajutau, pamaciau, kad pinigai baigias. Supratau per vėlai. Nenorėjau skandalo kelti užtikus. Visa laimė, Tu nepadarysi kvailai. Aš taupiau pavalgyti normaliai, kiti švaistė. [...]

Man neteko būti Petrograde, ką bekalbėti apie Leningradą, – kultūros lopšys. Daug pamatysi, ir eik, kur tik gali, įdomu...

15 d. ...Justė buvo labai apsigirus plaučių uždegimu, jau trečią kartą. Verutė išgelbėjo [...]. Laimė, prieš ligą buvo atvažiauvęs Anė², yra kam prižiūrėti [...]. Aš sakau Anei: „Ar Tu prisimeni, kaip nenorėjai mokintis?“ – „Nesigailiu, bent esu laimingesnė už savo seseris. Dirbu, alų gurkšnoju, o Jūs visos ir to bijotės – ištižote“³. Teisybę sako, visos trys ištekėjo, visos nepatenkintos, kaip užburta. Geros, padorios, gražios, visos nepataikė sutikti savo tipą. Mūsų vyriausiojo broliuko šeimai, kai pažiūri, vienos nelaimės⁴. Kaliksiukas buvo geras, vienas iš geriausių, tolerantingiausių. Mamytė kuo nors susirūpinus, žiūriu – beatjojas; pasitaria, pasikalba – skubina namo. Bardavo Jį uošvienė, taip dažnai laksto pas motiną, kaip mažas vaikas. Atsi-

¹ Dundėjau į Leningradą rinkti archyvuose medžiagos knygai *Lietuvos švietimo istorijos bruožai XIX a. pirmojoje pusėje*, Kaunas, 1970, p. 514.

² Anė – vyresnioji Kalikso Janulaičio duktė, jaunutė nuėjusi pas dėdę kunigą Praną Janulaitį šeimininke.

³ Trys seserys: Aliutė Dirmantienė, Justina Račkauskienė, Birutė Dočkuvienė.

⁴ Nelaimės: 1941 m. jį patį su žmona, marčia ir dviem anūkėlėm išvežė į Sibirą kaip 100 ha ūkininką, sūnus Petras, pamatęs, kad veža tėvus ir jo šeimą, išlindo iš slėptuvės, tačiau jį tuoj atskyrė nuo šeimos. Tėvas ir jis pats nebegrižo. Du vaikai mirė suaugę, Jonas ir Aliutė.

tikus kokiai nelaimei namie, tuojau [A. Janulaitienė] siūsdavo pranešti Kaliksiukui. Tą vakarą man bėgant į miestą mokintis, šeimoje barniai, pykčiai. Jis [Kaliksas] visus apramino. Sako: „Petrai, sutik, gal pasogos nereikės duoti, pats džiaugsiesi. Pamaitinsi keletą metų, ir pasogos nėra“. Tas Petruai patiko. „Gal Jinai savo laimę suras, gal į siuvėjas ir išeis, Verutė mažesnė, gal ir mokslo sieks“. – Iš mūsų šeimos galėtų išeiti „Forsaitų saga“. Kuomet Aliutę žandarai suėmė už proklamacijos, Tėvas užstatė visą savo ūkį, kad tik išgelbėtų...

16 d. ...Pas mus šiandien rūkas, apsiniaukę – oras slegiantis. Lauke smulkus lietutis dulkia [...] Atsikėliau geroj nuotaikoj po vakarykščios radijo girdėtos naujienos. Sukinėju radiją, staiga girdžiu sako: „Paskutinė naujiena“. Ištempiau ausis. – Skaito vienos dainininkės biografiją. Užrašiau, kaip girdėjau: Džons Aderlend [Sutherland] [...]. Vargais negalais motina atsivežė į Londoną mokintis. Sako, vienas driskius alkanas muzikantas, išgirdęs apie ją, padarė vizitą. Būta nusimanančio muziko. Pastebėjo, kad ne ta kryptimi pastatytas balsas. Užsispyrė, nepaliko Jos. Jo teisybė, ne profesoriaus. Žinoma, pamilo vienas kitą... Tokį balsą pirmą sykį teko girdėti. Jeigu kartais išgirsi tą vardą minint, būtinai paklausk. – Tokį meną transliuos. Australietė, La Skalos ir Metropolitenos primadona. Gal atvažiuos kuomet į Maskvą [...]. Dieviškas balsas. Dainavo iš dviejų operų. Susipynė, išlenda į viršų, aukštai, aukštai pakilo, kaip kokia gelė. Per radiją tveria už širdies, tai ką ir bekalbėti. Muzikai italai, sako, apdovanota balsų balsu, kokio lygaus nėra, dar paprastumas [su] vaikišku gerumu. Tik Jos išorė neatitinka vidaus, tas dar pataisoma.

20 d. ...Vakar atsikėlus po pietų radau [Tavo laišką]. Labai nudžiugau. – Gyvenk nors kartą laisvai. Dar nesi turėjus tokių atostogų. Nieko nedaryk namie, nes laikas trumpas, reikia mokėti išnaudoti planingai, naudingai: ir gerai padaryti darbą, ir pamatyti. Jeigu archyve rastumei daug medžiagos, gal galėtum savaitėlę užtęsti? Meilužyte, Tau būtinai reikės dar nuvažiuoti į Kaukazą, – aš taip svajoju. Reikia žmogui džiaugtis gyvenimu ir mokėt naudotis. Neturi supratimo, kaip aš patenkinta!..

Šiandien ubagų kąsniais sniegas drimba. Gražu. Užsinorėjau iš-eiti į Trakų parką¹. Na ir puikumėlis, – žmonių kaip iššluota! Aš su

¹ Trakų parkas – buvusios Kauno m. kapinės, tuo metu jau iškeldintos.

savo mergyte, nusitverus už rankutės¹, žengiau vis pirmyn. O kalbamės, o čiauskame, o linksma! Nugį gerumas tos mano mergytės [...] – juk taip ir buvo: braidėme Voroneže po skverą netoli Naberežnos. Dar prisimenu. Matai, ką reiškia: su Sauliuku to nebegalėjau, jau buvo sunku, – metai, gyvenimas turi savo svorį...

Laiškas dukrai iš Kauno, 1963.03.07.

...Sakei per telefoną, kad Giedrytei pasisėkė, gal ne taip, kaip norėjo. [...] Kai skaičiau apie Šaliapiną, man niekas nebebaisu. Kiek nepasisekimų jaunatvėje turėjo! – vėl kopia, bando taisydamas klaidas. [...]

Su Damijonaitiene visai buvome atviros, kiek žmogui galima. Mudviejų būdai buvo panašūs. Giedrės mamytė [M. Žmuidzinavičienė] buvo kultūringa, taktiinga, turėjo pamatą iš namų, [o] pas mane – nieko. Kuomet mudvi susipažinome, žinau, į mane žiūrėjo iš aukšto. Atvažiavo ketverta arklių, su manim sveikinasi, – lenkia į lietuvių. Povilas [Višinskis] buvo labai patenkintas, mane supažindino, – tokie ponai daros lietuviams! Vis vien ji jautėsi daug didesnė. O, litvinečka mokinasi! – Prigimtyje liekasi pas žmogų. [...]. Ne kartą buvo paleista [man] špilkutė dėl muzikos ir prancūzų kalbos, kad mokinu savąją. Jinai to mokinosi būdama maža, [o] pasidarius lietuve, tą viską neigė. Kodėl, nežinau, gal kad prilygtų prie lietuvių muzikų? kažkas man neaiškias. Aš čia nieko blogo nenoriu pasakyti, – taip žmogus suprato. Kaune pakrypo [kita linkme], suprato gyvendama. Ne kartą girdėjau: bepig Tau, išmokinai kalbos, muzikos. – Kuomet aš ją pažinau, buvo baigus mergaičių pensionatą Rygoje. Puikiai mokėjo voikiškai, iš namų prancūziškai, lenkų kalba namie, o litvinečka tik antri metai kaip mokinos, – toks kontrastas su kultūra! Aš jos gyvenime ką tik nepasivijau, o galėjau pralenkti: gyvenimo sąlygos, nesupratimas. – Niekas nekaltas, [tik] pati! Su manim pavėluotai, – toks mano likimas. Dėkui Dievui, ir tai dar gerai. Jinai buvo žmogus gražus, kultūringas, save valdantis. – Iškeliaivo, ir gana...

Julytės [Damijonaitienės] mamytė buvo iš nusususių bajorų. Kai į universitetą įstojo vyriausias sūnus Mykolas, pažino lietuvius, pirmas buvo Augustinas, o jisai visus traukė į savo pusę. Mykolas grįžo

¹ Už rankutės – pasivaikščiojimas vaizduotėje.

sulietuvėjęs, namie ta dvasia prigijo – mokinos lietuviškai. Kai Julė mane pažino, tai motina liepė atvesti mane parodyti „co tu za wiesniaczka, że ty kolegujesz?“¹ Pamačius mane leido. Buvau jau užfundijęs lietuviškų maldaknygių. Mažytės. – Taip lietuviybė plito.

Putvinska[itė] pradėjo savo gyvenimą su 1000 rb, aš – su 10 rb, – tas pats galas. Juokas mane ima... [Pastaba: pasvarstymai apie dvi savo profesijos koleges, rašyti netrukus po abiejų mirčių.]

Laiškas dukrai iš Kauno, 1963.03.12.

...Nejaugi šiomet bus 25 metai judviejų bendro gyvenimo? Vadinasi, sidabrinės vestuvės! Pasikalbėsime pasimačiusios...

Skačiau Marytės [Gimbutienės] laiškutį. – „Jisai [Jurgis Gimbutas] vis menininkų šeimoje: teatrai, kinai, baliai, o aš vis viena. Tikiu, dėdė² geras, gal sudarys man vietą. Svajoju, kaip aš tvarkysiuos savistoviai, mergytės mokysiu“. – Dukrai, taip kaip ir motinai, nepasitaikė harmoningi būdai rasti. Kam tie nesmagumai gyvenime, kiek kainuoja morališkai! Tuo tarpu galima [...] naudingai, linksmai, šviesiai gyvenimo dalį paimti. Paskaitos sekasi. – Sveiki, gražūs, gabūs, protingi, – šilumos nėra, viskas yra. Būtinai reikia pastovios vietos. Visa laimė turėti mylimą darbą. Kūrybingas darbas išblaško niūrias kasdienines mintis, – gyvenimas skrieja. Man rodos, pas tokius tipus nėra gilios meilės vaikams, kai nėra motinai. – Kad tik mūs mergytės sutiktų tą, kas reikia, taip pat ir Rimtelis.

...Jadzė³ nabagė. Man rodos, yra būdų skirtumai [...]. Nepažįstu. Gerai, kad draugas [!] Kazys⁴ Jai paskambino. Jisai nabagas blaškosi, ieško gyvenime atsparos taško. Man Jo gaila. Draugystė turėtų grįžti.

Giedriukas parašė man gražų laišką, ilgą, pavasaringą, pilną visokių įspūdžių, pergyvenimų. Atvirai, nuoširdžiai pasakoja. Jinai auga muzikoje, daug kas, man rodos, ryškėja. Turėtų pati ieškoti,

¹ „Kas per kaimietė, kad tu draugauji?“

² Tiki „dėde“ – kalbama apie Marijos Gimbutienės šeimos lūžio ir drauge mokslinės karjeros pradžios laikotarpį. Dėdė bene bus vienas iš profesorių, padėjusių jai įsidarbinti aukštojoje mokykloje (Los Andžele?).

³ Jadzė Čiurlionytė – skyrybų su Kaziu Borutu momentas.

⁴ Kazys Boruta.

kritiką priimti ir taisyti. Duok pirmąjį Šaliapino tomą – tegul pavarto, paskaito...

...Kaip gyvena Marcelė¹? Ar buvai nuėjus, kaip žadėjai? Esu parašius laišką, dar nežinojau, kad išsikėlus iš Girienės². Turbūt su sveikata nekaip. Metastazai beviltiški, – paskutinis varpelis. – Žmogus daraisi šaltas, abejingas, rodos, žmogus turi iškelti iš svečius...

...Verutei po šiųmetinių gripų [...] ko tai trūksta [...]. Ne be to, kad nepergyventų dukrytės lūžio³. Nieko padėti negali. Į laišką Jurgelis⁴ neatsako. Prieš porą metų tuojaus buvo atsakyta ko gražiausiai [...]. Negavus paskyrimo, murdykis po vienu stogu! Negali būti, kad neatsilieptų darbui. Reikia tikėtis, išplauks. Ne pavasaris sparnuotas žmogui! Visa laimė tos mergytės.

...Buvo pas mane gražioji moteris, dviejų sūnų motina. Atėjo manęs pasveikinti su (kovo) 8-ąja, – sujaudino. Padariau kavutę, pasikalbėjome. Nusimano apie meną, apsiskaičius, – tai ne mano Juzelė⁵. Čia liaudis, ir čia. Koks kontrastas! Kaip nusileisti kompozitoriui, tapytojui prie liaudies – Juzelės? Mano galva neišneša, o juk tokių labai daug...

Prisiminiau mano „liaudišką“ augimą. Nežinodama pirmos–antros klasės kurso, griebiausi, kad būtų greičiau, už trečios–ketvirtos. – Visai durna galva pasidarė. Pasakė broliui, kad aš niekam tikus, o visai nebuvau tokia. Visa laimė, kad veržiausi, prie matematikos turėjau gabumų, – negaliu savęs peikti. Kai mane mokino 8-tos klasės mokinys, dvi pamokas negalėjo išspręsti pora uždavinių, o trečią pamoką pati padariau, tiesa, dirbau iki pusnakties, – padariau. – Sistema atsiliepia visam gyvenimui. Vyresniajame amžiuje pradendant mokinis, reikia geros pedagogikos su gera sistema.

Laiškas dukrai iš Kauno, 1963.04.23.

...Padariau du vizitus. Labai malonu buvo pas Valę. Gražiai pasikalbėjome. Gražus žmogus, geras, bet rūpestio daugybė. Visgi Jos nuopelnas įruošti muziejų. Atidarė. Iš vyrų šauniųjų nebūtų sugebėję. Reikalinga drąsa, mokėjimas, platus toje srityje supratimas. Kas gi būtų tuo reikalu gavęs audienciją pas Furcevą¹? Drąsiai kalbėjo, gavo raštišką sutikimą. Malačius Valė! – Nuodugnai padarys, kaip nė vienas menininkas iš mūsų. Paveikslų apsaugojimas nuo spalvų sunykimo. Rusijoje tik trijuose muziejuose yra [apsaugota]: du Maskvoje, vienas Leningrade. Bus pas mus Kaune! Reikia ko greičiausiai statyti muziejų. Yra leidimas, bet mūsų reikalauja dar vieno leidimo iš Maskvos.

Nu ir privargus yra ta Valė! – tarnyba, namie ligonis, pagaminti, maistą paruošti, – kur tu čia supaisysi, kiek reikalų! Nervai – ne geležis, pati sako – padarau ir klaidų. Jos vyras vos gali iškalbėti, o jam noris dalyvauti. Svetimą žmogų tas jau veikia, ką kalbėti kas dieną!..

Žiūrėkime į žmogų, ką yra padaręs gero, o jei ką padarė ne taip, – dovanoti, išsiaiškinti.

Dabar nori kitus namus² sutvarkyti, sodą ir daržą taip, kaip buvo Jam [K.Čiurlioniui] gyvenant. Visur kur reikalinga energija su pastangomis. Kad nors sąlygos namie būtų normalios, neužtenka prie tokio gyvenimo, reikia galvoti, kaip galą su galu sudurti. Rūpi jai ir Dana [Valerijos Č. dukra], o sūnus, – nė negali padėti. Vienas dirba, septyni valgo...

Aš noriu, kad Kazelis šviesiau pažvelgtų į tuos asmenis. Susi-nervinę žmonės, daugiau nieko, – žiaurumo negali būti. Koks nors kabliukas užkliuvęs³. O kur piniginis klausimas, ten ir velniukas sukinasi, kad nebūtų santaikos. Savo padaro...

Laiškas dukrai iš Kauno, 1963.10.14.

...Gavo Verutė laišką nuo Jurgio, teisinosi, kad Marytė apie jį ne-teisingai informavo. Vienas – taip, kitas – kitaip mato dalyką dėl ma-

¹ Jekaterina Furceva – tuo metu TSRS kultūros ministrė.

² Kitus namus – gimtuosius K. Čiurlionio namus Druskininkuose. Šiandien – mu-ziejus, kultūros židinyš.

³ Kilo nesusipratimas su Druskininkuose gyvenančia Čiurlionių šeimos šaka. Kazys iš jaunystės bendravo su ja. Jo informacija ir plaukė iš tos pusės.

¹ Marcelė – Kubiliūtė, grįžusi iš lagerio su kaulų vėžiu dėl kankinimų kalėjimuose.

² Girienė – Liudo Giros žmona.

³ Lūžio – skyrybų.

⁴ Jurgelis – Gimbutas.

⁵ Juzelė – veiklaus, praktiško proto moteris, šeimininkavusi pas mamulę keliolika metų, – ūkininkė, jos akyse sribų nužudyti vyras ir sūnus, mergautine pavarde slapstėsi tarnaudama Kaune.

šinos. Yra dalykas rimtesnis [...] – intymus. Iš jo žodžių reikalavimas nepriimtinas tokiam būdai, kaip Jinai. Tu paklausk, koks ultimatumas! – noriu turėti žmoną, kad stengtųsi vyrui įtikti, jo pageidavimus pildytų, būtų vyrui švelni, paklusni, priimtų jo, mano, svečius su noru, su pasiruošimu taip, kaip aš esu mandagus su jos svečiais, daugiausiai svetimtaučiais. Norėjo mane pavergti, bet aš nepasidaviau lenkiamas. Su pavydu žiūriu į tas artimas šeimas, kur guli vienoje lovoje, supranta, ko vyras nori. – Kaip jis gali taip ir rašyti! Aišku, ne tas moters tipas. Nepakenčiamos sugyvenimui tokios sąlygos su tokiais reikalavimais. Tiesa – jinai buvo pavergta iš pat pradžių, kaip mes žinome. Kentėjo, galų gale atsikratė, pasijuto laisva. Sauliukas sako: linksma, gražiai atrodo, rodos, ką tai sunkaus numetus.

Jurgis sako: pas mane nėra moters ir pas ją vyro, tik ambicijos, moteriški kaprizai, – nepasisekė manęs pavergti. – Kas buvo pavergęs iš pat pradžių? Jisai niekur neleido susitikti su niekuo, net šokti su kitais draudžiama. Kaip prisimenu, vieną dieną atbėgo pas mane [Marytė] į sodelį apsiverkusi, sako: nenoriu to Jurgio, jis man suknelę suplėšė. Šit, Jis ateina. Paėmęs už rankos išsivedė. Jinai ramiai išeina...

Galų gale pasiluiuosavo, nori tą visą energiją dėti į mokslo darbą, būti laisva, nepriklausoma. Užtai negali atsidžiaugti, nutraukus tuos pančius. Laisvas gražus susitikimas – tai gamtos dėsnis – gyvenimas. – Gerai padarė Marytė.

Sako [Jurgis] – nenorėjau, kad Rasele [jauniausioji dukra] išsižeitų, – Jinai grįš [...] Danutė [vyriausioji dukra] taipogi atvažiuos pas mane gyventi žiemą. Sutačiau mašiną – 100, daviau kelionei – 400, – vaikams reikia!

O ji džiaugias savo butu, – kaip gera turėti savo, pas save namie [būti]!

Laiškas iš Kauno Giedrei, 1963.XI.14.

Labas rytelis! Tu dar gražiai miegi, nes dar tik septynios. Sapnavau tave, mačiau miegančią: išbalusią su vidaus pergyvenimu. Matyt, tos išleistuvės Tave paveikė. Nenuostabu, nes per daug vieną dieną koncertas, išleistuvės, paruošimas. Ne per seniausiais išlydėjai vieną, praėjus metams kitą. – Gyvenimo pavasaris. Orai keičiasi: čia lietūs, čia saulė, čia vėjas, čia audra. Žiūrėk, daigelis pasirodo naujas, vie-

nas už kitą gražesnis. – Niekas pavasario nepakeis savo įvairenybėmis, grožiu. Kaip jau seniai buvo mano pavasaris. Prisiminus atgyja, sušvinta. Anų laikų skausmai – tai gražus žiedas, pievoje rastas. Tuomet verkiau, dabar juokiuos iš to viso. Nėra to blogio, kad neišeitų į gera; kaip dabar aš suprantu. Prisimenu dėdę Augustiną [brolių]. Man jis davė pamokas (gal jau esu saktus). Mėnesiui jį pakeitė draugas. Žinoma, išimylėjau. Jam išvažiavus verkiau. Brolis Jurgis, pamatęs žliumbiančią, sako: „Durna esi, rasi daug gražesni“. – Apramino. Teisybė išėjo. Ne tas buvo, kurio aš ieškojau. Praslinkus porai metų ar daugiau, – sutikau. Galėjau įkliūti kaip mūsų išrūgose, paskęsti, kaip žiūriu dabar...

Menininkai, muzikai visi gražūs ir mieli, jautrūs, pavasaringi. – Duok savo gražųjį snukutį – išbučiuosiu... Vėl naujas gyvenimas su didesniu pakilimu prie muzikos, griebkis visa tai sulieti su muzikos garsais, kylančiais į padangę. Nenusimink, eina keliu, dairo, kas tas Jo žiedelis, kurios ieško...

Šis koncertas padarė įspūdį, girdžiu Tavo instrumento balsą. Nemoku išreikšti...

Dabar Tavęs prašau, pasistenk išsimiegoti, ore pabūti, nevažiuoti, o eiti pėsčia ir valgyti daugiau. Siunčiu Tau penkis rub. Tavo reikalams, gal kur norėsi nueiti, turėsi savų. Nežinau, kuo Tau širdelę nuraminti?

Dabar naujų pasisekimų pakilti! Norėčiau Tave matyti, girdėti vieną sykį prie tikrų vargonų, kitą prie fortepijono su orkestru. Tikiu, mano norai išsipildys. Palauksiu – turiu laiko.

Būk ir toliau tokia mergytė, tvirta, pareiginga, visus mylinti, į visus žiūrinti su šviesa. Minusai išvirsta plusais. Sutinku su graikų filosofo pasakymu: tik gražus žmogus gali sukurti gražų veikalą, gražią muziką, poeziją... Bučiuoju Tave labai ir visus, o Tu savo mamytę išbučiuok labiausiai. – Tavo Mamuliukas.

Laiškas dukrai iš Kauno, 1963.10.22.

...Vakar buvau aplankyti Putino. Gyvena puikiai, Jo butas – svajonė. Sakau, kodėl negyvenate čia [?], tenai – rimčiau. – Kam Jam tie žmonės, ir dar tie dvilyčiai? Rodos, dirbtų sau ramiai, turėdamas reginį: Kaunas po kojų, Aleksotas, Nemunas ir laukai. Nevilioja ir namų prabanga. Gaila, liūdna, žiūrint į tą žmogų. Guli žmogus sudrįbęs,

bejėgis, akys miglotos, pats sulysęs, sumenkęs. Buvo injekcija padaryta, vos pasisuko į mane. Neilgai buvau, nevarginau. [...] Klausė apie judu, apie vaikus. Po švenčių grįš į Vilnių. Atrodo [...] svečias čia.

Laiškas dukrai iš Kauno, 1963.10.26.

...Užvakar kalbėjau telefonu su Mykolaitiene. Sako, profesorius sveikėja, eina į kokias tai pratybas. Daug labų dienų judviem. Po švenčių tuojaus grįšį į Vilnių. Nieko nepadarysi, Vilnius turi savo charakterį, nuo Kauno atprato, – taip su visais yra. Žmogus slenki žemyn, savaime viskas lieka, tolsta...

Laiškas dukrai iš Kauno, be datos (per rankas).

...Skaičiau tenai išleistą Liandsbergaitės pasaką ir kito poeto, Bradūno, eilėraščius. – Ašaros, ilgesys. Dar tuo laiku gyveno Vokietijoje.

Laiškas dukrai iš Kauno, be datos.

...Buvo vakar Žmuidzinavičius užėjęs, aš buvau pasiruošusi eiti pas Verutę, tai nuėjome kartu. Pagyvino kompaniją, – tuoj žaismingas vandeniukas pasipylė.

...Buvo atėjęs pas mane Skirgaila¹. Pabuvo valandą ar daugiau. Gražiai linksmai pasikalbėjome. Mes visai mažai pažįstami. – Yra kažkoks žmonių bendrumas. Untanio tipai manęs gyvenime netraukė, nėra ir nuoširdžios kalbos. [...]

Jaučiuosi neblogiausiai, tik galiu džiaugtis.

Tu būtinai laikykis plano, kad nesusidarytų kalnas.

Yra Augulienė (Lastienės sesuo). Kalbėjau su ja. Sako, žmogų skaitymui² nesunku rasti iš studentų. Tu pasikalbėk su ja. Turi daug pažįstamų. Neklausinėjus nerasi. Tos prievolės namiškiai, kaip prieguli, negalite atlikti, – sunku.

¹ Skirgaila – dainininkas, pažįstamas dar iš Zakopanės.

² Kaziui Lukšai dėl auglio geso regėjimas. Prekybos ekonomikos katedros kolegos, kad nereikėtų gyventi iš invalidumo pensijos, buvo sudarę daugiausia iš studentų darbų krūvį, todėl pasikeisdami garsiai skaitydavom diplominius ir kt. darbus namie, o jis žymėdavosi pastabas. Paskaitų krūvį atlikdavo katedros kolegos. Ir šiandien stebina ir gaudina bendradarbių nuoširdumas.

Laiškas dukrai iš Kauno, 1964.

...Sekmadienį ąžuolyne išbuvau (su Verute) dvi valandas, viešėjome Malavėnuose. Kalbėjome daug apie laiškus. Pasirodo, Jono [Biliūno] dirbta tais laikais labai daug. Augustino būdas iš mažens toks irzlus. Slėpimas³ nesuprantamas, – persiėmęs konspiracija. Jau, rodos, kitas elgimosi su žmonėmis, su artimaisiais įprotis.

...Pabaigiau skaityti „Požeganie z bronią“⁴. Aš maniau, negalėsiu skaityti tos knygos, bus labai baisių žmonių. – Karas baisus, nėra ko kalbėti, bet daug gerų žmonių [knygoje], nėra tokių išdavikų, pasitikėjimas žmogumi. Užbaigimas gražus, tragiškas: meilė, mirtis. Nurodyk nors vieną iš mūsų! Gaila, nežinau, ar sulauksiu, – reikia tikėtis, palaukti, – turi būti...

...Tavo vaikučiai labai geri. Rimčio vidus labai sparčiai auga. Kuklumas didelis. Pasakyk [Jam] kai kada komplimentų, – Jam reikia...

Laiškas dukrai iš Kauno, 1964.03.16.

...Turėjai šeštadienį paskaitą. Matai, kokia pažanga: galėsi pradėti kalbėti, tai daug po keletos metų tylos⁵. Jaučiu Tavo viduje žybčiojimą. Dabar turi sublizgėti. Turinys ir išorė turi derintis.

Žinoma, Meilužyt, kad pats gražiausias šeimoje gyvenimas, nes dar vaikai visi su Tavim, [...] – didžiausias džiaugsmas. Einate iš koncertų, dalinatės įspūdžiais, visi suprantate, mokate klausyti, jausti, kritiškai pažiūrėti. Iš tokių, kaip Jūs, susidaro padori, atsakanti publika. Aš džiaugiuosi, kad mano vaikai, anūakai peraugo [mane], deja, nesuskubau, gerai dar ir taip. Galiu tik pasakyti: „Dievas davė ir dribtelėjo“.

Kaip mums gerai, visi turime savo mamytes, kiekvienas individualiai myli, gėrisi. Šiandien šluostau nuo rėmelių dulkes ir nuskridau

³ Slėpimas – gal čia turimas galvoje atvejis, kai apie J. Biliūno laiškus A. Janulaičiui sužinojusi tik po šio mirties.

⁴ *Požeganie z bronią (Atsisveikinimas su ginklais)* – garsus Ernesto Hemingvėjaus veikalas.

⁵ Tylos – nuo išvarymo iš universiteto man nebuvo leista niekur viešai kalbėti nei spausdintis (tik specialiuose leidiniuose).

į Malavėnų laikus, kaip gera malonu! Gaila, kodėl tas tikėjimas nepasiliko manyje, bent galvočiau, kad pasimatysime. Ar Kackai¹ nemalonu? – bet pasimatysime...

Atvirutė iš Kauno anūkei Ingei, 1964-03-22.

Inguliukas, labas rytas rytelis! Aš šiuo momentu Malavėnuose, mušama eglisakiais [verbomis]. Nuo aušrelės nebemiegame, visi mažieji galvojame, kaip išplakti didžiuosius. Kokia tai laimė būdavo rasti mamytę lovoje! Nedrąsiai keldavome šakutę suduoti nors per patalus. Šiaip vieni iš klėties, kiti iš klėties, į daržinę. Tik girdi klyksmą, šauksmą visuose kampeliuose. Paskutinė gavėnios savaitė Kanapickas [Kanapinis?], ateis Lašininis. Nors veidai pabalę, bet visi su šypsena, akys žiba džiaugsmu: už šešių dienų bus Velykos: daug visokių valgių ir kiek nori. Visi tą savaitę geri, susikaupę. Vieni galvoja apie bažnyčią. Kiti apie kiaušinius, pyragus. Visi būdavo pakilios nuotikos. Žirniinių blynų noris greičiau, nosį kutena aliejaus, kopūstų su alyva kvapas – paskutinis sekmadienis!!!

Atvirutė dukrai iš Kauno, 1964-12-25.

...Buvau pas Verutę... Linksma, gera, [tik] man druskos trūko...

Nubudus anksti rytą atsidūriau Malavėnuose. Varpelio skambesys, arkliai prunkščia, galvas judina, varpeliai skamba. Visų nuotaika pakili. – Važiuojame į bažnyčią. Kas namie, kas važiuoja. Aš susirietus prie mamytės kojų, kaip Tu [kai] važiavai su manim iš Vilniaus į Kauną². Aš Tave pridengiau paltu, mane mamytė sijonu. Abi buvome kantrios, džiaugėmės. Tau gerai ir man, – apsikabinkiva ir išsibučiuokiva. – Kiekvienas turi savo individualybes...

Laiškas dukrai iš Kauno, 1965-11-28.

...Gamtos dėsnis: vieno akys šviesios, kito murzinos, už tai ir vaizdas keičiasi.

Paprastas dalykas, mes daug ko neįvertiname, neįsigiliname.

¹ Kacka – K. Šepetienė.

² Nebeatsimenu, kuriais pokario (po Pirmojo pasaulinio) metais, susisiekimui tarp Lietuvos ir Lenkijos sutrikus, važiavome arkliais iš Vilniaus į Kauną. Dardėjome paprastu vežimu senuoju keliu, kur dar pasitaikydavo rąstais grįstų vietų.

Laiškas dukrai iš Kauno, 1966.02.2.

...Nubudau pusę keturių, nemiegu, paėmus Grigo knygą skaitau, galas tik kelių puslapių. Skaitau su tokiu noru, bet kad būtų galas, nemanau. Tokio galo, rodos, nesu užtikus. Gėlės, muzika. – Tegul skamba Grigo muzika man iškeliaujant¹... Apsiverkiau [...]. Mokėt mylėt – tai didelis menas. Dideliems gražiems žmonėms tas priklausos. – Dievo dovana. Nedaug kas jos turi, kokia tai vidaus kultūra, besitęsianti iš kartos į kartą. Kokia Grigo Nina [?] graži, menininkė, tokia būdų, jausmų harmonija, su tokia vidaus kultūra visais atvejais. Vienas kitą giliai suprato. Susitiko tikri du žiedai. Meilė savo kraštui, darbui, kūrybai. Buvo epocha didelių muzikų. Mūsų epocha – chaosas, drumzlės. Reikia laiko, kol susiformuos didelės dvasios jėgos...

Laiškas dukrai iš Kauno, 1966.04.14.

...nė vienos knygos nesu skaičiusi tris sykius iš karto, tik Putino „Langą“. Užtai gerai išsibloviau, kaip seniai bebuvu. Gal niekas taip artimai nepasakė. Ne visiems ir Jo pasakymai bus įspūdingi. Sutikus pabučiuok nuo manęs Ireną², – daugiau nieko. [...]

Laiškas dukrai iš Kauno, 1966.04.27.

...Šiandien buvau nuėjus pas Diedulį, neberadau namie, išvežtas į ligoninę. Norėjau tiesiog atsisveikinti. Trumpas viešėjimas. Visų tas laukia, niekur nepabėgsi, neišsipirksi. Nunešiau du gražius žiedus raudonų kaip ugnis [?], norėjau nudžiuginti.

...Šiandien skambinsiu, bent žinosiu, kuomet Tavęs laukti su minkiete³. Nieko ypatingo nepasakysiu. Aš pati nežinojau, kad Liza buvo rašytoja. Mes mažai buvome kartu. Ką žinosiu, pasakysiu.

¹ Mamulei iškeliaujant skambėjo Bachas, Beethovenas – Irenos Kostkevičiūtės dėka.

² Ireną Kostkevičiūtę.

³ Minskietė – Arabėj, rašiusi tuo metu monografiją apie baltarusių rašytoją Lizą Paškievič-Kairienę, Stepono Kairio žmoną, slapyvardė „Ciotka białoruska“. *Pastaba*: tuo metu dar kiek plačiau ir atviriau rašyti apie Lietuvos socialdemokratų lyderį Kairį buvo neįmanoma. Mano pačios į Minską pasiųstas Kairio man, dvejų metų vaikui, adresuotas spalvotas atvirukas dingso be žinios pašte.

Laiškas dukrai iš Kauno, 1966.05.13.

...Jeigu metrikus turėsiu, juokų nėra, galiu gauti¹ ir greičiau, negu manau.

...Pirkau J. Lankučio „Putino kūrybą“. Pati skaitau, paskui siųsiu² [...].

Laiškas dukrai iš Kauno, 1966.05.16.

...Vakar buvau pas Danutę³. Jau seniai mano būta, bene pirmą sykį po Zosės⁴ mirties [...]. Danutės veide daug liūdesio [...]. – Architektų šeima [...]. Ta šeima ir moka džiaugtis. Menininkai, būdai gražūs, linksmi, geri. Tai visa laimė. Trūksta Danutei sveikatos.

...Šiandien buvau kviesta pas Čarneckienę⁵ pusę trijų, atsisakiau, Verutė nuvažiavo. Matai, buvau pasikėlus į ąžuolyną, tai jau man užteko. Jau seniai buvau buvus. Gražu, pienės žydi, bet ąžuolai dar ne visi sulapoję [...].

...Dabar labai esu užimta: skaitau „Putino kūrybą“. Gerai. Žinoma, labiausiai žavi romantika. Nunešiau Danutei, nes tenai trijose vietose paminėta Čiurlionienė. Mano supratimu, gerai parašyta. Tam žmogui [Putinui] daktarai negali nustatyti diagnozės, – dūšios liga. Galėjo ir be kniksų⁶ apsieiti [...], antra vertus, kas gali tikrai žinoti? – Daugiau naudos tautai, kad gyveno, dirbo, negu nebūtų buvęs. Tai didelis žmogus. Man rodos, nėra Jam lygaus...

Laiškas dukrai iš Kauno, 1966.05.25.

...Gavau nuo Mortelės⁷ laišką, rašytą su pagalbininke, eiliuotą, nor[int] pasukti [mane] geru keliu su poezija. Labai malonus, gražus Jos tas rūpestėlis, nuoširdumas. [Mano šis] jausmas užgeso! Būtų

¹ Buvo besiruošianti į JAV sūnaus ir anūkų aplankyti, – deja, neišleido.

² Knygos perkamos ir siunčiamos sūnui.

³ Danutė – Čiurlionytė-Zubovienė.

⁴ Zosė – Sofija Čiurlionienė.

⁵ Eleonora Čarneckienė – tarpukario Lietuvos ambasadoriaus Italijoje žmona, išvežta į Sibirą ir laimingai su penketu vaikų grįžusi iš tremties pačioje Šiaurėje.

⁶ Kniksas – pritūpimas, pagerbimas, suprask – tarybų valdžiai.

⁷ Mortelė – Galminaitė, žemaitė nuo Viekšnių, auklė, lydėjusi karo metu net į Voronežą. Valstietė, bežemė. Ji buvo giliai pamilusi Mamulę ir mane.

gerai, kad būtų: gali, žmogus, turėti daug ramybės, galvodamas vėl gyvenisi su visais artimiausiais dar geriau. Bus muzika, dainos, valgyti nenorėsi, vis tuo grožiu gėrėsis be rūpesčio. Vienas iš kito turi tik džiaugsmo, prieš žemiškus likusius akis uždarai, sutinki artimuosius, lauki kitų...

Tu kūdikystėje neturėjai to jausmo, tos fantazijos. Aš neįkvėpiau Tau mažytei, nes manyje buvo užgesę.

Juokas pro ašaras: su Jonu išgyvenome trejus metus, buvome kartu tik pusantrų, o su Stasiu 25 gyvenome tikru gyvenimu su visais rūpesčiais žemiškais. – Aš suprantu Mortelę. Jinai manęs suprasti negali. Motiniški jausmai gamtoje stipriausi... Vienintelis žmogus, suprantantis giliai, tai Tu, mano mažyte, su atvira širdele nuo kūdikystės... Dar kartą bučiuoju

Mama

Pasikelsiu į Vytauto parką!

Laiškas dukrai iš Kauno, 1966.06.13.

...Vakar su Verute buvome pas diedulį¹. Mudvi nunešėme rožių, – jau daugybę radom atneštų. Ar turėjo kuomet tiek rožių? – Myli Jį žmonės. Gamta savo daro – sveikata silpnėja. Dar nežada išleisti vežti namo. Sako, reikia dar palaukti. Matyt, yra gilesnė priežastis².

...graži Putino poezijos plokštelė. Giedrytė man buvo pastačius. Pasirodo, mano radijas geras, galima muziką turėti, aš nežinojau. Nepaiškinote atvežę.

Laiškas iš Kauno anūkei Ingei, 1967-02-11.

Ingyte mano brangiausioji, aciū už tą gražų, mielą laiškutį. Seniai noriu atsakyti, dar lig šiolei esu ištizusi, negaliu išsikapanoti [iš ligos].

[...] Laikas bėga kaip sraunus upelis nesulaikomas. Taip norėčiau kiek galima sulaukyti. Dieve Tu mano, judviem [su sesute] tik tik pavasarėlis, paukšteliai čiulba. [...]

Sakai, kad nemoki dar priiminėti svečių. Nepaveldėjai tų gabumų, nes iš tuščio neįpils: senelė [Mamulė] neturi, mamytė taip

¹ Diedulį – A. Žmuidzinavičių jo vardo dienos proga.

² Gilesnė priežastis – vėžys, apie kurį Kauno visuomenė daugmaž žinojo.

pat, tai iš kur dukrytė paims? Jau kaip man trūksta, – kalbėti nenoriu. [...] Taip susiklostė gyvenimas. Dabar jūs tas klaidas pataisykite. To laiko nėra, nei Tu, nei mamytė laiko neturite. Tam reikalinga [ir] prigimtis. – Pelikės, kumeliai tik rausias, tik graužia popierių. Galėjote paimti iš tėvelio pusės, deja, nepačiupai. Pasi-mokink, – mūsų klaidų nedaryk. Kūrinį [kūdiki] leisdamą į pasaulį visko duok. Teorija nuo praktikos skiriasi. Kaip aš norėjau, kad mano sūnelis paimtų baironiškų gabumų! – Nepaklausė. Ką turi savo, tai duok, iš kito nenorėk. Tuo laiku buvau skaičius nemažai apie paveldėjimą. Tai tam vaikui kišau imdama iš didelių žmonių. [...] – Turi lūšnelę, gali dalintis, bet svetimų mūrų nesvajok dov-noti. – Visai natūralu.

Laiškas iš Kauno anūkei Ingei, be datos.

Ingulyte, sveika gyva! Šiandien tikra Pelenų diena. Dangus susiraukęs bliauna, oras kaip pelenų pripiltas. Savijauta durna, ko tai trūksta. Oro reikia, imsiu gražiąją knygą skaityti – Gripo gyvenimą. Jeigu nebūtum skaičius – netikiu – būtinai perskaityk! Neprisime-nu, kuomet skaičiau tokį veikalą. – Kokie tie žmonės gražūs – čia tai Dievo padarai!

Laiškas iš Kauno anūkei Ingei, be datos.

Ačiū Tau, mano Ingyte, už puokštę žibučių. Tokios gražios, tik nuskintos, – pavasario gėlytės, kaip ta jaunystė graži, sparnuota, žai-buojanti, o horizontų platumos! Taip daug prabilo tos mažos gėlytės mažais žiedeliais. Gerai sako Tagorė: „Mūsų gyvenimas yra skubėji-mas, mūsų troškimai yra geismai, nes laikas gali tučtuojau paskam-binti atsiskyrimo varpais“¹.

Dar vienas posakis: „Žinojimas mums yra brangus, nes mes niekad negalėtumėm turėti laiko pilnai viską sužinoti“. Atmink, mergyt, ir džiau-kis. Pas mamytę augi, valelę turi. – Kaip aš džiaugiuosi, kad mano dukružytė turi sau artimą artimiausią draugužę visose gyve-nimo valandose, net sodų blūdijimu. Duok snapeliuką, išbučiuosiu. Man ramu, gera, nes turi tikrai dvi...

¹ Veikiausiai cituojama iš atminties.

Laiškas iš Kauno anūkei Ingei, be datos (apie 1967 m.).

[...] Man rodos, taip yra, judu galvojate įsigyti instrumentą, na-mie groti nepajėgiate – butas viską suris. Jeigu būtų man pavykę, sva-jojau padėti ir būčiau padarius, pasibaigė gerai norais. Giedrės visą dieną nėra, ir bendrai tolsta Jinai nuo to instrumento. Taip sunkiai įgytas, su tokiu noru – nesupratimu muzikos. Gyvenime vieną mėne-sį mokiaus, vieni juokai.

Tu esi žmogus rimtas, man toks noras, kad augintumei mergytę prie muzikos garsų, migdydama, žaisdama paskambintum Jai preliu-dus Čiurlionio, daineles, daug tokių dalykų yra. Tu geriau žinai. Skam-binai gerai, bet jau pamiršai, pirštai nebe tokie lankstūs, suimk save kas dieną bent po 20 [min.], 0,5 valandos. [...] Nepajusi atsigavus. [...]

Laiškas dukrai iš Kauno, 1968-01-17.

...Man rūpi „Kultūros barai“. Nepradedu, nežinau, kaip pradė-ti – tai tau ne laiškas: kas ant liežuvio, tas ant popieriaus! – čia jau dalykas rimtas. Didelė problema. – Mano jaunystės troškimas, – prie rašančiųjų mano silpnybė. Anais laikais [...] parašiau korespondenciją durną, priėmė „Naujienos“, rodos. Dabar noriu, kad išeitų, turinin-gai, sklandžiai. – O noras, kaip mažam vaikui nuskinti sunkiai pa-siekiamą vaisių. – Didelis savimi nepasitikėjimas, nors dabar didelis skirtumas, – paūgėjau [...]. Mano draugai idealūs. Noras siekti „Lai-mės žiburio“. O Jonas paruošė į septintą kl., kai dirbau Panevėžyje, Jis mane pakėlė, sako: „Išlaikysi, važiuok!“ – Taip ir buvo. Įgijau daugiau pasitikėjimo savimi, drąsos. Už metų važiauvau į Charkovo universitetą laikyti egzaminų, – pavyko gerai. Matematika man sekė. Jeigu būčiau [buvus] geros rankos, gero pedagogo, galėjau nepalyginamai daugiau pasiekti. Pati nesuprantu: pirmiau ir laišką rašyti buvo labai sunku. – Vis mano pavėluota, bet vėl išeitis, nusiramimas, – nesiskubinsiu iš-eiti. – Kiekvienas individualus, kiekvienas turi savo slaptas narveles, [kurias] paskui išsineša. Man rodos, Jis grįžta ar šiokių, ar tokiu būdu į gyvybinę energiją. – Iškeliauvau į mišką, grįšiu prie gyvenimo.

...Ieškau sąsiuvinio, kokio užrašo apie Stasį, – niekur nesurandu. Rodos, buvau parašius, o gal neparašiau? Pati sau netikiu... Stebėtina, dėl žarijų, – visas vaizdas stoji prieš akis, visa gryčia, mamytė, židi-nys, – viską, rodos, nupieščiau. Stasio vaizdai migloti. Vienas vaizdas

įstrigo, grįžtant iš Truskaveco kurorto: jis sutiko buvusią savo simpatiją, bent man taip atrodė. Aš žiūriu kaip avelė į vieną, į kitą, – be jokio pavydo. – Čia Jo intymus [pasaulis] ...

Laiškas iš Kauno anūkės Ingės šeimai, 1968-02-16.

[...] Mūsų laikai, – tai ne Jūsų. Neatvirumas turi savo pasekmes, nėra to pasidalinimo broliška meile. Gyvenimas – loterija, laimingų bilietų nedaug.

Kiek daug visokių trūkumų! – Nemokam, nesuprantam... Bent aš savyje matau klaidų klaidas. Pavėluota. Tu mano „dira“ [– „didelė“, taip girdavosi Ingutė tik pradėdama kalbėti]. – Kelsiuos, išaušo, gal dienos metu parašysiu. Su Tavim galima daug pasikalbėti.

Aš galėjau žmonėms daugiau padėti. – Durna buvau, durna mirsiu. Jūs būsite protingesni, šapaliukas ir mano yra. Prisiminė man jaunystė. 15 metų buvau paleista į gyvenimo laukus. Mamytės veidelis vis sekė paskui: kur klydau, ištraukia. Atvira buvau su mamyte. Priglaudus gražiai paaiškino. Būta pedagogo. Jūs turite tokią pat, kaip aš turėjau, jeigu sunku ant širdelės, prisiglauskite su atvira dūšele, – palengvės gyvenimas. Tu savo mažytę išauginsi gražiai. Už metų siūsime rudo aksomo suknelę Julytei¹, gerai?! Bučiuoju visus tris.

Laiškas dukrai iš Kauno, 1968-02-19.

Meilyte, dukryte mano, kur juokas dingo? Vakar mudvi tuo laiku juokėmės, klegėjom, kaip dvi jaunylės mergytės. Jeigu man šiandien reikėtų pereiti visą ažuolyną be nuovargio, linksmi, pasakyčiau: kur Tau pajėgsiu tokį ilgą maršrutą, – ne man. Tas pats žmogus geros nuotaikos pajėgesnis. Rytą nubudau linksmi, patenkinta vakarykšte diena: taksi, ažuolynas, saulė, tyras mėlynas dangus, rodos, kad paukšteliai čiulbėjo, gėlytės žydėjo ant balto šydo [vasario mėnuo!]. Kas gali patikėti, kad taip buvo, o tikrai buvo! Šiandieną sulyginus su vakarykščia, kaip dangus ir žemė. Pasakyk Tu man [...], kodėl mudviem vis juokas ima, rodos, berniukas ir mergytė eina per

gražų mišką, nors nieko to jiems nereikia, iš visko juokias, taip kaip mudvi. Mane užkreči, kai aš žiūriu į Tave – vienas džiaugsmas. Juk lovoj labai nuvargus, neišmiegojus, – sparneliai pakelti, spinduliuojantys, mano visos tamsios mintys išdardėjo. Gerai, Meilyt. Dievo dovana duota...

...Dabar tik perskaičiau apie Trinkūno ir Paulausko duetą. Gražiai parašyta, – kiek energijos yra įdėta, kol atliko! – „Literatūra ir menas“ labai pakilo. Drėma pajudino rimtą klausimą, žmonės pradės galvoti. Visų pirma perskaičiau apie Duncan [ir Jeseniną] – graži meilė.

...Mudvi pasibučiuokiva apsikabinusios, juokimės kaip tam nuostabiam ažuolyne gražųjį sekmadienį. Prisiminiau tą saulėtą dieną ir šypsasus. – Nedaug kam pasitaiko gyvenime. Nujautimas mane išvedė į gyvenimą laisvą, šviesų, saulėtą. Galėjau kaip musė į išrūgas įkristi, seniai būčiau nusikaparnojus. Tiesiog nežinau, kam būti dėkinga, draugiškai šeimai? – „nedaryk aukos“. Tuo atveju du žodžiai „nedaryk aukos“ visą gyvenimą sutvarkė. O gal nukeliavus padėkosiu? Retai kam pasitaiko tokia draugė, kokią aš dabar turiu. Gal Ingelė bus Tau didžiausia? – labai geri vaikučiai, dėkui Dievui, anot mano mamytės.

Laiškas dukrai iš Kauno, 1968-03-13.

...Tik pasikalbėjau su Tavim. Ką tu pasakysi, – gyvenk ir norėk! Pradžia buvo durna – korespondencija¹. Nebedrįsau galvoti patekti į laikraštį. Į gyvenimo galą vėl patenku su straipsniu²! – Dar mane pagyrėte, – nušokau į viršūnę. Oi, oi!! – Tu mane pasodinai ant sartosios³: per balikes ristele, kad vandens daugiau pasitaikytų. Sunku labai įsivaizduoti nepergyvenus – Tu supranti. – Vis tiek neberašysiu – rūkas akyse⁴.

...Šiandien rytą buvo viena pažįstama [iš Apsuonos], su Sauliuku bendravo. [...] Mane nudžiugino, kad išsipildė Stasio noras: mokykla yra. Apsitaisius gražiai. Klausiu: „Ar norėtumei, kad seni laikai grįžtų?“ – „Jokiu būdu ne. Vis eina geryn. Visus tris vaikus mokinu, – kažin ar būtume galėję vieną, o dabar visus“.

¹ Julytė – pirmoji mamulės proanūkė. Prisiminta vaizdas iš pirmosios anūkės Ingutės kūdikystės, kada Mamulė, sugraibius iš kažkur aksomo skiautėlę, pasiūdino pradėjusiai vaikščioti mergytei prašmatnią karo metams suknelę ir pastatė ant dengto šventinio stalo, o ši nužingsniavo atsargiai tarp lėkščių su valgiais.

¹ Julija Janulaitytė buvo pabandžius rašyti, susilaukė griežtos kritikos iš Jono Biliūno.

² J. Biliūnienės-Matjošaitienės straipsnis – sunku pasakyti, kas turima galvoje.

³ Sartosios – iš vaikystės prisiminimų.

⁴ Buvo pradėjus akti dėl kataraktos.

Laiškas dukrai iš Kauno, 1968-10-18.

...Perskaičiau laikraštyje, kad [vyks] konkursiniai egzaminai. Perklausa jau buvo. Rašai, kad Giedrytė su temperatūra [...] – vėl rūpestėlis. Norėčiau, kad instrumentas jos klausytų, o muzika lietųsi kaip orkestras. – Vienu žodžiu, kad pavyktų.

...Skaitau įdomią Giedrytės paliktą knygą apie muzikos atlikėjus. Kokie jie gražūs! – Nustebau, kad ir tose sferose daug intrigų, kai jų tiek mažai dar buvo, – tai ką bekalbėti dabar? Kaip žmogus gyvena, ir nieko nežinai, arba visai mažai nežinai! Kiekvienas turinys su turiniu. Einant klausyti, reikėtų susipažinti su turiniu, turėti gerą klausą. O dabar nueini visu kuo aklas – kurčias, tam kartui visgi turi malonumą. – Man įdomu ir Giedrytė yra perskaičius. Ta knyga – Aldonos [Liobytės] dovana.

Laiškas iš Kauno anūkei Ingei, be datos (apie 1969 m.).

[Epizodas iš Mamulės savęs pačios ir sesutės Verutės lyginimo:] Man rūpėjo į Ameriką nuplaukti [per kūdrą!], į gandro lizdą nuskristi [ir] pažiūrėti, kaip jis ten gyvena, ar daug vaikų turi, sau parsinešti vieną. [Verutė] buvo protinga: „Tu pirma nuplauk, nuskrisk“. – Jinai vadovavos protu! – Pasirodo, gyvenome arti, bet iš tikrųjų nepažįstamos. Kiekvienas žmogus turi savąjį pasaulį, kuris priklauso jam. Taip jau gyvenime yra. Vieni praveria dureles, kiti visai ne. Užtat pasakyti apie žmogų tikrai sunku, reikia labai pažinti. [...]

Laiškas dukrai iš Kauno, 1969.05.26.

Tavo balselį girdėjau. Girdžiu vidaus nusistovėjimą, apsimatimą. Kitaip ir būti negali. Gyvenimas gyvenimu palieka [...]. Optimizmas žmogų pakelia. Užsibrėžk parašyti rimtą, gerą dalyką. Bus taip, kaip kūdikio mylimo laukimas su vidaus energijos pakilimu. Dirbk, svajok apie gražųjį kūdikį, būsimą ar vieno, ar dviejų tomų. Ne lapų daugumas [svarbu], o minčių koncentruotumas, kaip baltų hiacintų puokštė prieš mane akį veria, širdį traukia. – Tu mano gyvenimo pavasaris. Dirbk, kurk su nuotaika šviežia. Bučiuoju karštai – mama.

Laiškas dukrai iš Kauno, 1969.05.31/06.1.

...Išsivilk iš to pilko apsiausto. Aš tikrai džiaugiuosi, jei dirbsi Švietimo istorijoje¹. Nėra to blogo, kad neišeitų į gera. Turėti kūrybingą darbą žmogų pakelia, sparnai auga. Darbas apčiuopiamas. Kas parašyta, neišdildoma. Minčių, žinių diapazonas didelis, platus, daug nauja surasti, daug sena iškelti – archeologinis knisimasis popieriuose. Kiekvienas radinys Tave nudžiugins, nušvis Tavo akutės. Pasidaly si su savaisiais savo radiniais, vėl visiems bus nauja. – Reik mokėt, reik žinot, kaip gyvenimą viliot. Būk išradėja! – Tikėk, padarysi!

...Skaitau gražią knygą: Šolom Aleichem „Trys meilės“. Gilus žmogus. Tiek gilos ironijos, sarkazmo. Iš vieno posakio taip nuširdžiai juokiausi ligi ašarų. Per atostogas perskaitysi. Iš maklerių gyvenimo. – Moka žmones pagauti, moka rašyti...

...Mane stebina mažiukas². Lanko vaikų koncertus, knygoj mato skambinančius vaikučius [...]. Seniai kalbinu muzikinį instrumentą įsigyti. Pasirodo, tikrai reikės ir žada. Nuo rudens pradės [mokyti muzikos].

...Su važiavimu³ kiek atidėkime, norėčiau, kai pradės žydėti baltosios lelijos. Man rodos, po 13 jau lelijos žydės. Rintis išlaikys. Giedrė bus baigusi. Tau bus ramu...

Laiškas dukrai iš Kauno, 1969-10-02.

Mačiau šiandien [...] – paniurus, surūgus, vieniša. Koks skirtumas Jos ir mano! Pas mane saulė, šiluma, senatvė gerutė, švelnutė. Buvau išėjęs kiek į parką pažiūrėti krintančių lapelių. Ir matai grožį. Žavingas vaizdelis, nes skrieja lapeliai saulės spinduliuojančioje atokaitoje. Aš nueinu ir galiu matyti, ar man negerai? Galvoju sėdėdama, žiūrėdama. [Norėtusi] aprašyti šviesią senatvę, – ji taip pat turi savo žavesį: sunki metų našta nešama su pagalba džiaugsmo, jeigu ne kasdien, tai dažnai.

¹ Švietimo istorijos bare jau buvau įsitraukus, knyga baigiama.

² Mažiukas – anūkėlis JAV – Sauliukas. Muzikos keliu nepasuko, tačiau aktyviai dalyvauja meno saviveikloje lietuvių išėivių visuomenėje.

³ Važiuoti ketinta į Anykščius, vykdam Jono Biliūno poetinį priesaką Julytei padėti ant kapo baltų lelijų. Mano pačios nerangumas kliudė tą priesaką atlikti reguliariai; atrodo, kad ir šis minimas ketinimas liko ketinimu.

Skaitau švedų rašytojo [J]almaro Bergmano noveles [...]. Mano senatvė sutingo, pradėjo slankioti nemigos ir juodi debesys [...]. Perskaičiau pora novelių, pradėjau šypsotis. [O] prisiminus savo jaunystės durnavojimą – visai geri vaistai, ir dar pridėjus čiuptelėjau savų jų, – atsikėliau visai žvali.

...Pedagoginiame institute [...] vienas studentas rašo disertaciją apie pedagogus. Tu turbūt žinai? Nejaugi nebuvo pas Tave pasiteirauti kokių žinių [apie Esmaitį]? – Kas kas, Tu duotumei: žmogus buvo kilnus, Jam labai rūpėjo švietimas, su giliu humanizmu prie vaiko. Tu pažinojai gerai Stasį. Tas palieka. Norėčiau gražiai [kad būtų parašyta].

...Apie mane nesirūpink, – viskas šliaužia puikiais. Kartais [...] noriu daug, deja, nėra gražios kūrybinės gyselės. Negaliu minčių surišti – juo toliau, juo sunkiau... – Tiek to, nėra ko zirzti...

Laiškas dukrai iš Kauno, 1969-12-19.

Jau seniai Tau berašiau, bet mintyse vis su Tavimi. Matai, buvau labai užimta: įsimylėjau, negalėjau skirtis, kol su juo kalbėjom. Skaitydama pirmą sykį, rodos, tokį tipą sutikau – „Nansenas“. Kaip vaikščiojo po tą ašigalį, po amžiną sniegą! Tiek baimės, pergyvenimo, bijai ir vis noris [skaityti], kuo pasibaigs. Jau tokio švelnaus būdo, o gerumas – nesvietiškas, humanizmas – begalinis. Rodos, tokios knygos nesu skaičiusi. – Turėtų visas jaunimėlis perskaityti. Daug daug neišbrendamų takelių praminta, klaustukų pastatyta. – Gerai, kad Tu man atvežei.

Laiškas dukrai iš Kauno, 1970-10-12.

...Gavau vakar nuo Tavęs laiškėlį su maloniu raginimu. – Tolima praeitis, – vaizdai išblankę. Žmogaus gyvenime neišnyksta didieji [...] pergyvenimai. Taip kaip tikroji meilė: turi pradžią, o paskui išsineša [?] su savim. – Gamtos paslaptis. Užtai nedaug gyvenime pasitaiko.

Pradėjau rašyti, nepatinka, šiandien pamėginau kitą variantą. Aš per mažas žmogelis, o Jinai didelis milžinas. Kada pažinau pirmą sykį, buvau žalia, – 1896 ar 7 metais. Pradėjau mokintis 1895 m. Išgirdus kalbant, kad moteris be mokslo rašo į laikraščius, – kad aš galėčiau ir tektų man ją pamatyti, kaip atrodo!

Parašius Tau atsišiu, pažiūrėsi. Tas man labai malonu.

Laiškas dukrai iš Kauno, 1971.03.11

...Kad Tu žinotum, kokį smagumą man padarei paskambinus! Guliu lovoj, klausydama įtemptai, ar ne Ingutė su savo mažyte eina, kai tik kas subraška už durų. Staiga įpuola Zina [buto kaimynė], šaukia mane prie telefono. Nubėgau kaip [niekur] nieko, tiesiog viesulas mane nunešė, – kaip gerai, kad paskambinai!

Ot! Meilyt, juokiuos iš savęs, iš savo matematikos. Prisiminė man: aštuntokas davė man pamokas. Davė man 4 uždavinius. Pas mane atsakymas neteisingas. Daro jį – taip pat neišeina. Po pamokų aš pradėjau spręsti ligi pusnakčio. Padariau – atsakymas teisingas. Aš kaip ant arklio kitą dieną ateinu ir rodau tuos uždavinius su teisingu atsakymu. Ambicija užgauta – metė mane, paleido gaudus, kad aš netikus.

Jau dirbau Panevėžyje. Jisai, jau baigęs gyvulių daktaras, atsi-nešė arbūzą (Stasys Ivaškevičius). Pradėjom arbūzą valgyti. Aš klausiu: „Pasakyk man, kas turėjo racijos iš mudviejų dėl tų keturių uždavinių?“ Užkaito, atsistojo, paspaudė man ranką ir išėjo. Daugiau gyvenime jo nesutikau. Gražus vyras, puikus šokėjas, per gegužines prisišokdavo.

...Dirbk, baik darbus, kol dar yra laiko, – nemanyk, kad vis taip bus. Jeigu būtų kas pasakęs [kad taip keisiuos], nebūčiau patikėjęs. Vadinasi, gerai dar kaip yra, kad nebūtų blogiau, – gerai, bent pasi-juokiau iš savęs.

Laiškas dukrai iš Kauno, 1971-04-24.

...Vakar buvo pas mane [...] Juozas B[ūtėnas] – nuoširdūs, vieninteliai lankytojai¹. Šiandien mudvi su Juzele ruošiamės važiuoti į Pažaislį². [...] Kaip čia sutvarkyti, kad būtų gražu? Noriu, o nepavyksta. Galvoju, gal tik rūtelėmis nusėti? Klausiu, kodėl taip yra? – Kas tai glūdi žmoguje giliau. – 20 metų sodinu ir vis nepatenkinta. Iš pradžių svajoju, kad būtų kaip Malavėnų darželis [...].

¹ Turima galvoje Juozas ir Vladutė Biliūnaitė-Būtėnai, su kuriais siejo itin šilti santykiai. Iš J. Biliūno palikuonių – bene artimiausi.

² Pažaislio, t.y. Petrašiūnų, kapinėse pastatytas Mamulės koplytstulpis Stasiui Matjošaičiui.

[Mūsų] kryžius – aukščiausias¹ Pažaislio kapinėse – primena man dažnai Malavénus: aukštas kryžius, stovintis ant dvaro ir kaimo sienos. Puikiai atsimeu atsiveikinimą su kaimu, su aplinka. Kryžius stovėjo ant kalniuko. Bučiauvau tą kryžių nusileisdama nuo kalniuko į nežinomą pasaulį, palikdama mamytę. – Prieš 75 metus...

Laiškas dukrai iš Kauno, 1971-09-10.

...Sugrįžau vakar gerai, visą laiką [...] skaičiau. Tai juokias, net džiaugias radus tokius gražius posakius, rodos, man negirdėtus. Mane sužavėjo tas vertimas. Taip mokėta suderinti svetimą kalbą su savąja.

...Senu papratimu skambinau į Micevičiaus g-vę². Atsiliepė įpėdinė³. Paklausiau, kaip Jadzės⁴ sveikata. – Gera... Širdyje pasidarė nei šis, nei tas: tikrai Verutės nebėra...

...Apie mane nesirūpink, jaučiuosi visai neblogai. Įeisiu į senas vėžes, bus kitas stovis, tik reikia mokėti džiaugtis su gyvenančiais. Kiek to laiko beliko, aš taip noriu Jus matyti, su Jumis gyventi, bet nenorėčiau būti didelė našta... Daugiau neberašysiu, reikia išsiblaivyti, – tam reikia laiko... Tu žiūrėk savo sveikatą. – Bučiuoju labai Tave ir Tavo visus didelius ir mažus.

Mamytė

Laiškas dukrai iš Kauno, 1971.10.15.

...Apie Verutę mintys ramios, kad Jai tenai gerai, pasimatė su šeima. – Žmogus savimi rūpinies, nieko nepadarysi...

...Verutė iškeliavo su klaustuku. Jinai nenorėjo manęs gaudinti⁵. Tegul būna gerai, kaip įvyko. Vienas per daug plepus reikia ar nereikia, o kitas per daug užsidaręs savyje [apie save ir seserį].

¹ Kažin ar aukščiausias šiandien.

² Tai gatvė, kur gyveno sesuo Verutė.

³ Įpėdinė – Jadvyga Alseikaitė, giminaitė.

⁴ Jadzė – Verutės Alseikienės šeimninė, globojusi ligonę.

⁵ Mamulės nebuvo prie sesers mirštant. Abi su Ingute prašėme ją dalyvauti šios kandidatinių (doktoranto) disertacijos gynime. Ji, matyt, sutiko pasilikti Vilniuje, nepaisydama savo teisingos nuojautos. Visą laiką sau prikaišioju tą savo žingsnį. Mamulė, matyt, laukė iš sesers ženklų, kad liktų.

...Ar rašomi straipsniai apie Jos darbus, padarytus baigiantis pasauliniam karui Minske?¹ A. Krutulys² turėjo parašyti, reikia paklausti. Taip mane sujaudino, – mano visi negalavimai išdulkėjo. Reikėtų, kad 10/26 pasirodytų kur nors straipsnis. Bus keturios savaitės po Jos mirties. Bus daug gražiau, naudingiau, – Jai smagiau. – Tikėkiva, kad taip, mums ar likusiems geriau, ramiau ant širdies. – Laikas kaip patrakęs bėga, kas čia beliko? Metai kiti, ir žmogaus nebėra... Gyvenkime ir džiaukimės.

10/22. ...Kūrenu krosnelę, tai vos 11, tai kas bus toliau? ...Per šalčius turėsi mane priimti [...] – Vis einame „geryn“ – įvairumas. Kai užeis šalčiai, reikės pagalvoti.

...Tu taip pavyk man gyvenimui! Gerai sakė Verutė: „Tu esi mūsų šeimoje iš visų laimingiausia“. – Kaip čia bekalbėtum, yra likimas, galėjau gyvenime prapulti, – sulaike mane. Jei nepaklausiau vidaus balso, paskui gailėjau. – Prigimtis turi savo jėgą.

...Ryt ar šiandien vakare bus pas mane Zikarai³. – Labai gerai, noriu pasitarti kai kuriais sveikatos reikalais.

Laiškas dukrai iš Kauno, 1971.10.28.

...Netikėtai sulaukiau Kazelio, – mane nudžiugino.

Gavau laišką iš Marytės. Gilūs pergyvenimai⁴. Išpuošė savo kambarį mamytės atsiųstomis dovanomis – lietuvišką kampelį. Ją riša savo kraštas, į svetimą žemę šaknų neįleido. Pirmiausiai per laiškus pasidalindavo su savo mamyte. Be draugo gyventi... [...] ieško žmo-

¹ Pirmajam pasauliniam karui baigiantis ir vokiečiams traukiantis V. Alseikienės iniciatyva buvo išprašyta iš vokiečių palikti Minsko ligoninės įrangą nesunaikintą. V. ir D. Alseikai ir A. Krutulys didelėmis pastangomis pargabeno visa tai į Vilnių, suorganizavę pirmą lietuvių sanitarinę draugiją, kuri tuoj pat įsteigė pirmą lietuvišką ligoninę.

² Antanas Krutulys (1887–1979) – mokytojas, ilgametis lietuvių choro, teatro organizatorius okupuotame Vilniaus krašte, Pirmojo pasaulinio karo metu dirbo su Alseikais Minsko ligoninėje. Ir grįžęs dar ilgai buvo lietuvių ligoninės personalo narys, tačiau visas jėgas tuo metu atidavė Vilniaus krašto kultūriniam-meniniam gyvenimui organizuoti.

³ Skulptoriaus sūnus su žmona, – siejo šiltas santykis su Mamule, daug atidumo, globos.

⁴ Netrukus po motinos mirties.

gaus. Tavyje tik gali surasti. Dažniau susirašinėjant suartėjama. Man rodos, Judvi susiprasite, daug turite bendrumos. Jinai daugiau turės filosofijos, bus ramstis, žmogui reikia į ką atsispirti gyvenime. Jinai atrodo atviresnė negu Jos mamytė. Dieve mano, kaip mes vienas kito nepažįstame, arba labai mažai. Gal kai žmogus per daug atviras, darosi nebeįdomus. Nėra taip paprasta, kaip mes kalbame. Vienas žmogus ryžtingas: patiko – paėmė, o kitas suka galvą, ar šiaip, ar taip daryti, – tokie nieko didelio sau nepadaro, galvoja apie kitus ir dažniausiai prašvilpia. – Visokių būdų yra, kiekvienas kitoniškas, – toks jau pasaulis.

Mano Verutė viską laikė kaip geležiniam seife uždaryta. Žinoma, kai kada truputį praverdavo. Gal tuo žmogus ir įdomus, ir padaro daugiau; jeigu žmogus išplepėtų, nė didesnio nepadarytų [...]. Man rodos, su artimais galima būti atviresniam, atviram.

...„Biliūno kūryba“ man daro didesnę smagumą, kaip pirmą sykį skaičiau. Tiek gražių prisiminimų, – pats jaunystės žydėjimas, pats žmogaus grožis. Jeigu persikelčiau [į anuos laikus], geriau padaryčiau, išnaudočiau. Antrą sykį skaitydama, ašarų neliejau. Ne aš, ne Jonas mane stebino. – Savęs nepažįstu. Oi, Meilyte, kur buvo protelis?..

Laiškas dukrai iš Kauno, 1972.111.9.

...Turiu pasigirti: gavau šiandien pintinę gėlių, džiaugiuosi. Du jaunikaičiai įteikė man geles iš Biliūno kolūkio. Inžinierius ir šoferis atnešė. Nevaišinau, nes gulėjau lovoj, nebuvau ir pasiruošus, nelaukiau svečių. Labai norėčiau būti Jūsų tarpe ir džiaugtis. Pasiilgau visų – greit mano koja sugis¹.

Aš vis džiaugiuos ir dėkoju mamytei, kad mane išleido, nesi-priešino, – ant siūlo galo kabėjo mano išėjimas. Onelė, mano sesutė, sako: „Mamyt, matai kokia: mėgsta šokti, koks nors bernas išves iš kelio“. – „Ar žinai, Onel, – Dievo valia, kas gali žinoti, neturiu teisės sulaikyti, gal likimas šaukia. Biškį iš mažumės padauža, o gal Dievas ją laimins“. – Tikra Dievo palaima man duota. Tikra mano motinos meilė supa mus visus. Gera, gražus gyvenimas – ašara išriedėjo, – ne iš skausmo, bet džiaugsmo.

¹ Koja prasirgo apie metus, tarpais visai nepaeidavo.

...Kaip žmogus mažai žinai! O gyvenimas visai prie galo. Ar šiaip, ar taip, – susitiksime. Vaikai – tai tęsinys. Jie atėję papasakos. Gyvenimas įdomus buvo ir bus... Gyvenimas – tai tikras gyvenimėlis. Kai pradėjau gyvenimą be kraičio, užtai iškeliausiu apsišarvojus. Daug pramokau, tik nesuskubau išmokti – ir taip gerai, galėjo būti [blogiau]. Žiūrėkiva tiesiai į akis gyvenimui: vienas išbūna, kitas pareina.

Laiškas dukrai iš Kauno, 1972-04-17.

...Skaitau Zaborskaitės „Eilėraščio meną“. – Oi, moka suprasti, įsigilinti į kūrėjų pasaulį¹. Nenuostabu, kad susijaudinęs [poetas?] siunčia dovaną, būdamas pats giliai sujaudintas prisiminęs savo žemę, savo Tėvynę. – Žmogus prisiriša prie savo kampelio, nors ir šiuo metu, saulytė pasirodė, mano kampelis pilnas saulės, šilumos, šviesos. Jaunystė žmogui visada prisimena, žmogus atgyji, nušvinti [...]. Jaunystė su senatve nesiderina. [Jaunystė] daug žadanti, duodanti: šviesus, platus kelias prieš akis. Džiaugsmas buvo perpintas mažomis liūdesio gėlytėmis, – bent dabar taip atrodo...

Laiškas dukrai iš Kauno, 1972-05-1/10.

...Aš taip džiaugiuosi, kad tarp Marytės² ir Sauliuko saulė nušvito. Valio! – mano sieloj šventė, mūsų šeimoj [šventė]!

Sėdžiu prie stalo, noriu skristi tuojau tuojau pas Tave – džiaugtis kartu. Sauliukas sako: „Marytės atsiradimas kaip saulės spinduliai, dar labiau. Netikėtai, negalvotai“. Svajojau mintyse, meldžiausi, kad grįžtų senieji laikai, – grįžo. Sauliukas taip džiaugiasi, aš iš kailio neriuosi. – Visi po gėlytę nusiųskite abiem, – didelė šeimos šventė. Tu, Marytė ir Sauliukas, ir vaikai – Jūsų era. Jus visus, įsigilinus, taip riša...

...Vakar taip gerai jaučiausi. Žadėjau perrašyti dūminę gryčią³, o gal ryt? Gal paims spausdinti?

¹ Ypatingai artimas mūsų šeimai žmogus, su kuriuo sieja ne tik ilgas bendro darbo, kultūrinės rezistencijos laikotarpis, bet ir gilūs širdies saitai.

² Marytė Gimbutienė.

³ Atsiminimų gabalus apie dūminę gryčią. Turbūt turimas mintyse platesnis, siunčiamas į JAV, antrasis, o gal trečiasis variantas.

Laiškas dukrai iš Kauno, 1972.05.30.

...Skaitau [laišką]. Marytė mane net sugraudino. Po tos kelionės susitiko su vienu kompozitorium. Abu ieškojo, klaidžiojo po pasaulį, po miškus, ieškodami paparčio žiedo – Joninės nebe taip toli. Ir gerai: dviese bus lengviau, šokdami, dainuodami. Savaitę matės – „Mano gyslose ištiesai srovena jo muzika. Sonata smuikui, piano koncertas... – Kada nors Lietuva išgirs. Šiandien, deja, išvyko atgal [...], bet grįš po šešių savaičių. Beveik vienmečiai. Žada kurti pagal Salom. Nėries, Degutytės ir Putino žodžius. Tikiuos Jums atvežti“. – Atrodo rimtai. Aš taip džiaugiuos. Gavo tavo knygų siuntinį, labai dėkoja. Taip mane nudžiugino, – bent būtų ne viena. Dar nekalbėkiva rimtai. O gal surado vienas kitą? Bendrai nedaug pasitaiko pilnumos. Abu kūrybingi, intelektualai. Man patinka, [kai] žmonės ieško. Muzika, daina žmogui sparnus pakelia. Man rodos, gali būti pirmas pavasaris, nors ir vėlokai, bet gerai, nebus viena savo gyvenime – bus draugas. – Nėra ką kalbėti – palauksiva.

Laiškas dukrai iš Kauno, 1972-08-08.

...Buvo užėjus pas mane Žygeliene¹. [...] Realus, stiprus žmogus. Kaip žmogus, statydamas namą, laukia naujo buto, taip jinai laukia įsitikinus naujo gyvenimo...

...Skaičiau Tėtės² „Plunksnelės rūpestėlius“. [...] [Juose] anie laikai, jaunystė, – primityvu. Visai buvau užmiršus. Kiek prisimenu [savo] pačios požiūrį, pasikeitęs, – taip bent man atrodo.

...Dūminės gryčios be Tavęs greičiausiai nesutvarkysiu³. Mano smegenys, matyt, atrofuojas. Kai jau pas Tave viskas aprims, atvažiuosi, sudarysime planą, gal kas išeis. Reikėjo tai anksčiau [daryti]. Tokia mano prigimtis netikus: vidaus išsiblaškyimas, be sistemos. Nieko nepadarysi – toks jau gyvenimas susiklostė – „hapai-lapai!“...

¹ „Spaudos fondo“ leidyklos direktoriaus Balio Žygelio žmona.

² Tėtės – S. Matjošaičio-Esmaičio beletristikos bandymai, išleisti abiejų su Mamule lėšomis Vilniuje 1924–1925 m.

³ Netvarkiau, atsiminimai skelbiami tik šiame leidinyje.

Laiškas dukrai iš Kauno, 1973.03.03.

Šviesos kanalai siaurėja, rūkas žymiai tirštėja¹. Užtai skaityti visai mažai begaliu, nors ir su padidintu stiklu. Su tokia šviesa galima gyventi, – gal vonelės pagelbės, – darau sykį per dieną.

...Jau Tu, mano mažyte, turi ketvirtą anūką², ir aš pro... Tu senelė, aš prosenelė. Aš nesutinku, kad Tu būtum senelė!

Laiškas iš Kauno Giedrei, 1974.05.6.

Mylimiausioji mano Giedružyte! Sveika gyva! Seniai bekalbėjova. Aš žinau visa apie Tave iš mamytės: kai tik gaunu laiškutį [iš Prahos], tuojaus pilna džiaugsmo skambina man. – Aš noriu gauti pati iš Tavęs man rašytą...

Lietus, rūkas, dar akių švieselė sumažėjus vis mažėja. Už tai turiu bėdų: vis ko nors ieškau, dingusio daikto, nors į mane žiūri ir šypsosi. Tai tokios kasdieninės bėdos. Nebaisu. Aš dabar mažumute [iš Vydūno perimtas pasakymas] tenkinuosi ir džiaugiuosi. – Tegul bus taip, kaip yra.

...Išbuvau daugiau kaip pora savaičių [Vilniuje, Lazdynuose, pas Ingę], gaivinome mažytę [nuolat sergančią anūkelę Austę]. Mamytė tai jau išvargo, bet padėjo, – džiaugsmas žmogų atgaivina. – Tikras gyvenimo eleksyras. Tiesa, Giedružyte? ...Tu mūsų žiburėli, Tėvelių ir mano. Man iškeliauvus Tu būni su mamyte, ramintoja Jos. Nuo to niekas nepabėgo ir negali. Geras vaikas, kaip yra.

Galiu pasakyti, tikrai man pavyko gyvenime. O jame varžosi gėris su blogiu. Galų gale laimėjo Gėris, Dievas davė ir drėbtelėjo. Klaidų nemažai esu padarius, norėdama geriau, nesuprasdama. – Visi daro klaidų.

Dabar skaitau Putino poeziją. Radau dvi man dedikuotas knygas: „Būties valanda“ ir „Langas“. – Tikras poetas! Kiekvienas žodis turi savo svorį beveik. Kam jam reikėjo tiek kentėti? – Ne kartą apsiašarojau skaitydama. Toks gražus žmogus, toks kilnus, o tiek pergyventa. Rodos, kam to reikėjo? Iš dalies tas įvairina gyvenimą, praturtina. Gaila, kad toks žmogus nepaliko įpėdinio savo. Galbūt aš iš savęs sprendžiu, man rodos, kad senatvė be įpėdinio neįmanoma...

¹ Regėjimas, kaip ir klausa, vis labiau silpo, o buvo likę penkeri metai ligi mirties.

² Ingelė susilaukė antros dukrytės, Austėjos.

...Mano savijauta nekokia, bet gerai taip, kaip yra, kad nebūtų blogiau. Bet neišvengiama, neteksiu šviesos, tas sunkiausia [padėtis buvo be išeities]. O gal dar operacija padės.

Lieka mudviem tik pasibučiuoti stipriai stipriai – mylintis Mamuliukas.

Laiškas dukrai iš Kauno, 1973.06.08.

...Keistas jausmas. Apie Verutę kalbu dažnai, rodos, turėčiau sapnuoti, – tik vieną sykį, o savo mamytę beveik kas naktį¹.

Užmiršau pasakyti daktarei, kad duotų vaistų nuo tinginio, nuo užsimiršimo...

...Jeigu „Tiesa“ nėra užsakyta, tai ir palik, – Stasei² ateina, užteks. „Mokslas ir gyvenimas“, jei galėsi, – prašau ir toliau. „Kultūros barai“.

***

Mūsų gyvenimas trumpas – jis mums skiria tik vieną valandėlę meilės.

Duok, mesk gėles – grįždama pasiimsi.

Visi turi savo rūpesčių – reikia pridėti žiupsnelį humoro ir prašviesėja.

Grožis yra mums saldus, nes jis šoka mūsų gyvenimo tonais.

Menas praverti [kito] sielos dureles.

Vaizduotė mano – tikrovė mano.

Iš viso, norint iš bėdos išlįsti, reikia kelią keisti, imtis naujos formos.
(J. Slovackis)

Reik norėt, reik žinot, kaip gyvenimą viliot.

Intelektualinis, dvasinis kapitalas kaupiasi pamažu, iš kartos į kartą.

11. Lietuvių mokslo draugijos valdyba; sėdi iš kairės: Povilas Karazija, Marcelinas Šikšnys, Danielius Alseika; stovi iš kairės: Birinčikas, Stasys Matjošaitis, Bronius Untulis, Jurgis Šlapelis. St. Matjošaitis-Esmaitis dar buvo vienas iš „Kultūros“ švietimo draugijos Vilniaus krašte steigėjų.

¹ Gal tai atramos ieškojimas?

² To paties buto gyventoja.

12. Dalis Esmaičio rašytų ir verstų vadovėlių bei grožinės kūrybos leidinių. Ugdymo teorijos požiūriu jis plėtojo demokratinės, nepriklausomos, laisvos, jaugusios į nacionalinę kultūrą asmenybės ugdymo kryptį.

13. Mamutė, Tėtė (St. Matjošaitis), Sauliukas ir Meilytė.

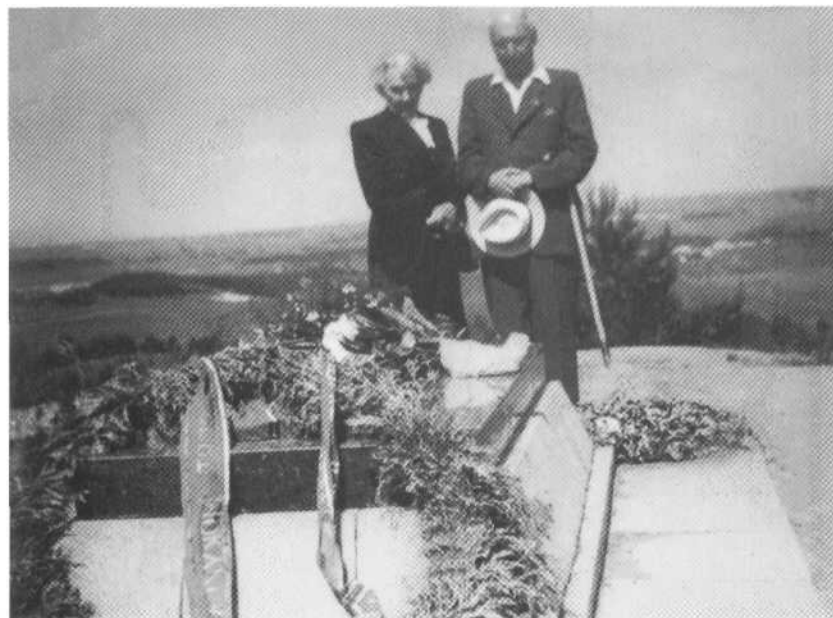
14. Motinystės
džiaugsmas.

15. Sūnus Sauliukas.

16. 16-os metų Saulius,
bolševikams 1944 m.
artėjant prie Lietuvos,
išvyksta į Vakarus,
(Tėtė sūnaus
nebepamatė).

17. Mudu su Kaziu Lukša.

18. Mamulė su rašytoju Vienuoliu prie neseniai grįžusio į giminę Jono Biliūno kapo.

19. Seneliai su vyriausiąja anūke Inge, etnografinių pasakojimų žadintoja, būsima istorike.

20. Su Rimčiu svarstomi gyvenimo klausimai.

23. Teta Julytė su Maryte (Gimbutiene).

21. Giedrė ir Sauliukas, apsilankęs iš JAV 1970 m.

22. Klausome Vilniaus katedroje grojančios Giedrės.

24. Dvi sesutės: Verutė ir Julytė.

25. Mokiniai su mokytoja lanko Mamulę.

26. Švenčiamas skulptoriaus Petro Rimšos 75-metis (1956 11 23). Sėdi iš kairės: Marė Žmuidzinavičienė, ?, Julija Biliūnienė-Matjošaitienė, Petras Rimša, Valerija Čiurlionytė-Karūžienė, Sofija Čiurlionienė, Antanas Žmuidzinavičius.

II. DUKTERS PASVARSTYMAI

I Dalis

...iki 1918 m.

Lizdas, aplinka, keliai keleliai

Pirmoji pasvarstymų dalis ligi 1918 m. remiasi daugiausia memuarine literatūra, o visų pirma Mamulės atsiminimais ir laiškais. Trumpai apžvelgiama augtoji aplinka – lizdas, bendrieji švietimo profiliai, valstiečių ir bajoraičių mokymosi aplinkybės, dėmesį kreipiant į mergaičių sąlygų skirtybes, pagaliau naujosios mūsų inteligentijos formavimosi terpė... Šioje plačiau sustojama ties dviem tendencijom: pasaulėjimu ir nacionalumu.

Geografinė Janulaičių lizdo padėtis palyginti palanki imliai kaitos dirvai susidaryti. Gimtasis Janulaičių Malavėnų kaimas visai netoli Šiaulių, – į bažnyčią net su mažais vaikais eidavo pėstuke. Ligi carizmui užviešpataujant aplinkui plytėjo Karaliaus dvarai, vad. ekonomijos su palyginti iš seno lengvesnėmis nei privačiuose dvaruose baudžiatvės prievolėmis. Vieno kito veiklesnio valstiečio proto negalėjo nepasiekti Antano Tyzenhauzo XVIII a. bandomos įgyvendinti ekonominės idėjos skatinti verslo-amato, net pramonės užuomazgas. Tyzenhauzo reformos metu iš įvairių Lietuvos vietų, kur buvo ekonomijų, vaikai būdavo dažnai prievarta gabenami į Gardiną, kur steigiamos amatų mokyklos, kur veikė ir masinių, fabriko principu sudarytų pradinių mokyklų. Iš dalies tais keliais buvo žmoguje savo galimos vertės suvokimas, o sąmonė ėmė labiau rėžti esamas beteisiškumas. Neatsitiktinai istorija kalba apie Šiaulių ekonomijos sukilimą¹.

¹ Žr. Augustinas Janulaitis, *Valstiečių sukilimas XVIII amžiuje Lietuvoje*, Vilnius, 1910.

Janulaičių tėvas Motiejus Janulaitis (1823–1883), kilęs iš karališkųjų valstiečių, ne lažinių. Šeimos tradicijoje, be abejo, klaidžiojo minėtos nebebaudžiavinės laiko mintys. Jis, didelio tiems laikams žemės ploto (1 valako – apie 22 ha)¹ ūkininkas, vertėsi ne vien žemės darbu, bet dar turėjo ir malūną. Išgalėjo išleisti du sūnus į kunigus, sudėti nemažą krautį likimo nuskriaustai vyresniajai dukrai Onai (vaikystėje prarado vieną akį). Ji sužavėjo visų pirma, kad jo būsimoji žmona Agota Petkutė dar baudžiaviniais laikais nepasidavė pono užmačioms. – Tai vis saviti pozūrių ir elgesio bruožai, dvelkiantys nenuolankumu, netradiciškumu, novatoriškumu.

Savo ruožtu ir Agotos Janulaitienės giminėje būta narių, kurie nesitenkino esama padėtimi: Mamulės atsiminimuose minima teta, kuri vaišindavusi viešniais, Agotą Janulaitienę su maža dukryte Julyte, kava (!) iš puodelių su sidabriniais šaukšteliais (!). Būta motinos giminėje ir mokslą ėjusių žmonių – kunigas (tikslėnių žinių neturiu).

Visai netoli esantis miestas Šiauliai, pats besikuriantis, vienaip ar kitaip spartino socialinį-ekonominį bei kultūrinį žmonių judrumą bei komunikatyvumą. Savitai veikė ir miesto geografinė padėtis su trauka į Rygą, didelį prekybos ir latvių kultūros centrą. Pati miesto aplinka, skirtinga nei Vilniaus ir iš dalies Kauno, buvo perdėm lietuviška su palyginti neplačia atsidriekiančia iš pietryčių aplenkėjusių bajorų juosta. XIX a. pabaigoje, o ypač XX a. pradžioje spartėjantis miesto pramonės augimas įsiurbė daugiau nei kitur lietuvių valstiečių į besikuriantį darbininkų sluoksnį. Visuotinio Rusijos gyventojų surašymo duomenimis, 1897 m. Šiauliuose buvo: „žydų – 6978², lietuvių – 1404, žemaičių – 4981, rusų – 1542, lenkų – 390, vokiečių – 381, latvių – 39, baltarusių – 94, totorių – 88“³. – Visa

¹ Sesuo Verutė Alseikienė rašo, kad turėjęs apie 60 valakų – atrodo neįtikėtina! – Veronika Alseikienė, *Atsiminimai*, 1989, p. 1, Meilės Lukšienės archyvas.

² Egidijus Aleksandravičius, Antanas Kulakauskas, *Carų valdžioje. Lietuva XIX amžiuje*, Vilnius, 1996, p. 221, iš to paties 1897 m. surašymo pateikia žydų 43%.

³ Pelikšas Bugailiškis, *Gyvenimo vieškeliai*, Šiauliai, 1994, p. 167.

Pastaba: ne visai aišku, kokių pagrindu skirstomi lietuviai ir žemaičiai, ką tos sąvokos tuo metu reiškė. Iš Mykolo Biržiškos atsiminimuose aprašyto tautinio apsisprendimo aiškėtų, kad žemaičiais save laikė ir lenkų kalbą vartojantys bajorai, o lietuviu, pvz., Biržiška, pasijutęs tik 1900 m., ir tai reiškė jau naują tautiškumo sąvokos turinį, tuo metu lygų „litvomanui“ (Mykolas Biržiška, *Anuo metu*, Kaunas, 1938, p. 325).

tai kartu paėmus sudarė kiek kitokias kultūrinės orientacijos galimybes Šiauliuose nei Kaune ir Vilniuje. Akivaizdu, kad Šiauliai negalėjo rungtis su Marijampole, tačiau ir čia urbanizacijos procesas jau iš karto ėmė įgyti palankesnę nei mūsų didžiuosiuose miestuose nacionalinį atspalvį. Neatsitiktinai čia XIX–XX a. sandūroje spietėsi nemažas lietuvių inteligentų būrys.

Neatskiriamas gyvenimo kaitos veiksnys – kultūros plėtotė. Žvelgiant į XIX amžių, matyti, kad nuo pat amžiaus pradžios Šiaulių apskritis priskirtina prie pirmaujančiųjų mokyklų ir mokinių skaičiumi. Imant Lietuvą, be Užnemunės, I vieta tenka Raseinių apskrčiai, II – Telšių, III – Šiaulių¹. Tiesa, pačiuose Šiauliuose ligi bemaž XIX a. vidurio vidurinės mokyklos nebuvo, tačiau ji veikė čia pat miesto pašonėje Padubysyje (uždaryta 1834) prie bazilijonų vienuolyno. Valstiečių mokinių skaičiumi Lietuvoje ši atsiliko 1824 m. tik nuo Kalvarijos apskritinės (tais metais Kalvarijoje bajorų buvo 182, valstiečių – 172, o Padubysyje bajorų – 152, valstiečių – 45, panašiai kaip Dotnuvoje)².

Po 1831 m. sukilimo carinė valdžia Vakarų Lietuvoje (be Užnemunės) mažino mokyklų skaičių ir potvarkiais varžė valstiečių mokymąsi vidurinėse. Vis dėlto besimokančių valstiečių skaičius Šiauliuose išliko palyginti nemažas. Antai 1849 m. Šiaulių apskritinėje iš 337 mokinių 56 buvo valstiečiai (toks pat apytikriai skaičius buvo Panevėžio ir Telšių apskrityse, kai kitose jis buvo žymiai mažesnis)³. 1883–1887 m. valstiečių Šiaulių gimnazijoje mokėsi „per 30%. Ėmus taikyti 1887.VI.19 (VII.1) [...] aplinkraštį prie „kucharkinų dieti [virėjų vaikus]“, valstiečių nuošimtis ėmė mažėti, 1900 m. nusileidus ligi 22%“⁴. Tačiau lietuviai, kurių pagrindą sudarė valstiečiai (nors ir netikslu tapatinti) – jau buvo radę lengvesnius kelius pasiekti vidurinį mokslą Latvijoje. Į jų gimnazijas vykdavo ne tik šiauliškiai, bet ir iš kitų Lietuvos apskričių. Antai Liepojoje 1900 m. iš 449 mokinių – 103 lietuviai (23%), kai tų pačių latvių – 23 mokiniai. O Mintaujoje po metų iš 309 mokinių – 103 lie-

¹ Meilė Lukšienė, *Lietuvos švietimo istorijos bruožai XIX a. pirmojoje pusėje*, Kaunas, 1970, p. 468.

² *Ibid.*, p. 408.

³ *Ibid.*, p. 430.

⁴ Mykolas Biržiška, *op. cit.*, p. 160.

tuviai (33%)¹. Kiek mažesnis jų procentas buvo 1890 m., kai į Mintaujos gimnaziją atsikraustė mokytojo darbą dirbti Jonas Jablonskis: iš 406 mokinių – 134 (28%) lietuvių, o metais vėliau jų skaičius pašoko ligi 149 (33,63%). Įdomu, kad ir tais metais latvių mažiau nei lietuvių². Tai nereiškia, kad Latvijoje iš viso būtų buvęs retesnis mokyklų tinklas ar jų mažiau būtų siekę mokslo. Ne, švietimo atžvilgiu jie buvo laisvesni nei mes, o vokiečių (bajorų ir miestiečių) sluoksnis iš seno kūrė palankesnes sąlygas ir valstiečiams siekti bent jau pradžios mokslo. Mintaujos ir Liepojos vidurinių mokyklų aukštą lietuvių mokinių procentą skatino tų miestų geografinė padėtis (arti Lietuvos) ir laisvesnė nei pas mus politinė atmosfera. Carinė letena slėgė ir ten, vis dėlto latviai nepatyrė spaudos draudimo, o bendrą kultūrinį toną davė vokiška dvasininkija, ištikima carizmui, bet besijaučianti aukštesnės kultūros už rusus, iš dalies net iš aukšto žvelgianti į šiuos. Dažnai aukšto rango valdininkai Latvijoje ir Estijoje, net ir Rusijos centruose buvo iš vokiečių „baronų“. Tai nereiškė, kad jie būtų padėję priešintis rusinimui ir politinei priešpaudai, bet dažnai prasikišdavo tik kiek liberalesnis jų požiūris dėl aukštesnio išsilavinimo.

Nedideliame Latvijos Mintaujos mieste, esančiame kone Šiaulių pašonėje, kūrėsi gerokai intensyvesnis kultūrinis gyvenimas. Apie tą laiką čia veikė

36 įvairios mokyklos, 5 spaustuvės, 10 knygynų ir skaityklų. Šalia Kuršo hercogų ir vietos baronų diegtos vokiečių kultūros, Mintaujoje smarkiai kilo nacionalinė latvių kultūra. Šios dvi vietinės kultūros tarp savęs varžėsi. Carinė biurokratija, atvykusi iš Rusijos [...] jausdama [kai kuriais atžvilgiais – M. L.] carizmo interesams keliamą vokiečių pavojų [...] ėmė su jų įtaka kovoti ir toleravo, kiek tai buvo naudinga carizmui, latvių kultūrinį veikimą. Ši sudėtinga kultūrinė-politinė situacija labiausiai išryškėjo mokyklose, pirmiausia Mintaujos gimnazijoje³.

Visa ši atmosfera negalėjo neveikti ir lietuvių, atsidūrusių Latvijoje.

¹ Pelikšas Bugailiškis, op. cit., p. 83.

² Arnoldas Piročkinas, *Prie bendrinės kalbos ištakų*, Vilnius, 1977, p. 71.

³ *Ibid.*, p. 68–69.

Iš viso Latvijoje modernėjimo procesas žengė sparčiau nei Lietuvoje, antai baudžiava panaikinta vakarų ir vidurio Latvijoje dar pirmajame XIX a. ketvirtyje. 1822 m. jie jau turi pirmąjį laikraštį (*Latviešu Avizes*), o 1862–1865 m. į nacionalinį judėjimą orientuotas ėjo periodinis leidinys (*Peterburgas Avizes*) ir t.t. Vis dėlto tarp latvių ir mūsų būta ir palankios mums skirtybės. Jų bajoriškas sluoksnis orientuotas ar į rusų, ar labiausiai į vokiečių valstybines tradicijas. O mūsų – į unijinę dviejų tautų – lietuvių ir lenkų, – mažoji dalis su neaiškių kontūrų simpatijomis savarankiškos valstybės vizijai, federalinės valstybės pavidalai. Ši aplinkybė negalėjo neatsiliepti nacionaliniam judėjimui.

Šiaulių artumas Mintaujai, kaip ir Liepojai, veikė kultūrinę Šiaulių atmosferą.

Aišku, kad ir mūsų, ir latvių mąstymo kryptį, žinias vidurinėje švietimo grandyje formavo visų pirma visa carinė sistema su vyraujančiais lavinimosi profiliais, ugdymo kryptis. Vyraujantis caro laikais vidurinės mokyklos – gimnazijos – profilis klasikinis. Realinių, ypač Lietuvoje, buvo itin reta. Iš klasikinės gimnazijos filologinius pagrindus mokiniai išsinešdavo neblogus. Antai Steponas Kairys, baigęs Palangos keturklasę, pajėgė prancūzų kalbos mokyti toliau ir pats (žinoma, jei pasitaikydavo ir mokinys imlus, ir geras mokytojas!). Visa gimnazijos atmosfera, ypač socialiniai mokslai, persunkti slogaus konservatyvumo, nepakantumo kitokiai minčiai ir muštro. Mokymo metodai rėmėsi ne savarankiško mąstymo ugdymu, o dažniausiai atmintimi. Ir vis dėlto, visoje imperijoje, ypač jos vakarinėje dalyje, opozicija visokeriopam slogučiui tuo laikotarpiu stiprėjo. Ir mokyklose tai buvo ženklų. Gabesnieji mokiniai būrėsi nelegaliai, skaitė draudžiamą literatūrą ir bandė kurtis visai priešingas esamai padėčiai politines, nacionalines ir socialines ateities vizijas. Tai anksti brandino jaunimą, žadino aktyvias mąstymo ir veiksmo nuostatas. Tačiau šios jau naujoviškos žinios, keičiančios ir patį mąstymo pobūdį, buvo kaupiamos spontaniškai, retai sistemiškai ir nuosekliai. Dažnai patraukdavo skambi retorika, o ne argumentuotas svarstymas, savo ruožtu, dėstant mintis spaudoje, jos dažnai paskleidžiamos pakartotomis iš įvairių šaltinių klišėmis. Jų pilna ano meto mūsų spauda. Tačiau buvo ir antroji šio reiškinio pusė: naują turinį nešančios klišės stūmė senąsias, o tai iš dalies taip pat dinamizavo mąstymą, sudarydavo prielaidas nevienareikšmiškai kaitai mūsų visuomenėje.

Realinio profilio mokyklų, kurios Lietuvoje visai nepopuliarios, programos orientuotos į praktinę gyvenimo pusę, teikdavo siauresnių horizontų išsilavinimą, tačiau plėtė gamtamokslinį akiratį ir kartu rengė imlesniuosius moksleivius pasidomėti bei suprasti pozityvistinį žiūros kampą. Žinoma, bendras pasirėngimas buvo silpnas, nes visas dėstymas krypo daugiau į praktines žinias bei galvosėną, beveik neliečiant apibendrinto, filosofinio suvokimo ugdymo. Vis dėlto ir tokio lygio lavinimas negalėjo neturėti poveikio pasaulėvaizdžio formavimosi kryptčiai. Šiuo atveju žmogus iš mažens pratinamas akyliau stebėti realųjį, daiktiskąjį, bet savaime ir žmogiškąjį gyvenimą, daugiau pasikliauti faktais, nei kad ir žaviais, bet abejotinais išvedžiojimais. Šiandien, reliatyvizmo viešpatavimo amžiuje, tai jau abejotinos vertybės! O vis dėlto absoliučiai Lietuvoje įsivyravęs humanitarinės krypties vidurinis išsilavinimas, tiesa, praskiedžiamas medicinos, technikos, teisės aukštųjų mokyklų formuojamu mąstymu, vienaip spalvino visuomenės mentalitetą, o kitaip spalvas ryškino daugiau į realinį profilį linkę latviai¹. Šalia kitų veiksmų, ir šis momentas turbūt sudarė prielaidas tuo metu latviams blaiviau žiūrėti į realybę, sparčiau plėtotis. Kas be ko, mentalitetui turėjo reikšmės ir faktas, kad šimtmečiais protestantiškoje Latvijos dalyje visiems dvasininkams buvo privalomas universitetinis išsilavinimas. Mūsų Vaižganto anuo metu išskirtiniai, epiniai horizontai, kultūros, nacionalinio sąjūdžio, paties žmogaus analizės įžvalgos ar aiškintinos tik jo talentu, ar nėra čia ir realinio profilio mokyklos, kurioje jis mokėsi Latvijoje, poveikio dalelė?

Savo įnašą į lietuvių, ypač valstietiško kilimo inteligentų gretas dėjo ir Veiverių mokytojų seminarija Suvalkijoje, veikusi iš pradžių (1866) mokytojų kursų, 1872–1918 m. – mokytojų seminarijos vardu. Ji turėjo vidurinės mokyklos statusą, nors priimdavo iš pradinės mokyklos, o mokslai trukdavo tik 3 metus, kurių paskutiniai skiriami daugiausia praktikai². Nepaisant specializuotumo ir palyginti gerokai apkarpyto mokymo turinio, iš mokyklos išėjo nemažas būrys aktyvių lietuvių kultūros darbuotojų, ne tik kūrėjų pedagogų (Juozas Kairiūkštis, Tomas

Žilinskas, Juozas Vokietaitis, Stasys Matjošaitis-Esmaitis, Juozas Geniušas, Augustinas Jakučionis ir kt.), bet ir būsimų menininkų bei rašytojų, kaip antai: Antanas Žmuidzinavičius, Ksaveras Sakalauskas-Vanagėlis, Petras Arminas, Vincas Bacevičius (mokytojas ir kompozitorius, visos 5 muzikų šeimos tėvas), Petras Kubertavičius, Antanas Kučingis ir t.t. Beje, kaip pasakojo tėtė (Esmaitis), į seminariją priimdavo su gera muzikine klausa, o muzikos pamokos būdavo įdomios ir reiklios, – būsimasis mokytojas turėjo pramokti griežti smuiku ir turėti tam tikrų muzikos žinių. Gal tai traukė į šią mokyklą ir meninių gabumų turinčių tuo metu kaimo paauglių dalį? Joje mokėsi ir iškilūs kitų sričių žmonės (pvz., Mykolas Krupavičius, Vaclovas Sidzikauskas ir kt.). Dalis seminarijos absolventų rado būdų toliau mokytis ir pasiekti kitų, ne mokytojų, profesinių aukštumų: dalis lavinosi dirbdami mokyklose, dalis tenkinosi tuo, ką gavo seminarijoje.

Lyginant Veiverių seminariją su gimnazijomis ji, be abejo, šiuo atžvilgiu neprilygsta pastarosioms, tačiau, kita vertus, rodo gabiųjų kaimo vaikų tuo metu veržimąsi į mokslą, jei kur susidarydavo palankesnės sąlygos, kaip antai: patys Veiveriai Suvalkijoje beveik pačiame lietuviškame kaime, žemas stojimo cenzas, trumpas mokymosi laikas, reta išimtis – proga kad ir prastai mokytis lietuvių kalbos (3 savaitinės pamokos). Tačiau valdžios tikslai ir jų rezultatai šiuo atveju paradoksaliūs: mokyta paneigiant visą to meto lietuvišką spaudą, graždankos rašmenimis, o mokytojai čia pat kėlė mokinių smalsumą bei norą pažinti ir naudotis draudžiamąja; lietuvių kalbos pamokos skiriamos formaliai būsimam mokytojui jo darbui, o baigusius seminariją ligi 1905 m. skirdavo dirbti carinės Lenkijos teritorijoje! Visa tai šalia slopinamo poveikio negalėjo nežadinti ir nacionalinės sąmonės aktyvumo.

Tebeveikė tradicinė lietuvių inteligentų kalvė – dvasinės seminarijos, tačiau ypač nuo XIX a. antrosios pusės jų absolventų lyginamasis svoris tarp lietuvių inteligentijos mažėjo, o pastebimai gausėjo pasaulietinių. Keturių klasių gimnazijos cenzas rengiantis stoti į šios profesijos mokyklą vis labiau rodėsi nebepakankamas, ribojantis galimybes išaugti kiek platesnių kultūrinių akiračių žmonėms. Pajėgesnieji absolventai pildė savo spragas visuomeniniame darbe. Retos išimtys ėjo į seminariją baigę vidurinę (Maironis, Jakštas, Vaižgantas). Pasitaikydavo ir šviesuolių valstiečių tėvų (pvz., Maironio, St. Kairio, nors šis baigęs vis dėlto

¹ Arnoldas Piročkinas, op. cit., p. 71.

² Juozas Kudirka, *Lietuviškoji Veiverių mokytojų seminarija*, Kaunas–Veiveriai, 1996, p. 8, 27.

atsisakė dvasininko profesijos), kurie patys jau tada sprendė, kad dvasininkams privalus aukštasis išsilavinimas.

Be seminarijų, reikšmingą bažnytinio švietimo grandį sudarė iš Lietuvos iškelta į Petrapilį dvasinė akademija. Dalis gabiausių ir veržliausiųjų ten baigdavo paskutinę mokymosi pakopą. Joje, šalia profesinio ruošimo, buvo praveriamas langas ir į pasaulietinę humanistiką, kartu tikslingai formuojant vienos krypties pasaulėžiūrą.

Be čia suminėtu įvairių mokyklų tipų, teikiančių geriau ar blogiau sisteminių žinių, Lietuvoje, ypač Šiauliuose, daug jaunimo mokėsi eksternais, privačiai, – vadinamieji „švedai“.

Jų išsilavinimo pobūdis įvairus, kai visų dalykų moko dar patys gerai dalyko nemokėdami mokiniai, korepetitoriai ar studentai. Moko dažnai priešokiais, negalėdami daugiau laiko skirti (beje, ir pats „švedas“ pinigus ir pamokų skaičių taupo kiek įmanymas!). Prisimindama tuos savo mokslus Mamulė tik numodavo ranka – išlaikė egzaminą, ir žinios išgaruoja. Žinoma, padėdavo, pačiam besimokančiam nesuvokiant, ta didelė pozityvi nuostata kuo daugiau išmolti, suprasti. Be paties noro, veikė dar ir turimi prigimties gabumai, – juk niekas nevarydavo mokytis, o pasiryždavo tas, kas girdėjo savo viduje šaukimą eiti tuo keliu. Kas be ko, mokydavosi tuo būdu jau suaugesni paaugliai ar jaunuoliai, dažnai patys užsidirbdami ir pragyvenimui, ir mokslui, jų mąstymas buvo brandesnis, jie dėl savo patirties, dėl atsineštos įgimtos išminties kartais sugebėdavo dažnai pasiimti iš to, kas parašyta vadovėlyje, daugiau nei šalia pasodintas vaikas – ponaičiukas. Savo ruožtu mokymo fragmentiškumas, dažnai sistemos trūkumas, tiesiog jos neįsisąmoninimas šalia neigiamo poveikio galėjo dvejopai veikti: silpnesnį lenkti į svetimų minčių kartojimą, stipresnį – skatinti pačiam savarankiškai viską pasverti, pačiam ieškoti kelio į apibendrinimą. Kita vertus, „švedo“ mokymesi buvo jau pražiopsotas tinkamiausias laikas žinias įsisavinti. Be abejonės, todėl išsilavinimas būdavo skylėtas.

Nė vienam Lietuvos mieste nebuvo susidarę tokio gausaus vadinaimų „švedų“ būrio kaip Šiauliuose. Tai peraugę, neišgalintys ar dėl kurių nors kitų priežasčių (pvz., norintys peršokti klasę) nepatekę į normalią mokyklą paaugliai ir jaunuoliai, besirengiantys stoti į kurią nors vidurinės mokyklos klasę ar laikyti egzaminus eksternu. Juos mokė arba gabesni, bet neturtingų tėvų (daugiausia valstiečių) mokiniai, arba studen-

tai, dažniausiai išvaryti iš universitetų. M. Biržiška rašo apie „švedus“: „Šiauliuose šimtai jų kasmet būdavo, o 1881–1885 mokslo metais jų ten suskaitė 1000“¹. Tai buvo savotiškas kultūrinis sluoksnis, orientuotas į švietimą, į kultūrinius siekius, drauge socialiniu atžvilgiu glaudžiai susijęs su valstiečiais. Jų gausumą Šiauliuose, manau, lėmė ir šio miesto gimnazijos anuo metu populiarumas tarp Lietuvos valstiečių, ir tokių pat Latvijos mokyklų artumas: ruoštis stoti į gimnaziją ar gauti kokį nors atestatą buvo patogiau savo mieste. „Švedų“ mokytojai paprastai būdavo nepasiturintys, daugiausia valstietukai, taigi pagrindinė lietuvių nacionalinio judėjimo terpė.

Kaip „švedė“ mokėsi ir Julija Janulaitytė. Vienu tarpu pagrindinis jos mokytojas buvo iš Tartu universiteto išvarytas Jonas Biliūnas. Šitoje situacijoje jie ir susižadėjo. O su broliu Augustinu Janulaičiu Biliūnas buvo bendravęs dar Liepojoje.

„Švedai“, mokydami dažniausiai pavieniui privačiai ir, atminkim, dažniausiai gyvendami skurdžiai, turėjo mažai progų ir formų bendrauti, vargu ar galėjo susikurti savitą kultūrinį veidą ar juolab daryti kam nors kultūrinę įtaką, vis dėlto juos daugiau ar mažiau veikė bendroji moksleivių, ypač valstiečių kilmės, atmosfera. Tarp jų taip pat sklido nelegalioji lietuvių spauda, traukė ir reti slaptai rengiami spektakliai. Jie jautėsi taip pat esą moksleiviai ir nuo mokyklas lankančiųjų stengėsi nesisikurti, tačiau bendravimo viešumo įgūdžių aiškiai trūko, tai iš dalies kai kuriems atsiliepė ir vėliau, tarp jų ir Mamulei.

Sunkino valstiečių vaikams mokslą ir ta aplinkybė, kad visai nekreipta dėmesio į tokią svarbią kultūros receptijos sąlygą, kai be jokio pasiruošimo ir atsižvelgimo vaikas privalėjo pereiti į svetimą jam kalbą ir kultūrą. Iš karto reikėjo mokytis nepažįstamą dalyką negimtajai kalbai, tekstuose susidurti su interpretacija visai svetimos kultūros kontekste. Dažnai besimokančiajam ir pačios sąvokos, ir jų aiškinimas buvo tiesiog nesuprantami, aiškėjo tik vėliau, apsipratus, susipažinus. Tačiau į gimtosios, lietuvių valstiečio kultūros reikšmes naujoves ne visada pavykdavo perkelti, performuluoti, įsivaizduoti. Ir sąvoka, pateiktas reiškinys atsiduria tuo atveju už paties vaiko suvokimo ribų. Kuriasi tarsi

¹ Mykolas Biržiška, op. cit., p. 160. *Pastaba*: tokio skaičiaus tikslumu galima ir suabejoti (M. L.).

du pasauliai – vienas, gimtasis, lieka primityvokas, išreiškiamas dažnai buitinais žodžiais, neką išsiverždamas ir iš buities sąvokų turinio, o kitas formuojasi platus, galintis tenkinti ir abstraktų mąstymą svetimos kultūros kontekste, jos vaizdinių erdvėje. Toks reiškinys ypač ženklus, kur tautos rašto kultūra, turint galvoje Europą, kūrėsi su kliūtimis, pavėluotai, kaip, pvz., lietuvių atveju. Trumpą palyginti laikotarpį išgyvenome su Vidurio ir Vakarų Europa, kai rašto kultūra, bendra visam tam plotui, plėtojosi kita, lotynų, kalba nei šnekamoji. Tik mes įsijungėme į raidos tarpsnį jau pavėluotai, kai šnekamoji daugeliu atvejų taip pat buvo tapusi ir svaria rašomosios kultūros dalimi. Dėl įvairių istorinių priežasčių šioje srityje atsilikome. Ir XIX a., kai visoje Europoje tautų nacionalinė savimonė pastebimai stiprėjo visomis kryptimis (noromis nenoromis čia vėl prieš akis iškyla herderinė samprata), mes dar nebuvome pasiviję normalios sociokultūrinės sklaidos, – vėl buvo susidariusi bemaž dvikalbė rašto kultūros padėtis: lenkų raštija užpildydavo daugelį normaliai kultūros raidai trūkstamų spragų. XIX–XX a. sandūros lietuvių inteligentijoje, bent jos šviesiausioje dalyje, jau buvo aiški būtinybė turėti visų kultūros sričių raštu išdėstomas mintis gimtąja kalba. Žvelgiant į ano meto žmonių sutelktines pastangas, dažnai prašokančias realias galimybes, ir pasiektus per tokį trumpą laiką rezultatus, šiandien apima nuostaba ir drauge baimė, kad tų pastangų jau šiandien dalis visuomenės ne tik neįvertina, bet nuvertina ir net iš jų pasišaipto! Tą rodo akivaizdžiai nepagarbus požiūris į gimtosios kalbos vietą moksle ir viešajame gyvenime.

Valstiečių vaikų mokymosi aplinka buvo kur kas nepalankesnė lyginant su to meto inteligentų, daugiausia bajorų, šeimose augusiųjų, kurie per kasdieninę lenkų kalbą turėjo tiesioginius, daugiau ar mažiau atvirus sąlyčius su intensyviu kultūros pulsavimu. Kaimietukai buvo nuo savo šeimos atskirti, kartu prarasdami didžią dalį galimybių mokytis iš kaimo pasiektos išminties, meste įmesti į svetimos kultūros terpę, nemokantys kalbos. Štai tuo pat metu Vieکشniuose netoli Šiaulių augę gydytojo Antano Biržiškos (1855–1922) ir Elžbietos Biržiškienės (1858–1938), muzikos mokytojos (jau su profesija!), bajoriškoje šeimoje trys būsimieji mūsų profesoriai Vaclovas, Mykolas ir Viktoras Biržiškos. Jiems buvo ne tik atvira, bet ir sava lenkų literatūra, kai mokėsi rusiškoje Šiaulių gimnazijoje, persikėlus čia gyventi ir inteligentiškai motinai, kad

galėtų vaikus prižiūrėti ir padėti jiems mokytis. Jie galėjo naudotis ne tik mokyklos bei namų, bet dar skrajojančia po dvarus lenkų biblioteka, kaip pažymi M. Biržiška. Arba tuose pat Šiauliuose Julijono Šalkauskio šeima, taip pat bajoriška, taip pat lenkų kalbą vartojanti ir du sūnus, būsimus Lietuvos universiteto profesorius, auginanti. Įžvalgiai ir taikliai Steponas Kairys, rašydamas atsiminimus, pastebėjo, ką jis, kaimo berniukas, kaip didžiulį papildymą normaliai bręsti yra gavęs dirbdamas pas juos korepetitoriumi. „Retai simpatinga dr. J. Šalkauskio šeima mane priėmė į savo tarpą šiltai, įvedė mane, tik rupiai aptašytą kaimo vaiką, į ‚kultūringojo‘ gyvenimo sąlygas. Man tai buvo pirmoji inteligentų šeima, su kurios gyvenimo stiliumi, turiniu ir formomis gavau susipažinti“¹. Aptardamas savo brandą jis pažymi ir lenkų kalbos mokėjimo reikšmę, ir elgesio formų mokymąsi, ir geros, rinktinės bibliotekos vaidmenį, ir demokratinio gyvenimo būdo šiame socialiniame sluoksnyje pavyzdį.

Visa tai to meto bajoraitis iš naujoviškos šeimos (profesinio inteligento!) gaudavo nejučia, kasdien. Ir dažnai gimnazijoje, o kai kuriose šeimose ir aukštojoje besimokantį vaiką – paauglį – jaunuolį supo aukštesnio lygio namų kultūrinė aplinka nei mokykloje. Jis kitaip ir įsisavinavo gaunamas žinias bei mąstymo būdus, – kitos pakraipos kultūrinė percepcija! Tokios brandos ženklas – Mykolo Römerio (1880–1945) *Litwa* (lenkų k.) 1908 m. išleista, kai autoriui tebuvo 26 metai, o, be to, su antrąja knyga (*Etnografiniai ir kultūriniai santykiai Lietuvoje*, – lenkų k., 1906) nustembi ir susimąstai. Aišku, lėmė išskirtiniai gabumai, bet ir namų kultūros lygis, ir visas išsimokslinimas (1901 m. baigė Peterburge teisę, 1901–1902 m. istorijos studijas Krokuvoje, 1905 m. baigė aukštąją politikos mokyklą Paryžiuje), ir kalbų mokėjimas, ir iš vaikystės aukšto lygmens skaitymo bei mąstymo įgūdžiai. O iš kaimo kilusiam jaunimui klausytis paskaitų, ypač kai jos conceptualios, buvo sunkus ir kartais nedėkingas darbas. Taigi diplomai diplomui nelygus, nes pajėgumas priimti ir viduje perdirbti tai, ką gali duoti vidurinė ar aukštoji, anaip tol nelygus, nekalbant apie prigimtus gabumus. Kita vertus, nelygus ir darbas bei pastangos siekiant tam tikros formalios išsilavinimo kartelės. Sąlygų ir kultūrinės aplinkos neturintis vaikas, siekdamas mokytis,

¹ Steponas Kairys, *Lietuva budo*, New York, 1957, p. 83.

turi įdėti daug daugiau jėgų ir pats išgyventi daugiau vidinės kaitos ir lūžių nei jas turintysis, – pirmojo patirtis dažnai sudėtingesnė, individualesnė, nors kartais ir skaudi. – Visą gyvenimą Mamulė apmąstydamo savo išsilavinimą ir dvasinio gyvenimo erdvę, jų lygį ir vertę. Kiek ji man mažai ir suaugusiai nusiskųsdavo, kad ji jaučianti savyje daugybę spragų, kad ji nepajėgianti to ar to ligi galo perprasti. Jautė trūkstant sistemingo išsilavinimo, kurio vertę gerai suprato. Rūpinosi, kad jo nestigtų vaikams. Sūnui Sauliui vos 17 metų atsidūrus išėivijoje, kai tik po ilgos nežinios susisiekė, pirmas rūpestis buvo jį raginti, kad baigtų aukštąjį mokslą, kad semtųsi žinių ne priešokiais. Sistemingai siuntė visokią literatūrą iš Lietuvos ne tik, kad sūnus neatitrūktų nuo gimtosios kultūros, bet ir kad jo išsilavinimas neužsisklęstų siauroje profesijoje. Į pastabą iš šalies, ar jis visa tai skaitys, atsakydavo: „O gal nors pavartys ir mintis užklius“.

Amžių sandūroje vykstantys Lietuvoje procesai Šiauliuose ir jų aplinkoje turėjo kai kurių savitų bruožų dėl susiklosčiusių čia kiek kitokių nei kitur sąlygų, ir, drįsčiau sakyti, personalijų. Kaip žinome, tuo metu baigė irti baudžiavinis ūkis, paliesdamas iš pradžių bajorus ir valstiečius, vėliau patį miestą, o kartu keitėsi sociokultūrinė sklaida ir jos pobūdis. Feodalų luomas ėmė persiorientuoti į prekinį ūkį. Naujomis sąlygomis ima augti ir profesinė inteligentija, iš dalies bajorų kilmės. O „apsišvietusių klasė, inteligentija buvo realaus demokratėjimo ir luominių skirtumų lydymo žaidimas. Išsilavinimo ir talento didumas išstūmė mėlyno kraujo argumentus pirmiausia iš menininkų ir intelektualų salonų, o vėliau ir politinių grupuočių vadovybės“¹. Savo ruožtu to paties proceso antroje pusėje iš prakutusių valstiečių taip pat spartėjo inteligentijos sluoksnio augimas. Ir šitame lygmenyje pamažu mažėjo šioje sandūroje ankstesnis luominis susvetimėjimas. Atsiranda tarp šios grupės žmonių bendrų profesinių interesų, o demokratėjimas spartina kultūrų bruožų, tarp jų ir politinį, artėjimą.

Ir bajoriškos, ir valstietiškos kilmės inteligentija telkėsi mieste, atsinešdama šalia saitų su kaimu ar dvaru nemažai agrarinės kultūros

¹ Egidijus Aleksandravičius, Antanas Kulakauskas, op. cit., p. 209.

elementų. Be to, svarbus šiame procese demokratėjimas, ypač bajoriškosios inteligentijos. Šis veiksnys neišvengiamai stiprina junges tarp abiejų inteligentijos telkinių, taip pat ir su kitais sociokultūriniais sluoksniais. Tai didysis bendrasis laiko vardiklis. Jis pirmiausia vėrė duris partneriškai, abipusei sąveikai tarp bajoriškosios ir valstietiškosios subkultūrų, kartu universalumo link kito miesto kultūrinė panorama. Tarp miesto gyventojų dar itin ryškūs kultūriniai atsiribojimai nacionaliniu-kalbiniu ir socialiniu atžvilgiais. Beveik pusę gyventojų Šiaulių mieste sudaranti žydų bendruomenė gyveno užsisklendusi savo kultūros tradicijoje. Panašus buvo ir krikščioniškosios bendruomenės santykis žydų atžvilgiu. Aiški atskirumo riba jaučiama ir su carinių valdininkų tarpsluoksniu, – skyrė ne tik kalba, bet ypač politinės pozicijos ir paskirtis.

Tarp miesto senbuvių lietuvių ir lenkų kalbinis barjeras ligi XIX a. pabaigos nedaug tekliuvo. Lietuviai, dažniausiai vis pasipildantys iš kaimo žmonių, savo socialine padėtimi stovėjo žemesnėje socialinėje pakopoje ir iš tradicijos pramokdavo lenkiškai. Feodaliniams papročiams ilgai tebesilaikant ir socialinės priešybės nebuvo giliai įsisąmoninamos, o kultūrinio lygmens persvara dėl socialinio pranašumo buvo, be abejo, lenkiškai kalbančiųjų pusėje.

Visa situacija ėmė vis ryškiau keistis amžių sandūroje. Vienos tendencijos stiprėja, kitos silpnėja. Vienos priešybės iškyla į pirmąsias linijas, kitos pasitraukia. Atsiranda tarp atskirų kultūrinių grupių naujos jungtys, kitos sutrūkinėja. Taip antai formuojasi inteligentijos sluoksnis visuose socialiniuose sluoksniuose, iš kurių eina į mokslą jaunimas. Paskui gyvenime juos jungia bendras vidurinės ir aukštosios mokyklos suolas, platesnis ir universalesnis kultūrinis horizontas. Dažnai ši jungė iš dalies įveikia ar sušvelnina kitas skirtynes: socialinės kilmės, nacionalines, religines. Šios pastarosios jau nuo Šviečiamojo amžiaus dėl tvirtėjančių pasaulietinių tendencijų pastebimai silpnėjo. Tačiau čia pat dygo ir priešpriešos ar trintys tarp pasaulietinio ir religinio pasaulėvaizdžių. Tai buvo naujas laiko bruožas, kuris nuo amžių sandūros čia stiprėja, čia pamažu turbūt slūgsta.

Socialinės priešpriešos akivaizdžiai keitė savo formas. Luomų pertvaras keitė klasių sienos. XIX–XX a. sandūroje ligi pat amžiaus vidurio buvo kuriami teoriniai jų pagrindai su aiškėmis tendencijomis

pabrėžtinai kelti tarp besiformuojančių socialinių sluoksnių anaipol ne jungtis, o priešpriešas, kurios XX a. viduryje sproginėjo krauju pasrūdamos. Šiuose konfliktuose slypėjo ne tik socialiniai, bet ir politiniai, geopolitiniai prieštaravimai. Savo ruožtu tos naujos socialinių mokslų teorijos bei ideologijos kaupė savyje ir jungiamųjų pradų, peržengiančių dažnai nacionalinius ir socialinius barjerus. Taip buvo ir su įvairaus atspalvio socializmo idėjomis.

Nacionaliniai atsiribojimai praėjusiam amžiuje turbūt dar ryškesni: po ilgos kovos bei rungtynių po Pirmojo pasaulinio karo išdygo daugybė nacionalinių valstybių Europoje, o netrukus, subyrėjus kolonializmui, ir visame pasaulyje. Šis procesas rėmėsi herderiška tautos samprata ir per pasaulį žygiuojančiu asmens-individo išsilaisvinimo kvietimu. Tauta suvokiama kaip nepakartojama individualybė, turinti teisę gyventi ir savitai skleistis. – Tai etnis tautos supratimas. Tautos ir asmens kaip individualybių plėtojimasis vyko pagreičiui, viena kitą papildant. Johanas Gottfriedas Herderis buvo vienas tų protų, kuris apibendrino reiškinį. Kartu vystėsi ir demokratėjimo procesas. Tik dėl to žemvaldys tegali pripažinti, kad svariausias tautiškumo savybės glūdi liaudyje, ir atsisukti į ją kaip į tautinio-etninio prado saugotoją.

Konkrečiai Lietuvoje persvarstoma daugeliu atvejų pati tautiškumo samprata (ypač tarp bajorų): valstybės ir tautos senąja prasme sutapatinimas (LDK, vadinamas, Lietuva ir jos tauta) beveik užleidžia vietą etniniam tautos suvokimui. Tada ypač svarbi yra kalba, kaip tautą vienijanti ir jungianti žymė, ir kultūra. Tačiau čia pat ar nereikėtų atsargiau žiūrėti į patį teiginį, kad baudžiaviniais laikais ne etnis, o valstybinis tautos matas būtų buvęs vienintelis. Unijinės lenkų ir lietuvių valstybės praktika realybėje akivaizdžiai rodo, kad stipriai nacionaliniu atžvilgiu orientuota lenkų tauta ir tuo metu nuosekliai, ištvermingai konsolidavo tautą ir valstybę, ją vienydama į homogenišką darinį – bendruomenę. Blaivus požiūris į istoriją neturėtų kliudyti šiandien gerai kaimyniškai sugyventi su senu mūsų kaimynu, bet apibendrinti, kad šalia tautiškumo, suprantamo kaip pilietiškumas, neegzistavusi ir tautos, kaip savitos kultūrinės bendruomenės, nuovoka, vargu ar visai pagrįsta. Šios dvi sampratos istorijoje banguoja bene pagreičiui.

Lietuvoje, kaip ir kituose kraštuose, kultūrinio gyvenimo intensyvumas erdviškai netolygus, atitinkamai ir centrai išsidėstę netolygiai ir

gali keistis. Šiauliai šiuo atžvilgiu iškyla anoje amžių sandūroje. Besąlygiškai ilgai, ligi spaudą atgaunant, vyravusi Mažoji Lietuva savo išskirtinę vietą užleidžia naujiems centrams jau Didžiojoje Lietuvoje. Neatsitiktinai aktyvūs draudžiamosios spaudos ir kartu lietuvių nacionalinio judėjimo dalyviai, daugelis gyvenę šiapus Nemuno Prūsijai priklaususioje teritorijoje, anaipol nepasitraukė iš kovos lauko, – pavyzdžiui, Vydūnas, Martynas Jankus, Zaunių šeima (Morta – pasiaukojanti demokratinio lietuvių sparno veikėja, Dovas – priešpaskutinis tarpukario Lietuvos užsienio reikalų ministras) ir kt.

Beje, draudžiamuoju laikotarpiu ir Marijampolėje buvo savotiškas judėjimo telkinys dėl palankesnių pačios Užnemunės sąlygų. Bet spaudą atgavus pagrindinis centras ėmė sparčiai telktis natūraliai Vilniuje su savo giliomis istorinėmis tradicijomis, nors pats lietuvių gyventojų skaičius tuo metu mažas. Kaunas seniai buvo virtęs carinės Rusijos tvirtoviniu miestu. Sąlygos bet kokiam anticariniam judėjimui, taigi ir lietuvių kultūriniam gyvenimui, itin nepalankios. Antrasis toks centras, aišku, ne toks reikšmingas, dygo Šiauliuose, kultūriškai suaugusiuose su Žemaitija.

Šiauliai anuo metu yra turėję nemaža savitų bruožų. Tai yra pastebėję ir žymėję, rašę atsiminimuose žymesnieji šiauliškiai (Mykolas Biržiška, Pelikisas Bugailiškis ir kt.). Šalia objektyviųjų veiksnių (geografinė Šiaulių padėtis, pramonėjimas, palyginti gyvos liaudies švietimosi tradicijos ir kt. Be to, Šiauliai buvo tuo metu lietuviškiausias miestas¹), tuos savitumus dažnai nuspalvina pačios personalijos. Šiauliuose ir artimoje apylinkėje telkėsi gausėdamas gabių, aktyvių lietuvių inteligentų būrys. Jį sudarė ir valstietiškos, ir bajoriškos kilmės žmonės. Be čia pat prie Šiaulių gyvenusios valstiečių Janulaičių šeimos, išleidusios į mokslus penkis vaikus ir papildžiusios lietuvių inteligentijos gretas, čia nusėdo dar maždaug aušrininkų kartos asmenybės: advokatai Julijonas Šalkauskis (iš bajorų), krikdemas, išauginęs du žymius jau Nepriklausomos Lietuvos profesorius Stasį ir Kazimierą, advokatas Stasys Lukauskis, eseras, išauginęs dvi dukras visuomenininkes, netoliese Viekšniuose dirbo gydytoju, iš bajorų Antanas Biržiška (1855–1922), davęs Lietuvai tris sūnus profesorius, mokslo ir visuomenės veikėjus, mokiusius Šiauliuose. Vėliau

¹ Pranas Čepėnas, *I Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, Vilnius, 1992, p. 411.

tokių įžymių visuomenininkų Šiauliuose daugėjo (Kazys Venclauskis, Pelikšas Bugailiškis, Jackus Sondeckis-Sonda ir t.t.).

Visi čia suminėti ir nesuminėti asmenys buvo daugiau ar mažiau iškilios asmenybės. Jos spalvino visą miesto gyvenimą, gilino kultūrinę jungtis.

Iš Šiauliams artimiausių aristokratiško rango giminių minėtinos dvi: Zubovų ir Putvinskių. Pastarieji priskirtini čia su didelėmis išlygomis, nes dvarai jau Žemaitijoje. Tai ne intelektualinio elito lygmens žmonės, kaip, pvz. Mykolas Römeris, kurio giminės lizdas Rytinėje Lietuvoje ir kurio mintys, ypač mokslinėje srityje, iškyla ypač XX a. pirmojoje pusėje, jos gyvos dar ir šiandien, generuodamos naujas ar versdamos apmąstyti senąsias. Putvinskiai ir Zubovai stiprūs realistiniais, ūkiniu galvojimu, anksti ėmęsi pertvarkyti ūkius naujoviškai, skatindami ta kryptimi veikti savo aplinką, ne tik XIX a. pabaigoje, bet ir XX a. pirmojoje pusėje (Vladimiras Zubovas, jau senatvės sulaukęs, bandė pradėti eksperimentuoti net kolūkių sistemoje), aktyviai įsijungę į sparčiai besiformuojančią Lietuvoje naujo tipo visuomenę. Joje aiškiai vyravo jau nebe unijinės nacionaliniu atžvilgiu ateities vizijos su atitinkamai kitokiais socialiniais bei kultūriniais lūkesčiais.

Putvinskių įsiliejimas čia atrodo palyginti natūralus.

Vlado Putvinskio motina iš Lietuvos aristokratų Pliaterių giminės, išauginta LDK patriotizmo dvasia, o žmona Emilija Gruzdytė-Putvinskienė (1875–po 1942) – ne iš aristokratų, žemaičio bajoro Vitoldo Gruzdzio ir Motiejaus Valančiaus dukterėčios Petronėlės Beresnevičiūtės duktė, užaugusi gausioje šeimoje (8 seserys ir 4 broliai), kurioje visi vaikai gavo vidurinį ar aukštąjį išsilavinimą. Bemaž visos Gruzdytės ištekęjo už tuo metu negausių lietuvių inteligentų, padėdamos kurti lietuviškas šeimas. Postūmis veikiausiai išplaukė iš M. Valančiaus tradicijos. Sukūrę šeimą Putvinskiai suskato rimtai mokytis lietuviškai (sic!), o sulaukę vaikelio nutarė kalbėti šeimoje tik lietuviškai. Čia susidurta su mums šiandien atrodančiu paradoksu, o tuo laiku realybe: „Mūsų užsispyrimas, – rašo Putvinskienė, – mūsų tarnautojams atrodė vaikiškas ir nesuprantamas. Šeimininkė net atsisakė likti antriems metams, motyvuodama, jog nenorinti chamiškai kalbėti“¹.

¹ Emilija Putvinskienė, *Atsiminimai*, Šiauliai, 1995, p. 17.

Pertvarkydami šeimoje kalbos klausimą, keitė ir santykį su liaudimi, savo pavaldiniais: ėmė pratinti šeimyną sėsti prie bendro su ponais stalo (kaip pas valstiečius). Čia susitikta su tam tikru nenoru ir varžymusi, o ką jau kalbėti apie kaimynų – dvarininkų požiūrį. Tokia persitvarkiusi nuo ideologijos iki buities šeima plačiai atvėrė duris nelegaliajai lietuvių spaudai (su sandėliavimu), slaptiems liaudininkų, socialdemokratų susirinkimams ir suvažiavimams.

Valstybei prisikėlus, abu Putvinskiai buvo Šaulių sąjungos iniciatoriai ir kūrėjai. Pagrindinis motyvas – demokratiniai siekiai: aktyvios pilietiškos visuomenės kūrimas ir mažai valstybei, galvota, Šveicarijos pavyzdžiu, prisimenant dar unijinę valstybę, visuotinis šaukimas, t.y. visų žmonių dalyvavimas ginant tėvynę, šalia nuolat besikeičiančios kariuomenės tvaresnė valstybės apsaugos forma. Politinis atspalvis laikui slenkant ir kūrėjų, ir pačių organizacijų dešinėje, tačiau abiejų steigėjų gyvenimo būdas liko labai demokratiškas.

Zubovų kelias ir aplinkybės į lietuvių nacionalinį judėjimą kitoks, bet yra ir panašumų. Zubovai Lietuvoje – ateiviai, carinės rankos įsodinti į kraštą. Dvarai atiteko žemaičių žemėje ar jos paribyje. Aplinkui žemaičių bajorai buvo tie, kurie dar ne visi buvo praradę vietos kalbą, o LDK valstybinės tradicijos tebebuvo itin gyvos. Per vedybas Zubovai netruko suartėti su žemaičių bajorija ir ne vien lenkų, bet ir su lietuvių kultūra. Antai XIX a. antrojoje pusėje, dar prieš *Aušrą*, Zubovų šeimoje keletą metų dirbo mokytoju Laurynas Ivinskis. „Nė kiek nepameluosiu, – rašė atsiminimuose Vladimiras Zubovas, – kai pasakysiu, kad Ivinskio kambaryje, prie dėdės [Ivinskio] širdies prisiglaudęs, pirmą pirmiausia pradėjau mylėti mūsų tėvynę ir lietuviškai kalbėti“¹. O posūkiui į ankstyvąjį lietuvių nacionalinį judėjimą, be abejo, bus turėjęs įtakos jaunystėje paties Zubovo (1862–1933)² radikalus pasaulėžiūrinis apsisprendimas. Su demokratinėmis ir net radikaliomis idėjomis susipažinti buvo progos bendraujant su to meto Rusijos inteligentijos elitu,

¹ Danutė Petkevičiūtė, *Laurynas Ivinskis*, Vilnius, 1988, p. 92.

² *Pastaba*: šis Vladimiras Zubovas vadinamas tėvu; šios dienos akimis, jis proprosenelis, jo sūnus (1887–1959) profesiskai dar sekė tėvo pėdomis (dvarininkai, agronomai, sūnus net kolūkio vadovas!), bet tolesnė vyriškoji linija – architektai, menininkai (Rokas Zubovas – pianistas), visi visai jauge į lietuvių tautą.

kurio nemažą dalį sudarė jų aristokratija, o šiai buvo lengvai pasiekiamas Vakarų pasaulis bei mentalitetas, taip kontrastuojantis su carinio gyvenimo tikrove ir prievartiniu kraštutiniu konservatyvumu. Pastaroji aplinkybė sudarė dirvą formuotis ir pačioje Rusijoje kraštutiniam socialiniam radikalizmui bei utopizmui. Studijų metu Peterburge „Vladimiras Zubovas virto natūraliu tarp rusų ir lenkų ryšininku, bet savas jau tėtis tik lenkų tarpe, kartu neužmiršdamas, kad jis yra Lietuvoje gimęs ir augetis“. Jo bute (studijas pradėjo 1881) rinkdavosi vadinamoji „gmina“ (bendruomenė), socialistinės revoliucinės organizacijos nariai. Susikūrus lenkų socialistų grupei „Proletariat“ (1883), Zubovas jai priklausė (artimai bendrauta su Juozapu Pilsudskiu). Jo iniciatyva dar besimokant Šiaulių gimnazijoje susikūrė slaptas mokinių knygynėlis¹. Zubovų dvare ir gamykloje Šiaulių mieste veikė slaptosios lietuvių ir nelegalios revoliucinės spaudos persiuntimo-platinimo taškai šalia šelpiamų lietuvių slaptų mokyklų, organizacijų ar asmenų. Beje, Zubovo valdose įvairiais laikotarpiais darbo gaudavo valdžiai anaipol nepageidaujami žmonės, dažniausiai socialdemokratų, kaip antai Vincas Janavičius, inž. V. Bielskis, Antanas Povylis² (1871–1961) ir kiti. Nuo socialistinės visuomeninės minties, tiesa, vėliau Zubovas nutolo, tačiau demokratinis sparnas jam liko artimas. Iš viso dar vienas savitas Šiaulių bruožas, besitęsęs dar ir tarpukariu, – polinkis į pasaulėžiūros kairumą. Jis ypač tirpdė dar giliai įleidusį šaknis luominį atskirumą.

Be čia suminėtų amžių sandūroje atsiradusių kai kurių esminių visuomeninių bei kultūrinių tendencijų posūkio taškų, paminėtini tarsi šalutiniai, o vis dėlto reikšmingi gyvenimo santykių kaitai dar du: intensyvėjanti moters emancipacija ir besiplečiantis požiūris, kad ir vaikas – tam tikras žmogaus plėtotės tarpnis – taip pat yra atskiro dėmesio vertas. – XX a. pradžioje ateinantis amžius buvo pavadintas būsimu vaiko amžiumi.

Visiems tiems taškams būdingas individualizuotas požiūris į žmogų, nesvarbu, ar į jį žvelgiama kaip į visai nepriklausomą laisvą asmenybę, ar kaip į glaudžiai susijusią su bendruomene. Skiriasi akcentai, bet ne

esmė: siekiama sukurti kiek įmanoma palankias sąlygas individualybei ar iš vidaus, ar iš išorės. Šiuo laikotarpiu berods nusveria pastangos pirmiausia pertvarkyti socialinius santykius, o tada ir žmogus imsis laisvai plėtotis. Tačiau tuo individualizmo augimo metu stipriai formuojasi sutelktinių individualybių vaizdiniai: tauta, klasė (proletariatas). Iš dalies jie rungtyniauja tarpusavyje, dažnai reikalaujami visiškos subordinacijos tai asmens, tai bendruomenės individualizmui.

Naujieji čia suminėti ir nesuminėti vėjai valstiečius ir iš jų išėjusius inteligentus paliesdavo ne tuo pačiu laiku ir nevienodu intensyvumu. Tačiau XIX–XX a. sandūroje visokeriopa kaita spartėjo. Taip vyko ir su šios kilmės inteligentais. XIX a. pirmojoje pusėje, žinoma, buvo atvejų, kai iš vienos šeimos išsiverždavo į mokslą ne vienas, o du ar trys sūnūs (pvz., Valančių, Vienažindžių lizdai). Amžiaus pabaigoje reiškinyms masiškėja. Janulaičių šeima, davusi penkis inteligentus, dėmesį atkreipia visų pirma todėl, kad tarp jų – dvi moterys. Tai tam tikro proceso pati pradžia, nors gabių, ambicingų, į mokslą besiveržiančių mergaičių būta ir amžiaus pradžioje, ypač viduryje. Tačiau perspektyvų joms pasimokus pakilti kiek visuomenėje ar pragyventi iš to mokslo beveik kaip ir nebuvo, nors ir bandydavo išsprausti tarp vyrų dažniausiai vienu ar kitu būdu mokytojaudamos: „tapdamos ‚davatkėlėmis‘ daraktarkomis ir kitaip“¹. Kad tai buvo ne pavienis atvejis, o platesnis reiškinyms, išvalgiai yra pastebėjusi Viktorija Daujotytė nurodydama savo laiku populiarią dainą „Du broliukai kunigai, du broliukai urėdai, tik aš viena vargo diena grėbiau lankoj šienelį“.– „Tai sesers, moters balsas“, nusiskundimas, – sako autorė².

Visuomenės sanklodai kintant didėja poreikis vis įvairesnėms profesijoms. Iš Janulaičių išeina dvi moterys gydytojos: viena su aukštuoju, antroji su viduriniu išsilavinimu. – Tai modernėjančio požiūrio į moterį reiškinyms, kurio pagrindą sudaro prielaida, kad moters veikla negali būti griežtai apribota žmonos, motinos ir šeiminkės šeimoje vaidmenimis. Ši nuostata giliai ir plačiai įleidusi šaknis, tradicinė. Neatsitiktinai, išsiprausiusiai mokytis Julijai, broliai galvojo daugių daugiausia apie

¹ Steponas Kairys, op. cit., p. 158–159.

² *Knyga apie Jackų Sondeckį (Sondą), Šiaulių burmistrą, VLIK'o vadovybės narį, Lietuvos patriotą*, Šiauliai, 1993, p. 171, 177.

¹ Meilė Lukšienė, *Jungtys*, Vilnius, 2000, p. 402, 403.

² Viktorija Daujotytė, *Parašyta moterų*, Vilnius, 2002, p. 13.

siuvėjos amatą, kuris tuo metu dar tebebuvo vyrų rankose, o kaimuose ilgai atstovavo jiems žydai (žr. Mamulės atsiminimus). Neatsitiktinai Valančius dar XIX a. rašė *Palangos Juzę*, masindamas kaimo žmones imtis patiems amatų, bet tik dar ne moteris!

Ir amžių sandūroje profesinė įvairovė veriasi plačiau vyrams nei moterims.

Šalia plačiai mūsų visuomenės žinomų skaudžių konfliktų tarp besimokančiojo ir tėvų Povilo Višinskio ar Jono Biliūno šeimose, kai dėl skurdžios jaunystės be paramos iš namų abu daug žadantys jaunuoliai, susirgę to meto itin dažna liga džiova, be laiko išėjo iš gyvenimo, vis dažniau pasitaiko išmintingų ir gyvenimo kaitą suprantančių tėvų, remiančių vaikų norą baigti gimnaziją ir tik tada rinktis profesiją. Antai nuo Skiemonių, prie pat Jono Biliūno tėviškės Anykščių, Steponui Kairiui 1894 m. baigus 4 klases Palangos progimnazijoje, tėvui ir sūnui, abiem, jokių konfliktų ir įrodinėjimų, ar tuoj važiuoti į seminariją, ar tęsti mokslą, nereikėjo; „tėvas tarė: „baik gimnaziją: keturių klasių kunigas – nekoks kunigas“¹. O sūnui parsivežus iš Šiaulių brandos pažymėjimą, susidūrimas, kultūringas ir santūrus, įvyko veikiau dėl pasaulėžiūrų skirtumo negu dėl sūnaus nepaklusnumo. Tai jau kitas kultūrinis lygmuo.

Panašiai buvo mūsų kultūros istorijoje žinomo fiziko Vinco Čepinskio (1871–1947) šeimoje, gyvenusioje Šiaulių apskrities Pašvitinio² valsčiaus Dargaičių kaime. Tėvas buvo toks išprusęs žmogus, kad išrinktas Šiaulių prisiekusiųjų teismo nariu – „sūdžiumi“. Retkarčiais tekdavo pagyventi Šiauliuose. Sūnaus Vinco gabumus įvertinę tėvai išleido mokytis. Nors ir laukė, kaip įprasta to meto lietuviams valstiečiams, kunigo, bet be trukdymų leido baigti Šiaulių gimnaziją, ir tada „nemažai nusivylimo ir motinos ašarų namuose sukėlė Vinco atsisakymas studijuoti dvasinėje seminarijoje“³. Gilesnio konflikto neįvyko. Čepinskis išvažiavo studijų į Petrapilį. Pasaulėžiūros tam tikras lūžis jau buvo įvykęs dar gimnazijoje, dalyvaujant nelegaliuose moksleivių būreliuose.

¹ Steponas Kairys, op. cit., p. 71.

² Zenonas Mačionis, Jonas Čepinskis, *Profesorius Vincas Čepinskis*, Vilnius, 1942, p. 7.

³ *Ibid.*, p. 8.

Suvalkijoje, kur baudžiava buvo panaikinta dar 1807 m. ir socialinis ekonominis gyvenimas plėtojosi laisviau nei visoje Lietuvoje, ūkininkai anksčiau ėmė ir patys skirti sūnus šalia dvasininkų ir į kitas profesijas, ypač gydytojų. Antai Jonas Jablonskis (1860–1930), be konfliktų baigęs gimnaziją, išėjo į filologus. Stasys Matulaitis (1866–1956) paties tėvo nuskirtas į daktarus¹, Kazys Grinius (1866–1950) – panašiai (tėvas taip domėjosi medicina, kad, būdamas savamokslis, persirašė lenkiškai visą gydymo knygelę!)².

Žvilgtelėjus į S. Kairio nurodytą (1870–1911) Šiaulių gimnaziją baigusių būsimų lietuvių pasauliečių veikėjų skaičių (66)³, aišku, kad orientacija į kitas, ne dvasininko profesijas, pastebimai didėja. Tai jau naujų ekonominių, socialinių ir kultūrinių sąlygų, ypač po spaudos atgavimo ir pažengusio naujos visuomenės formavimosi, reiškinys.

Janulaičių šeimoje, kada jau vienas sūnus buvo išleistas į kunigus, jauniausią Augustiną dar visai mažą tėvas mirdamas pats skyrė leisti į mokslą, atrodo, nepabrėždamas kunigyستės. Tiesa, motina A. Janulaitienė svajojo sūnelį matyti panašų į Valančių, tačiau ginčų ar juo labiau konfliktų dėl jo gyvenimo kelio nekilo.

Laikai keitėsi. Ne vienas toks pokytis, liečiantis ir naująjį inteligentą, ir valstietį, savaip atsispindėjo gausioje Janulaičių šeimoje, bendruomenėje tiek ekonominėje socialinėje, tiek kultūrinėje gyvenimo srityje. Prieš telkiant dėmesį į kai kuriuos atskirus inteligentijos formavimosi momentus, ypač per Julijos Janulaitytės patirtį, pravartu turėti jos lizdo trumpai apibendrintą vaizdą, remiantis atsiminimais, tik ką ne ką juos papildant.

Janulaičiai – Matas (1823–1883) iš Malavėnų kaimo ir Agota iš Mikailaičių Petkų (1843–1908) turėjo – pasak Mamulės – 11 vaikų, kurių 2 mirė mažiukai. Matas Janulaitis mirė palikdamas: Oną – 20 metų, Kailišką – 18 m. (1865–1943/4), Juozą – 15 m. (1868–1940), Petrą – 13 m. (1870–1945), Praną – 9 m. (1874–1952), Jurgį – 7 m. (1876–1955), Augustiną – 5 m. (1878–1950), Juliją – 3 m. (1880–1978), Veroniką – 1 m. (nepilnų) (1883–1970).

¹ St. Matulaitis, *Atsiminimai*, sudarė Adolfas Sprindis, Vilnius, 1957, p. 41.

² Alfonsas Eidintas, *Kazys Grinius*, Vilnius, 1993, p. 70.

³ Steponas Kairys, op. cit., p. 100–101.

Tėvai – iš prigimties gabūs ir aktyvūs žmonės. Tėvas bus paveldėjęs dalį karališkųjų valstiečių socialinės ekonominės padėties sąlygiškai teikiamo iniciatyvumo pojūčio. Jis iš dalies jau orientuojasi į prekinis santykius: prasigyvena malūną, įsigyja palyginti nemažai žemės, sude da savo vyriausiajai dukrai tiems laikams nemažą kraitį pinigais. Mir damas sūnus maždaug palieka aprūpintus, jauniausiąjį nuskirdamas į mokslus, t.y. gyventi nebe iš žemės. Dvi mergaitės – pagrandukai, aišku, tradiciškai turėjo išeiti iš namų ištekėdamos su šiojais tokiais kraičiais, kurių tėvas nebeusakė.

Motina, netikėtai tapusi našle, dar su krūva toli gražu nesavarankiš kų vaikų, sutelkė dėmesį ne į ekonominį ūkio augimą, o pirmiausia į liku sių vaikų mokslinimą, nukreipdama ir jau ant kojų besistojančio sūnaus Juozo, tapusio kunigu, bent dalį pajamų jaunesniųjų mokslui. Bendro šei mos turto gausinimu, atrodo, nedaug tesirūpinta. Į tėviškės žemėje likusio sūnaus Petro priekaištus, kad mergaičių mokymas grynas nuostolis ūkiui, motina, taip pat ūkininko vyriausiojo sūnaus Kalikso, toleranto ir pilno išminties žmogaus, palaikoma, įtikinėjo tuo pat ekonominio pobūdžio argumentu: pagalba mergaičių mokslui (malkų ar žabų vežimas, kuklaus valgio paviržėlis, o svarbiausia, kambarys Šiauliuose, – pačiu mokslu dau giausia pasirūpindavo vikaraudamas Juozas) skaičiuotina būsimu kraičiu. Išmoka natūra ir ne vienu kartu ūkiui lengviau pakeliama.

Pati motina vis dėlto į mokslus einančio vaiko iš pradžių kitokio nei dvasininko neįsivaizdavo. Ir trečiąjį, sūnų Gustelį, leisdama galvojo apie kunigą, tik, atrodo, svajota ne apie jo pasiturintį gyvenimą, o apie jį kaip apie prilygstantį garsiam, pašlovintam vyskupui Valančiui, dėmesį traukė ir Strazdelis. Iš gimtųjų vietų pati nepakilo, iš arčiau inteligento aplinkumos nepatyrė. Mirė išėjusi iš tėviškės pas Jurgį, kurio namuose švietė dainą, grožį jaučianti martelė. – Neatsitiktinai žentas Biliūnas ga lėjo dalintis su ligota Janulaitiene kai kuriais savo dvasinio pasaulio rū pesčiais! Joje rado atgarsio ne tik šie, su jos vidumi susiję dalykai, bet ir visai nepažįstami, net atrodantys priešiški, kai jaunėlių sūnų keikė kuni gas iš sakyklos, o caro valdžia sodino į kalėjimą ar gaudė. Sunku tiksliai nusakyti, kaip atrodė jai tos naujovės, tačiau berods stengėsi perprasti, o ne smerkti. – Tai savotiškas atdarumas naujovėms.

Tėvo modernėjančią žemės darbo – profesijos sampratą iš trijų liku sių ūkininkauti sūnų turbūt kūrybiškiausiai perėmė vyriausias – Kalik-

sas. Jau nepriklausomybę atgavus jis susitvarkė pieno gamybą, pavyzdinį ūkį pasididino iki 100 ha žemės. Visa tai daryta nuosaikiai, tradicijų ne laužant, miesčioniškumo nesivaikant. Visus vaikus leido mokytis, tik šio je srityje didelio veržlumo nebūta: 3 mergaitės mokslą gavo, o berniukai pasimokę liko prie žemės. Ir čia būta visiškos darnos ir susiklausymo.

Apie kuri nors profesinį modernėjimą tik išėjusių į mokslus sunku ką pasakyti, nebent apie du brolius dvasininkus. Pirmasis, nuėjęs į šią profesiją, iš įprastos tuo metu valstiečių šeimose tradicijos tuo pat ke liu eiti pasiryžusį jaunesnįjį Praną atkalbinėjo. Matyt, greitai pastebėjo apsirikęs. Dar seminarijoje pažadinta, o paskui šeimoje sustiprėjusi vi suomeninė ugnelė pamažu išblėso. Grynai konfesiniame darbe, atrodo, pasitenkinimo nerado. Kunigystę mesti anaip tol turbūt ir minties tokios nekilo, tačiau nepajėgė užsipildyti kuo nors kūrybišku atsiradusios tuš tumos. O turėta savyje gerų užuomazgų.

Kas kita Pranas. Ir brolio atkalbinėjamas stojo į seminariją. Toliau šioje srityje, atrodo, nebandė mokytis, tačiau visą gyvenimą atidavė iš širdies bažnyčiai, rasdamas pasitenkinimo grynai konfesinėje srityje ir visuomeniniame darbe, glaudžiai iš pagrindų siedamas jį su savo pro fesija: pastatė palyginti naujovišką tuo metu po Pirmojo pasaulinio karo Betygalos bažnyčią, pasikviesdamas žinomą meno pasaulyje Vladimirą Dubeneckį, iškilo bažnytinėje hierarchijoje, pagaliau mirė sovietiniame kalėjime už savo principines politines nuostatas. Visas savo galias kreipė derindamas su profesija.

Stipriausias intelekto atžvilgiu iš išėjusių į mokslus Janulaičių vyrų buvo Augustinas, bet ir gyvenimo kelias vingiuotesnis už brolių, nes ir norai, siekimai daug įvairiapusiškesni. Pasiiekta daug, – tą rodo išleista ir bibliografija¹ su 665 pozicijomis.

Išleistas mokyti pakankamai anksti be jokių kliūčių ir jo paties pa stangų, karšto būdo, smalsaus proto, racionalus veiksmo, bet ne į praktiš kąsias sritis, žmogus profesijos atžvilgiu ne aiškiai apsisprendęs. Mokslas sekėsi, tačiau platūs interesai bei norai, anksti prabudęs visuomenišku mas, o dar ir karštakošiškumas kūrė jam, dar moksleiviui, painias situa cijas. 1893 m. išvartytas iš Šiaulių gimnazijos, baigęs Rygoje, įstoja į Mask vos universitetą studijuoti teisės ir netrukus vėl pašalinamas. Tuoj po to

¹ Augustinas Janulaitis (1878–1950): Bibliografija, Vilnius, 1972.

vėl suimamas, bet pabėgęs tiesiogine prasme iš žandarų rankų, studijas tęsia Berne 1903–1905 m. Nutraukęs jas dėl visuomeninio darbo vos 1907 m. baigia teisę Maskvoje. Taip pat ir vėliau kalėjo: 1900–1901 m. Latvijos teritorijoje, 1906 m. Vilniuje, 1916–1917 m. vokiečių belaisvių stovykloje, 1919 m. trumpai bolševikų Vilniuje. – Politinis veikėjas (LSDP narys), žurnalistas, advokatas, pagaliau mokslininkas – Lietuvos teisės ir valstybės istorikas, paskelbęs daug mokslinių tyrinėjimų, profesorius, akademikas.

Iš visuomeninių bei politinių poreikių ligi nepriklausomybę atgauvant išplaukė dar ir Augustino Janulaičio veikla ir meninėje srityje: slapųjų spektaklių organizavimas, grožinės literatūros vertimai (nors čia ir aiškus įgimtų gabumų trūkumas). Tie patys visuomeniniai-politiniai reikalai pastūmėjo, šalia kitų aplinkybių, ir į mokslinį darbą. Pirmųjų nors ir nedidelių reikšmingų studijų temos pasirinktos iš Lietuvos socialinio ir nacionalinio pasipriešinimo istorijos, kaip vienas iš bendro to meto kairiojo sparno politinės kovos būdų. Parašytos su rimta archyvinės medžiagos argumentacija, conceptualiai, nenužengiant į populiarų agitaciją ir kartu nepaskęstant faktografijoje. Tas buvo mūsų mokslo padangėje šviežiena, atitinkanti to meto istorijos mokslo aukštus standartus. Neatsitiktinai šios studijos buvo plačiai naudojamos lenkų jau subrendusioje istoriografijoje, ypač apie Šiaulių ekonomiją.

Po audringos, pilnos konfliktų politinės kovos laikotarpio aprimti ir kauptis palyginti lėtam, kruopščiam moksliniam darbui turbūt bus padėjusi Vilniaus aplinka, kurioje jis atsidūrė. – Tai dviejų žymių asmenybių, nepriklausomų demokratų iš esmės, Tomo Vrublevskio ir Mykolo Rōmerio, plačiu mastu, mąsliai sprendusių prieš pat Pirmąjį pasaulinį karą Lietuvos valstybės ateities klausimą, draugė. Matyti, ir šiems dviem Augustinas atrodė perspektyvus svarstymų dalyvis. Tas šiltas intelektualinis bendravimas, Vrublevskiui mirus, tarp likusių dviejų tebesitęsė ir pokario metais Lietuvos valstybei atsikūrus. Beje, čia įsiterpia dar vienas darbas, tarsi atgarsis į prieškario apmąstymus, atliktas, kada A. Janulaitį vokiečiai uždarė į belaisvių stovyklą, nors šis niekada rusų kariuomenėje netarnavo. – Tai žymaus kairiojo sparno mokslininko Liudviko Gumplovičiaus veikalas *Sociologijos pagrindai*¹,

¹ Žr. kiek konkrečiau skyriuje „Valstybėje“, poskyryje „Vizijos“.

kuris, nei tuoj pat išverstas, nei vėliau išleistas lietuvių moksliniame gyvenime, nei kairėje, nei dešinėje nerado vietos.

Pasukęs į mokslo sritį A. Janulaitis dar ilgai dirbo teisininko darbą. Ilgainiui pirmąją vietą užėmė mokslas, bet visą laiką teberūpėjo Lietuvos valstybės, t.y. politiniai, klausimai. Juk ir mirties metais kabėjo virš galvos LTSR valdžios nuosprendis suimti!

To meto lietuvių inteligentams kunigo ir teisininko profesijos įprastos. O dvi iš valstiečių gydytojos moterys, ypač su aukštuoju išsilavinimu, retokas reiškinys ne tik Lietuvos mastu. Amžių sandūroje Europoje ne visi universitetai moteris priimdavo! Studijų metu bemaž visur Janulaičių jaunėlė Verutė turėjo jaustis „balta varna“. Tam reikėjo ryžto ir gabumų, o jų nestigo. Pati mokymosi pradžia Šiauliuose su vyresniąja sesute.

Pirmus metus abi buvo išleistos į Šiaulius, apgyvendintos nekūrentame kambarėlyje pas pažįstamą moterėlę. Julė, už savo uždirtus 15 rb pasisamdžiusi mokytoją, mokėsi rusiškai skaityti, rašyti bei kalbėti ir aritmetikos. Parėjusi savo mokslą perduodavo jaunesniajai, ir taip abidvi paauglės kopė aukštyn. Kitą žiemą mokslai tęsėsi panašiai, bet jau atsirado moralinės ir šiek tiek materialinės paramos iš brolio kunigo. Toliau mokslo keliai išsiskyrė, o seserų meilė liko visam gyvenimui.

Jauniausioji, Verutė, brolio Augustino, kuris buvo išvarytas už anticarinę veiklą iš trečio Maskvos universiteto kurso, padedama, įstojo į II gimnazijos klasę Šiauliuose. Dėl draudžiamos spaudos visai dar vaikas baigusi III klasę buvo išvaryta iš Šiaulių gimnazijos. 8 mėn. eksternu pasimokiusi įstojo į VI Mintaujos gimnazijos klasę. Kokia turėjo būti paauglės mergaitės valia ir gabumai tokį šuolį įveikti svetima, vos tik apgraibomis pramokta kalba (rusų)! Mintaujoje buvo palyginti daug lietuvių moksleivių ir gyvas visuomeninis gyvenimas. Metus išgyveno pačiame jo centre Didžiulienės-Žmonos laikomame vadinamame butebendrabytyje. 18 metų baigusi gimnaziją (reikia nepamiršti, kad tik 11-os iš viso rimtai pradėjo mokyti!), Verutė brolio kunigo Juozo paremta išvyksta medicinos studijų į Berną Šveicarijoje, kur teisę studijavo brolis Augustinas. Iškalėjęs 1900–1901 m. Liepojoje ir Vapšutėje jis buvo 3 metams nuteistas į Rytų Sibirą, bet pakeliui į kalėjimą laimingai ištrūko ir pabėgo į užsienį. Ten organizavo ir redagavo *Darbo balsą*, o atliekamui (!) laiku mokėsi.

Metus pastudijavusi Berne, semestrą Vienoje, Verutė perėjo 1905 m. į Berlyno universitetą, prieš tai per 8 mėn. išlaikiusi Rusijoje lotynų kalbą iš gimnazijos kurso. 1908 m. baigė akių ligų specialybę ir apsigynė daktarą, sugebėdama derinti studijas su eksperimentiniais moksliniais tyrimais. Beje, kai atvyko į Berlyną, tada iš 400 medikų studentų vos 4 buvo moterys¹. Galima įsivaizduoti, kaip visoms reikėjo jaustis, ypač V. Janulaitytei: ne vokiečių, neturtingos, o dar žemos kilmės, kas tuo metu buvo svarbu. Verutei šovė į galvą kartkartėm prisidėti prie savo keistai skambančios pavardės vokišką prielinksni „von“, žymintį kilmingumą, bajoriškumą. Juokėsi, kad tai ne kartą keitė kitų elgesį ir požiūrį. Gabi, mokslinių polinkių turinti studentė baigė aukštąją ne eiliniu diplomu, o medicinos daktaro laipsniu. Užsienio diplomai Rusijoje negaliojo. Lėšų ir laiko nebuvo, todėl nutarė nostrifikuoti tik paprastąjį diplomą atsisakydama laipsnio. Parvažiavusi Verutė perlaikė egzaminus iš naujo rusų kalba Charkove. Susitvarkiusi dar nesijautė galinti savarankiškai pradėti dirbti okuliste, todėl kiek praktikavosi Dorpate (Tartu), kur tais laikais studijavo nemaža lietuvių (ten užsimezgė ryšiai su jos būsimuoju Danieľiumi Alseika, bebaigiančiu mediciną). Iš ten gavo laikinai padirbėti kaip okulistė skrajojančiame gydytojų būryje, besikilnojančiame po Rusijos kaimus. Kaip rašo V. Janulaitytė-Alseikienė: „dirbome nuo ryto ligi vakaro, kas dieną po keliolika operacijų, didelė ambulatorija, suvažiuodavo gydytojai pasitobulinti...“². Padirbėjusi ir kiek užsidirbusi dar tobulinosi Peterburge klinikose prie universiteto. Pagaliau ryžosi savarankiškai praktikai. Reikėjo lėšų instrumentams ir būstui. „Laikraščiuose sužinojau, – rašo ji, – kad reikalinga gydytoja į dėmėtosios šiltinės epidemiją, Tulos gubernija, selo [kaimas] Černiajevka. Nuvykau į Sveikatos ministeriją, gavau paskyrimą ir 300 rb atlyginimo [tuo metu didelis] į mėnesį. Ministerijoje stebėjosi, kad tokia jauna ir taip rizikuojanti savo gyvybe. [...] Laimė buvo mano pusėje: tifo epidemija ėjo prie galo“³. Pagaliau įsigijusi instrumentus Berlyne ir atsisakiusi savo profesoriaus-globėjo pasiūlymo likti pas jį asistente, Verutė 1910 m. pradėjo savo profesinį darbą, apsigyvenusi Lietuvoje, Ukmergėje. Netruko susikurti ir dviejų

¹ D-rė Veronika Alseikienė, *Atsiminimai*, 1969, p. 14,15; 20–28 (rankraštis, Meilės Lukšienės archyvas, bene penktas variantas).

² *Ibid.*, p. 31, 32.

³ *Ibid.*, p. 32, 33.

gydytojų šeima. Pagrindinis atsisakymo motyvas: įsipareigojimas likti savo krašte ir dirbti jam. Apie tai ji pati atsiminimuose rašo be patoso kaip apie savaime suprantamą dalyką.

Toliau nenustodama dirbo profesinį darbą individualiai ar ligoninėse, poliklinikose: karo metu trumpai Voroneže lietuvių pabėgėlių visuomenėje, Minske – daugiausia karo ligoninėse (vadovavo vienam akių ligų skyriui) ir tarp lietuvių pabėgėlių. O karui besibaigiant sugebėjo daugiausia savo iniciatyva su vyru D. Alseika ir kitais pargabenti keliolika vagonų ligoninės inventoriaus lietuvių ligoninei steigti Vilniuje. Joje dirbdama, dažnai finansiškai iš savo didelės privačios praktikos ją paremdama, V. Alseikienė gyvena okupuotame Vilniaus krašte, dalyvauja dar visuomeniniame darbe. 1932 m. persikelia į Kauną.

Moksliniam interesams prasiskleisti nebuvo aplinkos. Privačia praktika besiverčiantys gydytojai tuo metu profesinio darbo srityje beveik nebendravo, nes tik pamažu formavosi ir lietuvių tos rūšies žmonių sluoksniai. Juolab tai ženkle Vilniuje, kur, pvz., lietuvių okulistų ilgą laiką tebuvo viena V. Alseikienė. Nacionalinės skiriamosios sienos tarp žmonių buvo itin aukštos, beveik neįveikiamos, jokių ryšių su lenkų visuomene nesimezgė. Persikėlusiai į Kauną dirbti atsirado kitokios užtvartos ir visai įsilieti į visuomenę nepavyko, nors siekimas tobulėti savo specialybėje, sekti naujoves niekada neišblėso.

Iš visa ko atrodo, kad Ta moteris, baltoji varna, nors ir nedaug tegalėjo rinktis ir pasirinkti profesiją (daugiausia lėmė, kad gydytojo profesija gali duoti pragyvenimą ir suteikti galimybę likti savo krašte), vis dėlto visiškai pritapo ir sutapo su mediko darbu. Dar mažiau net ir pagalvoti rinktis profesiją leido visos vyresniosios sesers Julijos mokymosi sąlygos. Jokių perspektyvų kiek pratęsti bendrąjį lavinimą nebuvo.

Reikėjo skubiai griebtis kurio nors amato. O čia pat Šiauliuose pradėjo veikti žydų tautybės dantų technikos specialisto kursai, kuriuos lankė daugiausia jų tautiečiai. Julija buvo vienintelė valstiečių dukra, be jos, dar pora ne žydų miestiečių. Visiškai nesėdėjusi mokyklos suole tarp bendraamžių, atsidūrusi tarp svetimų papročių jaunimo, Julija turėjo jaustis itin vieniša, bet vidinio ryžto netrūko. Čia nebeminėsime jos profesinio kelio, kuris pakankamai nušviestas spausdinamame prieduose rašte Lietuvos etnografiniam muziejui apie kabineto istoriją. Reikia tik pastebėti, kad nors pasirinkimo, ką dirbti, kaip ir nebūta, bet

specializuotasi, anaip tol nesibodėta tobulinti specialybės žinias, rasti nemaža pasitenkinimo gerai atliekant darbą. Vis dėlto labiausiai vertinta galimybė pažinti žmogų, jo atsiskleidimo atvejai gyvenime ir mene, mąstyta apie žmogaus santykį su savim pačiu.

Šiuo žiūros kampu ji kiek išsiskyrė iš kitų šeimos narių. Artimiausia buvo, atrodo, savo psichine sankloda su motina. Tiesa, broliams dvasininkams pati profesija įpareigojo rūpintis žmogaus vidaus branda, bet tai buvo daroma tarsi iš viršaus, laikantis tūkstantmečiais nustatytų normų. Naujieji besiveržiantys santykio su savim keliai, jų ieškojimas dar mažai tebuvo prasisakę. Tvirtinti negaliu, mano ir jų amžiaus ir patirties atstumai negalėjo sudaryti tam realių situacijų.

Natūralu, visuomeniškai bei kultūriniai pokyčiai, problematikos įvairovė visų pirma griebė naująją inteligentiją. Kaimas ėjo iš paskos. Ūkininkais likę Janulaičiai anaip tol savo aktyvumu šiose srityse nepirmavo. Pašonėje esantis Šiaulių miestas, tiesiog įsiurbiantis aplinkinius vienkiemius, iš esmės gyvenimo būdo nekeitė. Kiek žinau, nei Šiaulių sąjunga, nei, pvz., „Kultūros“ būreliai likusiųjų ant žemės neįtraukė į savo darbą. Išėję į mokslus šeimos nariai tarsi su savim išsinešė ir susikaupusios kultūrinės energijos dalį. Tai ne nuosmukis, o aprimimas, kol jos vėl susikaups. Tiesa, kartais tos atsargos tokios, kad ir išmetama jų į išorę, bet lieka vėl tuoj pat naujam sprogiui.

Tokie gyvi Mamulės vaikystės etnografiniai išgyvenimai nyko ir nebeatsigavo net ir tada, kai jie pradėti gaivinti kone iš viršaus. – Miestietiška gyvensena pamažu įsigali, nors, pvz., dėdės Kalikso šeimoje tas procesas itin lėtas.

Palyginti ilgai tvirtai laikėsi šeimos bendruomenės jungtys. Tuo ypač rūpinosi jauniausias iš brolių Augustinas istorikas¹ ir Betygalos klebonas kunigas Pranas. Laikyta bendravimo tradicija... Daryta čia vienur, čia kitur šeimos sąskrydžiai. Sovietmetis tas tradicijas prigesino, nors Kaune gyvenantys reguliariai rinkdavosi pas Augustiną, o jam mirus – pas Verutę. Tai buvo tam tikri moralinio pasistiprinimo, atsparumo palaikymo būdai. Jau čia dalyvavo ne tik antroji, bet ir besistiebianči trečioji karta. Šalia buitinių temų sunkiais sovietmečio laikais vyravo vis dėlto nuolatinis rūpestis tauta.

¹ Tuos giminės subuvimus Bronys Raila yra pavadinęs Janulaičių klubu, kurį šmaikščiai, kiek padailindamas yra aprašęs str. „Janulaičių klubas“ *Varpuose*, 1994 m., p. 78–87.

Pasaulėvaizdžio kūrimasis

Pasaulėvaizdis, be abejo, platesnė sąvoka nei pasaulėžiūra. Jos abi dažnai susipina, bet nebūtinai sutampa. Jau kiek pažvelgus į mūsų naujosios inteligentijos mokymąsi – mokyklų pobūdį ir sąlygas, – savaime aišku, kad turėjo smarkiai keistis kaime brandintas pasaulėvaizdis, požiūriai ir vertinimai. Keitėsi visa kultūrinė aplinka. Vieni pokyčiai buvo daugmaž bendri visai Europai, skyrėsi tik plėtros lygmenimis, kiti specifiski mums, tikriau, kraštams, kuriuose intensyviai formavosi nacionalinės inteligentijos sluoksnis daugiausia iš valstiečių, iš socialinių apačių. Paprastai taip vyko tuo atveju, kai aukštesnysis socialinis sluoksnis buvo perėmęs dažniausiai kaimyninės tautos kalbą ir iš dalies kultūrą.

Susivokti pasaulėvaizdžio kaitos procesuose – itin platus ir sudėtingas klausimas, reikalaujantis ilgai kaupti įvairialypę medžiagą ir reikiama ją išanalizuoti. Viso to turime daug kur tik pradžių. Čia tenkinsimės tik vienu kitu svariu inteligentijos pasaulėvaizdžio formuotės momentu: pasaulėjimu ir nacionalumu.

Pasaulėjimas

Europoje nuo Naujųjų laikų gilėjo pasaulėjimo procesas. Jis vyko valstybės, asmens ir iš viso mąstymo kryptimis: valstybės atsiskyrimu nuo Bažnyčios, žmogaus sąžinės laisvės ir mąstymo laisvės (pirmiausia moksle) reikalavimu. Pastarasis jau seniai perėjo nuo vadavimosi iš bažnytinio saistymo prie laisvinimosi nuo bet kurių varžtų (kaip šiandien tesireiškiantis absoliutus reliatyvizmas!). Lietuvoje tuo metu būtent didžiąją visuomenės dalį, ypač socialines apačias, pasaulėjimas buvo mažai palietęs, kai kitur buvo pasiektas tuo atžvilgiu pusiausvyros būvis. Pas mus susidurta kartais su skaudžiais lūžiais.

Iš kaimo pirkios išeinančiam mokytiis vaikui keitėsi visa įprastinė aplinka, ypač dvasinė. Laukė svetimi namai, dažniausiai be šilumos ir šeimai būdingos globos, svetima kalba, svetima daugeliu atžvilgių kultūra nuo papročių ligi mąstymo. Reikėjo mokytiis ne tik pamoką, bet ir suprasti naująją aplinkos pasaulį, jį pasverti, įvertinti, pačiam sužinoti atsakymus į daugybę klausimų, kylančių iš susidūrimų su naujomis gyvenimo sritimis, požiūriais, idėjomis. Kaimo kultūrinė kaita sruveno palyginti lėtai. Besimokantysis pakliūdavo ne tik į skirtingą materialinę

ir kultūrinę aplinką, bet ir jos žymiai spartesnį kaitos tempą. Kartu ir pats buvo verčiamas daugiau ar mažiau savarankiškai keistis ar sutikdamas su tuo, kas siūloma ar siūlosi, ar atmesdamas, ar performuodamas, ar pats susidarydamas savąjį požiūrį ar elgesio būdą. – Tai daug vidinių jėgų ir kūrybos reikalaujantis darbas. Žinoma, ne visi tą pajėgdavo įveikti, nemaža dalis ėmėsi kartoti vienokią ar kitokią iš šalies giliau įstrigusią minties kryptį, tik kūrybiškieji sugebėjo daugiau ar mažiau įnešti į besikuriantį pasaulėvaizdį savitų elementų. Bajorų, ypač aristokratų, šeimose, kurioms iš mažens buvo atviras kelias į europinės kultūros aukštumas, savaime ir informacija apie pasaulėvaizdžių įvairovę dabartyje ir istorijos būvyje lengvai pasiekama. Augančiajam buvo žymiai palankesnės sąlygos įveikti kaitos sunkumus nei vidutiniam, o juo labiau smulkiajam bajorui, nekalbant apie valstiečius.

Plačiai kalbėtą situaciją randame paliudytą Mykolo Römerio autobiografijoje. Jis ir veikale *Lietuva*, ir autobiografijoje, nagrinėdamas savo kelią į apsisprendimą naujoviškai dirbti Lietuvai, pabrėžia, kad tai sutampa su jo apsisprendimu demokratiškai pasaulėžiūrai, kuri jaunystėje buvo artima socializmui. Tas požiūris susijęs ir su naujomis pažiuromis į tradicinę religiją. Jauno M. Römerio brandos kryptis neatitiko tėvo mąstymo, tačiau, skirtingai nuo valstiečio šeimos, čia veikė gilios istorijos tradicijos, be to, supo moksliniai pagrindai, kur jaunuolis galėjo rasti ir rado atspirties taškus kuriantis pasaulėžiūrai. M. Römeris autobiografijoje rašo:

Mano tėvai – ypač tėvas – toli gražu nepritarė mano bendroms idėjoms. Mano tėvas buvo griežtai konservatyvus nusistatymo, griežtai tikęs katalikas, lenkas be jokių svyravimų Lietuvos pusėn, nors ne priešas Lietuvai! Jis nekentė rusų ir Rusijos, buvo šalininkas politinių reformų, bet neinančių toliau konstitucinės monarchijos, socialiniame sutvarkyme jis laikėsi luominės aristokratinės tvarkos, paremtos turto, giminės ir tradicinės socialinės hierarchijos autoritetu...

...Mano motina buvo jautresnė ir daug aukštesnės inteligentijos, daug platesnių požiūrų už tėvą. Tai buvo didelio proto ir karštos širdies moteris. Ji daug skaitė ir net palinkusi į laisvamanybę. Kitokiomis gyvenimo sąlygomis ir kitokiame socialiniame tarpe ji gal būtų

toli nužengusi nuo požiūrų, viešpatavusių mūsų giminės tarpe. Tėvas visuomet ją laikydavo įtartina tikybos atžvilgiu, eretike. Nors kaip tik mano tėvo, o ne motinos giminėje buvo laisvamanybės tradicijos (mano tėvo senelis, Mykolas Römeris, Vilniaus miesto prezidentas 1812 m. ir Vilniaus gubernijos bajorvedis apie 1817 m., Rusų valdžios ištremtas už pasiūlymą panaikinti valstiečių baudžiamąją Lietuvoje, miręs 1852 m., buvo masonas, vienos Vilniaus masonų ložės pirminkas XIX amžiaus pradžioje), bet tėvas daug labiau už motiną buvo bent kokiais [naujai] minčiais svetimas¹.

Retam iš valstiečių būsimam inteligentui pasitaikydavo jau šeimoje susidurti su įvairiomis pažiuromis, nebent ir čia, kaimo aplinkoje, jam padėjo nesugniužti nuo svyravimų katras iš tėvų, dažniausiai motina, pavyzdžiu gali būti ir Agota Janulaitienė, kuri, palaikydama savo instinktyviu motinišku supratimu ir iš čia kylančiu nuolaidumu vaiką, padėjo jam atsilaikyti savo pasirinktame kelyje. Tačiau socialinėje kultūros sklaidoje, šalia susidūrimų, nemaža situacijų, kada tėvai, išleisdami vaiką į naują, aukštesnę socialinę pakopą, žiūri su patikliu nerimu ir nusizeminimu idealizuodami būsimą vaiko gyvenimą (ir kartais nebūtinai pelnytai!). Atsiminimuose nemaža atvejų, kai mama ima kurti santykį su vaiku jau kaip su būsimu kunigu ar daktaru, pabrėždama nuolankų atokumą. Žiūrint mūsų dienų žvilgsniu, dažnai stebina ir anų paauglių santūrumas, orumas, neleidžiantis pažeisti įprastų elgesio formų – dar tvirtos patriarchalinės šeimos santykių normų – ir taip išlaikyti pagarbą senajai kartai. Žinoma, taip piešia pati jaunoji karta. Senosios, valstiečių tėvų, kartos užrašų, ką jie jautė ir galvojo, susidūrę su jaunosios kartos besikeičiančia laikysena, neturime. Šia kryptimi nė nebandyta tyrinėti. – Tai mūsų etnografijos ir socialinės psichologijos vienpusiškumo reiškinys. Dirvonuoja ir kultūros bei kultūrų recepcijos – gavybos, ėmųbos ir davybos – sritis. Apie kultūrinę įtaką, poveikius kalbama daug, bet kaip tas procesas vyksta asmens – vaiko, suaugusio, – socialinių grupių (ligi tautos) lygmenimis analizės mažoka.

Naujosios lietuvių inteligentijos formavimesi vyko ne vien eilinė dvejų kartų – senosios ir jaunosios – kaita, kartu keitėsi ir kultūros

¹ Mykolas Römeris, *Autobiografija*, parengė Mindaugas Maksimaitis iš *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, 13, Vilnius, 1996, p. 200. *Pastaba*: rašyba netaisyta.

lygmenys, ir jos pobūdis. Kitoks klostėsi santykis, pvz., bajoriškos kilmės inteligentijos atveju, kaip antai Biržiškų ar Šalkauskių šeimose. Senasis Julijonas Šalkauskis, pats išlaikydamas nuosaikų konservatyvumą, sekė to meto visuomenės modernėjimą ir sugebėjo laisvai, atvirai bendrauti su aplinkos radikaliausiais bendraamžiais lietuvių inteligentais (Stanislovu Lukauskiu). Turbūt šis atvirumas ir tolerancija bus padėjusios išugdyti tėvo pažiūroms artimus du sūnus, einančius koja kojon su laiku. O antai Steponas Kairys, dar paauglys, savo vidinės krizės metu kaip tik gyveno pas Šalkauskius. Prisiminęs tą laiką, jis džiaugiasi, kad galėjo ir pasiskaityti, ir pasikalbėti – šeiminių kultūros lygmuo neleido varžyti bręstančios asmenybės, laužyti jo dar gležnų, besiformuojančių, bet skirtingų nuo Šalkauskių įsitikinimų. Be abejo, tokių šeimų nebuvo daug. Rōmerių ir Šalkauskių šeimose kartų santykiai klostėsi kitaip, bet ir pirmojoje jaunajai buvo teikiamos sąlygos ieškoti ir rinktis.

Visai kitos vaiko brandos galimybės tokiu atveju valstiečių šeimose, ypač tam tikrą laikotarpį Lietuvoje, kada buvo dar įsigalėjęs vienintelis valstietuko kelias iš įprastinio socialinio sluoksnio į aukštesnį per dvasininko profesiją. Atsisakyti to kelio buvo lygu laužyti visuotinai įsigalėjusią tradiciją ir užsikrauti ūkiui papildomą materialinę naštą leidžiant toliau mokytis, nes, baigus keturias gimnazijos klases, mokslas dvasinėje seminarijoje su visu išlaikymu buvo nemokamas, tai buvo lygu ir sužlugdyti viltis susilaukti iš kunigėlio ne tik garbės, bet ir gražinamos skolos už įdėtus į mokslą pinigus.

Tokia dažnai piešiama grynai materialiniais, savanaudiškais argumentais grindžiama senosios kartos nuostata laukiant vaiko–dvasininko. Be abejo, plačiai paplitę ir tokie motyvai. Tačiau garbės sampratoje glūdėjo ne vien tuščia garbėtroška, bet ir noras pratęsti dvasinį bendravimą įprastinėje, žinomoje, bet dar pakylėtoje erdvėje. Slypėjo gal ir aiškiai neformuluojamas siekis įžengti į aukštesnį kultūrinį lygmenį, kuriuo, kaip tikėta, gyveno kunigo aplinka, o ji dažniausiai formavosi čia pat kaime, ne nežinomame mieste. Ir tai negalima priskirti tik savanaudiškiems, materialiniams motyvams, pagaliau ir šie savaip prisideda prie bendrosios kultūrinės kaitos tėkmės, kurią sudaro itin įvairiaspalviai reiškiniai.

Kartų sandūrų slenksčiai įvairuoja, pareina nuo šalių kultūros lygmens, nuo žmonių prigimties savitumų ir, nepamirškime, nuo konfliktuojančiųjų amžiaus. Vienoje pusėje paprastai būdavo jau nemažą gyve-

nimo patirtį turintys kaimo žmonės, o antroje – beveik dar paaugliai. Juk stodavo į seminariją IV gimnazijos klasę baigę berniukai. Pagal to meto nuostatas į I klasę nebepriimdavo baigusią 12 metų, taigi stojantiems būdavo apie 16–17 metų. (Kai kurios gimnazijos žiūrėdavo kiek pro pirštus į šį draudimą ir priimdavo su falsifikuotais dokumentais (taip antai būsimasis kunigas Pranas Janulaitis mokėsi su brolio Jurgio metrikais) ar „pasigailėdami“ be reikiamo dokumento; tokiomis garsėjo Palangos progimnazija, Mintaujos gimnazija; jos traukdavo ypač lietuvių valstiečių vaikus). Tokio amžiaus vaikas turėjo apsispręsti, pasirinkti gyvenimo kelią ir šį žingsnį pagrįsti ne vien savo norais ar pomėgiais, o rimtais svariais argumentais. Ir šiuo atveju pagrindinis motyvas – pasaulėžiūrinis, kurio neatitikimas kunigo profesijai galėjo pagrįsti atsakymą stoti į seminariją.

Juo giliau jaučiama iš abiejų pusių dvasinė argumentacija, juo pats konfliktas giliau lietė asmenybinius pradus.

Memuarinėje to meto literatūroje turime paliudytus įdomius skirtingus požiūrius: Stasio Matulaičio ir Stepono Kairio. Abu žymūs visuomenininkai, socialistai. Pirmasis nuėjęs ligi komunizmo, 1925 m. emigravęs į TSRS, bet po represijų dar 1937 m. ir pats jų paragavęs, savo pažiūras gerokai pakeitęs (liudininkai buvome ir mūsų šeima, atvirai ir artimai bendravusi su juo jam grįžus į jau Tarybinę Lietuvą). Antrasis – ilgametis Lietuvos Socialdemokratų partijos (LSDP) lyderis, emigravęs į JAV, buvęs vienas iš VLIK'o narių. St. Kairys jaunystėje buvo artimas su A. Janulaičiu, J. Biliūnu, tarpukario laikotarpiu su A. Janulaičiu santykiai atvėso (A. Janulaitis buvo iš LSDP pašalintas). Mamulė itin šiltai bendravo su pirmąja Kairio žmona Aloiza (Liza) Paškievič – Ciotka Bialoruska, baltarusių rašytoja, mirusia 1916 m. dar Zakopanės metais, ir su antrąja – Aliute Leonaite-Kairiene (žymaus prieškarinio demokratinio sparno veikėjo Petro Leono dukra).

Abiejų minėti atsiminimai vertingi, tik Stasio Matulaičio su dideliais plyšiais, nes rašyta tarybiniais metais, kada dėl nuoseklaus autentiškumo galima ir abejoti. Tačiau apie vaikystę-paauglystę, apie savo pasaulėžiūros formavimąsi bus rašęs ir Matulaitis atvirai. Šiandien į akis ypač krinta abiejų nužymėti tėvų portretai, kurie atveria mums to meto valstiečių pasaulėžvalgų įvairovę. Jos susidarė tokios dėl skirtingų prigimčių ir mąstysenos.

Apie savo tėvus Matulaitis sako buvus ne per daug religingus, motina, kaip ir tėvas, „į kunigų šventumą ir jų dorą žiūrėjo skeptiškai, nors niekuomet apie juos neatsiliepdavo aštriais žodžiais“¹. Jau gimnazijoje susikūręs, atrodo, ateistinį požiūrį į religiją, pats Matulaitis nemini jokios išgyventos vidinės krizės, – matyt, šeimos atmosfera nesudarė tam pagrindo.

Visai kitas atvejis Stepono Kairio ir Jono Biliūno patyrimai, žiūros kampai. Prieš akis iškyla kaimo žmogus nesuprastintas, o su savuoju vertingu dvasiniu pasauliu. Biliūno atveju šis naujas požiūris ryškėja brandžioje jo kūryboje (pvz., „Lazdos“ ir „Žvaigždės“ tėvas). Tąsą matome Vinco Krėvės „Bedievyje“. Tuo tarpu ankstyvoje jaunystėje Biliūnas konflikte su artimaisiais ar, vaizduodamas panašius išgyvenimus kūryboje, argumentuoja ne tik autentiškais savo paties mintimis ar patirtimi, bet spaudos klišėmis.

Kairys rašo apie savo patirtą lūžio metu konfliktą gyvenimo saulėlydyje, turėdamas plačius horizontus, mokėdamas žvelgti ne vien iš savo varpinės.

Kairio tėvas dvasininko nesuplaka su tikėjimu. Kelia aukštus reikalavimus kunigui, manydamas, kad didesnis išsilavinimas šiam būtinas. Kai sūnus baigė keturias Palangos progimnazijos klases, tėvas pats pasiūlė, kaip anksčiau minėjome: „Baik gimnaziją – keturių klasių kunigas – nekoks kunigas“². Matyt, ne kartą jo netenkino kai kurių dvasininkų teikiamos tikėjimo formos ar interpretavimas, tačiau tai nežadino nuneigti tikėjimo esmės. Savo ruožtu sūnus, susikūręs visai kitokią pasaulėžiūrą, iš tolimos perspektyvos aprašo tėvą ne tik su didžiausia meile, bet ir supratimu:

Vasarą, sekmadienio rytais, kai išeidavo lankyti laukų, žiūrėdavo ne tik derliaus. Dažnai iš lauko parsinešdavo gėlių ir, į jas žiūrėdamas įsimylėjusio akimis, negalėdavo atsistebėti „Dievo galybe“. Manau, kad ir jo malda buvo paprasta ir gryna, kaip juoda duona ruginė. Ir jo Dievas buvo, manau, kiek kitoks, negu sakė kunigas per pamokslą, juo labiau negu vaizdavo peklos knygos³.

Kažkur šis vaizdas berods susisiekia su Kazio Bradūno, Justino Marcinkevičiaus ar Marcelijaus Martinaičio metaforika ir liečiamais dvasios klodais. – Agrarinio pasaulėvaizdžio bruožas? Čia turbūt priglunda ir Mamulės atsiminimų vaizdas, kai ji, dar visai jaunutė, svajodama apie mokslą, meldėsi žydinčiame tėviškės sode, regėdama ekstazėje tolimą miesto panoramą. Taip, jaunąją kartą istorija ginė iš tos senosios agrarinės kultūros į naujas erdves... O keliai ir lūžiai sukant, veržiantis į jas, buvo itin įvairūs: kartais skaudūs ir kartu atradimo džiaugsmą teikiantys, tarpais stimuliuojantys kūrybines nuostatas, tarpais, priešingai, jas slopinantys, tarpais ieškantys jungių su baziniais nueinančios kultūros reiškiniais ar deginantys su ja tiltus, paneigiantys beveik visa, kuo ligi šiol gyventa.

Ir išgyvenimai tuo atveju sudėtingesni, gilesni, konfliktai skaudesni, nes liečia giluminius žmogaus klodus. Minėtas Matulaitis, kurio šeimoje, atrodo, vyravo daugiau racionalistinis pasaulio suvokimas, nė neužsimena, kad būtų išgyvenęs kurių nors sukrėtimų vykstant pasaulėžiūros lūžiu. Atrodo, ir tėvų pasaulėjauta daugiau racionalistinė, pragmatiška, tos pat krypties ir tikėjimo vaizdinys. Kai tuo tarpu Kairio aprašyta jo paties valstiečio šeima visai kitokia. Iš laiko perspektyvos memuarų autorius pažymi ne tik emocinį religinį jausmą, bet ir transcendentiškojoje joje išgyvenimus, – patirtį. Tai specifiška būtent tikėjimui. Jis pastebi ir tėvo, ir brolio šiuos bruožus. Kairys, aprašydamas savo pasaulėžiūros lūžį, randa reikalą pažymėti ir šeimos nuostatas, savitumus. Antai brolis troškęs būti kunigu, bet, nepasiekęs to, užsibūdavo atlaiduose, bažnyčioje, paskęsdamas vargonų gausme tiek, kad reikėdavo zakristijonui jį raginti iš bažnyčios išeiti, melsdavęsis iki ekstazės. Ir visa tai vyko niekieno nevadovaujama, neraginama, iš savęs paties¹. Suprantama, tokioje šeimoje ne atsitiktinis, o permąstytas ir pagal išgales argumentuotas sūnaus, Stepono, kitokios pasaulėjautos kūrimasis giliai skaudino, dvelkė susvetimėjimu.

Janulaičių šeimoje atmosfera kitokia. Tėvas anksti mirė. Matyt, būta įžvalgaus proto. Kokie jo santykio su tikėjimu ypatumai, nežinoma. Mama – giliai tikinti, nuostabios tolerancijos, plataus supratimo žmogus. Du sūnūs, Juozapas ir Pranas, kunigai, atrodo, pasuko tuo keliu neverčiam. Augustinas, iš sūnų jauniausias, tėvo skirtas „į mokslus“ (atrodo, kad

¹ St. Matulaitis, op. cit., p. 34–35.

² Steponas Kairys, op. cit., p. 71.

³ Ibid., p. 32.

¹ Steponas Kairys, op. cit., p. 108.

nebūtinai į kunigus), gabus, maištininkas, anksti persiėmęs socializmu, anksti išgarsėjęs kaip „litvomanas“, apie savo pasaulėžiūros krizę, kuri turėjo įvykti palyginti anksti, niekur nerašo. Sprendžiant iš jo racionalumo, dalykiškumo ir staigumo, tektų manyti, kad tai vyko be didelių svyravimų ir kančios. Iš Jono Biliūno laiško sužadėtinei Julijai Janulaitytei, rašyto 1903 m. gruodžio 6 d. iš Leipcigo, kur karštai svarstomos nuotaiškos šeimoje prieš abiejų sutuoktuves, tarp kito, nurodoma, kad Augustinas savo naujasis pažiūras kurį laiką slapstęs. – Atminkime, kad tai dar paauglio laikysena! „Augustinas ir išpažinties vaikščiojo, ir teisinosi, ir veidmainiavo, ir poterius kalbėjo, o vienok jį už tokį pat bedievių skaito, kaip ir mane“¹. Kunigas Pranas, kaip ir Juozas, laikė Augustiną pražuvusiu². Motinai Agotai, iš visa ko matyti, širdį sopėjo sūnaus pakitusi pasaulėžiūra. Ir vis dėlto neteko kur girdėti, kad tarp jos ir sūnaus ar tarp brolių būtų nutrūkę santykiai. Brolius, šalia giminystės, jungė nacionalinis judėjimas. Vyresnysis Juozas, pirmiausia pasiekęs mokslą, anaipol nebepritapo prie senosios sulenkėjusios Lietuvos dvasininkų dalies, o jau Kauno seminarijoje įsijungė į jauną tautinį judėjimą ir orientavo visą šeimą ta kryptimi. Pranas dėl platinamos slaptosios spaudos nukentėjo: buvo ištremtas metams į Rusijos gilumą. Pasirinkęs Smolenską, ten tremtiniais bažnyčioje įvedė lietuviškus pamokslus bei giesmes.

Praėjus kiek laiko, broliams labiau subrendus, o visuomenei natūraliai pasaulėžiūriškai išsikristalizavus, asmeniniai santykiai tarp brolių visai susinormalizavo. Augustinas juo tolyn, juo labiau buvo dešinėsios spaudos puolamas, be to, ir pats ne mažiau aštriai šią taršę, abiem pusėm nė nebandant ginklų sudėti. Vis dėlto valstybei kuriantis to meto mūsų visuomenė geba rasti bendrų sprendimų. O patirtis ir amžius savo darė: Augustinas traukėsi iš politinės kovos. Santykiai su broliais kunigais buvo šilti ir atviri, nors pasaulėžiūros nesikeitė.

Tolerancijos, pakantumo gemalas, atrodo, glūdėjo pačioje Agotos Janulaitienės kuriamoje šeimos atmosferoje. Kad ir kaip triukšmingas buvo jaunėlis Augustinas, iš sakyklos Šiaulių klebono Radzevičiaus kei-

kiamas bedieviu ir litvomanu, kad ir brolių kunigų laikomas pražuvėliu, kad ir vėl tuoj pat iškilus grėsmei seseriai Julijai susižadėjus su panašiu iš pažiūros į Augustiną Jonu Biliūnu, vis dėlto šeimos santykiai nepairo, visiems atviros į ją durys išliko nė akimirakai neužsisklęstos. Daug laiko praslinkus neatsimenu, kad tas pats aktyvusis brolis kun. Pranas būtų kišęsis į savo sesers Julijos šeimos nebažnytinių auklėjimą. Ne kartą esu vasarojusi pas dėdę Betygaloje. Jaučiausi mylima, lepinama, bet niekad nebuvau bandoma perauklėti. Konfliktas įvyko tik man ištekant (1938), kai mudu su Kaziu ryžomės formaliai tikybinių apeigų jokiais atvejais neatlikinėti ir ieškoti civilinės metrikacijos. Lietuvoje ji veikė tik Klaipėdos krašte. Nesuprantu ir dabar, kaip ligi šiol buvusią toleranciją pakeitė nepakantumas. Negi lėmė tik apeigos viešumas, pamirštant esmę? O vis dėlto tai buvo tam tikras valstybės atsiskyrimo nuo Bažnyčios reikalavimo pareiškimas. – Laikai buvo jau kiti, ir formalių santykių nutraukimas neskaudino giliai nei vienos, nei antrosios šalies, tačiau jis įvyko. Iš dalies su sąžinės laisvės deklaravimu, t.y. priklausyti ar nepriklausyti kuriai nors bažnytinei bendruomenei, tikėti ar netikėti, buvo apsprasta, o valstybinės ar bažnytinės metrikacijos jau politinis klausimas kiek mažiau žeidė pilietį asmeniškai. Tarp kita ko, reikia pastebėti, kad man, visai mūsų šeimai, pvz., Jono Šliūpo triukšmingai kartais skelbiamas santykis buvo svetimas ir nepriimtinas.

Kas kita 1903 metai, kai besiformuojanti iš kaimo išeinanti lietuvių inteligentija kūrėsi kitą nei įprasta pasaulėvaizdį, kai, susidūrusi su daugybe negirdėtų ar mažai žinotų idėjų, ėmė pati jas sverti, lygindama su jau turimu dar vaikystėje-paauglystėje susidarytu pasauliu. Svarstoma pagal to amžiaus žmogaus mentalitetą ir patirtį. Mes dažnai apie tai pamirštame. Tokiame amžiuje kalbama dažnai karščiuojantis, aštriai – tada „mano“ teisybė yra vienintelė ir kitokios minties nė negirdima.

Grįžtant prie konkretaus pavyzdžio, kaip prieštarinčiai formavosi mūsų inteligentijos pasaulėvaizdis, būtent prie besiplieskiančio konflikto Janulaičių šeimoje dėl Julijos vedybų su Jonu Biliūnu, skleidžiasi visa klausimų pynė. Julija, savo būdu artima motinai, troško rasti susikalbėjimo kelią tarp mylimojo ir brolių, ypač Prano (kun. Juozas buvo liberalėnis!). Ji jautė, kad Juozo pasaulėjauta ne siaurutė, o plačiau apimanti, ir prašė, kad išdėstytų tą savo kitoniškumą broliui. Biliūnas žvelgė rečiau, netikėjo Pranu ir tuo atžvilgiu buvo teisus.

¹ Jonas Biliūnas, *Raštai*, t. 3, Vilnius, 1981, p. 157.

² *Ibid.*, p. 159. *Pastaba*: tas vaikiškas veidmainiavimas namiškiams iš dalies rodo ir charakterio nesusitupėjimą, ir besikuriantį daugiau racionalistinį, formalų santykį su religija. Biliūno prigimčiai toks santykis iš viso neįmanomas.

Dvasiškai aš gal tvirtesnis už tave, – rašo tame pat laiške J. Biliūnas sužadėtinei, – dėl to tau nėra ko manęs gailėtis. – Tu sakai, kad aš tik galiu visa padaryti, visa sulyginti. Sakai, kad parašyčiau kun. Pranciškui, kad aš ne toks, kaip žmonės sako, kad aš tikintis, o ne bedievis. Teisybė, aš ir esu ne bedievis. Bet kun. Pranciškui juk to neužteks, – jis reikalaus – be jokios tiesos ant to, kad sekčiau kun. Pranciškaus et Co nurodymams, teorijoms, kad juos laikyčiau už šventą teisybę, kad veidmainiačiau, – juos, kurie, išskiriant seminarijos sienų ir scholastikos, nieko nematė. Matydama mane taip darantį, meluojantį, veidmainiaujantį, tikrai mane mylinti mergina su pasipiktinimu nusisuktų nuo manęs ir ieškotų sau geresnio ir ne tokio mulkio. O tuo tarpu kaip tik to nuo manęs ir reikalauji. Apmislyk rimtai, ar iš tiesų mane myli, kad taip lengvai man siūliji daryti ir žeminti savo pažiūras, savo sąžinę, – tas pačias pažiūras ir sąžinę, už kurias tu mane galbūt ir pamylėjai¹.

Kun. Pranas buvo ne eilinis tikintysis, bet ir galingos religinės institucijos – bažnyčios – karys, vienas iš administracijos narių. Pačios jo einamos pareigos jį įpareigojo stropiai sergėti religijos institucionalumo formas. Šių pažeidimas, juolab nuneigimas, laikomas paties tikėjimo neigimu. Gyvenime dažnai iškyla dorovės klausimas: ar teisingiau, kada išlaikoma forma netikint jos reiškiamą esmę, ar kada atsisakoma formos-apeigos, o anaipol nepaneigiama esmė? Tas pats atvejis pasitaikė ir Julijai su Biliūnu, kaip ir žymiai vėliau mudviem su Kaziu (!).

Tame pačiame laiške Biliūnas tęsia:

Kun. Pranciškus savo laiške rašo: „[...] palikau kunigu ir iš to džiaugiuosi, iš visų mano spėkų turiu ginti savo Viešpatį, atmindamas, *jog Jam atiduosi skaitlių* [išskirta – M. L.]. Puiku! Aš matau, kad kun. Pranciškus turi savo pažiūras ir jas guodoja [...] negaliu atsigrožėti tokiais jo žodžiais, kuriais apsirėikia jo persitikrinimas ir tvirtas noras sulig tų persitikrinimų gyventi. Bet už tai jis negali ir man užginti pasakyti: „Ilgijau su tokiu vargu pažiūras, atradau sau idealą, iš kurio džiaugiuosi neišpasakytai; iš visų mano spėkų ginsiu savo idealą, vardu jo dirbsiu, kad mirdamas galėčiau atiduoti skaitlių savo draugams,

¹ Ibid., p. 156.

savo pranokėjams, o galbūt ir *istorijai*“ (išskirta – M. L.). Juk, jeigu kun. Pranciškui brangus jo idealas, kurį jis jau gimdamas atrado be jokio vargo, tai galbūt dar brangesnis man yra mano idealas, kurį aš su tokia dvasios kova, su tokiu vargu atradau dar visai neseniai! Vargais įgytas idealas galbūt brangesnis negu idealas duotas motinos¹.

Atsakomybė, neatskiriama nuo įsipareigojimų, – vienas iš kertinių dorovės sampratos klausimų. Biliūnas ir pažymi kun. Prano ir savo skirtingus požiūrius: asmens atsakomybė prieš Viešpatį, suvokiant ją įprastiniu tuo metu lygmeniu, t.y. apsiribojant individo erdve; ir atsakomybė kartu su įsipareigojimu prieš visuomenę, žmogų, save ir istoriją. Atsakomybės erdvė akivaizdžiai išsiplėčia. Religinis sankcionavimas neminimas, tačiau nenuneigiamas, o atsakomybės horizontai žymiai paplatėja, yra sudėtingesni. Absoliučiai vyravo tuo metu tvirtinimas, kad dorovė neįmanoma be religijos. Deja, ir šiandien ši nuomonė dar tvirtai laikosi. Kaip baisu turėjo būti kaimo žmogui susidūrus su kitokia vaiko pasaulėžiūra, kai iš sakyklos ar kaimynų jis vadinamas „bedieviu, paleistuviu“! Retas įstengdavo savarankiškai įsigilinti ir nuspręsti, ar tai tiesa.

Savo ruožtu ir naujai apsisprendęs jaunuolis gyvenime ne visada pajėgdavo oriai atlaikyti savo pozicijas. Dažnai matome beieškančius kiek kompromisinės dorovinės nuostatos, kuri nekliūtų visuomenei ar kitokiai viešajai nuomonei. O kompromisas nelygu kompromisui, vis dėlto dažniausiai vargu ar derinamas su doroviniu principingumu. Tokių atvejų gausu ir tarp to meto pasaulietinės inteligentijos, ir dvasininkų. Biliūnas tuo atžvilgiu kategoriškai principingas, tačiau su kompromisu, atrodo, taikėsi ir jis, neatsisakydamas pačių religinių sutuoktuvių apeigų, nors tą tvirtinti be išlygų negalime, trūksta apčiuopiamų duomenų.

Tai posūkis į sudėtingesnį, nei iš namų turėtasis, pasaulėvaizdį. Procesas vyko toliau. Ieškota šaltinių daugeliui klausimų spręsti: apie Pradžią Pradžią, Pabaigą ar Amžinybę, Tiesą ir Teisybę, žmogaus vietą, apie kelius: Kovą ar Meilę, nuolankumą ir vienokį ar kitokį paklusimą determinizmui, Dievo ar gamtos dėsningumo nulemtą, ar Žmogaus valios bei kūrybos formuojamą ir t.t., ir t.t. Atitinkamai įvairiai klostosi žmogaus atsakomybės ir įsipareigojimo sampratos. Pačioje lūžio pradžioje nagrinėti sprendimai nebetenkino, traukė kur giliau, o ne kur sekiau.

¹ Ibid., p. 157, 158.

To meto daugelis jaunimo patyrė šoką, susidūrę su pozityvistinės krypties idėjomis ir mąstymo būdu. Vienas populiariausių tos rūšies autorių buvo Henry Thomas Buckle'is, verstas iš anglų kalbos į rusų, – *Civilizacijos istorija Anglijoje*. Plačiausiai mūsų memuarinėje literatūroje apie savo to meto įspūdžius perskaitęs veikalą kalba Kairys. Žinoma, kiekvienas žmogus priėmė savaip svetimas, bet ypatingai žavinčias savo naujumu mintis. Kairiui, kaip jis pažymi jau senyvo amžiaus, plačių horizontų būdamas, vienas iš labiausiai įsirėžusių teiginių jo sąmonėje – Buckle'io griežtas determinizmas:

Nieko nėra atsitiktinio, nei visatos, nei žmogaus gyvenime. Viskas vyksta dėsningai pagal Aukščiausio Proto nustatytus pradus, kuriuos keisti ar taisyti Jis neturi reikalo. Dėsningą gamtos vyksmą jau sėkmingai tiria gamtos mokslai. Tik žmonijos istorikas vis dar nepriaugo supratimo, kad ir istorijoje nėra nieko neatsitiktinio, kad ir ją veikia tas pats įvykių dėsningumas¹.

Pagrindinis kaitos variklis – kova:

[...] istorijos esmė yra ne kas kitas, kaip gamtos paveikiamas žmogus ir žmogaus paveikiama gamta jų nepabaigiamoje tarpusavyje kovoje [...] ne religija formuoja moralinį žmogaus kodeksą, bet pats žmogus, protu pažindamas ir nugalėdamas gamtą, tirdamas žmonių bendruomenės gyvenimo eigą, kuria ir tobulina žmones įpareigojančias moralės nuostatas².

Savo vidinės būsenos pasikeitimą Kairys apibūdina:

Juo daugiau skaičiau apie gamtos mokslus, juo žmogiško, šilto ar kartais rūstaus, bet artimo Dievulio vaizdas tolo, keitėsi į išminties, gal ir gėrio abstrakciją, neįjasmenintą, šaltai dėsningą ir beveik nepaliekančią vietos žmogiškajai Dievybės sampratai³.

Ir vis dėlto tam tikro sakrališkumo, o kartu ir transcendentiško šiam naujajame vaizdinyje išlieka. Buckle'is dėsningumo autorių nusako: „ne-

¹ Ibid., p. 158.

² Steponas Kairys, op. cit., p. 87–89.

³ Ibid., p. 91.

⁴ Ibid., p. 89.

pasiekiamai tobula Dievybė, Aukščiausias Protas⁴. Paaugliui skaitytojui „aiškėjo kaip giliai tikėjimą Dievą, nors tas Dievas buvo labai tolimas nuo to jo sampratos, kurią sukūrė judaizmas ir jį pasekusi krikščionybė“¹.

Apie Biliūno pasaulėvaizdžio formavimąsi konkrečiai žinome ne taip daug. Sunkią vidinę kovą jis prisimena 1903 m. laiške sužadėtinei.

Tradiciniame liaudies žmogaus ir jį supančioje aplinkoje, kur šiai gyvenimo sričiai beveik išimtinai vadovavo Bažnyčia, į visus šiuos klausimus buvo gatavi atsakymai nesvarstant jokių giluminių alternatyvių sprendimų. Pačios dvasininkijos pasiruošimas dar tuo metu mažai tebuvo derinamas prie modernėjančio žmogaus ir pasaulio suvokimo.

Būsimoji lietuvių inteligentija, išgyvendama pasaulėžiūrinį lūžį, paprastai būdavo tokio amžiaus, kada vargu dar ar gebėjo įžiūrėti, išgirsti sudėtingesnius paties kaimo žmonių samprotavimus. Paauglių, nors paprastai itin gabių, bendravimo ratą savaime ribojo amžius. Paties kaimo žmonių mąstymo lygmenys įvairūs: nuo primityvaus ligi gilius iš prigimties ir patirties suformuotos išminties, su kuria vienai jaunimo daliai tekdavo laimė čia pat namie susidurti, tik dar retai ligi galo perprasti, kitą dalį, priešingai, supo žemo intelekto žmonės. Šalia prigimties išsinešamas iš namų kraitis nemažai lėmė, kam vėliau susidūrusi su gausia lektūra jaunuolio sąmonė atsivers, o ko gal ir nepastebės, liks uždara. Be abejo, veikė ir naujosios aplinkos mentalitetas, lavinimosi kryptis bei pobūdis.

O jis tuo metu Europos mastu darė žymų posūkį: gamtos mokslų metodologijos principinis, indukcinis kelias nuo empirinės patirties apibendrinimo prie dėsningumo, objektyvaus determinuotumo bandyta perkelti į visas žmogaus mąstymo sritis. Tai buvo nauja. Savo ruožtu tai vėl dažnai įgaudavo ir supaprastintą formą, tam tikrą schematiškumą. Dvasinėje žmogaus gyvenimo srityje toks empirinių metodų taikymas dažnai vedė prie paviršutiniškumo. Nuo XX a. vidurio išgyvename antrašį metodologinį posūkį su savo paprastinimais ir vinguriais į absurdą (vulgariojo postmodernizmo plėtotėje). – Švytuoklė svyruoja nepalaujamai. Aišku, daugiau vienaplanės psichikos žmogui lengviau įvairiais klausimais apsispręsti, jų mažiau ir kyla, tenkina paprastesni sprendimai. Sunkiau – daugiaplanės su įvairiausiais poreikiais, polinkiais,

¹ Ibid., p. 87.

interesai bei dažnai aukštesniais reikalavimais sau pačiam ir aplinkai. Toks buvo ir Biliūnas. Jo paties aptartos savo pasaulėvaizdžio kaitos neturime. Iš dalies tą rodytų bendraamžių ir bendraminčių minimi autoriai, tačiau autentiškus paties rašytojo kaitos momentus turime iš dalies paliudytus kūryboje. Pirmuosiuose beletristikos bandymuose, dar literatūriškai gerokai žaliuose, kaip tik randame tradicinės pasaulėžiūros griuvimo vaizdą, kuris piešiamas gana primityviai ir schematiškai. Tai alegorinis 1901 metų Biliūno vaizdelis „Per sapną“. Krikščioniškasis Dievas, viena vertus, bausdamas Žagarį dviejų vaikų mirtimi, išbando dievobaimingo žmogaus nuolankumą bei paklusnumą ir kartu užbėga už akių, t.y. kovoja prieš kitaip, nei nustatyta, galvojančius (vaikai būtų ne tokie, nei dera, išaugę!). Kita vertus, žmogaus proto jėga piešiama antropomorfiniu paveikslu: „galingas žmogus – labai aukštas, rūstaus rimto veido, su pailga kuprota nosimi ir ilgais juodais plaukais, jo juodos kaip anglis akys degė narsumu ir su pasididžiavimu veizėjo aplinkui, veidas jo buvo šviesus ir spindintis“¹. Atmesdamas krikščioniškojo Dievo savybes, jis siūlo: „Pažinę savo dvasiškas spėkas, atmestumėte jūsų pačių išsvajotas šmėklas ir ligotas mintis; supratę savo galią, sunaudotumėt ją įgijimui tarpe žmonių visuotinos laimės, turėtumėt tvirtą tikėjimą ir pasisekimą savo darbuose ir tikrai pažintumėt dievą teisybės, proto ir lygybės“². Ir kiek toliau: „numetę šmėklas ir terionus nuo savo sprando, o iškėlę savo jėgas, sandarą ir broliškus jausmus, – tada greit pasieksit laimės, igysite tvirtą tikėjimą, turėsite visi vienodą teisingą Dievą“ [išskirta – M. L.]. Sakralumo tarsi nėra, tačiau ar neslypi kažkoks kulto pradai „vieno“ ir „vienodo“ vaizdinyje?

Į panašias išvadas kreipia ir Buckle'io veikalas *Civilizacijos istorija Anglijoje*, nagrinėtas Biliūno vadovaujame moksleivių būrelyje Liepojoje. Apie didelį tos krypties išpūdį prisimena Kairys, to būrelio narys, savo atsiminimuose. Abiejų Protas – *Ratio* rašomas didžiąja raide, abiejų jo vaizdinys antropomorfuotas, pakylėtas. Tik apsakyme „Per sapną“ daugiau akcentuojama kova, o Kairio atsiminimuose iškyla daugiau šiltų spalvų, o ne šalto racionalumo. Be abejo, tuo metu Biliūnų ypač stipriai veikė beatodairiškas, ašinis Darvino ir marksizmo kovos principo akcentas gamtos ir žmonių pasaulyje.

„Laimės žiburyje“ tarsi į pirmą vietą kyta solidarumas ir aukos grožis. Kova nenuneigiama, juolab atsimerant to meto revoliucijos kontekstą, tačiau, žinant antrąjį, rašytojo vidinės kaitos bei brandos kontekstą – jo pasaulėjautos bei pasaulėvaizdžio plėtotę, vis gilėjanti mąslumą – refleksyvumą ir stiprėjančią transcendentalumo nuovoką bei nuojautą – „Laimės žiburio“ atspalviai kitokie nei „Per sapną“. „Laimės žiburio“ talpumas kur kas didesnis, nebėra ano kategoriškumo, determinuotumo. Kūryboje bene ženkliausias posūkis taškas – „Ant Ūtlibergo giedra!“ (1904). Tai tarsi „sustok, akimirka!“ šauksmas, kvietimas atsiverti pasaulio, gyvenimo grožiui, pabandyti pajusti jo prasmę (į tą pusę tarsi lenkia ten pat įterpta Friedricho Schillerio kūrybos – *Vilhelmo Telio* – citata) be jokio didaktikos ir racionalaus apibrėžtumo...

Toliau pabirs mūsų literatūroje klasika virtę „Kūdikystės sapnai“, „Žvaigždė“, „Kliudžiau“, „Lazda“, „Ubagas“ ir kiti. Išnirs Žmogus, nebe tik kaip socialinė, bet ir kaip žmoniškumo kategorija. Nedeterminuotas, atviras, bet kartu humanizmu alsuojantis. Traput traputėlis ir kartu tvirtas kaip uola. Iš žinojimo, iš racionalumo plaukiantis principų, dėsningumo pasaulėvaizdis tarsi išnyksta, lieka pats gėrio ieškojimas, ilgesys. Jie tarsi ištirpę žmoguje. Vienu kartu aiškūs ir tarsi nepagaunami. – Atsiranda transcendentiško pradai. Ypač daug viso to apibendrintame tėvo paveiksle. Rodos, ir pats Biliūnas buvo jo antrininkas...

Tačiau rašytojo kelias į tokį suvokimą sunkus, vidinių kančių kupinas. Kaip toli jis nuėjo nuo „Per sapną“ vaizdinių! Koks pasikeitęs jo pasaulis per palyginti trumpą laiko tarpą tarp 1901 ir 1905–1906 m.! Jis intensyviai brendo keliomis plotmėmis. Iš pat pradžių visas dėmesys sutelktas į socialinius-ekonominius-politinius klausimus, elementariai juos siejant su platesniu filosofiniu pasaulėvaizdžiu, schematiškai paliečiant buitines problemas. Čia pat kalėsi iš sąmonės ir lektūros ligi šiol nepatirta problema, kaip derinti visuomeninę plotmę su asmenybine, visuomeninę istorijos atsakomybę su žmogaus atsakomybe pačiam sau. Tą ypač jautė menininkas. O juo buvo Jonas Biliūnas. Šią koliziją ypač skaudžiai jis išgyveno tuoj po pirmosios krizės. Būdamas Leipcege ir galutinai apsisprendęs, kad pasukęs į meną jis įprasmina save, nenusikalsdamas savo įsipareigojimams visuomenei, taigi šių neatmesdamas. Šito dvilypio sprendimo nepastebėdami, mes nusikalstume tiesiai, o tai mūsų literatūrologijoj ne kartą pasitaikė ir tuo būdu suprastinamas iš dalies rašytojo pasaulėvaizdžio paveikslas.

¹ Jonas Biliūnas, *Raštai*, t. 1, Vilnius, 1980, p. 54.

² Ibid.

Retas iš ano meto iškiliųjų asmenybių, ypač tarp menininkų, stengėsi kurtis savaip pasaulio supratimą ir savęs paties vietą jame taip nuosekliai ir atsakomingsai. Perėjęs iš komercijos į literatūros studijas ir netrukus itin sunkios džiovos formos prikaustytas prie patalo, Biliūnas susirašo filosofijos, estetikos ir stilistikos vadovėlių ir šiaip veikalų sąrašą. Nežinome, ką jis iš jų suskubo gauti ir išstudijuoti, o ko gal liko nė nesklaidęs, vis dėlto vaizdas tiems laikams impozantiškas¹.

Į akis krinta rūpestis susidaryti nevienaplanės krypties filosofijos pagrindus, išskirtinį dėmesį skiriant estetikai. Religijos sritis nėra plati, tačiau anaipol neignoruoja. Nežinome, ar buvo gavęs ir permąstęs Jeaną Marie Guyau, tiksliau, studijas apie Guyau, kurios, matyti, traukė rašytoją (sąrašė yra dvi knygos apie šį autorių) jo paties domėjimosi problematika: ryšys tarp etikos, meno ir religijos. Kūryboje atsiranda nauji, biliūniški, bruožai. Vytautas Kubilius yra teisingai pastebėjęs, kad rašytojas yra „iškėlęs į centrą refleksiją“, o kalbėdamas apie kūrinį meninę struktūrą nurodo, kad daugelis jų pradedami tarsi „dalyvių ir klausytojų prieargis, kur paleidžiami du laikrodžiai – vienas žymi dabartį, kitas praeitį“². – Galima būtų pridurti, kad atsiveria dar belaidė, egzistencinė erdvė... Tai visai nauja paties Biliūno ir mūsų prozos spalva. Skaitančiajam iš pat jo gelmės kyla savaime klausimai: kas čia, kodėl, kur mano paties vieta?... Nelaukiama tiksliai formuluotų atsakymų, jie savaime klostosi nuojautomis, tačiau neišvengiamai autentiškomis, tikromis, apimančiomis ne tik racionaliąją, bet ir emocinę žmogaus sąmonę ir pa-sąmonę, – daugiaplanį, visą žmogų.

Savaime aišku, kad daugelis mūsų čia minimų inteligentų negalėjo prilygti tokiam keliui. – Tai išskirtinis kelias. Jį lėmė pati asmenybė, taip pat negalėjo neturėti įtakos ir susiklosčiusios aplinkybės. Daug kuo artimas Jonui Biliūnui buvo Povilas Višinskis. Jie vienas antrą giliai suprato, abu džiovos pakirsti (Višinskis anksčiau). Tik Biliūno ligos forma buvo stipri, prikausčiusi ilgam prie patalo su intensyviu, kaip dažnai būna džiovininkams, vidiniu gyvenimu. O pats gyvenimo tempas staiga

¹ *Pastaba*: rašytojo estetikos ir stilistikos norimų knygų bibliografija paskelbta mano *Jono Biliūno kūryboje*, Vilnius, 1956, p. 243. Tuo metu dėl politinių aplinkybių liko neišsifruoti 1908 m. Juozapo Zavadskio knygų katalogo numeriai, kurių Biliūnas prašė nupirkti ir jam atsiųsti. Jie spausdinami šio leidinio prieduose.

² Vytautas Kubilius, *XX amžiaus literatūra*, Vilnius, 1995, p. 40, 46.

kone sustojo, šalia vis greitėjančio ligos proceso, kasdienybė tarsi suskilo į dvi dalis, kurių vienoje atsirado laiko stebėti save ir aplinką praeityje ir dabartyje, atsirado laiko ir apmąstyti, reflektuoti pakylant virš laiko. Savaime daugelis dalykų supaprastėjo, o kiti vis labiau rodėsi sudėtingi ir mįslingi... Silpnėjo deterministinė pasaulio samprata, ypač jos racionalistinis interpretavimas, kaip buvo ryšku naujam pasaulėvaizdžiui kuriantis. Vienaplanį suvokimą keitė daugiaplanis. Biliūno atveju įsiveržia estetinis veiksnys. Tačiau tuo metu jis, atrodo, dar netampa nei vienintelis, nei dominuojantis. Antrosios krizės metais jam ypač rūpėjo etikos klausimai. Iš tos erdvės anaipol nebeiškrinta religija. Rašytojui tai ne naujas dalykas, – prisiminkime 1903 m. laišką Julijai, kada vyko polemika su jos broliu kun. Pranciškumi. Tačiau mums šiandien kiek konkrečiau susivokti, kokiais pavidalais religija įsirikiavo Biliūno pasaulėžiūroje, sunku. Jo šviesus laiškas Agotai Janulaitienei vargu ar leidžia drąsiai teigti, kad religija jam būtų grįžusi visai tradicinių formų. Mamulės atsiminimai apie paskutiniąsias dienas ir norimos skaityti literatūros sąrašas leistų manyti, kad šios srities požiūriai dar intensyviai tebesiformavo. O greta užsakomi iš Zavadskio Katalogo senųjų religinių knygų lietuvių kalba leidiniai vargu galėjo būti skiriami pačios religijos studijoms, greičiau turėjo tarnauti ketinamai rašyti lietuvių literatūros istorijos studijai. Žinoma, tai tik spėjimai, prielaidos.

Dalis, žinoma, to laiko jaunimo, daugiau ar mažiau audringai išgyvenusio pasaulėžiūros krizę, brendo toliau palyginti ramiai, nekeldamas didžiųjų gyvenimo ir nebūties, iš viso egzistencinių klausimų. Kaip jau minėta, ir šis pirmasis lūžis jiems dažniausiai vyko gana konkretizuotu, primityvoku lygmeniu. Ilgainiui priešpriešų aštrumas bluko arba likdavo kažkur sąmonės paraštėje, nebeskaudino taip kaip iš pradžių. Tai ypač pasakytina apie religijos priėmimą ar atmetimą. Slopo dažnai ir kitos pasaulėžiūrinės priešybės. Kasdienybė tokius žmones pasiglemžia, o gyvenimas dažnai žiaurus su juo nesusitaikantiems.

Uždara buvo ano meto mūsų visuomenė, nedaug tepažengusi šiuo atžvilgiu ir šiandien. Tikėjimo ir netikėjimo pavidalų įvairovė, bendrybės ir skirtybės nediskutuojamos, neapmąstomos bendrai, – vyravo tiesmuki, kategoriški, priešiški susidūrimai dažnai su nemenkais abipusės paniekos išpuoliais. Biliūnas iš tos kovos paskutiniais gyvenimo metais tarsi pasitraukė. Tikriau, gal ėmėsi vidinio darbo apmąstyti šią svarbią

pasaulėvokos kūrimosi sritį, nespręsti apgraibomis, o ieškoti laisvai pagrįsto atsakymo. Tą rodo ne tik lektūra, domėjimosi sritis, bet ypač pati kūryba iš esmės, ne deklaracijos.

Mamulė buvo giliai įsiklausiusi į Biliūno pasaulėjautą, o turėjo įgimtą puikų rezonatorių kitą pajauti. Ji nieku būdu nekartojo svetimų minčių, pati ėjo savuoju keliu, kuris savo ruožtu kažkur susiliečia su jos idealu. Pasaulis suvokiamas, atrodo, kaip visuotinybė, kur pagrindinės gijos – Meilė, Gėris ir Grožis – kūrybiškai susipindamos sudaro prasmę, ėjimo tikslą, nepersonifikuojamą nei konkretinamą, o mitai nenubraukiami kaip įprasminimo vaizdiniai. O gal nesupratau?..

Nacionalumas

Patį XIX a. antrosios pusės ir XX a. pradžios istorijos tėkmė beveik visiems bent kiek visuomeniškai aktyviems Centro ir Centro-Rytų Europoje kėlė nacionalinį klausimą. Jaunosios lietuvių inteligentijos pasaulėvaizdžiui besikuriant šalia vienokio ar kitokio pasaulėjimo nacionalinės ir valstybinės sąmonės plėtros klausimai kilo itin intensyviai. Nuo jų neatsiejamos socialinių bei demokratinių sampratų problemos.

XIX–XX amžiai šiandien sutartinai vadinami nacionalizmo amžiais (suvokiant nacionalizmą kaip tautiškumą iš viso, o ne tautinį agresyvumą bei uždarumą). Jų sandūroje mūsų gyvenamoje Europos dalyje nacionalizmas gyveno ypač intensyvių laikotarpi. Mes dar nesame pakankamai plačiai, giliai ir savarankiškai išsinagrinėję visą tą procesą. Trūksta dabartinės literatūros šiuo klausimu pažinimo, lyginamųjų studijų. – Mažai esame susipažinę net su artimiausiais savo kaimynais, – nekalbant apie Skandinaviją, net ir Pabaltijį. Paskutiniai dabartiniai tyrinėtojai, ypač anglų filosofas, sociologas Ernestas Gellneris (1925–1995), betarpiškai stebėjęs Vidurio Europoje, Čekijoje, šiuos procesus, nacionalizmą sieja tik su agrarinės visuomenės virtimu industrine, kaip pagrindiniu veiksmu, t.y. ekonominiu veiksmu, nulemiančiu žmonių komunikacijos sistemą bei kultūros pobūdį¹.

¹ Ernest Gellner, *Tautos ir nacionalizmas*, Vilnius, 1996, p. 216–220.

Pastaba: Algimantas Valantiejus tos pat knygos pabaigos str. „Ernest Gellner – nacionalizmo teoretikas“ pastebi, kad, šalia Ernesto Gellnerio nuomonės, žinomas tyrinėtojas Johanas Huizinga teigia, jog „nacionalizmo pagrindai pakloti jau apie 1200 metus ir viduramžių pabaigoje jis įsigalėjo visose Europos gyvenimo srityse“

Paliekant tam tikrų rezervų dėl šių dviejų veiksnių suabsoliutinimo kultūros raidoje, žymėtina Gellnerio, ir ne jo vieno, tezė, kad tautos brandos kelyje siekis susikurti tautinę valstybę, paremtą homogeniška kultūra, yra visuotinai pastebimas reiškinys. Nacionalinio išsivadavimo judėjimuose pastangos apimti, sujungti visus tautos sluoksnius po savitos, savos kultūros stogu ypač ženklus.

Tai išgyveno ir lietuvių tauta. Dalis šių pastangų formavosi spontaniškai, iš pradžių mažai sąmoningai įprasminamos, dažniausiai kalbos ir meno erdvėse, dalis vėliau įvairiais moksliniais ir politiniais pavidalais (įdomus pavyzdys Jonas Basanavičius su savo mitologijos tyrinėjimais).

Tautinių išsivaduojamųjų judėjimų kelias į nacionalinę valstybę, atsiremiant į vientisą nacionalinę kultūrą, Lietuvos atveju yra susidūręs su savotiškais kliūtimis. Praeityje glūdėjo daugiakultūrinė valstybė, o artimesnėje praeityje, pradedant XVI a., unijinė su dviem besirungiančiom, konsoliduojančiom lenkiškąja ir lietuviškąja ašim. Pirmoji, be abejo, aktyvesnė ir pajėgesnė su vis stiprėjančia persvara kilmingųjų sluoksniui. Antroji anaipol neišnyksta, tačiau lieka gyva, besiplėtojanti daugiausia kaip etninė, liaudinė kultūra su palyginti žymiai silpnesne rašytinės kultūros dalimi, ypač pasaulietinės. O ši būtina šiuolaikiškos nacionalinės kultūros plėtros pakopoje kaip lygiai nenubrauktina ir šiandien tradicinės etninės kultūros dalis, ieškotina jos gyvybei palaikyti naujų formų.

Žvelgiant į ano laiko mūsų inteligentijos brendimą etninė kultūra laikyta pagrindinė nacionalumo atrama. Ja domėtasi, ji tyrinėta, gerbta, ja gyventa. Tą rodo mūsų inteligentų, išėivių iš kaimo, išliekanti su juo jungė – šilta, pagarbi, ieškanti jame dvasinės atramos tolimesniame gyvenime... Anaipol neatsiribojama paneigiant jos visą mentalitetą. Tai ne miesčio požiūris, nusakomas žinomu marksistiniu posakiu „kaimo idiotizmas“. Negailima kritikos kaimui, tačiau ji neperauga į panieką, nuneigimą. Priešingai, žodžiu *miesčioniškas* pareiškiamas tam tikras

(p. 227). O baigdamas priduria itin svarbią mintį: „Matyt, nacionalizmo gyvybingumas slypi kažkur giliau, negu leidžia atskleisti bendrasis komunikacijos būdas“ (p. 233). Manding, tai teisingai leidžia suabejoti Gellnerio teiginiu, kuris šiandien sklinda ne iš vieno šaltinio: „Priešingai populiariam ir netgi moksliniam įsitikinimui, nacionalizmas *neturi jokių labai gilių šaknų žmogaus psichikoje*“ (p. 64) (išskirta – M. L.).

iš dalies tuštumo ir paviršutiniškumo, lėkšto galvojimo reiškinių nuvertinimas. Kaimo, t.y. etninei, kultūrai, kurios integralioji dalis yra nacionalinė kalba, tai netaikoma. Naujoji iš kaimo kilusi inteligentija nesiima miesto idealizuoti, ji visais būdais ieško būtent kaimo kultūroje rimties, vertybių, paties jų pirmapradiškumo – tautos lopšio, ištakų. Ši linija vinguoja per visą tą laiką. Atrodo, šiandien kaip niekada pirma pasigirsta balsai, labiausiai tą lopšį nuvertinantys, jo paneigimu maną kuriantys modernią ateitį. Žinoma, esama čia ir dalies tiesos, bet tik dalies.

Giluminius saitus su dirva, iš kurios jis pats, kaip ir kiti lietuviai inteligentai, išaugęs, lietuvių kalbos tėvas Jonas Jablonskis nusakė rašydamas jaunam tuo metu kalbininkui K. Jokantui (apie 1909–1913): „Savo motiną be galo branginu, tiesiog idealizuoju, man rūpi, kad jai neimtų dėl manęs širdies sopėti“¹. Ne jis vienas iš gausybės to meto mūsų inteligentų tą jautė, gal tik ne visi taip aiškiai žymėjo, ne visi gal ir taip plačiai galėjo apibendrinti. Jablonskiui motina ne tik ta, kurią paliko tvirtai suręstuose gimtuose namuose, stebinčią tolumose išėjusio vaiko kelius, jis jai dėkingas už pastūmėjimą ir pastangas organizuoti tą išėjimą (prašė brolio kunigo pagalbos), o dar plačiau paėmus, jam, kalbininkui, visai besikuriančiai jaunai kultūrai jo motina, kaip ir daugybei kitų – tai neišsenkamas kalbos kūrimosi šaltinis, ilgai diktavęs kalbos normas nuo mažo ligi didelio, nuo eilinio ligi mokslininko. Tuo būdu iškyla idealizuotas motinos paveikslas, apimantis ne tik Tavo ir mano lopšį, bet ir mūsų visų, tautos lopšį. Toks jis laikėsi visą šimtmetį, ne, du šimtmečius – tai kalbos, tautos, kultūros bendrinis vaizdas... „Iš motinų lūpų išdygo / ir mummyse pasisėjo... Ačiū, kartoju, ačiū už žodžio skonį burnoj“ (Justinas Marcinkevičius, „Kalba“).

Uždara kaimo, agrarinė kultūra iš savo uždarumo į naują pilnatvę globalizuojasi kartu kisdama. Išėjusios tuo metu trys, keturios kartos dar juto stiprų ryšį su savo lopšiu. Saitai, keisdami savo pavidalą, dar nebuvo nustoję savo pirmapradiškumo, gyvybingumo, tačiau juose jau glūdėjo naujosios kultūros fazės daigai. Jie mezgėsi pirmiausia tarp gabiųjų, veržlių iš prigimties žmonių. Tai charakteringa ne tik išeinantiems iš kaimo pirkių, bet ir jų šeimoms. Jei pats nesiverži ar kas iš artimųjų, pastebėjęs gabumus, nepastūmėjo, – niekas nevertė mokytis ir tos rūšies

¹ Arnoldas Piročkinas, op. cit., p. 11.

vargą vargti. O pasižiūrėjus į mūsų to meto šviesuolių šeimas, krinta į akis jų puoselėjama kaimo išmintis, dažnai, jei tai galima pasekti, perduodama iš kartos į kartą. Žiūrėk, jau antai koks dėdė bus išėjęs į mokslus. Nebūtinai tai siejama su materialine pagalba, bet dažnai tiesiog šis išsimokslinusio buvimas giminėje skatina pagalvoti apie esamus vaikus, ypač jei jie guvūs ir nuovokūs. Taip yra buvę su Janulaičiais. Kazio Griniaus dėdė – žinomas veikėjas Mikalojus Akelaitis, poeto kun. Antano Vienažindžio du broliai išėjo į mokslus, pažvelgus į ankstesnius laikus matome panašų dalyką Motiejaus Valančiaus šeimoje (be jo, du broliai mokyti), o vyskupo seserėčia T. Beresnevičiūtė, ištekėjusi už bajoro V. Gruzdžio, išleido į mokslus visas savo dukteris, ir jos neatsitiktinai ištekėjo už lietuvių inteligentų ir sukūrė lietuviškas šeimas: Ona Bugailiškienė, Viktorija Kodatienė, Sofija Avižonienė, Stefanija Graurogkienė, Emilija Putvinskienė. Pastarosios šeimos istorija simptominga to laiko žemaičių bajorų nuostatoms pažinti: Emilija mokėjo lietuviškai susikalbėti su dvaro tarnais, namie kalbėta lenkiškai, o Vladas Putvinskis (abu Šaulių sąjungos kūrėjai Nepriklausomoje Lietuvoje) lietuviškai nemokėjo, tačiau motina – Pliaterytė – teigė, kad Lietuvos bajorams būtų privalu kalbėti lietuviškai. Paties Vlodo įsitikinimus ta kryptimi sustiprino mokslo metais sutikti Mintaujoje lietuviai mokiniai. Putvinskiams sukūrus šeimą būtent Vladas pats mokėsi ir kategoriškai pareikalavo pereiti, kai atsiras vaikų, šeimoje prie lietuvių kalbos¹.

Grįžtant prie inteligentus išleidusių valstiečių šeimų, jų gabumą rodo ir dar vienas momentas: nemažai tėvų buvo tiek išsiskybę iš aplinkos, kad, nors mokslo nepasiekę, jie buvo renkami kai kurioms valsčiaus pareigoms, pvz., Liudvikos Nitaitės-Didžiulienės-Žmonos tėvas, ėjęs per dvarus ūkvaizdžiu, Aleksandro Stulginskio, Vinco Čepinskio, Pelikso Bugailiško tėvai ir kt. Tai anaipol neprisitaikėliški, o gabūs, savarankiški žmonės, pastebėję ir savo atžalų guvumą. Pelikso Bugailiško tėvas išleido į mokslus našlaičiu likusį sūnėną Praną Kisielių (dėl išskirtinių gabumų paliktas Peterburgo teisės fakultete, bet, nesusėjęs prasiskleisti, miręs džiova), saviškį sūnų tik pradėjęs mokyti pasimirė ir visą mokslinimo naštą vežė našle likusi motina. Apie ją Bugailiškis kalba su didžiausia meile ir pagarba pastebėdamas: „Svarbų vaidmenį

¹ Emilija Putvinskienė, op. cit., p. 21.

mano giminėje suvaidino moteris. Jos pranašumas kartais pasireiškėdavo net savotiško matriachato ypatumais¹. – Ar ši pastaba tinka tik vienai kitai šeimai? – Gal tai bendresnio pobūdžio mūsų kaimo kultūros raidos bruožas? Prisimintinas čia vysk. Motiejus Valančius. Manychiau, kad XIX a. antroje pusėje net ir už Lietuvos ribų skambėjusi viešai, demonstratyviai reiškiamą nepaprastą vyskupo pagarbą savo valstietei motinai plaukė ne tik iš religinės pareigos mokyti pagarbos tėvams, iš meilės jiems, bet ir iš paties Valančiaus demokratinų ir kultūrinių nuostatų, būtent jo paties kultūros raidos nuovokos. Viktorija Daujotytė savo stambioje knygoje yra tarusi žodį apie mūsų moteris-rašytojas².

Paspartėjusiu tempu XIX a. vykstančiuose nacionaliniuose judėjimuose aiškiai pastebima tendencija kartu su gilėjančia nauja socialine sklaida, griūvant luominiams skirtumams, kurti vientisą nacionalinę kultūrą. Etninė jos dalis suvokiama kaip integralinės bendrosios nacionalinės kultūros sandas. Tikrovėje galima įžvelgti dvi linkmes: vienais atvejais etninę kultūrą tarsi reikia pripažinti esant vertą būti nacionalinės kultūros nedaloma dalimi, t.y. ją „pakylėti“, kitais atvejais, kaip Lietuvos, reikia į ją – pagrindą – įjungti dar neišsiplėtojusią, nebrandžią turimą rašto kultūrą. Žinoma, taip samprotauti galima tik tada, jei kalba laikoma pagrindine nacionalumo žyme. O mūsų ir daugelio kitų kraštų pačiu nacionalinių judėjimų intensyviausiu laikotarpiu taip galvota. Prieš akis turėta tautos ir kultūros vientisumas, o kalba – jungiamoji gija. Iš etninės kultūros išaugusi inteligentija suvokė būtinybę per kovą dėl nacionalinio švietimo, per spaudą ir kt. įlydyti rašto įdirbį į etninę kultūrą. Tarp daugybės įvairių šios srities veikėjų išskirtinis talentas – Valančius, kaip šio darbo organizatorius ir kūrėjas, jauste jautęs etninės kultūros raiškos savitumus ir gebėjęs tuo pačiu ir drauge kitu būdu prabilti į ją. Šviesieji liaudies protai tuo metu tarsi šeštuoju pojūčiu nutuokė tą patį poreikį. Dalelę jo jau nuo sena galima įžiūrėti mūsų kaimo žmonių veržimesi mokytis. Kiek ten neįtikėtinų būta atvejų!³ Greta vinguriuoja įdomus kultūrų susilydymo kelelis, kai rašyti-

nė poezija ne tik kaimo žmonių pamėgstama, bet pati tampa liaudies kūrybos dalimi: Strazdas, Baranauskas, Vienažindys, Maironis ir kt. Jie gyvena ir kaip autoriai, ir kaip anonimai. Antai Agota Janulaitienė, svarstydamą savo vaikų mokymo motyvus, iškelia šalia Valančiaus ir daug ankstyvesnę Strazdą. Žinota ne tik kūryba, bet ir kai kurie biografijos momentai!

O štai retas paliudytas faktas, kai dar prieš *Aušrą* dar tokios skurdžios lietuvių literatūros ir liaudies dainų pažinimas siejamas su nacionalumo ugdymu. Antai Liudvikos Nitaitės-Didžiulienės-Žmonos (1856–1995) tėvas, valstietis iš Rokiškio Tyzenhauzo dvarų (ten paprastai aukštesnis ekonominis ir dažnai kultūrinis lygmuo nei privačių dvarų baudžiauninkų palikuonių), ragavęs kiek mokslo ir dirbęs dvaruose ūkvedžiu, penkerių metų dukrelę Liudviką ima mokyti visų dvaro panelei įprastų dalykų (kalbų, skambinti fortepijonu) ir kartu moters ūkio gudrybių, o pats iš principo atsisako, progai pasitaikius, nusipirkti bajorystę, renka lietuvių liaudies dainas, nusirašinėja tuo metu tokios negausios lietuvių literatūros kūrinius (Strazdelį). Kiek paaugusiai Liudytei skaitomas Baranauskas ir Vienažindys. Pati Nitaitė, tik iš paauglystės išaugusi, mėgo ir užrašinėjo dainas, buvo kviečiama pas ponus Karpuškas (Kupiškio apylinkėse) į vakarą su lietuviškomis dainomis, Nitaitės net sugalvota iš dainų operetė („Piršlės ir veselijos“). Turėję suvažiuoti ir apylinkės kunigai. Deja, vakaras neįvyko (maždaug apie 1875).

Šiandien stebina tėvo ugdymo rezultatai. Nitaitė griežtai apsisprendusi jau anuo metu tekėti tik už lietuvių: susižavėjusi Vienažindžiu ir išgirdusi apie jo du einančius mokslą brolius, ji visaip bando su jais susipažinti. O tuo metu dar nė *Aušros* nebuvo! Išteka 1877 m. už bajoro, bibliofilo Stasio Didžiulio ne tiek iš meilės, kiek dėl lietuviškumo ir pasijunta, kaip moteris, įklimpusi¹. Visi mergaitiško romantizmo jausmai užgniaužiami, paslepiami, o tėvams rašomi dalykiški, šviesūs laišukai apie buitį. Ji visa atsiveria naujajai esamybei, realybės vargūi ir kartu grožiui. Vos ištekėjusi moko Siužonėlių (vyro dvare) samdinius lietuviško rašto, nors šie tą priima aiškiai nenoriai².

¹ Pelikšas Bugailiškis, op. cit., p. 59.

² Viktorija Daujotytė, op. cit.

³ Žr. plačiau: Meilė Lukšienė, *Lietuvos švietimo istorijos bruožai XIX a. pirmojoje pusėje*, op. cit.

¹ Liudvika Didžiulienė-Žmona, *Raštai*, t. 2, Vilnius, 1946, p. 443.

² *Ibid.*, p. 444.

Nitaitės-Didžiulienės-Žmonos gyvenimas – vienas iš raiškių ano meto nacionalumo plėtotės Lietuvoje momentų. Jis turėjo savo istoriją nuo pat XIX a. pradžios. Europiniu mastu jis siekia XVIII a. vidurį. Tauta suvokiama kaip individualybė, kurios savitumas visų pirma atskleidžia liaudies kūryboje, etnose. Tai tarsi *pačios tautos* prigimtinių bruožų išraiška.

Herderis tą realų prigimtą elementą apibendrina, laikas išugdė visą teoriją – išaugo etnologijos, etnografijos mokslo šakos su herderiškos tautos idėja. Pas mus ji anksti buvo suformuluota ir pagrįsta, beveik neatsilikant nuo Europos laiko – tai Liudvikas Rėza, o ypač Simonas Daukantas. Jo *Būdas senovės lietuvių ir žemaičių* – tai klasikinė tautos individualybės bruožų analizė to meto moksliniu lygmeniu. Daukantas unikalus Lietuvoje kaip mokslininkas novatorius, bet drauge ir pilietis, stovėjęs priekyje, tačiau jisai ne išimtis. Išižiūrėjus į XX a. tautos sampratą procesą, matyti, kaip, pvz., eilinis domėjimasis tautosaka, jos rinkimas vertintas ne tik moksliniu interesu, bet ir kaip tautiškumo aiškinimasis. Taip turbūt aiškintinas palyginti platus Daukanto tautosakos rinkėjų talkininkų būrys. Procesas vyko ir toliau.

Ta kryptimi ėjo tautos, panašios į mus, kurių nacionalinės kultūros ištakos gana jaunos ir atsiremia į liaudį, bet ir tokios *kaip lenkai – su sena bajoriška* kultūra. Antai Mykolas Biržiška savo atsiminimuose rašo, kad kai kurie jų kaimynai dvarininkai žemaičiai kviesdavosi iš Lenkijos lenkų liaudiškus ansamblius ir vežiodavo po dvarus, stiprindami jau lenkiškąjį patriotizmą¹ (šios dienos terminais tariant, lydydami etninės ir politinės tautos sampratą).

Nitaitė-Didžiulienė-Žmona išaugino 8 vaikus, o šelpusi, globojusi, auginusi iš viso, kaip ji suskaičiavo, 89². Jos laikomas bendrabutis Mintautoje, kada savo vaikus leido į mokslą, XIX a. pabaigoje ne tik pridurdavo šeimai kiek materialiniu atžvilgiu (vyras vežiodavo didžią dalį maisto iš Siužionėlių), bet, svarbiausia, tuo metu buvo reti namai, kur patekę mokiniai gaudavo šilumą, kultūrinę aplinką, tiesiog įvedančią į

¹ Mykolas Biržiška, op. cit., p. 327.

Pastaba: tai rodo išskirtinį lenkų tautos gyvybiškumą, jos plačią ir gilią kultūrinę savimonę, t.y. tikslingą nuojautą ugdyti politinę tautos brandą neatskiriamai nuo jos kultūrinės brandos, suvokiant abu procesus kaip neatskiriamus, sutapusius.

² Liudvika Didžiulienė-Žmona, op. cit., p. 468.

jauną lietuvių visuomeninį gyvenimą. Gal neprilygo kultūriniai atžvilgiai ši aplinka, pvz., Kairio turėtajai pas Šalkauskį, tačiau retam vaikui pavykdavo pagyventi ir panašioje kaip Nitaitės kuriamoje aplinkoje su aiškia nacionaline ir radikalia socialine nuostata.

Kaip anksčiau buvo pastebėta, tautinio judėjimo išklotinėje aiškiai išryškėja jungtys tarp kultūros integravimosi nacionaliniu pagrindu ir nacionalinės valstybės kūrimosi. Kultūros procesas Lietuvoje tam tikru atžvilgiu skiriasi nuo įprastinio raidos kelio. Dviejų tautų unijinė valstybės forma su aiškia kultūros, ypač besireiškiančios per neseniai ir pavėluotai priimtą krikščionybę ir kartu lenkų kalbą, persvara sudarė sąlygas sparčiau aukštajai bajorijai bei dvasininkijai lenkėti. O tai kūrė palankią terpę pačiai aukštesniųjų sluoksnių kultūrai artėti prie svetimos kultūros ir tolti nuo savojo žemesniojo sluoksnio puoselėjamosios. Taip nuotoliai tarp socialinės kultūros sklaidos daromų pokyčių Lietuvoje formavosi didesni nei Lenkijoje. Kartu mūsų krašte ši situacija sunkino patį kultūrų jungimosi ir politinės minties brandos procesą.

Praėjusių amžių sandūroje visa tai ypač akivaizdu. Dažnai spręsta tiesmukai, supaprastinant, net nesugebant įžiūrėti bei įvertinti nacionalinės kultūros integracijos procese veiksmų iš viršaus, iš apačios ar jų sąveikos.

Čia norėtusi vėl prisiminti krokuviškių lietuvių studentų aplinkoje parašytą Mykolo Römerio veikalą *Litwa*, išleistą 1908 m., ir jį patį kaip iškilią, nepaprastai įžvalgią asmenybę, lietuvių tautai kultūriškai konsoliduojantis ir einant į valstybę. Römeris – iš Lietuvos aristokratijos sluoksnių intelektualų tarpo (kelios jų kartos) su rimtu moksliniu sociologo, teoretiko pasiruošimu, iš vaikystės išaugęs aplinkoje, kur buvo smerkiama Lietuvos ir Lenkijos valstybės aneksija, palaikoma kova už politinį išsilaisvinimą. Charakteringa, kviečiamas likti prie universiteto moksliniam darbui Rusijoje, jaunas mokslininkas atsisako ir išvyksta žinių gilinti dėl politinės ir kultūrinės orientacijos sąmoningai į Vakarų – į Paryžių.

Plačiai atvertomis akimis, palyginti gerai pasiruošęs, stebėdamas vykstančius aplinkui naujus procesus, jis susidomi nacionalizmu, kartu pritardamas socialinių apačių kovoms dėl teisių. Nacionaliniuose judėjimuose jis stengiasi įžvelgti ir tautos apatinių sluoksnių galimybes spręsti ne vien socialines, bet ir kultūrinės bei politines (tai apima nacionalinę

sritį) problemas savo, kaip tautos dalies, naudai. Atsidūręs Paryžiuje, jis dalyvauja ten įsisteigusioje „Lietuvos“ draugijoje kartu su kita Lietuvos aristokratijos atžala Marija Putvinskaite, vėliau Žmuidzinaičiene. O po studijų kurį laiką gyvendamas Krokuvoje, Römeris dalyvauja lietuvių studentų „Rūtos“ draugijoje. Ten jis parašo ligi šiol į lietuvių kalbą neišverstą studiją *Lietuva*, kuriai medžiagą apie lietuvių nacionalinį judėjimą teikė Albinas Herbačiauskas. Šis ilgai Krokuvoje buvo laikomas vienu pagrindinių informacijos šaltinių apie Lietuvą. Deja, ir lenkams, ir lietuviams daugybė tuo metu vykstančių procesų išslydo iš sąmoningo suvokimo lauko. O šiandien, žiūrint į praeitį, atsigręžus atgal, retrospektyviai, vaizdas pilnėja ir darosi reljefiškesnis, ypač aiškinantis lenkų–lietuvių santykius, visų pirma žvelgiant į juos iš lenkų pusės.

Autorius ne kartą pabrėžia, kad istorinio proceso vyksmą skatina daugelis veiksnių. Vienas iš jų – kultūrų kaita. Savo ruožtu ji vyksta sociokultūriniais klodais. Itin nauja tame požiūryje mintis, kad jis eina ne tik horizontaliomis kryptimis, bet ir sąveikaudamas, todėl ir vertikaliai. Apskritai tuo metu net ligi šiandien buvo įsigalėjusi nuomonė, kad vertikalioji leidžiasi iš viršaus į apačią, t.y. aukštesnysis socialinis sluoksnis nuleidžia savąją kultūrą žemyn. Tuo tik ir aiškinamas lenkėjimo procesas. Römeris tokį suprastintą kultūrų santykį koreguoja. Jis pastebi, kad lenkėjimo laipsniai skiriasi¹: „Kaimo gyventojai išorės įtakos nepriimdavo mechaniškai, o ją savaip suvirškindavo ir sulydydavo su savo pagrindais, organiškai įsiurbdavo į savo kultūrinį įdirbį, tai jų etnografinė būklė, pareinamai nuo kultūrinio maisto, įgaudavo vis kitokį atspalvį“, žiūrint kuriame geografiniame taške buvo². Toliau, nagrinėdamas *Varpo* pažiūras į lenkų–lietuvių santykius ir pažymėjęs, kad lemtinga kliūtimi abiejų tautų sąjungai kovoje dėl laisvės buvo tai, kad lenkai nepripažino lietuvių kaip lygiavertės³, atskiros bei savarankiškos tautos ir lietuviai ryžosi šioje kovoje pasiimti visą kovos krūvį atskirai, – tai esanti neišvengiama istorinė būtinybė, tačiau *kultūros istorijos požiūriu* (išskirta – *M. L.*) ši federacija, Römerio manymu, persvarstytina: negali būti kalbos apie vienpusišką unijos kultūrinę naudą ir todėl [...]:

¹ Michał Römer, *Litwa*, Warszawa, 1908, p. 31.

² Ibid.

³ Ibid., p. 176.

Čia gali būti kalba ne apie vienpusį dėkingumą, o apie gyvą abipusę paslaugų mainų tradiciją [...] Be abejo, [...] šalia didelės naudos, Lietuva patyrė dėl unijos su Lenkija ir neigiamų kultūros pasekmių; liaudies masių kultūros lygmens kilimas būtų buvęs, be abejonės, lengvesnis, jei raida būtų vykusį organiškai glaudžiai, išorės elementams kontaktuojant su kultūros pamatais [t.y. lenkų kultūrai su lietuvių kultūra – *M. L.*]; mechaniškas lietuvių „vertimas“ krikščionimis, o paskui lenkų įtakos užplūdimas [...] visų pirma atskelė nuo tautos aukštesniųjų sluoksnių atplaišas ir sudarė sąlygas joms pasukti polonizacijos evoliucijos linkme, o kita vertus, paliko liaudį kultūriškai vienišą. Vis dėlto negalima dėl to kaltinti lenkų: tai istorinės krašto evoliucijos pasekmės, o ne lenkų valios vaisius¹.

Čia galima abejoti: ar lenkų tautos konsolidavimasis nebuvo spartesnis nei mūsų ir todėl anksčiau ėmė reikštis sąmoninga kultūros politika ir valia? Aiškindamasis lenkų–lietuvių santykius dėl tautų atgimimo, Römeris iškelia itin įdomią mintį: „paliktoje vienišoje [*osamotnioney*] lietuvių liaudyje įvykęs tuo tarpu etnografinės savisaugos evoliucijos procesas [*proces ewolucji zachowawczo-etnograficznejey*], kuriame lietuvių kultūra pajėgė susikaupti naujai kūrybos sėkmei [wydajności]. Jo išraiška yra nacionalinis Lietuvos atgimimas, o vienas iš pastarojo reiškinų – „Varpas“².

Demokratėjimą laikydamas pagrindiniu lietuvių nacionalinio atbudimo veiksmu, jaunas mokslininkas patį demokratiškumą laipsniuoja ir, pvz., jam *Aušra*, *Šviesa* ir net *Varpas* dar tėra prademokratijos reiškiniai. Liaudies iniciatyvumas, kooperavimas, racionalusis mąstymas – tai tik kelias į demokratijos brandumą – socializmas čia radikalusis to sparnas. Römeris tačiau anaip tol nesutapatina demokratėjimo su nacionaliniu judėjimu, tik pažymi jo aktualinimo stimuliuojamąjį pobūdį.

Šiandien mus stebina ano meto jaunojo mokslininko įžvalgumas. Iš laiko perspektyvos dabar aiškiai matome, kaip demokratinė mintis veikė ir politinės minties eigą. Valstybingumo idėja kristalizuojasi demokratinėje, ne konservatyviajame sparne: mūsų partijų programose pirmąja socialdemokratai, paskui demokratai ir tik tada krikdemai.

¹ Ibid., p. 177.

² Ibid.

Tačiau tolesnėje raidoje atskilę nuo socialdemokratų bolševikai ima laikyti nacionalumą kliūtimi internacionalumu grindžiamai ateities „darbo žmonių“ vienybei. Ilgainiui akiplote nuo centro į kairę prioritetu tampa daugiau socialiniai ar individo teisių klausimai (liberalai), o kartais rūpestis nacionaliniais dalykais laikomas dešinės uždaviniu. Gyvenimo patirtis atskleidžia, kaip pavojinga kurį nors vieną žiūros kampą, o su juo ir veiksmą, suabsoliutinti, paleidžiant iš akiploto visą jų sąveikaujantį tarpusavyje kompleksą...

Itin įdomi, savita ir turbūt dar šiandien aktuali Römerio mintis apie etninę savisaugą. Ją galima iš dalies, bet tik iš dalies, sutapatinti su nacionalinio tapatumo saugumu. Jis kalba apie šią savisaugą kaip teigiamą reiškinį liaudyje ir kartu paliečia svetimos kultūros receptijos jėgą ir sveikumą, norint išlaikyti savosios savitumą ir tapatybę. Tai buvo Lietuvos aristokratijos atstovo rūpesčiai ir apmąstymai. Jis dar nebuvo visiškai radęs kelio, kad galėtų įsijungti į nacionalinės lietuvių kultūros ir valstybės statybos procesą. Toks pat vyksmas lenkų tautoje jau tekėjo kita vaga. Bręstantis mokslininkas tą aiškiai suvokė, tik vis dar negalėjo susitaikyti su vagų išsiskyrimu. Tam dar reikėjo naujos patirties, kol Lietuvos valstybė atsistojo visai ant kojų.

Būna istorijoje paradoksų. Štai Römeriui gyva nepriklausomos Lietuvos valstybės idėja atėjo per kartų kartas, tačiau galutinai ją įgyvendinti prieš pat pabaigą jam kurį laiką trukdė abejonės. Iš kaimo bemokslių išėjęs jaunimas idėją atsikasė ir ilgainiui savaip susibrandino, iškėlė ir ėmė realizuoti. Be abejo, kalbu hiperboliškai, tačiau amžių sandūroje tarp vėliavų nešančiųjų pirmieji žengia mūsų kaimo išeiviai. Ir su koku entuziazmu, su koku pasiaukojimu! O be jokios patirties, žalut žalutėliai! Bet pats jų pasišventimas traukė į save, aktualizavo idėją ir savotiškai diktavo kryptį. Žinoma, kas be ko, dalis išėjusiųjų dingo, ištirpdami svetimose kultūrinėse struktūrose ar užsisklęsdami asmens interesų kiaušte, nepajėgdami prisiimti nacionalinio judėjimo kraunamos veiklos ir atsakomybės naštos svorio, kitaip tariant – idealizmo (ne filosofine prasme!) svorio.

O pats idealizmas anaip tol ne vienspalvis, laiko erdvėje sklindantis įvairiaspalvėmis, tikriau, skirtingai orientuotomis bangomis. Žvelgiant į jau poros šimtmečių laikotarpį turbūt galima apibūdinti: vienos bangos kryptis kelti žmogų ir iš dalies visuomenę per vidinę kaitą, antrosios –

atsikreipus daugiau į išorės pasaulį, pertvarkant jį patį tobuliau, laukti gerų pokyčių ir pačiame žmoguje. Tai ypač ryšku XIX a., kai slūgstančią romantizmo bangą keitė pozityvizmas, vadintas tada „organinio darbo“ (lenkiškai „praca organiczna“) laikotarpiu. Čia veikė ne vien meno raidos motyvas, bet ir to meto politinė, kultūrinė situacija. Posūkis tarsi.

Bene ryškiausias besiformuojančios naujosios inteligentijos bruožas – tai nuolatinis vidinis stimulus nesitenkinti turimu kultūriniu lygiu. Jos vertybių nuostatų skalėje pirmauja dvasinės vertybės, o mąstymo kryptčiai būdingas tam tikro laipsnio nepriklausomybės, savarankiškumo siekimas. Idealistinė nuostata būdinga ir romantikams, ir pozityvistams. Valstybę prikėlus prasidėjo nauja gyvenimo fazė, kartu gausėjo pačios inteligentijos, o ji keičiasi, masiškėja ir... kasdieniškėja. Visa tai natūralu, bet kartais ir apmaudu, tarsi žemėja skrydis viršūnėmis. Gražiai tą yra pajutusi ir apibūdinusi ir Nitaitė-Didžiulienė-Žmona. Jau valstybei susikūrus, o jai užgaišus Jaltoje (TSRS) su besigydančia dukra (buvusia Vinco Kapsuko žmona, savo pasaulėžiūra artima komunizmui, neapsisprendusia grįžti į Lietuvą ar ne), į sūnaus Vytauto kvietimą parodyti atsako (1922 04 06–06 15): „Patari, mielas Vytautai, grįžti Lietuvon, nes tynai reikia žmonių, o ne žmogeliukų. Bet žmogui tarp žmogeliukų sunku gyventi: jo būvis kaip žemčiūgo smėlyne: sužibės aukštyn iškilęs, ir vėl vilnia smėlio jį užpils. Ir taip kartojasi be galo, kolei visas kalnas nuožmių smilčių ant skaistaus žemčiūgo ir ant amžių prislegia“¹. Neatsitiktinai tam tikrą nusivylimą naująja visuomene yra pareiškę Maironis ir Žemaitė.

Istorija banguoja. Antai po sunkaus nusivylimo ginkluotais, realiai neapskaičiuotais XIX a. Lietuvos sukilimais kviesta atsikreipti į tikrovę, į sunkų, nuoseklų pozityvų darbą, kuris žengtų koja į koją su vykstančiais ekonominiais-socialiniais pokyčiais. Ir tik taip atkakliai, nesikarščiuojant siekti to paties politinio krašto išsilaisvinimo idealo, kol bus prieita prie jo realizavimo. Pats idealas prasiplečia apimdamas vis platesnę išsilaisvinimo siekių skalę – politinę, ekonominę, socialinę, kultūrinę, asmenybinę, vėliau moters, t.y. ateitis turėtų atnešti visa, ko trūksta ano meto carinėje valstybėje! – Daugiau nei aprėpiama – vėl romantiška siekiamybė, nors susitelkiama į tikrovę. Ir taip tame tarsi

¹ Liudvika Didžiulienė-Žmona, op. cit., p. 467.

šaltame pragmatiškume blyksi idealybė, dega ir sudega jai pasiaukoję žmonės, – romantizmas, tik kitokios spalvos. Tai ne šiandienis pragmatizmas, nors turbūt, giliau pasižiūrėjus, visada šalia idealizmo žygiuoja pragmatizmas, antiiluzionizmas, ir atvirksčiai. Tik žiūrint, kas keliami į paviršių, į avangardą. Gal tik spalvų pakeitimas išryškina amžiną siekiamybės prasmingumą?

Su pozityvizmu į literatūrą atėjęs realizmas, tiesa, atvėrė duris mažajam žmogui, pilkosioms spalvoms. O vis dėlto liko mene pasiilgimas spindinčio žmogiškumo, ne vien herojiškose viršukalnėse, bet ir kasdienybėje. Pasiilgimas, ieškojimas vėl iškyla dažnai ir į aukštikalnes, bent nutuokiamas. Romantizmas, idealybė nepražudomi, jų neišsivadama.

Pagaliau ir ar pačiame idealizmo šiandien demaskavime, piktinimesi jo netikrumu gilumoje nesama būtent to paties iškilumo, aukštųjų pasiilgimo? Ir šiandien, kai bene esame pačiame to tarsi striptizo dugne, ar tai nėra aukštikalnių, kaip antitezės pilkybei, ieškojimas?

Psichologinės nusivylimo tuo momentu priežastys aiškios, tačiau formavosi naujos idealizmo bangos ir darbas nenutrūko...

II Dalis

...nuo 1918 m.

Valstybėje

1918-ieji – itin reikšmingi metai mūsų tautos gyvenimo kelyje, – pagaliau tauta iškopė į savos, nepriklausomos valstybės plėtotės laikotarpį. Į tikslą eita ilgai, didelėmis pastangomis, telkiant jėgas keliomis kryptimis. Buvo būtina žadinti ir stiprinti tautos visybės – integralumo poreikį bei jausmą, kartu gilinant nacionalinę savimoneį, brandą ir valią veikti ta linkme. Čia pat reikėjo apgalvoti tinkamiausią pačios valstybės formą.

Tarptautinės sąlygos taip, deja, klostėsi, kad kuriamoji valstybė nepėmė visos tautos. Daliai liko aktualūs nacionalinio judėjimo siekiai tik kitokiomis sąlygomis. O pagaliau tautos integralumo ir brandos procesai tęsėsi ir valstybėje.

Suverenios, savos valstybės viziją puoselėjome nuo pat unijos laikų. Keitėsi tik jos savitumo bruožų samprata, pamažu kristalizuodamasi aiškiai apibrėžto nacionalumo linkme. Dalies Europos valstybių ribos apėmė daugiau vienakalbių ar artimų kalbų grupių žmones, t.y. vieną kurią tautybę, turėjo geresnes sąlygas per monolitiškesnę kultūrą burtis į vientisesnę visumą. Jos, dar ir neperėjusios į grynai nacionalinius pagrindais valstybės raidos tarpsnį, gebėjo kad ir svetimų dinastijų valdovus palenkti įsijungti į savąją kultūrą ir šiai visiškai paklusti. Kas be ko, vyko kultūrų sąveikos ir įtakos, tačiau valstybės kultūriniai pagrindai liko neišjudinti. O ir politinių negandų atveju joms grėsė mažesnis pavojus iširti.

Lietuvos atveju santyčiai klostėsi ne ta linija. Dinastinė unija įgavo kitą kryptį. Manding, pati Lenkijos valstybės raida buvo pasiekusi modernesnę pakopą: kūrėsi švietimo sistema, glaudžiai susijusi su savu bažnytiniu hierarchiniu aparatu. O tai reiškė, kad jau turėta ir valstybei reikalingas savas intelektualinis sluoksnis. Jis sudarė nedalomą valstybės veiklos dalį. Neatsitiktinai tiek amžių negalėjome susikurti panašaus savo aparato Lietuvoje! Jau tuomet kūrėsi Lenkijos nacionalinė su savo valstybe susijusi kultūra, jos elementai visoje kultūros politikoje

akivaizdūs ir anuomet. Karaliaus dvaras, centrinis valstybės valdymo taškas, jei ir pasitaikydavo valdovas iš svetur, buvo įjungtas į savąją kultūros tėkmę. Bajorų sluoksnis, kuris vis daugiau lėmė valstybės valdyme, taip pat visomis savo gyvenimo gijomis neatitrūko nė vienu laikotarpiu nuo bendrosios kultūrinės, ekonominės ir administracinės erdvės. Joje tilpo visi luomai, kalbinis barjeras neįsiterpdavo.

Mūsų istorija buvo ėmusi tekėti kitais keliais. Todėl ir nacionalinės valstybės kūrimasis sunkesnis. Lygindamiesi su artimomis kaimynėmis stebime, kad einant į savąją valstybę mūsų tautai nemaža padėjo faktas, kad praeityje ją turėjome. Tačiau iš dalies patyrėme gal ir daugiau represijų. O kilmingųjų sluoksnio susvetimėjimas dėl vartojamos skirtingos nuo valstiečių kalbos kliudė visoms, kaip antai latviams (feodalai vokiečiai), estams (švedai), suomiams (švedai), norvegams (švedai) ir panašiai. Nacionalumas glaudžiai susijęs su kalba (pasitaiko tik išimčių). Ir stiprėjant nacionalinės valstybės idėjai neišvengiamai valstybinė kalba sutampa su dominuojančios valstybėje nacijos kalba, kuri kreipia tam tikra linkme ir kultūrą.

Lietuvių, latvių ir kitų panašaus likimo tautų tapšmas nacijomis, siekiančiomis nacionalinės valstybės, intensyvėjo su demokratijos plėtoje, kai ėmė vertis keliai į švietimą ir valstiečiams. Iš šių kylanti inteligentija buvo būtina naujam, nacionaliniam intelektualų sluoksniui besikuriančiai valstybei. Jis atliko šiame procese pagrindinį vaidmenį.

Gimstančiai valstybei prieš akis stovėjo daug uždavinių. Visų pirma – ne tik jos visų dalių teritorinis-administracinis vientisumas – integracija ir būtinybė brandinti valstybingumo sąmonę, kuri neatskiriamai nuo valstybės dalių ir sluoksnių kultūrinio junglumo – integruotumo laipsnio bei nuovokos, o naujaisiais laikais ir nuo kultūros lygmenų.

1939–1940 metai

Vilnius mūsų – Lietuva rusų

1939–1940 metai sukrėtė Lietuvą politiniu, visuomeniniu ir moraliniu požiūriu. Šis pastarasis tebeaitrina mūsų sąžinę ir dabar. Tebesvarstome, kodėl taip, o ne kitaip, jeigu būtume elgęsi taip, o ne anaip, gal būtų pakrypęs istorijos ratas ne visai taip, kaip pakrypo, o gal tik sąžinė šiandien

aitriai nebegrauztų, liudydama, kad esame gyvi, kad neišblėsus savigarbos jausmas. Žinoma, tik tuo atveju, jei ne tik kaltiname, bet ir jaučiame bendrą gėdą, kartu stengdamiesi suprasti to meto žmonių elgesio motyvus.

Tie metai atskleidė ir mūsų santykį su valstybe ir valstybingumu.

Suomiai kovėsi. Kad ir prislėgti, apipešioti, išsilaike gyvi. Mes dabar žiūrime su geru pavydu, kad orūs, kad gali žvelgti į savo istoriją pakelta galva. Atsimenu aštirus ginčus mūsų šeimoje su tokiais jaunu giminaičiu inžinieriumi dėl vykstančių anuo metu kautynių prieš Sovietų Sąjungą. Jis atidžiai sekė visa Lietuvos visuomenė. Didelė dauguma, pasigėrėdama ir kartu dar aiškiai nenučiuokdama augančio pavojaus ir mums patiems, pritarė suomiams. Viltis gera pabaiga nebuvo stipri. Svečias mūsų visų pasibaisėjimui smerkė suomių, išdrįsusius ginklu kovoti prieš rusus. Ginčiuose šeima sunkiai tvardėsi neperžengti deramo šeiminkams elgesio ribos. Na, su kartėliu reikia pripažinti, kad tokių žmonių, kad ir retai, bet būta. Ir vis dėlto tuose kivrčiuose neatsimenu, kad būtų buvęs paliestas klausimas, kur ir kokios galimybės mums taip pat pasielgti, ar mes ruošiamės, ar yra koks ekvivalentas Manheimo linijai, ar realios jungtys su kokiais nors kaimynais (mūsų su latviais ar estais, kaip suomių su Skandinavijos šalimis) ir kt. Tiesa, buvome simpatijų pilni bendrų švenčių metu su latviais ir estais, bet realių, kad ir kompromisinių, stiprinančių ryšių su jais neįstengėme sukurti. Priešingai, lengva ranka pasidavėme drumsčiami, pvz., su latviais iš šalies (lenkų ar rusų rankomis). – Atrodo, kad pernelyg įsišaknijusi mūsųose mintis, jog esame maži, belieka šlietis prie didžiųjų, o idėja, kad ir maži – draugėje tam tikra jėga, išblėsus... Ar istorija nesikartoja? Paralelinė mintis, ano meto ne vieno politiko suvokta, kad demokratija tvirtina, stiprina visuomenės atsparumą. Tą įžvalgiai yra iškėlęs ir pažymėjęs viename savo straipsnyje istorikas Liudas Truska: „Lietuvos pasiuntinys Vašingtone Povilas Žadeikis, ir ne jis vienas, įžiūrėjo ryšį tarp 1926 m. gruodžio 17-osios smurto ir 1940 m. birželio 15-osios ištizimo. Aistis manė, kad demokratija būtų pasirinkusi suomių kelią“¹.

Būtų ar nebūtų, nežinome, tačiau tikrai demokratinėje visuomenėje susidaro sąlygos augti daugiau atsakomingsiems ne tik už save, bet ir valstybę piliečiams, daugiau tarpusavio ryšius juntantiems.

¹ Liudas Truska, „Pasimokyti galima tik iš kritiškai suvoktos istorijos“, *Kultūros barai*, Nr. 2, p. 75.

Antroji mus šiandien sekanti iš paskos gėda – tai mūsų ano meto žmonių nuolankumas, momentinis prisitaikėliškumas. Jis taip pat susijęs su demokratijos trūkumu. Truska plačiai įvardija žinomus ir mums brangius žmones, kurie skubėjo pareikšti savo lojalumą ar net džiaugsmą, o ne protestą ar bent tylą. Šiandien kaltinant be jokio pateisinimo šešėlio motyvuojama, kad „Nei už Dovydėno, nei už kitų „naujojo gyvenimo“ liaupsintojų nugaros nestovėjo su naganu rankoje čekistas. Sovietines represijas inteligentija patyrė tik 1941 metų pavasarį“¹.

Gyvenusiems tą laiką atrodo kiek kitaip. Be jokio pateisinimo tokį elgesį atmetė ne vienas tuometis inteligentas. Mano aplinkoje taip pat. Jei nesmerkta, tai pečiais gūžčiota kaip neįtikėtinas, nesuprantamas dalykas, neleistinas padorumui atvejis. Buvome įsitikinę, kad tai neįmanomas dalykas. O vis dėlto, kai atsigrįžtu į tą laiką, čekistą už nugaros matau stovintį daugelio mūsų intelektualų vaizduotėje. Jis buvo realiai apčiuopiamas. Ir čia reikia skirti jaunimą nuo senimo. Šio ne tik dalis buvo pergyvenusi Rusijos revoliuciją, bet ir pajutusi bolševizmo dvelksmą ypač nuo 1937 m. Iš Rygos kiekvieną dieną Kaune pasklisdavo rusų emigrantų leidžiamas dienraštis *Сегодня* su smulkia puslapiais pateikiama informacija apie Maskvoje tais metais prasidėjusius susidorojimus su senaisiais bolševizmo kadrais ir nacionaliniu atsparumu. Europos spaudoje (daugiausia tuo klausimu rašė rusų emigrantai), laisvai gaunamoje Kauno kioskuose, plačiai nagrinėta (gal tik spėliota), kuriais būdais iš kiekvieno pasmerktojo myriop išgaunami prisipažinimai visiems kaltinimams, kuriuos Stalinas sugalvodavo. Visi ligi vieno nuolankiai mušdavosi į krūtinę!

Tik labai jauni arba itin patiklūs žmonės galėjo tuo patikėti, tikėti bolševikais, kad iš viso tai paskalos. Šiaip kitus imdavo siaubas tik pagalvojus. 1937–1940 m. – itin neilgas tarpas visa tai pamiršti. Taigi čekistas stovėjo jau seniai ir veikė nervus. Siaubas ne tik sukelia nenumatytas paties žmogaus vidines jėgas, bet ir dažnai paralyžiuoja jį fiziškai ir psichiškai, ypač pirmą kartą su juo susiduriant. Veiksmingo atsparumo psichologiniam terorui nebuvom išsiugdę, nė negalvojome, o jis savo darė.

Žvelgiant iš perspektyvos paprastai atsiranda naujos įžvalgos. Štai 1937 m. TSRS organizuotos represijos bangos to meto analizėje dėmesys

pabrėžtinai telktas į besikartojančią istorijoje fazę, kai revoliucija susidoroja su savo pačios kūrėjais. Istorijoje tuo metu iškilęs naujasis momentas – tautų egzistencijos problema – šioje analizėje visai nublankęs, o tikrovėje vyko didelis posūkis. Mūsų ano meto spauda nesiejo Minske susispietusio lietuvių bolševikų centro likvidavimo (Angariečio, Broniaus Pranckaus, istoriko Stasio Matulaičio, Romo Šarmaičio ir kt.) su minėtu tarybų valdžios nacionalinės politikos posūkiu. Iš viso lietuvių bolševikų nelaikyta net savos tautos dalimi, o tik kitos valstybės įrankiu. O jie buvo vienu metu ir tuo, ir tuo. Grėsmė iš šios pusės valstybinio atžvilgiu turėjo tarsi stabdyti tarpvalstybiniai sandėriai! Net teoriškai nesvarstyta apie agresijos galimybę iš tos pusės. Tą rodo naujausi mūsų istorikų kariuomenės planų tyrinėjimai. Nebuvo paleista nei spaudoje, nei žodžiu „anties“ apie galimą grėsmę iš TSRS atstovybės ruošiamų pobūvių.

Kai sužinojome, kad tankai jau rieda, puoliau pas tetą Verutę, prašydama vežti mudvi su mūsų vos 4 mėnesių pirmagime Ingute į kaimą gelbėtis. Pusbrolis Vytautas išvežė savo mašina priešais dundančių tankų srovę. Per savo motinišką egoizmą nemąščiau, kad dar į didesnę pavojų stumių pusbrolių ir skriaudžiu jo mamą. Pakeliui patys tankistai stabdydami patarė grįžti, nerizikuoti. Paleido mane pusbrolis kaimelyje, iš kurio jau arkliuku pasiekiau vietą. Namiškiai, likę Kaune, tūnojo namie nė nenutuokdami, kad miesto gatvėse buvo ir tokių, kurie tankus sveikino, tačiau nuotaikos buvo tikrai visuotinai pagrabinės. Ir šiandien, man rodos, tų sveikintojų grupelė pernelyg išpučiama. Na, su širdgėla reikia pripažinti, kad būta ir visuomenėje valstybinio nebrandumo žymių. Iš jo dar neišaugome visai nė šiandien...

Dabar atsivėrė daug nežinomų dokumentų, praskleidžiančių laiko erdvę su naujomis įžvalgomis. Galime tik didžiuliu širdgėliu žvelgti į šiuolaikinę mūsų užsienyje buvusius diplomatus su šviesiomis galvomis ir tragedijos akivaizdoje pateikusius strateginius planus, kaip elgtis valstybės vyriausybei, kad neprarastų galutinai ir formaliai savo juridinio statuso (kurti emigracinę vyriausybę?). Nepadarėme. Imtis visuotinai ginklo, kai nė krislelio apie tai negalvota, nesiruošta? Šiandien galima kaltinti... Bet šmurkštelti be garso, kad ir retorinio, po ledu? – Kur bent lašelis savigarbos? Mūsų Juozas Urbšys išgabentas po viso prisijungimo farso į kalėjimą. Smerktinas? – Kažin, tik aišku, ne kovotojo, o kentėtojo nuostata. Gal iš dalies tai ir mūsų inteligentijos lopšio – valstiečio pirkios padarinys? Gal tai ir

¹ Ibid., p. 78.

vidinio pasipriešinimo kelio pasirinkimo būdas: susigūžti viduje, tik ne ryžtis neišvengiamai būti sunaikintiems? Ryžtis ginklu kovoti – tai kartu tikėti, kad man žuvus stos kitas, o jei tų „kitų“ tik saujelė? – tai gal bristi į vergovę ir pralaukti? Kaip jau šimtmečiais laukta? – Tai ne pateisinimas, o realybė. XXI amžiaus jaunoji karta gal galės suprasti senosios kartos karinį pasyvumą ir atsigręžimą į vidaus priešinimąsi, daugiausia paremtą kultūros ginklu, – jis buvo išbandytas ilgas dešimtmečius ligi 1918 m.

Netrukus po ketverių metų šis būdas pasirodė visko neišsprendžiantis, ryžtasi ginklui. Tačiau visuomenėje būta nemaža skepsio, nepasitikėjimo pažadais iš už geležinės uždangos ir gilaus, anaip tol ne vergiško, o realaus nerimo dėl tautos išnaikinimo.

Stasiui Lozoraičiui (1898–1983), nuo 1939 m. Lietuvos valstybės nepaprastajam pasiuntiniui ir įgaliojamam ministrui Italijoje,

1940 m. birželio 2 d. tuometinio užsienio reikalų ministro Juozo Urbšio telegrama [...] buvo pavestos svarbios Lietuvos diplomatijos šefo pareigos, jeigu Lietuva būtų okupuota Sovietų Sąjungos. Jo pavaduotojai turėjo būti ministrai Petras Klimas ir dr. Jurgis Šaulys. Šias pareigas Lozoraitis ėjo iki pat savo mirties¹ ir reiškė savo požiūrius bei įtakojo ne vienu Lietuvą liečiančiu klausimu. [...] Lozoraitis jau 1947 m. ragino Lietuvos pagrindį pereiti į pasyvią rezistenciją, nurodymas, kad aktyvios rezistencijos propagandinė vertė nėra proporcinga toms aukoms ir nuostoliams, kuriuos nešė priešinimasis ginklais².

1949 m. Lozoraitis kartojo:

Kiekvienu atveju, nepriklausomai nuo to, ar karas įvyks greitai, ar ne, aš laikau svarbiausiu dalyku Lietuvoje tai, kad kuo daugiausiai žmonių išliktų gyvi; pergyventų sovietų okupaciją. [...] Aktyvi rezistencija Lietuvoje ir kitose sovietų užimtosiose valstybėse Vakarams šiuo atveju rūpi kaip veiksnys, sudaręs tam tikrų sunkumų sovietų administracijai, ir kaip propagandos tema³.

¹ Vincas Trumpa, *Apie žmones ir laiką*, Vilnius, 2001, p. 272.

² *Ibid.*, p. 273.

³ Stasio Lozoraičio *Pro memoria*, 1949 04 09, – imta iš: Liūtas Morkūnas, *Pavargęs herojus*, Vilnius, 1997, p. 333.

Reta šeima Lietuvoje nėra patyrusi netekčių ar dėl sovietų išvežimų, ar dėl miško kovų. Antai iš Janulaičių šeimos: Sibire mirė Mamulės brolis Kalikšas Janulaitis (ūkininkas) su žmona, sūnum ir žentu (Vytautu Račkausku, susisiekimo viceministru); brolis kunigas Pranas Janulaitis mirė Vladimiro kalėjime už suteiktą religinę paslaugą Lietuvos miško broliams. Mano vyro Kazio Lukšos sesers sūnus (Leonas Slavinskas), 17 metų moksleivis, mirė Magadano lageriuose. Vyro pusbrolis Florijonas Černiauskas žuvo miške, pamestas lavonas gulėjo Druskininkų aikštėje, gerai matomas iš tetos Suraučienės trobos langų. O mano pusseserės Birutės Janulaitytės-Dočkuvienės sūnus Justas Dočkus, 1944 m. emigravęs į Vakarus, o 1950 m., iš Prancūzijos pasiūstas ir išlaipintas prie Palangos, pakliuvo tiesiai rusų saugumui, kuris buvo gavęs informaciją iš pačių lietuvių, ir nušautas.

Paskutiniojo žūtis, kai partizaninės kovos ėjo į pabaigą, kai jos atrodė beviltiškos jau ir politiškai, vertė pačius artimiausius (kalbėti kiek plačiau buvo pavojinga!) kelti sau klausimą, ar žmoniška žadinti nerealią viltį ir prarasti žmones tokioje situacijoje? Į nebūtį keliavo aktyviausi idealistai, dažnai išsilavinę (Justas – studentas, bet ne jauniklis, o patyręs kovotojas prieš vokiečius svetimšalių prancūzų legione, paskui Indokinijoje prieš komunistus¹), specialiai paruošti partizaninei kovai. Nieku būdu negalima nuneigti aktyvaus judėjimo – šalia lėtai vykstančio kultūrinio pasipriešinimo, ginkluotasis, net ir su nevilties baigtimi, palieka tautos sąmonėje gilius pėdsakus, kurie kalba ateičiai savo kalba.

Tuo metu tarp lietuvių inteligentijos, kas be ko, buvo nemaža iš baimės visai susitraukusių ir net mintimis atsiribojusių nuo bet kokio pasipriešinimo. Buvo ir tokių, kurie, degdami neapykanta bolševizmui, iš pradžių desperatiškai teigė, kad kultūrinis karas esąs beprasmis, juo juodžiau, juo geriau – greičiau ateisiantis okupacijai galas. Atsimenu, kai mano bičiulis, žymus kultūrininkas, pasirodžius 1955 m. Simono Daukanto raštų rinktinei, užsipuolė mane, kad leidinys tik pasitarnausiąs okupacijai įsigalėti. Netrukus pats įsijungė į tą darbą, išvartydamas jame gilią vagą. Įžvalgesnieji, kad ir nežinodami mūsų už geležinės sienų reiškiamų požiūrių, laikėsi tos pat nuomonės kaip ir Lozoraitis (žr. aukščiau): mažai

¹ Liūtas Morkūnas, *op. cit.*, p. 443–444.

tautai svarbus kiekvienas žmogus. Kultūrinė kova taip pat svarbi, kovos formas reikia rinktis gerai pasvarsčius.

Nuosekliai ir nuolatos skleidžiama žinia, kad karas tarp Vakarų ir sovietų neišvengiamas ir greitai prasidėsia, be abejo, palaikė viltį ginkluotoje kovoje. Tačiau padėtis darėsi vis tragiškesnė, ir 1950 m. toks vilties žadinimas nebent tik lengvino einantiems į mišką kovoti vyrams pasitikti mirtį.

Legalus kultūrinio pasipriešinimo darbas Lietuvoje, aišku, buvo labai suvaržytas ir susijęs su vienokiais ar kitokiais kompromisais, kurie ne kartą peržengdavo padarumo ribas, virsdami priešingybe arba pražudydami sumanymą ir patį autorių ar veikėją. Kultūrinė kova – itin painus, nevienareikšmis dalykas. Išeivijoje anuo metu kirtosi dvi pagrindinės pozicijos: (Santara-Šviesa) „veidu į Lietuvą“ ir nepripažįstanti jokio dialogo su realioje padėtyje atsідūrusiais už geležinės sienos. Diskusija dar šiandien vyksta, tačiau rimdama. Mano tėvų ir artimosios aplinkos požiūris buvo arčiau į Santarą-Šviesą, – Marija Alseikaitė-Gimbutienė gyvas pavyzdys. Ji viena pirmųjų išėivių lankėsi Lietuvoje. Niekur nėra nė linktelėjusi tarybų valdžiai, buvo griežtai puolama ir vadinama net komuniste, nors nė per plauką nieko bendro su ta pasaulėžiūra nėra turėjusi. Tą puolimą aš pati savo ausimis esu girdėjusi dar 1983 m. lankydamosi Amerikoje.

Pati okupacijos valdžia, ypač baigiant likviduoti miško brolius, verbavo, kas tik pasidavė (deja, nemaža tokių atsirado pačių kovotojų, taip pat tarp inteligentijos, kad ir prof. Juozas Albinas Markulis ar vienas iš partizanų vadų Jonas Deksnys ir t.t.), o sovietai sekimą buvo sustiprinę ligi absurdo. Antai mano vyrui Kaziui Lukšai nebuvo leista net ir atlydžio metais rašyti kandidatines (šiandien daktaro) disertacijos, sekota nuo pat namų iš dalies dėl tapačios pavardės su partizanų vadu Juozu Lukša, iš dalies turbūt ir dėl jo aktyvaus dalyvavimo tarpukario metu eserų judėjime. Mane pačią buvo išsikvietę ir tardė, kada virė Lietuvių literatūros katedros košė, neužsimindami apie ją, o visas pastangas dėdami iškvosti, ar nėra kokio nors ryšio su mišku.

Žinoma, čia buvo tik švelnutis priminimas, kad padėties viešpats – galingas imperijos saugumas. Tai buvo viena iš daugelio valdymo priemonių, šalia nežmoniškų, kurios vartotos vis žiauriau supant naikinimo žiedu miškinius. Baisiausia, kad sugebėta į tą juodą darbą įsukti dalį mūsų pačių žmonių. Šalia aukščiausio heroizmo – tragiška išdavystė. Tai varė daugeliui siaubą ir paralyžiavo dažnai nekalčiausią veiksmą.

Karta, kuri stovėjo prie valstybės atgimimo lopšio (tik nedaugelis matė jos atstatymą), sunkiai išgyveno jos praradimą ir valstybę daug mažą mąstė bei jautė ne izoliuotai, o glaudžioje sąsajoje su tautos integracija, su pačios valstybės koncepcija, santykiu su tauta, su socialine visuomenės struktūra ir su kultūros pagrindų formavimosi – kas itin svarbu – tendencijomis, pagaliau su asmens savikūros kryptimis – su visu gyvenimu. – Valstybė – tai ne vien teisinių aktų leidėjas, koordinatorius ir jų priežiūros institucija, tai taip pat ne vien piliečio, kaip piliečio, rūpesčio sritis.

Valstybę jos kūrėjai paprastai vaizduojasi kaip instituciją, kurioje susidarys palankiausias sąlygos daugeliui svarbių, brangių idėjų įgyvendinti. Keičiasi laikas, keičiasi ir lūkesčiai, bet jie visada lieka. Aktyvaus laukimo laikotarpį dažniausia lydi pakilimas, idealizmas, kartais pereinantis į euforiją (Sąjūdžio metai!). Konkrečiu XX a. pabaigos atveju ji, atrodo, gimė iš valstybės netekties skausmo ir sužibusios vilties – tokia gyva tebebuvo Lietuvos pati valstybingumo idėja!

Valstybę atkuriant atsiveria natūraliai tikrovė, kad šalia idealizmo, nesavanaudiškumo veši, deja, ir egoizmas, ir pragmatizmas, ir gobšumas, ir niekšybės... Tačiau viešoji visuomenės nuomonė tada išreiškė įsitikinimą, kad galima ir reikia patį gyvenimą keisti iš pagrindų. Žinoma, kiek tokia nuostata, be gera, pridarė pragariškų eibių! Bet rimtas autorius rimtame leidinyje tada vargu ar būtų drįšęs teigti, kad reikia, pavyzdžiui, apsiprasti su skurdu, narkomanija, žmogžudystėmis, smurtu, nes tai esą natūralu, tai žmogiška, o šiandien tai įmanoma!

Ano laiko idealizme buvo, be abejo, ir užslėptų grėsmės elementų, tačiau būtent tikėta, kad pakeitus sąlygas ir pats žmogus pakils. Ir turbūt per daug tuo tikėta, dažnai per maža dėmesio telkta į būtinybę pačiam žmogui dirbti su savimi pačiu, jo pozityviai savikūrai. Dabar, atrodo, ypač XX a. antroje pusėje, svarstyklės ima krypti ir į tą pusę. Ar to nerodo psichologijos populiarėjimas, tikėjimo stiprėjimas, domėjimasis Rytai, konkrečiai budizmu? Deja, blanksta socialinės–bendruomeninės kultūros poreikiai, gal, tikriaus, ryšio tarp asmens ir tautos, tos didžiosios bendruomenės, plėtočių problematika. Vis dėlto blėstanti domėjimosi sritis šiuo metu, atrodo, ima vėl atsigausti, mokslui gilinantis į komunitarizmo (bendruomeniškumo) ir individualizmo sankirtos klausimus (žr. toliau). Iškyla kartu ir trečio kelio – dermės tarp abiejų kryptų bandymai. Anuo

Stengiasi klasinius interesus globalizuoti, o nacionalinius tiek pakęsti, kiek jų reikia daugianacionalinei visuomenei sulipdyti: žydai, lietuviai, gudai (baltarusiai) ir lenkai buvo priversti intensyviai bendrauti. Tačiau už nugaros stovėjo „didžioji“ tauta ir akylai sergėjo tame mišinyje savo interesus, – idealai ir tikrovė ne visada sutapdavo, nors, reikia pripažinti, kai kurie jaunimo ryšiai tarp įvairių tautų mezgėsi. Kontaktų tarp lietuvių ir žydų mezgimas, iširus tarybinei Lietuvos-Gudijos respublikai, tęsėsi jau Nepriklausomoje Lietuvoje ir buvo geriau ar blogiau tvarkomi. Daugiau formalūs politiniai santykiai Lenkijos tautinių mažumų lygmeniu, deja, ne kultūriniai, palaikomi ir okupuotame Vilniuje. Tačiau žydų diasporos santykiai su Lenkija, kurioje gyveno jų palyginti didelis, kaip ir Lietuvoje, procentas, buvo visai skirtingi nuo lietuvių, nes mes nesijautėme Lenkijos mažuma, o integrali Lietuvos dalis. Kaip didžiosiose Vakarų ir Rytų valstybėse, žydai Lenkijoje ėmė gana greitai iš dalies asimiliuotis, pirmiausia kalbos atžvilgiu (Lenkijoje, pvz., daugėjo žydų, kurie oficialiai rašėsi „tautybė – lenkų, tikėjimas – žydų“). Lietuvoje apie panašią formuluotę neteko girdėti, bet ilgainiui ir čia formavosi naujas santykis su valstybe ir visuomene, pvz., Zimanų šeima, ūkininkavusi Suvalkijoje ir neblogai pažinusi lietuvių kultūrinį gyvenimą, o kalbą mokėjusi kone tobulai. Tačiau čia pat apsciai gyveno ir per dvidešimt metų valstybės buvimo laikotarpį dorai valstybinės kalbos neišmokusių!

Mes, lietuvių visuomenė, su lenkais gyvenome politinės ir kultūrinės kovos nuostatomis. Jautėmės ne Lenkijos, o Lietuvos valstybės piliečiais, nors buvome priversti paklusti pirmajai ir vienokiui ar kitokiui būdu prie jos taikytis. Vis dėlto okupacinės būsenos nėra vienodos. Prisimenant dvi neseniai išgyventas (vokiečių neliesime, nes trumpai tęsėsi ir vyko karo metais), lenkiškoji daugeliu atvejų kitokia nuo tarybinės: pašonėje turėjome visaip Vilniaus kraštą remiančią ir globojančią Nepriklausomąją, buvo kur nuo represijų pabėgti, viltį, kad padėtis turėtų keistis, žadino atkakli, nuosekli Lietuvos valstybės kova dėl Vilniaus tarptautiniu mastu, o pačią viltį palaikė ypač tai, kad Vilniaus krašto lietuvių visuomenė jautėsi aktyvi kovos dalyvė.

Vilniaus klausimas telkė tautą, ugdė jos valstybingumo nuovoką abiejose padalintose pusėse, mokė perprasti ir ginti mažos savo valstybės teises tarptautinėje erdvėje, iš viso brandino pačią valstybę. Reikalavimas atgauti Vilnių ėjo drauge su miglota mintimi jį paversti tarsi

Lietuvos ir DK sostine visų tautybių, bet visų pirma naujosios tautos sampratos požiūriu, t.y. nacionaliniu kultūros centru. Čia pat gudai (baltarusiai) reiškė taip pat panašias pretenzijas. Išankstinės konkrečios vizijos, kaip tvarkysis įvairių tautybių žmonės atgautame Vilniuje, atrodo, nebrėžta. Bent mano atmintyje tos krypties svarstymų neiškilo. Paradoksali situacija: realiai žiūrint, lietuvių reikalavimai kone utopiniai, iš šalies žvelgiant, net gal ir įžūlūs. Nė vienas politikas realistas viduje nebuvo šimtu procentų jais įsitikinęs, tačiau visuomenėje tuo atžvilgiu skilimo nežymu.

Kas be ko, ši padėtis Vilniaus krašte dažnai sunkino žmogiško bendradarbiavimo galimybes ir savotiškai atsiliepė pačių žmonių formavimuisi. Nuolatinėje kovos būklėje žmogus saugo savo rato uždaramą, dažnai mato savo ir savųjų teisumą, užsimerkdamas prieš kito tiesą, savo iškeltą vertybę laiko aukščiausia, pirmaeile. Kad tai teoriškai nepriimtina, nekelia abejonių ir, atrodytų, nediskutuotina. Vis dėlto realybė daug sudėtingesnė. Istorinė tiesa dažnai taip pat komplikuočiau nei teoriniai samprotavimai, o kovos būseną ugdo ir nemaža teigiamų savybių.

Vilniaus krašto lietuvių visuomenė, visa orientuota į Nepriklausomąją, dažnai jautėsi Lenkijos kultūroje bemaž svetimkūnis, jei ne artimas daugeliu atžvilgių lenkų romantizmas, ypač vadinamoji jo „lietuviškoji“ kryptis. Lietuvos kariai 1939 m. įžengė į savo teritoriją! Tik kokia kaina! – pradėdami iš naujo pastangas išlaikyti tautą gyvą, atkurti valstybę.

Ilgą laiką lietuviai boikotavo kultūrinius lenkų renginius Vilniuje, vengė bendrauti, jokių bendrų nei kultūrinio, nei ekonominio pobūdžio draugijų nesteigė. Mano tėveliai, pvz., retai išsirengdavo į lenkų spektaklį, nebent į ypatingai žymų, antai buvau nuvesta į Adomo Mickevičiaus *Vėlines* (atsimenu, kad mane nepaprastai sukrėtė, nors turbūt esmės dar nesuvokiau, – greičiausiai Mamulės iniciatyva!). O į koncertus eidavome, – jie tautiniu atžvilgiu neutralūs. Veikė čia, žinoma, ir išskirtinis Mamulės dėmesys muzikai.

Su gudais (baltarusiais) politiniu požiūriu jausta bendras frontas prieš lenkus, tačiau konkrečiai bendrauta ne itin plačiai. Lenkų valdžia persekiojo gudus ypač nuosekliai, ypač stiprėjant šių komunistinio sparno veiklai. Tačiau įsigalėjus valstybėje autoritariniam režimui ir mes, lietuviai, patyrėme vis sunkėjančią valdžios kumštį.

Be minėtų tautybių, Vilniaus kraštas dar turėjo ir nemažą vadinamų tuteišų (lenk. „tutejszy“ – čionykštis) sluoksnį. Jis ypatingas savo istorinės kilmės atžvilgiu. Tai į lenkų kalbą ir iš dalies kultūrą pereinantys šio krašto žmonės, labai dažnai miglotai tebesijaučiantys Lietuvos DK buvusiais piliečiais. Tokių žmonių anksčiau, ypač tarp bajorų ir miestiečių, turėjome ir kitose Lietuvos dalyse. Nacionaliniam judėjimui stiprėjant nemaža jų dalis, ypač iš bajorų, persvarstė sąmoningai savo tautybę ir apsisprendė už naująją nacijos sampratą ir įsiliejo į dabartinę lietuvių tautą. Jau apie tai nemaža kalbėta šios knygos I dalies pirmajame skyriuje. Tai minimi „žemaičiai“, o teritoriškai kone tiesiog „tuteišams“ galima priskirti Tada Ivanauską (1882–1970). Jo „tėviškė Lebiodka yra ant buvusios etnografinės ribos tarp Lietuvos ir Gudijos“¹. Apie vaikystę rašydamas, jis pažymi, kad gudiškai kalbantys aplinkiniai savo tautybę nusakydavo „tutejszy“, „lenkiškai kalbantys vargu galėtų būti pavadinti lenkais. Jų kalba turėjo daugybę lietuviškų ir gudiškų priemaišų, ypatingą akcentą ir sintaksę, ji tiek skyrėsi nuo tikros lenkų kalbos, kad Lenkijos gyventojai vargiai galėtų ją suprasti [...] nuo lenko [jie] skyrėsi psichika, galvojimu, būdu, temperamentu“². Tėvas, nemokėjęs lietuviškai, vadino save lietuviu. Ir Tadas Ivanauskas, besimokydamas Varšuvoje gimnazijoje, apsisprendė būti lietuviu! Paskui važiavo ieškoti lietuviškai kalbančių kaimo žmonių, ėmė mokytis kalbos ir perprasti etninę nacionalinę kultūrą. O sąmonėje pamažu brendo daugmaž vientisas naujas nacionalumo vaizdinys.

Iš viso Lietuva kaip valstybė šiame krašte turėjo galias istorines tradicijas, kurioms jautėsi priklausą ir ne tik lietuviškai kalbantys žmonės. Pati valstybė, konkrečiai Lietuva kaip Lietuvos DK tęsinys, buvo suprantama ne tik jos nacionaliniu pavidalu, bet ir pilietinės priklausomybės prasme. Lietuvos atskirumo (separatizmo) nuo Lenkijos siekis buvo gyvas nuo pat unijos laikų. Nacionalinės valstybės idėjai įsigaliooti jis darėsi būtinas, neišvengiamas. Pranašesnis lenkų skaičius, stipresnis valtybiškumo suvokimas bei gyvastingumas, be to, atsparesnė kultūrinė savivoka gerokai sunkino ir naujaisiais laikais tebevykstančias grumtynes dėl visiško valstybių atskirumo bei savarankiškumo. Tačiau ir XX a.

Lietuvos bajorų ir vadinamų čionykščių („tutejszy“) dalyje tebeaglūdėjo dažnai pasąmonėje nepriklausomos Lietuvos vizija, kad ir senoviškai suvokiama, bet XX a., ypač nacionalinėms valstybėms susidarius, naujasis suvokimas tapo neišvengiamas.

Nacionalinė sąmonė ir etninė kultūra. Tarpukario metu tų „tuteišų“ su dar neaiškia nacionaline sąmone apstu ne tik okupuotame Vilniaus krašte, bet ir Nepriklausomojoje. Jų buvo miestuose, miesteliuose, buvo ir kaime, ypač tarp bajorėlių mažžemių. Nuolatinį miestų pasipildymą iš kaimo liudija mūsų istorikų tyrinėjimai. Tai leidžia kiek kitaip žiūrėti į ano meto šios rūšies procesus. Teiginys, kad ta žmonių grupė turi bendrą etninės kultūros pagrindą su visa lietuvių tauta, nėra tuščias nei išgalvotas.

Dėl tuteišų rungtynės tarp lietuvių ir lenkų vyko dar prieškarium. Ir tarpukariu jos negeso, pasiekdamos įžūlių formų, kaip antai Lenkijos remtas peoviakų (POW) sukilimas Lietuvoje netrukus – valstybę atstačius. Tiesiai šviesiai argumentuota, kad tai lenkų tautos teisėtas reikalas! Dėl Vilniaus krašte esančių tuteišų kova tęsėsi jau lenkams turint palankesnes sąlygas: valstybės globą ir jėgą, be to, ir plačią bažnyčios hierarchijos paramą. Kova bažnyčiose vyko pasiekdama itin aštrius pavidalus. Lietuvių dvasininkija dažnai atkakliai priešinosi. Savo ruožtu Lietuvos valstybė palaikė specialiai organizuotą spaudą lenkų kalba, kuri, pabrėždama anksčiau minėtas Lietuvos DK tradicijas šiame krašte, bandė kurti palankų požiūrį į Lietuvą. Kartu viltasi ir iš lietuvių švietimo, kuris buvo nemokamas ir kurio durys buvo atvertos ir nemokantiems lietuviškai vietos gyventojams, kad jis atgavins lietuvių kalbos mokėjimą, ir nuo apnašų atgijęs rusenantis etninis lietuvių elementas gal palengvins grįžti prie senojo tautos kamieno. Antai mokydamosi lietuvių Vytauto Didžiojo gimnazijoje ilgus metus sėdėjau viename suole su Jane Senkevičiūte. Tėvai vilniškiai, amatininkai, lietuviškai nemokėjo, su lietuvišku kaimu, rodos, ryšių neturėjo, o vis dėlto dukrą leido į lietuvišką mokyklą su aiškia šios nacionaline nuostata. Be abejo, pirmiausia veikė ekonominiai motyvai, nes mokslas lietuviškoje vidurinėje nemokamas, tačiau politinė orientacija tokiam žingsniui neklūdė. Mano suolo draugė nebuvo vienintelė ir ji visai nesijautė tarp mūsų svetima. Ką tai kalba apie tuos „tutejszus“? Mano ilgų metų draugė, deja, atrodo, tuo atžvilgiu neįsiliejo į aktyvų lietuvių gyvenimą, bet

¹ Tadas Ivanauskas, *Aš apsisprendžiau*, Vilnius, 1994, p. 75.

² Ibid.

priešiškumo jausmo nepuoselėjo. O buvo į ją panašių, kurie visai pritapo prie lietuvių visuomenės.

Lietuviams, ypač vilniškiams, ta nelygi, dažnai, blaiviai žiūrint, be prošvaisčių, kone beviltiška kova anaipol neatrodė beprasmiška. Plėtojosi ir tvirtai laikėsi dar iš prieškarinio einantis ryžtas ir samprata, kad atgimstančios tautos egzistencinis reikalas sutelkti visą etnografinės Lietuvos teritoriją, atsisakius Lietuvos DK tautos modelio. Buvo telkiamasi remiantis nacionalinės valstybės forma, kurios pagrindas – naujoji modernioji nacionalinė kultūra. Pastarasis siekimas tuo metu nebuvo ligi galo susiformavęs, bet sparčiai kristalizavosi, o jo nuovoka ir būtinumas augo ir stiprėjo kartu su demokratinių elementų socialiniame ir kultūriniame gyvenime plėtojimusi.

Vilniškė lietuvių inteligentų ir senesnioji, ir jaunesnioji kartos tebegyveno, kad ir su mažais pokyčiais, dar nacionalinio išsivadavimo metą, – jis tebesitęsė kiek kitokiomis sąlygomis. Savo ruožtu ta aplinkybė lėmė ir tam tikrą lokalinį (nevedinčią provinciniu) uždaramą ir interesus susiaurėjimą, tam tikrą ir demokratiškumo apribojimą. Tačiau tai buvo realios istorijos raidos faktas. Ir tik gerai jį pažinus, galima vertinti. Šios dienos jaunajai kartai jis tolimas ir ne visai gal suprantamas, kaip ir to meto žmogus, jei su tuo judėjimu, su jo teikiamais išgyvenimais arčiau nebuvo susipažinusi. Mano kartos lietuvius vilniškius turbūt visai nenustebins teiginys, kad, kaip sako lenkų poetas ir lietuvių draugas Czesławas Miłoszas, jog jis gerai pamena žydiško ir lenkiško Vilniaus buvimą, mes pridursime ir tuo metu buvusį lietuvišką Vilnių. Mes jame gyvenome, daug išgyvenome ir daug patyrėme, čia skleidėsi tikrai spindulinga idealizmo, susijusio ir su nacionaliniu judėjimu, ir su demokratija, gija. Ir mes visi anaipol nesijaučiame mitologinėmis būtybėmis, kaip atrodo Miłoszui: „Tuometinė Lietuvos valstybės ideologija rėmėsi lietuviško Vilniaus mitu [išskirta – M. L.] ir jaunoji lietuvių karta buvo veikiamą atitinkamos propagandos“¹. Taip, propaganda buvo smarki, dažnai primityvi, kaip šiandien sakytume, populistinė, demokratiškam, ypač kairiajam lietuvių visuomenės sparnui kartais ir ne visai teipiimti-

na. Atsimenu, dažnai truputį su šypsenele, ir savo paauglės ar jaunuolės reakciją į Vilniui vaduoti sąjungos lozungus. Tačiau iš esmės ši lazda turėjo ir antrąjį galą: naujai atkurtos valstybės gyventojai tik konsolidavosi į visuomenę, o pilietinė visuomenė su aiškiais valstybės, tautos integralumo nuostatomis tik formavosi. Pati valstybė, kaip mokėdama, kaip išgalėdama pagal savo vyraujančią ideologiją (o ji ilgiausiai buvo tautininkų partijos rankose), ir pati tas nuostatas formavo.

Maža, po tiek istorinių lūžių išlikusi, etnografinės tautos teritorija nepateko į vienos, savo valstybės sudėtį. Istoriniu požiūriu aiškus tokios valstybės, kai tauta demografiškai traukiasi, silpnėjimas. Natūralu, Lietuva skyrė daug dėmesio atplyšusiems tautos gabalams. Tuo metu aplinkui kūrėsi valstybės nacionaliniu pagrindu, kurį diktavo pats laikas. Ir apie lietuvišką Vilnių mes tada mąstėme kartu su Švenčionimis, Tverečiumi, Gervėčiais, Daugėliškiu, Druskininkais ir t.t. – su visu Lietuvos rytų kampu. Ta lietuvių visuomenė kūrėsi, formavosi ir anaipol nebuvo tokia maža kaip lietuvių skaičius pačiame Vilniaus mieste. Mes ir dabar tą praeitį matome ir jaučiame, – tai ne išsigalvotas mitas. Iš viso savotiškas buvo metas, savotiškas ir mūsų visuomenės kelias, mes kartais tą pamirštame. Juk mūsų miestai, beveik visi, daugiausia buvo kitakalbiai ir atrodė kitataučiai. Miestas lėtai keitėsi. Iš kaimo atėjęs inteligentas, amatininkas, darbininkas buvo tarsi visai kitas pagrindas. Jungtys su kaimu ilgai buvo organiškios, stiprios. Visai kitokios būsenos buvo lietuvių inteligentas ar lenkų poetas Miłoszas. Kitaip jie žiūrėjo į miestą, konkrečiai į Vilnių. Miłoszui ir jo gimtasis Isos dvaras su lietuvišku kaimu aplinkui kalbėjo lenkų kultūros formoms ir per jas jį siejo su Vilniumi. Lietuviai inteligentai nuo Tverečiaus ar Rokiškio Vilnius buvo jo, jo tautos prisikėlimo simbolis. O jis pats, inteligentas, glaudžiai suaugęs, tikriau, jaugęs į kaimą, į jo agrarinę kultūrą. Lietuviškoji miestietiškoji kultūra dar jauna, vos bepradedanti formuotis, savaime kilo gyvybiškas rūpestis, kad ji skatintų tautos integraciją, o ne dezintegraciją. Neįsigilinusiems į ano meto mūsų tautos padėtį šiandien kai kas atrodo keista ir nepriimtina. Antai, kaip sako Miłoszas minėtoje kalboje, 1940 m. Kaunas prasimanęs pase tautybės grafą, be reikalo nepaliktas esą ir lenkiškas Stepono Batoro universitetas Vilniuje. Kažin ar, giliau pamąščius, priekaištai pagrįsti Lietuvos valstybės požiūriu?

¹ Czesławas Miłoszas, Kalba, pasakyta 2000 m. spalio 2 d. Vilniaus rotušėje per 5-ą diskusijų ciklo „Atminties ateitis“ vakarą, *Mokykla*, 2000, Nr. 10, p. 3. *Pastaba*: visos čia poleminės pastabos adresuotos tai kalbai.

Kultūrinės brandos problema. Du Nobelio premijos laureatai: Gün-teris Grassas, išaugęs vokiškame Dancige, šiandien lankosi lenkiškame Gdanske, Czesławas Miłoszas, išaugęs lenkiškame Vilniuje, lankosi lietuviškame Vilniuje. To lietuviškumo pasiekta humaniškai? – anaipolt ne visai taip, bet abiem valstybėm ta pati politinė situacija pasiūlė ją išnaudoti ir abi (Lietuva ir Lenkija) atgavo: viena istorinę sostinę, antroji – Gdanską su vieninteliu išėjimu į jūrą. Nesinaudoti? – Nė viena valstybė tokiomis aplinkybėmis kitaip nesielgtų: tai visų pirma turėti gyvybiškai būtinas valstybei teritorijas ir veikti pagal naująsias valstybėms atsiradusias realias galimybes. Atsisakyti turbūt įmanoma tik atsisakius valstybės iš viso, kuriant globaliai pasaulį be valstybės institucijos.

Dėl Stepono Batoro universiteto likvidavimo 1940 m. Vilniuje neigiamai kalba ir kitas žymus asmuo – Mykolas Römeris (žr. jo autobiografiją). Abiem, Miłoszui ir Römeriui, atrodo, kad tokiu būdu Lietuva dėl siaurų nacionalistinių argumentų netekusi vaisingos ir vertingos lenkų kultūrinės įtakos, kuri būtų ją praturtinusi. Situacija kelia itin sudėtingus istoriškai kultūrų įtakų sąveikos, niveliacijos ir kitus panašius klausimus. Minimam čia lenkų poetui, arčiau susidūrusiam su lietuvių naujosios kultūros atstovais jau pokario metais ir emigracijoje, šiaip anksčiau informaciją sėmusiam iš vienos pusės šaltinių, toks galvojimas gal suprantamas. Römerio atvejis ne toks: pačiam, – apsisprendusiam tuoj po Pirmojo pasaulinio karo už demokratinę, etnografinės teritorijos visuma paremtą Lietuvos valstybę ir nuėjusiam jai dirbti, likusiam sąmoningu lenkų kultūros atstovu, Lietuvos piliečiu – kultūros brandumo reikšmė dviejų kultūrų sąveikoje negalėjo būti nesuprantama. Jis subtiliai yra analizavęs lenkų ir lietuvių kultūrų ryšius socialinėje jų sklaidoje. Tačiau, priekaištaudamas dėl lenkų universiteto likvidavimo lietuviams trumparegiškumą, man rodos, bus pražiūrėjęs vieną svarbų dalyką – pačių kultūrų statuso realybę ir galimos raidos kryptis. Svarstydamas lietuvių liaudies kultūrinius ryšius su įvairių socialinių pakopų bajorų subkultūromis, Römeris yra anais laikais labai taikliai įžvelgęs, kad kultūrų santykiuose ypač yra svarbu ne mechaniškai perimti kultūros naujovę, o ją perdirbti pagal savo modelį ir įsilydyti, internalizuotis. Be to, svarbu atsispirti niveliaciniam vienos kultūros dominavimo procesui, kuris naikintų kultūros nacionalinį individualumą, savitumą, t.y. jos egzistenciją. Teigiamos ar neigiamos pasekmės

pareina nuo kultūros poveikio percepcijos lauko bei internalizacijos, pasiruošimo tam procesui, gyvybingumo, pajėgumo valdyti kultūros procesus, iš viso kultūros brandumo.

1940 m. nei Vilniaus lietuvių visuomenė su savo intelektualiniu potencialu, kad ir metusi į jį visas jėgas, vargu ar būtų atlaikiusi tvirtomis lenkų kultūros tradicijomis paremtą srūvančią Stepono Batoro universiteto įtaką, gal, tikriaus, ne atlaikiusi, o išlaikiusi partnerišką dialogą ir kultūrų sąveikavimą. Panašus eksperimentas vyko Kauno universitete su atvykusia profesūra ir, atrodo, sėkmingai. Bet reikia atminti to meto sąlygas ir imigravusių profesorių vidines, itin demokratiškas nuostatas, tiesiog jų atsivežtą kultūrinį lygmenį, pagaliau jų skaičių palyginti su vietos dėstytojų skaičiumi, – jie nesudarė kiek gausesnį būrį, grupuotės. Antrą eksperimentą pradėti paliekant gausią lenkų intelektualinę diasporą Vilniuje, kaip gailinasi Miłoszas, buvo turbūt rizikinga. Ir tai suprato, be abejo, Lietuva.

Nieku būdu negalima būtų vadinti taip manančių kultūros politiką tvarkusių žmonių šovinistais. Mūsų kultūrinis nepasiruošimas bendradarbiauti paritetiniais pagrindais su kitomis kultūromis buvo akivaizdus. Žinoma, taip santykiuoti įmanoma iš abiejų pusių esant panašioms lygmenims ir panašiam statusui. Kitais atvejais neprilygstančiai pusei reikia atidžiai pasirinkti tuos reikalavimus atitinkančius žmones. Ir taip būdavo. Turbūt ne vien dėl laimingo atsitiktinumo pirmajame nepriklausomybės dešimtmetyje, ypač jo pradžioje, atsirado Lietuvos diplomatinėje tarnyboje aukšto kultūrinio lygmens ir visuomeninės patirties žmonės, kaip antai iš bajoriško sluoksnio Oskaras Milašius, iš valstiečių kilmės inteligentų – Petras Klimas, vėliau Jurgis Baltrušaitis ir kiti. Ne vienas iš jų buvo nuostabaus intelektualinio pajėgumo žmonės, kaip, pvz., Klimas. O kiek reikėjo tokiems valios nuolatos kilti į kultūros aukštumas siekiant lygiuotis su iš seno turinčiais bendravimo, politikos nuovokumo tradicijas, kai patiems stigo elementarių pagrindų!

Römeris, manau, svarstydamas teorinius valstybės klausimus, tarp jų ir Lietuvos atsikūrimo po Pirmojo pasaulinio karo momentą, pastebi: „Vilniaus kraštas pavėlavo bent 20-čia metų, jisai daugiau kaip pusę tautinio atgimimo proceso pramiegojo...“¹. Ir net lengvinančias Vilniaus

¹ Mykolas Römeris, *Valstybė ir jos konstitucinė teisė*, d. 1: *Valstybė*, t. 2, Kaunas, 1935, p. 236.

ir Vilniaus krašto aneksavimą tarptautines sąlygas anuo metu Römeris aiškina iš dalies tos Lietuvos dalies mažesniu tautiniu susipratimu, t.y. nacionaline savimone.

Bet vis dėlto ir čia Lenkų atžvilgiu imperialistinė Entantės politika yra vietos jėgų varžoma. Lengviau, be abejo, Lenkams buvo pagrobti, o Entantei Lenkų pagrobimą sankcionuoti Vilniaus krašto atžvilgiu, negu, pavyzdžiui, būtų buvę buvusius Suvalkijos atžvilgiu. Vilniaus krašto atžvilgiu skaitytasi su silpnesniu vietoje pasipriešinimu, gal mažesniu triukšmu, mažesniu sukilimu ir su netvarkos pavojumi¹.

Ši mokslininko daroma prielaida atkreipia dėmesį į kultūrinės brandos svarbą politinėse situacijose, ko dažnai mūsų istoriniuose svarstymuose pasigendame. Prisiminus paties Römerio įžvalgas pastabas apie kultūrinę, kartu ir politinę visuomenės brandumo reikšmę politiniams procesams, ir kyla klausimas, kiek lietuvių visuomenė buvo pajėgi 1940 m. atlaikyti kultūrinį ir politinį lenkų spaudimą Vilniuje ir jo krašte, paliekant pagrečiui veikti du neišvengiamai konkuruojančius intelektualinius centrus, universitetus, kurie normaliai panašioje situacijoje atlieka ne vien mokslinį, bet ir politinį vaidmenį?

Kita vertus, žvelgiant į pačią Vilniaus krašto lietuvių visuomenę, mes dar nesame pakankamai pasvarstę, kokie pokyčiai joje vyko per tarpukario metą didelėmis pačių vilniečių ir visos Lietuvos pastangomis brandinant šios mūsų šalies dalies nacionalinę savimonę, o kartu gilinant tautos visybės bei integracijos darbą.

Valstybei susikūrus, palyginti greitai savo pačių ryžtingu veiksmu susigrąžintas Klaipėdos kraštas. Ilgus metus, ligi Hitleriui jį vėl atsiplėšiant, vyko atkaklus įauginimo darbas. Atitinkamas procesas vyko ir Vilniaus krašte, tik kitokiomis sąlygomis. Tarpukariui artėjant į pabaigą gana kategoriškas Römerio Vilniaus krašto apibūdinimas, kad jis kone 20 metų pavėlavęs, priimtinas sąlygiškai. Giliau įsiziūrėjus į šią Lietuvos dalį, galima pastebėti ją buvus itin netolygią nacionaliniu, kultūriniu ir politiniu požiūriu. Akivaizdžiai matyti, kaip atsiliepia bendrosios kultūros, ypač dvasinės, lygmeniu vykstanti kultūrinių pagrindų kaita, pvz.,

¹ Ibid., p. 237.

kai lietuvių tradicinę kultūrą buvo išstūmusios gudų ar lenkų tradicijos. Šiam procesui vykstant, paprastai atsiranda tam tikras kultūrinis vakuumas, nes, nutrūkus natūraliai plėtolei, mechaniškai neužsipildo visos pagrindinės kultūros sritys. Paprastai perimamas paviršius be gėmės. Tuštuma paskui per kelias kartas lieka žiojėti. Vadinamų „tuteišų“ gyvenamos sritys Vilniaus krašte vaizdžiai tą rodo. Reiškinyms stebimas jau XIX a. Tyrinėjant Lietuvos švietimo raidą, akivaizdžiai matyti, kaip pradinių mokyklų tinklas retesnis ir lėčiau plėtojasi būtent tose Vilniaus krašto dalyse, kur vyko kultūrų asimiliacija. Politiniu ir kultūriniu atžvilgiu tai pasyviausi plotai. O apie grynai lietuvių gyvenamas sritis taip turbūt tvirtinti nebūtų tikslu. Dėl „tuteišų“ ir ėjo savotiška kova tarp lietuvių, lenkų ir iš dalies gudų. Jais remiantis buvo kuriama vadinama „Litwa środkowa“ (Vidurio Lietuva), jais remtasi ir nustatant Vilniaus krašto lenkų tautybės gyventojų procentą. Aišku, kad tarpukariu Lenkijos valstybė kaip valstybė turėjo savo rankose jėgą.

Švietimas – viena iš pagrindinių kultūrinio augimo ir nacionalinės savimonės brandinimo priemonių. Neatsitiktinai Vilniaus kraštą aneksavusi Lenkijos valdžia netruko kirsti šaknis didesniems lietuvių švietimo, o kartu kultūros centrums: 1927 m. likviduota lietuvių mokytojų seminarija, teikusi cenzuotus mokytojus lietuviškoms mokykloms. Lenkijoje, įsigalint diktatūriniam režimui, palaipsniui naikinamas visas platus lietuviškų pradinių mokyklų tinklas, nuosekliai uždaromos kaimo skaityklos, virtusios tam tikru nelegalių mokyklų pakaitalu, švietimo draugijų skyriai. Visa tai lydėjo mokytojų, skaityklų vedėjų, eilinių valstiečių (tėvų, visuomenininkų) tampymas po teismus, areštai, piniginės nuobaudos, kalinimas ir net fiziniai susidorojimai ligi sušaudymų kaip politinių nusikaltėlių¹. Faktai nebuvo išgarsinti, – pats laikas buvo pilnas sumaiščių, bet ir šiandien jie neturėtų dingti iš atminties. Jie išraiškingsgai liudija ano meto tautos ir valstybės integracijos procesą.

Po visų valdžios keitimųsi Vilniaus krašte Pirmajam pasauliniam karui pasibaigus, didelė lietuvių inteligentijos dalis pasitraukė į Nepriklausomą Lietuvą – vieni dėl lenkų represijos, kiti įsitraukė į Lietuvos valstybės

¹ Jeronimas Cicėnas, *Vilnius tarp audrų*, Vilnius, 1993, p. 240. Iš sušaudytų pamintini šie lietuviai: Juozas Bakanauskas, 1939 m., Mykolas Šimkūnas iš Ceikinių, Vladas Kurkuvėnas (mokytojas nuo Švenčionių).

kūrimaši. Šiaip ar taip, tai buvo aktyvioji dalis. Saujelė liko iš idealizmo ar tiesiog dėl susiklosčiusių aplinkybių. Tarp jų ir mūsų šeima.

Inteligentijos sluoksnelis pamažu pasipildė iš priaugančiojo vilniškio (t.y. Vilniaus ir Vilniaus krašto) jaunimo. Vis dėlto tai nebuvo normalus priaugimas. Pirmiausia ligi 1927 m. lietuvių Vilniaus gimnazija neturėjo valstybinių teisių, o Švenčionių lietuvių gimnazijai, veikusiai su pertraukomis ligi 1937 m., jos iš viso nebuvo suteiktos ir todėl baigsiems buvo sudėtinga įstoti į aukštąją. Nuo 1927 m. vilniškei buvo suteiktos nepilnos 3 kategorijos valstybinės teisės¹. Juo labiau kad Stepono Batoro universitetas tam tikrą laiką ribojo lietuvių tautybės jaunuolių priėmimą, taikydavo vadinamą *numerus clausus*. Be abejo, dalis jaunimo patraukdavo į Nepriklausomą Lietuvą, kur valstybė sudarydavo sąlygas studijoms. Aš pati išvažiavau baigusi vidurinę studijų į Kauną. Dezertyravimas? Iš dalies taip, nors man pačiai tada taip neatrodė. Be tos aplinkybės, kad tėvai tuo metu buvo nutarę keltis į Kauną, tiesiog buvo didelis laisvos aplinkos troškimas, kas be ko, veikė ore plazdanti asmens teisės į laisvą savirealizaciją idėja. Šiandien neabejoju egoistiniu tokios nuostatos motyvu. Taip buvo ne man vienai. – Pasiliekančiai gynybos postuose kaltinti pasitraukusius turėjo pagrindą, juolab kai išvyksta jaunas žmogus, į kurį visuomenė jau yra įdėjusi lėšų ir triūso, kol išaugino ligi pirmojo brandos slenksčio.

Lietuvių visuomenė ir Vilniaus krašte, ir Nepriklausomojoje į švietimą dėjo dideles viltis ne tik stengiantis išsilaikyti gyvai visai tautai, bet normaliai kultūrinio atžvilgiu plėtotis, stiprėti, taip pat realiai būti lygiateise nare tarp kitų tautų. Kokia Vilniaus krašto mokykla tuo metu yra buvusi, tokia, kartais gebėdama teikti vaikui ar suaugusiam tik žiupsnelį elementarių žinių, savo nacionalinės sąmonės skaidrumu laikėsi nuostabiai gerai. Uždarytos mokyklos skaityklėlės, kuri privalėjo atlikti mokyklos vaidmenį, vedėja ar vedėjas už nedidelį atlyginimą dažnai aukodavo asmens laisvę, savo pareigos neatsisakydamas!

Šūkių ar nurodymų mokykloms nerašyta, bet kiekvienam mokytojui buvo savaime aišku, kad visų pirma turi ugdyti ir ugdo savo mokinį ir visos aplinkos atsparumą nutautėjimui, kad jis visais būdais siekia įtvirtinti nacionalumą. Tai buvo ne įsakyta, o natūraliai savyje

¹ Jeronimas Cicėnas, op. cit., p. 172.

puoselejama nuostata. Ir tą jautė vaikai ir jaunimas. Atsimenu, mūsų Vilniaus gimnazijoje per Lenkijos istorijos pamokas, kurios vyko lenkų kalba ir dėstomos lenko iš Galicijos (t.y. ukrainietiškos Lenkijos dalies, kur vyko aštrūs tautiniai susikirtimai tarp lenkų ir ukrainiečių), mes, mokiniai, specialiai kartodavome ar papildomai skaitydavome apie ginčytinus Lietuvos ir Lenkijos istorijos faktus, kad galėtume prieštarauti savo mokytojui. Ginčai vykdavo karšti iš abiejų pusių. Reikia vis dėlto stebėtis mokytoju, kad jis, kiek atsimenu, vis dėlto išsišokėliams nekeršydavo¹. Tačiau svarbu ne tai, o pati mokinių nuostata, kurią ugde mokytojai ir jų kuriama mokyklos atmosfera. Ši buvo savita, skirtinga nuo įprastinių. Pirmiausia krinta į akis pats mokytojų kolektyvas su visu būriu mokytojų visuomenininkų, išskirtinių asmenybių: direktorius Marcelinas Šikšnys – mokytojas profesionalas, matematikos vadovėlių, skirtų visai Lietuvai, autorius, dramaturgas, kun. Kristupas Čibiras – visuomenininkas, puikiai dėstęs tikyba, Antanas Krutulys – mokytojas profesionalas, dėstęs muziką, viso Vilniaus krašto meninė siela ir kartu žadintojas, Stasys Matjošaitis-Esmaitis, mokytojas profesionalas, *Sakalėlių* autorius, dėstęs lietuvių kalbą, Jurgis Šlapelis – kalbininkas visuomenininkas, nepraktikuojantis gydytojas, dėstęs lietuvių kalbą, Bronius Untulis, pedagogas profesionalas, istorikas, vadovėlių autorius, vėliau Vilniaus universiteto docentas, kun. Vincas Zajančkauskas, vadovėlių autorius, dėstęs lietuvių kalbą, ir kiti². Trumpai mokyklos gydytoju dirbo gimnazijoje gyd. Danielius Alseika, dėstęs higieną, taigi ir tarp pedagogų, turėjome dr. Joną Basanavičių.

Visi jie buvo rūpestingi mokytojai, o svarbiausia – asmenybės su savo politinėmis pažiūromis, kurios visiems buvo žinomos, su savo visuomeniniu angažuotumu, palyginti aukšto kultūrinio lygio, plačių interesų žmonės, kėlę sau tikslą ugdyti nacionalinį pilietinį atsakingumą, to tikslo siekė darbu už mokyklos ribų, o ne vien per pamokas. Ir pats ugdymas mokykloje visapusiškas, nesiribojo tėvynės meile, tautos

¹ Lenkų literatūrą dėstęs mokytojas eruditas Pizlo niekad nesileisdavo į politinio pobūdžio ginčus. Tarp kito, jis laikėsi formalistinės-estetinės literatūrologijos krypties. Metodologiniu požiūriu jo pamokos būdavo gerokai aukštesnio lygio nei lietuvių literatūros, deja, mūsų mokytojų tai nedomino.

² *Pastaba*: suminėjau tuos, kurie dėstė man besimokant.

integralumo siekimu, o dėmesį kreipė ir į mokinio charakterio, asmenybinės nuostatos formavimąsi. Antai, atsimenu, Esmaitis plačiai, emociškai brėžė per literatūros pamokas Vydūno „sau žmogaus“ paveikslą. Ne vienas akino augantį žmogų ugdytis laisvą, nepriklausomą, nenuolankų savo asmens pagrinda.

Tokia buvo ne tik mokyklos ugdymo, bet ir lietuvių visuomenės mieste ir kaime formavimosi kryptis. Ją stiprino ir spauda. Lietuviška pilietinė savimone brendo. Tą ypač rodo kaimo žmonių reakcija, sustiprėjus represijoms po 1930 m., kai buvo uždarinėjamos mokyklos, skaityklėlės, kurios ėmėsi mokyklų funkcijų, konfiskuojama lietuviška spauda ir t.t. Per represijas kalėjimuose atsidūrusių skaičiai stulbinantys. Tai byloja apie Vilniaus krašto lietuvių tautinį ir, manyčiau, valstybinį brendimą.

Per tarpukario laikotarpį lietuvių visuomenės nacionalinė savimone, be abejo, žymiai pagilėjo, kartu ir tautos integruotumo poreikio suvokimas. Tačiau ir Vilniaus miestas tuo atžvilgiu smarkiai keitėsi. Vargu ar tikslu apibūdinti Vilniaus krašto nacionalinę sąmonę tokiu dideliu (20 metų) pavėlavimu, kaip yra nurodęs Römeris, žinoma, su ta sąlyga, jei žvelgsime į jo nusakomą visuomenę diferencijuotai: su „tuteišais“ ar be jų. Tarpukariu šių pastarųjų orientacija ne į Lietuvos, o į Lenkijos neskaldomos valstybės vieningumą atitinkamai sutvirtėjo.

Lietuvos valstybės parama. Lietuvos valstybė turėjo atskirą padalinį prie Užsienio reikalų ministerijos Vilniaus krašto paramai organizuoti ir lėšomis paremti. Ten dirbo atsakingose pareigose ir Marcelė Kubiliūtė, vėliau mūsų (ne tik tėvų, bet ir mudviejų su Kaziu) šeimos bičiulė. Ji daug nukentėjo ne tik morališkai, bet ir fiziškai (suluošinta) dėl tarybinių represijų. Už lenkų pagrindinės organizacijos POW (Polska organizacja wojskowa), padėjusios ruošti Lietuvos prisijungimą prie Lenkijos, iššifravimą Lietuvoje apdovanota I laipsnio Vyčio kryžiumi.

Tos valstybinės šalpos Vilniaus kraštui išlaikyti ir plėtoti nacionalinį atsparumą dvasiniu organizatoriumi buvo prof. Mykolas Biržiška, organizaciniu padėjėju Vincas Uždavinys ir Marcelė Kubiliūtė. Čia priklausė ir Vilniui vaduoti sąjunga, kurios tikslas buvo masinis darbas su Lietuvos visuomene siekiant palaikyti neatslūgstantį sostinės atgavimo reikalavimą. Tuo metu ne vienam tai atrodė ultrapatriotizmo reiškiny, kiek archaizuotų formų. Ir man, dar visai jaunutei, iš dalies taip rodėsi.

Šiandien jau daug apdairiau žiūriu. Forma, tonas tikrai kiek atgyvenę, kiek rėžiantys, tačiau šitoje ilgai besitęsiančioje konfliktinėje politinėje situacijoje nepigu rasti būdą palaikyti tautoje būtinas politines nuostatas, kai gyvenimas nusistovi, apimsta ir žmonės nelinkę sau kelti gana nerealių, nepragmatiškų rūpesčių. Žinoma, galima buvo ir tada paieškoti labiau apgalvotų būdų veikti, bet tai nėra ir nebuvo lengvas dalykas. O be jo kaip būtų išlaikytas pastovus tautos politinis reikalavimas? Lengva kritikuoti, dar lengviau smerkti kaip atgyveną, o pažvelgus į situaciją, suvokus jos sudėtingumą, visa atsiskleidžia kiek kitokioje šviesoje, juolab nepamirštinas ano meto plačiosios visuomenės politinės kultūros lygmuo... Lėšų skirta palyginti gausiai. Stengtasi, kad Vilniaus krašte veikęs branduolys (su gimnazijos mokytojais) gautų atlyginimo kiek daugiau nei lenkų valdžia kad mokėjo saviškiams eiliniams tarnautojams. – Tai buvo būtinas politiškas žingsnis, nes visą judėjimą palikti paremtą idealizmu – rizikingas dalykas, ir taip daug kas laikėsi būtent idealizmu ir entuziazmu – jo visą laiką negalėjo užtekti. Ir daug kas vyko mėgėjiškai ir savaimiškai, buvo ne itin aukšto politinio lygio. Be abejo, tai lėmė pats to meto visuomenės lygis. Tačiau represijų krūvį Vilnijoje masės garbingai atlaikė!

Administraciniam lietuvių visuomeniniam gyvenimui vadovavo vad. Laikinasis Vilniaus krašto lietuvių komitetas, kuris palaikydavo nuolatinį ryšius su Nepriklausoma Lietuvos valdžia. Tai tarsi neoficiali Lietuvos atstovybė Lenkijoje, aišku, su Lenkijos valdžios žinia, – tam tikras diplomatinis valstybių tarpusavio santykių sprendimas keblioje politinėje situacijoje, kada politiniai normalūs santykiai nutraukti.

Komitetas negalėjo demokratiškai atstovauti Vilniaus miesto ir krašto lietuvių visuomenei. Pati visuomenė tik formavosi. Pusiau legalus daugiau administracinis, o ne visuomeninis darinys iš tikrųjų priklausė nuo Lietuvos valstybės. Pirmininką ji skyrė. Daug svėrė priimtina ar nepriimtina politinė orientacija. Mykolą Biržišką tarp kitų 33 veikėjų 1922 m. iš Vilniaus ištrėmus, pirmininko vietą užėmė daktaras Danilius Alseika (1923–1928), visuomenininkas, vienas Lietuvių sanitarinės draugijos (šalia Antano Krutulio ir žmonos Veronikos Janulaitytės-Alseikienės) steigėjų, ilgametis tos draugijos išlaikomos lietuvių ligoninės ir poliklinikos vadovas, vienas iš Lietuvos liaudininkų partijos steigėjų.

Po gruodžio 17 d. perversmo atėjus į valdžią tautininkams Lietuvoje, po kai kurių nesusipratimų Alseika buvo nušalintas nuo pirmininkų, į jo vietą paskirtas ministro pirmininko Tubelio žmonos giminaitis farmacininkas (su 4 klasių kvalifikacija) Konstantinas Stašys, išbuvęs pirminku ligi pat 1939 m.

Dialogas ar priešprieša? Tuo metu politinės simpatijos ar antipatijos būdavo itin sureikšmintos. Be abejo, visur toje įtemptoje kultūrinėje kovoje būta daug atsidėjimo, meilės ir pasiaukojimo, būta daug supratimo bei nuovokumo. Lietuvių visuomenė fermentavosi, konsolidavosi. Pasiiekta daug. Vis dėlto daug dirbta iš inercijos, išibėgėjimo, neįsisąmoninant giliau, – trūko tiesiog ir tinkamo pasiruošimo, kultūrinio brandumo. – Kelias į demokratiją sunkus, duobėtas.

Ne mes vieni tokie buvome. Visas XX a. pilnas pristatytas ultimatyvių sienų, suabsoliutintų tiesų, dėl kurių žuvo milijonai. Mūsų gyvenamame Europos plote tie masteliai buvo nepalyginamai mažesni. O vis dėlto susipriešinimo būta: ir pačioje mūsų visuomenėje, ir tautinio – tarp atskirų tautų. Vilniaus kraštas buvo tarsi viso to plataus reiškinių atspindys stiklinėje. Tie reiškiniai anaipol nebuvo blankūs, o dažnai ir labai aštrūs, kupini įtampos.

Santykiai grupavosi įprastiniais keliais: valstybės, tautos, socialinės sandaros, kultūrinės sklaidos, pagaliau asmens lygmenimis. Jie tam tikru būdu klostėsi skirtingose pasaulėžiūrose. Vilniaus krašte dominavo valstybinės ir tautinės problemos. Jos abi buvo glaudžiai susijusios ir viena antrą sąlygojo. Ir lenkai, ir lietuviai, ir baltarusiai siekė nacionalinės valstybės, o ne tautiškai mišrios, grindžiamos federacija. Lenkuose ši pastaroji koncepcija teoriškai tebebuvo gyva, tačiau realiai ji buvo vaizduojama kaip federacija su absoliučia lenkų kultūros bei kalbos dominante. Lietuviai abipus demarkacinės linijos tarp Lietuvos ir Lenkijos turėjo vieningos Lietuvos vaizdinį. Jei ir buvo iš pradžių negriežtai apsisprendusių lietuvių dalelė, tai netrukus išaugo palyginti vientisa nacionaliniu atžvilgiu lietuvių visuomenė su valstiečių ir miesto inteligentų tarpusluoksniais. Kiek iš savo jaunystės žinau, taip pat kiek spaudoje teko skaityti, ji buvo palyginti vientisa: nebuvo girdėti pačių lietuvių įdavinėjant mokytojus – bibliotekininkus ir šiaip veikliusius, kai po 1930-ųjų ėmė vis plėstis ir gilėti kultūrinio lietuvių gyvenimo represijos, pasibaičiusios kone visos lietuviško švietimo sistemos likvidavimu.

Kitas dalykas vadinamieji „tuteišai“ (čionykščiai). Dažnai tautiškai ne visai apsisprendę, kurių skaičių tiesiog administraciniu būdu, ne tik agitacija, mažino Lenkijos valdžia, beatodairiškai įrašydama lenkais. Po daugiau negu dvidešimties metų dar jų išliko, net ligi mūsų laikų. Tie „čionykščiai“ ano meto lietuvių visuomenės požiūriu tik istoriniame būvyje sulenkėję lietuviai ir gudai, kuriuos galima ir privalu įtikinti, kad natūrali jų būseną – tai narystė lietuvių tautoje. Na, o mūsų jaunieji sociologai šiandien juos priskiria vadinamiems „pasirinkusiems“ tokią, o ne kitokią tautybę ir turintiems visišką teisę, ją pasirinkus, jos ir laikytis. To tikrai negalima nugincyti. Tačiau ar tai *pasirinkimas*, o ne istoriškai susiklosčiusių aplinkybių padarinys, kurio formavimosi procese dalyvauja ir nemažai socialinių, kultūrinių ir ekonominių „spaudimų“, kurie realiai imant vargu ar vadintini „pasirinkimu“? Tai sudėtingas vyksmas, kai žmogus ir jo artimoji grupė, keisdama gimtąją kalbą, eina į kitos, dažniausiai socialine bei politine padėtimi stipresnės kultūros erdvę. Atrodo, kad jis taip laimi, jam atsiveria platesnės kultūrinės ir kartu ekonominės galimybės (mūsų tikrovėje tai dvi pagrindinės lenkų ir vokiečių kalbų kultūrinės erdvės). Giliau pasižiūrėjus, einama per tam tikrą kartais ilgai trunkantį praradimo laikotarpį. Istorinis kalbos gyvenimo, raidos procesas kuria sąlygas susidaryti apie žodį semantinės kaitos laukus. Jis daugmaž, su pasipildymais ir nueinančiomis užmarštin prasmėmis bei jų niuansais apauga sąvokas ir jas reiškiančius žodžius, o tai platesnis nei vien kalbos reikšmės dalykas. Žodžio menas būtent operuoja tuo žodžio ar jų samplaikos kintamumu, atspalvių daugybe. Tai galioja ir mūsų kasdieninės kalbos išraiškingume, tai stumia, orientuoja ir mintį viena ar kita kryptimi, teikia tam tikrų atspalvių ir prasmei, mąstysenai. Daugiau ar mažiau kiekviena kalba niuansuoja ir kultūrų individualybę. Žmogus dažnai ne visai sąmoningai tai perima. Kalbės, natūraliai besivystančios, savitumas drauge suvokiamas ją vartojančiųjų kaip istorinės sanklodos sąmonės bendrumas – konkretus nacionalumo ženklas.

Šis reiškinys yra jauges, užkoduotas mūsų, kaip ir kitų tautų, istorijoje gana dažname reiškinyje. Dažnai žmonių sąmonės nutolimas nuo savo kamieno prasideda žmogaus pokalbio-maldos su Dievu perėjimu iš gimtosios į svetimą kalbą. Dzūkui antai XIX–XX a. sandūros laikotarpiu jau dažnu atveju buvo sudarytas vidinis požiūris, kad šis pokalbis turi vykti aukštesniu socialiniu lygmeniu – poniška, o ne prasciokiška

kalba, – t.y. lenkų, dvaro bajorų kalba. Formaliai malda, taip „pakylėta“, nustoja iš dalies autentiškumo, natūralumo, didėja galimybė jai schematizuotis, likti forma be giliau suvokiamos esmės.

Tarp kita ko, šiandien stiprėjant tendencijai remti žinių bei technologijų visuomenės formavimąsi kaip neišvengiamą, nealternatyvią istorinę būtinybę, pastebimai silpnėja vertybinis matmuo svarstant socialinius bei kultūrinius reiškinius. Primityvėja pats požiūris antai į kalbą kaip itin svarų, sudėtingą nevienareikšmį veiksnių kultūros procesuose. Kalbą ir tautybę keisti – tai ne patinkamu rūbu persivilkti neliečiant giluminių viso žmogaus su jo kultūra problemų. „Pasirinkimas“ kaštuoja! Žinoma, čia turimas galvoje eilinis žmogus, o ne išskirtinių gabumų ir galimybių asmuo. Kas yra akylai stebėjęs istorijos būvyje ir gyvenime mūsų „tutejszus“, gali patvirtinti, kad dar ligi neseniai esama skirtumų, lyginant su čia pat gyvenančiais lietuviakalbais: silpnesnė trauka siekti išsilavinimo, žemesnės kultūrinės aspiracijos, neretai primityvesnis net ūkinės gyvensenos lygis. Šiuo atveju nieku būdu neteigiama, kad lietuvių kultūra aukštesnė už lenkų, tik prieš akis turimas sutrikęs kalbos ir kultūros junginys. Kultūrai gimtąja kalba nustojus funkcionuoti žmogus dažniausiai ilgai nepajėgia išlaikyti to junginio ryšingumo, jis ima atsilikti. Kalba ir kultūra glaudžiai suaugusios, per ilgus šimtmečius iš jų sąveikos išauga žmonių bendruomenės su savitais bruožais bruoželiais, minties ir jausmų vingiais vingeliais – nacionaliniai kultūros dariniai. Junginiui iširus tam tikrą laiką, kol vėl jis susimezga tarp kitokių komponentų, atsiranda tam tikrų spragų žmogaus kultūros procese. Negali neturėti pasekmių bendrajam tautos kultūros lygiui, atsisakant gimtosios kalbos vartojimo atskirose mokslo ar veiklos srityse, kaip šiandien bandoma daryti sprendžiant mokslo prestižo klausimus.

Ar ne vienas iš panašios rūšies reiškinių pavyzdys yra JAV ir Anglijos bendrosios kultūros lygmenų skirtumas? Jis, atrodo, nediskutuotinas. Be daugelio kitų galimų priežasčių, turbūt neatmesime ir tos, kad JAV sudaro milijonai praradusiųjų savo gimtąją kalbą bei kultūrą, gyvenančiųjų su primityvia naujai išmokta anglų kalba ir dar nepajutusųjų, juolab technologinėje visuomenėje esant, tų visų giluminių kultūros momentų, kuriais apaugusi kalba glaudžiai susijusi su kultūra.

Ir štai Vilniaus krašte, kai jau visoje Lietuvoje sąlygos buvo pasikeitusios, kova dėl lietuvių kalbos teisių ne vien švietime, bet ir bažny-

čiose vyko kartais net brutaliomis formomis, Bažnyčiai, pasaulietinės valdžios palaikomai, spaudžiant. Lietuvos visuomenė, nors ir susiskaldžiusi politiniu, pasaulėžiūriniu atžvilgiu, suprato tą kovą dėl kalbos kaip bendros nacionalinės kultūros kovos frontą. Vėliau, bolševikų okupacijos metu, bendras visuomenės frontas turėjo ir specifinį terminą – „vieningoji srovė“. Ja buvo kaltinami tie, kurie nacionalinį bendrumą ir kovą už nacionalinį išsivadavimą drįso kelti kaip savaiminę žmogišką vertybę – nesubordinuotą socialiniams reikalavimams.

Antai Jeronimo Cicėno, nepriklausomo demokrato (šiandien terminas „liberalas“ susiaurėjo ir toli gražu nesutampa su ano meto „liberalinio“ demokrato samprata), įsigilinimas ir įžvalga į giedančiųjų lietuviškai Vilniaus krašto kaimo žmonių išgyvenimų prasmę, apimančią ir religinei, ir tautinei, ir agrarinei kultūrai priklausančių tų jausmų išraiškos formą, rodo tam metui būdingą vieningą lietuvių visuomenės būseną. Čia ir žodis, gimtąja kalba giedamas, bet ir jo apeigiškumas ne tik katalikiškai, bet ir tautiškai susilieja į vieną sinkretišką jausmą-mintį. Netikintis inteligentas pats tą patirtį išgyveno ne taip giliai, tačiau tas iš inteligentų, kuris nebuvo nutraukęs ryšių su kaimo žmonių įvairių tradicijų gyvastingumu, galėjo ne tik suprasti, bet ir pajusti tikėjimo patirtį. Gimtąja kalba giedama giesmė reiškė ne vien religinius, bet ir tautinius jausmus, kovos jausmus. Tuo momentu visi jautėmės politiškai viena tauta, jungė nacionalinės valstybės visybės mintis. Atsimenu, vienu tarpu lenkai buvo įsileidę lietuvius į Vilniaus katedrą gegužinių pamaldų. Gimnazijoje buvo kreiptasi į moksleivius palaikyti tą mažytį laimėjimą. Jaunimas, nepaisydamas pažiūrų, ėjome ir išgyvenome bendras pakilias valandas.

Pats santykis su kalba tuo metu buvo kitoks. Mes kalbą gerbėme, mylėjome, ir tai buvo ne vien išprotautas, bet ir emocinis santykis. Jausmas nebuvo dirbtinis, kieno nors primestas, o natūralus.

Tą gerai atsimenu nuo pat vaikystės. Gal iš čia išaugęs studijų metais tiesiog džiaugsmas besimokant lingvistikos, indoeuropiečių lyginamosios, iš viso istorinių kalbų disciplinų. Džiugino pats kalbos kaip gyvo, besivystančio organizmo jautimas, to proceso pažinimas. Nemanyčiau, kad tokią patirtį grindžia vien tik geri profesiniai savo dalyko entuziastai (Antanas Salys ypač!) ar tik mokslinis interesas (iš manęs kalbininkė neišaugo), bet ir bendroji visuomenės nuostata santykiyje su kalba, kaip

viena iš savo nacionalinio tapatumo žymių, kuri yra jaučiama kaip ir savo asmens tapatumo žymė. Ypač tas jautimas buvo artimas Vilniaus krašto lietuvių visuomenėje. Panašiai buvo ir Mažojoje Lietuvoje. Neatsitiktinai Kaune studijų metais dvi studentų korporacijos „Vilnija“ ir „Mažoji Lietuva“ visai nederbtinai glaudžiai bendraudavo, jautėmės artimesni vieni kitiems nei su kitomis bendruomenėmis. Nepriklausomos Lietuvos jaunimas natūraliai darėsi ne toks jautrus tiems klausimams. Stebime tą pokytį ir dabar, kai net žodis *patriotizmas* tampa tarsi provincialumo žyme, ypač sociologų, besilygiuojančių į pasaulinį lygmenį, lūpose.

Vilniaus krašte žmogaus santykis su kalba ir tauta buvo vienas iš vienijančių visuomenę ryšių. Jis nebuvo visų vienodas nei emociškai, nei suvokimu, nei forma. Jei vienam buvo natūralu savo asmeninius interesus pajungti bendriesiems, pasiaukojant, net ryžtantis prarasti laisvę ar turtą, kitas taip toli nėjo. Tai natūralu, tai realu, bet pasiaukojimas buvo laikomas ne išimtimi. Kiek eilinių valstiečių nukentėjo dėl pastangų išlaikyti lietuvišką mokyklą ar skaityklą! Mokėti pasiaukoti buvo visuomeninė vertybė, kurią prieš akis turėjo nemaža žmonių dalis. Ir jei žvelgsime stambesnių, globalesnių procesų požiūriu į tą metą, aišku, kad Nepriklausomoje Lietuvoje spartesniu tempu kūrėsi siekis ekonominės, vartotojiškos visuomenės, o Vilniaus krašte dar giliau įaugę agrarinės sandaros kultūros požymiai. Čia tebebuvo dar plačiai išsilaikęs kaimas su savo glaustomis bendruomenėmis, mažiau pabudęs žmonių piniginis santykis. Ir todėl Vilnių atgavus, 1940 m., tą skirtumą jau socialiniame ir kultūriniame lygmenyje tuoj pajuto senieji vilniečiai, vadindami kauniškius „škotais“, labiau orientuotais į pinigą. Tačiau nieku būdu negalima nevertinti milžiniškos ne tik moralinės, bet ir finansinės nuolatinės paramos Vilniaus krašto kultūriniam gyvenimui, kurią teikė Nepriklausoma Lietuvos valstybė. Vien idealizmu reikiamo rezultato vargu ar įmanoma pasiekti.

Savo ruožtu susikurta idėja, kad Lietuvos valstybė, kaip ir tauta, be Vilniaus negali gyventi, pragmatiškai nusiteikusiam žmogui atrodė kiek kaip mitas. Trumparegiškai, be ateities perspektyvos žiūrint, apkarpyta tarpukario Lietuva ekonomiškai galėjo verstis ir vertėsi anaip tol ne sunkiau, nei atgavusi Vilnių. Toliaregiška realybės prognozė šiuo atveju galima remiantis atidžiomis ateities ir praeities įžvalgomis: jei vertinsime kultūrines tradicijas kaip pagrindą tolimesnei kultūrinei ir politinei

raidai, vertinsime natūralų, platų, savitą kultūros vystymąsi kaip sąlygą tautai normaliai ir perspektyviai plėtotis ir egzistuoti, kitaip sakant, jei realybe laikysime ne tik racionalų materialinės gerovės siekinį, bet ir žmogaus bei visuomenės pilnutinės, be to, ir pajėgios kūrybiškai keistis kultūrinės sąmonės formavimąsi.

Tuo metu Vilniaus atgavimas valstybei buvo pirmoji užsienio problema. Žmonės nebuvo itin vieningo požiūrio. Gilumoje, viešai to neskelbdami, ne vienas suabejodavo, ar tai toks jau gyvybiškas reikalas. Dešinė čia buvo vienalytiškesnė, kairėje ne vienam atrodė, kad taip betodairiškai atsikant bet kurių kompromisų ar neieškant kitokių susikalbėjimo kelių, vargu ar tikslas bus pasiektas, pagaliau ir pats tikslas realiai ne visų buvo vienodai įsivaizduojamas.

Ir tame sparne buvo įvairių nuomonių. Nors aš pati dar buvau gyvenimiškai nepatyrusi, susidūriau pačioje mūsų šeimoje, imant ją platesne prasme, su skirtingais požiūriais. Danielius Alseika, liaudininkų-varpininkų partijos narys, ilgametis Vilniaus lietuvių komiteto vadovas, po tautininkų perversmo netrukus iš to posto pašalintas, pilsudskinei Lenkijai rengiantis rinkimams 1928 m., kėlė mintį, kad lietuviams, kaip faktiniams Lenkijos piliečiams, reikėtų ne boikotuoti juos, o palaikyti demokratinį sparną, iš kurio galima viltis, jam laimėjus, režimo atsilaisvinimo ir elementarių nacionalinių teisių.

Mano tėvams, nepartiniams ir žiūrintiems į gyvenimą (ypač tėtė) kiek iš kairesnių pozicijų nei Alseika, Lenkijos demokratinis sparnas anaip tol kokių nors vilčių Vilniaus kraštą atgauti Lietuvai nekėlė. Nemanėčiau, kad tai būtų galima priskirti šovinizmui, neapykantai lenkams, veikiau politiniam realizmui. Tiesa, tame lietuvių visuomenėje kilusiame šurmulyje, ar dalyvauti rinkimuose, tėvai betarpiškai nedalyvavo, nes jau buvo išsikraustę į Kauną. Alseikai buvo dešinės mesti kaltinimai net išdavyste. Tą skaudžiai išgyvenome, nors ir nebegyvenome Vilniuje.

Formaliai Alseika valstiečių liaudininkų partijai, rodos, nebeprisiklausė, todėl kurių nors partinių sankcijų negalėjo laukti, tačiau boikotas buvo Lietuvos piliečio valstybinė nuostata ir bet koks jo laužymas smerktinas. Tai turėjo, be abejo, tam tikro politinio pagrindo šalia ir neigiamo poveikio visuomenės nuostatoms. Triukšmingas, tarptautinį skambesį įgavęs politinis konfliktas dėl Vilniaus, kai reikalaujama ir mažai valstybei teisių į visavertį valstybingumą ir teritorinį nedalomumą,

rikiavosi demokratijos linkme, nors valstybės viduje nuo demokratijos tolstama. – Principinio nuoseklumo čia nerasime, bet toks gyvenimas! Antai pačiai Lietuvos valstybei užimtoji griežta pozicija dėl Vilniaus ir vieningas jos laikymasis visoje užsienio politikoje neabejotinai konsolidavo visuomenę, gilino jos valstybingumo nuostatas, kurios dar nebuvo giliai įsišaknijusios, kad galėtume sakyti, jog jos nepažeidžiamos. Žinoma, grynai moraliniu požiūriu, toks suabsoliutintas boikotas ugdė šalia patriotizmo ir tam tikrą nacionalinio uždarumo nuostatą, ir iš dalies ne visai priimtinas nacionalizmo formas. Žvelgiant plačiau demokratijos plėtotės požiūriu, pati mintis ieškoti bendros kalbos su kitų tautų, šiuo atveju lenkų, demokratais ir juos palaikyti Lenkijos rinkimuose teisinga. Tokiu būdu skinamas kelias į humaniškesnius žmonių santykius iš viso. Pragmatiškai galvojantys žmonės didesnes viltis dėtų ne tiek į bendrą demokratijos ir moralinio lygio kėlimą, kiek į palankiųjų sau jėgų žaidimą, neišskirdami iš jų ir demokratėjimo veiksnio, vertindami daugiau pragmatiškai, o ne idealistiškai. Alseikos pozicija buvo, man rodos, veikiau demokratinė idealistinė, kitaip tariant, optimistinė, pasitikinti žmogumi iš viso.

Prisimenu tuo laikotarpiu savo namus, ypač tėtę Esmaitį. Iš prigimties realistiškai vertinantis žmones ir dalykus, kartais su skepticizmo dalele, jis nebuvo linkęs dėti daug vilčių į lenkų demokratų. Juolab veikė ir ilgas amžius formavęsis socialinis barjeras: valstiečio nepasitikėjimas bajoru (vis dėlto ir tuo metu lenkų inteligentijos didelė dalis buvo iš bajorų). Negalėjo nesuveikti ir dažnai kartoka jaunystės patirtis: Stasys Matjošaitis, suvalkiečio lietuvių valstiečio vaikas, baigęs Veiverių mokytojų seminariją prieš spaudos atgavimą (1897), valdžios paskiriamas dirbti į Lenkiją, kad talkintų rusifikacijos politikai. Kaip ir ne vienas toks lietuvis, liaudies mokytojas, atsidūręs keblioje padėtyje, vis dėlto garbingai tos misijos atsisakė. Išmokęs lenkiškai, jis daugiau ar mažiau padėjo lenkų visuomenei kovoti su nacionaline spauda (prisiminkim Ksaverą Sakalauską-Vanagėlį ir kt.), tačiau nė per plaukelį nepažeisdamas savosios, lietuviškosios, nacionalinės nuostatos ir jos diktuojamosios veiklos poreikių. Po 1905 m., gavęs laisvą kelią grįžti į Lietuvą, netruko taip padaryti. Keletas metų kone prievartinės viešnagės ir darbas svetimame krašte nebuvo lengvas. Nepriklausomo charakterio jaunuolis, opoziciškai kritiškai žiūrintis į aplinką, nepritampantis prie tradicinės

tėkmės, nelinkęs reikšti nuolankumo bei paklusnumo stipresniesiems (tarp jų Bažnyčios įsigalėjimui visuomenėje), nebuvo ir negalėjo būti tos aplinkos glostomas. Tai ugdė ir savotišką skepticizmą, ir nepritapimo – susvetimėjimo jausmą, vienišumą. Tačiau savo profesijos – mokyklos ir vaiko – meilė įprasmino gyvenimą ir padėjo viduje ne tik susibalansuoti, bet ir išsiugdyti vidinį vientisumą, moralinį principingumą. O ilgas gyvenimo tarpas jaunatvėje tarp valstiečių ir su valstiečiais padėjo, atrodo, susiformuoti stipriam „sveiko proto“ bruožui, stengiantis ieškoti atsakymo į kebliuosius gyvenimo klausimus visų pirma ne knygoje, svetimo proto išmonėse, o čia pat iš įgimto ir išsiugdyto įžvalgaus realaus gyvenimo stebėjimo ir jo analizės. Autoritetais nepasikliauta. Susiformavo pagrindiniai bruožai: nepriklausomumas, demokratiškumas, tiesumas, tam tikras skeptiškumas teoretizavimui, atitrūkusiam nuo tikrovės, – visa tai tapo gyvenimo pamatu. Su tokiomis nuostatomis neįmanoma įsisprauti į partinius rėmus, vaidinti nuolankumą už save viršesniems, prasilenksti su tiesa, kuria neabejoji. Tokie žmonės ne itin iškilioje kultūrinėje aplinkoje dažnai nemėgstami, jų vengiama.

Tuo metu aš dar giliau suprasti asmenybės savitumo nepajėgiau, bet savo esmę ją jčiau, o dabar ne vienu bruožu visuma pasipildo ir prisipildo prasmės. Be to, žiūrint į Vilniaus lietuvių ano meto politines sąlygas ir žmogaus kovotojo padėties ypatumus, Esmaitis savo charakteriu ir pasaulėžiūra įsipina į nuosekliai remiančiųjų nacionalinį frontą gretas, o kartu skina kelią mūsų visuomenėje nepriklausomai demokratinėi minčiai. O šios reikšmė, kartais ir ne visada pakankamai vertinama, akivaizdi bendrajai demokratijos plėtotei, jos įvairių tendencijų pusiausvyrai.

Vientisumo jausmui gilėti lietuvių visuomenėje anuo metu savaip disonavo besikeičiantys politiniai vėjai. Itin kebli situacija Vilniaus krašto lietuvių inteligentijos kairiajame sparne susidarė po 1926 m. gruodžio perversmo ir netrukus iškilusių Nepriklausomoje Lietuvoje ginkluotų bruzdėjimų. Demokratinė Lietuvos visuomenė perversmą smerkė. Mano ir gretimi Alseikų namai jį tiesiog sunkiai išgyveno. Prasidėjusios politinės represijos Lietuvoje gyvai skaudino. Ir aš, paauglė, visa tai girdėjau ir tarsi tuose išgyvenimuose dalyvavau, juolab kad šeimoje vyravo požiūris nuo vaikų, jei jie domisi, nieko neslėpti, o pagrindžiant aiškintis politinius dalykus. Tėvų pasaulėžiūroje buvo įsišaknijusi nuostata prieš bet kokį smurtą, mirties bausmę, o ypač už politinius įsitikinimus.

Cariniai laikai dar buvo netolima praeitis. Čia pat kentėta smurtas nuo lenkų valdžios. Faktas, kad ginklu nuverčiama teisėtai išrinktoji valdžia, kad ginklu bandoma nuversti pasigrobusiąją, jaudino ligi širdies gelmių Lietuvos inteligentijos dalį. O dar karo lauko teismai su mirties nuosprendžiais bandžiusiems sukelti sukilimą Tauragėje (84, iš kurių 11 įvykdyta)¹, paskui dar tokie pat, tik ne tokie gausūs, nuosprendžiai už nelegalios socialdemokratinės literatūros platinimą².

Visai kitas reikalas – pats sukilimas ir savos valstybės statymas į pavojų nepalankiomis mūsų valstybės gyvavimo sąlygomis. Be paties sukilimo, rodančio tam tikrą valstybės nestabilumą, kėlė pasipiktinimą ir užsienyje jo malšinimo būdai³.

Negalima pamiršti ir dar vienos svarbios aplinkybės – tai didžiųjų valstybių užkulisinių žaidimų dėl įtakos sferų pasidalinimo ir strateginių taškų užsitikrinimo. Vilniaus, t.y. Lietuvos–Lenkijos, klausimas taip pat įtrauktas į šią diplomatijos sritį.

Pats Tauragės sukilimas istorikų šiuo metu nekvalifikuojamas kaip vienas iš Tarybų Sąjungos žingsnių, šalia daugybės kitų. Tačiau jo kuriamos atmosferos vienoks ar kitoks pakreipimas jau turbūt įėjo į žaidimų erdvę, kada plečkaitininkais remiantis Lenkijoje buvo aiškiai keliama galimybė Vilniaus klausimą spręsti militarine jėga. Tarybų Sąjunga bent kelis kartus parodė savo pretenzijas į aktyvų vaidmenį šiuo atžvilgiu. 1927 10 25 Lenkijos Komunistų partijos komitetas kartu su Lietuvos Komunistų partijos Centro komitetu „išleido bendrą atsišaukimą ‚Prieš lietuvių persekiojimus Vilniaus krašte ir lenkų – Lietuvoje, prieš Pilsudskio ruošimąsi pulti Lietuvą‘ [...] Lenkijos ir Lietuvos kompartijos šaukia budėti, nes Lenkijos užpuolimas prieš Lietuvą – tai pirmas žingsnis į karą prieš Tarybų Sąjungą“⁴. Netrukus panašų atsišaukimą paskelbė Lietuvos, Lenkijos, Vakarų Baltarusijos, Vakarų Ukrainos ir Latvijos komunistų partijų centro komitetai⁵.

Vilniaus krašto išaugintas kompartijos narys Jonas Karosas (tarp kitko, mano moksladraugis), iš kurio atsiminimų citatos imtos, visą skyrių pavadino „Šalin rankas nuo Lietuvos!“ O vis dėlto (man atrodo, neatitiktinai, nes Karosas buvo išmintingas žmogus) cituojamoje pastraipoje įrašytas kvietimas lietuviams ir lenkams darbininkams ir valstiečiams jungtis į kovą prieš fašistinius režimus, „prieš nacionalinę priespaudą ir prieš karo su Tarybų Sąjunga pavojų [...] už Tarybų valdžią“¹. Taigi gilioji prasmė – nepaleisti iš rankų Lietuvos kaip į Sąjungą numatytos įjungti erdvės. Jokių čia humaniškų motyvų iš tikrųjų nė būti negalėjo. Stengtasi gilinti savo įtaką ir pagal reikalą rodyti savo susirūpinimą.

Nemanau, kad mano namiškiai būtų turėję plačią informaciją apie užkulisinius mūsų kaimyninių valstybių ketinimus (ji viešai tepasirodė tik mūsų laikais), tačiau ir iš tos, kas pasiekdavo, šis tas aiškėjo, ir buvo apmaudu, ir skaudu. Abu tėvai į visą tą klausimą žiūrėjo anaip tol ne naiviai. Nepriklausomas, įžvalgus protas kartais ir intuityviai jautė, iš kur pavojus.

Tai viena to reiškinio pusė.

Tačiau buvo ir antroji – Lietuvos valstybės egzistencija. Kai gausus plečkaitininkų būrys (tai – Tauragės sukilimo dalyviai emigrantai) ėmė su Lenkijos pagalba organizuoti ginkluotą dalinį žygiui į Lietuvą, lietuvių inteligentija, tiek dešinioji, tiek kairioji, griežtai tą veiksmą pasmerkė. Gera atsimenu, kai mūsų namuose buvo apsilankęs Jeronimas Plečkaitis, ir tėvai, nė nepakvietę į svečių kambarį, griežtai atsisakė net kalbėtis. O šis žmogus lankė daugelį lietuvių kairiųjų inteligentų, kviesdamas bendradarbiauti. Man, paauglei – smalsuolei, krito į atmintį atsitiktinai matytas tamsiame prieškambariame žmogus, kurį tėvai kone išprašė. Turbūt tas neįprastas atvejis man todėl giliai įsmigo į sąmonę.

Tačiau tuo pat metu maždaug, o gal ir vėliau pas mus ėmė lankytis tiesiogiai nedalyvavęs Tauragės sukilime socialdemokratas, vėliau areštuotas, o paskui maždaug apie tą laiką emigravęs iš Lietuvos Pranas Ancevičius (1905–1964). Jis buvo pagrindinis plečkaitininkų laikraščio *Pirmyn* redaktorius (1927–1930) (už jo platinimą, šalia kitų bausmių, buvo Nepriklausomoje Lietuvoje skiriama mirties bausmė²). Jis vedė Vilniaus *Kultūros* švietimo draugijos (Matjošaitis – jos iniciatorius) aktyvią narę

¹ Ričardas Čepas, *Plečkaitininkai*, Vilnius, 2000, p. 115.

² *Ibid.*, p. 213.

³ 1927 09 18 Ministrų Tarybos posėdyje diplomatas Bronius Kazys Balutis pareiškė, jog „užsienio atžvilgiu nepageidaujama, kad toliau šaudytų“. *Ibid.*, p. 129.

⁴ Jonas Karosas, *Audringi pavasariai*, Vilnius, 1978, p. 95, 96.

⁵ *Ibid.*, p. 101.

¹ *Ibid.*, p. 96.

² Žr. plačiau Ričardas Čepas, *op. cit.*, p. 217.

mokytoją Tamulevičiūtę. Apsilankymų metu daugiausia kalbėta literatūros, kultūros klausimais. Ancevičiaus, literatūrinio slapyvardžiu F. Rogūzas, literatūros sociologinės interpretacijos straipsniai buvo spausdinti ir Jono Norkaus *Literatūros nagrinėjimuose* 1928 m., kuriuos naudojo Esmaitis, dėstydamas gimnazijoje lietuvių kalbą ir literatūrą. Be nemažo būrelio jaunų poetų vilniečių, daugiausia moksleivių ar studentų, vyresnių žmonių, kurie domėtusi literatūra, Vilniuje buvo itin nedaug. O mūsų namuose ta literatūrinė dvasia buvo gyva. Bendrauta su grožinės literatūros vertėju Antanu Valaičiu. Ta dingstimi trumpai buvo prijunkęs ir Ancevičius. Jo literatūrinis akiratis buvo kur kas platesnis už aplinkinių vilniškių. Apie Mamulę nėra ko nė šnekėti – jai literatūros menas buvo visada šventas...

Pokalbiai buvo įdomūs turbūt visiems. Kiurksodavau ir aš – man buvo smalsu, be galo smalsu, nors turbūt daug ką išsiversdavau galvelėje savaip, vaikiškai.

Suprantu tą intelektualinį alkį, kurį jautė namiškiai, labai mažai su kuo bendraudami, o jei susitikdavo, temos retai kada peršokdavo visuomeninius vilniečių lietuvių ratelio interesus. Per Ancevičių vėrėsi platesnis langas į literatūros sritį. Atsimenu mūsų visų nuostabą ir susijaudinimą, kai jis atnešė *Pirmyn* numerio egzempliorių, kurio dalis buvo skirta Jono Biliūno metinėms, išspausdintą aukso raidėmis (!). Man tai buvo tiesiog neapsakomas, neregėtas įvykis. Visiems buvo gera. Matyt, ir paties Ancevičiaus turėta šiltų jausmų ne tik rašytojui, bet ir tam siauram, uždaram bendravimo rateliui. O buvo nemaža žadantis jaunuolis – jo likimu rūpinosi ne tik jo partijos nariai, likę Lietuvoje (Liuda Purėnienė), bet ir visai priešingų politinių pažiūrų deimantiukų rankiotojas rašytojas Juozas Tumas-Vaižgantas. Deja, Ancevičius kaip literatūros kritikas nei tyrinėtojas neišaugo, įsipainiojęs visai į politiką, juolab į tokį jos sparną, kuris kirtosi su Lietuvos valstybingumo interesais bei traukė ryšius su Lietuvos visuomene.

Atskirai vienas iš plečkaitininkų vadų Juozas Paplauskas ir Pranas Ancevičius bandė užmegzti ryšius su Lietuvos socialdemokratų partijos (LSDP) Centro komitetu, laukdamas pritarimo kurti Lietuvoje kovos grupes prieš tautininkus, tačiau Steponas Kairys ir Kipras Bielinis (partijos vadovai) ir viešai, ir neviešai tą kelią pasmerkė, prikaišiodami, kad už nugaros stovi Juzefas Pilsudskis¹.

¹ Ibid., p. 220, 221.

Gal ir neverta šiandien kalbėti apie šiuos praeities faktus, tačiau jie iškelia kai kuriuos bendruosius politikos moralės gyvenime atspalvius. Nors tėvai labai nepritarė Lietuvoje tuo metu beįsigalinčiam autoritarizmui, jo brutalioms susidorojimo priemonėms su politiniais oponentais (nekalbant apie sukilimą rengusius), su demokratijos reikalavimais, Lietuvos valstybingumo išlaikymas buvo nediskuotinas ir šventas. Kalbamoje situacijoje pirmumas valstybingumui buvo akivaizdus. Tačiau čia pat reikia pažymėti ir kitą mano namiškių įsitikinimų bruožą, kad teoriškai jie anaipol nekėlė valstybingumo aukščiau už humaniškumo principus. Gyvenime vis dėlto, bent šiuo atveju, matyti tam tikras vidinis prieštaravimas: viena vertus, pasmerkiama ir atsiribojama nuo kovos prieš neteisėtingumui atveriantį kelią režimą, kita vertus – leidžiami sau žmogiškieji santykiai su nepriimtinių politinių pažiūrų atstovais.

Uždaroje visuomenėje, o tokia pas mus buvo, bendrauti su priešingos stovyklos žmogumi, o ne kovoti su juo, kone nepadoru. Ir iš tikro, retai kada ta įsiviešpatavusi nuomonė pažeidžiama. Aukštesnio kultūrinio lygmens visuomenėje bent jau profesiniai ir asmeniniai reikalai nepainiojami su politiniais. Kitaip buvo Vilniaus krašto ir Nepriklausomosios visuomenėje: būta nemaža politinio nepakantumo, pvz., kad ir dvi mokytojų profesinės sąjungos Nepriklausomoje Lietuvoje, o Vilniaus krašte konkuruojančios dvi švietimo draugijos – „Ryto“ (krikdemų) ir „Kultūros“ (demokratų). Net tokiu gyvybiškai svarbiu lietuvių visuomenei atveju, kai „Ryto“ mokyklas uždarant, buvo iš lenkų valdžios gautas leidimas „Kultūrai“ steigti lietuvių mokytojų seminariją, siūlant į jos vicedirektorius žinomą visuomenininką, didžiai kultūringą kun. Kristupą Čibirą iš dešinės, „Rytas“ įsikišo ir atsisakė ją finansuoti iš Nepriklausomos Lietuvos.

Kaip aš šiandien suprantu, mano tėvams nieku būdu neatrodė, kad privatus bendravimas su politiškai nepriimtiniu žmogumi kitoje, ne politinėje, srityje galėtų kuo nors keisti tvirtas jų politines pažiūras ir kenkti kam visuomeniniu atžvilgiu. Žinoma, iš dalies teisūs ir tokią nuostatą smerkusieji (nors negirdėjau to tiesiog taikomo mums – per daug privatus buvo pats bendravimas, juolab principingai atsisakius santykių su Plečkaičiu).

Tautos integralumo, visybės reikalas tarpukario metu Vilniaus krašto lietuvių visuomenėje suvokiamas kone stipriau nei laisvojoje. Jis čia iš dalies, bet tik iš dalies, slopino esančius visuomenės dezintegracijos

reiškinius kitais nei nacionaliniai motyvais. Didžiai daugumai vilniškių valstybės nacionalinis pagrindas buvo prioritetas. Nepriklausomojoje tai jau buvo tapę realybe ir mintyse dažnai dairomasi ir kitaip sudarytų valstybės modelių.

Vizijos

Praeitame šimtmetyje vyresnioji karta buvo išgyvenusi ne tik valstybės atkūrimą, bet ir jos struktūros ir formų, jos kryptį ieškojimą. Dar XIX a. tautų pavasario epochoje priimtinausias rodėsi nacionalinės valstybės pobūdis. Tuo pat metu plėtojosi ir stiprėjo demokratėjimo procesas. Jis dažnai pynėsi su tautų atgimimu. Nacionalinė valstybė paprastai buvo mąstoma kaip demokratinė, o tai kėlė nemaža problemų dviem plotmėm: reikėjo valstybėje sudaryti palankiausias sąlygas visoms tautoms plėtoti, derinant vyraujančios tautos ir mažumų interesus; savo ruožtu derinti individo ir bendruomenės santykius. Praktikoje ir teorijoje švytuoklė švytuoja visą XX amžių nuo bendruomenės (tautos, klasės) ar tariamai ją personifikuojančios grupės, net asmens-diktatoriaus ligi individo teisių absoliutinimo. Pastarasis atvejis ypač ženklus amžiaus pabaigoje, nors ir tarpukario laikotarpiu jis reiškiasi savotiška forma, ypač tarp menininkų. Kategoriškas atsiribojimas nuo visuomenės kartais virsdavo paradoksu. Antai skulptorius Petras Rimša jau pirmaisiais sovietų okupacijos metais ėmėsi kurti Stalino medalį. Draugai, taip pat ir mano tėvai, piktinosi, bandė paprotinti. Jo paties ir kai kurių kitų menininkų (tarp jų ir žymūs, plačiai protaujantys) atsakas: menininkui negali rūpėti politika, jis laisvas žmogus (!), kitaip sakant, nuo pasaulėžiūros, nuo visuomeninių įsitikinimų, nuo visokeriopų, išskyrus meninį profesionalumą, vertinimų kriterijų. Kita vertus, tarpukariu stiprėjo ir autoritarinės valstybės tendencija: visos kitos pasaulėžiūros nepageidaujamos, jomis domėtis ar joms pritarti – lygu politikuoti, o puoselėti valdžios teikiamą – tai lygu nepolitikuoti, normaliai gyventi. Tokiu keliu suko, pvz., skautų organizacija. Ši tendencija bolševikmečiu buvo suabsoliutinta ligi neregėto brutalumo. Žinoma, kas visai natūralu valstybei tvirtėjant, dalis jaunimo suko ir į hedonizmą, patogų gyvenimą, skirtą savo privatiems interesams, daugiau ar mažiau derinamiems ar ir nederinamiems su viešaisiais. – Tai taip pat individo teisių pervertinimo forma, niekam neįsipareigojant!

Šalia svarstoma mintis, ar valstybės institucija, kaip prievartos priemonė visuomenės gyvenime, nekeistina kita žmonių ir jų bendruomenių sugyvenimo forma (anarcho-sindikalizmas ir kt.).

Taigi valstybė. Kol ji Lietuvoje buvo vėl atstatyta, nueitas ilgas kovų, apmąstymų kelias ligi tokio valstybingumo idėjos brandos laipsnio, kuris įgalintų drįsti ir imtis patogiam momentui pasitaikius statybos. Graudu ir liūdna, kai šiandien atsiranda lengva ranka nubraukiančių tą sunkų pilietiškumo brandos laikotarpį. „Net ir labai norėdami negalėtume *aušrininkų, varpininkų* bei visų pasekėjų vadinti tikra politine jėga, atvedusia tautą į nepriklausomybę. Viešasis lietuvių gyvenimas bei interesai nebuvo pasiekę valstybinio užmojo, ekonominės galios. Laisvę sąlygojo pasaulinė katastrofa¹. O katastrofos atveju ar nebūtina tam tikras tautos politinės brandos laipsnis? Ar galima apibendrinti: „Pirmasis pasaulinis karas gali būti laikomas daug tikresne valstybės atsiradimo priežastimi negu visas tautinis atgimimas“². Yra, be abejo, dalelė tiesos, tačiau tautų gyvenimas žymiai sudėtingesnis, – niekas nevyksta *deus ex machina* būdu. Politinis tautos brandumas neatskiriamas nuo jos saviemonės brandos, kuri vyksta per nacionalinę kultūrą.

Mūsų tautinis atgimimas, kaip ir daugelio tautų, orientavosi į nacionalinės valstybės tipą, tačiau jis ne vienintelis. XX amžiaus pirmojoje pusėje Europoje, o kartu ir Lietuvoje, valstybės struktūros, individo bei bendruomenių ir valstybės tarpusavio santykio klausimai buvo gyvai svarstomi. Pagaliau ir realiame gyvenime tuo laikotarpiu patirta palyginti žymi valstybės sampratos pobūdžių kaita.

Ilgą kelią nuėjome nuo unijinės dviejų tautų valstybės ligi tautinės valstybės vizijos! Lietuvos suverenumo idėja senesnė už nacionalinės valstybės viziją. Ligi šiol tos vizijos svarbiausiu atsparos tašku laikėme Simoną Daukantą*. Idėja plėtojosi ypač sparčiai su demokratinių tendencijų stiprėjimu, gausėjant inteligentijos iš žemesniojo sluoksnio, konkrečiai valstiečių. Socialinis momentas čia itin reikšmingas. Tuo

¹ Arvydas Juozaitis, „Lietuvos idėja, arba kam priklauso Tėvynė“, in: *Valstybės kūrimo drama, krizės ir vizijos*, Vilnius, 2000, p. 47.

² Ibid.

* Šiandien, peržiūrint, kiek tik įmanoma, visokias praeities politines ir visuomenines koncepcijas, imta nuneigti Daukanto prioritetą. Ar tai teisinga? Daukantas neužtemdys Valančiaus – abu turėtų išsieti!

atžvilgiu, kaip jau anksčiau minėta, įdomi to paties Mykolo Römerio Lietuvos valstybės sampratos evoliucija. Jis, kaip bajoriškosios tradicijos Lietuvoje tęsėjas, XX a. pirmojoje pusėje pateikia ir lietuvių, ir lenkų to meto visuomenei kiek modernizuotą valstybės viziją: dviejų suverenių valstybių federaciją, tartum Lietuvos DK tęsinį. O vis dėlto ir ne ligi galo modernizuotą, nes visos kitos ją sudarysiančios tautos, kad ir gaudamos kultūrinę autonomiją, tačiau valstybiniame aparate visišką lygiateisiškumą kažin ar turėsiančios. Kažin ar tokią valstybę galėtume vadinti nacionaline? Ar jos idėja neprimena kiek besikuriančios Europos Sąjungos?

Römeris dėjo dideles pastangas tai savo idėjai įgyvendinti, ypač nuo 1910 m., kviesdamas diskutuoti visų Lietuvos DK demokratiškai nusi-teikusių tautybių atstovus Vilniuje. Karui besibaigiant ir tautoms su-krutus imtis veiksmo savo lūkesčiams realizuoti, modernizuotos istori-nės tradicijos tęsėjas Römeris net įsirašo į besiformuojančius Pilsudskio lenkų legionus vis dar vildamasis, kad šis veiksmas galės padėti jo gina-mam reikalui. Pritarimo iš lietuvių nepriklausomybininkų, tarp kurių matome ir bajorų dalelę (Mykolas Šleževičius, Felicija Bortkevičienė), negavęs, toks, rodos, visa galva galėjęs būti pranašesnis už „sermėgius“ lietuvių inteligentus politikas išgyveno savo idėjos griuvimą. Pasitrau-kęs iš pilsudskininkų, Römeris jau po poros metų, Lietuvos nacionalinio tipo valstybei susikūrus, apsilankė joje, atidžiai apžvelgė ir... liko jai nuo-širdžiai dirbti, nors, tebesivadindamas lenku, nepaneigęs savo vizijos ir rašydamas teorinį veikalą apie valstybę. Turbūt apsispręsti bus padėjęs gilus mokslininko demokratiškumas.

Atgimstančioms mažoms Europos tautoms nacionalinės valstybės tipas XIX–XX a. atrodė priimtinausias, nes tenkino visų pirma nacio-nalinius interesus, suprantant juos kaip tautos gyvybiškumą laiduojan-čius, taigi ir palankesnius tautos nacionalinei kultūrai, t.y. jos esmei, plėtotis. Tautinės valstybės idėja buvo aiškiai pareikšta jau 1905 m. Vil-niaus seime. Lietuvių inteligentijos dauguma, kaip ir dalis valstiečių, ja gyveno, – o forma kristalizavosi.

Bendras įsitikinimas dėl valdymo formos – respublikinė demok-ratija. Ta linkme ėjo dauguma Europos nacionalinių judėjimų. Ir po-litiškai anksčiausiai lietuvių visuomenėje šią idėją suformulavo ir kūrė socialdemokratai bei liaudininkai. Jų programose ši principinė nuosta-ta aiški. Pirmojo pasaulinio karo metu ir tuoj po jo Europos, iš dalies

pasaulio (kolonijų išsilaisvinimas!) politinio žemėlapiu byrėjimas pats savaime kėlė ir tam tikrus reikalavimus valstybės struktūrai. Į priekį veržėsi demokratija, tačiau čia pat apie Lietuvą politinių jėgų išsidėsty-mas nebuvo nusistovėjęs. Jaunieji mūsų politikai geriau ar blogiau ban-dė vertinti realią padėtį ir išnaudoti ją būsimos Lietuvos valstybės var-dan. Tuo tikroviškuoju žvilgsniu žvelgiant, suprantamas ir dairymasis, ar prigludus tuo tarpu prie kurios stipresnės valstybės reikalai sparčiau pajudėtų. Tai ne išdavystė, o realybė, su kuria vieniems atrodė būtiniau, kitiems ne taip būtina taikytis. Taip buvo ir su realiu bandymu kurti Lietuvoje konstitucinę monarchiją, – panašią į Norvegijos ar Anglijos. Demokratas iš širdies, koks buvo Tumas-Vaižgantas, kurį laiką rėmė monarchiją. Jo biografas Aleksandras Merkelis pateikia motyvus: pa-matęs iš arti Amerikos rinkimų spektaklį, pinigus juose ir tuščią tarp abiejų partijų žodžių karą, rašytojas ir suabejojęs, ar verta persikelti tai pas save, juoba kad lietuviai taip nesugebą tarpusavyje susikalbėti¹. Di-dieji ne tik vidaus, bet ir tarptautiniai argumentai valstybei kuriantis buvo už respubliką.

Tačiau iš pirmo žvilgsnio šiandien atrodančios ir tada atgyvenusios, net šypsni vertos mintys apie monarchiją, perskaičius Petro Klimo at-siminimus apie tą laiką, kurį jis aktyviai išgyveno, pasirodo turėjusios realius pagrindus ano meto politinėje situacijoje. – Gyvenimas sudėtin-gas ir kartais problemos sunkiau atmezgamos realybėje nei popieriuje išdėstytuose principuose.

Demokratinės respublikos idėja nugalėjo, tačiau pilietinėms visuo-menėms naujai susikūrusiose valstybėse reikėjo laiko subręsti. O na-tūrali gyvenimo tėkmė nerimo. Europos rytuose demokratija netruko įgauti diktatūrines formas – bolševizmas. Vidurio Europoje, Vokietijoje, fermentavosi fašizmas, nuvilnydamas į gretimas valstybes autoritariz-mo tendencijomis. Lietuva neatsiliko.

Tai savo ruožtu kaip atoveiksmį stiprino glūdėjusią visuomenėje ir antivalstybės viziją. Mano artimiausioje aplinkoje ji buvo. Atsimenu, tėtės pasaulėžiūroje ji buvo gyva kaip utopinis, patrauklus įvaizdis nuo 1905 m. revoliucijos, bet nieku būdu nesisūlantantis įgyvendinamas esa-momis mūsų politinėmis ir kultūrinėmis sąlygomis.

¹ Aleksandras Merkelis, *Juozas Tumas-Vaižgantas*, Vilnius, 1989, 2-as leid., p. 225.

Tai nebuvo tik pavienis atvejis, būdingas jau tuo metu įsisiūbavusiam ieškojimui kelių išbristi žmogui iš patiriamos prievartos klampynių įvairiais aspektais: individualiniu (pradedant vaiku, t.y. edukologiniu), socialiniu, ekonominiu, tautiniu, valstybiniu ir kt. Pastaruoju atžvilgiu organizuotai šiuos klausimus bandė spręsti aušrininkai. Savo ištakomis jie laikė moksleivių žurnalą *Aušrinė*, pasirodžiusį 1910 m. Iš pradžių jis apėmė ir ateitininkus, kurie atsiskyrė 1911–1912 m. ir netruko susiburti apie aiškiai priešingos ideologinės krypties žurnalą *Ateitis*. Iš čia prasi-dėjo platus ateitininkų judėjimas.

Aušrinę įkūrė Petrapilyje bestudijuojantys demokratiškos krypties lietuviai studentai – Petras Klimas ir Stasys Šilingas. Žurnalo veidas nebuvo nuosekliai vienspalvis, bet patrauklus dėl savo siekio kurti nepriklausomą, laisvą žmogų – ypač traukė jaunimą polinkis į individualizmą. Per *Aušrinę* perėjo nemažas būrys mūsų visuomenės ir ypač literatūros žmonių. Be minėtų iniciatorių: Balys Sruoga, A. Purėnas, Albinas Žukauskas-Vienuoelis, Julius Janonis (vėliau pasitraukęs ir perėjęs į „visuomenininkus“, t.y. bolševikus), Kazys Binkis, Ramūnas Bytautas, Valerija Čiurlionytė, J. Svirskis, Jackus Sondeckis (mūsų dienų įžymaus dirigento Sauliaus Sondeckio tėvas), Ignas Šeinius ir kt.

Netruko susiburti „aušrininkų“ būreliai įvairiose lietuvių lankomo-se vidurinėse mokyklose. Karui pasibaigus, aušrininkai plito jau Lietuvoje diferencijuodamiesi. Vyko aiškus posūkis į pasaulėžiūros radikalėjimą. „Pirmiečių“, kaip tuo metu vadinta, sparne kūrėsi liaudininkų, socialdemokratų partijų globojamos ir vadovaujamos jaunimo organizacijos. Radikalėjantys aušrininkai laikėsi atskirai ir nuo tik minėtųjų, ir nuo komunistų, jie smarkiai tolo ir nuo prieškarinių aušrininkų. Susiformavo organizacija, pasivadinusį 1925–1926 m. Socialistų revoliucionierių maksimalistų sąjunga, po 1926 m. perversmo greitai nuėjo į pogrindį. Tarpukario aušrininkams priklausė iš meno pasaulio: Kazys Boruta, Kazys Jakubėnas, Vytautas Montvila, Butkų Juzė, Julius Būtėnas, M. Bulaka ir kt.; o iš visuomenininkų: Vladas Karosas, Matas Krygeris, Jonas Laužikas, Jonas Lukoševičius, Ladas Serbenta, Kazys Lukša ir kt. 1936 m. aušrininkų studentų draugija uždrausta.

Apie prieškarinio aušrininkus savo atsiminimuose 50-mečio sukakties proga Petras Klimas, gal kiek persūdydamas, rašė:

Šiaip ar taip, „Aušrinė“ to meto sąlygose pažadino ir subūrė moksleiviją, galima sakyti, į vieną didelį būrį, užmezgė bendravimą tarpusavyje, sutvirtino jo lietuviškumą ir pasiryžimą ryškintis savo uždavinius ir pačius veiklos ar kovos kelius. Galima tad sakyti, kad „Aušrinė“ išvarė antrąjį barą mūsų jaunuomenėje, paruošdama ją tolesnei diferenciacijai tautiniame atgimime¹.

Mūsų istoriografijoje ir literatūros istorijoje *Aušrinė*, nors ir gana platus jaunimo judėjimas, tarpukariu ligi 1926 m. tarsi nutylimas, o turbūt be reikalo. Jo trūkstant ano meto jaunimo gyvenimo vaizdas nepilnas. Dėl savo vadinamo *socialistinio individualizmo* šio judėjimo ypač nekentė komunistai, o dėl socialinio radikalumo ir valstybės nuvertinimo – dešinieji. Ne vienas žiūrėjo į jį kiek su šypsena dėl jo dažno ekstravagantiškumo, „nešukuotumo“. Kiek svarbesniu politiniu veiksmu aušrininkai netapo, bet visuomeninės minties kelyje paliko savo pėdsaką.

Išimtinu jų bruožu buvo individualizmas, kuris savo ruožtu siejosi ir su požiūriu į valstybės institutą, o kartu toks patrauklus buvo menininkų pasauliui. Dėl individualizmo tarp pačių aušrininkų daug ginčytasi. Per 1917 ir 1920 m. aušrininkų konferencijas individualizmą sunkiai sekėsi principuose išlaikyti:

Šio principo gynėjais buvo aušrininkai, esantieji revoliucinių socialistų liaudininkų (rusų) įtakoje. Ir tikėta dėl to, kad socialistinio individualizmo priešininkai drauge buvo ir šalininkai demokratinės evoliucijos principo įvedimo į aušrininkų pasaulėžiūros pagrindus, kritišku momentu „individualistų“ pusę paremdavo abejojantieji konferencijos dalyviai, ir šis principas nedidelės daugumos balsais būdavo išlaikomas².

Skyrėsi abi kryptys ypač požiūriais į lemiamą socialinių klasių vaidmenį istorijoje: aušrininkams – tai inteligentija ir vargingieji valstiečiai

¹ Petras Klimas, Moksleivių sąjūdžio pusamžis, 1960 m. naudotasi rankraščiu „Lietuvos socialistinės moksleivijos aušrininkų organizacijos istorijos bruožai, 1960“, p. 14 (Meilės Lukšienės archyvas).

² Ladas Serbenta, „Aušrininkai – Lietuvos moksleivijos pažangaus judėjimo tęsėjai 1910–1940 metais“, straipsnis rankraštyje „Aušrininkų istorijos bruožai“, p. 361 (Meilės Lukšienės archyvas).

(iš čia Boruta įnešė į Trečiąjį frontą lietuviško kaimo berną! Kairės poetai žavėjosi Sergejumi Jeseninu, ir ne vien poetai, bet ir daugelis tos krypties žmonių, antai mano Kazys nušvitęs deklamuodavo Jeseniną kaip artimiausią sielai poetą). O tuo tarpu atraminė, pagrindinė istorijos klasė bolševikams – proletariatas.

Atsiribodami nuo liberalizmo keliamos individualizmo sampratos aušrininkai savo 1917 m. principuose rašo:

Suprantama, jog individas, būdamas visuomenės vienetas, draugijoje [visuomenėje], bendraudamas su kitais žmonėmis, negali auginti savyje tokių ypatybių, kurios kenktų kitiems. Tuo pačiu smerkiamas egocentrizmas bei individo utilitarizmas¹.

Individo visiškas prasiskleidimas, kuriam būtina sąlyga – visiems prieinamas švietimas, esą nepasiekiamas kapitalizmo sąlygomis, todėl principuose pažymima, kad idealas – socializmas. Tačiau jo vizija lieka ne tokia apibrėžta, kaip komunistų bei socialdemokratų.

Su socialistiniu individualizmu susiję buvo žmogaus ir valstybės, taip pat žmogaus ir visuomenės klausimai, – kam pirmenybė? 1920 m. konferencijoje buvo nuspręsta, kad nepripažįstama „visuomenei arba valstybei teisė išnaudoti arba aukoti žmogų bet kuriems, net ir labai praktiniams tikslams“². Aušrininkų pasaulėžiūra laiko

[...] visuomenės veiklos reguliuojančiu principu patį žmogų, kuris sąmoningai siekdamas savo asmens aukščiausio išsivystymo, ilgalaikio ir sveiko amžiaus, didžiausio protingumo bei žinojimo bei didžiausio fizinio ir dvasinio grožio, sudaro savo tikslų bei idealų pasiekimo planus³.

Ir štai iš teiginio, kur žmogus laikomas pagrindiniu istoriją reguliuojančiu veiksniumi, išplaukia eserų-revoliucionierių strategijoje pripažįstamas teroro aktas prieš blogį skleidžiančią asmenybę! Nemaža pažinojau eserų, tarp jų ir savo vyrą Kazį, – tai žmonės, kurie gyvenime

¹ Aušrininkų principai, priimti 1917 m. konferencijoje, rankraštyje „Aušrininkų istorijos bruožai“, p. 340 (M. Lukšienės archyvas).

² Ladas Serbenta, op. cit., p. 358.

³ Ibid., p. 358–359.

laikėsi aukščiausių dorovės principų. Kazys turbūt iš savo prigimimo nebūtų pajėgęs užmušti ir viščiuko, o visai pritarė pasikėsinimui prieš Augustiną Voldemarą, atsakingą ne už vieno žmogaus gyvybę! – Koks kartais nesuderinamas pats žmogus su jo teoriniais įsitikinimais! O prisimenant čia mūsų laikų terorizmą, galima tik skėščioti rankomis...

Griežtai nesutikdami, kad dorovė neįmanoma be religijos, aušrininkai savo nuostatuose, skirtingai nuo marksistų-socialistų, pabrėžia dorovės reikšmę visuomeniniu lygmeniu. – Tai dar vienas bruoželis socialistinio individualizmo sampratai suprasti. Dorovė nepajungiama tik ekonominių žmonių santykių vystymuisi, tad 1917 m. aušrininkų principuose sakoma: „Kadangi žmogus turi teisę laisvai plėtotis, nei vienas asmuo negali būti kito asmens įrankiu. Visuomenės gerovė turi būti vyriausia kiekvieno žmogaus veikimo norma“¹. O 1920 m. principuose formuluota: „Tikriausias doros akstinas – tai savo asmens vertybės jautimas“².

Formuluotės anaip tol nemokslinės, visuomenės ir individo santykių organizavimo struktūra neaiški, bet visa ta jaunimo būriavimosi linkmė skatino mąstyti, ieškoti naujų gyvenimo formų, išieities iš prievartos viešpatavimo.

To meto valstybės problemą Europoje Römeris savo enciklopediniame veikalė *Valstybė* nusako:

[...] mūsų gadynėje niekas nedrįsta [šio klausimo] ignoruoti. [...] Vieni, kaip revoliuciniai sindikalistai, vertina jį kaip tik dėl jo anarchinio (priešvalstybinio) vaidmens, kiti, kaip fašistai ir įvairių srovių korporatyvistai (taip vadinami korporacinės valstybės ideologai), mėgina jį „kanalizuoti“ ir sunaudoti sutvarkytą drausmingą jo energiją *sociokratinės valstybės* reformai, pagaliau tretieji, ištikimi sekėjai demokratiškai-individualistinės valstybės teorijai, laiko profesinį individualistinį judėjimą didžiuoju valstybės ir žmonių laisvės pavojaus šaltiniu, baisiausiu ruošiamos diktatūros aparatu ir reikalauja iš valstybės griežtos šios naujojo laisvės priežiūros ir energingų drausmės ir apsaugos priemonių³.

¹ „Aušrininkų istorijos bruožai“, p. 341.

² Ibid., p. 346.

³ Mykolas Römeris, op. cit., p. 139–140.

Greta Römeris pastebi, kad profesiniame sindikalizme yra srovė, kuri, paneigdamą klasių kovos principą, kalba apie darbdavių ir darbininkų sindikato junginį, – tai vadinamasis *geltonasis sindikalizmas*, labiausiai nekenčiamas marksistų¹.

Pats Römeris valstybės nieku būdu neatmeta, tačiau teigia tam tikrą siektiną tobulesnę valstybės viziją, kuri remtųsi „reliatyvinio solidarumo koncepcija“². Ją paaiškina kiek konkrečiau, nurodydamas jam priimtina šaltinį Leonas Duguit: kaip individo požiūriu santykių norma „nedaryk kitam to, ko pats nenori patirti“, taip socialinių junginių, iš kurių sudaryta visuomenė ir valstybė, santykių norma, iš kurios išplaukia teisės formulė, turėtų būti: „nedaryk to, kas socialiniam bendravimui kenkia, daryk tai, kas socialiniam bendravimui sveika, ir ką tu padaryti pajėgi“³. Kadangi sveikatos ir nekenksmingumo sąvokų turinys yra reliatyvus, Römeris siektinos valstybės apibrėžimą papildė reliatyvumo momentu.

Kaip nurodo Römeris, tai sampratai artimas yra ir žymus sociologas Liudvikas Gumplovičius, kurio veikalą į lietuvių kalbą vertė Pirmojo pasaulinio karo metu atsidūręs vokiečių lageryje Augustinas Janulaitis, o išleido 1929 m. – Matyt, ir šiam teisės istorikui ši koncepcija buvo priimtina kaip ateities valstybės vizija.

Iškili tarpukario asmenybė demokratas Petras Leonas savo knyga *Sociologijos paskaitos* (1939) baigia:

Visumos interesams tenkinti žmogus sukūrė kolektyvinę jėgą – valstybę su jos valdžia, kurios tikslas yra visuomenės, tad ir kiekvieno jos nario, gerovė, kiek atskiro nario gerovė nėra priešinga daugumos gerovei. Įstatymų leidimas ir turi sau uždavinį derinti, suvesti į harmoniją individo interesus su kolektyvo interesais ir individo savitarpio interesais... Tokia tvarka L. Ward'o yra pavadinta *sociokratija**, kuri ateityje turi paimti vyravimą socialiniame gyvenime⁴.

¹ Ibid., p. 138.

² Ibid., p. 108–109.

³ Ibid., p. 108.

* *Pastaba*: vargu ar iš viso konteksto būtų galima daryti prielaidą, kad Leono „sociokratijos“ samprata sutaptų su fašizmo vartojamu to paties termino turiniu. Čia akcentas aiškus: individo-sociumo santykiuose siekiama abiejų pusių pusiausvyros.

⁴ Petras Leonas, *Sociologijos paskaitos*, Kaunas, 1939, p. 382

Leonas kalba abstrakčiai ir sociumo – kolektyvo turinio neįvardija. Iš viso teksto atrodo, kad tai ne proletariatas, turbūt ir nebūtinai tauta, nors pats autorius tautinio atgimimo veteranas. Jam visų pirma svarbu nepažeisti individo ir sociumo lygiavertiškumo balanso. Vis dėlto, sprendžiant iš paties termino, sociokratija, visuomenės interesai, atrodo, yra pirmaujantys. Tuo pat metu dešiniajame mūsų visuomenės sparne aiškiai pabrėžiamas sociumo – tautos vyraujantis vaidmuo (žr. Antaną Maceiną). Tačiau vyravimas suvokiamas ano meto savotiška prasme. Ne ieškoma būdų, kad ne pati tauta – bendruomenė realiai tvarkytųsi valstybėje, o delegavusi, t.y. perleidusi, valdžią autoritetingam, tobulai suprantančiam jos interesus asmeniui, galėtų laimingai gyventi, – nacionalinė valstybė vaizduojamasi įvairaus tipo autoritarinės pavidalu. Ši valstybės modelio kryptis po 1926 m. tampa Lietuvoje oficiali, o teorinis jos pagrindimas visaip remiamas. Kuriam iliuzija, kad kiekvienam tautos nariui sudaromos sąlygos plėtotis ir spręsti gyvybinius tautos įgaliotos valstybės klausimus. Ši laikysena būdinga ir rudam, ir raudonam totalitarizmui. O tikrovėje slopinama ir atskiro bendruomenės nario – žmogaus, ir pačios bendruomenės nepriklausoma, savarankiška mintis. – Manyčiau, tarpukario Lietuvos nenurimstantis svarstymas, koks valstybės ir valstybių santykių pobūdis tiksliausias, kad mažėtų prievartos, o plėtotųsi solidarumas, rodo visuomenės gyvastingumą.

Römeris savo *Valstybėje*, kaip ir Leonas, ateities valstybės vizijoje brėžia nenusakymo sociumo ir individo „reliatyvinio“ solidarumo idėją. O aptardamas nacionalinę valstybę ir teoriškai, ir praktiškai, pažymi, kad „iš tikrųjų su demokratija ir demokratiniu mokslu nacionalizmas yra nesuderinamas“¹. Čia vertėtų pasakyti, kad anuo metu žodis *nacionalizmas* daugiau reiškė ne tautiškumą – nacionalumą, o perdėtą tautos išskyrimą. Verčiant iš kitų kalbų, dabar linkstama suprasti nacionalumo reikšmę. Römerio vartosenoje, atrodo, perdėjimas, sustiprinimas, absoliutizavimas šiai sąvokai nepriskiriami. Taigi keliama visų pirma demokratija, kurioje pusiausvyra solidarumo pavidalu tarp individo ir sociumo ir tarp pačių sociumų – tautų svarbiausia. Tiesa, lenkų mokslininkas Janas Sawickis pažymi: „Vis dėlto M. Römerio nuomone, tautinės valstybės forma yra laikina, o Europos laukia didžiulės permainos, kai žemynas bus performuotas į vieną valstybę, kuri

¹ Mykolas Römeris, op. cit., p. 242.

bus atskirų tautinių sąjungų federacija¹. Vadinasi, tautiškumo-nacionalumo iš esmės neatsisakoma, bet ieškoma sugyvenimo, solidarumo formų.

Ši idėja tęsiasi ir šiandieniniame pasaulyje, skindamasi kelią beato-dairiškai įsigalintiame individualizme, – tai komunitarizmo tendencija. Ji tarptautinė, nesudaro nei dešinės, nei kairės pasaulėžiūros savitumo, greičiau centristinė. Besireiškianti įvairiais pavidalais, dėliojanti įvairius akcentus: čia į individo – sociumo, čia į sociumų – tautų – valstybių santykius (Tautų Sąjunga, Unesco, Jungtinės Tautos, Europos Sąjunga ir kt.). Bendroji mintis: santykius grįsti solidarumu, o ne smurtu, kova (ir rungtyinės ar lenktynės bandoma nuspalvinti solidarumu!). – Pozicija nei dviveidiška, nei prisitaikėliška, o išminties diktuojama, svarstoma esamos tikrovės galimybė.

Ir Römeris, ir Leonas nebuvo ano meto lietuvių visuomenėje vieni-ši. Daug svarstyta, kokia valstybės forma tiksliausia turimai visuomenės vizijai, ligi pačios valstybės nuneigimo. Čia pat vyko savos, tik atgimstančios valstybės statyba nacionaliniais pagrindais. Ilgai prie jos eita, daug iškentėta. Kartai, kuri visa tai patyrė, visa tai tuoj nubraukti buvo neįmanoma. Dalis jaunimo ryžosi ir tokiam dalykui, bet didžiąjai daliai žmonių tai buvo nepriimtina. Jie matė trūkumus, nesuderinamumus tarp esybės, savo turimos idealybės, tačiau reali, sava, nacionalinė valstybė buvo brangi ir būtina – tai tikrovė, kurios siekta. Tokių žmonių, o jų mačiau savo aplinkoje ir viešumoje nemažai, pozicija: neatsisakyti idealybės, bet gerbti tą, kas pasiekta, tobulinti, atsižvelgiant į realias sąlygas, o kartu nepamirštant ir savosios idealybės – maksimalaus humaniškumo ir demokratiškumo, brandinti jiems žmogų ir tautą. – Šios tikrai neatsisakoma!

Kiekvienos idėjos bangavimą sąlygoja tam tikros aplinkybės, pareinančios ir nuo politinės situacijos, ir nuo aplinkos mentaliteto, ir nuo toje srityje veikiančių asmenybių kūrybiškumo, įžvalgumo bei atitinkamo dalykinio mąstymo lygmens, ir nuo kitų veiksmų. – Valstybingumo idėjos gyvybiškumo bei jos kaitos kūrybingumo plėtotę veikia ne vienas akstinas. Visą tarpukarį Lietuvos valstybės politinė užsienio padėtis buvo nestabili, reikalaujanti nuolatinės įtampos, budrumo ir politinio įžvalgumo

bei išminties. Nurimti, apsiblausti nebuvo kada. Tai buvo didelė mokykla jauniems pradedantiems mūsų politikams, tik jiems laiko išmokti nebuvo skirta, atsidūrus iš karto sudėtingų politinių santykių verpete. Šiandien palaipsniui atsiskleidžia ano meto situacija: ir kad Vilniaus klausimas sudarė tam tikrą tarptautinių žaidimų dalelę, ir kad buvo mikliai trukdoma Pabaltijo valstybių sandraugai (pvz., bendrai gynybai organizuoti), ir kad mūsų politikai, stengdamiesi perprasti tuos žaidimus, dėl mūsų valstybės išsilaikymo vieni bandė palaikyti glaudesnius santykius su viena žaidėjų grupe, kiti su kita¹. Anos epochos žaidimų baigtis, deja, mums baigėsi valstybės katastrofa. Tačiau tai ne dingstis ir mažos valstybės gyvenime atsisakyti veiklos ir atsakomybės šioje srityje. Yra situacija, kada toliaregė, išmintinga, profesionali praktinė veikla ir tuose „didžiųjų“ žaidimuose nėra bereikšmė. O veiklos sėkmingumui būtina tautai per valdžios institucijas sutelkti intelektą, dalintis mintimis. Mūsų politikų atsiminimuose vis dėlto vyrauja individualistinės, savo vieno asmeninės nuostatos, o ne sutelktinio proto sprendimai, ypač įsigalėjus autoritariniam režimui. O demokratijai pradėjus tik formuotis valstybiniu mastu, tokių bandymų telkti politinę išmintį visuomeniniais pagrindais būta, pvz.: tas pats Römeris, tęsdamas savo mintį, pradėtą dar 1910 m. (žr. I dalį), tik valstybei susikūrus ir vos tik apsisprendus už demokratinę nacionalinę (konkrečiai, etnografinę) Lietuvos respubliką, steigia 1920 m. vėl intelektualų demokratų elito masonų ložę (pas Steponą Kairį į steigiamąjį posėdį susirinko: Mykolas Römeris, F. Bortkevičienė, Augustinas Janulaitis, V. Bielskis, D. Semaška) be jokių masoniškų ritualų su sąlyga, kad pripažintų esamą, t.y. etnografinę, Lietuvos nepriklausomybę². Vėl tikslas – apmąstyti valstybėje vykstančius procesus. Ložė greitai iširo. Atrodo, ir ta tendencija burtis ir svarstyti panašius klausimus juo toliau, juo labiau blėso. Nesusidarė ir tradicijos. Ir kai mūsų diplomatų trijulė (Petras Klimas, Stasys Lozoraitis, Bronius Kazys Balutis) valstybei griūvant siūlė Antanui Smetonai kurti užsienyje emigracinę vyriausybę, neišgirsta. Mūsų visuomenėje stiprėjo tendencija bendravime vadovautis asmeniniu lyderiavimu.

¹ Žr. plačiau: Zenonas Butkus, *Diplomatinis Vokietijos ir SSSR bendradarbiavimas Baltijos šalyse. 1920–1940 m.*, leid. *Seminariai*, Vilnius, 1999, p. 181–198.

² Zbigniew Solak, „Michał Römer i masonerja Wileńska (1911–1915)“, in: Mykolas Römeris, *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, 13, Vilnius, 1996, p. 44, 45.

¹ Jan Sawicki, „Mykolas Römeris ir buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių tautinės problemos“, in: *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, Vilnius, 1999, p. 175.

Autoritarinio režimo atmosferoje formavosi iš vienos pusės nepatenkinimas, priešiškus, pereinantis kartais į destruktivias nuostatas valstybės atžvilgiu, iš antrosios – abejingumas politiniams klausimams, nes autoritarinėje aplinkoje normalus visuomenės aktyvumas, veiklumas su perspektyva slopinami, tarpais draudžiami, jei nesutampa su valdžios linija. Pvz., atvejis su Ispanijoje vykusių 40-ų metų antroje pusėje karu prieš diktatūrą. Jis sutraukė daug pasiryžėlių iš viso pasaulio. Patraukė į Ispaniją ir būrys aktyvaus, gabaus lietuvių jaunimo, dalis priklausiusių radikaliam sparnui, aušrininkams (poetas Krūminas, Andrius Bulota, buvo beišvykstaš iš Vienos ten studijavęs Kazys Boruta su žmona). Mudu su Kaziu Lukša tuo metu buvome susižadėję. Jis veržėsi pats ir kalbino mane. Buvau bebaigianti studentė, man neatrodė, kad toks žygis prasmingas. Kiek ten buvo mano pačios išvalgumo (o gal tiesiog bailumas ir vangumas), šiandien nežinau, tačiau tėvai aiškino iš esmės, kad tas karas tik dengiamas tarptautiniais demokratijos siekiais, o pragmatiškai žiūrint tai didžiųjų valstybių ginklų išbandymas. O karą skatino vienas iš pačios didžiausios prievartos atstovų – bolševizmas. Jaunuolio (Kazio) argumentai buvo patrauklūs ir skambūs: kiekviena kova prieš diktatūrą paspartinsianti jos žlugimą pas mus! Kiek tai gali padėti konkrečiai mūsų valstybei, negalvota. Likome neiškeliavę.

Tėvų požiūrį Kazys iš esmės suprato tik vėliau. Panašiai atsitiko su artimu jo draugu Kaziu Boruta¹.

Žvelgiant iš mūsų dienų situacijos, atrodo, kad istorija iš dalies kartojasi: pragmatiški siekiai dengiami dažnai idealiais tikslais (ir šiandien žadamas karas su Iraku demokratijos vardu, prieš prievartą!). Vis dėlto ir juodžiausiame pragmatiniame žingsnyje gali glūdėti trupinėlis idealizmo, kad ir retoriškai skambančio. Jo gal nevertėtų visai nuneigti, norint susikurti kurio nors laikotarpio ir kurios nors tautos visuomenės

¹ Leisiu čia plačiau nušviesti iš paties Borutos spalvingo pasakojimo: Kazys Boruta, *Gyvenimas drauge su draugu*, Vilnius, 1999. „Bet čia kyla Ispanijoje revoliucija. Mes sujudome [emigrantai Vokietijoje], tarsi tai mus tiesiogiai liestų. Po kurio laiko sutarėme – mudu su draugu vyksime į Ispaniją, o Ona [žmona] grįš į Lietuvą“. „Kelionė į Ispaniją Kaune sugriuvo. Draugai skeptiškai pažiūrėjo. Prof. Vaclovas ir Viktoras Biržiškos žadėjo pažiūrėti, ar nepasiseks Kaune apsigyventi“. „Pagaliau grįžta iš Palangos V. Biržiška, kortomis išlošęs mano bylą iš ministerio. Lieka gauti pasą ir apsigyventi Kaune“ (p. 89, 91, 92).

vaizdą, ypač galvojant apie paties žmogaus ir visuomenės brendimą. Tačiau, kita vertus, turbūt būtina puoselėti realistinį išvalgumą, gebėjimą pamatyti reiškinių nevienareikšmiškumą. Ir čia demokratija su savo diskusiniais ir susitarimo metodais, žiūrint toliaregiškai į žmogaus politinę brandą, bene vienintelis kelias. Ar iš dalies nepriskirtinas autoritarinės visuomenės atmosferai toks paskutinių tarpukario metų reiškinys, kai TSRS atstovybė Kaune ėmė kviestis į pobūvius lietuvių intelektualus ir menininkus. Ėjo nemaža senesniųjų žmonių, kurių didžioji dalis anaipatol nesimpatizavo tai šaliai (pvz., prof. Augustinas Janulaitis, prof. Ignas Jonynas ir kt.), svečiavosi grupelė visai jauno, linkusio į kairę gabaus, perspektyvaus jaunimo. Be abejo, masino smalsumas ir pats faktas, kad esi valstybės-galiūno kviečiamas. Žinoma, veikė ir autoritarinio režimo visuomenėje susiaurėjusi galimybė pasidalinti mintimis. O čia buvo siūloma platesnė nei privatus stalas kontaktavimo erdvė. Šiandien iš laiko perspektyvos visai jokių abejonių nekeliu, jog tie pobūviai buvo vienas iš pasirošimo aneksuoti valstybę momentų. Stebiuosiu Tėtės išvalgumu: jis, eilinis inteligentas, ne tik piktinosi ten besilankančiųjų politinės savigarbos trūkumu, bet jau kalbėjo apie pavojų, kas iš to gali išeiti. O akivaizdžiai, gal kiek ir komiškomis formomis, netruko rodytis ir ženklų: antai iš tos pačios atstovybės surengtos kai kuriems savo svečiams išvykos į TSRS grįžęs Liuda Gira ėmė dabintis ir rodytis Kaune su raudonais marškiniais ir „tiubeteika“! Ant meškerės daugiau ar mažiau pasimovė ir dalis jaunimo: vieni iš karto konkrečiai, kiti palinko su perspektyva ateičiai (Petru Cvirka pažadėta ir ištesėta rusiškai išleisti jo romaną *Žemė maintintoja*). – Prieš tankams įdundant jau seniai buvo atidžiai tiriama dirva. Antai dar 1931 12 08 Aleksandras Guzevičius Litickio slapyvardžiu rašė į Maskvą lenkų rašytojui Bruno Jasenskiui (1901–1964; tada Tarptautinio revoliucinių rašytojų asociacijos pirmininkui, žurnalo *Лумепатыра мiровой рeвoлюцiи* redaktoriui), ieškodamas būdų patraukti į savo būrį trečiafrontininkų. Vardydamas juos (Antaną Venclovą, Bronį Railą, Petrą Cvirką, Valį Drazdauską, Petrą Čiurlį, Salomėją Nėrį, Pulgį Andriušį, Petrą Tarabildą, Telesforą Kulakauską, Joną Šimkų, Kostą Korsaką)¹, Guzevičius apibūdina gabumus – pajėgumą, charakterį,

¹ Aleksandro Guzevičiaus laiškas Bruno Jasenskiui (Liudvikos Lisenkaitės parengtas atspaudas rankraščiu), p. 1, 2 (Ingės Lukšaitės archyvas).

politines bei literatūrinės nuostatas (nemažai daliai prikišama „literatūrinis fetišizmas“, atseit rūpinimasis literatūros specifika). Dalis tų žmonių po keleto metų ne tik viešėdavo atstovybėje, bet ir važiavo suorganizuotoje kelionėje, o paskui aktyviai dalyvavo nuo pat pirmųjų dienų organizuojant Tarybų Lietuvą.

Smerkti būtų neatsargu, nes einantys į tą darbą turėjo įvairių sumetimų, ne būtinai parsidavimą. O juo labiau negalima to daryti besiveičiuojančių TSRS atstovybėje atžvilgiu. Ir vis dėlto turbūt būta tam tikro politinio trumparegiškumo, patiklumo. Tai savotiškas ženklas, kad visuomenės (o iškilios!) dalis nepakankamai jautri valstybės gyvybingumo pulsui, kad prislopintas pilietinis atsakomumas. Juk dauguma jų anaipol neatmetė Lietuvos nacionalinės valstybės statuso. Tarpukaris, žinoma, itin trumpas laiko tarpas pakankamai subręsti valstybei ir naujose sąlygose atsідūrusiai tautai, o atitinkamai ir tautos nariui piliečiui. Dirbta daug ir pasiekta nemažai.

Pradžią pradžios beieškant...

Ir probėgšmomis pažvelgus į XX a. pirmosios pusės mūsų visuomenę į akis krinta keli būdingi tam laikui momentai: gyvas minties darbas svarstant valstybės struktūros, pagrindų, orientacijos klausimus. Valstybės suvokimas nėra statiškas, nekintamas. Mąstoma tvarkytis ir valstybę paneigiant; valstybės vizijose vyrauja bendruomenės interesai; tarp jų tauta pirmauja, nors netrūksta bandymų perstatyti valstybę ant vieno kurio socialinio sluoksnio bėgių, konkrečiai proletariato – „liaudies“, tačiau tikrovėje gretimoje valstybėje toks eksperimentas davė vienos tautos su vadų grupele ar vieno diktatoriaus valdžią priekyje. Greta visų tų kryptių nenutrūksta ieškojimai kurti tokį valstybės modelį, kur būtų maksimaliai išlaikyta dermė tarp individo ir bendruomenės ar bendruomenių interesų, teisių ir įsipareigojimų. Ir pagaliau dar viena šios srities tendencija, savo ištakomis besiremianti XIX a. liberalizmu, šiandien įgaunanti savitas formas, kelianti į pirmąją vietą individo laisvės, teisių, anaipol ne įsipareigojimų, reikalavimus. Apie ją taikliai yra pastebėjęs žinomas kanadietis sociologas Charlesas Tayloras:

Šaltojo karo dingstimi, kada žlugo komunistinės visuomenės,
[Vakarai] ima garbinti savą utopiją – visiškai beasmeninių rinkos

mechanizmų tvarkomą laisvą visuomenę, kurioje valstybei paliekamas ribotas šalutinis vaidmuo. Tačiau tai irgi nerealu. Toks masyvus valdžios pasitraukimas iš ekonomikos tikriausiai suardytų stabilumą – taigi ir efektyvumą, o ir abejotina, ar laisvė išvertų tą džiunglių kovą, kurią išaugintų tikrai laukinis kapitalizmas, drauge su juo nekompensuojama nelygybe ir išnaudojimu¹.

Čia neminimas valstybės santykis su kultūra, apimančia žmogaus ir bendruomenės vertybinę ar avertybinę nuostatas, etikos normų pripažinimą ar atmetimą ir kt. O tai neatskiriami dalykai. Šiandien, XX–XXI a. sandūroje, ši tendencija skverbiasi į priekį, kultūrinėje erdvėje teoriškai bandydama įteisinti, paremti savo buvimą ir plėtotę, – atseit vertybinis matmuo, kaip ir idealų mitai, varžą individo laisvę, esą pasenusios atgyvenos. O arčiau įsižiūrėjus, kaip teigia Tayloras, ar tai vėl ne nauja utopija ar mitas? Pagaliau ar ši teorija neturi senų savo šaknų pačiame žmoguje, jo veikloje? Bet kartu žmoguje giliai šaknis įleidęs meilės, abipusės paramos, bendrumo, socialumo, jungimosi poreikis. Kiek toli žmogus gali nubėgti nuo savęs paties? Turbūt daugiausia kinta iš jo vidaus išdygstančių idėjų pavidalai, tačiau esminiai pradmenys lieka.

Ar ne panašūs dalykai ir su namų – lizdo – šeimos – gimtosios kalbos – genties – tautos – žmonijos mąstomomis jungėmis ir jų dariniais kultūromis bei civilizacijomis? Konkrečiai – su nacionalinėmis kultūromis ir glaudžiai susijusiomis su jomis nacionalinėmis valstybėmis?

Šiandien gyvename laiką, kai ties minėtų problemų mazgu statomas didelis klausukas, tiksliau, skubiai dedamas minuso ženklas kaip akivaizdžiai į nebūtį žengiančiam dalykui. Šis požiūris ypač tvirtėja išjungus ar sutrumpinus istorinį regėjimą. Geras pavyzdys tautos, – tautiškumo ir nacionalinės kultūros kaip jos išraiškos, veido savitumo sampratos. Kaip jau buvo anksčiau sakyta (leisime sau pasikartoti), paprastai dabar kalbama apie modernią tautą, nusakomą nacijos terminu (lietuviškai vienu tarpu skirta tautos ir nacijos terminai, šiandien to skyrimo tarsi atsisakyta), pabrėžtinai jos susidarymą siejant su Europos industrializacijos pradžia. Savo ruožtu ji jungiama

¹ Charles Taylor, *Autentiškumo etika*, Vilnius, 1996, p. 111, 112.

su nacionalinės valstybės idėjos plėtote¹. Šiuo požiūriu, tauta – nacija yra palyginti istoriškai trumpaamžė, jau dabar madinga prognozuoti jos pabaigą. Bet tai anaipol ne visuotinai priimama nuostata, antai, kaip buvo minėta, Algimantas Valantiejus pastebi, jog žinomas tyrinėtojas Johanas Huizinga mano, kad nacionalizmo pagrindai formavosi dar apie 1160 m.²

Nespraudžiant istorijos į kategoriškai formuluojamas schemas ar atsitiktinumų virtinę, o žiūrint į ją kaip į per ilgą laiką susipynusius sudėtingus procesus, atsiveria galimybė tautiškume – nacionalume* įžvelgti ne tik gilesnes istorines šaknis bei vertybes, bet ir vienokias ar kitokias ateities plėtotės perspektyvas. Jei dar neatmesime teiginio, kad ir žmogus, asmenybė nėra bereikšmis istoriniuose procesuose, kad ir jis yra tam tikras veiksnys, keičiasi ir istorinių prognozių vaizdas.

Tas pat pasakytina ir apie mūsų čia kalbamą tautos – nacionalinės valstybės – nacionalinės kultūros – reiškinių grandinę. Manau, tą patį požiūrį galima pasitelkti ir svarstant platesnes kultūrų raidos problemas, kaip antai agrarinės ir industrinės epochų sandūras, jų elementų susipynimą, konkrečiau imant, lietuvių nacionalinės kultūros kai kuriuos socialinės sklaidos momentus. O pati nacionalinė kultūra glaudžiai susijusi su nacionalinės valstybės samprata, būdama nacijos individualybės savitumo išraiška ir kartu nacionalinės valstybės prielaida. Ir čia pastebimas vienas būdingas momentas, kad su nacionaliniais judėjimais vis aiškiau tauta suprantama kaip visų socialinių sluoksnių visuma. Ne kartą minėta, kad tai eina pagrėčiui su demokratėjimo procesu.

Neatsitiktinai Lietuvoje į nacionalinį išsivaduojamąjį judėjimą aktyviais jo dalyviais iš bajorijos tarpo įsijungė iš pradžių demokratinio sparno žmonės, – šiems, o ne konservatoriams buvo labiau suprantama lietuvių judėjimo ir nacionalinė, ir socialinė specifika. Taip pat iš lietuvių politinių partijų, kai jos kūrėsi, politinio išsivadavimo ir suverenumo idėjų pirmiausia buvo kairiojo sparno deklaruota.

¹ Ernest Gellner, *Tauta ir nacionalizmas*, Vilnius, 1996, p. 64.

² Algimantas Valantiejus, „Ernest Gellner – nacionalizmo teoretikas“, in: Ernest Gellner, op. cit., 1996, p. 227.

* Manyčiau, kad mūsųose benusistovys dabar irstantis terminų *nacionalumas* ir *nacionalizmas* skirtumas paliktinas – jis leidžia tiksliau nusakyti atspalvius.

Mūsų tautos plėtotės kelyje toks didelis posūkis įvyko, kai susikūrė naujas socialinis sluoksnius – iš valstiečių išėję inteligentai, tapę intelektualiniu branduoliu. Šiandien turbūt visai teisingai skubama užpildyti atsiradusią tam tikrą spragą įjungiant į bendrą mūsų kultūros vaizdą Lietuvos bajorų kultūrą, laikant ją sava. Tačiau vargu ar teisinga mintis lyg ir nuneigti būtinumą tęsti tolesnę kultūros statybą ir ant valstietijos kultūros pagrindų. Spauldoje neretai į šį pastarąjį žiūrima ne kaip į istorijos lemtą kultūros raidos laikotarpį, o dažnai tarsi su priekaištu ar apgailestaujant, kad toks etapas buvo. Ne vienas balsas kalba, kad kaimas vis dar nenorįs nueiti nuo scenos, o esąs atgyvena, tarsi anas mūsų istorijos etapas būtų buvęs beveik nelaimė. O buvo toks, koks buvo: sociokultūrinė terpė formavosi kūrybiškai, išradingai, buvo siekiama neprarasti iš dalies paties kultūrinio požiūrio savitumo, suvokiant jį kaip to etapo savo tautos savitumo puoselėjimą.

Daug kas vyko ne tiek apmąstant – reflektuojant, į priekį numatant – prognozuojant, kiek dažnai vadovaujantis nuojauta, vidiniu ne visai formuluojamu – apibrėžtu vardikliu. Tai tarsi namų, iš kurių ši inteligentija išėjo, naujas statymas pratęsiant tą patį ir kartu jau kitokį buvimą.

Mūsų literatūroje šis procesas atsispindi jau kitame etape, poetiškai ir drauge giliai žmogiškai apmąstytas M. Martinaičio (iš tikrųjų tai dviejų mūsų mąstytojų Marcelijaus Martinaičio ir Viktorijos Daujotytės dialogas!) knygoje *Prilenktas prie savo gyvenimo* (Vilnius, 1998). Jis tą mūsų kultūros tarpsnį vadina agrarine (priešingai miestui) civilizacija ar kultūra ir vaizduoja savo paties iš jos išėjimą ir grįžimą, – pridursime: grįžta į ją jau kaip jos kūrėjas, tęsėjas ir mąstytojas.

Tokia ir kartu kitokia buvo ta pirmoji išėjusiųjų iš valstiečių karta, kūrusi mūsų nacionalinę valstybę, kūrusi naujo atspalvio savitą kultūrą.

Tuo metu dažnas atvejis, jog į kai kurias reiškinių samplaikas žiūrėta kaip į gyvus organizmus (organiškosios teorijos), tautos kultūra – savotiškas individas. Be to, ir tauta su valstybe dažnai taip mąstyta ir vaizduotasi. Tai buvo gyvas, ne dirbtinis santykis. Kai dabar žvelgiu atgal, tas požiūris man atrodo apčiuopiamas, reljefingas, pulsuojantis gyvybe.

Pirmiausia iškyla etninio atskirumo, skyrimosi nuo kitų aplinkinių, savitumo būtinumas kartu pasitvirtinant visa to orumą, lygiavertiškumą aplinkoje – tai lyg ir pasididžiavimas savo valstietiška kilme. Turbūt ryškiausiai su nuosekliu, visur apgalvotu, argumentuotu tokiu

požiūriu susidūriau Tėtės elgesyje ir mąstyme. Mamulė reaguodavo daugiau nuojauta; ji iš mažens man kūrė pasigėrėjimą valstiečio vaiko ryžtu siekti mokslo. Drauge tai buvo pasigėrėjimas ir valstietiška kilme, o ne vien apgailėstavimas, kad teko tikro vargo patirti. O Tėtė tiksliai ir taikliai operuodavo tuo metu dar neįvardytomis bazinės ar subkultūros sampratomis. Kalbėdamas apie kurį nors žmogų ir jį apibūdindamas dažnai pastebėdavo kaip teigiamą bruožą, kad jis tikras valstietis, kad jis valstietiškos šeimos. O savo ruožtu, charakterizuodamas neigiamuosius charakterio, tikriau, mentaliteto savitumus, žiūrėdavo, iš kurio sociokultūrinio sluoksnio žmogus, koks jo kultūrinis pagrindas. Ir neretai, mano šią dieną požiūriu, įžvelgdavo, kad kurio nors mentalitetą yra formavęs ir tam tikras greta esančios subkultūros poveikis, neprilygstantis nei grynai valstietiškai, dvarininkiškai kultūrai – dažnai todėl slystantis abiejų paviršiumi. Akivaizdžiai man, dar jaunai, rodydavo pavyzdžius mūsų aplinkoje; taip antai dvare dirbusias valstiečių šeimas, kuriose sustiprėjusios žmonių asmeninės ambicijos bajorų pavyzdžiu, o dažnai sutrūkinėję ryšiai su gimtąja valstietiška kultūra, tačiau anaipol nepakilta ligi bajoriškojo sluoksnio, konkrečiai – ligi lenkų kultūros modelio.

Būta, sakyčiau, ir tam tikro valstietiško nepasitikėjimo, įtarumo apskritai tam svetimam sociokultūriniam klodui. Tai kartais išryškėdavo ne vien per kultūrų bendravimą, bet ir kasdieniškus santykius, esu įsidėmėjusi ypač tvirtą Tėtės požiūrį į šiuos dalykus. Gal tą bruožą bus sustiprinusi kaimo mokytojo aplinka pačioje Lenkijoje (plačiau kalbėjau anksčiau). O panašus visų mūsų iš kaimo pirkios išėjusių inteligentų kelias, panašios ir daugelio tų žmonių charakteristikos: ryžtingumas, aktyvumas, nepriklausomumas, sakyčiau, įgimtas ar susiformuotas orumas, ypač tų, kurie pasiekė tokio visuomeninio brandumo, kada pasirenkamas anaipol ne materialinę gerovę žadantis kelias, o pilnas pavojų, dažnai ir vargo, tačiau su tolima viltingos ateities perspektyva. Be abejo, vidinio pasitenkinimo teikė ir tikslo, dažnai ir veiklos būvio bendrumas, taip pat bendruomeniškumo pojūtis. Tai svarūs veiksniai asmeniniame ir socialiniame gyvenime, juolab kai abi šios sritys žmoguje sutampa. O taip buvo daugeliu atvejų ir mūsų nacionaliniame, ir ne viename visuomeninio pobūdžio judėjime, gyvastingoje jo fazėje.

Čia pat namuose, man tokioje artimoje Danieliaus ir Veronikos Alseikų šeimoje, dėdės Augustino Janulaičio namuose, taip pat daug kur ap-

linkui, iš pat mažumės jaučiau ypatingą, sakyčiau, šventą, požiūrį į visuomeninį darbą. O jis suprantamas pačia plačiausia prasme: nuo kūrybinio, mokslinio bei meninio ligi eilinio visuomeninės draugijos ar klubo nario – dalyvio veiklos. Tai nebuvo toks euforinis pakilimas kaip Sąjūdžio metais, bet daug ilgiau trukęs ir vis dėlto panašus išgyvenimas, kai daugelis jautėsi aktyvūs ilgai lauktų lūkesčių – savos valstybės ir tautos laisvės – įgyvendinimo dalyviais, atsakingais už tokių ar kitokių statinio sėkmę.

Bet kone dar svarbesnis beveik visus visuomenės narius jungiantis dalykas – tai aiškesnė ar mažiau aiški nuovoka ir jutimas, kad statoma ne tik nauja savo valstybė, bet ir nauji, o drauge tęstinai saviti kultūros pagrindai, savi namai. Man rodos, kad dažnai mes to šiandien pakankamai neįvertiname, neįsisąmoniname. Išėjęs iš savo socialinės bei kultūrinės aplinkos valstietis, dabar inteligentas, visa esybe jaustūsi nebe namie, svetimoje miesto aplinkoje, jei negalėtų pats keisdamasis kartu keisti ir tą naująją aplinką, drauge ieškodamas jungčių su savo senaisiais namais.

Augdama ligi pat brandos čia pat, namie, mačiau tokį kultūrinį darbą, ieškant tradicijos tęstinumo, naujam turiniui savųjų išraiškos priemonių bei formų. Taip, pavyzdžiui, buvo rašoma vadovėlių serija Lietuvos pradžios mokyklai – *Sakalėlis* (8 knygos). Sekant naująją pedagoginę literatūrą, susipažįstant su kitų kraštų vadovėliais stengtasi nuosekliai ne tik kalbėti su vaiku jo paties kalba, pagal jo amžių, bet ir tęsiant vaiko aplinkos sanklodą, visų pirma mūsų kaimo kultūrą, įauginti į ją jauną žmogų, paruošti jį, kad gebėtų kūrybiškai ją plėtoti toliau. Ieškota ir taip pat manančių dailininkų, ir visos buitinės aplinkos, kuri naujaip pratęstų įprastąją. Sakyčiau, šiuo atžvilgiu gal būta net kiek per daug užsisklendimo agrarinėje kultūroje, turbūt iš dalies trūko kūrybiškumo ją turtinti naujais, originaliais, savitais pavidalais, pagaliau ir įnešti būtinų esminių modernizacijos bruožų, kurie leistų naujai kuriamam dariniui sėkmingai funkcionuoti atitinkamai naujoje kultūros erdvėje. Tačiau netruko ir tai atsirasti, tik nelygu, kurioje kultūros srityje. Edukologijoje, pvz., vadovėliuose, t.y. praktikos bare, nacionalinio turinio bei formos poreikis ima raiškiai stiprėti dar valstybei nesusikūrus, laikant švietimą vienu būsimos valstybės pagrindų. Lietuvių mokslo draugija, susikūrusi 1907 m., buvo tarsi švietimo ministerijos pakaitalas, o savi vadovėliai – vienas iš pirmųjų valstybės kūrimosi uždavinių. Ta kryptimi vis

intensyviai dirbta jau Pirmajam pasauliniam karui prasidėjus, ypač tarpukariu, o sovietmečiu pusiau „kontrabandiniu“ būdu. Vis dėlto pačioje mūsų edukologijos plėtotėje ligi Sąjūdžio beveik nebandyta šio proceso įforminti. Atsimenu, rašydamas *Sakalėlius* Esmaitis, pats ejęs ta kryptimi itin nuosekliai, savo *Pedagogikos istorijoje* (1930) ugdymo ir švietimo racionalumo klausimo nelietė – trūko tada, kaip tebetruksta ir šiandien, mūsų edukologijoje platesnių tarpdisciplininių pažiūrų.

Nepriklausomybę atgavus švietimo reformoje bandyta ir teoriniu, ir praktiniu atžvilgiu rasti būdų susieti ugdymą su bendraisiais kultūros plėtotės uždaviniais. Deja, man atrodo, šios krypties paieškos gerokai susilpnėjo. Gal postmodernizmui traukiantis mūsų kultūriniam gyvenime iš avangardinių pozicijų, o mums patiems atsidūrus ES problemų sukuryje, vėl bus aktualu mąstyti apie nenutrūkstamą nacionalinės kultūros, jos esmės puoselėjimą visose srityse, kartu ir edukologijoje.

Grįžtant prie kalbamo tarpukario šis procesas ypač stiprėjo mene. Antai kūrėsi stipri, ypač mūsų mene, folklorinė kryptis. Ji pasiekė universaliąsias aukštumas, mes ja ir šiandien didžiuojamės kaip reprezentaciniu lobiu (Salomėja Nėris ir kt.), iš dalies atskleidžiančiu mūsų pačių esmę. Ji ir forma, ir turiniu plėtoja agrarinės kultūros linijas, ta pačia linkme kreipdama ir nacionalinės kultūros tradiciją.

Folkloro formų – pavidalų įvairovė didelė, variacijų galimybės plačios, tačiau jos negalėjo patenkinti atsivėrusios naujoviškos kultūros modelio, nebetelpančio agrarinio gyvenimo sanklodoje, nekalbant apie kitas sritis, ir poetinio mąstymo poreikių.

Tautosaka, ypač jos poezija, daugiausia išreiškia vis dėlto jauną žmogų, giluminės žmogaus dvasios kalbos daugeliu atvejų vis dėlto neatspindi. O kuriant naują kultūros raidos tarpinį ir ieškant bendrųjų giluminių saitų, bendrybių tarp sena ir nauja, reikėjo ir kitų nei tautosakoje išraiškos būdų tos rūšies turiniui, apimančiam ne tik buities, bet plačius ne vieno žmogaus, o genties, tautos pasaulėvokos bei pasaulėjautos dalykus, aprėpiančius ir ontologinę (transcendencijos) žmogaus dvasinio gyvenimo sritį. Šio žiūros kampo poreikis, lyginant jį su empiriniu, racionalumo sąlygojamu požiūriu, XIX a. baigiantis ir XX a. pradžioje ženkliai stiprėjo. Tai atsiliepė ir visam augančiam nacionalinių klausimų kompleksui. Su gilinimosi į asmens dvasinio pasaulio stebėjimus ir tyrimus pagrėčiui kykla domėjimasis ir tautos kaip tam tikros visumos,

kuri dažnai suvokiama kaip individualybės pavidalas, dvasinėmis ypatybėmis. Ieškoma jos dvasios savitumo, savasties.

To ieškojimo, to bandymo nusakyti, patiems susivokti pilnas mūsų to laiko menas, literatūra ir kitos sritys nuo lėkštų, primityvių ligi gelmes siekiančių apibendrinimų. Tai ir Konstantinas Čiurlionis, ir Vincas Krėvė, ir Vydūnas, ir Vaižgantas, ir Balys Sruoga (jis kartu su Vanda Daugirdaite-Sruogiene bando peržengti valstietiškas mūsų nacionalinės dvasios ribas), ir aušrininkai, ir Juozas Gruodis, ir t.t., ir t.t. Drįsčiau priskirti ir Joną Biliūną su jo Tėvu, Ubagu, Juozapota, – valstiečiais, prieš kuriuos, kaip iškilus dvasios žmones, turi lenkti galvas inteligentai, jų vaikai, – tai dvasinės mūsų tautos ištakos, pamatas, jos išminties židiniai.

Apie tą dėkingumo jausmą, tos pradžių pradžios nuovoką man daug yra pasakojusi Mamulė, piešdama savo motinos, valstietės, beveik beraštės Agotos Janulaitienės, tos pačios Jono Biliūno išpažintinio prieš savo mirtį laiško adresatės, vaizdą. Šį jausmą, šį įprasminimą, dažniausiai motinų asmenyje, yra nešiojęsi ne vienas lietuvis inteligentas. Ir reikia manyti, kad čia ne vien motinystės pagerbimas, bet ir liaudies, mūsų tautos, dvasios pagerbimas, gyvas prisilietimas prie jos, prie genofondo gelmių.

Tiktai visa vyko daugiau nuojautos forma, neartikuliuotai, bet tenkino glūdinį vidaus poreikį būti ne vėjo blaškomais šapeliais, o kažkuo svariui, besiremiančiu Žmogumi, kurio buvimas iš esmės motyvuotas, įteisintas.

Vienas to orumo ramsčių buvo narystės tautoje jautimas. Tie ieškojimai ir atradimai Lietuvoje ėjo kartu su bendra tautos, bendruomenės, žmogaus sampratos plėtote. Reikėjo trijų keturių kartų, kad galėtume raiškiai nusakyti savo ryšius su ištakomis M. Martinaičio žodžiais:

Kai sakau, jog esu be kultūrinės tradicijos, tai nereiškia, kad taip ir yra. Turiu ką kita, tokią archetipinę atmintį, kaip gyvūnas turintis savo rūšies instinktą. Kartuju veiksmus, kurių kilmės nežinau, tačiau jie padeda būti, išlikti. Keli prasiveržimai kūryboje kilo ne iš knygų ar didelio kūrybos išmanymo, o iš to, ką atsinešiau iš nykstančios valstiečių genties¹.

Tai pagilėjusios sociokultūrinės savivokos etapo pareiškimas, praplatėjus asmens ir socialinio klodo, kuris buvo lemtingas lietuvių tautos raidoje

¹ Marcelijus Martinaitis, *Prilenktas prie savo gyvenimo*, Vilnius, 1998, p. 109.

paskutiniais dviem šimtmečiais, sąmonės akiplotui. Kartu imama su-sivokti, kokie sudėtingi ir įvairūs žmonių dvasinių ryšių saitai, iš kurių audžiama bendruomenės, vadinamos tauta, sąmonė. Ji kinta, kartais priblėsdama, kartais įsiliepsnodama ir plačiai nušviesdama apie save, įsisavindama vis naujas erdves. Tos erdvės kartais, sakytum, tarsi organiškai įauga į esminį bendruomenės sąmonės branduolį, kartais lieka nuošalyje, bylodamos arba to vieno artojo-kūrėjo kalba, arba svetimos, visai kitos sąmonės kalba, neišsijungdamos į bendrą savąjį raštą. Ir ta kaita gali vykti sąmoningai ar nesąmoningai. Būna atvejų, kai staigių posūkių metu kyla protesto balsų, paneigiančių iš viso tokios kolektyvinės sąmonės buvimą ir tuos ryšius, kurie jungia su ta sąmone. O kartu su senstelėjusiomis tų ryšių formomis iš geldos išmetamas ir vaikas – turinys. Kai kuriose kultūros srityse, pvz., mūsų literatūroje, du momentus galima prisiminti, ką yra pastebėjęs ne vienas tyrinėtojas, tas mūsų trumpas futurizmo blykstelėjimas, o šiandien – postmodernizmas. Piestu stojama prieš agrarinę kultūrą dvelkiančias formas, raiškos būdus, mąstymą, prieš jos buvimą iš viso kaip atgyveną, netelpančią į mūsų visuomenės istorinę raidą, tarsi galima ištrinti iš istorijos tarp-snius, nepažeidus realaus bendruomenės branduolio, jo esaties.

Valstietiškas jo buvimo tarpas mūsų raidoje – istorinė būtinybė, neišvengiamybė, lemtis, kitaip mes būtume ne tai, kas esame. Todėl tie įvairūs keliai, vieni tik nuojauta parenkami, kiti daugiau ar mažiau sąmoningi, įaugę į mūsų nacionalinę savimone, tokią, kokią turime. Tarpais jie gal ne visai tikslingi, tačiau mums svarbūs ir gerbtini. Šalia folkloro tradicijomis grįsto kelio, yra ir bandančių skverbtis į gilumas per M. Martinaičio taip taikliai įvardytą tautos archetipinę atmintį, ieškant jos atodangų įvairiose mūsų kultūros praeities ir dabarties srityse. Kiekvienas ženklusis kūrėjas eina kiek kitokiu į tikslą keliu. Be anksčiau minėtų (Konstantino Čiurlionio, Vinco Krėvės, Vydūno, Vaižganto, arsininkų ir kt.), Vincas Mykolaitis Putinas („Rūpintojėlis“ ir kt.), žemininkai Justinas Marcinkevičius, Marcelijus Martinaitis, Sigitas Geda, kultūros tyrinėtojas Julius Greimas, Marija Gimbutienė, Norbertas Vėlius ...

Tos seniausios tautos esaties ženklų ypač ieškota senojoje mūsų religijoje. Atrodė, kad ten ji, ta tautos savastis, turėtų būti gryniausia, be apnašų. Be abejo, tai regimybė. – Istoriniams ryšiams tarp bendruomenių atsiveriant, plėtojantis mitologijos mokslui, Gimbutienė siekia

dar gilesnio laiko – užindoeuropietiškos Europos! Tačiau ir tame itin plačiame kontekste ieškoma, kas būtent *mums*, mums patiems, būdinga, kuriame taške galime susieti mūsų dabartį su praeitimi, su tuo pastoviuoju sąmonės archetipu. Kalbama net literatūroje apie mitologinį metodą, bandoma jį globalizuoti. – Tai vis to paties savęs, kolektyvinio savęs savitumo ieškojimai, tik kitokiomis formomis: aš, noriu būti aš, o ne klonuotas savęs atvaizdas.

Jungčių ieškojimas yra drauge ir tęstinumo ieškojimas, kitaip bus ne jungtis, o dvi atskiros atkarpos. Tarp daugelio kitų krinta į akis toje mūsų retrospekcijos apžvalgoje du momentai. Religinis fenomenas vienu mūsų istorijos tarpsniu (gana ilgu! ne vien sovietiniu) tam tikrai visuomenės daliai tarsi buvo iškritęs ir čia ieškoti savo jungčių buvo nepriimtina, tarsi jos neegzistotų. Turbūt neatsitiktinai Krėvės Vainoras, tos, šalia Lapino, agrarinės kultūros apibendrintas reiškėjas yra panteistinės pasaulėvokos atstovas. O ši iš dalies sujungia idealistinę ir materialistinę pasaulėjautos kryptis.

Nacionalinio savitumo, atskirumo nuo kitų beiėškant nemažoje mūsų visuomenės dalyje krikščionybė, taip glaudžiai sujungta su uniija, buvo jaučiama kaip primestas, svetimas dalykas, tarsi koks nutrūkimas tarp mūsų turėtos savasties praeityje ir dabartyje. Pamažu ima kauptis argumentai, tą prarają bandantys užpildyti naujais, siejamaisiais požiūriais. Iš vienos pusės stengiamasi įrodyti, kad daugybė pačios krikščionybės teiginių yra susiję su ankstesniais tikėjimais, nes per pačią religiją reiškiasi ta pati žmogaus sąmonė. Daugelis krikščioniškų apeigų tiesiog susiję su agrarinio gyvenimo – kultūros reiškiniais. Iš kitos pusės atskleidžiami tie bendražmogiškieji religijos bruožai, kurie dėl savo kaip tik bendražmogiškumo gali būti jungtimis tarp sena ir nauja. Dalis žemininkų (Kazys Bradūnas) tuo požiūriu toli nuėjo kiek kita kryptimi, jau krikščionybę su jos visu vaizdynu tapatindami su ieškoma ir kuriamą mūsų tautos archetipinio modelio vizija.

Jungčių ieškojimas – tai savotiškas noras įsitvirtinti laike, kad ten toli tavo ir mano, mūsų namai tęsiasi iš praeities į ateitį, o kartu ir pats gali, pasitvirtindamas savo begalinį buvimą, į juos grįžti. Turbūt realiai jaučiamas grįžimas tegalimas sapne ar vizijose, kūryboje – tai iliuzija! Bet, imant tai sąlygiškai, turbūt vienoks ar kitoks grįžimas vyksta jau kuriant tą namų kad ir pakitusį vaizdą.

Esama ir kitokios jausenos krypties: nutraukiamos jungtys su praeitimi, žmogaus pasaulis prasideda ir baigiasi pačiu savimi. Susidaro beribė vienadienių palaidų pasaulėlių erdvė. Šiandien, atrodo, jų plotai didėja. Tik ar tai padės žmogui gyventi?

Kiek atsimeņu saviškius, tą pirmąją iš kaimo mūsų inteligentijos kartą, ji realiai jau nebesijungdavo į valstiečio su dar gyvomis archajinėmis formomis gyvenimą, likdavo vienaip ar kitaip šalia, bet pasiilgimas, bandymas bent dalį laiko pagyventi anoje aplinkoje visą laiką išlikdavo. Janulaičių šeimoje šeimos centras persikėlė į miestą, tai – Augustino Janulaičio namai: ten atvažiuodavo iš kaimo broliai, iš miesto seserys pasitarti, paviėšėti, pabendrauti. Šiaip apsilankydavo pas vieną kitą ir kaime, bet, pvz., talkos bendro darbo tikslais nedarydavo. Jau daug vėlesnio laiko išeivis iš gryčios M. Martinaitis sakosi, kad grįžo į namus, kai tų namų materialiai nebebuvo, kai pats juos savo rankomis parsivežė prie Vilniaus, materialiai įsodino į žemę – tikrovę, o idealioje plotmėje tęsė kūrybiškai jų dvasinį gyvenimą naujais vaizdiniais, tačiau artimos esmėmis.

Tai savotiškas grįžimas, tęstinumas, kai du pasikeitę reiškiniai susitinka bendram keliui tolyn. Ar ne apie tokį tiesiog iliuzinį grįžimą, tik dar daug žemesnio lygio, kalba Vaižgantas *Pragiedruliuose*. Su mažumyte humoro (pats suvokdamas, kad tai iliuzija), bet šviesiai, tikrai vaižgantiškai jis piešia naujo, išsvajoto, laukiamo kaimo vaizdą, kur visi socialiniai sluoksniai (ir Lietuvos žydai, tarsi trečios klasės atstovai) sutartinai, džiaugsmingai dirba, stato būsimą Lietuvą. Vaižganto kiek humoru atmiešta pozicija leidžia kitaip, pozityviau ir šiuolaikiškiau, vertinti ir patį Vaižgantą.

Tačiau šiuolaikiškumas anaipol nevienareikšmis. Mane, užaugusią aname šimtmetyje, tiesiog gąsdina kone madingiausia laikoma nuostata be atodairos kirpti siūlus su reiškinų kontekstais, su praeitimi atsiskaitant vertybinio matmens, telkti visą dėmesį į analizę, į izoliuotą procesų technologiją ir t.t. Šalia kitų padarinių (dehumanizacija!), kertamos kultūrą ir bendruomenę jungiančios, konsoliduojančios nacionalumo šaknys. Vis dėlto šiuolaikiškoje mūsų visuomenėje ne tik išsilaikė, bet, man rodosi, stiprėja, ypač literatūros moksle, ir kita tendencija, anaipol neįsikibusi į senąsias pozicijas, o kritiškai įsiurbianti naujoves, gilinanti tęstinumo gijas. Išnyra kartais nuostabių darbų...

Savotiškas grįžimas buvo ir ieškojimas, kaip jau minėta, bendrų vardiklių tarp krikščionybės, giliai įaugusios į mūsų kaimą, iš kurio išėjo dauguma nacionalinės valstybės kūrėjų inteligentų, ir modifikuotos pagonybės. Tai sutapo su pastangomis turėti daugmaž vientisą, nesupriestintą nacionalinę sąmonę, ateinančią iš amžių glūdumos. Ir iš dalies prie to taško priartėta. Ypač tai ženklau jau tarybiniais metais, kai krikščioniškoji pasaulėžiūra buvo beveik atsidūrusi už oficialaus gyvenimo ribų.

Savo ruožtu pagonybės su visa tautos mitologija bei archeologija tyrimai, teorijos, nuodugniai įsižiūrėjus, buvo dviejų atspalvių: vienas ypač sutapo su minėtu anksčiau siekimu, o kitas adresavo savo tyrinėjimus siaurai izoliuotam mokslinės visuomenės sluoksniui, tarsi būtų nuošalyje nuo bendrųjų visuomenės problemų. Antai Marijos Gimbutienės ankstyvas palyginti darbas, skirtas lietuvių liaudies simbolikai, aiškiai priklauso pirmajai linkmei. Neatsitiktinai dar sovietmečiu pasiekusi Lietuvą šios tematikos knygelė labai sujaudino ypač mūsų menininkus. Ji buvo pagrindyje nurašinėjama, verčiama į lietuvių kalbą, žadino kūrybinę menininkų vaizduotę. „Grynojo“ mokslo žmonės nebuvo tokie greitai atsiliepti ne vien į mokslinį, bet ir apskritai į nacionalinį iššūkį!

Iš tikrųjų apgailėtinas mūsų visuomenės giliai šaknis įleidęs mąstymo izoliuotumas, kuris eina kartu ir su visuomenės susiskaldymu uždaromis grupėmis.

Ši tema bus liečiama ir kitame skyriuje išsamiau. Kalbamu atveju turime reikalą su tam tikru profesiniu užsisklendimu – konkrečiai su mokslininkų intelektualiniais „dramblio kaulo bokštais“. Mokslinis objektyvumas, metodo tikslumas užtemdo kartais vykstančius gilesnius visuomeninius procesus. Tada tarp smulkmenų dingsta stambenos, esmės. Jaučiuosi, pvz., nusikaltusi tuo atžvilgiu šviesios atminties Norbertui Vėliui: Lietuvai atsikuriant ir matant jos finansinių išteklių siaurėjimą, buvo svarstoma įvairiais atvejais būtinumas taupyti, ką galima būtų jungti, siaurinti. Tuo momentu dėl mokslinio tikslumo bei patikimumo buvau viena iš tų, kurie siūlė įtraukti Liaudies kultūros centro veiklą į Lietuvių literatūros ir tautosakos institutą. Užgavau Norbertą, pakankamai neįvertindama jo globojamos veiklos visuomeninio svorio. Man ir dabar dėl to negera... Reikiamai nepasvėriau abiejų institucijų ir jų žmonių darbo visapusiškai. Mes tame dešimtmetyje tokių klaidų esame darę ne vieną – tai vis užsisklendimo savo paties rate, požiūrio siaurumo padarinys!

ji spinduliuoja pagarbą, atsakomybę už kitą (asmenį ar bendruomenę), džiaugsmą ir skausmą dėl kito. Šiandien ypač išsiplėtė intelektualinis šios būsenos aspektas. Siekiant jį, t.y. individo ir bendruomenės (tautos, valstybės) santykį, tinkamai subrandinti, reikia abipusio pažinimo, supratimo, galimų plėtotės krypčių nuovokos, pagaliau ir tam tikros asmens bei visuomenės raidos vizijos. Dabartinėmis sąlygomis būtinas ir gebėjimas veikti, įsijungti į vykstančius procesus pačiame žmoguje ir visuomenėje. Tai vis patriotizmo erdvės.

Aišku, jos kinta, tik kaita dėl pačios kaitos nėra neliečiama, nekeguojama. Dabar iškyla antai du kiti patriotizmo sampratos atžvilgiai. Klausimas keliamas, ar meilė savo kraštui, savo tėvynei ir tautai turi kurių nors prigimtų savybių. Jei ne, tautybė pasirenkama ir pareinanti nuo žmogaus apsisprendimo. Pastarasis požiūris išplaukia iš demokratijos analizės, iš šventų žmogaus teisių į laisvę. O tėviškės – tėvynės, gimtojo krašto, namų reikšmė suvokiama visa savo prigimtimi: ne vien žmogaus, šis reiškinys pažįstamas ir gyvūnų pasaulyje. – Civilizacijos bei kultūros raida tą jutimą gilina, plėtoja, bet ir, komunikacijai tarp žmonių stiprėjant, blėsina, kartu ir komplikuoja. Ne vienas žmogaus prigimties šauksmas gęsta ar užgeso, ne vienas rodo tendenciją išsigimti, nustoti pagrindinių savo bruožų (seksas!). Ir vis dėlto savo žemės meilė, prierašumas jai ir šiandien ar visai nuneigtinas? Archetipų teorijos ir kalbos semantikos ar visos kalbos prigimties tyrinėjimai ne iš oro išdygę. Užtenka pamąstyti apie poezijos vertimo ir originalo skirtumą, jų priėmimo bei prasmų įvairovę, per kalbą iš dalies atsiskleidžia tautų kultūrinių klodų, mentaliteto skirtybės, kurios amžiais formuoja tos žemės su žmonėmis savitumą. Tai ne prigimtis, bet tokie per ilgą laiką susiklostę savitumų archetipai, kurių atsakę ne iš karto ir nelengvai peršoks į naujus savitumus, į naujais ir pašąmonėje glūdinčias kitos tautos su savo mentalitetu gelmes. Kurį laiką šiuo atveju neišvengiamai atsiranda dvasinė tuštuma. Gerai patyrinėjus akivaizdus pavyzdys gali būti vadinamieji Vilniaus krašto „čionykščiai“ („tutejszy“), savo kultūriniu lygmeniu anaipol ilgai neprašokę tos pačios žemės nepraradusių kalbos ir gimtosios kultūros žmonių. O kiek kliūčių normaliai kultūriškai augti patiria milijonai įvairių šalies imigrantų! Pasitaiko šiandien, kad mūsų ūkininkas su visa šeima persikelia į Ispaniją, o vargu ar greitai jo sūnai ar vaikaičiai pajėgs tapti ten visaverčiais kultūrinio gyvenimo dalyviais.

Tokios pat svarbos klausimas – tautos pasirinkimas. Teoriškai ir teisiškai kiekvienas žmogus turi tą teisę. Tik ar tai realiai sveikintinas ir globalizuotinas dalykas? Liūdna dažnai kultūrinė antrosios ar trečiosios kartos, praradusios savo tautybę ir „pasirinkusios“ kitą, dalia. Pagaliau, o kiek čia pasirinkimo laisvės, o kiek sąlygų, jei ne ekonominės bei politinės prievartos padarinys?

Ir dar viena dabarties tendencija: supriešinant globalizaciją ir nacionalizmą (tautiškumą) renkamas pirmasis kelias?¹ Tai ieškojimas būdų tautoms, bendruomenėms, valstybėms sugyventi. Pirmasis nusakomas kaip vertybiniu požiūriu neutralus, avertybinis, atseit objektyvus, taigi teisingas, antrasis, kartu su nacionaliniais valstybės pagrindais, – vertybinis, atseit subjektyvus, klaidus.

Globalizacija plėtojasi kartu su spartėjančia technologizacija, kuri negali neatsiliepti žmogaus mąstymo būdai. Turbūt šiandien dar į tai per mažai kreipiame dėmesio. Avertybinė nuostata savaip siejasi su dehumanizacijos reiškiniais, ypač jei abstrakčioje plotmėje pastarąją suprasiame visų pirma kaip atsilaisvinimą nuo subjektyvumo su emocijumu, nepreciziškumu – miglotumu ir kitomis žmogiškosiomis savybėmis. Pažodžiui verčiant ji reiškia dehumanizaciją – nužmogėjimą. Technika yra avertybinė, tik žmogus, ją naudodamas, gali suteikti savo veiksmui vienokį ar kitokį vertės atspalvį. Technologiniu požiūriu žinios yra duomenys su pliuso ženklu, humaniškuoju požiūriu turime pridėti daugybę „jei“, – tarp jų: „jei žmogus subrendęs kaip žmogus, pajėgus jas įsisavinti – internalizuoti“. O brandai reikia ne vien protingos technikos, bet visų pirma išsiugdyti gerą humaniško aparato savo paties viduje.

Tai priklauso minėtai alternatyviajai tendencijai iš vertybinio žiūros kampo. Ji ateina jau susiformavusi, su aiškėmis tradicijomis. Mūsų įprastiniame patriotizmo sąvokos turinyje aiškus nacionalinės valstybės pagrindas. Demokratinės nacionalinės valstybės pagrindiniai du subjektai: tauta ir žmogus su savo teisėmis ir pareigomis. Beje, valstybė gali pasidžiaugti tokiu programiniu ta prasme himnu kaip mūsų šalis. – Jame visa žmogaus ir valstybės vertybių skalė!*

¹ Žr.: Aida Savicka, „Globalizacija ir nacionalizmas, jų tarpusavio santykiai“, *Kultūros barai*, 2001, Nr. 5, p. 19.

* *Pastaba*: dirbdama švietime susidūriau su tokiu būdingu mūsų naujam laikui fakteliu: plūstelėjus iš Vakarų madingam avertybiniam požiūriui, pats mūsų himnas pasirodė nenaudotinas kaip didaktinė medžiaga, tarsi pasenęs dalykas. O koks

Išgyventa praeitame šimtmečiu įvairių patriotizmo formų. Būta itin primityvių, išviršinių, atrodo, tik tuščiai skambančių, šalia – giliai pergalvotų, paremtų darbu, pasiaukojimu, tautos – valstybės ir žmogaus plėtotės supratimu.

Šiandien stovime prieš dvi minėtas aiškias tendencijas. Jos, mūsų akyse besiplėtodamos, keičiasi ir keisis, nešdamosi kaip prielaidas vienokias ar kitokias, pageidautinas ar vengtiną galimybes mūsų pačių, tautos ir žmogaus, kaitai. Ir kyla klausimai: ar žmogaus brendimui tiksliau stiprinti, plėsti jo vertybines orientacijas, ar, priešingai, – jo avertybines nuostatas? ar tauta yra natūrali, istoriškai susiklosčiusi žmogų maitinanti terpė ir natūralus žmonijos įvairovė, jos turtą sudarantis komponentas, ar eisime prie unifikuoto, technologizuoto jos pavidalo, padėdami, pastūmėdami tautą irti ir suirti? – Nuo atitinkamos mūsų pasirinktos pozicijos pareis ir patriotizmo turinys.

Abi tendencijos dabar fermentuojasi. Prieš apsisprendžiant veiksmui būtinas apdairumas. Svarstant tautos problemą, ar jai žūti, ar būti, jos vietą valstybės sampratoje, džiugu, kad pastebimai akylumas didėja ir plečiasi¹.

Be abejo, patriotizmo sąvoka kinta, bet jos pirmą kartą prasmė – tėvynės meilė, būtent meilė, išlieka. Mitas, kurį reikia sekant madą demitologizuoti? – Vargu. – Žmogus toks padaras, kad jis be mitų negyvena. Kitaip nudžiūtų kaip stagaras. Esama mitų, kurie gyvena ilgai, maitindami žmones, žiūrint kokias idėjas – lūkesčius į juos dėsimė. Vienas iš tų ilgą laiką yra ir patriotizmas. Jis prasideda nuo gimtųjų namų, šeimos, genties...

nepakartojamas, atsimenu, buvo pakilimas ligi graudulio mums giedant himną mokinių sausakimškoje Vilniaus lietuvių gimnazijos salikėje! – Vargu šiandien ar tai įmanoma, tačiau turbūt reikėtų iš pat mažumės mūsų jaunimui jį naujai interpretuoti, sukurti aplinką pajusti himno prasmę.

¹ Algimantas Valantiejus, „nacionalizmo gyvybingumas slypi kažkur giliau, negu leidžia atskleisti bendrasis komunikacijos būdas“ („Gellner – nacionalizmo teoretikas“, in: Ernest Gellner, op. cit., p. 233).

Leonidas Donskis: „Netikiu jokiais kalbomis apie nacionalizmo ir tautinės valstybės pabaigą nei Europoje, nei kitose pasaulio šalyse. [...] Transnacionalizmas kaip ateities pasaulėtvarka, tariamai išstumsianti nacionalizmą, tėra tik navi trumparegių politikų ir profesorių fantazija“. („Nacionalizmas ir globalizacija: XXI amžiaus iššūkiai Lietuvai“, *Kultūros barai*, 2002, Nr. 10, p. 9).

Uždara – atdara (Bendravimas)

Visuomeninių procesų pagrindas – dažniausiai bendravimas, santykiai, vienoks ar kitoks dialogas ar jo trūkumas, kartais virstantis ir konfliktu. O pats bendravimo pobūdis atsiliepia jo kryptimi, taip pat abiem bendraujančiom pusėm, dalyviams. Anksčiau apie patį bendravimo pobūdį daugiau kalbėta žvelgiant iš išorės, dabar – ir iš santykio ar santykiujančiųjų vidaus. Prie posūkio ta linkme nemaža yra prisidėjusi psichologijos mokslo plėtra ir ilgą laiką, ypač XX a., stiprėjantis dėmesys individui, asmeniui, taikant šią sąvoką ne tik atskiram žmogui, bet ir tam tikro tipo bendruomenei (šeimai, tautai, subkultūrai ar kultūrai ir t.t.). Tuo būdu pažymimas jos visybės struktūriškumo, individualumo bruožas.

Galvojant apie susidūrimų ar iš viso bendravimo būdus rinktis ne kovos, o demokratijos kelius, solidaraus susitarimo nuostatą, kyla problema, kaip pasiekti, kad visa tai vyktų be prievartos, laisvai, lygiomis teisėmis, t.y. partneriškai, su abipusiu supratimu. Atrodo, kad tai nuo seno akivaizdus dalykas, bet gyvenime jis itin keblus ir painus. Patys esame demokratinėje valstybėje ir jų draugėje. Matome, kaip daug šiuo atžvilgiu trūksta ir mums, ir aplinkui kaimynams, artimiems ir tolimiems. Visuotinai demokratijos pabrėžiamas kelias susitarti – tai įstatymo kelias, tačiau jis nepasiteisins, jei negalės atsiremti į atskiro individo ir bendruomenės giliai juntamas, tiesiog išgyvenamas etikos nuostatas. O jų esmę sudaro santykio, pusiausvyros formavimas su kitais, bendruomene – sociumu ir savimi pačiu žmoniškumo humaniškumo lygmenyje. Nuo šio pareina ir įstatymų formulavimas, jų interpretavimas ir taikymas, taigi ir santykių reguliavimas.

Bendravimo, santykių sėkmę sąlygoja jų dalyvių pagarba vienas kitam ir pačių savigarba, o šių būtinas pagrindas – aukštas etinis, savo ruožtu ir bendras kultūrinis lygmuo. Pridurkime dar dialogo dalyvių nepriklausomą, savarankišką, konstruktyvią ir, svarbiausia, atsakingą vidinę nuostatą nieku būdu nepažeisti bendraujant etinių įsitikinimų. Liaudiškai tariant, sėkmę turbūt lemia, kai kalbasi du išminčiai¹.

¹ Egidijus Aleksandravičius *XIX a. profiliuose* (Vilnius, 1993, p. 11) kalba apie būtinybę mūsų visuomenėje „individualizuoto kultūros žmogaus“, kurio buvimas

Šiandien plačiai skamba šūkis kurti atvirą visuomenę ir taip padėti išsiskirti demokratiniam gyvenimo būdai. Nenuneigiant paties kvietimo kyla tik klausimas, ar mes jo nesuprastiname kaip proceso visuomenės ir asmens lygmenimis.

Uždarumas – atdarumas ar atvirumas – tam tikras žmonių, jų grupių, tautų, civilizacijų bendravimo, kartų kaitos ir žinių, patirties apsikeitimo pobūdis. Jis vyksta visų pirma kultūros erdvėje. Uždarumo – atdarumo pusiausvyra ar šios pairimas visuomenėje sunkina ar lengvina gyventi, padeda ar trukdo formuotis vienokioms ar kitokioms žmogaus ir visuomenės mentaliteto kryptims. Absolutizuoti ir viena, ir antra tiesiog pavojinga: visiškai atdarumas – atvirumas gali nuvesti į chaosą, asmenybės pairimą, visiškai uždarumas – ne tik į žmogaus minties stagnaciją, bet ir į jo kaip asmens prislopinimą, o kai kada priešingai – į agresiją¹.

Kalbant apie uždarumą – atdarumą, savaime turima mintyse daugiau ar mažiau apibrėžta žmogaus santykių, veiklos sritis, tam tikras vienetas, šiuo atveju kultūros vienetas (žmogaus, grupės, tautos ir t.t.). Kitaip nebūtų galima mąstyti apie kažko tokio neapibrėžto įsiveržimą ar užsisklendimą, turėjimą įtakos ar gynimąsi nuo jos, ar pagaliau sąveiką. Čia gali būti asmens, asmenybės vidaus pasaulis, o gali būti profesinė bendruomenė, meno ar kita sritis ar tauta su savo išraiška – kultūra. Uždara – atvira procesas egzistuoja iš sena, tik formuluotė dabar itin pamėgta.

kuria „laisvąjį sluoksnį“. Tai laisvi individai su „individualiu pasaulio suvokimu, kai istorijos geismas lydi individą, o ne bendruomenę, kai ne politinio ar geopolitinio klimato pakitimai vairuoja istorinę tematiką, bet būtent asmens įsijautimas, skaudus savęs suvokimas laike“. Šitokia „laisvojo sluoksnio“ samprata ypač išraiškinga 1993 m., kada tik vadavomės iš svetimo sociumo priespaudos. Ji kitaip kiek buvo suprantama anksčiau, kada Vydūnas ar Vaižgantas svajoto apie *sau žmogų*, – reikėjo savarankiško žmogaus, kuris gebėtų būti laisvas priespaudoje. Šiandien mums ypač reikia nepriklausomo demokrato (išminčiaus?), kuris jaustųsi nepriklausomu žmogumi, kurdamas tautą, visuomenę, ieškodamas solidarumo, maksimalios dermės tarp individo ir sociumo. Gal čia ir slypi individo „skaudus suvokimas laike?“

¹ Kiek kitaip akcentus dėliodamas teigia (1987) amerikietis Allanas Bloomas, *Umysl zamknięty*, Kraków, wyd. II, [be datos], p. 42. (Versta iš amerikietiško originalo 1987 m.)

Pora žodžių dėl sąvokų turinio. Šalia uždarumo, galima vartoti ar atdarumą, ar atvirumą. Terminai beveik vienareikšmiai, tačiau, įsiklausius į jų vartoseną, lietuvių kalboje galima skirti *atvirumą* kaip žmogaus charakterio bruožą, kai lengvai atsiveriama kitam su savo vidaus išgyvenimais, mintimis, – tai ne vien ugdymo, bet ir prigimties bruožas. O *atdarumu* galima vadinti nuostatą „išgirsti“ ir suvokti kito žmogaus ar bendruomenės, knygos mintis, idėjas, papročius ar elgseną ir t.t., nepaisant savo atviro ar uždaro charakterio. Be abejo, atviraširdis, atlapaširdis lengviau priims ir aplinkos įtakas nei užsidaręs savyje žmogus. Vis dėlto šis skirstymas, sakyčiau, sutartinis, sudaro kai kurių patogumų tikslinti kalbėjimą apie asmeninio ir platesnio, kultūrinio, žmonių bendravimo, pasikeitimo informacija reiškinius.

Bendravimo pobūdis subjekto atžvilgiu gali būti siauras, tarp dviejų asmenų, grupės ar grupelės ribose, institucijos, visuomenės, tautos, valstybės viduje ar tarp jų. Kiekvienu atveju situacijos kitokios. Savo ruožtu gali skirtis ir pats bendravimo santykis (žinoma, daug lemia ir kokia informacija keičiamasi). Gali būti abiejų dalyvių ar dalyvaujančių pusių paritetinės nuostatos, o gali būti ir vienapusiškos: viena pusė teikia, o antroji priima. Ir šiuo atveju pastebimos kelios pakopos. Absolutizuoto totalitarizmo sąlygomis dauguma turi priimti vieno ar grupės mintis, nuostatas besąlygiškai, dažnai gresiant prievartai. Priimantysis tegali viduje užsisklęsti, užsidaryti, ieškoti nelegaliai bendraminčių, tokiu būdu tik prasiverti ir formuotis, brandintis. Kaip atoveiksmis į tokią situaciją, sprogsa maištai, sukilimai, atsiranda disidentai ir kt. arba žmogus tampa pasyvus, abejingas, prisitaikėliškas, atbunka, jo interesai susiaurėja, prigęsta ir nesiplėtoja kritiškas, savarankiškas mąstymas, formuojasi minios žmogus, kurį tenkina, kaip sakydavo romėnai, „duona ir žaidimai“. Diktatūros, autokratijos sąlygomis (ne vien valstybėje, bet ir šeimoje, institucijoje) situacija panaši, tik ne visada tokia raiški.

Tačiau istoriniame būvyje susidaro ir kitokios aplinkybės, kai viena pusė siekia daugiau ar mažiau sąmoningai būti davėja ir verčia antrąją būti priėmėja. Tai, be abejo, stipresniojo ir silpnesniojo kuriuo nors atžvilgiu atvejis, tačiau jis kartais vyksta tarsi be prievartos, geranoriškai, ypač kai silpnesniojoje pusėje susidaro menkavertiškumo nuostata. Atdarumas, atrodo, abipusis, tačiau iš tikrųjų stipresnioji, laikanti save ir aukštesniąją, pusę poveikio iš apačios beveik nepriima, jį ignoruoja arba

nežymiai tejsileidžia vieną kitą menkniekį. Panaši situacija susidaro iš dalies luominėje santvarkoje, valstybių unijų ar federacijų, tiesioginės okupacijos, kolonijų ir kitais panašiais atvejais. Lietuva tą yra išgyvenusi ne kartą ir visokeriopai. O šiandien, pasauliui itin sparčiai keičiantis ir visai naujoms situacijoms kuriantis, atsiranda stiprėjanti tendencija vėl vienapusiškai gavybai – priėmimui formuotis. Sąlygos keičiasi, tačiau, atrodo, grėsmė žmogui ir tautai prarasti savąjį „aš“, savastį, autentišką tapatybę keičiant dialogą santykiuose monologu išlieka.

Atvirumas – atdarumas darosi vienapusis. Ypač pavojinga tuo atveju, kai imama ir priimama mechaniškai, peršokant itin svarbią to proceso grandį: informacijos įvertinimą, atsirinkimą, perdirbimą pagal savo struktūras ir pagaliau internalizavimą – interiorizavimą¹, kai naujoji žinia, daiktas, požiūris, idėja ir kt., t.y. naujovė, dažnai įgaudama ir naują pavidalą, darniai įsirikiuoja į turimas struktūras, kai atsiranda ryšys tarp sena ir nauja. Žinoma, būna atvejų, kada tai neįmanoma. Vis dėlto be tam tikro naujovės perdirbimo, prisitaikymo ir tada tik įsisavinimo psichologinis, intelektualinis, kultūrinis asmens ar tautos tęstinumas gali nutrūkti. Tai nuolatinė balansavimo tarp uždarumo išlaikymo ir atdarumo kaita. Atdarumas ar uždarumas laikotarpiais stiprėja ar silpnėja – keičiasi turinys ir formos, tačiau procesas nenutrūkstamas ir mechanizmas panašus. Tik šis tarpais daugiau instinktiškas, savisauginis, tarpais daugiau sąmoningas ir organizuotas, pvz., kultūrinis darbas su švietimu okupacijos metu. O būna istorijos momentų, kada, kaip, pvz., šiandien, atsiranda tendencijų, siekiančių pakelti visas kontrolės (vertinimo, kritikos, atrankos, perdirbimo, interiorizavimo) užkardas, stabdžius bet kokioms naujovėms, kad tik būtų galima patirti kas nebūta, neįprasta, kad ir sena, tik įvilktą į naują pakuotę...

Dabar gyvenamas laikas savo tempais, kaitos greičiu bei pobūdžiu lenkia nugyventąjį amžių. Vis dėlto esama ir panašumo. Kyla panašių problemų ir asmens, ir bendruomenės – tautos požiūriu. Spartėja pati kaita, o kartu staigėja posūčiai. Nerimą kelia pati kaitos proceso

tarpasnių sklaida. Pastebimai mažėja dėmesys naujovių perdirbimui (įsisavinimui – interiorizavimui–internalizavimui). Požiūris į tą vyksmą vis labiau mechaniškas.

Agrarinė socialinė visuomenės sandara, iš kurios išėjo dauguma lietuvių inteligentų, sėsli, linkusi daugiau į uždarumą, keitimasis informacija vyksta lėčiau nei prekinė santykių vyraujančioje visuomenėje. Kaip lėtumas, taip ir sparta turi savo privalumų. Pirmu atveju – yra sąlygos informacijai giliau suvokti, permąstyti, įjungti į pastovią, seniai pergaltotą grandį, kurti didįjį naratyvą – visuminį pasakojimą su jungėmis ir argumentacija. Antruoju – informacijos suimama gausiau, įvairesnės, bet kartu siauresnės sąlygos giliau ją pergaltoti, surasti jungtis ir kurti vientisą grandį – naratyvą, kuris būtų kartu ir asmens ar bendruomenės vidinė savastis, prasmė ir išraiška, priešingai, – nesuvirškinta išorinė informacija skaldo tą „aš“ daugiau ar mažiau palaidais fragmentais, dažnai mažai vienas su kitu susijusiais, ir kartais trukdo kurti savo paties vientisumą...

Iš valstiečio gryčios išėjusį vaiką užgriūdavo daugybė kaitos reiškinių. Būsimasis mūsų inteligentas iš esmės keitė, lyginant su tėvais, darbą, interesus, aplinką, beveik visą pasaulėvaizdį, susidurdamas su daug ligi tol nepažintų gyvenimo sričių, kaip antai politika, mokslas ir t.t., ir t.t. Pati mokykla, vidurinioji ir aukštoji, jos grandys stovėjo ant valstiečio pasaulėvaizdžiui kitokio, svetimo socialiniu ir nacionaliniu atžvilgiu pagrindo. Ir jau šitoje situacijoje uždarumas ir atdarumas įgauna įvairių atspalvių. Nuostata priimti, kas aplinkui yra kitoniška, palanki atdarumui, kaitai, tačiau slepia ir pavojų.

Kaita nėra absoliuti vertybė pati savaime, nors ji neišvengiamai nuolatinis reiškinys. Prigimtinu požiūriu jis vyksta kylančia linkme, brandos linkme. Sudėtingame išsiplėtojusiame kultūros laipsnyje linkmių daugėja, jos kryžminasi, čia viena kitą skatina bei stiprina, čia slopina ar net griaua. Šioje kaitos raizgalynėje, manyčiau, kylančioji teigimo, brandos, harmonijos ieškančioji tendencija yra natūrali ir nenuneigtina jos linkmė. Gal destruktvyvioji galutinėje išvadoje tik išryškina natūralųjį konstruktyvųjį poreikį žmogaus brendimo ir jo esmės požiūriu?

Uždarumas ir atdarumas yra dvi atplūstančių poveikių reguliuojamosios pozicijos. Nei viena, nei antra savaime nėra vertingos, jos reikšmingos tik abi atitinkamai balansuodamos. Ne viena prielaida lemia

¹ Plačiau šiuo klausimu mano rašyta str. „Pedagogika ir kultūra“, in: *Lietuvos švietimo reformos gairės*, Vilnius, 1993.

Pastaba: kultūrologinėje literatūroje vartojamas daugiau pirmasis terminas, pvz.: Antonina Kłoskowska, *Sociologia kultury*, Warszawa, 1981.

gerą sprendimą. Svarbūs, tvirti bendražmogiškų vertybių pagrindai kaip orientacijos gairės. Jas išeinantis iš kaimo inteligentas dažnai turėjo geras. Beje, daug reiškė intelektualinis ir emocinis pasiruošimas tinkamai tikslingai priimti plūstantį naujovių srautą. Pagaliau viena centrinių prielaidų yra konstruktyviai jį apdoroti, įsilydyti į savo kuriamą pasaulėvaizdį suteikus kartos ar asmens priimamą naujovei savą lytį, kitaip sakant, neprarasti autentiškumo. Išskirtinis Mamulės asmenybės bruožas – atvirumas pasauliui, derinamas su gebėjimu niekad neprarasti savojo *aš*.

Pasauležiūrinės užkardos

Nuostatą atsiverti ir priimti daug lemia pats žmogaus pasaulėvaizdis ir pasauležiūra, o pasiruošimą – tam tikras žinių turėjimas ar trūkumas, mąstymo įgūdžiai ir būdai, pagaliau intelektinis ir emocinis pajėgumas. Tai naujovės įsisavinimo – interiorizavimo sąlygos. Viso to proceso poreikio pobūdis gali būti skirtingas: jei žmogui ar bendruomenėje glūdi ir puoselėjama savojo „aš“ kaip daugiau ar mažiau atsakingo subjekto nuovoka, yra tikimybė, kad naujovė bus kreipiama to „aš“ kūrybiškai, vertybinei plėtotei, o jei vidinė nuostata savo paties, pačios atžvilgiu pasyvi ar pragmatiška, vartotojiška, įsisavinta naujovė gali ir deformuoti normalią vidinio pasaulio brandą.

Taikliai apie būsimųjų inteligentų pasiruošimo ar nepasiruošimo situaciją kalba Pelikšas Bugailiškis savo memuaruose *Gyvenimo vieškeliais*, apibūdindamas humanitarinės krypties XIX–XX a. sandūroje mūsų jaunimo studijas (tiesa, kiek supaprastindamas patį percepcijos reiškinį: suveddamas į studijų laisvumą ar reglamentavimą):

Per daug laisvas, ypatingomis prievolėmis nesuvaržytas anų laikų universiteto gyvenimas daugeliui mūsų nedavė visiškai to, ką galėjo ir turėjo duoti. Vertingi mokslo šaltiniai, profesorių erudicija ir iškalba veikė paviršutiniškai, dažnai iškaldavome atmintinai egzaminų kursą, žinios neįsismigdavo giliau į širdį bei galvą, nesusigyvenome su jomis¹.

Ten pat autorius pažymi, kad tiksliuosius mokslus lietuviai studijuodavo atidžiau, giliau. Be abejo, kad pati aukštosios mokyklos dėstymo metodika, praktikos darbai daug lemia, tačiau nepamirština, kad huma-

¹ Pelikšas Bugailiškis, *Gyvenimo vieškeliais*, Šiauliai, 1994, p. 95–96.

nistiškai ją giliau suvirškinti, suvokti reikia ir platesnio bendrakultūrinio pasiruošimo, kurio stigo kaimo vaikui, nors jis ir baigėdavo įprastinę, dažniausiai klasikinio profilio, rusišką gimnaziją. Lėtas ir didelių pastangų reikalaujantis mokymasis, kai reikėdavo priimti ne tik naują, namų aplinkoje negirdėtą žinių kiekį, bet ir svetimą visam įprastam pasaulėvaizdžiui, dažnai nepriimtina vaikui jų interpretaciją, trukdė natūraliai visa tai įsisavinti, o gyvesnio proto jaunimą žadino abejoti, ieškoti savarankiško sprendimo. Tik reikia nepamiršti, kad senoji mokykla dar tebebuvo orientuota į žinių reprodukciją, o ne į mąstymo ugdymą, juolab į kūrybinio mąstymo plėtotę. Todėl mokinys daugiau imdavo atmintimi, o ne protavimu. Kaip pažymi Bugailiškis, kai augantis žmogus dažniausiai stokojo elementarinio pasaulietinio humanitarinio mąstymo pagrindų, jam buvo sunkiau tikslingai tos rūšies gaunamas žinias viduje susitvarkyti. Pasaulietinis humanitarinio profilio mąstymas į kaimą ėmė skverbtis tik ėmus formuotis pasaulietinei inteligentijai, kuri pati pirmiausia turėjo apsibrasti su naujais mąstymo metodais bei metodologijomis. Bugailiškis, lygindamas humanistikos ir tikslųjų mokslų įsisavinimo, internalizavimo laipsnius, išvalgiai pastebėjo tam tikrą skirtumą. Prasiverti pirmiausia pasaulio empirikai ir nuo jos (dažniausiai indukcijos keliu) žengti į apibendrinimus – tai pozityvizmo metodologijos būdas, viešpatavęs gamtos moksluose ir tuo metu bandomas taikyti ir humanistikoje. Tai buvo šviežias dalykas. Gal jis traukė iš kaimo išeinantį guvų jaunimą ne vien naujumu, bet ir tam tikru konkretumu, empiriškumu, priešingybe spekuliatyvumui, kurio gausu įvairiuose humanitarinio pobūdžio svarstymuose? Be abejo, pozityvistinė metodologija turėjo nemažos teigiamos įtakos naujosios lietuvių inteligentijos mentaliteto formavimuisi (prisiminkime *Varpo* išvartą vagą!), tačiau buvo ir kitas lazdos galas. Vienpusiškai užsisklendus vienoje kurioje mąstymo metodologijoje siaurėja minties plėtotės horizontai. Įdomų, gyvenimiškai argumentuotą pavyzdį galima prisiminti iš JAV plačiai nuskambėjusios švietimo reformos, įvykusios rusams paleidus į kosmosą Jurijų Gagariną. Amerikiečiai, pasijutę atsilikę, ėmė analizuoti savo bendrą kultūrinę lygį ir nutarė pasukti švietimo sistemą dar labiau praktikos, tikslųjų mokslų linkme. Netrukus pastebėjo, kad smunka jų moksle mąstymo apie fundamentaliuosius dalykus lygmuo ir ėmė ieškoti, kaip šią spragą taisyti.

Kol neturėjome savo valstybės su gerai veikiančia visa švietimo sistema, negalėjo būti ir kalbos apie kuri nors menkiausią reguliuojamą žingsnį visuomenės mentalitetui formuoti. Viskas vyko daugmaž gaivališkai, iš inercijos pareinamai nuo susidariusių sąlygų. Panaši padėtis ir kultūrinių vertybių kaitoje, uždara – atdara procese. Dėl politinių ir ekonominių priežasčių prieškarinio Lietuvoje gauti darbą, iš kurio lietuvių jaunimas galėtų pragyventi, buvo ribota: laisvai verstis tegalėjo gydytojas, vaistininkas, iš dalies teisininkas (ne valdininkas, o advokatas – laisvoji profesija), inžinierius, o verslui reikėjo kapitalo, ir jis valstiečio vaikui buvo tiesiog neįsivaizduojamas. Taigi daugiau tikslųjų ir gamtos mokslų žmonės orientuoti į praktiką. Iš humanistikos ir socialinių mokslų Lietuvoje neišgyvensi. Retai kuris rinkosi studijas, atsižvelgdamas į savo polinkius, kaip antai Jablonskis – filologiją, paprastai tokio humanitarinio sukirpimo žmonės kaip Višinskis pradėjo studijuoti gamtos mokslus, Biliūnas – komerciją. Kiti duoną valgė iš gydytojo, advokato ir kitokio darbo ir šalia dirbo visuomenei. Tai visiems žinomi dalykai. Norėtusi tik atkreipti dėmesį, kad dėl to mūsų visuomenei itin ilgai trūko humanitarinio išsilavinimo žmonių, vyravo tikslieji, gamtos ir jurisprudencijos mokslai. O XIX a. ir XX a. I ketvirtyje pagrindinė mąstymo orientacija buvo pozityvistinė, siekiant pagal gamtos mokslų dėsnų struktūrą formuoti humanitarinę bei socialinę mokslų sritį. Jurisprudencijos mąstyme buvo stiprios formaliosios logikos tradicijos.

Iš dalies humanitarinį išsilavinimą, teologijos nuspalvintą, gaudavo gausus lietuvių dvasininkų sluoksnius. Aukštojoje – Dvasinėje akademijoje – jis prasiplėsdavo, apimdamas tuo laikotarpiu ir dalį pasaulietinių dalykų, bet liko selektyvus ir vienapusiškas. Žinoma, besimokantį dvasinės seminarijos, ypač akademijos jaunimą pasiekdavo kai kurie vyksiantys pokyčiai humanistikoje per lenkų ir rusų visuomenę, bet vis dėlto gana ribotai, ir nekėlė perversmų mokyklos formuojamame nei meniniame, nei moksliniame, nei bendrame pasaulėvaizdyje. Tokių, kaip Julijonas Lindė-Dobilas ar Juozas Tumas-Vaižgantas, iš viso buvo reta. Bet jie ir impulsus darytis plačiai po pasaulį turbūt gaudavo iš savo pačių intelekto prigimties pobūdžio. Tumo-Vaižganto mentaliteto tokiai sandarai susiklostyti, kaip minėjau, galėjo turėti ir ta aplinkybė, kad jis baigė realinio profilio vidurinę mokyklą. Ji bus atvėrusi erdvę į pasaulie-

tinį gamtamokslinį pasaulėvaizdį, visai skirtingą nuo religinio atspalvio humanistikos, gaunamos dvasininkų rengimo institucijose.

Pasaulėvaizdžio kitimo atžvilgiu bene ryškiausiai besireiškianti atsivėrimo kitoniškam mąstymui tendencija – tai pasaulėjimas. Lietuvos bajorijai ir miestui šis poslinkis prasidėjo daug anksčiau – jutome jį nuo renesanso, ypač nuo šviečiamąjo laikotarpio, ir kaita vyko maždaug vienu metu su visa Europa, tik žemesniu laipsniu, o Lietuvoje ir toje pačioje Europoje ji ilgai mažiausiai lietė valstiečius. Lietuvoje, ypač nuo XIX a. antrosios pusės, prasidėjęs pasaulietinės (Lietuvoje ne naujiena dvasininkija iš žemesniųjų sluoksnių bemaž nuo vėlyvos krikščionybės įvedimo) inteligentijos formavimasis iš valstiečių iškėlė tą pasaulietikumą savaime. Pradėjęs mokslus, dažno pasiryžėlio savarankiškas apsisprendimas neiti į dvasininkus, ieškotis naujų pragyvenimo šaltinių, natūraliai vertė analizuoti ir savo besiformuojančios pasaulėžiūros tapatumą ar kitoniškumą nuo kaimo žmogui įprastosios. – Tai savotiškas dialogas. Antai neatitikmenys tarp seno ir naujo pasaulėvaizdžio diskutuojami gana elementariame lygmenyje, konkrečiais vaizdiniais, kaip mąsto eilinis kaimo žmogus – prisimintinas anksčiau minėtas Biliūno Žagario maišto prieš Dievą argumentavimas, kuris oponavo tokiam pačiam ir Dievo teigimui. Apie kokį nors „dialogo“ dalyvių partneriškumą kalbos negali būti – tai didaktika: vienas žino, antras nesupranta ir jį įtikinėja. Leistis į dialogą, į atdarumą ar atsiverti tvora, užsisiklęsti kliudo kartais ar padeda ne tiek griežtai apibrėžta pasaulėžiūra, kiek minėtas vidinis santykis su pačiu savimi, įpareigojantis spręsti problemas nepriklausomai, saviškai. Vaizdus tuo atžvilgiu tarpukaryje įvykęs konfliktas tarp Julijono Lindės-Dobilo ir šveicaro prof. Juozo Ereto (1896–1984), tarpukariu dirbusio Kauno universitete, plačiai įleidusio šaknis Lietuvos visuomeniniame gyvenime, ypač ateitininkų organizacijoje. Jis puolė kunigą, rašytoją Lindę-Dobilą už tai, kad šis žavėjosi ir propagavo žinomą prancūzų literatūrologą pozityvistą Hipolitą Taine'ą. Pagrindinis prof. Ereto argumentas, kad Taine'as įrašytas katalikų Bažnyčios draudžiamųjų knygų sąrašė! Negi priskirtume Lindę kairiesiems, kaip buvo įprasta apibūdinti į pozityvizmą linkusius? – Rašytojas džiaugėsi 1926 m. Lietuvoje įvykusi perversmu. Turbūt konflikto pagrindas ne vien skirtingi požiūriai, bet ir dviejų žmonių mąstymo tipai: profesorius daugiau linkęs į stereotipinį mąstymą, gerai įsisavintų tezių laikymąsi,

o Dobilas – savarankiškai ieškantis tiesos protas, lankstus, tolerantiškas kitokiai minčiai ir ją interiorizuojantis, pirma saviškai perdirbantis. Gal konkrečiu atveju apibendrinimas ir per kategoriškas, tačiau abiejų mąstymo pobūdžių skirtumas aiškus, o politinės pasaulėžiūros turbūt daug kur sutampa?

Pasaulietinė humanistika su turtinga filosofija, literatūrologija, menotyra, sociologija savaime buvo sunkiai įkandama lietuvių inteligentijai. Tai negalėjo neatsiliepti bendram mūsų mentaliteto lygmeniui, visai kultūros raidai, pagaliau pačiam visuomenės komunikabilumui, t.y. jos atdarumo laipsniui. Tatai primityvino mąstymą: viena pusė ne tik nebuvo pakankamai išprususi priimti tą pasaulio humanistikos įvairovės skalę, bet dažname buvo įsikerojusi išankstinė nuostata nuvertinti, užsisklęsti nuo kai kurių realiai egzistuojančių gyvenimo sričių, pvz., nuo transcendentiško prado, kaip ir nuo kitokio mąstymo sričių, apsiribojant ano meto gamtos mokslų suformuotu empirišku santykiu su visa aplinka; antrajai pusei dėl tiksliai įrėminto, palyginti siauro humanistinio suvokimo (prisiminkime prof. Ereto požiūrį į Taine'ą) taip pat buvo tolimesnė pasaulinė tos srities įvairovė, bet vis dėlto turbūt labiau įkandama, suvokiama, nes mąstysenos spekuliatyviniai įgūdžiai iš mokyklos suolo buvo išsinešami pakankamai stiprūs. Be to, šios srities mokslai yra beveik savo prigimtimi susiję su vienokių ar kitokių vertybių ir emocijų erdvėmis, jos globaliau aprėpia paties žmogaus visumą. Humanitarinis mokslas turi savitą formuojančią galią, kitokią nei eksperimentu paremtas ir nukreiptas į empiriką, daugiau į išorę mąstymas. Tačiau yra ir kitas lazdos galas. Į išorę nukreiptas žvilgsnis skatina stebėti gausiau dalykų bei reiškinių, jų kitimą, tik nebūtinai refleksiją. Čia pat reikia pasakyti, kad ir koks būtų įtakų srautas, kad ir labiausiai išoriškas, jis neišvengiamai su savimi nešasi ir tam tikrą giluminę prasmės tendenciją. Ši veikia ir pasaulio suvokimą. Tokia yra ir šios dienos situacija. Ypač stiprus išorės srauto jautimas mūsų gyvenamu laikotarpiu savaime veikia mūsų vidines nuostatas. Veikia kartais tiesiog gniuždydamas, nes mes tarsi nebejaučiame pastovumo po savo kojomis, pradėdami viskuo abejoti arba lengvabūdiškai leidžiamės pasroviui. Todėl mūsų pastabumas ir reflektavimas prašyte prašosi lavinamas, aštrinamas. Tačiau būtini ir kaitos orientyrai. Viena vertus, buitiškai pragmatiškai, kad išsilaikytume pašėlusio kaitos srauto paviršiuje. Kita vertus, humaniškieji,

žmoniškieji, kad neprarastume savo vidaus orumo, – moralės, vertybių horizontų prasmingumo. Štai čia ir šiandien daugiau nei bet kada susiduria ir laukia dermės išorinis ir vidinis žmogaus poliai. Abiem atvejais niekaip nebeužtenka vienos kurios orientacijos (išorė – vidus). Abiem atvejais reikia, jei nenori nuplūduriuoti į pragarmę, tam tikro vairo, išankstinės nuostatos, – etinių pamatų, kurie priklauso vidiniam žmogaus pasauliui, – kitaip neatsirinksi tarp išorinių reiškinių ir vidinių reakcijų, lūkesčių ir sprendimų daugybės.

Be abejo, anuo metu situacija buvo skirtinga, nors kai kurių panašumų galima įžiūrėti. Besiformuojanti lietuvių inteligentija gyveno didelį pasaulėvaizdžio ir kartu mąstymo posūkį. Tatai turbūt raiškiausiai atsispindi dar 1907 m. susikūrusios Lietuvių Mokslo Draugijos veikloje. Kone ligi gyvavimo pabaigos (1938) joje rungėsi dvi pagrindinės ano meto lietuvių visuomenės tendencijos*: siekianti pasaulietinių, dialoginių pasaulėvaizdžio pagrindų ir neskubanti keisti įsigalėjusių pažiūrų ir jų motyvacijos (religinė kryptis). Lietuvių Mokslo Draugija bandė peraugti į mokslo akademiją, leido dar tik bepradedančiai kurtis lietuviškai vidurinei mokyklai vadovėlius (netruko užpildyti šią spragą per keletą metų), dėjo pagrindus lietuvių visuomenėje mokslui, jo terminijai, organizavimui dirbti, tarsi jau būtų turima sava valstybė (antai pasisekė sėkmingai sustabdyti carinės valdžios projektą – istorinio paminklo – Vilniaus pilies kalno naikinimą ir t.t.). Dalis konservatyviosios lietuvių visuomenės to nesugebėjo įvertinti. Buvo balsų, ir svarių (Aleksandras Dambrauskas-Jakštas), prieš vadovėlius vidurinėms, kol nėra beveik dar pačių mokyklų, prieš plėtimąsi į įvairias mokslo sritis, prieš kvietimąsi į darbą kitos tikybos žmogaus, pvz., liuteronų Vydūno, ir t.t. Savo ruožtu Lietuvių Mokslo Draugija neorganizavo siūlomo katalikiškos teologijos skyriaus draugijoje laikydama save pasaulietine. Trintis tarp tų dviejų tendencijų vyko ilgai, nors ir su tam tikromis nuolaidomis. Tai taip pat visuomenės atdarumo ir uždarumo reiškiniai įsileisti ar ne kitonišką mintį, kitonišką mąstymą. Visuomenės sąmonėje buvo giliai šaknis įleidęs įsitikinimas, kad išankstinė neigiama nuostata kitoniškos pasaulėžiūros bet kurioms idėjoms yra tarsi savosios pasaulėžiūros grynumo

* Su jomis betarpiškai teko susidurti ir mano artimiausios aplinkos žmonėms, daugiau ar mažiau aktyvūs dalyviai buvo A. Janulaitis, D. Alseika, S. Matjošaitis.

įrodymas. Atdarumas čia leistinas tik tiek, kiek, norint įveikti priešinin-
ką, būtina šio idėjas pažinti. – Tai kone visuotinas reiškinys, ypač stiprus
visokio totalitarizmo laikotarpiams.

Atsirinkti, ką įsileisti, ko atsisakyti, iš dalies lemia žmogaus ar gru-
pės pasiruošimo pobūdis dalykiniu, vidaus polinkių bei nuostatų požiū-
riu. Prieš visą to meto lietuvių inteligentiją vinguriavo stipri takoskyra
tarp vienaip ar kitaip santykiavusių su pasaulietišku. Daugeliu at-
vejų tai rodė atdarumą ar uždaramą naujoms socialinėms ir politinėms
idėjoms. Pasaulietinės lietuvių inteligentijos didumą sudarė žmonės su
gamtos ar tikslųjų mokslų išsilavinimu. Dalis jų buvo politiškai orien-
tuoti į kairę. Kita vertus, pats šio sparno žmonių pasiruošimas siaurino
ano meto naujų humanistikos idėjų ir metodų priėmimą, dažnai pri-
mityvino jų suvokimą, ypač simbolinės kultūros srityje. Ir šiuo atžvilgiu
kairysis sparnas iš dalies atsiliko nuo dešiniojo. Tarpukario Lietuvoje
padėtis lėtai ėmė keistis.

Tarpukario Lietuvos visuomenėje nuo pat XIX a. pabaigos atdaru-
mas politinėje, socialinėje, ekonominėje srityse būdingesnis kairei. Ją
sudarė labiau aktyvus, imlus ir smalsus naujovėms jaunimas, palyginti
atvirai kontaktuojantis su platesniąja aplinka. Tai naujosios visuomenės
susidarymo pradžioje akivaizdus reiškinys, kad ir kartais nuneigiamas
ar nutylimas. Didelių pokyčių metu tai neišvengiama (matome tai ir
šiandien, nors dešinės ir kairės sąvokų turiniai kinta). Kovos tarp dviejų
polių metu principingumas, dažnai virstantis dogmatiškumu, o kartu
ir uždaramas stiprėja. Ir to meto mūsų visuomenė, šalia savo idealiz-
mo (ne filosofine, o buitine prasme), palyginti mažai kontaktuoja idėjas
interpretuodama, daugiau veikia, susidurdama kovos lauke. O vis dėl-
to tam tikro kontakto būta: pjautasi, tačiau reikėjo vieniems kitus per-
skaityti, dažnai rašyti aštrius poleminius atsakymus-puolimus. Ir toks
kontaktavimas yra kontaktavimas, tačiau savotiško pobūdžio, nes jį lydi
vidinė nuostata ne suprasti kitą, o nuo jo gintis, kartu ieškant argumen-
tų pulti ir griauti.

Nuo XX a. vidurio (dar sovietų okupuotoje Europos dalyje) lėtai sklei-
džiasi tolerancijos mintis pirmiausia „kitą“ suprasti, o tik paskui svarstyti,
kas priimtina, kas ne. Kartu plėtojasi visuomenės atdarumo – atvirumo
idėja su puoselėjama nuostata ne tiek gintis, kiek žvelgti į pasaulį atviro-
mis akimis ir būti pasiruošusiam priimti, kas pozityvu. Vis dėlto ir anoje

situacijoje „kito“ mintys nori ar nenori prasiskverbti į galvą ir širdį vieno-
kiu ar kitokiu pavidalu. Pvz., iš pradžių mūsų dešinėje Lietuvos politinės
autonomijos idėja vėlavo, o paskui kūrėsi situacija, kai ta dešinė, pati pa-
kitusi, jau stūmė nepriklausomybės idėją pirmose gretose.

Socialinių pakaitų idėjos, ypač radikalosios, vyravo kairėje. Poslin-
kiai šioje srityje dešinėje vyko dažniausiai kairei spaudžiant, o ne sava-
rankiškai savas naujoves diegiant. Taigi galėtume kalbėti apie tos srities
idėjų uždaramą visuomenėje. Ir vis dėlto kaita veikė bendrai. Liaudinis
mūsų inteligentijos pagrindas buvo bendras beveik visiems, todėl socia-
linės problemos negalėjo likti kam nors visai svetimos, nors jų sprendi-
mas, kokio siekė, pvz., socializmas, nemažai daliai buvo nepriimtinas,
ypač nuosavybės paneigimo ar apribojimo idėja. Antai valstybei susi-
kūrus, konkrečioje politinėje situacijoje kairiajam sparnui iškelus žemės
reformos idėją, krikdemų partija pasidalino, laimėjo akylesnis realybei
krikdemų sparnas, prisidėjęs prie dvarų apkarpyimo ne tiek socialine, kiek
nacionaline dingtimi, pagrindinis rėmėjas – kun. M. Krupavičius¹. Bū-
simieji tautininkai su Antanu Smetona priekyje tų nacionalinių argu-
mentų neišgirdo, bet ir neturėjo tuo momentu Seime balsų. O vėliau,
kai Smetonos rankose buvo valdžia ir jis buvo užsimojęs jau įvykdytą
reformą apkarpyti, veikė kiti, politiniai bei ekonominiai, motyvai. Su
visuomenės nuomone nebesiskaityta.

Žvelgiant į visuomenės santykius atdarumo ar uždaramo atžvilgiu,
aišku, kad uždaramas anaipol ne mažėjo, o didėjo. Jis buvo užprogra-
muotas ir palaikomas paties autoritarinio valdymo formos priemonė-
mis – cenzūra, demokratinio parlamento panaikinimu ir kt. Ta krypti-
mi žengti skatino ir iš šalies atplaukiančios totalitarizmo įtakos.

Anuo metu ir beveik ligi pat šios dienos politinė mūsų visuome-
nė tebėra uždara, o tas uždaramas savotiškas, įgaunantis moralinį at-
spalvį, trukdantis visuomenei bendrauti, jausti net žmogišką artumą.
Jei priklausai kitai, ypač kiek skirtingesnių politinių pažiūrų partijai ar
sparnui, tai net ir paprastas, žmogiškas santykis dažnai neįmanomas.
Apie norą ir reikalą paprastai, be išankstinės nuostatos susipažinti, kaip
kitos partijos-sparno atstovas kurį dalyką suvokia, ne tik neįmanoma

¹ Ligi šiol plačiai įsigalėjo nuomonė, kad būtent M. Krupavičius esąs jo iniciatorius,
o juo buvo iš varpininko sparno Albinas Rimka.

reikalo, o dažnu atveju laikoma tiesiog savo principingumo pažeidimu. Jei kultūros lygis vis dėlto aukštesnis, tai bendraujama apeinant įsitikinimų skirtynes, stengiantis jas nutylėti. Lieka neutralūs politiniu atžvilgiu dalykai: buitinis, menas (anaiptol ne visada), pramogos ir kt. Natūralų žmogišką smalsumą slopina išankstinė nuostata, kad kas nepažįstama, tas veikiausiai bloga, smerktina. Žmogus, bendraujantis, ypač besibičiuliaujantis su kitos partijos žmogumi, jau iš anksto įtariamas, kad jis neprincipingas, net išduodąs saviškius. Išdavimu laikoma ir tolerancija kitokiai nuomonei. Antai socialdemokrato prof. V. Čepinskio dalyvavimas savo straipsniais katalikų spaudoje keldavo priekaištingą saviškių požiūrį. Tokių bendravimo atvejų anuo metu retai tepasitaikydavo. Na, ir šiandien jie nėra dažni, nors pirmam valstybės ir kartu normalaus politinio gyvenimo atkūrimo dešimtmečiui pasibaigus tik kartkartėmis imama kalbėtis ne visiško paneigimo–susikirtimo, o dialogo forma.

Beje, turbūt ypač mūsų (o gal dar ir lenkų?) visuomenei būdinga, kad priešiškas tarp politinių srovių tebesilaiko požiūris į tikybą skirtę. Turbūt tai eina dar nuo mūsų pasaulietinės inteligentijos formavimosi laikų, kai šie žmonės suko į ne tradicinį kelią. Tikėjimas ar netikėjimas čia tarsi buvo vienas iš motyvų. Iš tikrųjų toks posūkis ligi gelmių retai teįvykdavo. Bet iš šono žiūrint ir valstiečiui, ir ypač papapijų vadovams taip atrodė. Ir štai politinės pasaulėžiūros savo skirtumus gyvenime jautė ne tiek savo demokratijos, parlamentinės valdymo formos, socialinių reformų vertinimo požiūriu, kiek sąžinės laisvės samprata, siejama su bažnyčios vaidmens valstybėje skirtingu vertinimu, taip pat skirtinga požiūris į dorovę: ar galima dorovė be tikiškos motyvacijos, ar ne. Dar šiandien žodis „bedievis“ tapatinamas su dorovinių pagrindų neturėjimu. Visa tai buvo įprasta. Tad uždavimas tarp politinių stovyklų buvo sunkiai peržengiamas. Tokiu atveju susiformuoja išankstinė nepriėmimo, negirdėjimo nuostata, kuri veikia neigiamai ir paprastus žmogiškuosius santykius, ir patį kultūros procesą. Informacijos apykaita tuo atžvilgiu trikdoma. Pasikalbi, pvz., su bendraamžiais ar kiek jaunesniais, kurie tuo metu augo, mokėsi, brendo, pradėjo gyventi sąmoningą gyvenimą, ir susiduri dažnai su tam tikra ne tiek nuostata, kiek atmetamuoju mostu – ne, aš to nemačiau nei girdėjau, mano aplinkoje apie tai nešnekėta, a, tai pagaliau man svetimos pasaulėžiūros reikalai. Toje

nuostatoje kartais glūdi nenoras domėtis kito mintimis, dažnai ieškoma savo viduje iš anksto argumentų atremti, o ne pastangos kitą suprasti. Tai, be abejo, ir susvetimėjimo reiškinys.

Jis pereina ir į mokslinę sritį. Ir tada, bet ir dabar, atidžiau įsižiūrėjus, jis veši toliau, o ne nyksta. Susvetimėjimas, tiesiog nepakantumas kitokiai, ypač visuomeninei minčiai buvo ideologinė dogma tarybiniais metais. Tačiau tada buvo besimezganti neoficiali tendencija ieškoti jungčių tarp įvairių pažiūrų ir sričių žmonių – žinoma, ne su valdančiu sluoksniu – nacionaliniu pagrindu. Ji nebuvo anaipol visuotinė, tam tikro susvetimėjimo buvo jaučiama, pvz., tarp krikdemų ir liberaliai žiūrinių į tikybos reikalus demokratų (ne bolševikų!). Betarpiškai tai yra patyrusi ir mano artimoji aplinka. Deja, ši nuostata tebegyva ir šiandien. Moksle ji reiškiasi tendencija nutylėti objektyviai svarius ne savo grupės mokslo darbus, jų iškeltas idėjas, jų necituoti, jais nesiremti. Žinoma, čia įsiterpia ir grynai asmeniškai motyvai: konkurencija, simpatijos ar antipatijos. Tačiau minėtas polinkis dažniausiai remiasi pasaulėžiūrų sklaida: dešinė – kairė. Po absoliutaus komunistinės ideologijos diskreditavimosi net socialinio klausimo akcentavimas politikoje dažnai vertinamas kaip noro grįžti į tuos laikus pareiškimas (kaltinimas lygiavos ieškojimu!), net rinkos ekonomikos destruktinių poveikių visuomenės dorovinėms nuostatoms analizė laikoma kartais nešiuolaikišku, nepriimtiniu veiksniu – anachronizmu, nors tokios kritikos pilna Europos ir Amerikos visuomenėse. Tiesa, čia nebrėžiama tradicinė kairės–dešinės riba, o stengiamasi ryškiau žymėti naujojo šios dienos laiko – postmodernizmo atribojimą nuo „atgyvento“, vadinamo modernizmu, o daugelio tiesiog praėjusiu laiku (modernizmo terminu nusakant šiuolaikiškumą).

Jaunajai mūsų kartai ribos tarp dešinės ir kairės sąvokų dyla, nors spauda jų pilna, dažnai neatsirenkanti kiek tikslesnės prasmės. Ir, nors deklaruojama, jog kuriama atvira visokiems įsitikinimams visuomenė, abi sąvokos gyvos, abi beveik peikiamos (perioratyvinės), žiūrint, kurios pusės tariamos. Pakanta tarp abiejų deklaruojama dažniausiai pro sukąstus dantis. Bet gal kada atsiras noras ne tik peikti, o išgirsti ir suprasti? Atrodo, kad ženklų daugėja.

Šalia visuomeninio pobūdžio uždavimo / atvirumo užkardų tarp žmonių grupių, ne mažiau jų susidaro dėl asmeninių prielaidų ir tarp atskirų asmenų, ir asmens santykiuose su grupe ar bendruomene, su

jos skleidžiamomis idėjomis, skoniu, papročiais ir t.t. Kitaip sakant, su grupės atstovaujama kultūra ar subkultūra. Klausimų – jūra. Norint atsikurti nors labai apytikrą praėjusio šimtmečio lietuvių inteligentijos mentaliteto vaizdą, verta stabtelėti šiais minėtais atžvilgiais.

Asmuo – asmuo

Pats bendravimas vyksta pirmiausia per individualius santykius, nors paskatos ir užkardos gali būti bendruomeninio ar grynai asmeninio pobūdžio. Jos glaudžiai susipynusios. Gyvenime nusveria kartais vienos, kartais kitos, žiūrint koks pats žmogus, kokia jo pasaulėvoka, kokia psichologinė charakteristika, kokia visuomeninė atmosfera: okupacija, diktatūra sudaro visai kitą visuomenės asmens santykių atmosferą nei demokratinė, atitinkamai švytuoja ir atdarumo–uždarumo švytuoklė. Jos judėjimo negali neveikti ir vienokios ar kitokios bendravimo stiliaus stiprėjančios ar silpnėjančios tendencijos.

Vakarų pasaulyje, kuris mažiau patyrė kolektyvizmo ir asmens subordinacijos jam, XX a. pabaigoje aiškiai pastebimas stiprėjantis rūpestis sąmoningai puoselėti bendravimą, o ypač bendradarbiavimą. Tai natūralus atoveiksmis išaugusiam individualizmui. Bandoma abi šias tendencijas sutaikyti, kad jos viena antrą papildytų. Anuo metu tokio sąmoningo ir kartu mokslinio (psichologijos, pedagogikos, socialinių mokslų) domėjimosi ta sritimi buvo maža, nors vienaip ar kitaip jis nuolatosprendžiamas.

Skaitau štai savo klasiokų Jeronimo Cicėno ir Jono Karoso aštriai politiškai nuspalvintus atsiminimus. Jų pačių jau nebėra. Jaučiau tuomet abiem simpatiją. Bendravimas greit nutrūko, net gerai ir neužsimezgęs, man išvažiavus studijuoti į Kauną. Karui baigiantis Cicėnas pasitraukė į Vakarų, kur anksti mirė, o Karosas grįžo su tarybine lietuvių valdžia kaip „senas“ partietis. Jaunystės artumą retai matydami tebejautėme abu, bet tarp mūsų stovėjo ir politinė užkarda. Pusiau atviram pokalbiui, kaip jau anksčiau buvau minėjusi, susitikome vieną vienintelį sykį. Tik ne tai svarbu. – Noriu suprasti ano meto žmonių bendravimo tendencijas. Jau paskutinėse gimnazijos klasėse mus ima skirti ar artinti pirmiausia pasaulėžiūros, o ne polinkiai. Antai iš Karoso atsiminimų ryškėja, kad tuo metu buvo grupelė klasiokų, kuriuos rimtai traukė muzika. Du iš jų (Antanas Karuža ir Elvyra Palevičiūtė, vėliau Čibirienė)

pasirinko ją kaip profesiją, dviem kitiems (Karosui ir man) liko tik meilė muzikai. Abu berniukai iš tos grupelės aiškiai linko į komunistinę pasaulėžiūrą. Ir štai nei mudviem mergaitėms, nei berniukams nė į galvą neatėjo pabendrauti būtent muzikos srityje, surasti tarp savęs bendrybių, o ne vien statytis pasaulėžiūrinę sieną. Tokia buvo laiko dvasia. Ir mūsų mokytojams, ir mano tėvams taip pat nekilo panašios minties, kad visais būdais nuo mažumės galima ieškoti tarp žmonių jungiamųjų gijų, kurios žadintų supratimą ir gerumą. Specialioje ano meto ugdymui skirtoje literatūroje ėmė vis garsiau skambėti individo savirealizacijos, pilnutinio išsiskleidimo šūkis, vis labiau pamirštant socialumo – nuo žmogiškumo brandos neatsiejamą sąlygą.

Kiek kitą atspalvį įžvelgiu savo bendravime su aplinkiniais studijų metais. Žinoma, veikė čia mano pačios užsisklendimas, net tam tikra viešumos baimė, iš kurios tik pamažu išaugau. Todėl neatsargu būtų iš mano patirties daryti plačius apibendrinimus. Vis dėlto atvirumo ir uždarumo ryšiai klostėsi tada ir taip.

Pakliuvusi iš Vilniaus pirma į Vytauto Didžiojo universiteto Kaune fizikos fakultetą, o po metų perėjusi į humanitarinį, netrukus pasijutau besanti neformalios grupelės, koridoriuje studentų pramintos „vaikų darželiu“, dalyvė. Žiūrėta į mus (5–6 studentes) kiek iš aukšto, bet nepiktai. Praminė taip turbūt todėl, kad elgėmės anaipol ne kaip panelės: bėgiodavome, triukšmaudavome koridoriuje, nepuošėvos, dalis dar baigusios ir vidurinę prieš laiką. Kas mus siejo ir traukė? – Visos humanitarės, nors skirtingų pomėgių ir pasaulėžiūros, be kompleksų, nors ir miestietės, palyginti nedaug miesčioniškumo paliestos. Ir bendrauta anaipol ne glaudžiai, – tiesiog traukė kažkoks nenusakomas artumo, pasitikėjimo jausmas.

Kaip dabar suvokiu, mano pačios bendrauta tarsi savo pačios dalimis: vienur sklendę atsklendi, užkardą pakeli ir įsileidi vidun, kitur užkarda nepakeliama ir ši dalis lieka neliečiama. O kas svarbiausia, visa tai vyksta be jokio slapukavimo ar veidmainiavimo, – tai nerašytos abipusės žaidimo taisyklės! Pvz., nuo kūdikystės bendrauta su Giedre Žmuidziničiūte (Gučiene). Jos namai atvėrė man žaismės grožį gyvenime, kartu keliauta, išvykauta, koncertai, teatras, o mokytiis šokti abiejų tėvai privertė tik baigiančias universitetą, kad neliktume senmergėmis (!). O štai šeimų politinės pažiūros skirtingos, dauguma ir mūsų pačių

interesų, ir išgyvenimų anaip tol netapatūs. Tik šios sritys likdavo apgaubtos tylos. Tai mums nekliudydavo. O gyvenimas ėjo, meilės ir pasitikėjimo lydymas, vienas užkardas pakeldamas, kitas nuleisdamas, bet vis leisdamas sušvytėti naujai dviejų bendraujančių žmonių patirčiai. Kaip neprisiminsi tų valandų, kai mudvi, užsidariusios nuo vaikų ir suaugusiųjų, grodavome keturiom rankom klasikų simfonijų partitūras!

Ir kitoks, ir panašus klostėsi mano santykis su Graže Būgaite (žinomo kalbininko dukra). Siejo mudvi pasaulio pažinimo troškulys, pačios studijos, kylančios problemos be jokio studentiškos konkurencijos ar pavydo šešėlio. Nei politinių pažiūrų, nei tikėjimo dalykų absoliučiai neliesdavome, nors artumą ir čia jaučiau (o gal tylą lėmė baimė susitikti su priešybe?). Deja, ryšiai toliau sutriko, nes mama su ja ir jaunesniu už Gražę sūnum Gintaru pasitraukė į Vakarus. Artimas šeimos giminaitis Antanas Sniečkus kvietė grįžti, bet Būgienė atsisakė. Emigracijoje Gražė, potenciali mokslininkė, sunyko neprasiskleidusi. Brolis dirbo ir tebedirba gydytoju Švedijoje¹. Bendravimą su Graže menu kaip itin šviesų ir reikšmingą man gyvenimo epizodą...

Nuostabūs, savotiški ryšiai ligi šiandien gyvi su to pat „darželio“ Danute Lipčiūte (Augiene), Maironio seserėčia. Skyrėmės pasaulėžiūromis, iš dalies interesais, tačiau gal artimos esame pasaulėjautomis. Ir jos anaip tol netapačios: Danutė – poetė, augusi išskirtinėje poezijos (Maironis!) atmosferoje. Mane tas traukė. O vis dėlto ir čia skyrėmės: nė nebandėme, kartu skaitydamos, gėrėtis kuria nors poezijos naujiena! Svarbiausia, ji gyveno intensyviame tikėjimo pasaulyje. Tokio tyro, nuoširdaus tikėjimo kaip jos man nedaug žmonių teko sutikti (o sutiktais visą laiką žaviuosi). Taigi tarp mudviejų užsklęstų durų ne vienerios. Ir, nepaisant to, jaučiamės artimos ir pasiekusios gilią senatvę. Skląsčiai nepakeliami, tačiau srovena nuoširdi pagarba ir meilė turbūt... pačiam žmoniškumui. Kitaip nepaaiškinčiau. Nuolatos Danutė, ar studentė bū-

¹ Baigdamą šiuos apmąstymus rašyti aptikau spaudoj kai kurių papildymų apie Gražės šeimą: „Išskirtinai gabus G. Būga, remiamas nepaprastai energingos žmonos dzūkės Starkutės, baigė Medicinos fakultetą gerais pažymiais ir turėjo atvirą kelią į profesūrą, tačiau pasitenkino gerbiamom provincijos gydytojo pareigom. Švedijoje atsidūrė pabėgęs iš Norvegijos nacių prievartos stovyklos“, – Vladas Žilinskas, „Lietuvos rezistencijos atrama Švedijoje nacių okupacijos metais“, *Metai*, 2003, Nr. 10, p. 128.

dama, ar dabar iš už užjūrio čia kokia dovanelė išreiškia meilę, čia švelnia užuomina kviečia mane, paklydėlę, į savo, jos įsitikinimu, vienintelį teisingą, išganingą kelią. Ir tai daroma taip, kad žadina dėkingumą ir meilę, kartu jautiesi tarsi kalta, kad negali tuo pačiu atsisteisti... O gal pasidaliname kažkuo abipusiškai?..

Ir dar vienas iš daugybės bendravimo atvejų, vėl „darželio“: Giedrytė Juodvalkytė. Neseniai ji išėjo į Vėlių kalnelį. Bendrauta retai, nei atvirauta, nei uždara, o susitikus ir apie bet ką pasikalbėjus būdavo gera, šilta. Gijos ėjo iš vaikystės, iš abipusės tėvų pagarbos (Juodvalkis senas Vilniaus lietuvių amatininkas, šviesus, plačiai mąstantis, visuomenininkas, atdaras meno pasauliui), iš patirtos abiem artimos ir brangios ano meto Vilniaus krašto atmosferos, iš jautrumo žodžio menui. Žavėjo ligi senatvės išlaikytas vaikiškos nuostabos, atvirumo sklidimas požiūriu į pasaulį. Šiame ryšyje, sakyčiau, nė nematau atskirų sklendžių, bet ir ypač atvertų durų, tačiau platus bendravimo kelias akivaizdus.

Visais minėtais atvejais visuomeniniai politiniai klausimai mūsų bendravime užsklęsti. O jie mano sąmonėje anaip tol nebuvo nustumti į pašalį, rūpėjo juos suvokti kuo giliau.

Procesas vyko mūsų šeimos rate, o ypač pagyvėjo, kai į šeimą atėjo mano Kazys, politikas iš prigimties! Aptarinėta tos rūšies naujienos atvirai ir, sakyčiau, plačiai, vengiant schematiškumo. Tam tikro šališkumo būta, to nenuneigsi, nors mano augtoji šeima buvo nepartinė ir artėjo prie nepriklausomo demokratiškumo lygmens, kas turbūt būdingiausia Mamulės nuostatoms, kad ir laikėsi ji savo interesais tolokai nuo politikos. Prie to paties atdarumo–uždaramo bendravime klausimo priskirtina ir itin palanki atdarumui / atvirumui stiprėti mano namų atmosfera: nuo paauglystės jaučiausi lygiateisė pokalbių dalyvė, dėl mano nesubrendusių teiginių buvo čia pat, nepamokslaujant, be ironijos, aiškinamasi, argumentuojama už ar prieš ar kompromisiškai. Nekildavo jokios dingsties užsisklęsti, užsidaryti ir savyje ugdyti kompleksus.

Žvelgiant į paminėtus mano studijų metu bendravimo atvejus, į uždaras ir atdaras duris, bet kartu gebėjimą iš širdies bendrauti, turbūt galima pasidžiaugti, kad būta gražios tolerancijos, būta nuostabių ryšių tarp itin skirtingų ir psichologiniu, ir pasaulėžiūrinio atžvilgiu žmonių. Iš kur tas sugyvenimas? Pirmiausia nesinešiota savyje ir neįsileista jokios išankstinės nuostatos žiūrėti kritiškai ir „gerinti“, „taisyti“ kitą

pagal save. Tai nelengva. Atsimenu savo santykius su daugeliu net ir artimų man žmonių, deja, kartais būdavau įkyrus mokantysis, patarėjas, su stipria tokia ar kitokia išankstine nuostata. Dabar dar jaučiu didelę kaltę prieš tetą Verutę su jos racionaliu, konceptualių ir drauge kartais užsižaidžiančiu savo koncepcijomis protu. Ji buvo visai kitokia nei mano idealas – Mamulė. Dažnai tai keldavo manyje kažkokią išankstinę prieštaravimo nuostatą. Nemačiau, kad ir aš pati turiu kai kurių panašių bruožų. O psichologinė patirtis atskleidžia, kad kartais ir panašybės gali erzinti, ypač jei jos ne visai priimtinos.

Svarstant apie optimaliausias bendravimo prielaidas individualinėje plotmėje turbūt būtų: pakanta, geranoriška išankstinė nuostata ir bene esminė sąlyga – abipusis pasitikėjimas bendravimo partneriais kaip žmonėmis su tvirtais moraliniais pagrindais. Vis dėlto reikalauti visiško atdarumo / atvirumo vargu ar įmanoma, nepažeidžiant žmogaus savigarbos, partneriškumo ir asmens nepriklausomumo jausmo. Nori ar nenori, lieka viduje uždarytų kampelių, kuriuose žmogus gali rungtis pats su savimi, augti ir klupti. Tik, pvz., gilinantis kad ir į pateiktus mano jaunystės atvejus, atrodo, nebuvo pasiekta tos santykio pakopos, kada gali kalbėti, diskutuoti nebūtinai pačiais intymiausiais klausimais, bet rūpimais, esminiais, net žinodamas, kad pašnekovas yra ne tavo, o kitoje barikados pusėje, ir ne užsidaryti tylos sklende. Tam reikia ne vien pagarbos vienas kitam, bet ir laisvos, nesuvaržytos atmosferos, be to, nuostatos pažinti, suprasti kitą, ieškoti visų pirma tiesos, o ne tik argumentų savo turimoms koncepcijoms ar teiginiams patvirtinti ar apginti. Čia pat turbūt plevena ir nuostata, kad pats gali keistis, ne tik kitas.

Paradoksas, bet, atrodo, šiandien šią tendenciją išryškino mūsų išgyvenamas reliatyvumas, siekiantis kartais ciniškumo ribas, laisvės ir individo absoliutizavimo. Kaip bežiūrėsi, individas nesiplėtoja nebendraudamas, o bendravimas negali apsieiti be vienokių ar kitokių normų, ypač be pagrindinių – žmoniškumo (mūsų valstybę krečianti šiuo metu krizė tą akivaizdžiai rodo: nei politika, nei verslo pasaulis be moralės toli nerieda). Svajojant apie atvirą visuomenę, kuri formuojasi per aukštos vidinės kultūros individų bendravimą, turbūt neišvengiamai siektina įjungti visus įmanomus veiksnius, pirmiausia visą permanentinio švietimo sistemą, šalia išmintingos socialinės ir ekonominės politikos, kuri skatintų visuomenės brendimą ir vidinės kultūros linkme.

Asmuo – bendruomenė

Ir asmeniškai bendraujant susiduriama ne vien su atskiru kito asmens pasauliu, bet ir jame atsispindinčia tam tikra kolektyvine – bendruomenės pasaulėvoka, kultūros tėkme. Tada atdarumas – priėmimas ir uždarumas – atsivėrimas, atmetimas pasirodo kiek kitokiu kampu. Ir čia veikia psichologiniai veiksniai, o šalia jų augtoji asmens kultūrinė aplinka, išsimokslinimas, gebėjimas savarankiškai mąstyti, turimas asmens jautrumas kultūros lygmenims, socialinės ir kultūrinės aspiracijos (lūkesčiai) ir t.t. Gerai įsižiūrėjus į mūsų inteligentijos šaknis, akivaizdžiai matyti, kad daugeliui tų šeimų, nepaisant mokslo trūkumo, šie bruožai daugiau ar mažiau būdingi. Kaip anksčiau minėta, tai buvo savotiškas kaimo elitas. Dėl suprantamų priežasčių jis dažnai sudarė ir pasiturinčių valstiečių sluoksnio dalį.

Galvojant apie išsiveržėlių iš kaimo, mūsų inteligentijos, kultūrinės ėmybos ir gavybos prielaidas ir pobūdį, nuostabą kelia, kaip daugelis jų įstengė vertinti ir pasirinkti iš tokios jiems naujos nepatirtos aplinkos pasaulėvokos įvairovės tai, kas atitiktų jų pačių, kaip žmonių, ir besikuriančios visuomenės bei tautos plėtotę ir brandą.

Dar vaikas patekęs į miestą, dažnai ir į nepriteklių, be vadovaujančios šeimos rankos toks pasiryžėlis susidurdavo čia pat mažiausiai su dviem subkultūrom. Be pastangų iš artimiausios aplinkos sruveno masinės kultūros poveikiai. Mokyklos kuriamo kultūros pasaulio slenksčiai buvo aiškiai aukštesni, reikalaujantys atitinkamai ir daugiau pastangų, be to, bylojo daugiau knyginiiais, schematiškais vaizdiniais, o ne tikru gyvenimu. Geriausiai atveju mokykla tik praveria duris ir arba sužadina, arba įtvirtina nenorą žvelgti plačiau ir giliau į pasaulį, o svarbiausia, į save patį, ugdytis savyje atsakingą asmeninį ir visuomeninį angažuotumą. Turiu galvoje ne vien vidurinės mokyklos pakopą, bet ir aukštąją. Joje paprastai eina į pabaigą jaunosios kartos brendimas. Aukštosios mokyklos neragavę jaunuoliai permanentinėje švietimo sistemoje turėtų rasti sąlygas tą etapą pažinti.

Daug laiko ir tinkamų prielaidų reikia, kol susiformuoja kultūrinės ėmybos – gavybos, kitaip sakant, atvirumo – uždarumo ir performavimo mechanizmas. Ir štai pirmoji iš kaimo išėjusi inteligentų karta jau nuo paauglystės, anaip tol nesubrendusi, tikslingai orientavosi į aukštesnę kultūros pakopą, turėdama vienu metu kritiškai vertinti daugelį

masinės kultūros bruožų. Šis procesas buvo nuolatinis, nors iš paviršiaus žiūrint ir neturėta tradicijų. Retrospektyviai žvelgdama ryškiai matau jį savo artimoje augtoje aplinkoje.

Kiek atsimentu, Mamulės bendravimas nebuvo viešas, jį išskirtinai naminė, bendravusi siaurame artimų žmonių ratelyje. Retai, labai retai kada eidavo kur į viešumą. Apie kavinę-restoraną nė kalbos negalėjo būti! Draugų-bičiulių ratas buvo siauras. Iš dalies lėmė ir vidinis poreikis atsirinkti iš daugelio galimų atvejų tą, kas priimtina. Pareina Mamulė, būdavo, iš kokio nors subuvimo pas kiek tolimesnius žmones ar artimų ratelyje, tačiau atmiešto svetimais, ir trumpai, mostelėjus, apibūdina: nuobodu, tuščia. Ji laukdavo iš bendravimo ne tiek naujų faktų – žinių, kiek vidinio kontakto, akstino-postūmio jausmui, minčiai su gėrio ar grožio atspalviu. Šituos momentus ypatingai vertino. Žaisti ar palaikyti žaismą tuščiais juokeliais nemokėjo. Ją tas žeidavo. Reaguodavo Ji tylėjimu, užsisklendimu, niekad parėjus tuščiažodžiavimo nekartodavo, nesmerkdamo. Jai tiesiog tokia žmogaus savivoka, toks vaizdinys ar modelis buvo nepriimtinas. O tai ne atskiro žmogaus atvejis, bet visuomenės srauto kultūrinis pobūdis – viena iš subkultūrų. Tuo metu kitaip žiūrintieji jį nusakydavo miesčioniškumu. Jam priskiriamas tuštumas, malonumų vaikymasis, šiandien pasakytume, vartotojiškumo bruožas, smulkmeniškas buitiškumas, žodžio neatsakingumas, kraštutiniausiais atvejais virstantis cinizmu, idealų stoka, skonio trūkumas, aprėžtas mąstymas, gyvuojantis svetimomis mintimis, pasikliaujantis visokeriopa mada ir t.t. Kitaip sakant, – miesčioniškumas – tai masės-minios mentaliteto lygmuo, vartotojiškai orientuotas, apimantis platų turčių ir beturčių ratą. Iš dalies tai artima šiandien vadinamai masių kultūrai be aukštesnių kultūrinių aspiracijų. Dabar neretai jis laikomas neišvengiamu etalonu (tik neseniai ima stiprėti kiek priešingos nuomonės!). Tuo metu aiškiai skirta miesto kultūra, sakytume, miestiškumas (jos anaip tol taip nevadinant) nuo miesčioniškumo. Manyta tartum apie dvi kultūros pakopas, tikriausiai, dvi subkultūras. Aukštesniosios pakopos nebuvo linkstama, kaip šiandien, vadinti elitine kultūra, tačiau ji buvo jaučiama tarsi visuotinai priimtina, siekiama, anaip tol ne lygiavertė miesčioniškumui*. Ir kaime buvo

* *Pastaba: miesčioniškumas ir kultūra* (turima galvoje šiandien vadinama elitine) – ne moksliniai, o ano meto buitiniai terminai; jie neapibrėžti, tačiau jų turinys paskambamai aiškus.

jaučiami daugiau ar mažiau besiskiriantys kultūros lygmenys. Mamulė neatsitiktinai, pasakodama apie savo motiną, pažymi, jog ji tildydavusi įsisiūbavusį vakaronės metu jaunimą, kad neblevyzgotų, nesidarkytų, pagrasindama nuodėme. – Santykį, elgesį šiuo atveju grindžia ilgas tradicijas turinčios religijos sankcionuotos dorovinės normos. O jos priskirtinos ne vien tik religijos sričiai ar patriarchalinei kultūrai, bet turbūt apima iš viso žmogaus siekiamybę kurti harmoningą santykių pasaulį, kurį sąlygoja vidinė asmens savitvarda, subalansuotas elgesys, pagarba kitam ir kitiems. Be abejo, tai idealybė, siekiamybė, kuri priklauso kultūros sampratai.

Kiekviena kultūros plėtotės fazė turi savąjį siekiamybės akcentą, atspalvį, jį kartu su kultūros tikrovės žemutiniu klodu ir sudaro visumą. Kaimo vaikas, būsimasis inteligentas, anuo metu vyraujančios visuomenėje nuostatos buvo orientuojamas būtent į kultūros aukštumas. Savo ruožtu jau iš kaimo gryčios išsinešdavo dažniausiai žvilgsnį, nukreiptą į aukštį, – tokio polinkio žmonės paprastai ryždavosi žengti nežinomybėn. Aišku, negalima pervertinti bręstančio, visai naujoje aplinkoje atsidūrusio valstietuko iš namų gauto kultūrinio kraičio. Kaip jau ne kartą minėta, pats moksleivio amžius riboja bendravimo ratą ir suvokimo lygmenį, tačiau nematyti to kraičio ir tęstinumo būtų klaida.

Antai ir elementarūs politinės orientacijos pamatai buvo daugeiliu atvejų išsinešami tada iš namų. Ir vaikas suprato slepiamos knygos vertę, jau buvo aktyvus politinės kovos dalyvis, mokydamasis slaptoje mokykloje ar prie ratelio pas mamą, kai reikėjo slėptis nuo kiekvieno nepažįstamo žmogaus. Kiek vėliau, atsidūręs oficialioje rusiškoje mokykloje, dažnas mokinys rizikuodamas aktyviai įsitraukdavo į nelegalios spaudos platinimą ar į protesto bangą prieš draudimą melstis gimtąja kalba. O štai, tiesa, rečiau, Stepono Kairio tėvas, išminties žmogus, auklėjo politiniu ir kultūriniu atžvilgiu parvažiausį iš gimnazijos atostogų sūnų visai išjungdamas iš pokalbių svetimos mokyklos temą, tarsi atkirsdamas du kultūros pasaulius tylos siena.

Nepalyginti plačiau ir giliau apėmė būsimo inteligento sąmonę šeimoje įdiegti dorovės pagrindai. Jie atliko svarbų vaidmenį „atdarumo – uždarumo – persiformavimo“ procese, ypač tuo atveju, kai pasikeičia jaunam žmogui vaikystėje galioję religiniai dorovės pagrindai. Galimi keli sprendimai: vienas, kurio kultūrinės aspiracijos aukštos, bando susirasti atitinkamo lygmens rimtas naujas atramas; kitas, čiuožiantis

paviršiumi, nekeldamas didesnių problemų, jei nesusiduria su gyvenimo painiavomis, mechaniškai laikosi kad ir apgriuvusių principų, o trečias, jei normos kliūva, jas tiesiog nubraukia.

Pasitaiko unikalių atvejų susiduriant naujai pasaulėžiūrai su išsi-neštu senuoju kraičiu.

Teoriškai politinių partijų pareiškimai gali neįvardyti asmens elgesio dorovinio aspekto, bet gyvenime jis gyvas, realus. Stipri brandi asmenybė pajėgia įveikti jai nepriimtinius principus ir savaip derinti siūlomą ideologinę schemą su asmeninėmis nuostatomis. Antai turime sukrečiantį Laimono Noreikos atsiminimuose mažai kam anuo metu žinomos motinos paveikslą¹. Tai anaip tol ne įprastinis to meto visuomenės reiškiny, jis tartum griaua mūsų turimą ano meto schematinį vaizdą, kartu verčia susimąstyti, ar dorovinė, humaniškoji (tas sąvokas turbūt galima iš dalies sutapatinti) žmogaus branda bei kultūra plėtojasi bemaž savaime, be paties žmogaus ir jo aplinkinių pastangų. (Šiandien toks požiūris vis labiau įsigali!) Kalbu apie Laimono Noreikos mamą: kilusi iš Lietuvos bajorų giminės, komunistė idealistė, veikli visuomenininkė, tarpukario laikotarpiu skurde augino vaikus (su vyru išsiskyrusi), skirdama ypatingą, skrupulingą dėmesį jų doroviniams pagrindams: geriau badauti, nei nusikalsti net ir per plaukelį moralės principams. Ir šiandien jaudina sūnaus aprašytas momentas, kai po Antrojo pasaulinio karo, kada ir motina, ir jos vaikai gyveno palyginti aprūpinti, insulto ištikta, gulėdama ligoninėje, sąmonei susidrumstus, ji slėpė po pagalve nesuvalgytos duonos gabalėlius atmintyje užsifiksavusiems badaujan-tiems vaikams! Kokiomis aukomis grįsdama gyvenimą, ji juos tada augino, neleisdama nusižeminti – prašyti išmaldos ar juo labiau nusikalsti sąžinei, ką nugvelbiant, nors, pasaulėžiūriškai imant, galėjo lauzyti jos teises ir moralines normas kaltindama nusikalstamą buržuazinę santvarką. Kiek ši partija (ne idėja, o ją skelbianti organizacija) yra sankcionavusi žiauriausiu būdu lauzyti elementariausias dorovės normas!

Tuo pat metu atmintyje man iškyla kitos motinos vaizdas: vos kolūkiams besisteigiant, su skausmu ir ašaromis man pasakojosi valstietė lietuvė, kaip ji, apimta siaubo, jog nusižengė sąžinei, laukusi parugėje savo vaiko parnešant pirmą iš kolūkio pavogtą lauko pėdą. – Begalinė

¹ Laimonas Noreika, *Vidurnakčio užrašai*, Vilnius, 2001, p. 5–20.

abiejų motinų meilė vaikui, tik skirtingi kančios motyvai. Smerkti juk negali nei vienos, nei antros. Tik pirmajai atrodė, kad moralės kodekso pažeidimas pakenktų jos vaiko brandai, jos pačios orumui, ir tai stipriau už fizinius nepriteklius. Pagal populistinę komunistinės ideologijos sampratą ši motinos komunistės laikysena atrodo kiek netikėta. Matyt, laikėsi savo pačios asmenybės susidarytų tvirtų moralinių principų (svėrė turbūt ir augtoji šeima), – jos pačios vidinis balsas, leidžiantis ar neleidžiantis jai taip ar kitaip elgtis. Jis yra jos savastis – jos „aš“. Todėl greta eina ir ori laikysena – tai tarsi pasididžiavimas ir drauge tarsi savojo „aš“ neliečiamybės, savojo „aš“ ribų nužymėjimas, savojo asmens nepriklausomybės jausmas.

Atidžiau pagalvojus, pats lyginimas vargu ar galimas. Dideli kultūros lygmenų skirtumai. Skirtingos ir situacijos. Pirmuoju atveju alkanų vaikų motinai atrodė, kad netruks santvarka pasikeisti, viskas susitvarkys, o tuo tarpu jai pačiai reikia išlaikyti orumą – toks jos įsitikinimas ir gyvenimo dalis. Antruoju atveju viskas staiga sugriuvo, pasikeitė, – reikia išlikti pačiai ir vaikams visų pirma fiziškai, nors skaudu be galo lauzyti įprastas dorines normas. Abu atvejai individualūs, tik iš dalies apibendrinantys kai kurias mūsų visuomenės asmenybinės brandos linijas. Jos ne teoriškai artikuliuotos, o gyvenimo paliudytos.

Abu atvejai atskleidžia, kaip įvairiai gali reaguoti turimos asmens nuostatos ar požiūriai, susidūrę su konkrečiais, praktinio ar idėjinio pobūdžio, išorės poveikiais ar tik prisilietimais. Vienas žmogus beveik atsisako nuo jam įdiegto žiūros kampo ir perima naująjį, kitas tiesiog nuo jo užsidaro, o trečiasis sustoja, pasveria, kas jam priimtina, kas ne, susiformuodamas kartais ir per kančią originalų savąjį požiūrį. Minties originalumas – sąlyginis dalykas. Gerai įsistebėjus, turbūt visada iškyla vienokios ar kitokios sąsajos, atsiranda pirmtakai, tačiau savo pastangomis svarstyta, motyvuota, prisitaikyta, kad ir svetimas, naujas turinys tampa artimas, tarsi tavo paties pasaulio dalis.

Retas, labai retas žmogus daugelį savo pasaulėžiūros ir pasaulėvaizdžio sričių gali savarankiškai ir dar sistemingai, pagrįstai apibendrinti. Neišvengiamai priimame ištisas kitų permąstyta struktūras, jas kartojame. Ir vis dėlto, jei mumyse jau yra kurių nors gyvenimo būdo gairių bent apmatai, jie ne visada atmetami ką keičiant be pėdsakų. Kartais tai nevadintina įtaka, gali būti akstinas pagalvoti.

Iš dalies tokį reiškinį galima įžiūrėti mūsų inteligentijos pasaulėžiūros formavimesi praėjusių šimtmečių sandūroje, ypač kairiojoje jos pusėje, kur bręstanti pasaulėžiūros kryptis labiau skyrėsi nuo nutuokiamos kaimo aplinkoje. Kaip žinome, labiausiai iš savo vietos tada pajudėdavo religinė dorovės pagrindų motyvacija. Tai pačių pagrindų anaipol neišjudindavo, tačiau versdavo galvotėsnį ir tai sričiai jautresnį jaunuolį ieškoti naujos motyvacijos. Taigi čia susiduriame ne su esmės pakeitimu, o su tam tikros rūšies nauju to paties dalyko aspektu, pasiliekant glaudiems ryšiams. Ne vienas iš mūsų jaunimo dalį teikiamų argumentų susirasdavo tarp Rusijos inteligentijos plačiai paplitusioje vadinamųjų narodnikų (liaudininkų) kryptyje. Neatsitiktinai rusų narodnikų ideologas N. Michailovskis (1842–1904) su inteligento sąvoka siejo ne tik intelekto pajėgumą, bet ypač etines asmenybės savybes, kurios skatino visas jėgas atiduoti liaudžiai, jai skiepyti visas aukščiausias kultūros vertybes, grumtis už tiesą ir teisingumą. Jis laiko šį etinį bruožą, šalia išsilavinimo, kone pagrindiniu inteligento požymiu. Pati asmenybė suvokiama kaip aukščiausio lygio žmogus*. Išsilavinimas tartum antrinis, instrumentinis požymis.

Tokia samprata turbūt itin būdinga tam tikrai XIX–XX a. sandūros rusų inteligentijos daliai. Ne todėl, kad ji būtų buvusi idealesnė etiniu požiūriu už kitų tautų tą patį sluoksnį, o turbūt ji daugiau už kitas įtaigiai šį požiūrį akcentavo, diskutavo. Labiausiai veikė ta aplinkybė, kad rusų literatūros, apskritai kultūros, talentai tada ypač kėlė ir reflektavo etikos problemas mene. Gražią brydę tuo atžvilgiu mūsų kultūroje yra palikęs Jonas Biliūnas. – Jis epochos kūdikis. Jo skausmai buvo to laiko skausmai ir gauduliai. Eita į juos per etinį asmens išgyvenimą. Mūsų literatūroje šis bruožas taikliai vadinamas lyriškuoju, biliūniškuoju,

* *Pastaba:* daugmaž panašia kryptimi inteligentijos samprata tęsiama mūsų visuomenėje vėliau. Stasys Šalkauskis 1939 m. rašė: „[...] inteligentija yra organiškai nesusijusi su jokia luomu, su jokia klase, su jokia profesija, su jokia partija, bet pastovi gyvuojanti visuomenės grupė, kuri dėl savo universalinio dvasinio išsilavinimo yra pašaukta būti visuomenėje supratimo reiškėja, pusiausvyros saugotoja, kultūrinės kūrybos bei pažangos skatintoja, asmeninės laisvės gynėja ir visuomeninio vadovavimo įkvėpėja“. Šalkauskio nusakymu, atrodo, daugiau dėmesio pačiai asmenybei kaip bendruomenei, – Stasys Šalkauskis, „Inteligentijos koncepcija“, *Židinys*, 1939. Nr. 12, p. 670–671.

kone mums savitu. Tiesa, dabar dažnai tariamas kaip tartum atmestinas archajiškas, savotiškas įsikąstas mitas. Dalelė tiesos yra: tuo tarsi nusakomas tam tikras siaurumas, nepajėgiant įžengti į placiausias epines drobes, pasitenkinant emociniais blykstelėjimais. Gal arčiau tiesos šiuolaikišką gana neigiamą šio „mito“ interpretavimą aiškintis slypinčia mumyse tam tikra veiklinės nuostatos stoka, šio vakarietiškai kultūrai būdingo bruožo trūkumu? Kontempliacija, meditacija, kaip asmens santykis su savimi pačiu, išorės pasaulį tik paliečiant, turbūt stiprėja traukiant į Rytus. Ir vis dėlto ir Vakaruose šiandien stiprėja traukos į Rytų pasaulėvaizdį tendencija, gal visa tai tik noras pažinti ir kai kuriais atžvilgiais pasipildyti? Be abejo, veikia komunikacijos plėtimasis pasauliniu mastu.

Ano meto mūsų inteligentų besikeičiančioje ir besiformuojančioje dorovės sąmonėje anaipol negalėtume įžiūrėti kurio nors polinkio trauktis į savo asmens kiautą, neapibrėžtą socialiniu atžvilgiu vidinę kontempliaciją. Priešingai, bendruomeninis žmogaus atsakingumas pakeliamas ligi etinės normos. Vienur nukreipiamas labiau į tautą, kitur labiau į „liaudį“, t.y. žemesnįjį socialinį sluoksnį, – į opiuosius visuomenės socialinės sandaros klausimus.

Žmogaus santykis su tauta ar liaudimi, ar su abiem kartu (ypač būdinga ano laiko demokratams) dažnai buvo nusakomas žodžiais *aukotis, pasišvęsti*. Anaipol tai nebuvo retorika, o giliai išgyventas ir įpareigojantis santykis, nes tauta ar liaudis buvo tarsi sakralizuotos. Biliūno „Laimės žiburys“ – autentiškas ano meto rašytojo ir daugelio jo bendraminčių būsenos paliudijimas. Ilgainiui auka ir pasišventimas ėmė transformuotis: jie desakralizuojasi, kyla ir trečiasis pagarbinimo objektas – pati asmenybė, individualybė, tik be šventumo (nors ne visada) aureolės: pragmatiška, vitališka, be iliuzijų (iš pradžių ji gerokai pagražinta ir pakylėta). Suprantama, visiškas žmogaus pasiaukojimas kuriai nors idėjai, prilygintai etinei normai ar tik privalomai siekiamybei, gula ant žmogaus kartais sunkia, vos pakeliama našta, bet dažnai veikia ir kaip stimuliuojantis gyvenimo tikslas. Amžių sandūroje, pačiame nacionalinio judėjimo pakilime, šis jausmas buvo artimas ne vienam lietuvių inteligentui. Ir ne tik inteligentui, ne retas knygnešys buvo įsukęs į tą patį siužetą.

Šitai suvokus galima suprasti, pvz., Biliūno išgyvenimų realumą, dramatiškumą pasiryžus į pirmą planą sau iškelti meną, o kartu ir savo,

kaip asmens, polinkio, siekinio realizavimą. Čia glūdi ir vis stiprėjanti kita tos epochos tendencija, išaugusi XX a. baigiantis milžinu – asmens laisvės, nepriklausomumo ir galios idėja. Biliūno dramos metu ji dar nebuvo išryškėjusi. O rašytojas apsisprendė atsidėti kūrybai tik išsiaiškinęs sau, kad ir literatūrai pasiskyręs galės tarnauti bendruomenei, – pasišventimo nuostata tuo metu buvo itin gyva ir reali.

Čia tik prabėgomis užkliudyta viena žmogaus pasaulėžiūros brenimo bei kaitos proceso sritis „uždara – atdara – persiformavimas“ kampu. Matyti, koks jis sudėtingas, kaip dažnai painiai susipina tradicija ir naujovė. Kartu kyla klausimas, koks kelias tikslesnis: ar tradiciją nubraukti palikus jos vietą tuščią ir statyti naują statinį, ar bandyti gerai pergaltovus plėtoti jos turinį naujomis formomis, ar ieškoti sintezės, gal sąveikos? – Turbūt konkrečiu atveju vis kitas atsakymas ir kiti rezultatai problemai ir pačiam žmogui, kuriame šie procesai vyksta.

Būsimasis mūsų inteligentas kai kurių kultūros sričių pagrindus ar bent užuomazgas išsinešdavo iš namų, kai kurių tebuvo tik blankūs pradmenys, o kai kurių – beveik tuščia vieta. Antai doroviniai pagrindai buvo palyginti ne tik stiprūs, bet net kai kuriuo atžvilgiu išplėsti (pvz., į politinę sritį, pasirenkant, kaip minėta, iš kitų tautų veikiančių artimų krypčių sau atitinkamas tezes) ir sutvirtėję. Žengiant į nepalyginti sudėtingesnę, reikalaujančią platesnių horizontų kultūros pakopą, nuolatos susidurta su minėtu kaitos procesu. Ir šiandien ima nuostaba, kokių tada būta dažniausiai intuityviai sumanių ir kūrybiškų žmonių, neturinčių jokios patirties ir taip maža daugelio sričių elementariausių pagrindų, o vis dėlto sugebėjusių kūrybiškai ir tikslingai statyti visą mūsų valstybės ir kultūros pastatą.

Nacionalinės kultūros erdvė

Savaip klostosi atdarumo – uždarumo vyksmas bendruomenės kultūros erdvėje, – konkrečiau nacionalinėje plotmėje. Jis apima ir asmenis, ir tautas. Nuo XIX a. antrosios pusės per visą XX a. šie klausimai plačiai visus jaudino. Šalia socialinių, jie pirmaujantys. Tauta su savo kultūra suvokiama kaip vienetas, kaip savitas, individualus vienetas, tolygus asmenybei, dažnai suasmenintas. Tam tikra uždarumo dalis nacionalinių santykių erdvėje neišvengiama, nes siekiama išlaikyti nacionalinį savitumą, drauge ir atskirumą, ribas. Norima jaustis atskira bendruomeniška

asmenybe, o tai neįmanoma, jei nesusikūrusios daugmaž bendros visai bendruomenei vertybės, kurias asmuo jaučia kaip savo paties ir tautos bendrą kūrybą. Tai visų pirma simbolinė kultūros sritis (menas, ideologija ir kt.). Ji stipriai kiekviename bendruomenės naryje internalizuota, jaugusi ir suvokiama, kaip minėta, asmens ir bendruomenės neatskiriamos bendrybės, kaip „mūsų“ visų nuosavybė ir savitumas¹.

Šiandien ši nuostata gerokai susilpnėjusi. Konstatuojama, kad kultūros vis daugiau virsta mozaikinėmis, nesucementuotomis, kada nė nepasigendama stiprios naujovių internalizacijos, o atviros visuomenės šūkyje neįvardijama nei pats interiorizavimo, internalizacijos procesas, nei jo būtinumas.

Dar neseniai vakarykščiame pasaulyje šis reikalavimas kartais būdavo net perlenkiamas, perdedamas, bet kartu ir stiprus stūmoklis kūrybai, visuomenės bendruomeniškumui, socializacijai, t.y. integracijai. O besistojančiai iš naujo ant kojų tautai reikėjo kuo glaudžiau susilydyti, susirinkti visus pabirusius savo gyvybės šaltinius, pasijusti gyvu, atskiru vienetu. Kaip minėta, ypač svarbus integracijos šaltinis – simbolika, tautos kultūros sritis. Anuo metu turėjome turtingą liaudies kūrybos lobį, kuriam neatsitiktinai skirta daug dėmesio, o kiti sociokultūros klotai arba gerokai atsilikę nuo normaliai besiplėtojančių tautų, arba jie čia pat gyvavo, tik mes nesugebėjome jų įsijungti. Todėl tautai atgimstant šios spragos buvo ypač ženklios, o sąlygos šiai sričiai sparčiai bręsti itin nepalankios, kol dar nepradėta kurti savos valstybės.

Kliudė normaliai šiai sričiai plėtotis, pvz., kalbos būseną. Anoje kultūrų raidos pakopoje, kada buvo siekiama suvokti savo tautos su nacionaline kultūra ribas, jos savitumus, gimtoji kalba buvo vertinama kaip pagrindinis, kone vienintelis to savitumo matmuo. Ir todėl linkstama nubraukti kaip svetima kone visa baudžiavinio laikotarpio simbolinė kultūra, tenkinantis liaudies kūryba. Šiandien šis požiūris gerokai pakoreguotas, mūsų kultūros plotai išsiplėtė pripažįstant, kad galima natūraliai kultūroje nebrėžti labai griežtų ribų tarp savės ir kaimynų, pripažįstant ir bendrus kultūros plotus, tačiau neatsisakant kiekvienos kultūros savitos atskirtybės. Laikotarpiu, kada tai aiškina masi, suprantamas, gal net ir būtinas tam tikras kalbinis uždarumas,

¹ Antonina Kłosowska, op. cit., p. 556–557.

kurį išgyvenome. Tačiau tuo pat metu patirta daug kalbos kūrybos džiaugsmo, kartais ir svaichiojimų, iš kurių mokėta ir pasišaipyti (prisimintinas A. Janulaičio pamfletas apie lietuviškai kalbantį rojų – „Kur lietuvių senovėje gyventa“, Bitėnai, 1903!).

Besiformuojančiai jaunai iš socialinių „žemumų“ (dedu kabutes, nes tai vieno ano meto socialinio sluoksnio požūris) kilusiai lietuvių visuomenei trūko daugybės būtinų eilinių socialinės, politinės, ekonominės, iš viso kultūrinės sričių terminijos – tokiu būdu net ir sąvokų aiškumo savąja kalba. Dažnam lengviau buvo mąstyti garsiai kuria svetima kalba (juk ir šiandien prie to sąmoningai ar nesąmoningai einame!). Visuomenei reikėjo kasdien didelių pastangų ne tik kurti terminiją, bet kartu ir savas nacionalines minties raiškos, elgesio, veiksmo formas, kurios vienokiu ar kitokiu būdu susytų su jau turimomis tradicinėmis. Kartais tai įmanoma pasiekti tik savu kalbos žodžiu, kurio pati šaknis syja su nacionaliniais vaizdiniais, įvaizdžiais, pagrindais; žinoma, būna atvejų, kada tenka priimti visai svetimos šaknies ir darybos terminą, kai neįmanomas kitas kelias. Mūsų istorinė laimė, kad esame turėję pačiame tos srities kūrybos įkarštyje kalbininką kultūrininką Joną Jablonskį. Manau, kad dar ligi šiol nesame pakankamai suvokę jo kūrybinės didybės, jo gebėjimo suvokti lig pašaknų daugybės terminų prasmės kuriant lietuvišką atitikmenį, jo gebėjimo nesumenkinti naujos sąvokos turinio taikant prie valstietiškos mąstysenos, – priešingai, – siekti pateikti tą sąvoką tarptautiniu lygmeniu.

Tos dviejų lygmenų nuovokos anuo metu trūko ne vienam kalbininkui, mokslininkui, rašytojui ar iš viso kalbos vartotojui, trūksta jos ir šiandien ne vienam. O tai žeidžia patį tautos kultūrinį procesą iš esmės. – Visai ne vis tiek, ar mes mąstome svetimomis formomis, įprastu aukštu lygmeniu, o savomis formomis tegalime mąstyti tik primityviai. Kitaip išsidėsto ir asociatyvumo laukai erdvėje, turint pritaikytas savajai kultūrai, savajam mąstymui formas ar jų stokojant. Mes retai tepagalvojame, ką reišké mūsų valstiečių kultūriniam lygmeniui šis reiškinys religinėje srityje, kai dažnas dzūkas, pvz., kalbėjosi su Dievu lenkiškai, maža tesuprasdamas daugelio žodžių prasmę. Kažin ar tai jokių pasekmių mūsų mentaliteto raidai nebus turėję? Arba mūsų kairiojo, ypač radikaliojo, sparno mąstymas ir jo formos. Man teko susidurti savo aplinkoje daugiau su eserais – aušrininkais. Pati, kaip ir tėvai, jaučiausi už

to rato ribų (mano vyras Kazys, pats būdamas veiklus judėjimo dalyvis, stengėsi manęs sąmoningai neįtraukti ne tik konspiracijos sumetimais, bet ir saugumo) ir buvau gana kritiškai nusiteikusi ne tiek dėl jų idealizmo, kiek utopiškumo, o ypač dėl pačios minčių išraiškos, formos. Pačioje aušrininkų veiklos pradžioje, kai vyravo nepriklausomo demokratiškumo nuostatos, dar anaipol nebuvo išblėšęs bendras to meto lietuvių inteligentijoje tvirtai įaugęs poreikis ieškoti besiplėtojančioms naujovėms atitinkamų savitos išraiškos formų, jungčių su įprastu mentaliteto branduoliu. Aušrininkams pasukus radikalaus maksimalizmo linkme, užplūdus naujoms sąvokoms, idėjoms, savaiminis jų pilnutinis interiorizavimas ėmė, manding, trikti. Socialinėms problemoms aiškiai nustelbus nacionalines, poreikis surasti kiekvienai naujovei savitą išraišką prigeso. Tačiau ilgainiui, kaip neišvengiama normaliai besiplėtojančioje kiekvienos kultūros raidoje, minėtas poreikis atsigauja ir šiame bare. Iš pradžių, bent man iš pasakojimų atrodė, net ir neįmanoma reikalo kalbėti savosios kultūros išauginta raiška, jos ir nekurta. – Tiesiog skolintasi ir versta ar net reikšta retkarčiais tiesiog rusiškai (pvz., dainuotos revoliucinės rusų dainos!). Iš grožinės literatūros žavėtasi Jeseninu ir cituojama originalo rusų kalba. Pats gyvenimas, jei norėta turėti lietuvišką auditoriją, juolab ją veikti, patraukti, angažuoti, vis dėlto stumia ieškoti savų formų. Į literatūrą atėjo triukšmingai bernas, žalias, siautulingas kaimo bernas. Jis turėjo prabilti ne sociališkai ir dar tautiniu atžvilgiu svetimokam miestui ar miesto darbininkui, o kaimo varguomenei, tuo įvaizdžiu ją tartum įsamenindamas. Atsirado jis *Trečiajame fronte*, avangardiniame triukšmingame literatūros žurnale, kurio vienas iniciatorių buvo Kazys Boruta. Dėl žurnalo vyko kova tarp bolševikų ir eserų, pats žurnalas yra susilaukęs aštrių puolimų iš lietuvių bolševikų, susispietusių tuo metu Minske (*Priekalas*). Bernas šokiravo ne tik dešinijį, bet iš dalies ir dalį demokratinio lietuvių visuomenės sparno. Savo ruožtu jis daugiau reišké ne tik socialinį sluoksnį, bet ir savotišką lietuvišką bohemišką protestą prieš beįsigalintį miesčioniškumą, visuomenės sustabarėjimą. Jo pagrindinis, stipriausias kūrėjas – Boruta, stipri, veržli, bekompromisė asmenybė, traukianti savo tvirtumu, tiesumu, kuris kartais virsta stačiokiškumu, spinduliuojančia šypsena – visu savo vidumi besiblaškantis tarp viršukalnių ir prarajų, bet neprarandantis žmogiškojo orumo. Toks didelis didelis atviromis spinduliuojančiomis akimis vaikas.

Kalbant apie šį atdarumo – uždarumo proceso internalizacijos tarp-
nį iškyla ir Salomėjos Nėries vienas kūrybinio kelio momentas. Daugeliu
atžvilgių abu poetai, Boruta ir Nėris, nelygintini, jie visai skirtingi. Čia
tik asociatyvinis ryšys mūsų svarstymuose. Salomėja atrodo tokia naivi,
glėžna mergaitė. Ji perdėm moteriška, kai Boruta – vyriškas. Kalbamu
istorinio lūžio Lietuvai metu Salomėja jau subrendusi poetė su savo žo-
džiu, su aiškia savita vieta to meto lietuvių poezijoje, tik ne politinėje
mintyje. Apie Borutą to sakyti negalima.

Nėris iš savo jaunystės kelio išsuko ne tikrai įtikėjus, permąščius
naująją ideologiją, o veikiau apie *Trečiąją Frontą* susibūrusiųjų jaunat-
viško veržlumo, jėgos, kai kurių iš jų atlapaširdiškumo pakerėta. Toliau,
žinoma, įsiterpė kito tipo asmenys... Boruta iš *Trečio Fronto* išėjo – jis
nebederėjo nei tada ten, nei vėliau, užgriuvus svetimam srautui. O Nėris
pakliuvo į žiaurios istorijos krumpliaraičius. Vis dėlto paskui tarsi iš savo
pačios pelenų prisikėlė. – Toks gilus saitas su savo žeme ir kultūra, su
jos vertybinio pasauliu... ir toks, žiūrint iš uždarumo – atdarumo kam-
po, visiškas atsilapojimas, nuneigiant save pačią, visą savo vidaus, atrodo,
jau susiformavusį pasaulį, pasidavimas svetimybei. O čia pat menininko
žongliravimas savo senąja, organiškai iš paties vidaus išaugusia forma,
valkstant ja visai priešingą, svetimą turinį. Sunku suprasti, negi ta po-
etinė išraiška, forma poetės sąmonėje buvo tokia atsiskyrusi nuo turinio,
nuo esmės, kuri norima išsakyti? Iš dalies žinoma, kaip skaudžiai Nėris
yra tą savo žingsnį išgyvenusi, nes tai buvo daugiau nei abstrakti politinė
deklaracija. O ir skaitytojas tą jautė skaudžiai ir giliai. Man rodos, spren-
džiu iš savęs ir kitų, lengviau buvo pakelti kitų poetų posūkių retorinius
deklaravimus, nes jie buvo būtent deklaravimai, o šiuo atveju poetė išda-
vystės žodžiu tarė mūsų visų širdies bylą. Tai daugiau ir giliau žeidžia...

Abiem poetams jungės su žeme, su savąja kultūra buvo nesutrau-
komos, esminės. Abu į gyvenimo pabaigą nebegalėjo kitaip kalbėti, kaip
aiškiai stiprindami savimi pačiais savosios žemės šauksmą. Ir daryta są-
moningai. Boruta tą jungtį aukštesniu planu suvokė tarsi pakartotinai
apie 1932 m. Jis tą išgyvenimą pažymėjo sovietiniame kalėjime rašytoje
autobiografinėje knygoje apie žmoną dukrelei Eglei, aprašydamas lai-
mingas atostogas maždaug 1932 m. Neringoje, pacitavęs seno žvejo api-
bendrinimą apie padėtį tuo metu Klaipėdos krašte: „Visi tik į vokietybę
žiūri ir užmiršta, kas pats esąs“. Boruta pažymi:

Tai buvo tiesa. Ir mes ne kartą pasipiktindavome susidūrę su to-
kiais reiškiniais. Užtat patys, to nejausdami, pasijutom lietuviai, kad
net patys nustebome. Burtininkė Neringa prakalbėjo į mūsų lietu-
višką širdį, ją nuskaidrindama nuo pagiežos ir nesantarvės. Tai buvo
mūsų laimingoji vasara...¹

Anaįptol čia ne koks posūkis, o tik nacionalinės savimonės brandos
proceso tam tikros pakopos momento suvokimas, kartu ir rašytojo, kaip
kultūros kūrėjo, jos reiškėjo, savo vietos įsisąmoninimas.

Nėris, tragiško savo suklupimo pažeista, juo skaudžiau suvokė kū-
rėjo ryšio su žeme būtinumą. Jis, žinoma, gali būti be galo įvairus, dau-
giareikšmis, bet tai pasaulio mąstymo būdas. Būtent per šį ryšį jo inte-
riorizavimo – internalizavimo kelias, – jis bene raiškiausias mene.

Borutai iš pradžių pats bernas buvo ieškojimas būdo kalbėti apie
socialines problemas savitais, su ta pačia agrarinės kultūros terpe su-
sijusiais vaizdais – formomis. Borutos kūryboje jis perauga į Baltaragio
malūno personažus, universaliau bylojančius apie asmenybės laisvę per
jų gaivališkumą, savosios tautosakos archetipus. Atsiveriama praeičiai.
Iš šio šaltinio einama prie universaliųjų. Pats bernas prasiplečia savo
laisvės troškimu, jos poetizavimu, senieji plakatiniai, retoriniai berno
bruožai pasikeičia. Galima būtų teigti, kad, vaizdui internalizuojantis,
jaugant savita forma į nacionalinę sąmonę, jis pats pasikeitęs įgauna ki-
tokius, savus atspalvius.

Kaip naujam kūriniui reikia atitinkamos formos – pavidalo, iš-
raiškos būdo, siekiant, kad jis taptų savas, jaugtų į sąmonę ir galėtų
skatinti tolimesnę idėjos-turinio plėtotę, taip pati naujoji forma virs-
dama savojo mentaliteto gyva dalimi, veikia dažniausiai ir perimtą
turinį – idėją. Kultūrų dialoge itin svarus momentas. Jo nepaisymas,
nesuvokimas gali ardyti normalią kultūros raidą, gali ardyti paties na-
cionalumo pagrindus. Stipresnysis, aktyvesnysis informacijos siuntė-
jas gali slopinti jauną, besiformuojančią su skirtingomis kultūrinėmis
tradicijomis bendruomenę.

Kultūrinis atdarumas buvo būtinas mūsų besiformuojančiai iš
valstiečių inteligentijai – tai jų gyvybinė augti ir bręsti sąlyga. Bet čia

¹ Kazys Boruta, op. cit., p. 98.

pat, kita vertus, atsivėrimas be stabdžių, be atrankos, be kūrybiško prisitaikymo ir informacijos perdirdimo taip pat pražūtingas ne tik šiam sociokultūriniam sluoksniui, bet tolimesnėje perspektyvoje ir tautai. Uždarumas šiuo atveju reiškiasi ne tiek tradicijų laikymusi be pakaitų, kiek gebėjimu kūrybiškai jas tęsti, turtinti, modeliuoti, nutuokiant savo pastovią ir drauge kintančią esybę – tapatumą – autentiškumą¹. Anuo metu tos nuovokos būta sveikos ir stiprios. Pats laikas ją puoselėjo.

Atrodo, subalansuotų požiūrių į kultūrų santykius geru pavyzdžiu gali iš dalies būti mūsų aukštosios tarpukario mokyklos, kaip jos papildydavo kadrais iš svetur, juos pasirinkdavo. Savo ruožtu veikė iš atvykstančiųjų čia dirbti ne tik nacionalinis lojalumas, o tiesiog kūrybinis, supratingas įsijungimas į aplinką, kaip antai Levo Karsavino, Vosylius Sezemano. Žinoma, lėmė ir savotiška tų mokslininkų emigrantų dalia, tačiau ir asmeninė nuostata: išmokti naujosios tėvynės, kad ir mažutytės, kalbą tiek, kad galėtų ja ir dėstyti, ir kurti, norėti suprasti naująją kultūrinę aplinką bei situaciją ir ne tik suprasti, bet gebėti išmintingai stimuliuoti jos plėtotę. Be abejo, atsiliėpė ta aplinkybė, kad dauguma pačių lietuvių dėstytojų besimokydami buvo gerai susipažinę su Rusijos avangardiniu mokslu, o ypač dar tas, kad abiejų šalių mokslininkus jungė bendras pozityvus santykis su Vakarais.

Jauniems mūsų valstybės kūrėjams, be abejo, stigo kultūros politikos praktikoje, tačiau daug kur elgtasi apdairiai ir realiai. Antai svarstant steigiamajame Seime ano meto švietimo gaires, ilgai ginčytasi, kurias svetimas kalbas, o kartu ir glaudesnius kultūrinius kontaktus įsivesti į mokyklas: ar artimųjų kaimynų (rusų ir lenkų) (M. Biržiška), ar, priešingai, mokyti tolimesnių, ne kaimynų kalbų, kad galėtume atsiplėsti nuo slėgusių įtakų (A. Janulaitis). Apsispręsta kompromisu: kaimynų vokiečių kalba pasirinkta vyraujančia, kitų dviejų atsisakyta. Tas pat nacionalinės kultūros augimo perspektyvos klausimas buvo iškilęs

¹ *Pastaba:* galvojant apie individo ir tautos savo tapatybės išlaikymą nuolatinėje kaitoje savaime išskyla unikalūs žydų pavyzdys. Ilgai padėjo tai tautai išsaugoti tapatybę kultūrinis uždarumas su tautine tikyba. Vėliau plačiai atsivėrta, ypač didžiosioms tautoms, kuriose gyventa, tačiau ir naujomis sąlygomis gebama išlaikyti nacionalines junges tarp išblaškytų po pasaulį dalių. – Kaip dažnai tuo pavyzdžiu piktinamasi, o ne iš jo mokomasi!

1941 m., kada M. Römeris siūlė Vilniuje palikti lenkišką Stepono Batoro universitetą šalia atkeliamo iš Kauno lietuviško. Siūlymo atsisakyta apsvarsčius realų jaunos lietuvių kultūros plėtotės pajėgumą. Vargu ar galima pasirinkimo motyvus vadinti tik tautinio uždarumo reiškiniu. Tai kartu gal ir realios kultūrinės valstybės politikos faktas?

Kas be ko, tarpukaryje būta sūpuoklių tarp uždarumo ir atdarumo nubalansavimo į visiškus pakraščius: bandymų užsisklęsti viduje ir tai dažnai ne tiek nuo išorės kultūrinių poveikių, kiek nuo kitaip manančių (autoritarinis sparnas), o iš priešingos pusės paneigti iš viso nacionalinės kultūros akcentavimo reikalą, kaip skiriančią ženklą nuo tautų solidarumo – tai kosmopolitizmas.

Į šį krypto komunizmas, nors teoriškai tai neigė ir įsukmiai vartojimo internacionalizmo terminą, o praktiškai sparčiai ir nuosekliai kūrė imperiją su viena dominuojančia nacija priekyje – kruopščiai laikytasi ideologinio ir nacionalinio uždarumo, apgalvotai abi sritys derintos. O ar šiandien visai kitomis sąlygomis ir kitais argumentais į kosmopolitizmą nesuka globalizavimo idėja bei plačiai mobilizuojamos pastangos? Tiesa, pripažįstamas nacionalinis kultūrų, t.y. tautų, savarankiškumas, teisė būti, tačiau niveliaciniai polinkiai vis labiau ryškėja ypač tikrovėje (akivaizdus pavyzdys – pasauliniu mastu vienodėjanti vadinamoji masių kultūra!). Už globalizaciją plačiai naudojami sąžinės laisvės ir teisės pasirinkti argumentai, – nacionalinės jungtys, kaip ir tradicinės moralės pastovumo įtvirtinimas, varžančios žmogaus laisvę!

Čia turime reikalą su atomizuota, nekompleksine galvosena. Žmogus imamas tarsi atskirtas nuo daugybės jo formavimąsi sąlygojančių veiksmų, ypač nuo kultūrinio. Daugiausia lemia šiuo atveju ekonominis, gerbūvio siekinys, o ilgų amžių žmogaus kultūrinis kelias, atrodo, nubraukiamas. O šis momentas itin svarus ir jo išjungti iš uždara – atdara proceso reguliavimo neįmanoma. Prieš tą suprastinimą kyla vis daugiau balsų. Tarp jų mūsųose minėtina Andriaus Martinkaus mintys apie ateities skirtumų kultūrą: „[...] šalia sutarimo ir pasitikėjimo kultūros, manyčiau, būtina kalbėti ir apie skirtumų kultūrą“¹. Būtina kalbėti ir apie sudėtingą paties žmogaus psichikoje ir visuomenėje uždarumo – atdarumo vyksmą.

¹ Andrius Martinkus, „Skirtumų kultūra“, *Kultūros barai*, 2002, Nr. 4, p. 17.

„Kaip tu galėjai taip padaryti!“

„Kaip tu galėjai taip padaryti, t.y. pasielgti“ – tai griežčiausias pabaramas – priekaištas, kurį išgirdavau iš mamytės padariusi kreivą žingsnį, tariamas ne užgauto ar įžeisto žmogaus balsu, o su skausmu, meile ir drauge nusistebėjimu. Ne „ar aš tau nesakiau“, ne „kiek aš tau sykių sakiau“, kur skamba pirmiausia nepaklusimo kaltė, o kreipiamasi į asmenį, kuris turėtų atsakyti už savo veiksma, kuris pats turėtų suprasti ir vertinti savo poelgius. Man, paauglei ar kiek brandesnei, metama kaltė, kad dar nesusitvarkau su savimi, kad dar savęs nesuformavau, nesukūriau pati savo, kaip žmogaus, pamatų. Tačiau čia pat aiškus elgesio, t.y. santykio su kitu žmogumi ar socialiniu reiškiniu, dorovinio normatyvumo horizontas. Į jį orientuotas mano kaip asmens brendimas.

Giliai širdyje tebenešiojuosi vieną tokį momentą, kai jau buvau visai suaugusi. 1949 m. vasario mėn. Tėtės laidotuvių metu ėjome mudvi su Mama susikibusios paskui iš namų nešamą karstą. Staiga man sutemo akyse (tai buvo pirmoji mano akistata su mylimo žmogaus mirtimi), sušverdėjau. Mamulė spustelėjo mano ranką ir griežtu, jai taip nebūdingu, balsu tyliai tarė: „Valdykis“. Atsitokėjau. – Suveikė ilgai kurta vidinė elgesio nuostata...

Motinai rūpėjo, kad aš pati suvokčiau to horizonto liniją ir, padariusi pražangą, nepasiekusi pati sau pasistatyto dorovinės kartelės aukščio, turėčiau jausti gėdą. Tai laisvo žmogaus jutimas, laisvo žmogaus įsipareigojimas sau pačiam, neišvengiamai ir Žmogui. Tai išplaukia iš žmogaus savikūros prielaidos. Yra ribos, kurias peržengęs žmogus rizikuoja prarasti žmoniškumą, savo esmę ir buvimo prasmę. Paprastai tai apibūdinama žmogaus vidaus balsu, religijose jis priskiriamas Aukščiausiosios jėgos įkvėptai galiai. Krikščionybės lygia greta pripažįstama laisvoji valia išplečia žmogaus savikūros ribas. Suvokiant gyvenimą areligiškai visas perkeliama į patį žmogų, paliekant vietos ir neištirtiems procesams. Dideli lūkesčiai dedami ir šiandien į psichologijos, iš viso socialinių mokslų plėtotę. Žvelgiant iš istorinio taško, žmogaus savikūros koncepcija ypač stiprėja pokario metais kartu su asmens laisve, demokratijos reikalavimais ir prievartos pasmerkimu iš viso. Ši banga kildama ritosi iš prieškarinio. Deja, netrukus ji ėmė slūgti. Tačiau lietuvių inteligentijoje, mano atminimu, laikėsi, siejama su demokratijos išpažinimu ne tik politiniu,

bet ir gyvenimo būdo atžvilgiu: santykiuose, šeimoje, vaikų ugdyme. Ši nuostata būdinga ne tik mūsų šeimoje, bet plačiai buvo apėmusi daugumą inteligentijos. Ir ne tik ją, bet ir valstiečių šeimų dalį. Tą yra atskleidusi doc. Adomaitienė¹, tyrinėjusi jau tarybiniais metais fizinių bausmių paplitimą. Ji pastebėjo, kad senesnėje valstiečių kartoje fizinės bausmės rečiau vartojamos nei jaunesnėje. O ką jau kalbėti apie šiandieninę padėtį! Mamulės požiūryje itin ryškiai atsispindi didelė pagarba žmogui nuo vaikystės, jo paties sprendimui, tarp jų ir vidiniam balsui.

Mamulės gyvenime buvo nuolatos jo atsiklausama. Jis suprantamas ne vienareikšmiškai – apima ne tik egzistencinius atvejus, bet dažnai ir lemiamus gyvenimiškus poelgius. Ji kartais gailindavosi, kad nepaklausiusi savo vidinio balso, ir todėl tas ar kitas žingsnis nepavykęs.

Gera atmenu atvejį, kai Antrojo pasaulinio karo pradžioje, būdami Paapsuonio kaime, patekome tarp dviejų fronto linijų: besitraukiančių bolševikų ir pirmyn žengiančių hitlerininkų. Atrodė, kad ir vilties išlikti ne taip jau daug. Broliukas buvo tada paauglys. Lindime upeliuko šlaite iškastame griovyje, o virš galvų siuva patrankų sviediniai. Pasyvus sėdėjimas bjauriai visus dilgino. Berniukas pareiškė Mamulei, kad jis eis upeliuko pakrante ligi Nemuno ir taip išsigelbėsias. Mudviem su Kaziu tai atrodė beprotybė, tačiau Mamulė mus ranka nutildė ir tarė: „Jei taip jauti, kad geriau, tai eik, tik dar truputį įsiklausyk į save“. Mudu nustėrome. Tuo metu sviediniai ėmė tilti ir... nutilo. – Visi likome gyvi.

Mamulė pasakojo, kad tą naktį, kai mirė jos labai mylima, tik kiek jaunesnė už ją brolio duktė (Elena Dirmantienė, Pasaulinio karo metu ji buvo likusi Lietuvoje, o Mamulė atsidūrusi Voroneže), pajutusi įvykus kažką baisaus, įsiminusi datą ir grįžusi į Lietuvą sužinojo, kad nuojauta prabilo mylimo žmogaus mirties momentą.

Tas vidinis balsas kartais sutampa su gamtiniu instinktu, kartais, ką mes vadiname telepatija, o dar kitais atvejais, ką vadiname ar kultūros suformuota dorovės norma, ar pagaliau Dievo balsu ar įdiegta kibirkštimi.

Tam dalykui ji teikė daug reikšmės gyvenime, apie jį nuo pat mažens dažnai kalbėdavo su manimi. Šiandien tai kelia tam tikrą abejonę, ar tas vidaus balsas kartais negali nukrypti į savęs pateisinimą, norint

¹ Teigiu šį faktą šiuo metu autorės darbo neturėdama po ranka.

pagrįsti bet kurį savo įgeidį ar tuščią žingsnį, kabinantis už prietarų, už kito valios diktato, pasikliaujant atsitiktinumu, Likimu. Ne, pats kelias į vidinį balsą Mamulės suvokime reikalavo jungtinių atsargumo, širdies ir proto, t.y. išminties, pastangų, kartu pasitikint neapibrėžiama nuojauta, savo vidiniu balsu. Kitu kiek aspektu apie žmogaus turimą neapibrėžtą, tačiau istoriškai sąlygotą paveldimą archišamonę kalba Carlos Gustavas Jungas (1875–1961), glūdinčią mūsų pašamonėje, nuo kurios iš dalies priklauso ir bendruomenės kultūros individualumas.

Šis reiškinys iš seno pažįstamas, gyvas ypač mene ir religijose. Nuo XIX a. romantizmo imama ieškoti naujų formų jam atsikleisti pereinant ir į kitas žmogaus veiklos sritis: psichologiją, ugdymą, sociologiją, – tai viena iš žmogaus asmens formavimosi problemų. Ji ypač būdinga XX amžiui su savo kraštutiniais teiginių svyravimais, kai socialiniuose moksluose plačiai pradėta svarstyti asmenybės vaidmenį istorijoje, jį paneigiant arba suabsoliutinant, kai psichologijoje susikuria įvairios asmenybės formavimosi teorijos, o pedagogikos–ugdymo moksle svarstomos optimaliausios sąlygos jai bręsti, kartu ginčijantis, kiek leistinas čia suaugusiojo – pedagogo ar tėvų – kišimasis ar net diktatas, o kiek, priešingai, būtina vaikui augti laisvam, nevaržomam, net nesirūpinant atskleisti jam poelgių ir jų išdavų galimybių įvairovės ir kartu parodant vertybinį, prasmės horizontą. Šis pastarasis atvejis būdingesnis jau postmodernizmo metu, jis nuosekliai išplaukia iš liberalinio požiūrio į asmenybės formavimąsi.

Nors laisvės samprata, atrodo, daugiareikšmiška socialinėje ir asmenybinėje erdvėje, vis dėlto kyla klausimas dėl jos ribų. Teoriškai ją galima vaizduoti ir be ribų. Realiai imant, socialiniame gyvenime – neįmanoma. Pirmoji riba – atsakomybė prieš save patį (suvokiamas žmogus ne tik kaip fizinė, bet ir moralinė esybė), antroji – prieš kitą bei bendruomenę. Atsakomybė – tai dermė, pusiausvyra tarp asmens ir „kito“ bei bendruomenės interesų, lūkesčių, egzistencijos.

Galvojant apie demokratinę gyvenimo sandarą, o ji šiandien atrodo perspektyviausia, jos brandumas, geras jos funkcionavimas neatskiriamas nuo pačios visuomenės narių – asmenų bei asmenybių brandumo moraliniu, socialiniu, politiniu – apskritai kultūriniu atžvilgiu, t.y. nuo jų atsakingumo prieš save, visuomenę – tautą ir valstybę. Demokratinėje visuomenėje ypač svarbu, kad kiekvienas jos narys būtų pasiekęs

sąmoningo ir laisvai priimto atsakomingumo, jaustųsi angažuotas visuomenei ir tautai, atsakomybė nebūtų primesta iš šalies, o suvokiama kaip nedaloma savo paties asmens dalis. Tam reikia ir atitinkamos laisvės aplinkoje, kad būtų pripažįstama galimybė bręstančiajam apsispręsti, kad jis būtų skatinamas čia imtis iniciatyvos. Aktyvumas bei savarankiškumas šia kryptimi eiti priklauso ne tik nuo aplinkos, bet ir nuo paties asmens. Tokio požiūrio būta pašamonėje iš sena, kaip mokslinė ugdymo tendencija ėmė stiprėti XX a. Mamulė jos užuomazgą atsinešė iš savo valstietiškos trobos ir puoselėjo iš pradžių intuityviai, vėliau ir laiko skatinama. Motinos nuostata asmenybės formavimesi itin sviri. Štai Janulaičių šeimoje vėžiu sergantis tėvas mirties patale įsakmiai prašė žmoną leisti jaunėlį sūnų Augustiną į mokslus, nes esąs gabus vaikas. Ir tada tėvas nebepabrėžė kunigystės. O žmona Agota giliai širdyje puoselėjo ambicingą svajonę išvysti sūnų kaip išskirtinę asmenybę, panašią į Motiejų Valančių. Gal galėtume tai pavadinti ir valstietės istorinės asmenybės nuovoka? O mažasis Gustė, į kurį dėtos tokios viltys, iš gimnazijos netrukus išmetamas, Šiaulių klebono viešai iš sakyklos keikiamas kaip „cicilikas“, žandarų gaudomas. Agotos Janulaitienės santykis su sūnumi nesikeičia: jis lieka mylimas ir gerbiamas. Dukra veržiasi iš kaimo į mokslus, kurie tuo metu nežada mergaitei jokių turtų, nors, graži ir jauna, ji gali ištekėti už gero ūkininko. Motina supranta, tikriaus, jaučia dukters asmeninį troškimą ir jį remia, nors sūnūs prikiša nereikalingą ūkio pinigų švaistymą (žinoma, nutyla, kai ima pritarti ir kunigas Juozas, ir kiti du jaunesnieji broliai). Ta pati dukra teka už ligoto, išvaryto iš universiteto, o dar „ciciliko“ Jono Biliūno. Agota Janulaitienė vėl supranta savo vaiką ir palaimina... O vis dėlto reikia nepamiršti, kad tai giliai tikinti moteris ir tuo metu jos aplinkoje tikybinės tolerancijos nedaug tebuvo. Ji sėmėsi iš tikėjimo anaipol ne piktą normų nesilaikančiųjų smerkimą, o meilę ir atlaidumą. Ši universalioji išmintis, matyt, jungė ją ir tik besiskleidžiantį rašytoją humanistą, jei mirties patale jis norėjo kalbėtis su Agotos Janulaitienės turima išmintimi amžinybės klausimais.

Joje buvo pirmiausia meilė, paskui įsiklausymas į kitą, atlaidumas ir troškimas padėti, pakelti. – Tai vis keliai į žmogaus brandą, kai iš jo laukiama savarankiško, atsakomingo prieš save ir kitus ar, kitaip nusakant, prieš Dievybę, asmens.

Dar grįžtant prie konkretybių, tą išmintį skleidžianti Motina gebėjo išlaikyti šeimoje santarvę: ir turtinę, ir dvasinę. Juk augo ir išaugo itin skirtingi individai. Taip antai dvi jaunesniosios seserys Julija ir Veronika buities ir daugeliu pasaulio jutimų buvo gerokai skirtingos, tačiau visą gyvenimą troško gyventi netoliese ir išlikti be galo artimos. Arba kunigas Pranas Janulaitis ir prof. Augustinas: abu visai skirtingų pasaulėžiūrų ir būdų, o nesusipyko nei jauni būdami, kada ideologinės priešybės ypač kliūva, nei vėliau, subrendę ir apsisprendę galutinai dėl savo pasaulėžiūrų. O to meto besiformuojanti lietuvių visuomenė anaipatol dideliu susiklausymu nei tolerancija nepasizymėjo. Be abejo, mokslus eidami vaikai turėjo daug progų susidurti, pamatyti įvairiausių žmonių santykių formų bei turinių. Vis dėlto įmestas į tos įvairovės ir atspalvių sūkurį jaunas žmogus gali daug ko ne nepastebėti. Namai kartais net nejučiomis užaštrina pastabumą bei imlumą tam tikriems dvasiniams momentams arba išleidžia su prislopintu gebėjimu į juos atsiliepti.

Agota Janulaitienė buvo viena iš tų tūkstančių lietuvių valstiečių motinų, kurios saugojo vertingąjį dvasinį tautos genofondą, perduodama jį toliau. Kaip dažnai tas reiškinys išskyla skaitant šiandien mūsų memuarinę literatūrą! Ne vienas įvairių sričių kūrybiškas žmogus, jei suskumba, dėkoja paprastoms, dažnai bemokslėms savo motinoms, tačiau gebėjusioms dovanoti vaikams tarsi įnagius, atveriančius duris į aukštesnę, turtingesnę dvasinio gyvenimo pakopą, kurios pačios dažnai nepažino, o tik nučiuokė, jausdamos viduje nenusakomą trauką – ilgesį. Dažnai temokančios tik paskaityti, jos buvo atsinešusios su savimi į gyvenimą sielų raktą, įgalinantį atsiverti gėriui ne tik pačiam, pačiai, bet kitam, kitiems. Tai galingas įnagis paties žmogaus formavimesi ir visoje kultūros raidoje.

Mamulė jau daug sąmoningiau, apgalvočiau tęsė savo motinos, kultūros puoselėtojos paskirtį toliau. Juolab tas tęstinumas minėta kryptimi tik galėjo stiprėti, kada visame to meto laike didėjo dėmesys asmeniui, asmenybei ir individualybei, šiandien prieinantis, deja, kartais ligi absurdo. Kartu plėtėjo ir svarstymai apie asmens laisvę ir jos sampratų galimybes. Ilgainiui formavosi vaizdinys: kaip žmogaus kūryba yra jo laisvės paliudijimas, taip ir jis pats kuria save ir būtent tai yra jo laisvės prielaida.

Žmogaus-kūrėjo įvaizdis plėtėsi įvairiomis kryptimis ypač nuo romantizmo laikotarpio. Mamulei šis požiūris, matyt, buvo itin artimas iš prigimties. Jį tvirtino savyje stebėdama aplinką ir skaitydama (moks-

linės literatūros palyginti nedaug), ypač patirdama meną. Kūryba jos gyvenime buvo nuolatos apgaubta aureole, kurią matė visur aplinkui.

Pirmiausiai Ji įžvelgė ją *motinystėje*. Buvau paauglė, kai buvo laukiama broliuko. Mamulė pati kūrė ir tiesiog laukė iš visų ją supusių šviesos, džiaugsmo ir poezijos. Tada mūsų biblioteka turtėte turėjo pasauline literatūros ir meno klasika su žymių iliustratorių grafika, reprodukcijomis (tokių leidinių teikdavo apšiai XX a. pradžios rusų leidyklos). Po vakarienių džiaugdavomės poezija. Paskui, mudviem su broliu augant, stengtasi atidžiai, kuo tik įmanoma plėsti akiratį ne pamokymais, o bendrais išgyvenimais. Tai buvo ne formavimas, o tikras kūrybiškas ugdymas, paliekantis gilius pėdsakus. Mano atmintyje vaikelio laukimo laikotarpis išliko kaip šviesus, šviesus, poetingas šeimos susitelkimas, drauge nuolatinis ieškojimas būdų patirti grožį. Dabar tik man aiškėja, kad tai išplaukia iš nuostatos pabrėžtinai žvelgti į vyro–moters santykį, ypač į motinystę kaip į nuolatinės žmogaus vidinės kūrybos būseną. Kas be ko, šią nuostatą realizuoti praktiškai lengvino ta aplinkybė, kad materialiai gyventa be didelių trūkumų ir buvo galima rasti laiko ir lėšų tokiai aplinkai kurti. Ir vis dėlto svarbiausia – noras, siekimas ir supratimas. Visa tai galėjo nukrypti į ištaigingumo ir prabangos ieškojimą. Mamulė jau vėliau, po Antrojo pasaulinio karo, svarstydamą nueitą kelią, prikišdavo sau, kad gyvenant šeimai Kaune, ji ne visai sugebėjo išlaikyti tos dvasinės, o ne buitinės, kūrybinės atmosferos lygį, kuris buvo kuriamas (daugiausia jos pastangomis) Vilniaus laikais. Ten, Vilniuje, idealistinė lietuvių visuomenės atmosfera įvairiomis formomis buvo apėmusi palyginti didesnį žmonių ratą. Nepriklausomoje Lietuvoje po karo gyvenimas sparčiai normalizavosi ir pamažu ėmė formuotis rinkos ekonomikos visuomenė su vis dėlto ryškėjančiais polinkiais į vartotojiškumą. Neatsitiktinai, kaip anksčiau pastebėta, vilniškiai kartais kauniškiams mesteldavo tarsi priekaištą sakydami: „a, Kaunas!“

Motinystės ne vienas modelis, kaip ir jos raiškos būdai. Pačios gamtos motinystėje užprogramuota globa, rūpestis kitu, meilė ligi gyvybės aukojimo. Šiame santykiyje glūdi prigimtiniai žmoniškumo pradai, galintys pakilti į dvasines aukštumas. Šalia to, motinos meilėje kartais nemaža egoizmo, savo vaiko pervertinimo, beatodairiško jo interesų gynimo. Žvelgiu atgal, matau ir tokių momentų. Tačiau stebina mane pati Mamulės motinystės samprata – dviejų žmonių, motinos ir vaiko, nuolatinės,

kūrybinės kaitos santykis. Jis savaime glūdi motinystėje: motina tarsi kartoja savo gyvenimą nuo kūdikystės ir, pati augdama, dabar jau sąmoningai, nelygu koks žmogus, siekia užpildyti nors dalį savo spragų. Pagrečiui vyksta jau dviejų augimas, formavimasis. Abi pusės tada patiria ypatingo džiaugsmo.

Mamulė priskirtina būtent tam motinystės modeliui, kada ypač stipriai išlavėjęs troškimas pakelti savo vaiką į aukštesnį kultūrinį lygmenį, nuolatos apmąstant ir stengiantis dažnai ome, kaip sakytų Vaižgantas, pajusti savo pačios lygmenį, ypač trūkumus. Čia būtina bent apčiuopomis nutuokti visuomenės kultūros raidos į viršų kryptis. – Tai įprastinė motiniškumo vieta žmonių bendruomenės kultūrinėje branchoje. Kartais tatai savaime suprantamas, bet nereflektuojamas dalykas, kartais ir pati motina tą jaučia šia linkme eidama. Šiuo atveju ir jos pačios nuolatinis augimas yra būtinas.

Mamulei tai būdinga ligi pat Išėjimo. Nekalbant apie mano, dukters, jausmus šio reiškinių akivaizdoje, mes turbūt iš viso jį per mažai tepastebime ir vertiname visų mūsų aplinkoje. Kiek tokių motinų yra! Tik vienos įvesdina vaiką į kultūrą be didelių pastangų, perteikdamos savo artimos aplinkos turtus, o kitoms reikia pačioms augti, nuolatos pasipildyti, susivokti pačiame kultūriniam gyvenime. Gal kartais ir joms reikėtų visuomenės dėmesio, supratimo ir pagalbos, o ne tik gabiesiems ar nuskriaustiesiems vaikams, ypač permanentinio švietimo akivaizdoje?

Sąmoninga, itin atsakingai suvokiama motinystė nusako moters – vyro santykį ne tik gamtos, bet ir kultūros požiūriu. Atsakomybės sampratoje glūdi moters asmenybinio savarankiškumo, nepriklausomumo idėja. Sąmoningai žengdama į motinystę, ji gali imtis ne tik dalį, bet ir visą atsakomybę už vaiką, jo augimą ir brandą. Deja, šiuo metu neretai matome tą idėją žlungančią, kada motinystė tampa net pasipelnymo iš valstybės ar kito kurio šaltinio priemone, o atsakomybė dažnai net nepasiekia gamtinio, t.y. gyvulio, lygmens...

Anuo metu, kai moters asmenybinės brandos suvokimo idėja tik formavosi, šis motinos įsipareigojimas ir atsakomybė iškilniais atvejais mąstoma kaip būtina, neatsiejama prielaida asmenybės nepriklausomybei pasiekti.

Atitinkamai bandomas kurti *moters ir vyro santykio įvaizdis*. Jis tuo metu akivaizdžiai keitėsi kartu su visuomenės socialine ekonomine

kaita ir iš jos išplaukiančiais moters gyvenimo sąlygų pokyčiais, atsiveriančiais naujais patirties ir mąstymo horizontais. Savarankiško darbo už šeimos ribų galimybė, profesija, uždarbis, ypač pakitęs išsilavinimo lygmuo, susilyginant su vyrais, vertė keistis patį moters, o kartu ir vyro asmens formavimosi pobūdį. Kyla moterų judėjimas, tarpais susitapatinantis su pastangomis keisti visą ekonominę socialinę visuomenės sandarą, tarpais dėmesiui telkiantis daugiau į teisinę ar psichologinę tos problemos pusę. XX a. pirmojoje pusėje klausimas aštrėjo ir plėtėsi.

Besiformuojančioje lietuvių inteligentijoje šis klausimas buvo suprantamas ir valstybei kuriantis sprendžiamas daugmaž demokratine dvasia, kitas reikalas – buitinė, kasdieninių santykių sritis. Patriarchalizmas turėjo šimtmečių tradicijas. Jis ir dabar toliau įvairiais pavidalais gyvas. Žmogaus įpročiai, pažiūros, elgsena sunkiai keičiasi. Jau turime XXI amžių, o moteris kaip vyro žaisliukas, nuosavybė, įgeidžių tenkinimo objektas, net prekė – mūsų dienų problemos, kai kurių patriarchalizmo nuostatų ar jau dabartinių, vartotojiškos visuomenės sumodeliuotų, pagimdytos.

Atrodo, XX a. pirmojoje pusėje klausimas buvo ne toks aštrus, bet egzistavo. Inteligentų šeimose tuo metu daug ko buvo pasiekta. Mano artimiausioje aplinkoje daugelis moterų turėjo profesijas, atitinkamą išsilavinimą ir kultūrinės aspiracijas. Daugelis moterų didelę dienos dalį skyrė profesiniam darbui. O prof. A. Janulaičio šeimoje žmona Aliutė (Elena) Jurašaitytė-Janulaitienė tarnybos neturėjo, neuždirbdavo, tačiau buvo dailininkė, piešianti savo malonumui, ir nuolatinė vyro mokslinių darbų peržiūrėtoja, tarsi sekretorė. Rimtas darbas gulė svarių krūviu... Keičiantis moters laiko biudžetui, kai dalis kasdieninių buitinių darbų turėtų atitekti ir vyrui, galinčią kilti konfliktinę situaciją lengvino tuo metu plačiai paplitęs samdomų šeiminių darbų. Buitinėje srityje todėl vyro ir moters partnerystės santykis plėtojosi lėtai, tačiau vyko.

Neištikimybė, flirtas, peržengiantis nusistovėjusias normas, tame inteligentijos sluoksnyje dažniausiai laikytas su tam tikra ironijos doze miesčioniškumu, o kartais bajoriškumu – abiem atvejais žemesnei (!) kultūrinei pakopai priskirtinas elgesys.

Iš dalies šis požiūris turbūt atsineštas iš valstietiško lizdo, kur šeimos institutas dar tvirtai laikėsi. Tačiau iš dalies gal čia ir būdingas naujam socialiniam dariniui, kurį sudarė mūsų to meto inteligentija,

kuriamas aukštai įsipareigojantis asmens įvaizdis. Apie tą momentą mūsų literatūroje, rodos, nė neužsimenama, o ir sociologiškai turbūt reikėtų atkreipti į šio reiškinių, ne tokio jau dažno, savitumus. Lietuvoje valstietiškosios inteligentijos susidarymo kelias, panašiai kaip, pvz., ir latvių, buvo sudėtingesnis nei atitinkamas procesas tautose, kur kaimo ir miesto su dvaru neskyrė kalba, kultūrinės tradicijos, politinės orientacijos ir asmenybinės aspiracijos bei požiūriai. Lietuvos valstiečio vaikas, pasiekęs mokslą, neįsilydo į Lietuvos miesto lenkišką, žydišką ar rusišką bendruomenes, o atsistoja atskirai su savo siekiais. Tai veikia žmogaus formavimąsi: jis pats sau kelia papildomus reikalavimus ir bando ne tiek pritapti, susitapatinti su naująja terpe, kiek kurtis ją naują, savitą. Šie žmonės, išėję iš vienos realybės, ėjo į naują realybę, o ne iliuziją. Tą gerai suvokia jie, valstiečių vaikai, pratę jausti žemę po kojomis. Pakeliui jie dairosi aplinkui, kaip kiti kuria nauja, kartais per daug dairosi, nedrįsdami kalbėtis ligi galo naujai, o vis dėlto kuria.

Pati situacija žadina žmoguje polinkį lengviau keistis ir keisti. O kaita dažnai būna iš pradžių deklaratyvi, žodinė, retai pradedama nuo savęs. Ir vis dėlto kai kurie poslinkiai ir tokiu atveju vyksta, nelygu, žinoma, kuri sritis.

Taip vyko ir moters–vyro santykių, šeimos įvaizdžio kaitoje. Prie pagarbos, ištikimybės, harmonijos imama šlieti partneriškumą, lygia-teisiškumą ne vien juridine, bet psichologine-asmenybine ir buitine prasme. Turi keistis tuo atveju ir abiejų pusių savigarbos samprata. Tai nėra paprastas dalykas, o reikalauja paties asmens vidinių pastangų.

Atmintyje vis tebesilaiko man anų dienų stebėtas nepaprastas moters savigarbos ir savitvardos atvejis. Ji žinojo apie vyro neištikimybę, tačiau šeimoje niekas to nejuto, priešingai – visa dvelkė giedrumu, darna. Ar tai senoviškas moters pasyvumas, prisitaikymas? Ar vis dėlto moters vidinės nepriklausomybės ir tvirtybės reiškinys?

Vargu, ar tai sau artikuliuota mintis, juo labiau tezė. Kartais idėja, prieš subręsdama visuomenėje, tarsi plūduriuoja atskirų asmenų pasąmonėje nuojautos pavidalu.

O štai, tiesa, kitoks, bet įsirikiuojantis į išsakytos minties eigą atvejis. Prieš man ištekant išmintingoji mano teta Verutė (Alseikienė) kalbėjo man apie vedybas biologiniu-medicininu atžvilgiu, o Mamulė – kaip apie sudaromą nuolatinį poezijos ir vidinio augimo šaltinį. Jų pažiūros anaip-

tol nesusipriešinusios, tik pasiskirstė vaidmenimis ir turbūt kompetencijos sritimis, kas be ko, – ir interesais. Mamulei rūpėjo išsakyti joje pačioje, kaip ir nemažoje panašių žmonių dalyje, glūdėjusią mintį, svajonę apie žmonių santykių kūrybiškumą, t.y. jo savikūros pobūdį.

Iš čia turbūt plaukė Mamulės potraukis bendrauti ypač su kūrybiškais žmonėmis. Ir, kiek atsimenu, tokia daugiausia ir buvo šeimos aplinka. O kūrybiškumas buvo siejamas nebūtinai su menu ar mokslu, juolab ne su išgarsėjimu (plg. šiandieninė „žvaigždžių“ reklama!) – tai kūrybiškumas plačiausia prasme. Ir vis dėlto žmogaus savęs kūrimosi – savikūros atveju pati kūryba specifiška. Laisvės prielaida yra, be abejo, būtina, tačiau ją sąlygoja pats žmogaus biologiškas – prigimtis ir priklausomybė nuo plačiai suprastų socialinių reiškinių, apimančių ir kultūrą. Jų vienoks ar kitoks poveikis neišvengiamas. – Tai tartum statybinė medžiaga, iš kurios individas renčia savąjį AŠ, arba stengdamasis tik pakartoti – pratęsti, kas nuo sena įprasta ir visuotinai priimta, arba, prisitaikius prie minios, įsijausti į jos pasaulėvaizdį ir šiuo sekti, kartu su juo keistis, arba, kad ir didelėmis pastangomis, mokytiis laisvai kurtis permąstytus savitus aplinkinio ir vidaus pasaulio vertinimo, atrankos kriterijus ir jais grindžiant ieškoti, siekti tiesos. Tą lygmenį pasiekusių daug nė negali būti, o siekiančiųjų skaičius, be abejo, svyruoja istoriniame laike. Praeitų amžių sandūroje mūsų visuomenėje jų buvo palyginti gausu. Tautos raidoje šis pakilimo metas atvėrė savo genofondo gelmes. Iškyla laisvos, savarankiškos asmenybės, kurios tarsi įkūnija asmens ir bendruomenės dermės, balanso siekimą. Jos kėlė ir tebekelia nuostabą ir pasigėrėjimą savo atliekamu šviesos ir harmonijos vaidmeniui. Mūsų čia aptariamoje epochoje galima būtų sąlygiškai vadinti juos nepriklausomais demokratais, žmonėmis, kurie, patys savyje išsiugdę laisvą, nepriklausomą, išmintingą požiūrį į sudėtingus asmens ir bendruomenės santykius bei sąveiką, sprendimus daro remdamiesi etiniais pagrindais. O pastarasis momentas yra sprendimo, nuostatų ir elgesio pamatas. Pačioje išminties sąvokoje matau, metaforiškai tariant, širdies ir proto dermę, o tai kartu neišvengiamai apima ir etinį pradą. Pirmajai lietuvių inteligentijos kartai, formuojančiai daugiau ar mažiau savarankiškai savo pasaulėžiūros pamatus, būdinga itin jautri reakcija į etines problemas. Jas reikėjo spręsti pakilus į kitą kultūrinį lygmenį ir naujomis sąlygomis. Anaipol ne visi tai ištesėdavo. Dalis tik atsidurdavo

viršūnėje, bet siekiama buvo ne pavieniui. Visoje atmosferoje tūnojo ši etiškumo nuojauta kaip žmogui būtinas gėris.

Iš šių viršukalnių tuo laikotarpiu, be ankstesnio Vinco Kudirkos, įsimintini ne vienas: Petras Leonas, Steponas Kairys, Gabrielė Bitė-Petkevičaitė, Povilas Višinskis, Vincas Čepinskis, Petras Klimas, Tumas-Vaižgantas, Mykolas Römeris, Pelikšas Bugailiškis, turbūt Pranas Mašiotas ir kt. Savo vietą čia turi ir Jonas Biliūnas. Išskirčiau juos ypač todėl, kad savo asmenybę formavo kritiškai persvarstę tradicines normas, lygiai kaip kritiškai, atsargiai priėmę gyvenimo jiems siūlomas naujusias. Pasaulėvaizdį kurdamiesi, stengėsi išreikšti autentišką savo esmę. Be pozos, su minimaliomis išviršinėmis formomis, su dideliais etiniais reikalavimais sau pačiam.

Be abejo, kaip didžiulis kalnas čia iškyla ir Vydūnas su „sau žmogumi“, su visu savitu pasaulėvaizdžiu ir teikiamomis gyvenimo formomis bei normomis. Ir vis dėlto turbūt jis yra kiek vienišas, kitoks. Vydūno teorija savaip įsirikiuoja į asmenybės nepriklausomumo erdvę. Pati asmenybė turi prioritetinę reikšmę socialiniuose procesuose. Kaip taikliai yra pastebėjęs Vacys Bagdonavičius, „Žiūrint į Vydūno filosofiją kaip į susiformavusią sistemą, kaip į rezultatą, labiausiai krinta į akis jos artumas tai indų filosofijos kryptims, kurių sudarė idėjos, skelbtos bemaž jo amžininkų, Indijos *nacionalinio judėjimo veikėjų* [pabrėžta – M. L.], vienos iš pagrindinių šalies religijų – induizmo – reformatorių“ (vienas žymiausiųjų – Mohandas Karamčandas Gandis)¹. Jo asmenybės vaizdinyje asmenybė kuria savo laisvę siekdama aukščiausio etinio lygmens. O šis mąstoma kaip garantas siekiant nacionalinės laisvės. Per asmens vidinį išsilaisvinimą, iškilimą į aukščiausią žmoniškumo lygmenį įveikiama prievartos, smurto viešpatystė. Tai vienas iš nacionalinio judėjimo kultūros baruose momentų. Šis asmenybinės etinės kaitos kaip priemonės paveikti socialinius politinius procesus absoliutizavimas daugeliui politikų realistų atrodė ir tebeatrodo utopiškas. Tačiau etinio veiksnio ir kiti XIX–XX a. sandūros veikėjai anaipol nemenkino. Gal todėl jie kaip žmonės išliko tokie patrauklūs ir iškilūs?

¹ Vacys Bagdonavičius, „Vydūno filosofijos bruožai“, in: Vydūnas, *Raštai*, t. 1, Vilnius, 1990, p. 17.

Mano artimiausioje aplinkoje Vydūno „sau žmogus“ buvo interpretuojamas daugiau pabrėžiant nepriklausomą asmenybę, nepaklūstančią iš šalies primestoms mąstymo schemoms, o gebančią jomis laisvai operuoti ir jas modeliuoti. Šioje interpretacijoje nublankęs Vydūnui toks būdingas paties tobulėjimo transcendentinis atspalvis, o visa įgyja daugiau realistinę pobūdį – tai charakteringa kairiojo sparno žmogaus mąstymui.

Dvasios stiprybė, kuri apima būtent ir žmogaus etinę sritį, dažnai žvelgiant iš didesnio nuotolio, padeda žmogui ir bendruomenei ilgiau išsilaikyti šiame audringame pasaulyje. Moralinis pralaimėjimas dažnai giliau griebia nei fizinis. Tik be fizinės prievartos pasaulis dar nesugeba gyventi...

Anaipol nenorėčiau būti suprasta, kad toks asmenybės modelis buvo tuo metu visiems priimtinas. Tačiau augau maždaug tokio idealo nušviečiama erdvėje. Tai buvo realybė ir kartu vienas iš to meto daugelio bruožų. Jis jau tarpukariu keitėsi ir, sakyčiau, pamažu blėso.

Mamulei toks modelis buvo itin artimas. Visuomeninės, politinės spalvos jai buvo kiek tolimesnės, bet asmenybės santykio su savimi pačiu ir bendruomene panašus pobūdis itin artimas, ypač etinis pradas jame.

Estetinių išgyvenimų aptardamas Algirdas Julius Greimas vartoja *estezio* terminą. Saviti etikos būna ir išgyvenimai. Abu šiuos momentus Mamulė giliai jausdavo, jie buvo tiesiog svarbūs. Jai suteikdavo ne tik džiaugsmo, bet tapdavo gyvenimo įprasminimo jutimu. Ta kryptimi orientuojama žmogaus savikūra.

Autentiška – tikra?

Asmenybės formavimasis, ieškojimas jai pamatų, stabilių pamatų, kurie leistų pajusti nuolatinėje kaitoje savo tapatybę, glaudžiai susijęs su asmens autentiškumo problema.

Tapatumo ir autentiškumo sąvokos artimos, tačiau netapačios. Asmeniui ar asmenybei formuojantis, abu dalykai svarbūs ir istorinėje plėtotėje nevienodai sprendžiami. Šiaip natūraliai kiekvieno žmogaus savimonė, savęs kaip atskiro individo, asmens ar asmenybės suvokimas, savivoka bręsta su juo pačiu, pasiekdami įvairius lygmenis ir prisipildydami dažnai anaipol ne vienodo turinio. Biologiškai bręstant, kada galima sau

pasakyti: jau esu toks kaip kiti, suaugusieji, atrodo, aukštutinė kartelė jau pasiekta. Kultūriniu atžvilgiu, apimančiu žmogaus dvasinį pasaulį (kartu su etine sritimi), siekiamos kartelės aukštis ir pobūdis įvairuoja toje pačioje visuomenėje, įvairuoja atskirose epochose. Individualizmui, apskritai asmenybiniam pradui šakojantis nesitenkinama pasiekus bendrą visuomenės kultūros vidurkį, ieškoma kiekvieno asmeniškų išskirtinių bruožų. Nacionalinių judėjimų, nacionalinės idėjos vyravimo metu pagreičiui ieškoma ir išskirtinių, savitų tautos bruožų. Išskirtinumas, savitumas – viena iš susitapatinimo prielaidų. Tai natūralu. Nacionaliniams judėjimams pasaulyje bundant ir plėtojantis tautos savitumą ieškota visų pirma kiekvienos žiloje praeityje, ypač tikėjimuose, kurie turėję geriausiai išlikti liaudies atmintyje. Lietuvoje šiuo keliu imta eiti ypač XIX a. (Adomas Mickevičius, Simonas Daukantas, Teodoras Narbutas, kiek vėliau Jonas Basanavičius, Vydūnas ir kt.). Tai pasaulinis reiškinys. Antai Bagdonavičius rašo:

Labiausiai Vydūną ir induizmo reformatorius suartina tiek vieno, tiek kitų santykis su savo kultūra, tos kultūros panaudojimo kovai su nacionaline priespauda principai. Induizmo reformatoriai, siekdami suaktyvinti kolonializmo priespaudą kenčiančią savo liaudį, stiprinti jos nacionalinį išdidumą, stengėsi atgaivinti pagarbą senajai savo kultūrai, atskleisti autentišką jos turinį, kurį per ilgus amžius iškreipusi religinė ortodoksija. Ne aklaį perimti, o modifikuoti ir pritaikyti dabartinėms savo tautos reikmėms senąją kultūrą – esminis induizmo reformatorių veiklos principas, kurį visiškai nepriklausomai nuo jų panaudojo ir Vydūnas. Įstabiausia, kad jis, kaip ir induizmo reformatoriai, tarp savo tautiečių propagavo universalią žmoniškumo pasaulėžiūrą, kurios pagrindą turėjo sudaryti svarbiausi senosios indų filosofijos postulatai. Naujoji pasaulėžiūra, jo įsitikinimu, turinti ne slopinti, o stiprinti nacionalinę tautiečių savimonę. Tai ji galėsianti padaryti, kad savo šaknimis siekianti gilią senovę, kad išreikštą kitokia forma ją turėję ir senovės lietuviai. Tą protėvių esmę ir dera priminti atgyjančiai tautai [...]. Nesiūlydamas tikintiesiems tautiečiams atsižadėti jų praktikuojamo protestantizmo ar katalikybės, Vydūnas siekė jų sąmonėje formuoti supratimą, kad šios religijos, kaip ir visos kitos religijos, turi būti traktuojamos

kaip vienos iš daugelio universalios visai žmonijai priimtinos teistinės pasaulėžiūros išreiškimo formų¹.

Įdomu, kad, šalia teistinės krypties, kuriai atstovavo ne vienas Vydūnas, o pvz., Lenkijoje katalikybė buvo laikoma ir jaučiama daugeliu atvejų nacionalumo reiškiėja, pas mus vyko kitokie ieškojimai. Pati mačiau ir dalyvavau šiame naujame procese, kada atgaivinamos (ar net sukuriamos) senovės apeigos tarsi susilieja su čia pat gyvuojančiomis krikščioniškomis tikinčiųjų tautiečių apeigomis. Nustojusios religinio turinio, jos virsta gyvais nacionaliniais papročiais ir nedisonuoja daugumos gyvenime. Žinoma, čia tik viena dalelė nacionalinio tapatumo ieškant. Pagrindinį vaidmenį atlieka visa nacionalinė kultūra.

Kada plėtojasi pagreičiui dvi tendencijos: tautos ir asmens individualumo – savitumo suvokimas, to laiko žmogus bandė save stebėti dviem kampais: kiek jo individualumas išsiskiria iš kitų, kas jam vienam būdinga, o kurie jo bruožai, priešingai, bendri visai tautai, su kuria jis susitapatina. Tai ne tušti svačiojimai, o realybė. Ypač tai žymu ano meto naujosios inteligentijos kasdienybėje.

Atsimenu vaikystėje Velykas. Mūsų, nepraktikuojančiųjų jokios religijos apeigų, šeimoje visada būdavo didelė šventė. Margučių dažymas veikiai virto menišku marginimu su kūrybinio pakilimo ir džiaugsmo išgyvenimu. Taip nebūdavo mano ankstyvos kūdikystės metais. Ilgainiui nuo vienos šeimos į kitą pereidamas marginimas tapo apeiga. Ypač pasirodžius liaudies meno šia tema leidiniams, augo lydintis kūrybiškumo reikalavimas. Apeigiškumo kaip nacionalumo išraiškos bruožas dar sustiprėjo nepriklausomybę praradus, kai reikėdavo dangstytis langus sėdant prie kiaušinių marginimo stalo, kai vaikai mokykloje dalinosi margučiais pusiau slapstydamiesi (žiūrint, kokia mokyklos vadovybė).

Velykų kiškučius, apie kuriuos būdavo pasakojama mažiukams, greitai, bent mano šeimoje, pakeitė ar, tikriau, prie jų prisidėjo Velykė – laumė ar šiaip paslaptinga mitinė būtybė. Man ligi šiol akyse stovi ryto prieblandoje prie mano lovytės einanti su nematytais man margučiais baltai apsivilkusi moteris – Velykė! Pažinau! – Mama! Užsimerčiau, apsimečiau mieganti ir dar ilgai mėgavausi tuo paslaptingu

¹ Vydūnas, *Raštai*, op. cit., p. 93–94.

žinojimu... kol išsidaviau ir patyriau vėl naują džiaugsmą – bendrumo su „suaugusiais“.

Tėtė dažnai mirtį nusakydavo metaforiškai: „išėjo į Vėlių kalnelį“, „nužengė per Vėlių vartelius – Anapilin“. – Tai vis kaimo tradicijų tąsa, besiklostanti ne tikybinės, o nacionalinės tapatybės raiška. Beje, pastebimai keitėsi, ypač sovietmečiu, Vėlinių išgyvenimas. Jaunystėje, kiek pamenu, jis buvo siejamas daugiau su tikybiniais įsitikinimais, o jau, pvz., apie 1956 m. ir žiebiantys tą dieną žvakeles kapinėse, ir pati tarybinė valdžia laikė tai kaip vieną iš nacionalinio pasipriešinimo demonstravimo būdų, – mirusiųjų pagerbimas įgavo ne vien tikybinę, bet ir nacionalinės tapatybės prasmę.

Arba ateina skulptorius Petras Rimša Vėlykų dieną, atsineša dovanų rimšišką velykinį kiaušinį, vienintelį, nepakartojamą, o drauge mums artimą, bendrą, bylojantį apie mūsų visų tokius pat jausmus žemei, žmogui ir jo savitumui būtent šioje žemėje... Čia sutampa asmenybinis išskirtinumas ir nacionalinis tapatumas, o jis savitas, vėl savaip nepakartojamas, kas būdinga meniui.

Šiuose keliuose vaikystės išgyvenimuose glūdi palyginti painūs tapatumo ir autentiškumo bei jų savitarpio santykio klausimai, kurie tada plaukiojo daugiau sąšamonėje, negu buvo sąšmoningai apmąstomi, svarstomi ar juo labiau artikuluojami. Šiandien daug kas keičiasi ar jau pasikeitę, todėl kai kurie reiškinių kontūrai iš dalies ryškėja, keldami naujus neapibrėžtumus. Taip antai anuo metu buvo juste junta ma pavienės ir sutelktinės individualybės, konkrečiai tautos, buvimas, formavimasis bei kaita. Šiandien, atrodo, pirmoji ne tik įsitvirtina, bet ir įsiviešpatauja, o antroji, kai kurių manymu, beveik jau atgyvenusi ir pamažu mirštanti (net esą derėtų jai padėti ta kryptimi „nusiplėtoti“!). Tautos bendruomenės savitumas, kaip jos gyvybingumo, individualumo, atskirumo būtinoji sąlyga, tuomet stengtasi įsisąmoninti jausmu ir protu. Atskleidžiant jį sau ir kitiems kaip tęstinį reiškinį kuriama prielaida suvokti jį pulsuojančią, gyvą, su kuriuo bendravimas kone žmogiškas. Nacionalume įžiūrėti individo bendravimą su tauta, žinoma, galima tik metaforiškai. Tačiau nacionalinis tapatumas – identifikavimasis, kaip ir nacionalinis autentiškumas – tikrumas gerokai sąlygiški dalykai, epochoms keičiantis jie taip pat keičiasi. Vis dėlto anuo metu tas momentas – realybė, kuri daugiau jauste nujaučiama, kaip apibrėžiama. Dau-

giausia tarp tos rūšies žmonių – tautiečių – patiriamas kultūrinis pačia plačiausia prasme bendrumas, į kurį įsilieja ir tęstinumas, praeities ir dabarties jungtys. Nacionalinis tapatumas yra visa savo prigimtimi kolektyvinis, sutelktinis bendrumo jausmas. Jis tam tikros bendruomenės nariams tarsi bendrasis bruožų – savitumų vardiklis.

Konkrečiai, tiksliai įvardyti, kas jį sudaro, sunku, o nuojauta daugmaž konkreči, todėl lengva ir nuneigti. Užsiminiau apie Velykas. Mano, vaiko, akyse jos, būdamos tikintiesiems religine švente, įgavo tarsi ir nacionalinį atspalvį, siejamą su senuoju žemdirbystės apeigiškumu, tokiu artimu gamtai, o kartu pabrėžiant egzistencinę prisikėlimo, dvasinio praskaidrėjimo prasmę. Tokiu būdu visa universalėja, bendrėja, tampa priimtina platesniam tautiečių, nei vien tikinčiųjų ratui.

Kažkas panašaus vyko tada ir su kalbos kaita. Ši buvo mūsų paliesta sustojus ties nacionalumu. Anuo, tautos savimonės formavimosi, ryškėjimo, metu vyko intensyvus bendruomenės savikūros darbas. Ir kalba čia atliko svarų vaidmenį: plėtėsi žodynas, kito prasmės. Ar tai nekliuvo tam tikra prasme nacionalinės sąmonės tapatumui? Šioje revoliucijoje vadovaujančius vaidmenis atliko ypač dvi asmenybės: Kazimieras Būga, o labiausiai – Jonas Jablonskis, kurie, galima sakyti, genialiai jautė to kitimo autentiškumo, tikrumo matmenis ir sumaniai tą kaitą vairavo. Kitaip tariant, šioje kultūros srityje tautos sąmonės formavimąsi sąlygojanti kaita vyko pozityviai, nekliudydama tautos nariams susitapatinti, jausti bendrystės tikrumą. Tai būtina normaliai tautos kaip bendruomenės su jos kultūra plėtotei.

Ir nacionalinė kultūra yra ta bruožų, autentiškumo sanakaupa, kuri leidžia jos nariui atpažinti, viena vertus, bendrybes tarp savų, o kita vertus – skirtybes nuo kitų, susitapatinti, jaustis šitoje erdvėje savu, tikru ir kartu saugiu, nes įprasta, nes drauge augta, drauge kurta, statyta. Autentiškumo, tikrumo jausmą teikdavo tik išėjusiam iš kaimo būtent agrarinės kultūros bruožai.

O tuo metu nuo XIX a. pradžios stiprėjanti idėja žmonijai nuo sunykimo gelbėtis sukant arčiau prie gamtos, prie natūralumo buvo pailanki mūsų inteligentijai ir nacionalinės, ir asmenybinės savikūros atžvilgiu. Ši tendencija plėtojosi drauge su visuomenės demokratėjimu. Kaime augusiam ir pradedančiam kelią į naują socialinį bei intelektualinį sluoksnį su įvairialypiu pasaulėvaizdžiu minėta aplinkybė lengvino iš

dalies susitvarkyti pačiam viduje. Daugelio kitų aplinkui tautų žmonių, gyvenančių iš intelektualinio darbo, sluoksnį sudarė beveik ištisai socialiniu atžvilgiu miestiečiai ir dalis bajorų, – kaimą jie papildydavo išimties atvejais. Posūkis minėtame kitų tautų sluoksnyje į natūralumą, į gamtą, į demokratiją, galima sakyti, daugiau idėjinė išvestinė. Iš kaimo einančiam turbūt buvo lengviau tą tendenciją įžvelgti ir atitinkamai save patį kreipti ta linkme, turint jau čia pat palyginti natūralius pagrindus. Todėl stebime kartais tokius paradoksalius atvejus, kai demokratėjantys bajorai stengiasi atsisakyti net buityje įprastų įpročių, patogumų, norėdami būti „tikrais“ demokratais. Ir tai anuomet buvo ne poza, išviršinis pasirodymas, o įsitikinimų paskatintas žingsnis. Akivaizdžiai tą esu mačiusi kai kuriose man artimose šeimose, o iš kaimo gryčios ne vienas inteligentas nukrypdavo į miesčioniškumą, į išorinį blizgesį, poniškumą. Kitas dalykas, kai panašaus „suprastėjimo“ buvo griebiamasi sovietmečiu! Tokių atvejų nemaža.

Savikūros procesui vykstant, ar jis sąmonės reguliuojamas brandesniame amžiuje, ar jis savaiminis kaip biologinis augimas ir brendimas, vis tiek gimtoji aplinka su kultūros nuostatomis turi nemažą reikšmę, ji palieka vienokį ar kitokį pėdsaką. Taip ir kalbamū istoriniu mūsų inteligentijos formavimosi momentu kopiant į daugiasluoksnį europinį modelį, agrarinė kultūra iš dalies sunkino kelią, bet iš dalies, demokratėjimo tendencijoms stiprėjant, tam tikru mastu lengvino. Vieni kūrė realybę ir savo asmenį pagal naujai iškylančią idėją, kiti ėjo į tą pačią idėją keisdami savyje daugybę bruožų, bet drauge galėjo atsiremti į realų, tradicija paremtą savo gimtąjį pagrindą. Žinoma, jis ne perkeliamas tiesiogiai, o tegali būti tarsi pagalbinis plėtoti save žengiant į platesnį, sudėtingesnį, universalesnį idėjų srautą, nužymintį savo ruožtu ir trokštamą asmens įvaizdį, taigi ir gaires šiam formuotis.

Mūsų inteligentijos gimimo metu individualybės svoris visuomenės mentalitete, į kurį buvo einama, pastebimai didėjo, tačiau dar nebuvo įsiviešpatavęs kaip šiandien. Juo arčiau į mūsų laiką, juo garsiau akcentuojama asmens laisvė ne vien nuo išorės, bet ir nuo vidinių varžtų. Kartu auga ir paties žmogaus savikūros vaizdinys, dažnai tikrovėje besireiškiantis iliuzija, taigi iš dalies ir saviapgaulė. Panašiai ir su savimonės laipsniu šiame procese. Šiandien daug rašoma apie asmens savikūrą, ypač psichologijoje, populiariojoje literatūroje, ir dialoguose

įsakmiai siūloma pasikliauti žmogaus prigimtimi, jo įgimtais polinkiais, kartu stiprėja požiūris į individualybę kaip į savaiminį, izoliuotą nuo bendruomenės fenomeną.

Asmenybinės ir nacionalinės individualybės vizija anuo metu ypač ryški, o žmogaus izoliavimasis nuo bendruomenės dar blyškus. Ir pačios asmenybės formavimasis, daugiau ar mažiau sąmoningas, atrodė kiek kitoks, ypač stiprių, išeinančių iš kaimo jaunų žmonių.

Šiai kartai būdingas, sakyčiau, laimingas balansas tarp išorės ir vidinių jėgų tą išorę priimti ar perdirbti pagal savo vidinį poreikį. Tai turbūt ne visai įsisąmonintas veiksmas. Demokratijos formavimosi atmosferoje, svajojant apie natūralų, gamtos žmogų harmonijoje su savo paties kuriama kultūra, iš kaimo išėjęs jaunuolis jautėsi turįs pakankamai natūralumo, „nesugadinto žmogaus“ bruožų. Jis gėrė iš aplinkui pulsuojančios palyginti naujos jam kultūros versmės, o turimas išsineštas iš valstietišku namų užtaisais padėjo ta linkme save modeliuoti. Tarp abiejų veiksmų, atrodo, nebuvo prarajos ar priešybės. Žmogus jautėsi palyginti savyje nesuspriešinęs, vientisas, tikras – autentiškas.

Kelias į tą tikrumą ėjo anaip tol ne tiesus, vienaliniškas, o dažnai per skaudžius susidūrimus, tvyrančius pirmaisia svetimoje visa savo dvasia mokykloje (nors žinių pamatus ji teikė palyginti fundamentalius) ir dar gerokai konservatyvioje visuomenėje. Ir vis dėlto šios kartos žmoguje, atrodo, neatsitiktinai susiklostė itin stiprios kūrybinės vidinės jėgos, kurios padeda, priimdamos išorės informaciją ir stimulus, modeliuoti save pagal vidines nuostatas. Atrodo, kad tai vyksta ne tik dėl pačių bręstančių asmenybių prigimto stiprumo, bet iš dalies ir dėl istorinio procesų išsidėstymo, paties laiko. Šiaip, žinoma, lyginant mintyse šiandien ir vakar, krinta į akis vienas paradoksas. Tada dar tik plėtojosi laisvos asmenybės laisvoje visuomenėje idėja. Nemaža atvejų, kada tai vyko realybėje dar be teorinės nuostatos, dar kaip ne visiškai įsisąmonintas dalykas. Tačiau bręstančioje asmenybėje (būtent asmenybėje, o ne tik individe) glūdėjo stipri išankstinė pozicija kritiškai žvelgti į masės, minios pomėgių pulsavimą, ypač jei dar pajuntama ir manipuliavimo tendencija. O šiandien, kai visur skelbiama teisė į asmens nepriklausomybę, į laisvę, pasroviui eiti, kartoti svetimas mintis ar elgesį dažnai tampa teigiamybe, pranašumu. Daugelis ano meto miesčioniškumo bruožų šiandien laikomi kone etalonais. Kai pasidairai, giliau įsižiūri, šiandien dažnai,

ypač įvairiais žiniasklaidos kanalais, už srūvančių pasiūlymų stovi komerciniai, vartotojiško lygmens interesai – veiksniai. Bręstančiam asmeniui tikrai keblu orientuotis ir pasirinkti pelus nuo grūdų – kur kas lengviau pasiduoti nuomonei, kad vertybinio pasirinkimo matmens (tik ne materialinio pobūdžio!) nesą iš viso, – esą priimtina visa, be atrankos, jei tau patinka!

Autentiškumo, asmens savasties klausimas toks sudėtingas. Ar žmogus pats sau yra tik toks, koks jis yra, koks gimė? Ar vis dėlto, koks jis subrendo, susiformavo iš dalies savo pastangomis, iš dalies aplinkoje vyraujančio asmens modelio veikiamas? Aišku, paties turimas idealas – modelis, kurio sieki, ir aplinkos gali būti skirtingi. Ilgainiui ši sąveika duoda rezultatą, tik nelygu žmogus: vienas daugiau pats vairuoja, kitas bręsta paleidęs vadžias, daugiau ar mažiau pasiduodamas miniai. Ir kyla klausimas: katras jaučiasi labiau autentiškas?

Nuo Jean-Jacques'o Rousseau laikų vis ryškiau įsipina asmens formavimo–formavimosi sampratos iššūkis: atgal prie gamtos, prie prigimties! Artumas gamtai – prigimčiai tampa tarsi žmogaus autentiškumo matu. Tačiau tuoj pat iškyla beveik neišsprendžiamas klausimas: jei žmogus ir neatsineštų gimdamas jau tam tikro kultūros indėlio, kultūra nuo pat gimimo momento pradeda šalia prigimties lipdyti žmoguje savo sluoksnelį. Jis neišvengiamas ir tampa tarsi antrąja prigimtimi. O šandien net bandoma jį nusigramdyti teigiant, kad prigimtis apimanti ir normaliuosius, ir nukrypusius nuo natūralios normos bruožus. Nesą ir jokių normų. Priešingai, mėgaujamosi ne tik nukrypimo, bet ir iškrypimo atvejais. Nuvalius žmogaus prigimtį, jo natūrą nuo kultūros elementų ar nepažeidžiama pati žmogiškumo prigimtis? Gal žmogaus prigimties esmės ieškojimai arčiau autentiškumo, tikrumo, kai jai priskiriama ne vien primityvioji biologinė pusė, bet ir toji, kurioje glūdi kultūriniai impulsai: rūšies pratęsimas, gyvybės išlaikymas, socialumas, solidarumas, estetiškas pojūtis, toliau veriasi meilės, tiesos, transcendentalumo ir kiti grynai žmogiški bruožai.

Autentiškasis turbūt žmogus tas, kuris amžinai ieško savo paties autentiškumo tikrume, esmingume, prasmingume. Tarpais tarsi kratosi sustabarėjusių, jau tuščiai nuskambančių formų, nepajėgiančių beišreikšti žmogaus giluminio dvasinio gyvybiškumo, ir kratosi kartais ekstravaganטיškais, groteskiškais pavidalais, kurie turbūt per atgyventas formas skina

kelią naujoms įžvalgoms į esmę. Blogiau, jei didesnę visuomenės dalį apgaubia abejingumas, žaismingas pasyvumas. Šiuo metu atrodo, deja, to nestinga: strakaliojama, atrodo, tuščiai nuo šakelės ant kitos pramogų šakelės arba nuo vienur ar kitur pelno žaidimus atveriančios kartelės... O gal tai pereinamojo, ieškojimo laikotarpio reiškiniai? Žaismėje paprastai daug teatrališkumo, daug vaidybos, daug kaukių, žaidimų dalyvis gali ir turi keisti vaidmenis, kaukes, išbandyti, o tuo atveju jis gali savo vidaus ir neatskleisti, jam gali net trūkti aiškių savojo aš bruožų, ir vėl kaukė keičiama kita, vaidmuo kitu... Žmogus tarsi bando rasti savo atitikmenį, bet gali taip ir prasižaišti... Ar nepanašiai šiandien kuriami žmonių įvaizdžiai?

Sudėtingas Žmogaus gimimas. Kiekvienas atvejis beveik savotiškai unikalus. Sunku numatyti, tiksliai turbūt ir neįmanoma, kas pažadina tą patį sėkmingiausią jo formavimosi kelią, nes ir „tikrumo“ vaizdinys vienam susiklostęs pagal aplinkos diktuojamą modelį, kitam jis atrodo turįs būti visai priešingas. Veikiausiai dažnas mūsų esame patyrę, kai ekstremalioje situacijoje, kada visi racionalūs, žinojimu pagrįsti motyvai lemtų pasielgti tikrai kilniai, paaukojant dalį savo pagrindinių lūkesčių, kažkas viduje tartum pristabdo, argumentuoja, kad tikrai negalėsi, neišveši to prisiimto vežimo. Ir... pasuoji, pasirenki lengvesnį kelią, o paskui dažnai naktimis graužiesi ir sau prikaišioji, kad nepadarei pagal aukščiausią etaloną. Vadinasi, tarp to, koks nori būti ir koks esi, gali būti didesnis ar mažesnis plyšys. Autentiškas, pasirodo, kartais esi turbūt ir įveikdamas savisaugos instinktą, natūralų, gamtiškąjį saugiklį.

Kiek turime būtent tame, atrodo, nepatraukliame praėjusiame šimtetyje (o jame mums, jo gyventojams, anaipol netrūko šviesos ir patrauklumo) nuostabių didžiausio laipsnio žmoniškumo atvejų! Prisiminkime ekstremaliąsias situacijas: karo, miško, tremties, holokausto! Mąstai apie tuos viršžmogiškus poelgius ir kvapą užima iškylantys fiksuoti ir nefiksuoti, bet dar atmintyje gyvi, nors ir blyškėjantys vaizdai, liudijantys žmogaus pasiektas aukštumas, kaip antai memuarų klasika tapę Dalios Grinkevičiūtės pasakojimai iš Sibiro tremties, ar žydų slapstymas, rizikuojant gyvybe, ypač žydų vaikų ne tik gelbėjimas, bet pasiryžimas ir tesėjimas juos išauginti ir ant kojų pastatyti su meile, kaip savo pačių dukteris ir sūnus, ar sovietmečiu besislapančių miško brolių saugojimas namie kartais tiesiog bunkeriuose, ar, peržengus Lietuvos ribas pasaulyje, nuskambėjusi žydo gydytojo Korčako

Lenkijoje auka. Kai jis, nepaisydamas konkrečiai siūlomo išsigelbėjimo, lieka konclageryje su globojamais vaikais, kad jiems būtų lengviau mirti krematoriume! ir t.t., ir t.t.

Visų tų šimtų tūkstančių žmonių žmoniškumo tvirtybė paliudyta jau tuo vienu ryžtu veikti taip, kaip jie pasirinko, nepaklusę net ir gyvybės instinktui.

Norisi tikėti, kad ir užslenkančioje abejingumo, kartais cinizmo, sakralumą paneigiančiais ženklais brėkstančioje XXI a. pradžios epochoje ekstremaliose situacijose žmogus pasirodys vėl nepraradęs tvirtumo, to humaniškojo tvirtumo, kuris žmogų daro Žmogumi, tikruoju žmogumi...

XX amžius, perėmęs pagrindus iš XIX, išgyveno ir svaigulį kilią į idealus, ir kartu vis stiprėjančią jų paneigimą, – turbūt savotiškas tuo būtent pulsavimu nuo vieno kraštutinumo į kitą. Atsiskleidžia žmogaus galimybių iškilumo ir smukimo ribų plotis, jo galių mįslingumas.

Savaime norisi įžvelgti, kiek jis pats gali iškilti ir pats nupulti, kiek suveikia išoriniai veiksniai, o kiek žmogus gali rasti pats savyje jėgų valdyti save ir aplinkos poveikius. Tai amžių amžiais sprendžiamas klausimas. Rodos, mūsų paskutiniai šimtmečiai ypač iškelia tuo atžvilgiu nagrinėtiną kultūros veiksnį. Jį suskatome apžiūrėti iš visų pusių ypač XX a. antroje pusėje, nors žmogus veikia nuo tada, kai atsirado, tik vis naujai, – iš dalies tą rodo mūsų švietimo reformos itin pulsuojantis vyksmas: du žingsniai pirmyn, žingsnis atgal, arba atvirksčiai. – Mintis sunkiai ima suktis apie paties žmogaus kultūrinį tapsmą.

Ar amžinai kartu su žmogumi einanti jo visų sričių kūryba veikia ir kai kuriuos jo bruožus, atrodančius prigimtais, – jo genofondą. Ar prigimtis – sau, o žmogaus poveikis jam pačiam – sau? Tezė, kad norime laisvo žmogaus, kuris ir pats save laisvai kurtų, atrodo, negalėtų atmesti šiuo atveju ir tų pačių žmonių sutelktinai kuriamos kultūros veiksnio. O vis dėlto abu veiksniai, atrodo, dažnai šiandien nederinami, tarsi galėtų veikti vieni atskirai, nesusiliesdami... Kaip toje pasakoje, kai Dievas pamokęs vyrą ir moterį dirbti, o grįždamas kitu pavidalu paklauses, kas juos taip gražiai išmokęs, vyras pasakęs teisybę, o moteris pasigyrusi pati išmokusi; vyrui buvę lemta po darbų pailsėti, moteriai – dirbti be poilsio, nes ji neparodė nei dėkingumo, nei supratimo, tai grynas šiuolaikiškas individualizmas.

Autentiška – tai „tikra“, nepamėgdžiota, nepadirbta, originalu. Tačiau kiekvienoje srityje tai gali būti kitu matu matuojama ar nusakoma. Savo ruožtu pats laikas savo daro: ilgainiui nusistovėjęsios minties, jausmo raiškos formos virsta įprastinėmis, konvencionaliomis, net tuščiomis. Jos atrodo žmogui nebeautentiškos, imama ieškoti „tikresnių“, autentiškesnių savo „tikrumui“ išreikšti.

XIX–XX a. sandūros lietuvių besiformuojanti inteligentija pataikė gyventi šiuo atžvilgiu ypatingą, sudėtingą laiką. Visuomenės atmosfera buvo pritvinkusi nerimastingo ieškojimo žmonijai teisingesnio, prasmingesnio gyvenimo. Daug kritikos, daug neigimo, bet ne dėl atskiro individo jo individualaus prabangesnio gyvenimo, o apmąstant konkretesnes bendruomenės sugyvenimo formas ir per jas bandant spręsti individo problemas, XX a. atskleidė ir to siekimo klystkelius, tačiau pradžia buvo viltinga ir humaniška. Kritikoje stipresnis buvo teigimas už neigimą. Laimės žiburys kalbėjo apie individo laimę, pasiekiamą ne per vieno izoliuoto asmens, o per bendruomenės laimę. Šiandien toks kalbėjimas kvepia konvencija. Tada, ypač stipresnei asmenybei, tai buvo autentiška, jo paties tikrybė. Ir šis bruožas išlieka būdingas ano meto inteligentijai.

Būtina autentiškumo–tikrumo išraiška – aštrus teisybės, tiesumo jausmas, panieka dvideidiškumui, melui, ar jis būtų karjeros, ar savanau-diškumo, ar nenoro pasirodyti kitokiam, nei visuomenės nuomonės priimta, motyvas. Atsimenu, Tėtei pakviesti vaišių žmogų, kurio iš esmės negerbi, o jis tau būtų naudingas – papjūtis, nepriimtina, neprincipinga nusileisti savo įsitikinimams. Kiek vargo turėjo *Sakalėlius* leidusi Spaudos fondo leidykla, kol vis dėlto įprašė Tėtę įsileisti į vadovėlių reikalaujamą straipsnį apie tuo metu autoritariškai viešpataujančią Lietuvos prezidentą Antaną Smetoną. Straipsnį užsakė leidykla Juozui Žiugždai už 200 Lt. – Jis tuo metu buvo bekeičias savo socialistinę pasaulėžiūrą į tautininko! Rodos, ligi galo to apiforminti nesuskubo, nes reikėjo dėtis bolševiko kaukę... Tėtę įkalbėjo sutikti su straipsniu leidyklos motyvai, kad *Sakalėlis* būsiąs sustabdytas kartu su jo demokratiniu poveikiu augančiai visuomenei. Nepaisant to, Tėtė jautėsi nusikaltęs sau pačiam, pažeidęs savo autentiškumą. Abu su Mamule nešiojosi tą įvykį kaip rakštį...

Tie žmonės, augdami tarp dviejų, gal net trijų visuomenės nuomonių (kaimo, eilinio miesčionio ir intelektualo), turėjo įprasti pasverti ne vienos, o dviejų trijų kampų požiūrius. Iš prigimties stiprios asmenybės

tą daugiau ar mažiau pajėgdavo įveikti, susivokdamos, kur jų pačių nuostata. Todėl ir brendo ta karta sparčiau kaip eilinis geros sąlygose augęs jaunuolis. Pasižiūrėkime kad ir į Petrą Klimą. Juk jis gebėjo valstybės kūrimosi metu ne tik dirbti politinį visuomeninį, intelektualinį darbą, bet ir lyginti nesutarimus tokiu atsakingu tautai momentu tarp partijų. O tebuvo jaunas, vos baigęs universitetą žmogus!

Branda didėja kartu su atsakomybe, su asmenybės savivoka ir moraliniu tvirtumu. Šiuo atžvilgiu anos kartos žmonių lygmuo stebina. Pasaulėjimas, kurį bemaž visi išgyveno, naujoviškos pasaulėžiūros kūrimasis nesuardė bendražmogiškų pamatų. Šie ne tik liko, bet dar sutvirtėjo, nuskaidrėjo. Tas momentas turbūt itin svarbus istoriškai, kai valstybė statyta ant materialinių griuvėsių, be įgūdžių, bet su tvirtais moraliniais pamatais.

Šiandien, be abejo, šiuo atžvilgiu gyvename krizės laikotarpį. Vaduojantis iš bet kurių varžtų, vis labiau išskyla neigimas kaip vertybinis teigimas. Moralinis reliatyvizmas atskirų žmonių, ypač tarp jaunimo, siekia kartais viršūnę. Atmetamos, kaip ne kartą minėta, moralinės normos kaip varžtai. Esą tai kliudo normaliai visuomenės plėtotei. Vis dėlto, atrodo, vėl stiprėja dermės, pusiausvyros poreikiai. Šalia trankiai demonstruojamo šūkio „čiupk akimirką!“ (*carpe diem!* čiupk dieną!), vis plačiau dėmesys krypta į Rytų siūlomą susikaupimą: per meditaciją į save, į rimtį. Neretai pasitaiko, kad mintama tik Rytų filosofijos nuobromis, nesugebant net ir paliesti jos gelmės, pasitenkinant ne tiek dvasiniu, kiek tiesiog fiziniu poveikiu mokantis įvairių mankštos būdų. Tačiau kartais ir toks stabtelėjimas nuo pašėlusio lenktyniavimo ar pasimaloninimo praskaidrina žmogų, leisdamas pajusti kitokio buvimo galimybę. Kartu stebiesi ir neatsitebi, kaip dažnai tie tolimų pasaulio išminties nuotrupėlių rankiotojai, net nesistengdami perprasti ano pasaulio susikurto turinio, peržengia lengvapėdiškai kone užsimerkę per čia pat artimiausioje aplinkoje ir mūsų kontinente žėrinčius deimantus. Nepaisant to, džiugina vis ryškėjantys atasvaros vartotojiškam pasaulėvaizdžiui ženklai, vis stiprėjantys lūkesčiai ieškoti ir rasti bendrąjį asmeniui ir žmonijai humaniškumo vardiklį, kuris būtų ir autentiškumo, tapatumo bendrasis rodiklis. Taikliai apie autentiškumą yra pasakęs kanadietis mokslininkas Charlesas Tayloras: „[...] kiekvienas iš mūsų turime savo buvimo žmogumi būdą [...] ir] kiekvienas jį privalo surasti pats“¹.

¹ Charles Taylor, *Autentiškumo etika*, Vilnius, 1996, p. 72.

Taigi kiekvienas kuria savo autentiškumą, savo tikrąjį „aš“, susirasdamas savąjį žmoniškumo raiškos būdą. Šiame teiginyje glūdi ir dar vienas svarus momentas: pripažįstant kiekvienam jo subjektyviasias pastangas rinktis ir susidaryti žmoniškumo raiškos būdą, kaip prielaida lieka objektyvus pats humaniškumo matmuo. Jo ir laikėsi ano meto mūsų naują pasaulėjautą besikuriantys jaunieji inteligentai – tai jų savitumas. Savo ruožtu žmoniškumo normos savaimė implikuoja žmogaus saitus su socialine aplinka ir riboja individualizmo erdvę. Todėl praėjusių šimtmečių sankirtoje ir liberalizmo terminas suprantamas ne tiek akcentuojant individualizmą, kaip šiandien, o laisvę apskritai.

Būti autentiškam lygu būti savimi, – tikram, nemeluotam, neapsimetinėjančiam. Juo žmogus susiduria su didesne pasaulio – reiškinių, idėjų, požiūrių, matymo, jausenos, mąstymo būdų, pačių faktų ir t.t. – įvairove, juo sudėtingiau susirasti savąją vietą, savąjį tašką, kad galėtum, ranką padėjęs ant širdies, pasakyti: „toks aš noriu būti ir esu“. Juolab tai sudėtinga, kad gyvendamas besikeičiančiame pasaulyje ir pats turi keistis, ieškodamas pastovumo, atspirties taškų ir savyje, ir išorėje.

Pinasi tarsi trys jėgos: biopsichinė, kultūrinė ir iš jų išaugę tavojo „aš“ lūkesčiai, nusikalta valia.

Augdama gavau stebėti tarsi du žmogaus autentiškumo šaltinius. Tėtei tikra visų pirma, kas syja su natūra: gamta, artojo darbas, t.y. dirbantis žmogus (Vaižganto Napalys!), savo susidarytas ir paties, jei įmanoma, patikrintas požiūris. Mamulei autentiškumas kuriasi veikiau tarpiškai per žmogaus kuriamą grožį ir gerį, ypač – meną, per išgyvenimą, o ne tiek per protavimą. Abu šaltiniai sruvo iš besąlygiškos tiesos ilgesio...

Vienatvė

Ne viena važiavau.

Šalia manęs sėdėjo iš vienos pusės Tyla, iš kitos – Vienatvė

(Iš laiško Giedrytei grįžus į tuščius namus Kaune).

Vienatvės būsenos įvairių spalvų: nuo nevilties juodumo ligi kūrybos žaizdro raudonio, nuo minties ir jausmo erdvių iškilau išgyvenimo žydrumos ligi apatiško tūnojimo pilkumės...

Mamulė mėgdavo, kaip ji sakydavo, keliones į *save*. Kiek galiu nu-
tuokti, jos būdavo aukštyn, į erdvę, ir, priešingai, retai žemyn į tam-
są. – Tai jos asmenybei būdingas bruožas, kaip būdingas jai ir pačios
vienatvės poreikis. 1960-ais, kai aš buvau tartum į duobę įkritusi (grės-
mingos ligos, smegenų auglio diagnozė Kaziui ir tik išvartytos iš mylimo
darbo mano pačios savijauta), Mamulė man rašo: „Bus gerai [...], eisiu
rytoj melstis į ąžuolyną pačio gražiojo rudenėlio. – Turi būti šviesu!“
Šį posakį (maldą rudeniu) suprasčiau, kaip pakilų grožio ir Gėrio iš-
gyvenimą – Katarsį. Ir čia pat kyla klausimas, ar vienatvės pojūtis nėra
sąlyginis dalykas? Gali jaustis vienišas buityje, šeimoje, darbe, visuome-
nėje, tautoje, net pats su savimi, kada vidaus pasaulio vientisumas su-
iręs. Kada neberandi savyje jokio atsparos taško, vienijančio plūstantį
iš išorės ir iš vidaus pojūčių, minčių, jausmų ir klausimų srautą. Stipri,
kūrybinga, savarankiška asmenybė, pasiryžusi pati tvarkytis tame srau-
te, ieškodama rakto problemom spręsti, vienatvę dažniausiai suvokia ne
kaip nuoskaudą, o kaip normalią būseną. Ji vis dėlto ne visada lengva.
Natūralu, kad į tą savotišką vidinės jėgos jutimą dažnai įsipina ilgesio
gaidelė būti suprastam, galėti pasidalinti. Pati būseną lyg ir susidvejina:
vienatvės reikia, kad galėtum nepriklausomai savo pasaulį formuoti, bet
kartu norisi, kad kas patvirtintų, paremtų.

O jei žmogus pats viduje sutrikęs? – šilta, supratinga aplinkos at-
mosfera, kuri skatina išsakyti savo graužatis, pačiam jas kartu sau ap-
sibrėžti, gali daug padėti išbristi iš vidinio slogučio, pereiti iš vienokios
vienatvės būsenos į kitokią, šviesesnę, vedančią į rimtį, pasitikėjimą. Šis
poreikis stiprėja su augančia žmogaus patirtimi ir artinantis Baigties neiš-
vengiamybei, bet suvesti jį tik į tikėjimo formas būtų neteisinga. Kiek-
vieno žmogaus pasaulis savitas, kiekvienas kitaip suvokia egzistencinius
klausimus, kiekvienam ir kitokia parama, jei jos jis laukia...

Vienatvė, atrodo, gali didėti einant į pakalnę... O gal tai kelias į aukštą
kalną, į pilnatvę, kurią, pasiekęs savo paskutinę viršūnę, ištirpsti Gamto-
je..., Kosmose..., Gėryje – Grožyje..., Nirvanoje¹..., Dievybėje..., Energijos
Nežinomybėje?.. O gal į šiuos rūpesčius galime atsakyti žinomą posakiu
„dulke esi, dulke pavirsi“, suprantant jį pažodžiui, be jokių kultūros ap-

¹ Čia įsirikiuoja turbūt ir plintanti pas mus reinkarnacijos idėja, spalvinga, vaizdin-
ga nuolatinės žmogaus svajonės tobulėti, kilti į kalną metaforiška vizija?

raiškų? Gimimo ir mirties faktai kartais supaprastėja ligi... vulgarumo,
nebetekdami jokio įprasminimo (kiek tokių šiandien atvejų!). Turintiems
antropomorfinę tikėjimą, taip paprastai, žmogiškai kalbantis apie pa-
skutinius dalykus net ir ne *savo*, o per duotą maldos formą, vienišu-
mo jausmas turbūt mažiau juntamas. Kitais atvejais jis kiekvienam ki-
toks. Visos religijos teikia vienokią ar kitokią kalbos formą apie Išėjimą ir
kartu vienokią ar kitokią nebaigtinumą. Juo turimas tikėjimas, įsitikinimas
labiau neformalizuotas, neinstitalizuotas, ypač neantropomorfinis, juo
vienatvės – vienišumo jutimas gali būti ženklesnis...

Norėti nuimti tą naštą turbūt yra bergždžias noras, o vis dėlto pa-
remti Išeinantįjį, praskaidrinti jo jausmą turbūt ne tik galima, bet gal ir
privalu?

Mamulė ta tema retai tekalbėdavo. Jono Biliūno netektis buvo tar-
si niekad negyjanti žaizda, apimanti mirties reiškinį iš viso. Kai grįžau
namo ją aplankiusi, nedatuotame laiške Mamulė man yra rašiusi: „Kal-
bėtis mudviem neteko. Gerai taip, kaip yra. Siūlas mudviejų neišvyniotas.
Gal taip ir liks? Norėčiau viską išvynioti. – Juokai, mano Meilyte“. Būti-
numas siūlą vynioti ligi galo kyla ypač žmonėms, kuriuos sieja meilė.

Iš pat vaikystės jaučiau, kad ši tema skausminga, neliečiama – ji
gyva, o įvairios gyvenimo situacijos apie ją vienaip ar kitaip kalba. Ir
tik savo ome jutau, koks tai bausis, begalinis skausmas Mirtis. Ir, skai-
tydama literatūrą, susidūrus su ja (gyvenimas taip klostėsi, kad ilgai
jos nepatyrčiau, tik visai užaugusi ir pati šeimą turėdama pirmą kartą
susidūriau – tai Tėtės išėjimas), visada skaudžiai skaudžiai išgyvenda-
vau emociškai, dažniausiai be jokios refleksijos, gaivališkai. Ir pati pa-
būgdavau to graudulio prasiveržimo, todėl vengiau su bet kuo žodžiu tą
temą liesti. Tarsi koks „tabu“... Ir tik dabar, kada pačiai ranka pasiekia
Baigtis, jaučiu turbūt klydusi. Kitus aplinkui skriaudžiau, kuriems taip
reikėjo paramos artėjant prie savojo kelionės galo. O reikėjo nedaug –
tik supratimo, kartais žodžio ar supratingo meilės ženklo... Man atro-
dė, kad mano meilė begalinė, o iš toliau pasižiūrėjus – gerokai siaura,
neatsiliepianti į giluminį mylimo žmogaus alkstantį žvilgsnį... Jau jau,
rodos, supratęs jį, stabtelsi nuo savojo bėgimo, savųjų darbų darbėlių ir,
paėmęs kito ranką, įsiklausysi, kas dabar ne tau, o kitam svarbiausia, kas
jam rūpi. Ko jis nerimsta ar ko ieško... – ir... nesustoji, bijai prisiliesti prie
abiem rūpimo ir skaudamo... Žvilgsnyje laukimas užgęsta ir žmogus vėl

paskęsta savo vienatvėje. Ar tai gerai? Iš dalies sustoti, ne tik suklusti, bet ir padėti kitai pusei atsiverti, savo sopulį ar rūpestį išsakyti ar gal tik savo pamąstymais pasidalinti – tą žingsnį pristabdo įdiegtas drovumas nelįsti neprašytam į kito vidų, neprovokuoti, tarsi neprievartauti atsivėrimo... O gal tai ne drovumas ar kuklumas, o tiesiog baimė pasidalinti kito našta, trūkumas ryžto ieškoti savųjų jėgų bei pastangų dalyvauti kito nerimastyje, kartais neviltyje ar išsipildyme?

Kaip minėjau, pirmą kartą man pačiai su aiškiai artėjančiu brangaus žmogaus iškeliavimu teko susidurti 1949 m. – Tėtės Išėjimu. Ne tik nebandžiau padrašinti, prabilti, bet pati bėgau ir vengiau to atsivėrimo žvilgsnio, nors aiškiai supratau situaciją. Mamulė, nežinau, ar kalbėjosi su juo, bet man nė žodžiu, nė karto neužsiminė ir tarsi saugojo savo mylimą ir... lepinamą vaiką nuo neišvengiamos ateities. – Tai tarsi sutartinai neliečiama santykių erdvė...

Netrukus, po metų (1950), vėl teko susidurti su ne tiek artimo, bet vis dėlto tikrai brangaus žmogaus dėdės Augustino Janulaičio Išėjimu. Giliai įsmigo mano pačios intuityvi, be abejonių mirties įžvalga. Žmona, abi seserys, Mamulė ir teta Verutė, turbūt žinojo greitą ligos prognozę. Su manim, Vilniuje gyvenančia, dar nepasidalinta! Po tam tikro nesimatymo susitikom, ir, matyt, perkeldama pernykščių metų patirtį, juste pajutau, kad dėdė *jau* negrįžtamai paženklintas...

Kai gulėjo ligoninėje Vilniuje, kartą lankant Jis pats prabilo apie netrukus įvyksiančią Baigtį. Ir aš... pasitraukiau, pati nesuvokdama kodėl, nuo Didžiojo Pokalbio... Daugiau jis nemėgino, o aš ilgą laiką nesuvokiau savo negrąžinamos kaltės.

Paskui buvau prie pat jo baigiančios gesti gyvybės. Vakarėjo. Likome prie lovos dviese su Aliute (žmona). Gerai jutai, kad išeina ne tik artimas, bet ir žymiausias visos giminės ir istorinis asmuo. Prašiau, kad Aliutė užfiksuotų kaip dailininkė (jos yra keli geri portretai anglimi) tą paskutinį momentą. Pasiėmė popieriaus, anglį ir ėmė piešti. Tuo momentu gana greitai ėmė keistis merdinčiojo bruožai ir išvaizda. Aš išsigandau, tiesiog pajutau vidinį šaltį. Aliutė metė popierių. Nežinau, ką ji jautė ir ką darė. Bet tai buvo jau pradžia, ne, lūžis, tikrai biologinis lūžis. Aš viduje tarsi sugniužau ir maniau, kad tą paskutinį momentą dera būti su Mamule, Jo seserim, kuri visada tuos didžiuosius momentus ne tik nujaučia, bet visa savo esatimi išgyvena... Parbėgau. Prisiglaudėme.

Mamulė visada tokiu momentu rami, tyli, tik visa sopuliu virtusi¹. Gal aš pati tuo momentu pritrūkau drašos, o gal vis dėlto Aliutei reikėjo ir likti vienai su Augustinu: reikėjo meilei pabūti dviese? – Tai buvo tikrai grožio pilna meilė. Kaip jis ją tiesiog dievintė dievino, kaip jis ją grožėjosi! – Pamenu, aš dar vaikas atvykome su Mamule iš Vilniaus į Kauną, kur gyveno Augustinai nedideliame knygų prikimštame butelyje Poškos g-vėje. Tuo metu, kai mes viešėjome, žmona, „dėdintutė“ – taip mes, vaikai, ją vadindavome – parvažiavo iš Italijos, kur buvo išvykusi dailės studijų. Matau ją, aukštą, geltonais plaukais, didelėm mėlynom akim stovinčią prie gražaus dekoruoto židinio, saulės nušviestą, o mes į ją žiūrime, taip pat ir Augustinas. Tada turbūt pirmą kartą pajutau, kokios gali būti meilės akys – ne tik motinos... Abu skirtingi ne tik fiziškai, bet ir pasaulėžiūromis: ji tikinti, tik niekad to nedemonstruojanti, jis kovingas antiklerikalas (tai nereiškia, kad kovojantis su tikėjimu, kitų išpažįstamu), bet negirdėjau, kad tarp abiejų būtų kada perbėgęs šešėlis (o gal nemačiau?).

Laidojo prof. akademiką Augustiną Janulaitį Juozo Bulavo pastangomis ir rūpesčiu su didelėmis oficialiomis iškilėmis, sakyčiau, su nematomais paradoksis: kažkuriais keliais iškilmių išsireikalavo Bulavas, nors jau 1950 m. pradžioje buvo pasirašytas Tarybų valdžios raštas Janulaitį suimti kaip seną bolševizmo priešininką. Raštas nepaleistas vykdyti, nes be jokių vilčių vėžio diagnozė buvo aiški ir, matyt, rusiškas viršūnes pavyko įtikinti, kad greita žinomo, garsaus žmogaus mirtis beveik tuoj pat po arešto kalėjime sukeltų tik nemalonių atgarsių (o kiek tokių mirė?!). Susilaikyta. Iškilmingai palaidota. Artimiesiems visa tai paaiškėjo, kai netrukus vyko Istorijos institute akademiko paminėjimas-konferencija. Ji tapo siauru, uždaru su vardiniais kvietimais susirinkimu. Man pačiai teko renginio komisijoje atstovauti giminei, todėl mačiau iš pradžių plačius užmojus paminėti tikrai iškilmingai ir prasmingai (buvo sudaromi platūs kviestinių sąrašai, pranešimų autoriai ir t.t.). Staiga viskas atšaukta. Man,

¹ Atsimenu, jau po 12 metų Ingutė prašė, kad Mamulė, jos mylima močiutė, dalyvautų jos mokslo laipsnio – kandidato gynime. Mamulė paaukojo, pasirinkdama gyvo, jauno artimo žmogaus, pirmosios anūkės, prašymą, savo be galo didelį priešraišumą ir meilę seseriai Verutei, kurios agonija jau buvo prasidėjusi, ji merdėjo Kaune. Tą vakarą Mamulė sėdėjo tarp mūsų rami, visa papildėjusi, didelėmis atviromis akimis, kurios rodė, kad ji visa ten, prie lovos, kur ji tokia būtina...

žinoma, pirmininkas prof. Bronius Vaitkevičius nieko nepaaiškino, tik aplinkiniais keliais sužinojau priežastį. Nesuprantu ligi šiol, kaip toks kadras, kaip Vaitkevičius, būtų galėjęs nežinoti apie seniai KGB kabineuose pasirašytą nuosprendį Janulaičiui.

Grįžtant prie pradėtos temos, kiek ir kaip galimas atviresnis dalinimasis apie Išėjimą, vis svarstau, ar teisingai mano pasielgta pasitraukus tokiu momentu. Ir kartais atrodo, kad gal trečiajam asmeniui ir nederėjo likti, kada, šiaip ar taip, vyksta paskutiniai kontaktai tarp dviejų artimiausiųjų... Kai gulėjo Velionis, pašarvotas savo nuostabioje namų bibliotekoje, Aliutė – Žmona dalinosi su manim savo pasaulėžvalgos kryptimi, parodydama, kai kambaryje nieko nebuvo, kad ji įdėjusi į karstą kryželį. Ar buvo tarp abiejų koks susitarimas, ar ji atliko tik savo pačios, krikščionės, pareigą, – nežinau, veikiau pastarasis atvejis. Tačiau ar pačiam Velioniui tai buvo svarbu? Lietuvos likimas – jo gyvenimo prasmė, drauge nuolatinio nerimo ir rūpesčio pagrindas. Ar turėjo su kuo pasidalinti? Šitoje erdvėje vyko, be abejojimo, ir savo įsipareigojimų svarstymai viduje.

Su Mamule toks pašnekesys – atsivėrimas niekad neįvyko, nors ir situacijų, abipusio laukimo būta ne kartą. Kalčiausia aš. Ta nepakeliamo, atrodo, graudulio nuostata, kuri buvo susikūrusi iš pat mažens, mane pusiaukelėje stabdydavo. Ir dabar jaučiuosi labai kalta... Net momentu, kada abiem buvo aišku, kad Tatai atėjo, lūpos neprasivėrė. Atrodė, kad tokios neformuluotos kalbos užtenka be žodžio. Rodos, mane stabdė ir tai, kad neišvengiamybės jautimo išsakymas nubrauks ir mažutytę vilties kibirkštėlę... Pagaliau, ar tada metas išsakyti?..

Su Kaziu buvo savotiškai kitokia situacija. Medicinos nuosprendis (smegenų auglys) buvo neatšaukiamas iš pat pradžių dar 1959 m., o nuosprendis įvyko 1983 m. Tiek metų su nuosprendžiu išgyventa! Iš pradžių buvo sušvitusios šio tokios viltys, paskui jos užgeso ir ilgai ilgai vyko Laukimas. Iš pradžių vijome tas pačias mintis, paskui turbūt iš mano pusės to užsimerkimo ir pastangų nutylėti buvo daugiau. O mačiau, kaip žmogus sąmoningai tvarkosi (atideda iš savo palyginti nedidelės pensijos mudviejų abiejų vardu Paskutinijai kelionei, bando rašyti atsiminimus, nors jėgų tokiam darbui jau stinga...), kaip nuolatos apie Tai galvoja...

Ir tik paskutiniu momentu prabilo be žodžių. Tik jau nebe pilnai. Agonija prasidėjo prieš pat Naujuosius Metus. Iškviesta poliklinikos

gydytoja griežtai atsisakė leisti likti namie, nes nebūsią medicinos pagalbos. Sutrikau ir nusileidau. Išeinantysis (jau nekalbėjo) metė tokį paklaikusį žvilgsnį, kad sutrikau. Pasilenkus užtikrinau, kad niekur nesitrauksiu. Aprimo. Susitaikė.

Tada tik suvokiau, kad nevalia palikti ne vien paskutinę valandą, bet ir daug anksčiau. Ir tai ne palikimas, tai ne vien materialinis ap rūpinimas bei globa, bet ir vidinis, abipusis bendravimas, visiškas atvirumas, supratimas, kada abu jaučia, kad einama koja kojon kartu ligi taško, kai dvi lemtys išsiskiria... Suprantu, kad ne visada tas įmanoma, bet kartais įmanoma ir privalu. Juo toliau, juo tas įsitikinimas gilėja. Ir vis dėlto lieka man pačiai klausimas, ar įstengiau tą kartą išlaikyti atjautos įtampą, tikrai netesėjau jau daug vėliau, kai man itin brangus žmogus Marija Gimbutienė buvo paskutinį kartą apsilankiusi Lietuvoje prieš pat Neišvengiamybę (1993 m. vasarą, o mirė 1994 02 02). Ji pagėidavo taip organizuoti tą Jos viešnagę, kad būtų gera ir įsimintina. Buvome pas Dvarionus Palangoje su Marijos dukra Živile ir jos sekretore, dabar biografe Joana Mahler. Mudvi gyvenome abi viename kambaryje. Marija skubėjo peržiūrėti savo paskutinio lietuviškai sudaryto veikalo apie Senosios Europos dievus rankraštį (išspausdintas jau autorei mirus, 1997). Žiūrėjome abi viena į antrą kalbančiu žvilgsniu, o ligi lūpų pravėrimo ir vėl... nepriėjo. Bijojau trikdyti, bijojau įskaudinti, braudamasi į Jos vidaus plačiąsias erdves su savo problemomis, savo skausmais ir džiaugsmiais, savo surastomis tiesomis ar klaustukais. Ar tai gerai, ar teisinga mus siejusios meilės vardan?.. O gal šiltas, atviras pasidalinimas būtų prašviesinęs besiantinančią Būtinybę?..

Kita vertus, to paties reiškinių būta su Mamule. Tomis lemtingomis 1978 m. balandžio mėn. dienomis mes su Inge (dukra) ir Rimčiu (sūnumi) nuvykome į Kauną Mamulės parsivežti Velykoms į Vilnių, kad nenutrūktų ligi tol nesulaužyta tradicija Velykas ir Kalėdas švęsti visiems šeimoje, o ypač mudviem su Mamule kartu. Žinojome, kad sirguliuoja. Susisikambinome ir nuvažiavome pasiryžę pasiimti. Savijauta nebuvo gera. Susvyravome, ar vežti, ar ne, ar man pasilikti Kaune. Mamulė apsisprendė. Kai ėjome iš kambario į mašiną, apžvelgė savo lizdą žvilgsniu, kuris mane nudiegė, paliesdamas daugiau pašamonę... Ir vis dėlto, turbūt savo egoizmą tenkindama, aš tą ženklą iš sąmonės nuvijau į pašamonę... Jau po poros dienų ėmė vis aiškiau tas ženklas

virsti Ženklu. Mano, dukters, egocentrizmas pastūmėjo Mamulę apsispręsti savo nenaudai. Tą momentą suvokiau, vėliau apmąsčius, ne vien aš, bet ir Rimtis, ir Juzelė (ūkininkė, pabėgusi iš tragiškos sovietmečiu savo šeimos situacijos ir ilgus metus šeiminkavusi ir liginusi Mamulę). Jie susitaikė ir į nebylų pokalbį apsisprendimo akimirksniu neįsikišo... – Tai vis emociniai subtilumai, kuriuos diktuoja „išsiauklėjimas“, o gal čia teisingesnė būtų buvusi spontaniška autentiška reakcija? Mačiau, kad juodu dėl to kentėjo... Akivaizdus atvejis, kaip civilizacija su savo žiniomis, tikromis ir susikurtomis, su savo elgesio taisyklėmis užčiaupia žmogaus kūno ir dvasios bendrą kalbą, iškreipia kai kuriuos jo poelgius ir suranda jam kelių pateisinti aiškius nukrypimus nuo to, kas privalu ir natūralu...

Ta tokia akivaizdi mintis kilo man tik tada ir toliau brendo iš mano pačios patirties. Prisimenu, grįžome iš tikrai visokeriopai liūdny Tėtės laidotuvių. 1949 m. vasaris. Apie mus, nedidelės šeimos (Mamulė, Kazys ir aš, jaunas brolis Sauliukas išėivijoje, be jokios žinėlės tuo metu, ar gyvas, ar ne, apie Tėvo mirtį nežinojo, prie mirštančiojo stovėjo tik sūnaus nuotrauka) narius ir keletą Jo giminių, nėra ko ir kalbėti, – skausmas neišsakomas, o čia dar pati gniuždanti atmosfera: 1949 metai – didžiųjų represijų metai, Miško likvidavimas, visur tvyrantis netikrumas, ypač baimė, įtarumas, skurdas. Pačios laidotuvės, nors laidojamas tik išėjęs į pensiją Tėtė, nusipelnęs pedagogas, Valst. Pedag. leidyklos darbuotojas, buvo beveik uždaros, privačios, o ne viešos, nes darbovieteje buvo neiški oficiali Velionio pozicija. Toks dvigubas – privatus-asmeniškasis ir viešumas – slogutis. Grįžome. Paprastas sunkvežimis tuoj pat išvažiavo atgal, Velionio tėviškėn, su visais dalyviais. Šturpu. Nebuvo surengta net šermenų. Kaip dabar žiūriu, – turbūt čia mano didžiausia kaltė. Aš bijojau žmonių, norėjosi su sielvartu likti namie, artimiausiųjų rately. Atgulėme. Staiga nelauktas skambutis. Ateina prof. Ignas Jonynas. Tarp mūsų šeimų bemaž nebuvo kontaktų, tik gera, šilta pažintis beveik nebendraujant. Atsiprašė. Atsisėdo bičiuliškai prie mūsų su Mamule lovų ir pradėjo paprastą, žmogišką, atvirą bylą. Nei liaupsių, nei užuojautų... Pabuvo. Atsisveikino ir atsiprašydamas tik pasakė manąs, kad taip geriau... – taip, tikrai geriau ir likusiems, ir Išėjusiam (bent Jo atminimui). Vėliau gyvenime dviejose panašiose situacijose jau klaidos nebekartojau. Man tik rodėsi, kad tais momentais platus viešumas ir oficialumas mane

žėistų, bet nežinau – gal žiūrėnt, koks atvejis. O juk tai vienas iš ženklų, sutartinių senų senų apeigų, kad kelionė baigtųsi sąlyčiu, pokalbiu ir kartu likusiųjų meile ar artumu vienas kitam Iškėliavusiojo vardan ...

Giliai pajautau šimtmečiais susiklosčiusių papročių, kartais virsdavusių apeigomis, prasmę, reikšmę žmonių santykiams, kultūros tęstinumui.

Čia priklauso ir visų ženkliausias tokiu atveju kalbėjimosi, o gal veikiau buvimo būdas su visa Tuo – muzika. Giesmė žodžiais, giesmė instrumentais. Žinoma, daug reiskia pats muzikos turinys, jos išraiška ir reagavimo galimybės, imlumas. Čia turbūt kiekvienas atvejis vis kitoks, vis nepakartojamas, kaip ir pats žmogus. Bet tai ir aukščiausioji byla Žmogaus su Žmogumi, su Visata, su Amžinybe, su Skausmu ir Meile Mirties akivaizdoje.

Atrodo, niekad man neišdils iš širdies patirtas su visu tuo susiliejimas ir pakilimas, kai lydėjom Mamulę, Kazį ir Mariją. Pirmuoju atveju buvo balandis, telkšojo sniegas, pro baltus debesis nušvisdavo pirmieji pavasario saulės spinduliai. Paskutinis atsisveikinimas ir Bacho muzika. Tokia nežemiška, iškili ir begalinė. Tuo metu ir skausmas tarsi virto palaima...

Antruoju atveju – gęstanti sausio diena, virstanti prieblanda. Ir vėl Bachas, rodos, Beethovenas... Ir visa prisipildo prasmės...

Abu kartus be galo esu dėkinga Irenai Kostkevičiūtei, suorganizavusiai šį įprasminimą.

Trečiuoju – iškilmingai pašarvota Marijos Alseikaitės-Gimbutienės pelenų urna Šv. Jono bažnyčioje su kartais bešmėkščiojančiais tarp daugybės gėlių pačioje bažnyčioje balandžiais ir pro langus įspįstančiais 1994 m. gegužės 8 d. saulės spinduliais. Čia pat taip artimų Marijai romuviėčių improvizuojamos diskretiškos palydų apeigos. – Muzika aukšto profesinio lygio, vokalinė, instrumentinė, folklorinė, autorinė. Ji taip meistriškai muzikologo Edmundo Gedgaudo parinkta ir suskirstyta, kad galėtų tęstis amžinybė, kalbėdama įvairiais žanrais, įvairiomis išraiškomis apie Grožį, Gėrį ir Begalybę...

Ir taip giliai staiga suskaudo viduje, kai Kauno kapinėse pereita į kitokios prasmės apeigas, o fleitos virvenimą padebesysė perėmė visai kitokio muzikinio lygio giedojimas. Juk ir giedojimas giedojimui nelygus. Iš tolimo laiko iškyla mano, dar studentės, klaipėdiškio kolegės artimo žmogaus laidotuvės Klaipėdos krašto kaime, į kurį buvome būrėys studentų nuvykę. Giedojo ne profesionalai, bet taip autentiškai, iš širdies,

tarsi tiesiogiai kalbėtusi su Dievu, kad visus kėlė tarsi į viršų, kalbėjo tarsi pačia Bacho kalba...

Mūsų europinėje kultūroje muzika, gera, atitinkama muzika, šiuo atveju yra ta universalioji kalba visaip tikintiems ir netikintiems žmonėms pajusti Išėjimo, Pasitraukimo, Gyvybės formų pasikeitimo momentą ir apie Jį pamąstyti.

Iš dalies toks pat universalus visiems ugnies simbolis. Kažkaip ilgai ties juo nebuvau sustojusi. Ypač giliai pajutau jo prasmę Mamulės ir Marijos palydų metu. Atsirado rankos, kurios rūpestingai nešė paskutinių palydų metu liepsneles ligi pat būsimo kapo. Tas rūpestingumas, susikaupimas, tos besiplaikstančios liepsnos saugojimas kažkaip apibendrina Gyvybės išsaugojimo ir tęstinumo jutimą. Tačiau nepamirština čia svarbi prielaida. Tarp skirtingų kultūrų žmonių gali ir nebūti tų ženklų kalbos universalumo pojūčio, net priešingas prasmių suvokimas. Pvz., ritualinio šokio reikšmingu gyvenimo momentu poreikis europiečiui ir kito kontinento čiabuviui. Man tai būtų mano žinojimo praplėtimas, smalsumo tenkinimas. O geriausiu atveju – gebėjimas taip įsijausti, kad pasiektų ir maņasias adekvačias emocijas, nors vargu ar tai įmanoma. Visai kitas atgarsis, kada tai susiję su gimtąja ir augtąja kultūra, kada kiekvienas raiškos ženklas yra augte jaugęs, kada jo reikšmė ir prasmė visų taip pat arba artimai suvokiama, kada raiškos ženklai kalba apie tą patį turinį. Papročio sandara tuo ypatinga, kad ji tarsi per ilgą laiką, kartais šimtmečius, apaugusi vieno su kitu susipynusiais prasminiais ženklais, kurių vieni mums, šiuolaikiniams, suprantami, kiti virtę simboliais ir itin pridengtomis prasmėmis, kurios savo ruožtu jau gali byloti visai naujai suvokiamą turinį arba likti tuščiaženkliais žodžiais – artikuliacijomis...

Iš dalies taip yra ir su kurios nors kultūros sritimis, pvz., muzika, apskritai menu. Neišaugęs joje, neišsilavinęs, t.y. nesusipažinęs su esme, formomis ir raida, gali tiesiog nesugebėti adekvačiai suprasti bei išgyventi.

Kur nuves dabarties fragmentavimas visose srityse, didžiojo naratyvo atmetimas, sunku numatyti. Atmetamas kultūros tam tikras nuoseklumas, savitumas ir drauge sankabumas, t.y. būtent kiekvienoje kultūroje glūdintis didysis naratyvas, kurio jutimas ir sudaro jos savitumą. Ar tatai nesuka į visuotinį paviršutiniškumą, nerodo gilesnio susikalbėjimo stoka? Tada iš viso ar galima susikalbėti? Ar yra pagrindas kalbėti apie Išėjimą, jei visuotinėje fragmentų kaitoje neieškoma jokios prasmės?

Žiūriu į save pačią jauną, bandančią keisti gyvenimo papročius ir formas, žiūriu į jaunimą, kuris šiandien bando dažnai jas laužyti ir daužyti, net kartais paneigdamas santaikos, harmonijos žmogaus su savim pačiu, su artimu ar tolimu ieškojimo būtinumą. – Tuo keliu einant gyvenimas skurdėja. Formos keičiasi ir turi keistis, bet jų prasmes, ypač giliausias, kažin ar dera nubraukti, t.y. nubraukti didžiųjų naratyvų – sąryšingumo ir prasmės ieškojimą? – Turbūt tai tėra gal ir neišvengiami kaitos momentai...

Nusistovėję papročiai, apeigos yra tam tikro laikotarpio, epochos ženklai, padedantys to laiko žmonėms susikalbėti apie Išėjimą – Mirtį, kaip ir apie daugelį kitų žmogui svarbių valandų. Jie kinta, kaip rodo XX a. studijos šiuo klausimu. Kinta mirties ir jos vietos žmogaus ir visuomenės gyvenime samprata. Nekalbant apie kitas civilizacijas ar Vakarų Europos išgyventas epochas, vien krikščionybės epochoje mirtis vienu tarpu buvo kasdieniškas eilinis reiškinys, kuriam didesnio dėmesio neskirta, atiduodant ją visai Bažnyčios globai, paskui iškilo „mano“ mirties samprata, kai mirštančiojo *valios* viešas pareiškimas ir jos išpildymas yra visų pirmiausia; toliau „Tavo“ mirties laikotarpis; pagaliau mūsų laikų beveik mirties nuneigimo, „netrukdyk su savo mirtimi nei šeimai, nei aplinkiniams, kas nekliudo pagal visas apeigas palaidoti. Tai laikotarpis, kai dera pasitraukti „pianissimo“¹, geriausiai ligoninėje, kur medicina nustato, kada galima mirti, o mirštantysis nebereiškia jokios *valios*. Žinoma, – tai schematiškas vaizdas su įvairiais savitumais, nelygu šalis (pvz., dabartinėje JAV mirusiųjų grimavimas, dažnai balzamavimas, laidosenoje kūrimas nuotaikos, kad štai giedrai pasisvečiuojame pas tarsi gyvą velionį, – visa tai kone reiškia paneigti pačią mirtį išviršiniaus ženklais².

Pas mus, Lietuvoje, šiandien sustiprėjęs apskritai mirusiųjų pagerbimas (kažkas perdėtai vadina nekrokultu), ypač jo katalikiškos tradicijos. Tai akivaizdu ypač nepriklausomybę atgavus, įsisąmoninant genocido faktą, kartu per mirtį pabrėžiamas kartų tęstinumas, kančių, dažnai besibaigiančių mirtimi, visuomeninis ir patriotinis įprasminimas. Visa tai vyksta kartojant kartu XX a. pirmosios pusės formas, kurios savo ruožtu jaučiamos kaip jungtys su tarpukario Lietuvos laisve.

¹ Žr. studiją Philippe Aries, *Mirties supratimas Vakarų kultūros istorijoje*, Vilnius, 1993.

² *Ibid.*, p. 245–248.

Tai suprantami dalykai, tačiau Vakarų Europos civilizacijos tam tikri poslinkiai, liečiantys santykį su Mirtimi, vyksta ir pas mus. Visi matome, kad tas Išėjimo „pianissimo“ būdas pas mus seniai yra, kad pasaulio ir žmogaus vietos jame suvokimas įvairus, įsigali ir teisė bei pareiga tą įvairovę pripažinti, leisti ją išreikšti. Iš čia atsiranda ir reikalas ieškoti būdų, ženklų, kurie galėtų šiandienos būsenai taip apibendrinti, kad jos būtų priimtinos bei suprantamos ne vien vienam žmonių būreliui. Ieškoti būdų, kad tas tylusis, „pianissimo“ nepasmerktų žmogaus visiškai vienatvei be kontaktų, be galėjimo pasidalinti su artimaisiais tuo, kas visą gyvenimą ir tą momentą labiausiai rūpi. Man rodos, kad jau pamažu, dar labai neryškiai ir neženkliai jų ieškoma ir randama... Ir gal nereikėtų užsimerkti ar tų ieškojimų nepripažinti, tik turbūt pagrįstas rūpestis, kad besikuriantys nauji ar kintantys būdai – ženklai bylūs apie Paskutiniuosius dalykus gilėtų, o ne lėkštėtų ar banalėtų, kad tą formavimąsi lydėtų kartu ir Žmogaus vidinė branda, pagrįsta kito supratimu ir iškilumo nuojauta... Beje, jei pasirinktos (pvz., šiuo atveju laidotuvių) apeigos iš esmės nesiderina su Velionio turėtais išpažintais įsitikinimais, pasaulėžiūra, ar tai nėra tam tikra nepagarba Išėjusiam? Ar tai nėra savotiškas netolerancijos reiškinys? Iš dalies, tik iš dalies panašiai kaip ir tokiu atveju, kai žmogus eina į visai kito pasaulėvaizdžio šventovę vien smalsumo pastūmėtas, abejingu, kartais ne visai palankiu kritišku žvilgsniu dairosi tarp karštai besimeldžiančių žmonių. Argi nepersmelkia tada vidaus neįtikėjimo jausmas, kad žėidi, disonuoja visoje tos vietovės atmosferoje? – Jautiesi tarsi įsibrovėlis.

Paskutiniaisiais keleriais metais Mamulė kartais pasakydavo: „Žinai, aš jau nebebijau mirti, jau prinokau (ar pribrendau)...“ O aš nuo pokalbio tęsinio... pabėgdavau. Ir nesužinojau, kas svarbiausia, kad jautumeis pribrendęs... Čia pat ne kartą mesteldavo: „taip dažnai dabar sapnuose matau savo Mamytę“... O aš vėl nesupratau, kad tie sapnai užpildo vienišumo jausmą, kad jie išreiškia ir žmogaus pilnatvę...

O kai prilipi pilnatvę, kai žmogus nebetelpi savyje, ar neužplūsta noras pasidalinti? – Ar čia ne taip pat savo rūšies vienatvės jausmas?

Ar tikrai vienatvė, kai šalia lydinti Tyla, gerai įsiklausius į Ją, suskamba įvairiais balsais?.. Atrodo, esi vienišas, bet turbūt tam, kad tarpais išgirstum Tylą...

Atidžiau pažvelgus, Mamulės vidinis švytėjimas ne kartą sėmėsi jėgų ne tik iš mokėjimo džiaugtis, bet ir pergyvenamo skausmo, kad jo tik nepajustų mylimas žmogus. – Sklindanti šviesa atitveria, paslepia skausmą, kartu jį sumažindama...

Tarp daugelio yra ir dar vienas vienatvės porūšis, neliečiantis Paskutiniųjų klausimų. Kai jauti čia pat artimą, mylimą Tau žmogų besiblaškantį savo viduje, tiesi jam ranką ar ieškai būdų ją ištiesti, tačiau jos nesusikimba, atstumas tarsi didėja, ir skausmas su juo, ir abipusis vienatvės jautimas...

O dar sunkesniu akmeniu, ir vis giliau žeidžiančiu, gula iš sąžonės išskylantys suvokimai, kad tada ir tada net nematei, nepastebėjai ištiestos rankos, nebyliai prašančios pagalbos... Jos būtinai reikėjo: kartais šilto žodžio, atramos, padrąsinimo, padėkos, o kartais ir pinigų – praėjai ir leidai ten išsikeroti vienatvei su nuoskaudos jausmu... Ir tai nebepataisoma... Teisini darbu, teisini jėgų stygiu, bet ar tai kiek padeda?..

Prisilietimai...

Menas – didžiulė kultūros erdvė su savitais išgyvenimais, vaizdiniais, reikšmėmis, giliai įsikverbiantis į patį žmogų ir į jo veiklą bei darinius, į pačią jo gelmę. Kultūros tapse jis turi išskirtinę vietą. Dėl savo specifikos menas neišsenkamas šaltinis suvokti save patį, pasaulį ir žmogaus kūrybos pasaulį, t.y. kultūrą. Meno kaitoje atsispindi žmogaus, visuomenės, tautos pasaulėvaizdžio, jų jausenos ir mąstysenos, kultūros turinio ir formų kaita. Savo ruožtu atskirų žmonių meno percepcijoje, suvokime kertasi bendrosios kultūros raidos su atskiro asmens plėtotės

atitinkama linija ar linijomis. Atsiranda daugybė nepakartojamų meno šakos reiškinių, suvokimų bei interpretacijų. Vienuose susitelkia vienkiese, kituose – kitokie momentai, vieni arčiau viršutinės linijos, tarkim, tos meno šakos viršukalnių, kiti arčiau slėnių ar daubų. Susidaro visas jų spektras – nuo viršukalnių ligi prarajų, – apimantis tam tikros kaitos laiko tarpą ir jos vidinę sklaidą. Toks žiūros kampas galimas tada, jei priimama prielaida, kad egzistuoja kultūros raidos reiškiniams vertybinis matmuo. Manau, jis negali būti kategoriškas, o gana reliatyvus ir lankstus, ir vis dėlto neturėtų išnykti. Tyrinėtojai svarbūs ir įdomūs visi kultūros reiškiniai atspalviai bei linkmės, tačiau yra daugybė skirtingų spalvų ir krypčių. Jos visos mokslininkui reikšmingos, bet lygmenų skirtybes matome, jos realiai egzistuoja ne tik formos, profesionalumo, žanro požiūriu, bet ir turinio ar, kaip šiandien pasakytume, prasmės horizontų sampratų atžvilgiu. Yra skirtumas tarp žmogaus iškilumo, kilnumo, sakrališkumo išgyvenimų ir jo grynai juslinio pasimėgavimo, tarp apoloniškos ir dionisiškos nuotaikos ar situacijos kūrimo. Skirtumų ribos kartais itin reliatyvios, bet kažin ar paneigtinos. Būna laikotarpių, kai viena kuri iš tų linkmių dominuoja, tačiau būna tokių atvejų, kai įsigali palyginti subalansuota pusiausvyra. Kas be ko, skirtingos kultūros gali turėti ir turi skirtingas to paties atspalvio turiniui reikšti formas. Meno priėmėjas gali ir neadekvačiai jas priimti, įprasminti. Iš dalies tai priklauso nuo paties žmogaus prigimties, vidinės kultūros krypties, taip pat ir nuo jo meninio išprusimo, estetinio jautrumo.

Galvojant apie XIX–XX a. sandūros kultūros tėkmių sąveikų erdvę, ypač socialinės jų sklaidos kontekste, prisimintini kai kurie momentai. Lietuvos inteligentijai formuojantis vyko intensyvi sąveika tarp valstietiškos kultūros klodo ir greta esančiųjų: Lietuvos bajorijos, miestietijos bei europinės iš viso. Šalia ieškota tiltų tarp vadinamo liaudies meno ir greta esančio profesionalaus elitinio bei masinio. Nenorėčiau liaudies meno tapatinti su masiniu. Manychiau, kad sąlygiškai būtų galima įžiūrėti ir liaudies mene jo viršūnes siekiančias „elitines“ ir pažeme slenkančias linijas. Skiriamoji riba čia nėra tokia aiški, bet ją paneigti būtų tiesiog netiesa. Neoromatizmo srovei tuo metu, ypač vidurio Europoje, stiprėjant kyla liaudies meno kaip tautos dvasios autentiškiausio reiškinio vertinimas. Todėl ieškoma jam lygiagrečios vietos šalia „elitinio“, profesionalaus meno, griežtai atsiribojant nuo masinio jo porūšio.

... *prie Muzikos ...*

Sekant Mamulės kultūrinių horizontų kaitą galima įžvelgti, kaip pamažu valstietiškojo pavidalo intuityvus besiformuojantis muzikos suvokimas prasiveria profesionaliajai iškilajai (elitinei) jos kalbai. Augta valstiečio troboje, kur artimiausioje aplinkoje nematyti žmonių su žymesniais muzikos polinkiais ar talentais. Šios lygmuo neiškildavo aukščiau už eilinį, vidutinį kaimo muzikos vartojimą dainuojant ar giedant. Bažnyčioje girdimas menas dažnai priklausė iškilajam bendraeuropiniam jo porūšiui, tačiau kiek jis konkrečiu atveju buvo profesionaliai deramo lygio, sunku spręsti. Vyriausioji Julijos sesuo Ona, kūdikystėje netekusi akies, jau nuo jaunystės orientavosi į neįprastą kaimo moters šeimos gyvenimą. Bažnyčia jos horizonte buvo dažnai svaresnė nei kitos sritys. Tačiau, būdama gerokai apręžto mąstymo ir kūrybinio gebėjimo žmogus iš prigimties, ir iš bažnytinės kultūros aplinkos nedaug ką pajėgė paimti. Ji dažnai vesdavosi sesutę Julytę kartu į bažnyčią. Matyt, abiem skirtingais motyvais būdavo gera.

Taigi ne čia turbūt reikėtų ieškoti ištakų, kad jau paauglei kaimo mergaitei Julijai šovė mintis, jog būtina reikia pradėti kartu su visais mokslais mokytis ir muzikos. Namiškiams tuo metu atrodė paikystė svajoti mergaitei iš viso mokytis. Pakanką, jei paskaitoma maldaknygė, o muzika – tai poniškas pramanas!

Julijos vaizduotėje, matyt, muzika sudarė to meto būtiną moters išsilavinimo etalono dalį. Ji pati neatsimena, iš kur ir kaip susiklostė toks įsitikinimas. Pramokusi megzti, ji numezgė pora staltiesių ir jas kažkaip pavyko jai parduoti. Tada išmeldė mamos leisti nors truputį pasimokyti muzikos. Agotos Janulaitienės būta itin šviesaus žmogaus. Ji leido tą padaryti įnoringajai dukrelei, vargu pati iš esmės jai pritardama.

Tomis keliomis pamokomis visas muzikos mokslas ir nutrūko. Nebuvo tam sąlygų. Jo vertė iškilo daug vėliau, svarstant ir renkantis savo vaikams, kas turėtų sudaryti kultūringo išsilavinimo žmogaus kraitį. Manau, kad šis motyvas ir buvo to pirmo bandymo mokytis pagrindinis, o ne jos vidinis muzikos poreikis, paprastai lydintis specifinius gabumus. Mamulės palyginti iš būtino reikalo pasirinkta praktiškai orientuota profesija (stomatologija) ir itin paviršutiniškas įgytas besimokant

humanitarinis ir bemaž nulinis meninis išsilavinimas negalėjo duoti pagrindo ieškoti jaunojoje kartoje to troškimo, kurį pati patyrė jaunystėje. Vis dėlto trūkumą jautė, matyti, ir vėliau, stebėdama ir pastebėdama jo užpildymo būdus aplinkoje.

Muzikos meno kalbos supratimo būtinybė dvasinės kultūros pilnatvei pasiekti glūdėjo ir jos mylimo žmogaus sąmonėje. Jonas Biliūnas dalinosi su žmona sukretusiu jį išgyvenimu, kai išgirdo garsaus dirigento Nikišo diriguojamą orkestrą Leipcige. Pats buvo iš prigimties muzikalus, mėgo dainuoti – buvo atviras muzikai. Julija muzikos gabumų stokojo. Tačiau, kaip ne vienas meno psichologas ir teoretikas teigia, kiekviename žmoguje glūdi muzikos pradmenys, reikia juos tik pažadinti. Ir joje tatai slypėjo – ji visada jautriai reaguodavo į muziką. Antai kad ir toks epizodas: sovietmečiu, būdama kaime, nulūžo ranką per riešą. Nekalbant apie žmogų tokioje situacijoje apskritai, stomatologui tai lygu nustoti profesijos. Norint pasiekti Kauną ir kartu pirmąją medicinos pagalbą, reikėjo paprastu vežimu dardėti apie 40 km. Važiuoja. Ją lydi Onutė, nuostabi mergaitė dainininkė (pas Mamulę tuo metu tarnavusi). Ranką skauda, ypač dar kratomai neasfaltuotu keliu. Mamulė prašo dainuoti – tada mažiau skaudėsia. Onutė ir išdainavo visą tą ilgą kelionę, o berods nešiltu, ne vasaros metu! – Daina malšino sorę...

Julija savo pačios brendimo spragą ėmėsi blėsinti ypač susilaukusi dukters. Tai akivaizdus bendras kultūros plėtotės mechanizmo atvejis, kurį galima laikyti ne išskirtiniu, o vienu iš daugelio net, sakyčiau, ir dėsningu. Karta perduoda kultūrinės vertybes kitai, ne tik stengdamasi pakartoti perteikiamą paveldą, bet ir jį išplėsdama, gilindama, keldama į aukštesnę pakopą. Tai natūraliai glūdintis žmoguje siekimas. Jaunoji karta stengiasi atsiplėšti nuo senosios, o senoji – pagerinti jaunajai gyvenimą materialiniu ir dvasiniu atžvilgiu. Tačiau tie norai įgyvendinami įvairiai: vieni tėvai stengiasi parūpinti visas sąlygas vaikams geriau lavėti, bet patys lieka tarsi nuošalyje, kiti, patys domėdamiesi ir džiaugdamiesi vaiko darbu, kartu tarsi pildosi savo spragas. Mano augimo metais turėjau būtent pastarąjį atvejį. Tai padeda susidaryti nuostabiai atmosferai šeimoje, atveria bręstančiam vaikui vyresniojo žmogaus išvalgų galimybes, pačią muzikos, apskritai meno, patirtį, apgaubia dvasiniu pakylėjimu.

Negavusi nei namie, nei besimokydama jokių ne tik pagrindų, bet ir nuovokos apie šios meno srities profesionalų lygmenį, Mamulė ieško

kelių savo vaikui suteikti ne mėgėjišką, ne populistinį, kaip šiandien sakytume, o įmanomai rimtą meno suvokimą. Ir pastangas skatina ne vaiko gabumai – eiliniai, gal net žemesni, o veikiausiai intuityvi motinos kultūros pilnatvės nuovoka. Ieško ir renkasi mokytojus, kurie pajęgtų tą jos siekį įgyvendinti. Vedžioja vaiką į „gerus“ to meto kultūros elito sampratą koncertus.

Mane ir dabar stebina Mamulės požiūris į patį muzikos lavinimą. Miesčioniškoje aplinkoje įprasta laukti, kad mergaitė (ypač mergaitė!) išmoktų pagroti šokiams, paakompanuoti dainai – romansui, na, o jei išmokta tiek, kad gali svečiams ką paskambinti – puiku! O ji laukė iš šios srities lavinimo vidinio išgyvenimo, dvasinio pakylėjimo. Gal būta kiek ir atsitiktinumo pasirenkant mokytojus, tačiau dvi asmenybės man buvo itin reikšmingos, o gal iš dalies kiek palietė ir Mamulę, – tai Kymantaitė-Jacynienė ir Jadzė Čiurlionytė. Tuo metu maža tesuokiau, su kuo likimas lėmė bendrauti, ypač su Jacyniene (su Jadze bendrauta ne tik studentaujant, o ligi jos gyvenimo pabaigos). Tai du visai skirtingi pasauliai, abi menininkės iš prigimties. Jacynienė, kaip šiandien suprantu, nepakartojamas subyrėjusios carinės Rusijos emigranto, kaip sovietmečiu sakydavo, baltagvardiečio, dalios pavyzdys. Ji – Petrapilio (Maskvos?) konservatorijos dėstytoja – pianistė, kompozitoriaus Aleksandro Glazunovo mokinė. Tėvas lietuvis – Kymantas. Pas Kymantiene aš buvau pradėjusi mokytis muzikos, bet mokslas nutrūko: ji susirgo ir atsidūrė beprotnamyje (krizės priepuolis įvyko pamokos metu – klaikus vaizdas man, 8–9 metų vaikui, įsirėžė atmintyje). Duktė grįžusi rado ją neatgavusią sveikatos. Gyvenimas ir mokslai svetur dukterį nutolino nuo lietuvių visuomenės ir grįžusi jos šeima orientavosi į lenkų kultūrą, nors simpatijos lietuviams išliko. Reikia nepamiršti ir to meto situacijos Vilniuje: ir materialinė, ir kultūrinė jėga turėjo lenkte lenkti nepritapsį emigrantą be vietos į stipresniojo pusę. – Visai kitaip pakrypo tokių iškilų žmonių, taip pat emigrantų, keliai Nepriklausomoje, kaip antai Levo Karsavino ar Vosylius Sezemano!

Grįžtant prie meninio ugdymo koncepcijos, kurią Jacynienė, deja, tegalėjo skleisti labai siaurame ratelyje ir kurią, mano laimė, teko patirti man pačiai. – Tai ne įprastas muzikos mokymas pramogai ar su profesionalumo kryptimi teikiamas eiliniam vaikui, o pedagogo pastangos praverti jam muziko pasaulį, atskleisti giliausius jo dvasinius lobius.

Technikos lavinimas niekad neužgožė prasmės suvokimo. Akyse stovi nedidelis, saulės nutviekstas kambarys. Du fortepijonai. Grojame su profesore dviem fortepijonais vieną po kito kurio nors klasiko fortepijoninį koncertą. Man techniškai neįkandamas vietas, nenutraukdama visumos vaizdo, groja pedagogė. Pasitaiko ištisų dalių, kurių nepajėgiu – jas su įkvėpimu tęsia Jacynienė. Nežinau, ką ji tuo metu jausdavo, gal kildavo prisiminimai, kai ji galėjo visą save atskleisti, gal ir skausmas, sužlugus toms viltims... Tačiau grojo menininkas, pasinerdamas į grožį, o ne pamokantis mokytojas. Tą jautė ir besiklausanti paauglė. Daug ko, žinoma, nesupratau, bet visa atmosfera žadino nuojautas kažko iškilais, didžio. Ir grįždavau iš pamokos kaip ant sparnų, pilna vidinio nerimo, ilgesio dar kažką panašaus patirti, ir net nebūtinai muzikoje, o iš viso... Turbūt meniniam ugdyme tai svarbiausia. Jacynienės grojimą šiandien atstoja lengvai pasiekiami įrašai. Tačiau anas, primityvesnis metodas konkrečiu atveju atverdavo ir mokiniui kūrybinio dalyvavimo erdvę.

Vilniui atitekus Lietuvai, deja, Jacynienė išvyko į Lenkiją ir, rodos, taip ir neprasimušė į rinktinę meno visuomenę, kuriai iš tikrųjų turėjo priklausyti. O aš taip ir likau nepareiškusi supratimo, kuris man tik vėliau ėmė šviestis, ir gilios padėkos...

Visai kitas Jadvygos Čiurlionytės, kaip įprasta buvo vadinti mūsų šeimoje, tiesiog Jadziuko, pasaulis, be to, ir aš jau buvau kita – studentė, paskui subrendusi moteris. Mamulė buvo pažįstama su Čiurlionytėmis dar prieškarui, Vilniuje. Siejo visą gyvenimą šilta abipusė bičiulystė. Abiejų seserų kultūriniai horizontai buvo nepalyginamai platesni ir aukštesni už Mamulės. Vidiniam kontaktui užsimegztai, matyt, padėjo mano Mamytės tiesioginis, be jokios pozos atvirumas estetiniams ir etiniams išgyvenimams, iš to šono srūvančiam dvelksmui. Taip Jadzė ir tapo įprašyta mane mokyti muzikos.

Spėju, jog Mamulė intuityviai suvokė, kad dukra iš tos asmenybės gali nemaža gauti. Tame suvokime atlikimo profesionalumas, suprantamas kaip aukštos rūšies amatas, – savaiminis dalykas. Į muziką einama kaip į didžiojo meno sritį, apimančią ir egzistencinę, filosofinę erdvę. Kompozitorius su savo kūryba – visada nepakartojama asmenybė su savo vidiniu pasauliu. Čia būtinas ir istorinis matmuo, padedantis sieti individualybės ir laiko kaitos ryšius.

Pamokos truko, rodos, kone dvejus metus, o paskui per ilgą tolesnį mūsų bendravimą galėjau, kai norėjau, semtis šios srities žinių, tikriausiai, įžvalgų, mąstymo. Žinoma, tai tebuvo atsitiktinės progos, trumpos progos, tačiau galimybės didelės, deja, per žemas mano pačios brandos laipsnis daug kam trukdė.

Ir kas dar buvo unikalūs – tai Jadzės Čiurlionytės pasaulėvaizdžio plotis... Jis nesiribojo muzika, o lieté meną apskritai, be to, dar mūsų nacionalinės kultūros plėtotę. Tos gairės buvo brolio Konstantino nužymėtos, ir jomis, kaip mokėta, taip eita. Tiesiai daug klausimų mums bendraujant nebuvo liečiama, man truko elementaraus pasiruošimo ir pajėgumo, bet Jos mesteltas žodis, apibūdinimas kartais iškildavo, beje, ir šiandien tebeiškyta iš pašonės ir tebekalba. Visada jis svarus, permąstytas, plaukiantis iš ypatingai apdovanotos meninės, iš viso mąstymo brandumo prigimties, nekalbant apie profesionalumą ir ilgą bei kruopštų mokslinį, kūrybinį darbą.

Aišku, nemokėjau pasinaudoti taip gana lengvai pasiekiamu meno išminties šaltiniu, bet jo vertę jaučiau, tebejaučiu ir manau, kad jo spinduliavimas tebegyvas mūsų kultūroje ir jos raidoje. – Tokie dalykai sunkiai apibūdinami, neišmatuojami, bet jie realūs, ypač atsimerant Jadzės Čiurlionytės ilgų metų darbą bei palikimą. Jos folklorinės muzikos tyrinėjimai vertinami ir už Lietuvos ribų.

Tos rūšies palikta vaga skirtingai juntama specialistų, skirtingai eilinių žmonių, su ta sritimi vienaip ar kitaip susiduriančių. Bendrakultūrinio požiūriu, šios asmenybės gebėjimas kreipti jausmą ir mintį į aukščiausių išgyvenimų ir mąstymo horizontą nekelia abejonių. Pati esu tos aplinkos dalelė ir jaučiu.

Jacynienės muzika buvo pilna artistiško, o Jadzės požiūris visas krypo į vidinį žmogaus santykį su šia meno šaka. Iš jos išgirdavau dažnai kritiškų pastabų apie koncertuojančiųjų atlikimo kad ir mažiausią paviršutiniškumą ar neautentiškumą bruožą. Ir tai būdavo tikro muziko žodis. Turbūt buvau kartais nepakankamai pribrendusi, bandydama pati tą požiūrį savarankiškai taikyti. Tačiau kartu prasiverdavo įžvalgos, dar neartikuliuotos, tik gal nuojautos pavidalu į Didžiojo Meno prasmingumą. Pamokų metu ir vėliau bendraujant Jadzė, dalindamasi savo mintimis apie meną, pabrėžtinai kreipdavo mūsų, jaunimo, dėmesį į meno vertės sklaidą, į iš visų pakampių besiskverbiantį miesčioniškumą,

vadinamąjį „pigumą“, beskoniskumą (labai jau skirtingą dabar gyvename santyki, rodantį tendenciją virsti etalonu!).

Namuose muzikos kaip ir nebūdavo, nes Mamulė nedainuodavo, o Tėtė pats vienas be pritarimo taip pat nedainuodavo. Kartais tik pasiėmęs smuiką prakalbindavo ją dainai (ne daugiau – mokytojo praktikos papratimu!), ir Mamulė visa nušvisdavo. Tačiau muzikos prisipildydavo visi namai, kai pradėjau mokytis. Ne aš tą muzikos pilnatvę sudarydavau, o subtilus Mamulės reagavimas. Jis buvo ypatingas, sunkiai nusakomas, tarsi atitartų į vaizduotėje turimą atlikimo idealą. Reaguojama ne į realybę, o į idealybę. Ir Išgyvenimas tada sušvinta nebe realiomis spalvomis. Tai tarsi pamokų papildymas, išbaigimas.

Turbūt nebuvo atvejo, kad nebūtų atkreiptas dėmesys į dukters naujai gautą mokytis dalyką, į jo gražumą ir džiaugsmą jo atlikimui gerėjant. Anaiptol tai nebuvo nei diletantiškumas, juo labiau profesionalus pastebėjimas, o nuoširdus bendras išgyvenimas. Šiandien nemokėčiau pasakyti, iš kur suaugęs žmogus ir gebėjo taip nedirbtinai, nepamokančiai gėrėtis. Ir tai tęsėsi ilgai, nes muzikos mokymąsi sugebėta išlaikyti dar mano studijų metais. Ar pareini iš koncerto, ar pakyli nuo instrumento su giliu išgyvenimu, visada užėini pas mamą ir pajunti spinduliuojantį vidinį atitarimą, atgarsį, – dažniausiai be žodžių: priglausdama, apkabindama ar tiesiog visa savo nenusakoma šviesa nušvisdama. – Namuose skambėjo negirdima, beveik ideali, bet gyva muzika, rezonuojanti tarp dviejų artimiausių vienas antram žmonių. Kas tą patyrė, supranta, kokia tai palaima...

Mamulė švytėdavo ir tada, kai susirinkęs pas mus jaunimas dainuodavo beveik nesikartojančią liaudies dainų pynę. Tuo metu dar tebebuvo gyvas folkloras. Susiėjęs jaunimo būrelis natūraliai dainuodamas reikšdavo savo romantiškus erotinius jausmus. Šiandien tai retai įmanomas dalykas, nors muzika skamba išties, bet ją dažniausiai reiškia žmogus per techniką, jo paties asmeninis dalyvavimas visai kitoks.

Tarpukario laikotarpiu liaudies daina tebebuvo visuotinė. Juokas ima prisiminus – jau pokario metais dar gerokai lenkiškame Vilniuje išgirsti naktį gatve einančio, aišku, svirdinėjančio balsą ir stebiesi, kai jis traukia muzikaliai ir... lietuviškai.

Tarpukario metu ėmė stiprėti ir folkloristikos analizė. Iš intuityvaus jos vertinimo estetiniu ir istoriniu požiūriu (čia turbūt išskirtinė

vieta tenka Konstantinui Čiurlioniui) vis labiau pereinama prie sąmoningesnio, racialesnio ir pagrįstesnio santykio. Tada aiškiai išsikristalizuoja tradicinės autentiškos liaudies kūrybos savitumo suvokimas. Atmintyje įsirėžė iš to meto ypač Stasys Šimkus su savo entuziastingu, atkakliu muzikos kultūros viešinimu. Ypač veikė jo akademinio choro linkmė: nepaprastas atsidėjimas liaudies dainai, kartu žadinant dėmesį pastebėti dainos archajiškumą ar naujoviškumą, atitinkamai jos specifiskai nacionalinį folkloriškumą ar tuometinio miesto masinės muzikos pobūdį, šlagerio tipo melodijos atgarsius. Ši tendencija rėmėsi natūraliu intuityviu neišblėsusiu muzikos kultūros suvokimu valstietiškoje tradicijoje. „Senovinės“ dainos terminas skyrė tradicinį savitumą nuo „naujoviškumo“. Tą skirtybės nuovoką atsinešė iš kaimo gryčios ne viena pirmosios mūsų inteligentų kartos šeima (žinoma, kur muzikalesnė). Juk tą pojūtį perduodavo iš kartos į kartą tradicinėje liaudies kultūroje. Tai puoselėjama ir toliau, keičiantis visam kultūriniam atspalviui. Mano šeimoje tą esu savo ome jautusi: gėrėtasi, dainuota ar grota kartu įterpiant ir vertinimą ta linkme. Mokykloje (Vilniaus lietuvių gimnazijoje) į liaudies kultūrą, ypač jos muziką, labiausiai įtraukė mūsų choro vadovas, muzikos mokytojas ir kartu viso Vilniaus krašto tos srities kultūros globėjas – Antanas Krutulyš. Jis nebuvo teoretikas, o liaudies mokyklos mokytojas, didžiąją savo gyvenimo pusę dirbęs minėtoje gimnazijoje ir tarp Vilniaus krašto jaunimo. Jis sėkmingai kreipė mus per gerą liaudies dainą išgyventi plačią jausmų skalę: meilę, grožį, patirti tautos – bendruomenės jungties palaimą.

Ketvirtajame dešimtmetyje, studijuojant man Kaune, nemaža studentų dalis „girdėjo“ tą tarsi kvietimą – balsą atidžiau įsiklausyti į liaudies kūrybos raidos ypatumus naujomis urbanizacijos sąlygomis ir gebėti suvokti, tęsti jos autentiškumą. Žinoma, daug reikė begimstančios lietuvių profesionaliosios muzikos orientacija ta kryptimi (Konstantinas Čiurlionis, Juozas Naujalis, Stasys Šimkus, Juozas Gruodis, vėliau Jadvyga Čiurlionytė, Balys Dvarionas ir kt.), jų ieškojimas grįsti profesinę muziką nacionaliniais pagrindais. O tai buvo laiko šūkis. Gruodis bene ryškiausias tos krypties tuo metu atstovas. Tik tos tendencijos dažniausiai buvo aiškios profesionalams, o eiliniam visuomenės nariui jos buvo daugiau ome nutuokiamos, tačiau ryškėjančios su išsilavinimo lygio kilimu. Ir studentai sueigo, ypač atsimenu pas mus

ar pas pažįstamus, stengdavosi dainuodami atsirinkti „senąsias“ dainas, kurios ne tik traukdavo savo estetiniu grožiu, bet reikšdavo tarsi gero skonio, gero tono patvirtinimą.

Tai anaipol nebuvo visuotinis reiškinys. Čia pat profesionalūs, puikūs mūsų kai kurie operos dainininkai (pvz., Kipras Petrauskas, net Vincė Jonuškaitė) dažnai žavingai scenoje atlikdavo liaudies dainas operiniu būdu. Vis dėlto pamažu šioje kultūros srityje menui profesionalėjant ir drauge požiūriui gilėjant, meno kūrinio žanro, stiliaus, apskritai savitumo suvokimui stiprėjant bei ryškėjant, išsikristalizuoja sąmonėje muzikos kūrinių sampratos įvairovės sklaida, aukšto estetinio vertinimo kriterijai. Visa tai vyksta palaipsniui ir sklinda ne tik profesiniame lygmenyje, bet ir visuomenėje. Antai pradėjusi dainininkės (ne operinės!) kelią Beatričė Grincevičiūtė, gavusi tvirtus muzikos pagrindus namie, Panemunės dvare, ir Varšuvoje (artimi šeimos giminystės ir bičiulystės ryšiai su tuo metu pagarsėjusiu lenkų dirigentu Małcużyńskiu ir pasaulinio garso kompozitoriumi – pianistu Arturu Rubinšteinu), prasiškleidusi jau sovietmečiu, paliko gilius pėdsakus mūsų liaudies dainų interpretavimo mene. Jos nuolatiniai koncertai po visą Lietuvą daugiausia su nepaprastai stilingų liaudies dainų repertuaru kėlė bendrą mūsų visuomenės muzikos lygį, ypačiai liaudies dainos pajautimo. Šalia ilgus dešimtmečius trukusio sistemingo, metodiško, kūrybiško liaudies muzikinio paveldo nagrinėjimo, J. Čiurlionytės vedamo Vilniaus konservatorijoje su aiškia vertinimo skale, be abejo, šią tendenciją padėjo skleisti ir Beatričė, ir daugelis išaugusių toje aplinkoje mūsų chorvedžių. Didžiulę reikšmę turėjo ir tai, kad per visą tą šimtmetį (šiuo metu situacija grėsmingai kinta: kaimas nebepajėgia natūraliai papildyti mūsų inteligentijos gretų) įsiliedavo į miestą vis nauji žmonės iš kaimo su tvirtais dar tradicinės valstietiškos kultūros pradais. Jie turėdavo ne dirbtinį, ne išminktą emocinį santykį su šia kultūra. Jiems savaime visa tai buvo suprantama, tik gal ne tiek racionaliai, o emociškai nujaučiama.

Sovietmečiu natūraliai sustiprėjęs ir puoselėjamas nacionalinio atsparumo poreikis, ieškantis priimtinių ir legalių to meto sąlygomis formų, skatino gilintis į tautos savitumo raišką mene. Muzikoje tų formų apipavidalinimo turinys gerai nenusivokiančiam buvo pakankamai pri dengtas, o suvokiančiam aiškiai bylojantis savo nacionalumą. Tam tikrame kultūros lygmenyje formavosi kritiškas, ne visai palankus požiūris

į liaudies dainos bandymus pritaikyti estradai – masiškam pramoginiam tikslui. Taip antai ne tik profesionalių, aukštos klasės muzikų, bet iš dalies eilinės visuomenės tam tikru atžvilgiu netenkino Jono Švedo ansamblio liaudies dainos harmonizavimo ir choreografijos, atlikimo būdas. Tai ne smerkimas, o tiesiog skirtingų lygmenų – iškilau ir jau laipteliu nuleisto žemyn – vidinis skyrimo poreikis. (Sunku ir apsaityti, kur nueita masinėje kultūroje šiandien!)

Mano gyvenimo akiploje minėtoji aukščiau tendencija, kiek suprantu, plėtojosi ir augo. Susirinkęs jaunimas pas mus namie ar studentų iškylose (kad ir, pvz., kelionėse baidarėmis Aukštaitijos ežerais) tos nerašytos nuostatos aiškiai laikėsi. O mano vaikų jaunystės metais jų aplinkoje tai buvo sąmoningas veiksmas. Juolab kad sovietmečiu didesniame būryje vengta liesti ne tik politines temas, bet ir demonstruoti savo tos rūšies nuotaikas. O stilingoji, archajiškoji liaudies daina su savo nekaltu, vos vos erotizuotu turiniu buvo tarsi visiškai apolitiška, vis dėlto galėjo manifestuoti ir manifestavo visu savo nacionaliniu savitumu ir nacionalinį jausmą. Jaunimas galėjo dainuoti ligi ekstazės valandų valandas, dažniausiai nė vienos dainos nepakartodami. Mamulė, jei patekdavo į tokį subuvimą, braukdavo ašaras. Ir reikšminga, kad ir mes, senoji karta, ir jaunoji čia išgyvenome tuos pačius jausmus. Žinoma, dainos erosas veikė abi kartas skirtingai. Dainavimas padėjo išreikšti žmogaus iškilumo ilgesį, laisvos, žmogiškos saviraiškos, kuri nesiriboja biologijos poreikiais, ir kartu bendriausią laisvės pojūtį ir troškimą.

Kas be ko, toks dainavimas nebuvo visai vienodo meninio lygio, su liaudies dainos autentiškumo suvokimu. Tačiau pasitaikydavo atvejų, kai pasiekdavo aukščiausią tašką ne scenoje, o privačioje aplinkoje. Antai prisimenu kai kuriuos vakarus dailininko Antano Žmuidzinavičiaus pastogėje, kai užtraukdavo džiukiškas liaudies dainas Beatričė ar dainininkas Juozas Indra, o jiems nuostabiai pritardavo pats dėdė Untanis (A. Žmuidzinavičius). Dainavimas pusbalsiu pasiekdavo meno viršūnę (tai buvo taip pat sovietmečiu). Aišku, kad tokio profesionalaus lygio iš studentų susibūrimų nebuvo galima laukti. Vis dėlto, be eilinių dainininkų, nemaža būdavo ilgai dainavusių choruose arba tiesiog šios meno šakos talentų, kaip antai Veronika (vėliau išgarsėjusi Povilionienė), kurios pats dalyvavimas keldavo nuotaiką ir tiesiog skatindavo įsijausti į dainos atlikimą, vedantį į iškiliausias jos meniškumo viršūnes. Vis dėlto

„senoviškumo“ laipsnis nebuvo vienodai suprantamas. Mano jaunystės laikais kiek plačiau sutartinių, to archajiško mūsų palikimo, nedainuota. Jos ėmė plačiau skliti jau per profesionaliąją muziką. Juo labiau jos, atrodo, retas svečias buvo ir kiek anksčiau mano tėvų jaunystėje, nebent dainininkai būtų kilę iš tų vietų, kur dar sutartinės tebebuvo gyvos.

Čia pat pastebėtinas ir dar vienas santykio su liaudies daina bruožas – tai aiški tendencija į iškilumą vengiant „žemųjų“ ženklų, kur vyrauja komiškumas, dažnai išreiškiamas ir vulgarokais vaizdiniais. Jei kartais ir nuskambėdavo tokio pobūdžio daina, tai buvo tarsi jaučiamas kaip neskoningas, vakarui netinkamas dalykas. – Savo vaikystės vaizduose Mamulė pažymi, kad senelė, Agota Janulaitienė, drausdavo jaunimui – bernams ir mergoms – blevyzgoti, nesvarbu, ar daina, ar pasakojimu. Tuo tarpu obsceniški, atvirai besimėgaujantys sekso temomis anekdotai prie vadinamųjų miesčionių stalo mano jaunystėje buvo dažnas, kasdieniškas dalykas. Tam tikram visuomenės sluoksniui (kuriame augau ir gyvenau, kuris geriausiai man pažįstamas) tai buvo laikoma blogo tono ir skonio žyme. Puritonizmas? Kažin ar čia esmė? Iš dalies, aišku, tai tam tikras požiūrio ir jausenos vienašališkumas, tačiau, arčiau įsižiūrėjus, tai sudėtingas, nevienareikšmis reiškinys su skirtinomis ištakomis bei lygmenimis. Miesčioniški pasikikenimai neišlipa iš buitiskumo į kiek platesnius vandenis, nekelia sau, t.y. momento autoriui, jokio estetinio tikslo, jokios savo paties individualybės žmogiškojo autentiškumo pavidalo paieškos. Viskas remiasi griežtai dichotomišku pasaulio suvokimu juodo–balto erdvėje. Ir maga kolektyviškai rizikuojant pabalansuoti tarp nuodėmės ir pagirtino, visų pripažinto elgesio. Tai tarsi kolektyvinis uždrausto vaisiais ragavimas ir mėgavimasis.

Tuo pat metu mano augtoje aplinkoje, ypač Mamulės kuriamoje atmosferoje, giliai šaknis buvo įleidusi iš romantizmo tebeinanti tendencija iš meno laukti pakilumo, tyrumo, sakrališkumo – katarsio, kada per Grožį iškyla Gėris. Neišvengiamai visai priimtina šiuo atveju tam tikra pasaulio idealizacija, nuo supaprastintos, išvirstančios kartais sentimentalumu, ligi subtiliai santūrios, kai idealas tik prasišviečia. Ši pastaroji linija savaip persirita kaip banga iš romantizmo į neoromantizmą ir dažnai į greta besiplėtojančią su tuo atspalviu realizmo atšaką.

Tuo pat metu nuo romantizmo viešpatavimo laikų augantis asmens dėmesys individualumui, kūrybai, laisvei, apskritai jo galiai gilino ten-

denciją suvokti ir pačią asmenybę vientisą, ne dichotomiškai suskaldytą į žemesnį, biologinį, ir aukštesnį, dvasinį, lygmenis. Gamtos mokslų šuolis savo ruožtu lenkė net pervertinti biologinį momentą kaip natūralų, prigimtinių. Atitinkamai kinta ir menui keliami lūkesčiai ir iš viso vertybinės nuostatos. Procesas tebesitęsia ligi šiandien su nevienareikšmiškomis išvadomis. Kalbamu laikotarpiu tie reiškiniai ypač pastebimi tarp menininkų „bohemos“. Jie save aiškiai stengėsi atriboti nuo miesčioniškumo, jo lėkštumo, formų trafaretiškumo, nuo iš romantizmo tebesitęsio salstelėjusio meno skonio, kai iš meno laukiama tik pagražintos idealybės. Tai buvo protesto balsai prieš visą jau gerokai nusistovėjusį meninių priemonių arsenalą. Tačiau juose jau tada, o šiandien vis dažniau atsiskleidžia ir bendrybės su miesčioniškumo bruožais, vadinamos jau masinės kultūros vardu, pašventintos ir, deja, kritikos neliečiamos...

Studijų, humanitarinių, metu lankiau folkloro paskaitas (J. Baldausko, Jono Balio). Atsimenu, kaip jos mane tiesiog pritrėnkėdavo: detalai nagrinėjamas metaforikos ir simbolikos susiformavimas suvedamas į realistinius, net natūralistinius pagrindus, visai nepaisant estetinės jų prigimties. O su menu kartais vyksta keblūs dalykai: meno kūrinio vivisekcija, kai specializuota bei diferencijuota analizė izoliuojama nuo estetinės specifikos, geba kartais, šiuo, dainos, atveju, nuneigti muzikos estetinę poveikio pusę, užmušti pačią meninio kūrinio esmę. Tokia analizė tiesiog ardė besiformuojantį estetikos išgyvenimą, – vivisekcija tapdavo tiesiogine prasme vivisekcija, meno kūrinio gyvybės destrukcija. Ir reikėjo poros, net daugiau dešimtmečių, kad priaugtume Donato Saukos folkloro analizės lygmenį. Aš pati esu skaičiusi folkloristikos kursą Vilniaus universitete. Deja, man trūko ir reikiamo mokslinio specifinio pasiruošimo, ir bendrų meninių horizontų šioms sudėtingoms problemoms spręsti, auditoriją joms pažadinti. Tebesidžiaugiu tik kai kurių lituanistų kursų atsineštu tiesiog iš kaimo autentišku liaudies kūrybos vertės suvokimu – muzikiniu ir žodiniu, – kuris buvo dar tuo metu itin gyvas. Tebeskamba dar koridoriumi einant į auditoriją kurso, kur studijavo Justinas Marcinkevičius, Algimantas Baltakis, Jonas Kazlauskas, Leonardas Sauka ir kt., daina, kuri nutrūkdavo tik prieš pat paskaitą pradėdant. Tas gyvas, autentiškas jaunimo ryšys su liaudies kūrybos turtais, šalia bendro literatūros proceso poveikio, maitino mūsų priaugančią kartą iš tikrų, savitų tautos gyvasties versmių.

Tautosakos gyvastingumas, tebesitęsiantis per tarpukarį, ypač sustiprėjo sovietmečiu. Jo būtinumą jautė visa visuomenė. Nuovokus muzikos bei literatūros žmonių jos palaikymas buvo priimamas kaip natūralus reiškinys.

Visos atsigaunančios tautos skyrė daug dėmesio savo tautosakai kaip savo nacionalinės esmės išraiškai. Jau tarpukariu daug dėmesio skirta folkloristikos mokslo šakai. Sovietmečiu jis išsiskleidė brandžiais žiedais Jadvygos Čiurlionytės *Lietuvių liaudies dainų melodikos bruožai* (1969), Donato Saukos *Tautosakos savitumas ir vertė* (1970) ir visoje virtualioje Leonardo Saukos, Zenono Slaviūno, Kazio Grigo, Laimos Burkšaitienės, Danutės Krištopaitės ir daugelyje kitų darbų. D. Saukos darbuose ypač natūraliai, tarsi savaime atsiveria estetinė ir etinė liaudies kūrybos vertė kaip niekad mūsų ir iš viso tos rūšies darbuose svetur. Nemaža buvo ligi to intuityviai jausta, o čia estetinės ir moralinės vertybės (be didaktikos ar moralizavimo!) artikuluotos aiškiai ir tiesiai. Atrodo, nebėra nė kur eiti toliau. Manychiau, tai šios meno šakos tyrinėjimų raidos kulminacija. Jos turbūt neįmanoma užsklęsti tik folkloristikoje, – būtent žvelgti kaip į plataus vyksmo dalį: tai mūsų estetinės minties, meno interpretacijos, nacionalinės savimonės ir meno sinkretiškumo sampratos raidos dalis, neįkainojama, poveikį turinti visam visuomenės mentalitetui, pačiam gyvenimui. Šitoje mūsų kultūros erdvėje, atrodo, susikūrusi atmosfera maitino iš viso kūrybos brandumą.

Kiek kitokie santykiai klostėsi iš pradžių su instrumentine, profesionaliąja muzika. Valstietiškoje tradicinėje kultūroje susidurta, tiesa, su profesionaliąja instrumentine ir vokaline muzika bažnyčioje. Skirtingai, pvz., nuo estų, kur tarp valstiečių XVIII–XIX a. buvo paplitusi fisharmonija, kuri implikavo ne vien pramoginės muzikos vystymąsi. O tarp mūsų valstiečių instrumentinė muzika dažniausiai su mažomis išimtimis orientavosi į pramoginę, kai tuo tarpu dainavime persvara, galima sakyti, teko „rimtajai“, iškilajai kryptim. Išplitimą lėmė ir dainos kaip kūrinio savitumas, kai muzikos ir žodžio prasmės glaudžiai susijusios. Žmogus, turintis mažiau prabudusį muzikalumą, turbūt dėmesį telkia labiau į žodžio prasmę, kaip į muzikinę prasmę. Visa tai gal ir lėmė, kad pirmosios iš kaimo išėjusios mūsų kartos muzikinis išprusimas ir

rėmėsi pirmiausia į dainą. Mano vaikystės metai ligi pat studijų pralėkė Vilniuje. Čia, kad ir provinciniame Lenkijos mieste, bet su giliomis kultūrinėmis tradicijomis, vykdavo rimti koncertai su daugmaž pastovia juos lankančia publika. Tautybės atžvilgiu turbūt jautriausią muzikai jos dalį sudarė žydai. Atsimenu, Mamulė su seseria Veronika Alseikiene vedžiodavosi mus, vaikus, į koncertus. Dažniausiai tai būdavo fortepijonas ar styginiai. Neatsimenu Vilniuje, kada buvusi simfoniniame. Matyt, dar buvo per sudėtinga klausytis šį garsų pasaulį.

Iš lietuvių inteligentų vilniečių koncertus lankydavo nedidelė dalelė, – stigo poreikio, kita vertus, veikė bendras tos visuomenės nusistatymas laikytis izoliuotai nuo kitų tautybių bendruomenių, visų pirma lenkų.

Jaunimas – didžiausia jo dalis lietuvių gimnazijoje – gaudavo pagrindinį liaudies muzikos išsilavinimą per muzikos pamokas, kurios ir buvo vadinamos dainavimo pamokomis, ir per chorą (Krutulys ir čia, ir čia). Nežinau, kieno iniciatyva, ar Antano Krutulio, ar direktoriaus Marcelino Šikšnio (matematikas ir rašytojas!), ar aktyvaus Vilniaus lietuvių visuomenės nario, reformatų kunigo Jono Šepčio su žmona buvo pakviestas reformatas rusų tautybės vilnietis muzikas Konstantinas Galkauskas. Ilgainiui jis visai pritapo prie lietuvių, nuolatinių minėjimų, iškilmių, kūręs jiems muziką. Gimnazija mokėjo Galkauskui, kad jis mokytų gabiuosius mokinius fortepijono. Taip galėjo muziku profesionalu tapti jauniausioji Karužų, našlaičiais likusių ir bendrabučiuose augusių, atžala – Antanas Karuža. Tas pats Galkauskas gimnazijos salikėje (Pilypo gatvėje) rengdavo kūrybiškas, įdomias, šviečiamąsias muzikos paskaitas mokiniams, mokytojams ir šiaip svečiams. Jis pasiimdavo nagrinėti kurį nors klasikos kūrinių (ypač prie širdies jam būdavo rusų kompozitoriai). Pats grodavo, prašydavo, prieš tai pamokęs, įsijungti ir visą salę – su dainavimu ar murmurando. Prisirinkdavo žmonių daug. Visiems tos paskaitos būdavo patrauklios, prasiverdavo durys į lig tol nežinomą ar mažai težinomą profesionalios instrumentinės muzikos pasaulį.

Daug platesnės galimybės šios srities meną suprasti, į jį įgusti, jam plėtotis vėrėsi Nepriklausomoje Lietuvoje. Pirmiausia pati lietuvių visuomenė čia savo gausumu, kultūros lygmenų įvairumu, nuolatiniu augimu skyrėsi nuo mažos Vilniaus lietuvių bendruomenės. O svarbiausia – priekyje stovėjo sava valstybinė organizacija. Tiesa, jai trūko

valstybinio patyrimo, susibūrė palyginti jauni žmonės, bet šiandien, žiūrint iš 80 metų perspektyvos, stebina palyginti nemažas savarankiško gyvenimo brandumas, kartu ir kultūros politika. Veikiai susikūrė muzikos konservatorijos Kaune ir Klaipėdoje (ne visai gražiai tarpusavyje konkuravusios!) profesiniams muzikams rengti, pasiūsta jaunų gabių jaunuolių į užsienį (Jadvyga Čiurlionytė, Balys Dvarionas, Juozas Gruodis, Stasys Šimkus, Juozas Žilevičius) tobulintis ir aukštojo mokslo diplomų įgyti, – tai buvo įžvalgus kultūros politikos žingsnis. 1920 m. pradėjo veikti sava opera, Klaipėdoje, Žilevičiaus pakviestas, dėstė ir koncertavo čekų nonetas ir t.t., ir t.t. Neatsitiktinai iš pat pradžių didžiausias procentas profesionalių muzikų išėjo iš seno pirmųjų profesionalų vargonininkų sluoksnio. Tai natūralus kelias: reikėjo peržengti iš sakralinio į pasaulietinį muzikos pasaulį. Sąlygos buvo jau pribrendusios. Savo ruožtu iš dainingos kaimo bendruomenės augančiai visuomenei artimiausias kelias į muzikos pasaulį per dainą: per chorus ir... operą. Kauno opera, Lietuvos valstybinė opera netruko išgarsėti ir už ką tik susikūrusios valstybės ribų. O gausiai lankanti publika pamažu mokėsi klausytis ne tik „garsenybių“, bet ir muzikos. Koks žalias tuo metu buvo klausytojas!

Atsimenu, kai studentės būdamos Kaune blūdijome mudvi su Giedre Žmuidzinavičiūte, kaip ir ne vienas jaunuolis, opera. Į kai kurias operas bėgdavome po keliolika kartų. Dažnai pasitaikydavo, kad operos teatre, orkestrui pradėjus groti uvertiūrą, o šurmuliui nerimstant (atseit orkestro grojimas tai tik nereikšminga įžangėlė į operą!), publikoje atsistojusi ar sėdėdama ponija Marija Žmuidzinavičienė nesikėsdama ženklais tildė beplepančią publiką. Mokydavo ir administracija, parašydama programose pastabą, kaip elgtis. – Simfoninė muzika dažnai buvo priimama tarsi tuščia pramoga. Kokį didelį skirtumą mudvi su Giedre išvydome atsidūrusios koncertuose Berlyne! Sėdėjom taip pat „galiorkoje“, o aplinkui ne vienas, o dažnas jaunas klausytojas sekė muzikos klausydamas su nedidelėmis partitūros knygelėmis rankose!

Negreit kito požiūris iš esmės. Atsimenu, Šimkus, tas nerimastingas, vulkaniškas žmogus, bandė pratinti to meto Kauno publiką prie rimtos simfoninės muzikos. Rengė koncertus, pats dirigavo. Mudvi dvi, prisiekusios draugės, su Žmuidzinavičiūte (vėliau Gučiene) uoliai sėdėdavome kiekviename koncerte pačioje „galiorkoje“ ir dažnai iš viršaus skaičiuodavome klausytojus: visame dideliame operos teatre jų būdavo

15–30 žmonių! Žinoma, kitaip atrodydavo, kai diriguodavo kokia nors garsenybė, – salė pilnutėlė su ovacijomis. Bet, reikia atminti, tada tokių koncertų publikos daugumą sudarė žydų tautybės žmonės, palyginti aukštos muzikinės kultūros ir žiūrintys kiek iš aukšto į pradedančiuosius lietuvius profesionalus. Nemažai daliai miesčioniškai nusiteikusiųjų buvo svarbiausia, kaip šiandien sakytume, „užsieninė žvaigždė“, kurios koncerte „aš buvau“. Tarp kita ko, snobizmo dvi pusės: tuštybė, bet kartu ir vienas iš kelių į kultūros pažinimą, kuris gali ilgainiui pažadinti ir gilesnį susidomėjimą kuria nors kultūros sritimi, ir išgyvenimą. Tai viena iš komunikacinių priemonių tarp įvairių kurios nors kultūros šakos pakopų. Iš dalies mėgdžiojimo reiškiny, kuriam peikiamąją spalvą teikia pati tendencija: einama į koncertą, parodą ar įsigyjama ištaigingai įrišta knyga dėl žmonių akių, dėl visuomeninio prestižo, o ne dėl viso to prasmės, paties meno vartotojo vidinio poreikio. Kas be ko, tų reiškinių nemaža pasitaikydavo ir formuojantis pirmajai iš valstiečių išėjusiai inteligentijai. Šiaip, pvz., mano šeimoje tėvai retai tesilankydavo simfoniniuose, ne taip jau dažnai operoje, ypač Tėtė, – prie neįprasto jaunystėje dalyko senesniame sunku įprasti!

Grįžtant prie konkretybės, kas mano pačios stebėta ir kaip išgyventa muzikinė branda, giliai sąmonėje įstrigo nuolatinis Mamulės reagavimas į vaiko patirtus naujus estetinius įspūdžius bei išgyvenimus. Tą bendrą džiaugsmą, kuris nebūtinai žodžiais išreiškiamas, o kartais tik giliu jausminiu reagavimu, visada lydėjo kartu Motinos pasididžiavimas, kad jos vaikas gavo patirti gyvenimą šioje srityje plačiau ir giliau nei ji pati. Būtent giliau. Šiame dažnai be žodžių vykusiame pasidaliniame jauste nujaučiamas ir postūmis į iškilniąsias pasaulio spalvas, bet ne į pompastiką, į butaforiją, į pasirodymą. Toks pat šiltas spinduliavimas, išgirdus iš pašnekovų lūpų tos rūšies įspūdžius ar pastabas. O vaikas tuo pat metu tą junta. Ir taip darė ar daro ne mano vienos mama. Pavyzdžių nestinga daugybėje autobiografijų, literatūroje, visų mūsų artimiausioje aplinkoje. Motinų, kurioms reiškiamas ar nereiškiamas padėkos žodis, bet daugiau ar mažiau jaučiamas – tai jų kultūrinio kilimo aukštyn troškimas ir pastangos sudaryti sąlygas vaikui į ten sukti gyvenimą. Visuotiniame tėvų troškime matyti vaikus geriau už juos gyvenančius nemaža dalis svajoja apie pakilimą į aukštesnę kultūros pakopą. Kas be ko, lemia ir visuomeninio prestižo motyvas, bet esama dažnai ir moralinio,

kaip savo paties žmogiško orumo pratęsimo, akstino. Kultūros antropologijoje, sociologijoje ir kituose tyrinėjimuose neretai šitai, atrodo, lieka už dėmesio ribų. O jis gyvas ir realus įvairiais pavidalais religijose ir mokslo teorijose, kaip antai reinkarnacijos, amžino progreso – tobulėjimo ir kitose idėjose.

Konkrečioje savo aplinkoje aš dabar tebematau, kaip Mamulė, kad ir, pvz., muzikos srityje, pati neturėdama bemaž jokių tos srities pagrindų, be iš valstiečio namų išsineštos tradicijos, neką tepaplėtusi tas žinias iš lektūros, o daugiau ima patyrimo iš susidūrimų su iškilesniais tos srities atstovais, – kaip Ji tarsi veda vidiniu mostu į priekį, į pažinimą, pati dažnai likdama prie tos ribos, prie kurios buvo tik priartėjusi. Matau ją taip stovinčią ir rodančią į toli ne tik pirmajai po jos kartai, bet ir sekančiai. Ir einama, ir einama... Trečioji šeimoje karta peržengia profesionalius technikos rūpesčius, toliau eina į begalybę, į prasmių sklaidą... Tą mato Senolė ir, susigundžiusi nueiti į anūkės vargonų koncertą Katedroje, savo 96 metų senkančiomis jėgomis ją glaudžia ir tarsi laimina tame nuolatiname, nesibaigiančiame kelyje į vis plačiau besiveriančius vartus į grožio begalybę, į aukštį...

Kažkas panašaus vyko ir kitose meno srityse. Žinoma, nelygu motinos ir vaiko vidinio sąskambio atitikimas, kamertonų dermės laipsnis.

Vilniaus laikotarpiu mūsų šeima, kaip ir daugelis vilniečių lietuvių inteligentų, buvo gerokai užsidarę nuo lenkų visuomenės kultūrinių renginių, nuo jos plėtotės. Ir turbūt tai bus gerokai siaurinę akiratį. Tačiau dailės srityje tarp lietuvių nemaža naujo diegė dailininkas ir drauge piešimo mokytojas Vytautas Kairiūkštis. Jis pamažu subūrė apie save nemaža jaunimo (Vladas Drėma, Vaclovas Kosčiuška ir kt.). – Tai buvo lašelis bendrame brendime.

Kaune kas kita, kita erdvė. Mūsų šeima į dailės parodas vaikščiojo, domėjosi, tačiau turbūt visuomenės pasiekto vidurkio neprašoko, neapėpė dailės plėtotės, nei įvairovės, nei kryptių, nors estetinės nuovokos turėta, ypač – Mamulės.

Teatrui, kaip atskirai meno šakai, dėmesys mūsų šeimoje neišryškėjo. Jis daugiau traukė kaip literatūros, tikriaus, gyvenimo prasmės suvokimo dalis, tačiau nepajęgta pasitelkti šiam siekiui specifinių teatro

meno teikiamų įžvalgų. Aktorinis menas buvo daugmaž suvokiamas intuityviai ir gana šabloniškai. Entuziazmo atskiroms aktorių asmenybėms neišgyventa. O juk teatro menas Lietuvoje sparčiai augo, tobulėjo, jo problematika gilėjo. Mamulės ir čia turėta daugiausia sveikos intuityvios nuovokos, tačiau ta kryptimi pastangų horizontą plėsti, ugdytis nematyti.

Kino menas kažkaip liko už domėjimosi ribų. Kiek atsimenu, tarp to meto lietuvių inteligentijos mes anaipol nebuvome išimtis. Dažnai kino pomėgis laikytas miesčioniškumu.

... prie Literatūros ...

Julija su literatūra siejo meilės, jaunystės, džiaugsmo ir skausmo išgyvenimai. Jie neišdilo ligi pat gyvenimo pabaigos, maža tesikeisdami. Liko nuolatinis domėjimasis, pagarba tai meno sričiai ir joje plušantiems žmonėms – autoriams. Santykis anaipol ne analitinis, juolab ne nebandomas grįsti literatūros mokslo formuluotėmis, greičiau pagrįstas nuojaustomis, įgimta estetinė nuovoka, sakyčiau, su prigimtu polinkiu į romantinę, o ne racionalistinę, tuo metu pozityvistiškai nuspalvintą pasaulėjautą. Dėmesio centre vis dėlto Žmogus (didžiąja raide), požiūryje – etinio prado lydinys su estetiniu, išreiškiamas daugiau jausmiškai reaguojant, o ne konceptualiai artikuliuojant. Pagrindas – mintis, kad menas yra nesibaigiantis žmogaus esmės tobulėjimo ieškojimas per estetinį išgyvenimą.

XIX ir XX a. sankryžoje mūsų, lietuvių, literatūrinis gyvenimas skurdokas. Meninių aukštumų jaunimas tegalėjo patirti svetimomis kalbomis. Skaitytąją formavo carinė mokykla su rusų literatūros klasiška, nelegalioji spauda (lietuvių ir rusų) ir šalia mūsų, teisingiau, pačiame mūsų krašte, gyvatinga lenkų kultūra su savo patrauklia, daugeliu atžvilgių artima literatūra, palaikiusia gyvus kontaktus su Europoje vykstančiais kultūros procesais. Lietuviškai valstietukai, pradėję dažnai jau pradžios mokykloje nuo rusų kalbos, pramokdavo paprastai ir lenkiškai (antai Steponas Kairys, patekęs į Šalkauskių šeimą korepetitoriumi, sąmoningai džiaugėsi turįs progos pažinti lenkų kalbą ir kultūrą).

Julija Janulaitytė nuo pat pradžių mokėsi eksternu, mokyklos suolo iš viso nėra net sėdėjusi. Tai atsiliepė ir sistemiškumui, ir žinių nuoseklumui. Literatūrinei kultūrai susidaryti ypač menkos sąlygos. Perskaityti

reikiamus tekstus negalėjo būti nei laiko, nei galimybių. Visas mokslas paremtas atmintimi, kitų (dažniausiai korepetitoriaus) pateikiamomis santraukomis. Sunku net įsivaizduoti, kaip toks augantis žmogus gali įveikti mokyklos reikalavimus, kaip ir kiek gali susiformuoti skaitymo ir rašymo įgūdžiai, apskritai žmogaus kultūrinis pasaulis.

Būta tačiau ir kitų veiksmų, kurie skatino kurtis bendrajai kultūrinei ir paties žmogaus kultūrinio pasaulio terpei ir kartu literatūrinei brandai. Vienas iš tokių varomųjų pažinti veiksmų – tai pačių šių žmonių dažnai aukštesni nei vidutiniai bendrieji gabumai, veržlumas ir valia. Daugumas jų savo iniciatyva, dažnai įveikdami moralines bei materialines kliūtis, prasiskirdavo kelią į mokslą, į aukštesnę kultūrinę pakopą.

Paprastai šių žmonių akys ir ausys atviresnės ir imlesnės aplinkui vykstantiems reiškiniams ir drauge selektyvesnės vertybių požiūriu. Turbūt vienu galu skatino, antruoju gal kiek ir slopino ta aplinkybė, kad patys mokytojai – korepetitoriai – dažniausiai jauni, nepatyrę, neprofesionalūs, tačiau tokie pat trokštantys prisisiekti, patekę į mokyklas ar iš jų išvaryti valstietukai. Jie daugiau ar mažiau buvo besikuriančios savitos, iš dalies kitokios, nei įsigalėjusios kultūrinės bendruomenės, aplinkos kūrimosi dalyviai, nariai. Gimnazijų mokiniai bei studentai, glaudžiai kontaktuodami su „švedais“, juos traukė į tą pačią besikuriančią kultūrinę terpę. Savo ruožtu jie sudarė ir kūrėjų, ir priėmėjų-vartotojų aplinką. Geras to laiko pavyzdys – Jonas Jablonskis. Jis dėl daktaro Liudo Vaineikio bylos su didele grupe lietuvių veikėjų (tarp jų buvo ir du broliai – Augustinas ir Pranas Janulaičiai) 1901 m. neteko darbo ir buvo ištremtas į Pskovą, o 1903 m. jam buvo leista grįžti į Lietuvą, į Šiaulius, ir baigti likusius metus gyventi policijos priežiūroje¹. Čia, Šiauliuose, jis organizuoja lietuvių kalbos būrelius (vyrų ir mergaičių), kuriuos lankė įvairi jaunimo auditorija. Kas ją traukė? – Jų pačių brendimo visuomeninės-kultūrinės ir nacionalinės sąmonės poreikis, reikalas apsispręsti, kur esi, kam priklausai, kartu įsipareigojimas visų pirma išmokti gimtąją kalbą.

Julija tais metais jau dirbo Panevėžyje. Būrelyje nedalyvavo, bet apie jį žinojo, jautė bendrą jaunimo siekį gerai išmokti lietuvių kalbos. Būrelyje mokėsi beveik jos vienmetė brolio Kalikso dukra Aliutė Janulaitytė,

vėliau ištekėjusi už Dirmanto, o Julija mokėsi kalbos pati, Jono Biliūno padedama. Buvo susitarę, kad jos laiškus, ištaisęs klaidas, jis atgal persiųs, ir taip ji mokysis įsimindama ištaisytas vietas.

Panašai buvo ir su literatūra. Jos specifika, jos meninis savitumas ano meto masinio skaitytojo sąmonėje daugiau suvokiami kaip ypatybė, kuri leidžia skaitytojams ar jos klausytojams bendrauti keliant visuomeniškumo laipsnį, kaip antai subuvimuose, bendraujant pokalbiuose ar tiesiog pačiam skaitant (patrauklus, todėl įdomus pats skaitymo procesas, kartu apčiuopiamesnė, patrauklesnė ir tema-mintis). Supratimas apie meniškumą, grožinės literatūros savitumą pirmiausia išsinešama iš mokyklos. Jį pajusti duoda progos patys tekstai. Carinės mokyklos ypatingas dėmesys žinioms ir atminties lavinimui sudarydavo sąlygas betarpiškai grožį pajusti ypač mokantis atmintinai. Bet, ir atmintinai mokydamasis, nebūtinai žmogus atsiveria menui, jei ta kibirkštėlė pačiame jame silpnutė, lindi kažkur giliai pasąmonėje. „Švedui“ šiuo atžvilgiu sąlygos apgailėtinai siauros, nes jis ir atmintinai mažiau tekstų mokėsi, ir trūko jam auditorijos, kurią mokykloje sudaro pati klasė – dalintis įspūdžiais, interpretavimo bandymais.

Estetinė literatūros puse gimnazijoje mokėsi valstietukai mažai tebuvo pastūmėti domėtis. Priežastis ne tik mokyklos programose, bet iš dalies ir svetima, negimtoji kalba negreitai įveikiama tiek, kad pajustum estetinės raiškos prasmes. Be to, pirmoji mūsų inteligentijos karta rinkosi anaipol ne humanitarinio profilio profesijas. Ir vis dėlto teigiamai tuo atžvilgiu veikė visa emocinė naujosios visuomenės atmosfera: kilimo, kūrybos tonusas, kuris buvo apėmęs besiformuojančią mūsų bendruomenę. Būta ten naivumo, egzaltacijos, primityvumo, dažnai prasto estetinio skonio, tačiau grožinė literatūra pati savaime traukė visuomenę, ji geriau ar blogiau atitikdavo, išreikšdavo emocinio pakilimo nuotaikas – ji buvo tarsi lūkesčių išraiškos, modeliavimo būdas. Jo būtent tokio reikėjo, kai kristalizavosi nuojautos ir nuovokos visuomeninėje plotmėje, tik iš paskos sekė grynai estetiški poreikiai. Jie brendo daugiau kylant bendrajam kultūros lygmeniui, o iš dalies sąmoningo, tikslingo rūpesčio dėka.

Būsimoji rašytojo žmona Julija, gali sakyti, pirmuosius literatūros mokslo žingsnius pradėjo jo globojama, nes ji buvo viena iš „švedų“, kuriuos jis, išvarytas iš Tartu universiteto, būdamas Šiauliuose, mokė. Kiek

¹ A. Piročkinas, *Prie bendrinės kalbos ištakų*, Vilnius, 1977, p. 201, 202, 211.

vėliau, dar nebaigusi specialiųjų savo mokslų, kuriems tada nereikėjo pilnos vidurinės atestato, ji pati bandė, kaip daugelis moksleivių, rašyti. Tuo metu jis studijavo Leipcige ir po ilgų vidaus kovų ryžosi pereiti iš prekybos į literatūrą (1904).

Julija pasiuntė savo rašinį Biliūnui. Gavęs sausoką, pamokslaujantį laišką, liepiantį atidžiai dirbti, neskubėti, bet nė žodeliu neužkliudantį, ar yra kokios vertės lašelis, nei kaip ir ką taisyti, jei iš viso įmanoma¹. Paskui, matyt, atėjo neviltingas, nepasitikėjimo savimi laiškelis – jo nežinome. Daugiau, atrodo, nebandyta, ir savimi nepasitikėjimas liko ligi senatvės – pirmųjų savo atsiminimų pluoštą Mamulė prašė manęs niekam nerodyti ir sudeginti.

Nepaisant to, beveik sakralinis santykis su kūrėju, apskritai su kūryba liko visam gyvenimui. Ir ne vien iš ano meto romantinės daugeliu atvejų nuostatos, grįžtančios po pozityvistinio laikotarpio į Europos literatūrą, bet ir pačios Julijos prigimtinio polinkio.

Julija ir Jonas Biliūnai nedaug tegyveno kartu, o juo labiau kasdieniškai, ramiai: blaškė einami mokslai, ligos ir sunkus materialinis būvis. Tik keliuose išlikusiuose laiškuose (jų nedaug išliko) jis užsimena jai kažką literatūros klausimais. Aiškus noras, kad žmona skaitytų, kad ji gebėtų pasirinkti gilų meninį dalyką, – kad ji iš viso šioje, rašytojui tokioje brangioje srityje, praprastų. 1904 01 02 laiške² iš Leipcigo džiaugiasi, kad ji skaito ir jai patinka lenkų rašytojas Stefanas Žeromskis, kurį pats jai yra pataręs. Siūlo skaityti gerą literatūros kritiką, ji daug ko pamokanti. Charakteringa, kad čia sumini lenkų pozityvisto literatūros kritiko ir istoriko P. Chmiełowskio veikalus, nedaug tepamąstydamas, kiek pradedanti skaitytoja jį supras. Atgarsio, matyt, būta, nes kiek vėliau į Julijos klausimą, ar yra kur lietuvių literatūros istorija (o pats Biliūnas tuo metu apie tai galvojo!), rašytojas atšauka: dar tokios nesą, atseit kaip ji nežinanti! Įdomu pastebėti, kad Biliūnas orientuoja Juliją į lenkų literatūros ir istorijos pažinimą – P. Chmiełowskio veikalus, šalia lenkų literatūros istorijos, atskiras knygas apie Adomą Mickevičių, Juliuszą Słowackį, bet ne apie rusų autorius. Turbūt manyta, kad šiokių tokių žinių gavus apie rusų literatūrą, būtina užpildyti spragą apie lenkų.

¹ Jonas Biliūnas, *Raštai*, t. 3, Vilnius, 1981, p. 190.

² *Ibid.*, p. 190, 191.

Traukė ir laisvesnė lenkų literatūros atmosfera. Tačiau naujosios, moderniosios, nebe į realizmą orientuotos kryptys ligi 1904–1905 m. rašytojo dar neviliojo. Siūlyti jaunam, besidominčiam literatūra žmogui pozityvistinį žiūros kampą atrodė tiksliausia. Iš dalies į tą pusę lenkė tuo metu dar ir paties Biliūno pasaulėžiūra, kryptanti į marksizmą, kuris stengėsi tapti grynai moksline sistema su nepajudinamais savo dėsniais, tolygiais gamtos moksluose. Meniui tada telieka vaizdžiai tai atspindėti (atspindžio teorija!), vadinasi, visų pirma pažinti gyvenimą. O jei imiesi stebėti ir analizuoti, turėdamas išankstinę apibrėžtą mokslinę koncepciją, savo išvadas bandai rikiuoti pagal turimą schemą. Ji gali būti už meno specifikos ribų, pvz., skirta socialinių santykių raidos problematikai, politinei sferai – nacionalinių santykių sandarai, religinei ar kuriai nors kitai pasaulėžiūrai įtvirtinti – tai idėjų kryptys, kurios daugiau ar mažiau gali kalbėti per menininko kūrybą. Empiriškai patirtas faktas atrodė realiausias, tikroviškiausias, taigi ir vienintelis teisingas. Tai turėjo galioti ir meniui. Vėrėsi nauji horizontai, nauji pasaulėjautos ir pasaulėžiūros kampai, naujos paties žmogaus, tokio sudėtingo fenomeno, interpretavimo galimybės. Prigimtinis augimo, tobulėjimo siekimas krypta į empirišką gyvenimo gerinimą ir pertvarkymą. O tam pirmiausia reikia kritiškai atskleisti neigiamąsias gyvenimo puses, jas suvokti, įvertinti, kad būtų galima nuo jų išsilaisvinti. O laisvės ir kelių į tai samprata – ne viena, kiekviena epocha dažnai kitaip visa vaizduojasi. Pozityvizmas su greta plaukiančiu realizmu ant savo bangos keteros įsitikinęs kėlė ne vien empirinį faktą, bet ir eilinį žmogų, kurių masė, su buitimi ir vargais, jo laimę, dažnai suprantamą pragmatiškai, neatsiejamai nuo žemės. Tose ribose neįmanoma visiems sutilpti. Ne paradoksas, kad čia pat skelbiamos anaip tol ne visai realiai pasiekiamos beveik utopinės idėjos, laikomos nepajudinamu absoliučiu dėsningumu (idealizmas!), reikalaujančiu pasiaukojimo, tikėjimo svajonėmis. Pagaliau pati tikrovės, realybės analizė kėlė gausybę akivaizdžių pasąmonės, pačios žmogaus prigimties, mąstysenos bei jausmų (pvz., transcendentalumo, subjektyvumo, istoriškumo) faktų, prieš kuriuos užsimerkti, juos atmesiti – vargu ar suderinama su realybės tiesa. Europos mastu minima literatūros raidos ketera amžių sandūroje slūgsta, plėtojasi naujas požiūris. Vieni savo pradžia ima dar iš romantizmo epochos, kiti vienaip ar kitaip nukrypta, įgaudami kitokių spalvų nuo pozityvizmo, atverdami naujas

meno suvokimo ir interpretacijos erdves ar bandydami rasti jungtis tarp romantizmo ir pozityvizmo. Formuojasi psychologizmas, grindžiamas įsijautimo išgyvenimu (Wilhelmas Dilthey'us), intuityvizmas ir t.t.¹, kiek vėliau neoromantizmas ir kt. Lietuvoje ta įvairovė nebuvo tokias ryški: romantiškoji pasaulėjauta pulsavo dar ir XIX a. pabaigoje, o pozityvistinė-realistinė neseniai tebuvo besiformuojanti.

Paties žmogaus, literatūros kūrėjo ir priėmėjo, prigimties polinkiai negali neatsiliepti jo pasaulėjautos vienokiam ar kitokiam pobūdžiui, spalvai. Subjektyviają, asmenybinę momento reikšmę galima mažinti ar didinti, bet ji yra, pulsuoja vis kitokiomis formomis. Antai buvo anksčiau pastebėta, kad toje pačioje Janulaičių šeimoje galima išvelgti skirtingai suvokiančius pasaulį žmones, nesvarbu, ar jie mokslų ragavę, ar tik palaižę. Kad ir dvi artimos besimylinčios seserys, Julija ir Verutė, joms prie širdies visai skirtingi rašytojai: pirmajai – Tagorė, antrajai – Balzacas.

Pasirinkimas išplaukė ne dėl kurio nors teorinio pagrindo, – jo neturėta, – o dėl pačios prigimties polinkio. Juliją traukė žmogaus vidinis, dvasinis pasaulis, iškilumas su transcendentalumo šydu, estetinio prado jungtis su etiniu, o ne gilinimasis į žmogaus biologinę pusę ar į socialinių santykių analizę, abstrahuotą nuo paties subjekto kaip vientiso asmens vaizdinio. Kiek vėliau stebėjau, Mamulė ne itin atliepdavo savo vidumi ir į grynai romantinį herojinį patosą. Gal ta linkme interesai literatūroje klostėsi ir dėl atitinkamų istorinių žinių stokos, bet veikiau dėl savo koncentravimosi į vidinį, o ne į išorinį, visuomeninį pasaulį. Be abejo, čia lėmė ne tik jos pačios prigimtis, bet ir pagrindinis jos literatūros pažiūrų mokytojas, įkvėpėjas – Jonas Biliūnas.

Kol dar nebuvo apsisprendęs keisti praktiškąją sritį, komerciją, į literatūrą, Biliūnas Juliją kreipė į pozityvistinę literatūros sampratą. Tačiau pirmasis postūmis susipažinti ir pasigilinti į pozityvistinę kryptį, gautas iš Biliūno, atrodo, nė nesuveikė. Pats rašytojas visai netrukus ėmė peržiūrinėti savo tik besiformuojančius teorinius literatūros pagrindus. Po ilgų vidaus kovų apsisprendęs eiti literatūros meno keliu ir įsitikinęs, kad ir juo eidamas nenusikals savo įsipareigojimams visuomenei, nuo

¹ Žr. plačiau ir detaliau Vandos Zaborskaitės įvadinis str. „Literatūros mokslas: Idėjos ir problemos“, in: *Poetika ir literatūros estetika*, d. 2, Vilnius, 1989.

kurių nieku būdu nesiruošė trauktis, Biliūnas tarsi įžengė į naują asmenybės ir menininko brandos pakopą. Keičiasi požiūris į žmogų, keičiasi žodis, nebeįtamas paties rašytojo susikaustymas doktrina. Iš dalies tą rodo susidarytas ketinamų skaityti ar studijuoti knygų sąrašas. Jis plačiau akiračio, tačiau anaipol rodantis ne literatūros kaip profesijos, kaip specialaus amato interesą.

Būtų neatsargu darytis griežtus apibendrinimus iš vieno knygų sąrašo, visai nežinant, ką iš tų knygų rašytojas skaitė, ką tik pavartė, o kuo susidomėjo, juolab kad jis jau buvo sunkus, dažniausiai prie lovos prikautas ligonis. Aišku viena, kad specialaus dėmesio pozityvizmui, kaip srovei, nematyti. Priešingai, atrodo, rūpėjo savo horizontą plėsti įvairiomis kryptimis. Kaip minėta kitame kontekste, sąrašė randame du pavadinimus (A. Fouillé, *Moralność, sztuka religja podług Guyau*, 1894; S. Kotarbiński, *O teorii Guyau*, Biblioteka Warszawska, 1894, t. 2) – apie vieną autorių teoretiką Jeaną Marie Guyau (Ž.M. Giujo; 1854–1888). Pozityvistas, savo laiku plačiai skaitomas, iš mūsų literatūrų juo, kaip teigia Vanda Zaborskaitė, kiek vėliau domėjosi Vincas Mykolaitis-Putinas ir Vaižgantas. Jo pažiūros į meną, į literatūrą davė pagrindą įsijautimo linkmei. Savo ruožtu jis suko iš dalies nuo pozityvistinio pasaulėvaizdžio kiek į šoną.

Vadovaudamasis požiūriu, jog menas ir moralė yra aukščiausios gyvybinių jėgų apraiškos, meno paskirtimi jis laikė vienyti žmones. Vienijantis pradas – ypatingai intensyvi atjautimo, simpatijos, solidarumo forma, pasireiškianti kaip harmonija, kaip grožio jausmas, skatinantis pozityviai visuomeninei veiklai. Su tuo susijusi visuomeninės menininko atsakomybės problema¹.

Ši pozicija Biliūnui buvo itin artima. Nežinodami, kiek rašytojas buvo arčiau susipažinęs su minimu autoriumi, negalėtume teigti, kad tos mintys skolintos ar perfrazuotos. Veikiau – tiesiog viena iš to laiko minties linkmių, paties rašytojo natūrali plėtotė, skatinama jo vidaus, nes meno raidoje idėja, kad grožis ir gėris neatskiriami, sena kaip pasaulis,

¹ Apibendrina Vanda Zaborskaitė str. „Žanas Mari Giujo...“, in: *Poetika ir literatūros estetika*, d. 2, op. cit., p. 124.

besitęsianti įvairiomis formomis. Čia pat ir mūsų literatūros neoromantizmo linkmėje savaip ryškės „etiškiosios“ estetikos ir „dvasingojo“ grožio“¹ bruožas. Tarp Biliūno ketintų skaityti knygų pažymimas A. Fouillée (A. Fujė) yra to pat meto filosofas, kurio mintimis rėmėsi Guyau² ir kuris, šiam (Guyau) mirus, tartum analizę pratęsdamas svarstė dar meno, moralės ir religijos santykių aiškinimąsi.

Visa tai vyko pozityvizmo plėtotės kontekste. Mūsų rašytoją tai domino iš esmės. Formavosi jo autentiškasis pasaulėvaizdis ieškant labiausiai atitinkančių savo polinkius pagrindų. Iš dviejų ryškiausių³, iš sena rusevančių žmonijos minties raidoje vaizdinių siekiant įveikti blogį – ar priešpriešos per kovą, ar harmonijos per supratimą bei vidinį darbą su savimi – artimesni Biliūnui antrieji.

Pačioje rašytojo kūryboje ženklaus meninis ir minties brandos etapas vyksta bemaž vienu laiku: tirpsta kategoriškumas, priešpriešos, pastebimai stiprėja lyriškumas, daugelis brėžiamo vaizdo momentų kartu su minties linijomis pereina į punktyrą, iš čia ir prasmė tampa ne viena-reikšmė, atsiranda ir sprendimo daugiaprasmiškumo galimybė. Potėpis minkštas, nusidriekiantis transcendentiško link, braižas eskiziškas. Tų elementų netrukus bus apstu ir neoromantizme. Didžiosios gyvenimo problemos daugiau keliamos, o ne tiesmukai sprendžiamos. Plačiai užsimotoje beveik epinėje „Liūdno pasakos“ erdvėje aidi ir „mūsiškais“, ir universaliais tonais nerimas dėl Žmogaus, dėl į beprotybę žengiančių žmonių santykių. Vienareikšmiško atsako nėra, kaip jo nesama Juozapotos aidu kartojamame „kiek ponų, kokie gražūs...“ O vis dėlto kažkokia neaiški kelio nuojauta užvertus paskutinį puslapį tarsi lieka... Tėvas

¹ Šį bruožą Aušra Jurgutienė, aptardama pirmuosius mūsų neoromantikus Albiną Herbačiauską, Sofiją Kymantaitę-Čiurlionienę ir Vydūną, dviejuose paskutiniuose mato ryškiausiai išreikštą, – Aušra Jurgutienė, *Naujasis romantizmas iš pasiilgimo*, Vilnius, 1998, p. 285.

² *Poetika ir literatūros estetika*, d. 2, op. cit., p. 128.

³ *Pastaba*: dabar ima ryškėti trečiojo kelio vaizdinys – alternatyva, pragmatiška, žmonijos plėtotės atžvilgiu, sakyčiau, pesimistinė. Atmetamos tobulėjimo, pažangos idėjos kaip utopinės, neįmanomos pasiekti. Reali tesanti šiandien diena su realiai pasiekiamia ateitimi, – tai technikos – technologijų srities progresas, o ne svaichiojimai apie žmogaus moralinį tobulėjimą kartu su socialinė sritimi. Šis požiūris gyvas visokiais pavidalais. Romėnai nusakydavo jį posakiu „carpe diem!“ („čiupk dieną!“).

„Lazdoje“ ar „Žvaigždėje“ savo santykį su prievaizdu ir jį luošinusia lazda išsprendė pasilypėjęs į žmoniškumo, harmonijos pakopą...

Žmonai ši rašytojo formavimosi kryptis buvo iš esmės artima. Ji pati per gyvenimą ėjo panašia linkme neteoretizuodama, bet vis aiškiau ir aiškiau įsisąmonindama...

Julija žiūrėjo į literatūrą kaip į svarbią gyvenimo dalį, tačiau nebuvo knygų girtuoklis. Skaitydavo priešokiais, ne sistemiskai, tik su nuolatinu rūpesčiu pažinti, kas geriausia. Žvelgiant į literatūros ėmėjų auditoriją, kaip į vieną bendrą kultūros dalyvių dalį, atrodo, galima būtų skirti eilinį vartotoją, kuris, nesvarstydamas giliau, skaito, kas pasitaiko, kas reikalauja mažiausiai pastangų, kas siūloma ir reklamuojama – mašina, ir dalelę tokių, kurie atsirinkdami ieško asmenybę brandinančių kriterijų, suvokdami juos plačiai, ne didaktiškai, pagaliau dalelę tokių, kurie literatūrą vertina profesionaliai, grynai estetiniu ir pačios literatūros raidos požiūriais. Kiekviena skaitytojų grupė savaip atsiliepia į literatūros procesą. Visa tai vyko pas mus itin lėtai, nenormaliomis kultūrinio gyvenimo sąlygomis. Spaudos draudimas paliko ilgai neišdylančius padarinius. Nemažai prisidėjo ir pats literatūrinio gyvenimo tradicijų stygius: naujoji iš kaimo kilusi inteligentija jas tik kūrė. Žinoma, negalima pamiršti palyginti senų mūsų tos srities kultūros ištakų, tačiau XIX–XX a. modernėjančio laiko poreikiai Europoje jau buvo nebe tie. O lietuvių visuomenei trūko ir reikiamų kultūros institucijų, ir pasirususių tos srities specialistų, galinčių atsidėti savo darbui, ir lėšų, ir kiek platesnės praprususios skaitytojų grupės. Lyginant su kiek vėlesniu jau valstybės gyvavimo laikotarpiu, negali atsistebėti, kaip pajėgta tomis sąlygomis tiek nuveikti!

Julijai tuo atžvilgiu pavyko: pačioje jos kultūrinės brandos pradžioje šalia gyveno visa savo sankloda rašytojas iš Dievo malonės su plačiais literatūriniais interesais ir daugybe sumanymų. Tik laikas buvo trumpas ir tas pats vargo, net skurdo, rūpesčių pilnas, kuris neleido žmonai net trupučio dėmesio sau skirti. Tačiau jos norai rašytoją suprasti, gyventi ir jo gyvenimu buvo gilūs ir nenutrūko niekada, lydėjo ją iki pat jos pabaigos.

Dar J. Biliūnui gyvam esant 1907 m. rašė broliui A. Janulaičiui iš Zakopanės, teiraudamasi dėl raštų leidimo. Mirus, 1909 02 10 laiške jau kalbamasi konkrečiai. Ilgai truko, kol sumanymas buvo realizuotas (1913). Brolis Augustinas Janulaitis knygą sudarė, Jurgis Šlapelis

tarmiškai suredagavo. Visas išlaidas apmokėjo Julija. Ji paprašė Adomą Varną, su kuriuo ir jo žmona, taip pat dailininke, Rikkers ilgai bendrauta, nupiešti knygai rašytojo portretą. Tuo metu retai tepasirodydavo taip apipavidalintos mūsų knygos.

Tačiau šiaip Mamulė buvo eilinė skaitytoja, literatūros mylėtoja, žvelgianti į kiekvieną kūrinį su lūkesčiu kažko gražaus ir gero, ieškanti kūrėjo dvasios. Šiuo bruožu ji kiek skyrėsi nuo masinio, nors pastaroji tendencija iš dalies tvyrojo mūsų literatūrinėje atmosferoje kartu su neoromantizmo pradais. Mamulė visada džiaugėsi kiekviena išgirsta iš šalies įžvalga į kūrinį. Laiko nuotolis kelia man dabar dažnai širdies peršulį, kad dažnai, labai dažnai nepastebėdavau šalia alkstančio mylimo žmogaus. Taip reikėjo rasti valandėlę pasidalinti mintimis, painformuoti specialiai atsižvelgiant į Jos poreikius. Juk aš tada, baigusi literatūros studijas, patekau į universiteto dėstytojus ir grūmiausi su daugybe literatūros problemų, kurios Ją domino. Žinoma, pasidalindavau, bet daugiau dėl reikalo man pačiai, o ne Jai.

Beje, maždaug tuo pat metu buvo įgyvendintas dar 1930–1933 m. pradėtas sumanymas pergabenti Biliūno palaikus iš Zakopanės į Anykščius. Nepriklausomos Lietuvos laikais posėdžiauta tuo klausimu mūsų namuose. Bene daugiausia iniciatyvos būta iš Kosto Korsako. Sovietmečiu vėl buvo klausimas iškeltas. Tvarkė Rašytojų sąjunga, kontaktas su Biliūniene-Matjošaitiene nutrūko, nors perlaidojimo metu Mamulė buvo globojama. Jos išgyvenimas buvo toks skausmingas, kad, šiaip visada gerai susitvardanti, Ji nualpo. Iš to, be psichinio, ir grynai fizinio smūgio neveikiai atsigavo: ilgam sutriko širdis. Aš bijojau žaizdą liesti ir niekad neklausinėjau apie Jos išgyvenimus, jausmus, žinoma, ir nepasižymėjau. O turbūt – reikėjo, gal būtų buvę Jai kiek lengviau ir platesniam žmonių ratui įdomu?

Išgyvenome mudvi vieną tokį nuostabų bendravimo tarpą, kai renčiau Biliūno publicistikos ir laiškų raštų tomą ir beveik tuo pat metu rašiau monografiją apie rašytojo gyvenimą ir kūrybą. Mamulė buvo neišsenkamas žinių ir minčių šaltinis. Dažnai važiuodavau, palikusi šeimą Vilniuje, į Kauną ir ten būdavome abi, pasinerdamos į mudviejų abiejų bendrą pasaulį. Jai kėlėsi naujai pilna poezijos ir kartu skausmo praitis, man vėrėsi įvairiaspalvis trokštamas Žmogaus ir meno pažinimo pasaulis. Anaiptol nebuvau nei pakankamai pasiruošusi, nei subrendusi

tokį mūsų literatūros fenomeną reikiamai analizuoti. Kas be ko, kliuvo ir pats laikas: reikėjo nuolatos galvoti, kaip pasakyti, kas, atrodė, būtina, ir neužkliūti viešpataujantį ideologijai, – juk tai 1953–1955 m., vos po Stalino mirties, ir tik su mažutėlėmis vos atsiveriančiomis prošvaistėmis!

Rašydama visai negalvojau, kad šalia Mamulė taip pat asmenybė, tam tikro laiko žmogus, kuris vertas būti fiksuojamas su savo sprendimais bei mąstymu, neskyriau Jos minčių nuo maniškių, tiesiog nemokėjau įsisauginti Jos brandumo, o savo žalumo. – Viskas man maišėsi viename katile... O džiaugėmės abi. Tik aš tuo metu ligi galo įvertinti tų valandų nemokėjau...

Įžvalgos ėmė bręsti kiek vėliau atsiradus laiko atokumui. Irena Kostkevičiūtė, jau tuo metu iš studentės tapusi mano kolege ir artima bičiule, jai pasiūlytą, tikriaus, jos pačios sugalvotą ir pasiūlytą trumpametražinę kino juostą apie rašytoją Biliūną pasuko per Julijos Biliūnienės pasakojimą. Prasidėjo pasiruošimas, kalbinimai ir vėl tik neseniai atgimę vaizdai, kartojami pačiai sau ir viešumai, nuo kurios Mamulė buvo visą gyvenimą itin toli. Žinoma, jaudintasi, išgyventa. Tuo pat metu Irena tik pradedančiam poetui Marcelijui Martinaičiui pasiūlė surengti interviu. Jis buvo išspausdintas. O paskui pamažu ėmė lankytis mokytojai lituanistai su mokiniais, užrašinėti atsiminimus, kartu ją pagerbdami.

Mamulė gyveno vėl praėjusį laiką, kuris pasidarė dar gyvesnis ir kartu svaresnis, ne tik individualesnis... Turbūt iš dalies keitėsi ir santykis su literatūra iš viso, gilėjo ryšiai, sampratos.

O gyvenimas sovietmečiu buvo pilnas kontrastingų spalvų. Kai mudvi, pvz., su Mamule išgyvenome nuostabias pakilumo bei artumo valandas, čia pat užgriuvo ir negandos. Biliūno raštų leidinio pusė tiražo (pirmas tomas) buvo sunaikinta. Mano monografija pateko į ideologinę mėsmalę. Toliau – atleidimas iš darbo. Be to, ir artimųjų grėsminga reakcija: Mamulė ištiko nedidelis insultas, atėmęs pusę klausos, Kazį – smarkus širdies priepuolis. Ingė, vyresnioji, tuoj išvažiavo į Kauną Močiutei padėti, du jaunesnieji, Rimtis ir Giedrė, tas pareigas ėjo namie. Sunkūs visos šeimos išgyvenimai, tačiau kartu ir stiprus solidarumo, bendrumo jausmas, siejantis visas mūsų tris kartas – tai savotiška to laiko žymė. Ji brandino jaunimą ir kaip žmones, ir kaip Lietuvos piliečius...

Savotiška žyme paženklini ir Anykščių santykiai su rašytojo pa laikų pargabenimu, taip pat ir su Julija Biliūniene. Be abejo, reikšminga čia Antano Vienuolio asmenybė. Jis atkakliai kūrė Anykščių kultūrinį židinį pirmiausia per literatūrinio palikimo saugojimą ir pagerbimą. Iš gyvenimo pasitraukdamas Vienuolis jau paliko tradiciją rengti Anykščiųose konferencijas, minėjimus. Į Anykščius organizuojamos ekskursijos aplankyti Antano Baranausko, Jono Biliūno, Antano Vienuolio muziejų ir vietų. Mamulę lankydavo J. Biliūno kolūkio, mokyklos atstovai. Veždavo ne tik gėlių, bet ir brangių dovanų (net, pvz., šaldytuvą!). Rašytojų sąjungos santykis su Julija Biliūniene buvo pabrėžtinai oficialus ir šaltokas, o Anykščių oficialieji asmenys itin šilti. Kaltas turbūt Vienuolis ir iš viso vidinė mūsų tautos tautinė nuostata, prasiveržianti ir pro valdžios pozicijas. Gilumoje ji anaiptol nebuvo užgesusi. Ir Anykščių net ir oficialiųjų žmonių nuoširdumu, kartais atvirumu nė trupučio negalima abejoti. Antai kad ir toks atvejis: rašytoją palaidojus ant kalno, muziejus mums parodė pargabentą iš Zakopanės ir paminklinį kryžių, kurį buvo liepta paslėpti nuo lankytojų.

Mamulė susirūpino pačia pirmojo laidojimo vieta. Pasirodo, ji liko net nepaženklinta. Kai ėmėme teirautis, sužinojome, kad toje vietoje jau kažkas vėl palaidotas. Mamulės rūpesčiu suorganizuotas mažas postamentas su lentele dviem kalbom, informuojančia, kad gretimai būta lietuvių rašytojo kapo. Taip buvo žengtas žingsnis į kultūrų atvirumą ir atitaisytos paveldo saugojimo nerašytos nuostatos...

Mamulės laiškuose ir mano atmintyje plazda nuolatinis džiaugsmas kiekviena gera knyga. Pasaulinė klasika visada buvo sritis, kurią jautėsi išipareigojusi pažinti. Aiškus polinkis ne tiek į realizmą, ypač kritinį, o daugiau į romantizmą, tikriausiai, neoromantizmą, į reflektyvinę literatūrą. Viename laiške ji, pvz., rašo, kad nuėjusi pas sesutę ir radusi du vertimus į lietuvių kalbą. Verutė pastebėjusi, kad viena knyga įdomi, antroji taip sau. Ji pasirinkusi antrąją ir laimėjusi – pirmoji buvo Honoré de Balzacas, antroji Rabindranatas Tagorė.

Kai anūikai važiuodavo į Kauną atostogų, Mamulė susirūpinusi atrinkinėjo mūsų bibliotekoje knygas, kurios dar gal vaikams nepaskaitomos, bet „labai geros“ ir su geromis menininkų iliustracijomis. Tikėjo,

kad klausantis skaitymo, dažnai čia pat verčiant į lietuvių kalbą gal kas nors sąmonėje ar pasąmonėje vaikams liks. Apie Jos ruošimąsi motinystei jau anksčiau minėta – tai priklausė kūrybiniam motinystės procesui! Lietuvių visuomenėje tuo metu pamažu augo skaitytojas. Tokių buvo ne vienas, kurie veikiausiai nebūtų įstengę nusakyti meniškumo požymių, įrikiuoti į kurią nors literatūros kryptį ar tendenciją, gal dažnai ir nesidomėję specialiomis recenzijomis bei kritika, o vis dėlto jau sudarė nebe primityvų sluoksnį, kuris galėjo palaikyti meno (literatūros) kilimą. Mamulė dažnai nusakydavo dviem būdais: „gera knyga“, „ne, kažkas ne taip“. Visumą vertindama, pagrindinį svorį skyrė paties Žmogaus (būtent didžiaja raide!) sampratai kūrinyje. Tai ne filosofinis, ne mokslinis požiūris, o tarsi nuojauta suvokiamas žmogaus prasingumas, esmė. Ar rašytojas tą palietė, ar ne. Meninė forma čia tarsi antraeilis dalykas, tačiau neatskiriama, užčiuopiama svari dalis.

Grįžtant į žmogaus autentiškumą, į jo „tikrumą“ kyla mintis, gal tai ir yra „tikrojo“ žmogaus ieškojimas? Gal čia iš dalies „liaudiškos išminties“ kriterijus, kiek kilstelėtas kitoje aplinkoje? O gal jis turi teisę egzistuoti ir išlavintoje visuomenėje? Gal tai normalus, šalia pasiruošusio literatūros priėmėjo, skaitytojų sluoksnelis, ypač atsikreipęs į vertybinę visuomenės orientaciją ne tiek specifiskai literatūrinės, kiek apskritai kultūros plėtros gilyn linkme? Anaiptol nenorėčiau čia gretinti. Šitoks kelias ne tik įmanomas, bet ir egzistuoja itin profesionaliame literatūros interpretatorių lygmenyje. Štai Laimonas Noreika paskutinėje savo atsiminimų knygoje kalba, kaip jis rengiasi viešai skaityti, t.y. pateikti, kurį poetą. Jis pirmiausia nori suprasti, kaip poetas suvokia žmogaus esmę. Tada tik „skaitydamas“ stengiasi per kūrinį ją atskleisti, – ne save patį, o autorių.

Juk menas tuo ir ypatingas, kad jis žvelgia į žmogų visybiškai, bet drauge kiekvieną kartą pro individualius kūrėjo akinius, savaip. Tai turbūt nepabaigiamas ieškojimas suvokti Žmogų ar ome, ar refleksija.

Kiekvienu atveju suvokiamas vis kitas bruoželis ar bruožas, vis kitokiu atspalviu ir vis gyvai, betarpiškai tarsi apčiuopiamai – tai ir yra meno specifika. Prisilietimas tarsi prie gyvo žmogaus vyksta dviem linijom: per tekstą ir per patį kūrėją. Šiandien literatūroje itin pabrėžtinai bandoma atskirti kūrėją nuo jo kūrinio ir žiūrėti kaip į du autonomiškus dalykus. Romantizmo, iš dalies ir neoromantizmo laikotarpiais, priešingai,

jie siejami kuo glaudžiausiai. Mamulei šis požiūris buvo artimiausias. Kūriny – tai paties kūrėjo vidinė, jo žmogiškosios esmės išraiška. Kai perskaičius knygą tardavo „kažkas ne tas“, tai adresuota daugiau pačiam kūrėjui nei kūriniui.

Iš čia ir begalinė pagarba kūrėjui, ir noras jį pažinti visokeriopai, laukimas iš jo ko nors didžio, kartu nusivylimas, jei aiškėdavo neatitiktumas tarp paties kūrėjo esmės, tikrovės ir kuriamos idėjos. Sakysite, tai savotiškas primityvumas, meninis neišprusimas? Turbūt iš dalies taip, tačiau gal čia ir kiek sudėtingesnio požiūrio atvejis? Gal tikrumo, autentiškumo ilgesys?

Mama, skaitydama man ir mano vaikams, griežtai atrinkdavo kūrinius pirmiausia etiniu požiūriu, psichologiniu ir meniniu. Kaip anksčiau esu minėjusi, pasitaikydavo, kad ji čia pat skaitydama gebėdavo kurti – keisdavo tekstą, kad nebūtų pažeista etiniu ir psichologiniu požiūriu. Sakysit – rašytojo ir gyvenimo neleistinas autentiškumo iškraipymas? Taip. Tik ar tai visada smerktina turint literatūros priėmėjo brandą galvoje? Gal nepriimtinas šiuo atveju paties skaitančiojo neapdairus pasirinkimas?

Ji norėdavo įžiūrėti žmoguje kūrybinę kibirkštėlę, džiaugdavosi radusi kad ir mažiausią, kad ir trapiusią. Itin akylai žvelgdavo į kiekvieną vaiką. Kiek ji man yra prikaišiojusi ar perspėjusi dėl mano šeimoje neatsargaus esamo ar net galimo elgesio ir puoselėjo kaip įmanydama mažiausią kūrybos reiškinių. Žinoma, ir vaikai atsiliepdavo, kas kuo įstengdamas*. Kūrybinės liepsnelės ar net jos gemaliuko slopinimas jai buvo lygus tiesiog nusikaltimui prieš augantį žmogų, – apskritai prieš Žmogų... Tai, žinoma, ugdymo sritis, o kartu santykio su žmogumi reiškinys. Nyku šiandien darosi žvelgiant į mūsų edukologijoje išsigalėjusį ugdymo sampratų suvokimo pabrėžimą, hermetišką atsiribojimą nuo pačioje visuomenėje vyraujančių ar tik besiformuojančių požiūrių (bei praktikos).

Mamulė gerai jautė plačias, pozityviasias meno poveikio erdves ne vien augančiajam. Moksle jos įvairiai nusakomos, kad ir toks pavyzdys:

* Rašydavo močiutei poetinius laiškus, dalindavosi savo kūrybiniais sumanymais. Rimtis, pvz., viešėdamas paauglystėje pas ją Kaune, rašė „apysaką“ ir, ką parašęs, nesiveždavo namo, – pas močiutę atseit saugiau.

[...] jo [meno] funkcijos: „nuskaidrinančios“ moraliniu ir psichiniu atžvilgiu, gilinančios žmonių sugyvenimą, nes kuria nesuinteresuotas tarp žmonių junges, gilinančios intelektualinį lankstumą ir jausmų jautrumą, – poveikis, kurį šių dienų kalba galima apibrėžti kaip socialinio angažuotumo nuostatų žadinimą ir kūrybinių nuostatų formavimą¹.

Mamulė ypač buvo jautri dviem iš nusakytų funkcijų: nuskaidrinimui ir kūrybinių nuostatų susidarymui. Ji pabrėžtinai puoselėjo abi šias ir kaip skaitytoja – meno priėmėja/vartotoja, ir kaip motina/močiutė.

Meno srityje santykis su kūrėju ir kūryba Jos sąmonėje išsiskyrė, sakyčiau, tiesiog sakralinis. Neperdėtas, gal kiek su padidintu jausmingumu lydėjo visą gyvenimą. Pradžia turbūt jaunystėje, didžiulėje abipusėje meilėje ir abipusėje vienas kito globoje, tiesa, gal ir tam tikru atžvilgiu ne visai subalansuotoje: ligonis vyras, rašytojas, o Julija – jo buvusi mokinė, su dideliais išsilavinimo trūkumais, nuolatos paskendus buityje, darbe ir rūpestyje bei baimėje.

Nors padėtis itin sunki, žmona adoruodama laukia iš vyro kūrybinio darbo. Yra vienas irzlus Biliūno atsakymas Julijai (1904 01 14–15) iš Leipcigo:

Misliji, kad pas mane tai jau šaltinis dvasiškų jėgų: galiu rašyti, rašyti ir rašyti, – ne tik tau, bet ir antram, trečiam ir ketvirtam. Ir ne tik rašyti laiškus, bet dar ir mokslines temas, apysakas, etc. Ir tuo pačiu mokytis savo komercijos [...], lavintis, tau temas siųsti, tavo laiškus taisyti, etc. [matyt, laiška buvo taisomi mokantis lietuvių kalbos, o temos siunčiamos einant eksternu „švedu“ gimnazijos kursą]. Daug iš manęs reikalauji. To viso ko ir pats velnias gerai neišpildys, ne tik aš, net ir jam gali nervai pradėti irti².

O kad tas kūrybos laukimas ir adoruojanti meilė vėliau buvo suprata ir giliai, rodo paties Biliūno kūryba: „Ji ir Jis“, „Baltasai šešėlis“... – Menininkui tokios atmosferos reikia, ji palaiko kūrybinę ugnį.

¹ Antonina Kłosowska, op. cit., p. 551–552 (autorė persako S. Ossowskio mintį iš *Dziela*, t. 1, „szkile o wychowawczych potencjach tworczości artystycznej“, p. 347–348).

² Jonas Biliūnas, *Raštai*, t. 3, p. 208, 209.

Tai tartum Dantės ir Beatričės vienas iš daugybės ir kartu savitas atvejis. Jie vis kitokie, nepalyginami.

Beje, šia proga man iškyla mūsų literatūroje kiti kiek panašūs momentai, su kuriais teko daugiau ar mažiau susidurti. Pirmas – tai Putino atvejis, kai jau saulėlydyje susitiko savo Beatričę. Iš to meto turime tarsi naujus, itin autentiškus dvasios žiedus – *Langą* ir *Būties valandą*. Stebina būtent jų autentiškumas, jų betarpiškumas, tarsi būtų atkritę įprastinės jo paties, poeto, formos ir klišės. Mamulė pasakojosi, kad dvi naktis išraudojusi – taip ją sukrėtė *Langas*.

Visai kitoks dviejų stiprių, labai skirtingų mūsų meno pasaulyje asmenybių – Jadvygos Čiurlionytės ir Kazio Borutos – susitikimas. Būta didelio pakilimo, būta įsiklausymo (Kazio folkloristiniai šedevrai), būta dueto, kai abu rašė apie Druskininkus, bet abiejų spinduliuojamų laukų įtampos neatlaikyta ir ryšys nutrūko. Jadzės turima mąstymo ir drauge meninių horizontų amplitudė – iš vienos pusės, ir Kazio tiesiog gamtinio jusliškumo jėga, dažnai nerandanti adekvačios meninės kūrybinės iškrovos, nesurezonavo dermingai per ilgesnį laiką... Tačiau tai vis tiek iškilus mūsų meno istorijoje Dantės ir Beatričės įvaizdžio faktas...

Šmėsčioja man prieš akis dar vienas atvejis: Vanda Daugirdaitė-Sruogienė ir Balys Sruoga. Man pačiai teko mažai ir palyginti ne taip jau artimai bendrauti: skyrė ne tik amžius, bet ir mano intelektualinis pajėgumas, patys horizontai. Tačiau iš nuogirdų, iš jų skirtingų raštų pobūdžio pažinimo matau iš dalies Dantės ir Beatričės eskizinį vaizdą. kažkas daugiau nei moteris, o visas kultūrinis Vandos turimas lobynas traukė tą vulkanišką, prieštarinę ir tokį sudėtingą Balį Sruogą. O ji meistriškai gludino kyšančius aštrius kampus ir iš vidinių poeto susidūrimų skėlė kūrybą!

Iš visų šių suminėtu porų mūsiškė gal nesudėtingiausia ir įprasčiausia, tačiau krislelis, savaip prisidedantis prie kultūros plėtotės... Ir čia būta tam tikro dialogo...

... *prie Žmogaus...*

Žvelgiu atgal ir tarsi matyte matau ypatingą, pilną švelnumo, atšargumo ir pagarbos Jos prisilietimą prie žmogaus ir negaliu atsistebėti. Visą gyvenimą beveik buvau šalia ir dabar dar to meno neišmokau. Tiesa, išimtys Jos elgesyje pasitaikydavo. Retos. Taip atsitikdavo, kai atrodydavo, kad pažeidžiamas Jos motinystės jausmas.

Šilta, atvira šypsena, su kuria pasitikdavo ir nepažįstamą, bylojo visų pirma apie pasitikėjimą žmogumi, viltį, kad jis tikriausiai Žmogus, kad jame glūdi esminis žmogiškumo pradas: gėris, neatskiriamas nuo grožio. Blogis žmoguje – tiesiog nesusipratimas. Mamulė teturėdavo vieną atsakymą – „nesuprantu“. Antai, kartą trumpam išėjusi ir palikusi ligonį kabinete, grįžta vėl ir susierziniusi, skėstelėjusi rankomis, sako: „Nesuprantu. Būtų pasakęs, kad jam trūksta pinigų, būčiau davusi, o čia iš stalčiuoko pavogė ir pabėgo“... Apie holokaustą, bolševizmo žiaurības kalbant atitardavo vis tuo pačiu „nesuprantu“.

Tai ne kovotojo, visuomenės ar žmogaus modeliuotojo pagal tam tikrą išankstinę programą, idėja ar nuostata. Gilus įsitikinimas, kad žmogus iš prigimties, iš esmės gėrio nešiotojas, jam tik reikia sudaryti atitinkamas sąlygas, kartais išmintingos iš šalies paramos, ir jis turėtų pats rasti kelią ta kryptimi. – Tai ne gryna kovos tarp gėrio ir blogio išdava.

Jai artimesnis dramatiškumas nei tragiškumas. Ją traukė vidinis žmogaus gelmės prasiskleidimas, prisilietimas prie jo, tai vienas iš jos gyvenamo laiko, neoromantizmo, bruožų. Kaip taikliai pastebėta, pvz., apie Vydūną ir Sofiją Čiurlionienę, priskiriamus tai kryptimi, kelta tuo metu humanizmas kaip žmogaus esmė, o pats menas būtent kaip priartėjantis „prie žmogaus subjektyvinės esmės, o per ją prie būties transcendentinio dvasinio pradmens“¹. Žinoma, Mamulė neturėjo sudariusi teorinio požiūrio iš knygų, vyravo miglota ta kryptimi einanti nuojauta. Tačiau tai buvo tvirta jos pasaulėjautos dalis.

Žmogaus grožyje ir sampratoje slypėjo ne tik gyvenimas, bet ypač kūrybiškumas ir orumas, tikriau, orumas, besiremiantis gėriu, kūrybiškumu ir nepriklausomybe. Nuolankumas, nusižeminimas niekad nežavėjo, bet ir žmogaus nepriklausomybė suvokiama ne arogantišku savojo „aš“ teigimu, kaip nuostata siekti žmogiškųjų viršukalnių savo pastangomis, darbu, atsidėkojant ir atsilyginant visiems padėjusiems. Neatsitiktinai Jonas Biliūnas ir Julija, nutarę kurti šeimą, pasižadėjo, katram iš jų pasitraukus, visų pirma grąžinti vienas antro skolas. Bet ir skolos buvo ilgainiui suprantamos ne tik materialinės, bet ir moralinės.

Orumas nekliudė pareikšti dėkingumą ir jį savyje nešiotis, o, priešingai, stiprindavo. Žiūrint į laiko poveikį mūsų visuomenėje dabar,

¹ Aušra Jurgutienė, *Naujasis romantizmas iš pasiilgimo*, Vilnius, 1998, p. 282, 283.

atrodo, ryškėja atvirkštinis procesas: individualybės svoriui didėjant, daugiau jai skiriant dėmesio, didėja ir teisių, bet ne pareigos reikalavimai, atitinkamai keičiasi orumo samprata. Pastebimai mažėja dėkingumo jausmas ir įsipareigojimai. Dėkingumas tarsi nesiderina su asmens orumu! Ir tą galima dabar stebėti ir kitose srityse, pvz., kūrybiniame intelektualiniame gyvenime: kaip retai „kito“ mintis su atida ir pagarba plėtojama, ja pasidžiaugiant kaip nauju indėliu, kad ir mažu grūdėliu aruode! Tiesa, dažnai galima pastebėti vienokį santykį su saviškiu, t.y. mūsų padangės autoriumi, ir visai kitokį su užsieniečiu.

Ta Jos nuostaba Žmogumi ir džiaugsmas! Nekalbant jau apie kūrėjų pasaulį, kuris Mamulę visada žavėjo, bet paprastų paprasčiausiuose žmoguje radusi vidinį grožį, mokėdavo susikurti ir sau pačiai, ir aplinkiniams laimės, sumišusios su nuostaba, akimirkas. Grįžusi iš darbo poliklinikoje (dar Vilniuje) ar namie savo kabinete, dažnai pasakodavo, jei tokia akimirka pasitaikydavo – tai būdavo tarsi dienos laimikis!

Mėgdavo grožį žmoguje pabrėžti, paryškinti. Motinystėje vaikas, ypač mažas, visada žavi. Mama, pvz., rudenėjant mėgdavo Vilniuje rytą prieš darbą išsivesti mane pasivaikščioti. Kopdavome į Gedimino kalną, degantį spalvomis. Pasiimdavo siūlą, adatą. Aš rinkdavau nuostabių lapus, o Mama „siuvo“ (!) ilgą ilgą juostą. Ja apjuosusi, „pasikinkiusi“ mane važnyčiodavo nuo kalno, paskui A. Mickevičiaus (Gedimino) gatve namo į Jogailos gatvę. Bėgdavau pasistrikinėdama, krykšdama, o mano „vežėjas“, besigėrėdama savo gelsva papurgalve, lapų geltonyje ir raudonyje paskandinta (kas be ko, ir besididžiuodama), kūrė džiaugsmą ne tik sau, bet turbūt ir praeiviams (juolab kad buvo graži, skoningai elegantiška moteris). Išmonių Mamai netrūkdavo. Žiūrėk, nuėjusi pas Jurašaičius (fotografą), Aliutės Janulaitienės gimtuosius namus šiandieninėje Gedimino gatvėje priešais senąją paštą, nusinešusi rugiagėlių puokštę, apiberdavo gėlėmis savo pasodintą fotografuotis vaiką. Arba sulaukusi pirmosios anūkėlės (Ingės) ir sunkiais pokario metais iš kažkur sugraibiusi gražią vyšninę suknytę, pasiruošusi švęsti savo vardadienį (ši tradicija buvo nenutraukiama, kad ir kokie sunkūs laikai būtų), pastatė metukų ar dvejų smulkutę mergytę ant padengto stalo pasigrožėti. Mudu su Kaziu kiek suglumę žiūrime, kaip mažoji ramiausiai eina tarp lėkščių ir valgių. Mamulei buvo taip gražu, kad ji neleido man nukelti,

kol vaikas neperėjo ligi pat ilgo stalo galo. Pačiupusi į glėbį tik bučiavo tą „visokeriopą grožį“!

Kiek pajėgdama ji dabino ne tik anūkėlius, bet kad ir senstančią mane, savo dukrą. Dažnai atsimokėdavau ne tik nedėkingumu, bet ir atžarumu dėl savo, pati nežinau kodėl, kažkokio ar kuklumo, principų, varžymosi, iš dalies neva skonio skirtybių. O šiandien, sakyčiau, tiesiog dėl nesupratimo, neįautrumo Jos intencijoms, Jos grožio poreikiui ir... meilei. Pasižiūriu šiandien į kokį nors audinį, jau susidėvėjusį drabužėlį ir iš gėdos širdį suspaudžia. Mamulė troško kurti aplink grožį, – o aš ne kartą, užuot padėjusi atsakomuoju džiaugsmu, žeidžiau palikdama randus...

Nepaisant to, poreikis kurti ir skleisti gerumą, įvilktą į grožio rūbą, neužgesinamas. O gal čia ir glūdi amžinasis moteriškumas (*das ewig Weibliche*), kuriam gerumas ir grožis neatskiriami? Moteris meilės poreikį realizuoja dalindama ją aplinkui ir skindamasi jos žiedus grožyje. Bene stipriausiai tai atsiskleidžia motinystėje.

Kad ir eskiziškas žvilgsnis į Mamulės bendravimo ratą iš jos pasakojimų ir iš to laiko, kada jau ir aš vienaip ar kitaip dalyvavau, kartais dar itin menkai tepajėgdama suvokti ir šiandien atstatinėdama iš trupinukų įsivaizduotą asmenybės visumą, galiu klysti, gal ir toks padės kiek suprasti *ano laiko* dalies lietuvių visuomenės panoramą su jos Žmonėmis (taip, didžiąja raide).

Kai prisimenu žmones, kurie pas mus lankydavosi, stebina jų tikrumas, vidinis grožis, sakyčiau, tyrumas. Mamulė pati buvo viso to pilna ir palyginti mažai teklysdama įžiūrėdavo tuos bruožus kitame. Jau esu minėjusi, kaip ji, prisikasusi savo ligoniuose prie tokio vidaus sluoksnio, džiaugdavosi ir dalindavosi su mumis šeimoje. Ilgainiui socialiniu atžvilgiu „suprastėjusi“, t.y. sudemokratėjusi jos klientūra teikdavo jai nemaža tokių atvejų. Ne tik grožio, bet ir gėrio šaltinio sau pasipildyti ieškojo, žinoma, ne vien žmonėse, bet mene. Mokėjo žavėtis žmoguje meniškos žaismės bruožais, anaipol neštampuodama didaktiniais principais, tačiau vertindama niekad nesukeisdavo žmoguje jo giluminės vertybės su paviršutiniška, kad ir meniškai žaisminga menkystos priedanga. Čia tikdavo Mamulės nusakymas „ne tas“, suprask, „jei ir gražu“.

Mamulės meilės ir grožio patirtis kaupdavosi ne viešumoje, o asmeninėje aplinkoje. Bendraudavo ne būryje, o dažniausiai pavieniui. Niekad nematydavau namie didesnio susibūrimo, nebent retais atvejais

didesniame artimųjų rate, pvz., vardadienio proga. Tačiau svetimesni ar juolab atsitiktiniai pažįstami būdavo išimtis. Tuo atžvilgiu sesers Verutės ar brolio Augustino pomėgiai kiek skyrėsi, tačiau taip pat nelabai. Ir mama, ir tėtė mėgdavo tikrus, artimus pasaulėjauta ir pasaulėžiūra žmones. Tokių niekad negali būti daug. Todėl prieš akis iškyla nedidelis grynuolių būrelis. O jeigu kuris nors svečias ne visai atitikdavo vieno katro polinkius, būdavo nepabrėžiant tyliai pasišalinama, bet niekad nuoskaudos, bent man atrodė, nebuvo jaučiama.

Bendravimo aplinkybės skyrėsi gyvenant dar Lenkijos Vilniuje ar Nepriklausomoje Kaune, ypač sovietmečiu. Per visus šiuos laikotarpius pastoviai gyvavo senosios draugų pažintys, naujų labai mažai teprisidėjo, nebent kai aš užaugau ir pradėjau savarankiškai gyventi, o su tėvų šeima ryšiai išliko kuo glaudžiausi.

Apie žmones, su kuriais bendrauta prieš Pirmąjį pasaulinį karą, žinau iš pasakojimų nuotrupų. Antai daug šiltų žodžių skirta Zakopanėje gyvenusiai gyd. Januškovskio šeimai. Jis gydė J. Biliūną, o kartu rūpinosi, kaip padėti jo žmonai, kuri vertėsi nelegalia praktika (Zakopanė tuo metu priklausė Austrijai, Rusijos pilietei gauti dantų gydytojos leidimą, matyt, buvo sudėtinga). Jis siūsdavo kiek galėdamas jai lignonius, patardavo ne tik administraciniais klausimais, bet ir į savo šeimą kviesdavosi, dalindavosi platesniais, kultūriniais klausimais (J. Biliūnienę ypač traukė menas). Tuo būdu palengvėdavo gyvenimas svetimame krašte.

Lankydavosi krokuviškiai lietuviai. Iš jų dailininkas Adomas Varnas, vėliau kurį laiką gyvenęs Zakopanėje su žmona, taip pat dailininke, Rikkers. O būta išskirtinės dviejų žmonių poros. Ji – priešinga buitiskumui, kaip Dievo paukštis, linkusi maitintis dangaus mana. Adomas – stimuliuojamas siekti debesų. Iš bendro gyvenimo metų išaugo jo nuostabūs vyro ir moters, skraidančių padangėmis, portretas. Bet badmiriavimas vyrui nusibodo. Pokario metais grįžęs į Lietuvą, susikūrė šeimą su tvirtai ant žemės stovinčia moterimi. Dukra Rasa iš pirmos santuokos, atrodė, nepajėgė ligi galo išsiskleisti. Mačiau p. Rikkers Paryžiuje 1936 m., tokią dvasingą, kaip buvau pažinusi, tik nesuvokusi, dar vaikystėje. Abi su dukra žuvo, hitlerizmui užtvindžius Prancūziją, kaip komunistės-idealistas.

Dar prieškario metais dvasiniai ryšiai buvo užsimezgę su Stepono Kairio šeima. Jis buvo vedęs aktyvią baltarusių visuomenininkę – ra-

šytoją Elizą Paškevičiūtę (slapyvardžiu Ciotka Bialoruska), kuri gydėsi kurį laiką nuo džiovos (nuo jos ir mirė 1916 m.). Biliūnui mirus abi buvo išvykusios pasigrožėti į Italiją (žr. Biliūnienės-Matjošaitienės atsiminimus). O Kairys ne tik buvo kartu mokėsis su Biliūnu Liepojoje, bet ir abu tos pačios LSD partijos nariai (jis ligi gyvenimo pabaigos išbuvo partijos lyderiu). Be to, ir Biliūnas, ir Biliūnienė artimi iš dalies su Kairiu ir savo pasaulėjauta. Tą rodo Kairio į gyvenimo pabaigą išleisti atsiminimai: humanistinės nuostatos, erdvus tolerantiškas pasaulėvaizdis, giliai glūdinti, tik neišsiplėtojusi meninė gyslelė.

Kaune su Kairiu nebendrauta, nors šiltas draugiškumo jausmas išliko. Jis sukūrė antrą kartą šeimą su žinomo Lietuvoje teisininko demokrato Petro Leono dukterimi Aliute. Atsimenu ją, jau grįžusią iš Sibiro, pora kartų apsilankiusią pas Mamulę Kaune, o Kairys tuo tarpu buvo pabėgęs nuo bolševikų valtele per Baltiją į Skandinaviją, iš ten į JAV. Juodu daugiau ir nebeprasimatė. O Leonaitė-Kairienė buvo išvežta su lignoniu (psichiniu) broliu į Sibirą ir grįžo iš tremties palūžusia sveikata. Netrukus mirė. Matau ją ir šiandien – tokią trapią, dvasingą ir tragišką, dalinusią savo vidaus turtus, tačiau tik prievartos apibrėžtu spinduliu, kai esi svetimame krašte, skurde su sunkiu lignoniu ant rankų!.. Taip užgeso ne vienas dvasios galiūnas.

Iš Vilniaus prieš Pirmąjį pasaulinį karą iškyla Valerija (vadinama Vale) ir Jadvyga Čiurlionytės, jaunesniosios Konstantino Čiurlionio seserys, Žmuidzinavičių šeima, su kuria, ypač dėl mano jau nuo to laiko užsimezgsios draugystės su Giedre Žmuidzinavičiūte (vėliau Gučiene), artimi santykiai tęsiasi ligi šiol, dar ir Filomena Grincevičiūte. Ši pastaroji su seseria, abi netekėjusios, iš lenkiškai kalbančios, rodos, bajorų šeimos. Jos ne tik pritapo prie demokratinės lietuvių visuomenės, bet ir gyveno tik jai: slapstė ir šelpė kiek galėdamos visus politinius paieškomuosius, pasirašydavo atsakomaisiais laikraščių redaktorais (vadinasi, atsakydavo užkliuvus cenzūrai ligi kalėjimo imtinai), maitino visuomenės veikėjus su tuščiomis kišenėmis, pagaliau globojo kiekvieną, kas buvo reikalingas globos. Tos globos, morališkos, teko ir Mamai.

Evakuacijoje, Voroneže, bendravimo ratas tęsėsi kiek prasiplėsdamas, jo pobūdis buvo panašus, kaip ir anksčiau, – asmenišką, paremtą intymaus artumo ryšiais. Tačiau pačios lietuvių visuomenės jungtys keitė spalvas. Išorėje gyvenimas aiškiai destabilizavosi: karas, valstybių sienos

pajudėjo iš vietos, Rusijos imperijoje brendo nauja revoliucija, visoje, ypač vidurio, Europoje kaito nacionalinių judėjimų temperatūra. Pati lietuvių visuomenė, vienu kampu pasižiūrėjus, išsiskaidė, padalinta tarp Rusijos ir Vokietijos, okupavusios kurį laiką net visą Lietuvą, o Rusijoje išsimėčiusi po didesnius miestus mažesnėmis ar didesnėmis evakuotomis bendruomenėmis. Kitu kampu pažiūrėjus, šalia susiskaidymo, stiprėjo tautoje tarpusavio ryšiai, kūrėsi visuomenė. Išsimėčiusias bendruomenes glaudino bendri interesai. Gaunama iš Rusijos valstybės pagalba pabėgėliams ėjo per nacionalinius komitetus. Lietuviai turėjo savo. Anaiptol nesitenkinta vien materialiniais poreikiais, stengtasi žadinti bei tenkinti ir kultūrinius, o šie glaudžiai sijo su nacionalinio judėjimo plėtotės gairėmis, taigi ir politine branda. Nepaisant skiriančios tautiečius kariaujančių valstybių sienos ir išsibarstymo, nuo 1905 m. revoliucijos Rusijoje paspartėję visi visuomenės procesai karo metais stiprėjo, įgydami naujo pagrėičio. Mezgėsi nauji organizaciniai ryšiai. Visur, kur telkėsi lietuvių bendruomenė, susirūpinta švietimo dabartimi ir ateitimi. Būtent ateitimi, galvojant apie ją, reikėjo pakelti visą krašto kultūros lygį, o svarbiausia, pagrindinė tam sąlyga – sukurti savą, tikrą lietuvišką švietimą. Mokytojais dirbę žmonės be išimties buvo paruošti nelietuviškose mokyklose. Lietuviškos mokyklos visu ūgiu atsistojo ne tik svajonėse, bet ir realiai dar 1905 m. Karo metu Lietuvos švietimo ministerijos pareigų ėmėsi Lietuvių Mokslo draugija Vilniuje, užsimodama itin skubiai paruošti vadovėlius dar nesamam vidurinių mokyklų tinklui. Voroneže ėmė veikti lietuvių mokytojų kursai, pasiryžę padėti nacionalinius kultūrinius pagrindus iš visur susitelkusiems mokytojams. Tuos kursus baigė ir Esmaitis. Čia, o gal jau ir anksčiau, gimė mintis parašyti naujovišką lietuvišką elementorių. 1917 m. atsirado *Sakalėlis*, vėliau išsiplėtęs visai pradžios mokyklai, o elementorius susilaukęs 32 laidų (!).

Voroneže buvo susispietę nemaža aktyvių visuomenininkų intelektualų, mokėjusių kultūrinį darbą pakreipti vaisinga tikslia kryptimi. Išskirtinė vieta tenka vėl Jonui Jablonskiui. Jo akyumas, mokslinis ir politinis, taip pat jo socialumas bei pedagoginiai sugebėjimai, šalia nenuolaidaus griežtumo, įpareigojo ir mažą, ir didelį įsitraukti į bendrą darbą. Stiprėjo nacionalinės savimonės nuostatos, besireiškiančios ryšiais tarp žmonių, pagarba kalbai ir kt. Iš tų nuostatų, kartais ir ne visai įsisąmonintų, kristalizavosi politiniai tautos, kaip atskiro vieneto, gyvenimo vaizdiniai.

Evakavęsi žmonės buvo iš įvairių Lietuvos kampų. Mezgėsi pažintys, ryšiai. Pvz., kad ir toks atvejis: Į Voronežą arkliais iš Dzūkijos, iš Leipalingio, buvo išsiruošusi mano būsimo vyro Kazio Lukšos šeima. Tėvas pakeliui mirė, motina su dviem mažesniais vaikais pasiekė Voronežą. Lietuvių moksleivių bendrabutis priglaudė vaikus, jie tuo metu priklausė tai pačiai mažai lietuvių bendruomenei, kaip ir mano šeima. Beje, jau daug vėliau, kai buvome susituokę, besišnekėdamos su vyresne už Kazį sesute, radome bendrų pažįstamų dar iš anų laikų. Viena iš jų buvo Marcelė Kubiliūtė, tapusi visos šeimos, mano tėvų ir mudviejų su Kaziu, artima bičiule. Kartais ir taip mezgasi ryšiai tarp žmonių!

Su mumis buvo atvažiavusi ir mano auklė Morta Galminaitė nuo Viekšnių. O štai S. Čiurlionienė samdėsi ten pat evakuacijoje namų šeimininkę, taip pat lietuvių valstietę su aiškia nacionaline nuovoka¹. – Taip mezgėsi ryšiai tarp žmonių iš įvairių Lietuvos vietovių.

Karui besibaigiant lietuvių plačiai išsibarsčiusiose bendruomenėse fermentavosi tautos konsolidavimosi ženklai, preliudas į valstybingumą. Ir asmeniniame bendravime pats gyvenimas vertė dalintis visuomeniniais rūpesčiais.

Nuo Voronežo laikų nenutrūkstamai, čia atslūgdami, čia stiprėdami laikėsi glaudūs mūsų šeimos ryšiai su Prano Mašioti šeima, ypač su Mašiotiene, M. Urbšienės motina, su Sofija Čiurlioniene, su Šepečių šeima. Santykis su pastarąja žymėtinas ne tik ilgoku prasitęsusių pokario Vilniaus laikotarpiu, bet ir įvairiapusiškumu bei artumu, J. Šepetys – reformatų kunigas, domėjęsis mokslu (išspausdino nedidelę *Lietuvos reformacijos istoriją*, Vilnius, 1922), visuomenininkas, kairių pažiūrų. Žmona, kaip mes, vaikai, vadindavome Tante Klara, Latvijos vokiečių, visai pritapusi prie mūsų visuomenės, dėstė Vilniaus lietuvių gimnazijoje ir, kas ją kiek arčiau pažino, visus žavėjo ne tik didele vidine kultūra, bet dar išskirtiniu taktu su švelnia humoro gaidėle. Tante Klara mokėjo įžvelgti ir tariamai šurkščiamame žmoguje grožį ir tartum išgliaudžiusi

¹ Danutė Čiurlionytė atsiminimuose nubrėžė puikų žavintį vaizdelį: atėjusi pas Čiurlionienę, ši moterėlė dėl darbo susitarė ir išėjo. Staiga vėl beldžia ir atsiprašo nepasakiusi turinti šuniuką. Čiurlionienė sutinka. Atsiveikina. Netrukus vėl beldžia ir vėl atsiprašo, ar sutiks priimti dirbti, jei šuniukas lenkas (!)... Sutikta ir su ta aplinkybe! – Danutė Čiurlionytė-Zubovienė, *Patekėjo saulė*, Kaunas, 1996, p. 34.

iškelti jį į paviršių. Tai buvo meistras kurti aplink save dermę, santai-
ką, lengvą atmosferą kalbant ir apie painius dalykus. Dabar, žiūrėdama
iš laiko atokumo, galiu įvertinti tą jos retą dovaną. Ir Mamulė, ir Tėtė
toje šeimoje pasijusdavo atsipalaidavę, grįždavome visi tarsi prašviesė-
ję. Vaikams-svečiams dažnai buvo suruošiami kokie noras netikėtumai,
pvz., gyvas nykštukas su dovanėlėmis, arba mane „slapčiomis“ nuo ma-
mytės pamokydavo, kaip paruošti jai kokį pasveikinimą – dovanėlę ir
t.t. Kur galėdavo, glaistydavo kliūvančius kampus, vaikydavo žmonių
santykiuose debesėlius. Gimnazijoje per rankų darbų pamokas patarda-
vo, paprašydama išsirengti mergaitėms, kaip susitvarkyti ar pasitaisyti
baltinukus, – daugelis augo bendrabučiuose anaipol nepavydėtinomis
sąlygomis. Iš tos moters sklido gyvenimo išmintis. Šepečiai išvažiavo
į Nepriklausomą Lietuvą, bet ryšys su Mamule nenutrūko ligi pat Še-
petienės mirties pokaryje, Šveicarijoje, senelių namuose. Jungė abipusę
meilę, „sielų giminystę“, abiejų išmintis. Vokiškai tvarkinga ir ūkiška
Tante Klara anaipol nebuvo siauro akiračio žmogus.

Prieš akis man išplaukia ir nuostabi, unikali Mato Untulio (1889–
1952) asmenybė. Tiesa, jis nebuvo dažnas pas mus svečias, gal daugiau
sovietmečiu Vilniuje. Mamulės pažintis nebuvo nei gili, nei abipusiškai
užgriebianti. Tačiau ano laiko panoramoje neįmanoma jo pamiršti. Luo-
šas žmogus – iš prigimties kuprotas. Visas linkęs į mokslą – nenuilsta-
mas lietuvių kalbos žodyno, tautosakos iš senų spaudinių rinkėjas, tačiau
ne analitikas-kūrėjas, greičiau entuziastas ir mokslo gerbėjas. Pedagogas,
kaip ir jo brolis Bronius Untulis. Be to, talentų ieškotojas, jų rėmėjas, daž-
nai pro šalį šaunantis ir pralaimintis ne tik dovanotas sumas, bet ir viltis,
nesulaukęs nė padėkos. Daugelis jį perspėjo, kad atsisakytų savo ryžto
rinkti žodžius ar tautosaką sovietmečiu, vykstant kovoms miške, tačiau
jam tatau buvo neįmanoma. Be abejo, kilo įtarimų. Jis miške ir žuvo...
Tarybinė lietuviška enciklopedija¹ kaltina dėl jo mirties miškinius, o ar-
timieji ir vilniškiai inteligentai – draugai buvo įsitikinę, kad nuosprendį
įvykdė tarybiniai organai. – Toks atvejis ne vienintelis. Savyje M. Untulis
nešiojosi neišsenkamą idealizmą, visas atsidėjęs kultūrai, jos kėlimui, su
neapsakomu tikėjimu žmogaus gėriu. Pats skurdžiai gyveno, dažnai ne-
turėdamas kuo reikiamai apsilvilti, tačiau dalino visiems aplinkui, vis

vildamasis padėsiąs savo kraštui. Jo meilė neišsenkama. Atsigręžti į save
ir savimi pasirūpinti, pagaliau ir pasipildyti, palypėti aukščiau neleido
jo vidiniai įsitikinimai. Ir čia būta kažkokios vidinės priešpriešos tarp
trokštamų kultūros erdvių ir savimi nepasitikėjimo, susikuklinimo, iš-
plaukiančio nuolankaus apsisprendimo pedantiškai atsidėti tik rinkti
medžiagą kitų kūrybiniam darbui, nedrįstant pačiam jo imtis.

Aišku, kai kurių bendrų bruožų tarp Mamulės ir Mato Untulio ga-
lima rasti, nors jie labai skirtingi: visų pirma – tai idealizmas (ne filoso-
fine prasme), o ypač – begalinė pagarba meno žmonėms.

Mamulei ypač nelipo prie širdies siaurų pažiūrų, siauro mąstymo,
schematiški, be polėkio žmonės. Antoine'as de Saint-Exupéry labai taik-
liai priešingo tipo žmones apibūdina turinčius širdyje erdvės¹, t.y. išgyve-
nančius aušrą, jūrų ar dykumų platybes, kalnų viršukalnių erdves. „Tuo-
met jie pasiima platybių atsargas ir parsineša į savo namus palaimą, kurią
ten rado. Ir namai pasikeičia dėl to, kad kažkur auštant aušrai yra lygu-
ma ir jūra, nes viskas atsiveria erdvesniam už jį patį dalykui. Visa tampa
taku, keliu ir langu, atsiveriančiu į kažin ką kita, ne į tave“². Langu ir
kelius veria ne vien gamtos begalybės, bet ir menas, gėris ir grožis. Mama
tą ypač jautė. Ją traukė žmonės, tą juntantys, to siekiantys, o svarbiau-
sia – ir savyje nešiojantys. Ji su tuo reiškiniu buvo susidūrusi jaunystėje,
išgyvendama savo pirmą meilę. Akys ir siela liko visada tam atviros...

Štai abi Čiurlionytės, Valė (Valerija) ir Jadzė. Jose glūdėjo, žinoma,
ne tokiu mastu, čiurlioniškasis pradas. Jis nepratrūko kūryba (Jadzėje
tai reiškesi stipriau), bet tokio klausymo ir matymo to meto mūsų visuo-
menėje reta. Matyt, ir joms, ypač Valei, Mamulė buvo gera, rezonuojan-
ti klausytoja, juolab kad erdvės ji ieškojo, ilgėjosi visose jai įmanomose
srityse. Palyginti ir bendrauta nemažai. Mamulė kartais pasukdavo į
Čiurlionio muziejų, kur Valė dirbo, ir džiaugdavosi gavusi su ja pabū-
ti tarp Čiurlionio paveikslų. Valės Čiurlionytės tamsių, skvarbių akių
žvilgsnis dažnai spindėte spindėjo, skleisdamas ypatingą šilumą ir tarsi
praverdamas gelmę.

Jadzė buvo pažįstama mamai dar nuo prieškarinio (pirmojo) Vilniaus
laikų. Mamulė jautė ir gėrėjosi Jadzės dvasios erdvėmis, nuojauta, tačiau

¹ Tarybų Lietuvos enciklopedija, t. 4, Vilnius, 1988, p. 377.

¹ Antoine de Saint-Exupéry, *Citadelė*, Vilnius, 2001, p. 69.

² *Ibid.*, p. 68.

saitai nesiplėtojo, nes ir mažiau susitikdavo, – sovietmečiu skyrė gyvenamosios vietos (Kaunas – Vilnius), – o svarbiausia, Jadzės Čiurlionytės moksliniai ir meniniai horizontai toli prašoko ne vien eilinį to meto mūsų visuomenės lygmenį, bet ir viršūninį. O bendraujant abi pusės laukia ne tik vienpusiško davimo, reikia ir dalijimosi, uždegančių kibirkščių... Šiuo atveju iš mūsų aplinkos galima buvo tikėtis šilto rezonavimo, deja, atliepiančio tik mažutėlę dalį Jadzės, kaip pašnekovės, interesų. Tačiau pati Mamulė savyje puoselėjo didelę pagarbą ir motinišką rūpestį bei atidumą Jadzei.

Antai Mamą, kaip ir mane, skaudino, kai matėme užslenkančius debesis tarp seserų ir S. Čiurlionienės su Danute, taip tragiškai pasitraukusio dailininko dukra. Temdė, atrodo, iš dalies materialiniai dalykai, kai valstybė nupirko visą Čiurlionio palikimą, pinigus paskirdama Danutei, bet gal iš dalies (čia mano svarstymai) ir skirtingas vyro ir tėvo pasiektų viršukalnių jautimas. Seserys tiesiog iš prigimties galėjo ir buvo suaugusios, net jaugusios į visą dailininko ir kompozitoriaus kūrybą. Taip pajusti kitas turbūt ir negali. Pagaliau kiekvienas savaip išgyvena meno kryptį, šedevrą, jei pajėgus savarankiškai, neskolintais štampais mąstyti ir jausti. Danutė buvo, man rodos, visa atsigimus į savo senelę, mamos motiną, su geru, sveiku humoru, vaizdingu realiu žodžiu. Jos autentiškasis pasaulis visai kitoks nei tetų. Sovietmečiu buvau ne tik dažna Čiurlionių ir Zubovų viešnia, bet ir artimai su jais susigyvenusi. Dalinomės daug kuo. Mačiau, kaip skaudina Danutę vis didėjantis plyšys tarp tokių brangių jai žmonių ir jos su mama. Gal tai buvo tiesiog nevaldomi pašamonės dalykai, noras matyti kitą ne kitokį, koks jis yra, koks pajėgus būti, o tokį, kokio norėtusi idealioje svajonėje. Stebėjau, kaip dukra stengėsi susivokti tose srityse, kur tėvas karaliavo, kaip ji tai bandė pasiekti ne tiek pati, o ypač per savo vaikus. Kiekvienas jos vaikų ar anūkų (Čiurlionio anūkų ar proanūkių) kūrybinis blykstelėjimas, meninis sugebėjimas buvo Danutės palaima. Kiekviena mama tuo džiaugiasi, bet šiuo atveju tai buvo kartu priartėjimas prie Tėvo, jo pažinimo, meilės ir pagarbos jausmo forma. Dėta daug pastangų, rūpestingumo, kad tik gabumai tinkamai lavėtų ir stiprėtų. Mačiau akivaizdžiai, kaip brendo skulptūroje dukra Dalia Zubovaitė-Palukaitienė, o kiek vėliau Rokas Zubovas (fiziškai toks panašus į prosenelį) muzikoje. Ir namuose be jokios pozos ir retorikos buvo Čiurlionio atminimas pabrėžtinai laikomas

kaip šventenybė (*sacrum*). – Deja, atrodo, savaime, be niekieno kaltės susidarė povandeninių santykių rifai tarp nuostabių, tik įvairiaspalvių žmonių vidaus pasaulių. O gal pagrindai šitokiai situacijai visai kitokie, nenuspėjami?..

Negalima čia nepaminėti Aldonos Liobytės-Paškevičienės asmenybės. Mamulę ir Aldoną skyrė didelis amžiaus tarpsnis, gyvenamos vietos ir kt. Vidinis artimumas, dalinimosi poreikis neišsikerojo, tačiau jungė tarp abiejų buvo tvirta ir pastovi. Aldutė ėmė gyventi mūsų šeimoje dar vaikystėje, pati to nė nenučiuokdama: Tėtė džiaugdavosi savo mokinės rašiniais, artistiniais gabumais, jos tėvelių, Vilniaus lietuvių amatininkų (gėlininkų), šviesumu. Jo iniciatyva turbūt dar vaikai būdamos pradėjome bendrauti. O sovietmečiu mūsų šeimas sujungė itin artimos praktinės ir moralinės nuostatos, šeimų, o ypač visuomenės ir meno rūpesčiai. Kiekvieną juodą dieną anuo metu (o ji būdavo dažnai) kas, jei ne Aldona, pravers duris ir juoku pro ašaras bandys ją nuklaidinti! Mamulė, net ir nebūdama kartu, buvo nuolat jaučiama kaip dalyvis. Kažkur abi jos buvo panašios savo spinduliavimu, mokėjimu nušviesti niūriausią valandą...

Grįžtant prie Mamulės kontaktų su žmonėmis, ji ypač jautriai, įžvalgiai jausdavo kiekviename giluminius juodus debesis, tačiau, turėdama subtilaus takto nuojautą, niekad tos skaudžios vietos neužkliudydavo, – mokėdavo patylėti. Šis jos būdo įgimtas ir sąmoningai stiprinamas bruožas neleido kelti konfliktų nei su tolimais, nei su pačiais artimiausiais. Buvau minėjus, kad Janulaičių šeimoje galima išskirti tarsi du tipus: vienas daugiau besiorientuojantis į pragmatiškumą, antrasis nukreipęs žvilgsnį daugiau į intelektualinę erdvę. O savo ruožtu šis pastarasis skyla į du potėpius – su akcentais daugiau į racionalųjį ir emocionalųjį pasaulius. Seserys, Julija ir Verutė, anaipol tuo atžvilgiu nebuvo priešingybės, bet ir ne panašybės. Jos tarsi viena antrą papildydavo, paremdavo. Energijos, veiksmo ypač pilna buvo jaunesnioji. Mamulė į sesers pranašumus žiūrėdavo su pasigėrėjimu. Todėl tarp abiejų viešpatavo retas harmoningumas ir meilė. Abi dėl tuo metu susiklosčiusių aplinkybių liko iki galo, kaip sakoma, „neprakalbintos sielos“, nesirealizavusios pagal savo asmenybės duotybes ir abi žiūrėjusios į motinystę tarsi į savęs realizavimo tęsinį, – tai dažnas reiškinys. 1921 m. atėjo į pasaulį Marija Alseikaitė, vėliau Gimbutienė. Galima šypsniu palydėti

teiginį, kad atėjo su pilkšvomis rimtomis akimis, pro kurias dar kūdikis žvelgė susimąstydama ne apie vaikiškus dalykus. Augo viskuo aprūpinta, išvalgiai ypač motinai galvojant apie kiekvieną vaiko turimą ateities daigą. Tėvas, politikas, klinikos direktorius, istorikas, paprastai vaikų nepastebintis (nežinia, ar yra kada mane, čia pat augančią, pakalbinęs), su Mariuku rasdavo šneką. Ir mezgėsi didelę abipusę meilę. Jai anksčiau parūpo mokslai, gebėjo gyventi muzika, rinkosi tuo metu keistoką specialybę – archeologiją, kuriai mokėjo suteikti plačias problemines erdves, pereinančias nuo itin daiktiško, materialaus pagrindo prie dvasinių horizontų.

Motina ją dievino. Tėvas mirė jos paauglystėje, nepamatęs jos kaip subrendusios imponantiškos asmenybės. Kai tik sovietmečiu šiek tiek geležinė siena prasivėrė, V. Alseikienė siuntė dukrai ne tik mokslinę ir grožinę literatūrą, kad dukros saitai su kraštu nenutrūktų, toliau tvirtėtų, bet ir meno eksponatus, ypač liaudies skulptūrą, kad dukra konkrečiais eksponatais galėtų kelti mūsų išeivių kultūrinį atsparumą ir informuoti intelektualinius amerikiečių sluoksnius. Visais šiais rūpesčiais seserys dalindavosi ir gyveno. O tarp Mamulės, vadinamos tiesiog Julyte, ir Marijos meilės ryšiai tuo metu dar sustiprėjo. Abiejų nešiojamos savyje erdvės, matyt, dermingai rezonavo. Mamulė turbūt ten rasdavo to, ko jai trūko mūsų aplinkoje. Mariukas turbūt taip pat jausdavo tokį atgarsį, kurio ir ji pasigedavo. Saitai buvo ypatingi, dviejų labai artimų, bet savitų žmonių saitai, į kuriuos trečias neturėjo įsiterpti... Tą jautėme ir mudvi su teta Verute, nors niekad nesame apie tai prasitarusios.

O Marija buvo žmogus vulkanas, reikalaujantis erdvės ir kuriantis erdves. Ji traukdavo į save kaip dvasinis magnetas. Mamulę tai visada žavėjo. Ji buvo tam gimusi, gyvai rezonuoama ir kartu prisidėdama prie tų erdvių skambėjimo.

Taigi bendraujant žmogų galima *pakalbinti*, *kalbinti* ir *prakalbinti*. Pastarasis atvejis dažnai įvairiai suprantamas. Aukščiausią jo pakopą galima interpretuoti, kai ne tik sulaukiama atsako, pajutus bendrus pagrindus, bendras spalvas ar kampus, bet ir prakalbintasis tarsi paskatinamas atsiverti, išsiskleisti, kai pažadinamos jo kūrybinės galios ieškoti atspirties taškų savo lūkesčiams, polinkiams, siekiniams realizuoti ar kuriuos nors jį kankinusius klausimus spręsti ar pagaliau kada atsiranda

jėgų antplūdis, pasitikėjimas savimi. Prakalbinta siela – besiskleidžianti visais savo vidiniais ištekliais siela. Būna ir taip, kada šis prabilimas savo ruožtu žadina tolimesnę atsivėrimo-skleidimosi grandį kitose asmenybėse. – Tai didelių, masinių visuomeninių judėjimų vyksmai, kuriuose nuolatos interferuoja individualizmo ir komunitarizmo procesai. Turime nuostabių faktų mūsų nesenoje istorijoje – Baltijos Kelią. Na, bet tai ekskursas į šalį.

Grįžtant prie „prakalbintos sielos“, čia pat reikia pasakyti, kad nuolatos aplinkoje veikia ir slopinamieji veiksniai, verčiantys žmogų gūžtis savyje, užčiaupti galimą atsivėrimą ir pakilimą, arba supa tiesiog tokia aplinka, kuri kelia pasyvumo, kartais apatijos, nevilties nuotaikas. Ir žmogaus turimos galios tiesiog natūraliai snaudžia nepabudusios. Kiekvienoje santvarkoje glūdi abu veiksmų poliai, tik vienur daugiau žadinančių, kitur slopinamųjų veiksmų, pagaliau nelygu ir asmuo, kaip jis reaguoja, kaip atsiliepią į slopinimą ir žadinimą.

Toks gyvas pavyzdys gali būti mano vyras Kazys Lukša. Pagal polinkius – jis gimęs politikas, tačiau, dėl savo pasaulėžiūros principų atsisakęs pritaipyti prie tarybinės santvarkos, susigūžė, dirbo mokslinėje srityje ir čia vėl dėl principų rinkosi visai jo nedominančią sritį – buhalteriją, bet ir šiuo atveju jam politiniais motyvais nebuvo leista rašyti disertacijos.

Neišsiskleidusi asmenybė buvo ir Verutė Alseikienė: liko gydytoja-praktikė, o jos moksliniai ir visuomeniniai sugebėjimai negavo išsiskleisti. Panašiai atsitiko ir vyresniajai seseriai. Abi, kaip daugeliui moterų motinų būna, visą gyvenimo sąmoningą energiją kaupė, kad vaikų toks likimas neištiktų. Tačiau ne visada tai pasiseka ne tik dėl objektyvių priežasčių. Dažnai patys tėvai neįstengia prakalbinti čia pat esančios ir mylimos atžalos. Mamulė turėjo tą dovaną. Mokėjo jausti kitą, jo galimybes, girdėti kito siekimus, ypač jei to žmogaus vidinis pasaulis rezonavo su jos pačios vidumi. Ne vienas norėdavo jai atsiverti ir rasti paramos, pats atsivėrimas dažnai jau tam tikra paspirtis su savimi pačiu susitvarkyti. Anaiptol tai nekrypdavo į buitines dalykus, o visada kildavo į aukštį. Ir Mama po tokio prisilietimo prie Žmogaus, būtent Žmogaus, švytėdavo. Prisilietimas atsivėrimo fone visada intymus, neviešinamas ir dažniausiai neįgavęs konkretaus veiksmo pavidalo. Yra tokių, kurių, ypač moterų, parama kitam pranoksta savo šeimos ar artimųjų ratą, įgyda-

ma visuomeninį pobūdį, ar sukuria savotišką išplėstinę šeimą, pvz., dar praėjusio amžiaus pradžioje Venclauskienė, Didžiulienė-Žmona ar jau mano kartos Aldona Liobytė-Paškevičienė, auginusi, globojusi ne tik savo artimos aplinkos vaikus, bet ir paukštelius.

Mamulės „prisilietimas“ prie Žmogaus buvo kiek kitokio pobūdžio. Savo pačios šeimoje nestokojo ir anksčiau minėto motiniško visa apglėbiančio jausmo. – Kiek ji yra prisirūpinusi mano vaikų polinkių tikslinga išvalga. Kad tik nebūtų nuslopintas snūduriuojantis žmogiškumo, galios daigelis! Vienių vaikų jie kalėsi ir skleidėsi be didelių trukdymų, kitų sunkiau. Mamulė stengėsi išlaikyti vidinius ryšius ir kuo galėdama paremti, padėti žmogiškumo ir asmenybės esminėms užuomazgoms išsiskleisti. Ir čia močiutė paliko neįkainojamą dvasinį indėlį visiems trims savo anūkams.

Įdomūs iš viso vidinio ryšio ir „sielos prakalbinimo“ klausimai. Jie tokie sudėtingi ir tokie individualūs, neprognozuojami ir kartu iš dalies nusakomi bei valdomi. Pagaliau ir įpareigojantys. Atsiradus vidiniam ryšiui ir pajutus kito dvasinį alkį, jei gali, privalai, atrodo, padėti jį apmalšinti. Aš pati, kai pažvelgiu atgal, matau savo pačios kelyje nemažai atvejų, kada to nepadariau. Sąžinės graužimą slopinau neva svarbiu savo „tyrinėtojo darbu“! Vargu ar teisingai elgiausi su tais jaunais ar pagyvenusiais žmonėmis, – dabar jaučiuosi nebegrižtamai kalta. O reikėjo kartais pakišti knygų, padėti susirasti mokyklą ir į ją įtaisyti ar tiesiog skirti laiko pasidalinti mintimis ir patirtimi. Ką jau kalbėti apie santykį su tokia iš prigimties turtinga ir nuolat nerimstančia Mama!..

Pati esu sutikusi tokių dosnių žmonių, kurie gebėjo dalinti apie save ištisai gėrį. Stebiesi ir neatsistebi, iš kur tie turtai, esu susidūrusi su bemoksliais ir labai išlavintais, bet ne čia vieta juos kelti, tik noriu pasidžiaugti, kad šviesiosios gijos tęsiasi toliau nenutrūkdamos, pramaišiu, kaip visada, su nerimą keliančiomis...

Kai pakeli visą praėjusio laiko atodangą nuo XIX a. pabaigos, kaip įžangos su XX šimtmečiu, atsiveria plati žmonių, jų lūkesčių, idėjų, veiklos panorama. Ji tokia spalvinga, turtinga ir savita, teikianti ne tik regioninių, bet painiausių universaliųjų žmogaus problemų, kad tiesiog sunku patikėti, kad visa tai jau atgyventa, kvepia pelėšiais, kad visa tai

dera užversti, o dabar reikią pradėti naują kelią. Be abejo, šiandien stovime tarsi kultūros ir kartu žmogaus raidos, formavimosi krypčių kryžkelėje. Atrodo, įsigali nuomonė, kad tikslingiausia perimti jas iš svetur, iš Vakarų, garsiausiai skambančias žiūros, mąstymo bei vertinimo klišes, senąsias atmetant.

Ar greta to seno ir naujo supriešinimo nėra trečiojo kelio, kuriuo eidami atsistotume ant tvirtų, savų nepriklausomo, kūrybiško, mąslaus žmogaus ir kartu nepriklausomos valstybės kojų? Turbūt yra, tikrai yra! Tad tik lauktų sunkus, atkaklus, kryptingas ir sutelktinis darbas. Šiuo metu akivaizdi mūsų visuomenės orientacija krypsta ne į aukščiausius pasaulinius kultūros standartus, o į masinius, vidutinius ir net žemesnius. Išskiriami elitiniai, „aristokratiniai“, masėms nesiektini. Ir tai daroma demokratijos vardu! Taip griaunamas visuomenės pasitikėjimas savo galiomis, aukštesnės aspiracijos, siekimai, ruošiamas dirva kultūros smukimui. Visuotinis polinkis visose gyvenimo srityse naudotis gatavomis, kitų pagamintomis, bet „šiuolaikiškoms“ klišėmis jau rodo savo poveikio žymes visuomenės sąmonėje. O nepriklausoma, partneriška laikysena ir tokio statuso pripažinimas – įmanomi, kai tauta ir jai atstovaujanti valstybė geba iš savo pačios medžiagos – dvasinio turto svarstyti, mąstyti ir kurti universaliomis kategorijomis ir reikiamu lygmeniu.

Pluoštas atsiminimų apie Joną Biliūną ir jo laiką

Šie nespausdinti ligi šiol atsiminimai, mano užrašyti 1939–1953 m. (Pelikso Bugailišio – autoriniai), imti iš mano rašytos medžiagos tyrinėjant Jono Biliūno gyvenimą ir kūrybą. Nors stengiausi išsamiai juos panaudoti, tačiau kai kas vis dėlto liko nepaminėta. Veikė ir to meto atmosfera, verčianti ką nors nutylėti.

Pasakojo gerai pažinojusieji rašytoją arba artimi jam žmonės. – Tai tarsi Jono Biliūno žmonos šiame leidinyje publikuojamų atsiminimų tąsa, papildanti juos savomis spalvomis. Kita vertus, patys autoriai – asmenybės, įnešusios savo svarų indėlį į mūsų visuomenės ir kultūros gyvenimą. Jų tekstai daugiau ar mažiau yra ir mūsų ano meto inteligentijos mentaliteto liudytojai: Peliksas Bugailiškis (1883–1965) – kraštotyrininkas, visuomenininkas, aktyvus kultūros veikėjas, sovietmečiu kalėjęs; Jurgis Šaulys (1879–1948) – filosofijos m. dr., Vasario 16 d. akto signataras, diplomatas; Antanas Purėnas (1881–1962) – mokslininkas-chemikas, akademikas, socialdemokratų veikėjas; Antanas Biliūnas (1905–1970) – rašytojas, sovietmečiu kalėjęs; Antanas Povylis (1871–1961) – valstietis visuomenininkas, socialdemokratas II Dūmos (caro laikais) ir Lietuvos Steigiamojo seimo atstovas, kalėjęs caro laikais; Julija Biliūnaitė-Juodelienė (~1869–?) – vyresnioji Jono Biliūno sesuo.

M. L.

Jurgis Šaulys pasakoja

(1939 10 09 Vaižganto muziejuje)

Pirmą kartą J. Šaulys susitiko su J. Biliūnu 1901 m. važiuojant pas Putvinskį į pasitarimus. Važiavo tuomet Jablonskis, Višinskis, Šaulys ir Biliūnas. Jau tuomet jie pasijuto artimi ir netrukus susidraugavo. Tai buvo demokratų pasitarimai, kur dar didelių nesutarimų tarp demokratų ir socialdemokratų nebuvo. Apskritai Biliūnas niekad nebuvo siauras

partijos žmogus, partinis fanatikas, todėl partinių ginčų tarp jo ir Šaulio niekados nepasireikšdavo, o kalbėdavosi įvairių įvairiausiomis temomis: literatūrinėmis (ypatingai), socialinėmis, politinėmis.

Šaulys dar kartą po to suvažiavimo matėsi su J. Bilūnu Puziniškiuose, pas Petkevičius. Ten bene buvo Višinskis, Kapsukas, Šatrijos Ragana, Žemaitė ir Biliūnas. [Metai Šaulio nurodomi 1902, bet tai turėjo būti kiti.]

1902 m. [ar 1903] Šaulys ruošėsi pavasarį važiuoti į Tilžę *Varpo* ir *Ūkininko* redaguoti. Buvo susitikęs Biliūną Panevėžy, taip pat ir Puziniškiuose, tarėsi važiuoti į užsienį. Šaulys davė 3 rublius kyšio policmeisteriui, kad gautų greičiau pasą. Biliūnas taip pat norėjo tuo būdu pasinaudoti, bet iš jo nepriėmė. Mat Biliūnas buvo žinomas policijai kaip didelis revoliucionierius, tai bijojo kokių nors nesmagumų susilaukti. O Biliūnui vėlgi sukėlė tatau nerimo, kas yra, kad neima kyšio iš jo.

Šaulys Tilžėn išvyko anksčiau, paskui atvažiavo Biliūnas. Tilžėje Biliūnas praleido vasarą, drauge buvo ir Janulaitis. Jie visi trys eidavo pietauti pas Lapiną, korektorių ir atsakomąjį redaktorių.

1904 m. Šaulys buvo užvažiavęs pas Biliūną į Leipcigą, jau tuomet jis buvo pabėgęs. Ten Šaulys sužinojo ir apie spaudos leidimą. Leipcige Biliūną daug prikankino D. Šidlauskis su savo Didžiąja Lietuva ir, rodos, jau tikybiniais klausimais [juk Šidlauskis dar tuomet buvo socialistas! – M. L.], daugiausia savo biznio sumanymo klausimais, turtingomis vedybomis, mat buvo numatęs vesti gen. Paškevičiaus dukterį ir tuo būdu praturtėti.

1904 m. vasarą Šaulys buvo Puziniškiuose, pas G. Petkevičaitę-Bitę, Biliūnas iš Panevėžio susitikdavo.

Paskutinį kartą jį matė Šaulys 1905 m. vasarą Rozalimo pušyne, netoli kapinių. Ten jam padarė Biliūnas jau visiško ligonio įspūdį: vietoj lieso jaunuolio rado storą, išpurtusiu veidu, juoda barzda vyrą, jau visai ligonį. Ten Rozalimo pušyne prie kapinių Biliūno parašyta nemažai kūrinių. Šaulys matėsi pora valandų. Temos buvo paprastos, nes Šaulys stengėsi nevarginti ligonio.

Užsieny. „Sandora“ buvo suorganizuota prie J. Šaulio, daugiausia jam ir teko vadovauti, nes ilgiausiai išbuvo vienoj vietoj – Berne. Jokio politinio atspalvio ta jaunimo organizacija neturėjo, tiek tik, kad dalyvavo ne kunigai, šie turėjo savo draugijas Fribūre. „Sandora“ gaudavo lietuviškų, rusiškų, lenkiškų ir vokiškų laikraščių, be to, įsigydavo

knygų. Laikraščiai eidavo per rankas su lydimuoju raštu, kur būdavo pažymėta, kada išsiųsta, perskaitęs įrašydavo vėl išsiuntimo datą ir siųsdavo iš eilės kitam. Rusų laikraščiai buvo išsirašomi progresyvios minties, kiek atmena Šaulys, *Russkije viedomosti* (profesorių vedamas organas), *Reč*, lenkų Kszywieko redaguojamas *Ogmios*, kuriame bendradarbiavo Višinskis, buvo kviečiamas ir J. Šaulys. Knygų katalogai litografuoti buvo išsiuntinėjami kiekvienam. Visus klausimus sprendavo referendumo keliu. Tokiu būdu, pvz., Kapsuko byla su Janulaičiu (kuri kilo išvadinus diskusijų metu Janulaičiui d-rą Bagdoną „prachvostu“ (?))ėjo per visų rankas balsuoti. Janulaitis buvo išmestas iš „Sandoros“, su juo nesisveikinta, nors, reikalui atėjus, kalbėtasi ir tartasi.

Su kitataučiais ypatingų santykių nebūdavo, santykiudavo tiktaip pavieniai asmenys. Tiesa, gaudavo „Sandora“ knygų iš lenkų knygynų. Šiaip dalyvaudavo tik Freie Studentenschaft susirinkimuose, kur būdavo aptariamai universiteto reikalai.

Literatūrinį almanachą buvo sumanęs Šaulys. Jis turėjo būti legalus, mėnesinis. Sutraukta daug inteligentų, pinigų buvo žadėjęs Zubovas, bet nepavyko, stigo lėšų.

Biliūnas savo raštus vėliau siųsdavo per Jablonskį, šis galėdavo bene savo nuožiūra dėti. Iš *Vilniaus žinių* pasitraukus Višinskiui, pasitraukė ir Šaulys.

Vaitkevičius (miręs) buvo vedęs Sakelytę, gal ji kokių žinių galėtų suteikti, po karo mokytojavo Rietave.

Jono Biliūno bruožai: Buvęs sielos, širdies žmogus. Šiaip gana lėtas, bet užsidegęs. Niekados nebuvo fanatikas, o tolerantas, stengėsi suprasti kitą. Todėl ir religiniai klausimai niekad jo nebuvo pašiepiami, lygiai taip kaip ir Šaulio. Religiją jis laikydavo sielos reikalu ir socialdemokratu būdamas į tą dalyką rimtai žiūrėjo. Religija jau ėmė domėtis Ciūriche, gal turėjo įtakos ir Šatrijos Ragana, kuri tuomet taip pat buvo tenai, abu estetai, literatai [man, rodos, vargiai, nes negirdėti, kad būtų iš tikro daug bendrauta – M. L.].

Su Šauliu kalbėdavosi įvairiausiomis temomis, ypatingai mėgęs literatūrą, jautęs grožį. Iš viso buvęs visai antipodas Janulaičiui – karštam fanatikui, todėl ir simpatijų tarp jų nebuvo, daugiau santykiauta iš reikalo.

Šatrijos Ragana atvažiavo jau 1905 m. pavasarį ar žiemai baigiantis. Tuomet Biliūnas buvo ligonis, nebevaikščiojo ir daugiausia bendravo su

žmona. (*Pastaba*: šiandien, 2004 m., man atrodo, kad su Šatrijos Ragana būtų galima sieti apsakymą-vaizdelį „Tikėjimas“).

Adresas: Min. J. Šaulys, Šveicarija, Casa Mafalda, Lugano – Suvigliana.

Jurgis Šaulys [*Meilės Lukšienės įspūdžiai*] – ramus, galvojęs žmogus. Gal kiek ir per poniškas, bet platus, mokąs suprasti daug gyvenimo sričių. Jis gal ir ne politikas, bet kiek paspaustas galėtų būti geras profesorius, nes mėgsta mokslą, domisi daugeliu jo sričių. Supranta ir jaučia grožį, o drauge ir kitokios psichikos struktūrą – tolerantas iš esmės. Todėl suprantama, kad galėjo būti ir Biliūno draugas, nors ir ne toks intymus kaip Višinskis, kurs savo idealizmu, savo giliu estetiškumu pažiūrose, o drauge ir etiškumu turėjo būti ir buvo geriausias, artimiausias Biliūnui. Gražus Šaulio objektyvumo bruožas, kad jis pats pabrėžė tą intymumą tarp anų dviejų, nes sielos buvusios labai artimos.

Man rodos, kitos gyvenimo sąlygos, truputį sunkesnės ir kovingesnės, būtų privertusios tą žmogų duoti visuomenei tai, ką jis savyje slepia. Jo straipsniai rodo, kad jo mokėta valdyti plunksną, mokėta galvoti, bet per daug aprūpintas gyvenimas ir prabangiška aplinka apsnūdino, gyvas gyvenimas nutolo nuo jo.

Kaip Šaulys sako, Biliūnas, Kapsukas ir jis visados gražiai sutarę. Ir Kapsukas turėjo grožinę gyslelę, turėjo ir etinę. Ir jei Kapsukas išliko draugas iš Draugo Biliūnui pasitraukus, jei jis vėliau mokėjo įvertinti Biliūno tikėjimą visai iš kitos pusės, kaip Janulaitis, tai Kapsuko sielos platumo išdavos. Ir Šaulys apie Kapsuką kuo geriausias nuomonės. Nežiūrint didelių skirtumų, būta draugais ir mokėta susikalbėti.

Nesimpatingas tėra, kaip J. Šaulys pastebi, Kapsukas savo „Caro kalėjimuose“, ten išnyksta jo svetimosios nuomonės gerbimas, bet čia turbūt kalta naujoji aplinka.

Peliksas Bugailiškis

Šis tas apie Joną Biliūną

Mano pasaulėžiūros nusistatymui daugiausia yra nulėmęs J. Biliūnas.

Liepojaus gimnaziją belankydamas, buvau veikiamas trijų skirtingų dvasios įtakų: savo pusbrolio aukštesnės klasės gabaus ir išsilavinusio gimnazisto Pr. Kisieliaus (paskiau buvo priv. docento Petrapilės Univ-te)

su jo oportunistiška nuotaika (rusų kultūrai ir santvarkai), švelnaus altruisto kapeliono kun. J. Vizbaro su jo krikščioniška pasaulėžiūra ir pagaliau J. Biliūno, kuris patraukė savo įtakon daugiausia to laiko (1896–1900) liepojiškių moksleivių.

Jau būnant 4-je klasėje, man patekdavo per jį viena kita lietuviška knygutė, patapusi greit gyvu ryšiu su kiek anksčiau jo užmegztu idėjinio jaunimo branduoliu. Greit tapau įvesdintas į jį ir aš, atsiradęs ten kartu su kitais moksladraugiais (A. Purėnu, A. Garmu, A. Rucevičium, K. Alyta, Alseika (?) ir kt.)

J. Biliūnas gyveno tuomet Sodno g-vėį notaro Kentro namuose mokiniių bute, kurio šeimninė buvo žemaičių bajoraitė O. Bielkevičiūtė, oficialiu bendrabučio prižiūrėtojum J. Biliūnas, turėjęs jame ant aukšto nuošaliai atskirą kambarį, kuriame ir rinkdavosi slaptjojo būrelio nariai.

Būrelio programa iš pradžių buvo nesudėtinga – lavinimasis daugiausia gamtos mokslų srity, naudojantis lietuviška literatūra k.a. Šerno „Apie žemę ir kitus svietus“ ir pan., rusų knyga „Darvinizm“, paskiau palaiapsniui prieita ir prie pagrindinių visuomenės bei socialinių klausimų, nagrinėjant smulkiau Komunistų Manifestą (Kautskio) ir šiaip politinę ekonomiją. Lektūrai plačiai buvo naudojamos lietuviškąja periodika („Varpas“, „Ūkininkas“, „Naujienos“, Amerikos laikraščiai) ir knygutės; be to, rimtesniam skaitymui imta knygos bei žurnalai iš viešos bibliotekos (Mir Božij, Ruskoje bogatstvo, Žizn...), Pisarevo, Gorkio, Korolenkos ir kt. veikalai.

Lavinimasis vyko tautinėje – socialistinėje dvasioje, kuriai sustiprinti buvo propaguojama lietuviška daina, muzika; susidarė šioks toks choras, orkestro užuomazga, vaidybos bandymai, deklamacijos...

Buvo platinama slaptai gaunamoji lietuvių spauda (revoliucinė, tautinė ir šiaip nekalto turinio apie žemdirbystę, amatus, beletristika), išvežiojant ją per atostogas į savo tėviškes. Kelionėse traukinį demonstratyviai lietuviškai dainuojama, susitinkant su Mintaujos, Panevėžio mokiniais dalinamasi įspūdžiais, veiklos patyrimais.

J. Biliūno jau turėta tuo laiku konspiratyvių santykių su Liepojaus visuomenininkais – lietuviais ir latviais politinės veiklos pagrindu, taip kad jau ir mes, būrelio dalyviai, šį tą supratome, jautėme apie vietos darbininkijos sąjūdį, jos streikus, demonstracijas.

Kartą ir mes patys dalyvavome jau 1 gegužės šventėje, slaptai atliktoje už ežero miškely.

Pagaliau J. Biliūno ratelis nepasitenkino tik lavinimusi, referatų rašymu, bet pasiryžo ir platesnės visuomenės siekti, išleisdamas savo atsišaukimą. Bendrai suredagavus (pavadintas buvo „Lietuviai ir Lietuvaitės!“) ir tarpininkaujant knygnešių turimais ryšiais atspausdinus jį Tilžėje (1900 m.), parsigabenta jis platinimui. Jį išsidalino tarp savęs būrelio nariai ir parvykę atostogų vasaros metu plačiai paskleidė, išlipindami pakelėse ant stulpų, kryžių atlaidų dienomis.

To atsišaukimo dvasia buvo socialistiniai tautinė: šalia politiniai-socialinio turinio šūkių buvo ir tautinės kultūros reikalavimų. (Jo parvyzdžiai yra „Aušros“ muziejuje, Kauno Univ-to b-koje ir k.)

Būrelio įtaka nariams paliko didelės žymės. Dauguma jų nenustoję įgytojo idealizmo, visuomeniškumo, gyvenime jį savaip kiekvienam vykdant. Svarbiausia gi – per jį pamėgta knyga, kuri tapo būtina gyvenimo reikmena, atstodavo nenaudingas pramogas bei tuščią laiko praleidimą ir būdavo tikru gyvenimo kelrodžiu.

Kaip būrelio vadovas, J. Biliūnas turėjo jau aiškius susidariusius įsitikinimus ir pasaulėžiūrą gamtos mokslų srity, kurie paskiau davė progos juos išpopuliarinti savo knygutėje „Apsireiškimai iš žemės gyvenimo“ (?). Ją jis ir skiepijo savo jaunesniems draugams tam tikra lavinimosi programa pradžioje darvinizmo teorija, paskiau politinės ekonomijos dėsniais ir socializmo programa. Nesitenkinant teorija, buvo einama ir kitus traukiamą į gyvenimo veiklą, dalyvaujant revoliuciniame ir tautiniame sąjūdy.

J. Biliūno pasaulėžiūra buvo susijusi su laisvamanybe ir sunkia tų laikų kova su prietarų pasauliu ir jo rėmėjais bei atkakliais gynėjais.

Tuo laiku ši kova buvo – nykštuko su milžinu, ir jos vadovams reikėjo stiprios dvasios ir pasiaukojimo. J. Biliūno asmeny jos švytėjimas mus, jaunuosius, imponavo ir užkrečiamai veikė.

J. Biliūnas šiaip gyvenime prisimena man kaip visuomet rimtas, kiek paniuręs, daug galvojantis ir kartu ryžtingas žmogus, nemėgstas pramogų bei tuščio laiko praleidimo ar tai dėl sunkių asmens gyvenimo sąlygų (uždarbiavo pamokomis), ar dėl knygų pamėgimo, kuriom pašvėsdavo visą savo laisvąjį laiką. Artimesnių draugų neatrodo, kad būtų turėjęs, išskyrus idėjos draugų; intymesniuose santykiuose buvo su bendrabučio šeimininke O. Bielkevičiute.

1945.IV.30

Parašas (P. Bugailiškis)

J. Biliūnui artimi buvę žmonės (Liepojuje)

1. Rap. Pacevičius žemaitis – plungiškis, baig. Liepojaus gimn., iš Vilniaus chemtechniškos vidur. mokyklos dėl polit. priežasčių emigravęs į Šveicariją, ten lankęs mokyklą ir nusikėlęs prieš Did. karą į Ameriką: čia atsitiktinai susipažinęs su Edisono vienu iš sekretorių Lietuvos išeivių žydu, jo rekomenduotas pateko pas Edisoną, kuris jam uždavinėjo karo metu įv. eksperimentinių uždavinių. Grįžo po 1920 m. iš Amerikos, Palangoje apsigyveno.

2. Vladas Sirutavičius inž. technologas, dvarininkas nuo Tryškių Šiaulių ap., apie 1902–1905 m. Petrapily lietuvių studentų dr-joje soc. dem. ideologijos gynėjas. Po 1906 m. Vilniuje profes. darbininkų ir socialist. sąjūdžio gabus propagandistas ir organizatorius, patrauklus kalbėtojas – tribūnas. Liet. Steigiam. Seimo narys. Po to įsitraukia į polit. veiklą. Organizuoja savo ūky aukštą žemės ūkio kultūrą (gyvulininkystė) ir kartono pramonę plačiai išvysto ne tik savo kraštui, bet ir eksportui. Valstyb. krašto ekonom. sumanymuose kviečiamas dažnai ekspertu – patarėju. 1938–1939 m. steigia plytines (savivaldybės įm.). 1940–1941 m. statybinių medžiagų paruošos organizatorius.

3. Bielkevičiutė Justyna (?) Pacevičienė (?) – mokinių buto šeimininkė, kur gyv. Biliūnas ir būdavo moksleivių ratelio susirinkimai (žr. Janulaičio įžanga prie Biliūno raštų); žemaitė nuo Ventos.

4. Alyta Kaz. (žr. Enciklop.) priklausė Liep. moksl. rateliui.

5. Pauliukonis Vl. – „amžinas studentas“ Petrapily, baigęs elektrotechniką; autorius brošiūros apie bajorus, dirbo kurį laiką pas P. Vileišį (?); ukmergietis.

6. Adomas Trečiokas, baig. Liepojaus gimn. ir Rygos politechniką; Rusijoje (Sibire) buvęs cemento fabriko direktorius. Lietuvon parvykęs bandė toje srity dirbti, paskiau Mariampolėj apskr. inžinierius. Kilimo nuo Svėdasų, Uten. ap.; labai kalbus ir įdomiai mokąs

pasakoti apie viską žmogus; iš Trečiokų šeimos išėjo daug inteligentų. Galėjo su Biliūnu artimiau santykiu, kaip artimos apyl. žmonės.

7. Rucevičius Ant., suvalkietis, liepojiškis gimnazistas, aktingas mokinių ratelio narys, sąmoningas veikėjas. Vilniuje tarp 1906–1914 m. dalyvauja period. spaudoje (redakcijose), vaidyboje („Kanklės“, „Rūta“), Zavadskio knygyne (?), paskiau „Švyturio“ b-vės dalyvis ir „Spindulio“ b-vės vienas direktorių.

8. Šidlauskis Domas. Žemaitis nuo Mažeikių, artimas bendradarbis Biliūno, rašęs nuo 1896 m. nelegalės veiklos dienyną, pilnas įv. sumanymų, kurių įvykdyt nepajėgė; buv. karininkas; 1906–1907 m. instruktavęs Vilniuje revol. kovos kuopą (šaudynių pratimai), prekybos „organizatorius“, nevykęs visuomen. tikybos kūrėjas, kurorto „Romuvos“ „steigėjas“, pasaulinis alfabeto „suvienytojas“, kooperatininkas, žodžių, visuomenininkas, nepritapęs prie visuomenės ir gyvenęs nuošaliai kaimė, besiekdamas didelių uždavinių ir jiems energijos bei pasišventimo negailėdamas.

1946.V.21

Parašas (P. Bugailiškis)

Meilės Lukšienės pasikalbėjimas su Peliksu Bugailiškiu

1953 09 25

Kalbėta apie Liepoją, Šiaulius.

Liepojoj Bugailiškis buvo 4 klasėj, kai pateko į J. Biliūno vadovaujamą ratelį. Susirinkdavo 8–10 žmonių. Atsimena: Purėną, Rucevičių, Garmų, Alytą, Rap. Pocevičių (chemikas, Kaune tebesąs). Būrelį sudarė mokiniai iš dviejų mokinių butų, laikomų seserų Pocevičiūčių. Jų buvo trys seserys. Dvi laikė mokinių butus. Sodno g-vėj Kentros namuose gyveno J. Biliūnas, jis turėjo kambarėlį III aukšte palėpėj, o mokiniai II aukšte. Gimnazijos jis buvo paskirtas to buto prižiūrėtoju. Kentros laikomam bute gyveno Garmus, Bugailiškis.

Būrelis turėjo biblioteką, daugiausia lietuviškų knygų, žinoma, atsitiktinio pobūdžio. Tuo metu J. Ambrozaitis (Dėdė) buvo ištremtas iš Šiaulių į Liepoją. Jis toliau pristatydavo draudžiamą spaudą. Bugailiškis mano, kad tas Ambrozaitis galėjo būti tas „S-a“, kuris iš Liepojos siūlėsi finansuoti lietuviškų knygų leidimą *Varpui*, *Ūkininkui*. Apie inž. J. Bielskį, kurį mini kaip veikėją Zubovas savo atsiminimuose, Bugailiškis nieko nežino, gal su lietuvių judėjimu jis nieko bendro neturėjo.

Būrelyje buvo daugiausia studijuojama gamtos mokslai. Skaityta ir nagrinėta 1) Šerno *Apie žemę...* lietuvių klb., rusiškus šaltinius; 2) darvinizmą (nebeatsimena, ar tokia knyga yra buvus, ar tai turinys pranešimų); 3) Komunistų manifestą (taip pat neatsimena, ar rusų, ar lietuvišką tekstą).

Be to, imdavosi knygų iš Asovskienės bibliotekos, kur gaudavo visą pažangiąją literatūrą, sekdamas dar ir legalių rusiškų marksistų literatūrą: žurnalus *Božij mir*, *Žizn*, *Russkoe bogatstvo*, *Znamia*, be to, knygas.

Tas būrelis suteikė visiems pastovius visuomeninius interesus ir sudarė pagrindus progresyvinei pasaulėžiūrai.

Tuo metu Liepojoj buvo išvartytas studentas Mišeika, jis dalyvavo rateliuose.

Apie santykius su mintaujiškiais Bugailiškis nieko nežino, galbūt mažesnieji – jaunesnieji ir nieko nežinodavo. Tik teatsimena, kad mintaujiškiai buvo daugiau linkę nagrinėti nacionalinius klausimus, o liepojiškiai – ideologinius, socialinius, ypatingai gamtos mokslų – filosofinius. Kiek Bugailiškiui teko bendrauti su mintaujiškiais – tai grįžtant ar važiuojant atostogų traukiniuose. Ten ir vykdavo pasikalbėjimai. (Konkrečių liečiamų klausimų neatsimena.)

J. Biliūnas, baigdamas gimnaziją, pasinaudojo špargalka ant mankietų. Gimnazijos vadovybė pastebėjo ir jį išvarė. Kaip jis baigė, Bugailiškis nebeatsimena.

Nuo 1901 m. Liepojoj apsigyveno Čepinskis, Šliogeris, jau baigęs mokslus.

Mokiniai susitikdavo šventoriuje po pamaldų. Ten būdavo ir J. Biliūnas, ir Mišeika.

Šiauliai. Bugailiškis į Šiaulius teatsikėlė 1909 m. (?). Ligi to laiko būdavo pravažiudamas. 1902 m. buvo užvažiuavęs pas Jablonskį gauti

uždavinių – rinkti folklorą. Dažniau būdavo 1905–1906 m. Tada veikė ten LSDP kuopelės, kur dalyvavo Požėla, Mažylis ir kt.

Gal ką atsimenąs inž. Gramokas, kuris tuo metu buvo ten.

Įspūdžiai. Bugailiškis pasikalbėjimo metu gyvena pas Fil. Grincevičiūtę. Turi surinkęs plačią, lituanistikos klausimus liečiančią bibliografiją. Ja naudojasi atskiri LTSR Akademijos nariai. Šiuo metu jis darbo jokio negauna. Siūlo jam akademikai šį tą parašyti iš atsiminimų, parinkti bibliografijos, bet niekas nepasiūlo, kaip užsidirbti. Žmogus svajoja apie pastovius 200–300 rublių mėnesiui, bet jų neturi. Tai gi didelių žinių žmogus neįjungiamas į naudingą darbą, turi ieškotis uždarbio labai atsitiktinio; o sveikata labai menkutė, širdis labai šlubuoja, ir su jo metų amžiumi toks gyvenimas nebeilgas.

Pas Uliutę Juodelienę, Jono Biliūno seserį, apsilankius

1956 m. birželio 2 d. buvau pas Uliutę Juodelienę. Nuvedė mane Antanas Biliūnas (Juozo Biliūno sūnus), su kuriuo buvom atvažiavę į Anykščius iš Vilniaus.

Juodelienė gyvena Kaldūniškėse, labai gražiame vienkiemyje ant kalniuko. Tai vietovė netoli nuo kelio, einančio iš Anykščių į Debeikius, kokie 5–6 km nuo Anykščių.

Senutė gyvena viena su savo posūniu Juodeliu. Gretimam vienkiemyje gyvena jos sūnus Kazys ir arčiau į miškelį kitam vienkiemyje duktė, ištekėjusi už Povilonio, neseniai sugrįžusio iš Sibiro. Visų gyventa anksčiau gražiai: trobos su dideliais langais, kambariai su krosnimis – miestietišškai statyti. Namai, kuriuose dabar gyvena Juodelienė, statyti jo sūnaus teisininko Juodelio (Juozo), dabar esančio Amerikoje. Senutė džiaugėsi, gavusi iš jo žinių ir siuntinį. Drauge atsiduso, kad siuntiniai jai ir daug sveikatos kaštuoja: vaikai nepatenkinti dažnai dalybomis, geriau būtų, kad sūnus laiške surašytų, ką kam jis skiria.

Jos posūnis – taip pat senas ir jau nebesveikas žmogus. Juodu abu, vienas kitam padėdami, verdasi valgyti, šį tą ir aruose apsitvarko, bet jau labai nedaug tepagalai.

Juodelienė dabar turi 87 metus. Tai nedidelė, ryškių bruožų moteris. Akys jau nebeaiškios – senatvės akys. Dažnai nebegirdi paprastos kalbos. Kalbėjomės pora valandų. Stengiausi klausimais nukreipti ją į praeities laikus. Jai tatau nebuvo lengva, nes norėjo pasakoti Antanui Biliūnui apie savo vaikus, dabartinį gyvenimą, o apie Joną Biliūną buvus ne kartą klausinėta. Jos įsitikinimu, ji nieko ir neturinti ko papasakoti, maža ir ką beatsimenanti. Kartą ją pasisodinę į mašiną, nuvežę ir prašę pasakoti, bet kad ji nieko ir neatsiminusi. Papasakojusi tik, kaip abu su Joniukuėjusiu raratų: aprišė mama Joniuką skara, juodu abu pasiėmusiu lazdas ir išėjusiu. Naktis, baisu eiti, bet abu buvo laimingi, kad mama išleidusi. Prie didžiojo Piestupio pamatę einant baltais kailiniais apsilikusią moterį. Išsigandę abu, bet paskui pamatę, kad tai Žvironienė. Būtų buvę patogiau ir drąsiau eiti drauge su ja, bet abu nubėgo, „patikom, patikom nulėkė int miestą“.

[Piestupys dabar visai nebe toks siaubingas: kelią betiesiant užpiltas, upeliukas bemaž visas išdžiūvęs, tik kai kur šaltiniai muša, ten dar vandens kiek sunkiasi. Netoli nuo Piestupio burliokų kapai tebestovi, tik apgriuvusios tvoros ir kryžiai.

Kai mes fotografavome Piestupį, ėjo moterys pro šalį. Paklausiau, ar dar tebesivaidena Piestupyje. Senyva, tiesia nosimi ir prakauliu veidu moteris (tokių tipų čia ypatingai daug) nusišypsojo ir atsakė: „Tai vaide-nas ir dabar: ir dviračius atajama, ir pinigus.“]

Šiaip esą jau viskas surašyta.

[Man rodos, kad pasakojimas apie raratas yra smarkiai paveiktas paties Biliūno apsakymo, nes ten jis tiesiog mini Uliutę, be abejo, ima tikrą atvejį iš gyvenimo. Poveikį rodo, mano manymu, detalės, kurias Juodelienė vartoja: kaip skaros aprišimas.]

Paklausiau, ar ją labiausiai iš visų Jonas mylėjo. Ji nusišypsojus nepatvirtino, tik pastebėjo, kad juk ji buvusi vyresnė ir jai tekę „ugdyti“ Joniuką. Dar kai kas sakęs, kad Uliutę užkankinęs tas vaikas: Joniukas buvo stambus, sunkus nešioti, o ji visur jį tampiusi.

Paskui Joniukas ėjo mokslą ir žadėjo būti kunigu. Jis vis sakė: „Tik tu neik, Uliute, už vyro, aš būsiu kunigas, Tu pas mane gyvensi, ten tau bus gera pas mane“. Uliutė laukė laukė, o jis nebeina. Tada ji išėjo už našlio,

Juodelio, kuris turėjo 4 ar 5 vaikus. Prieš ištekant Joniukas prašė, kad Uliutė tik gražiai paraudotų savo vestuvėse. Uliutė mokėsi raudos, kuri buvo ilga (mat kai tėvų nėra, tai rauda ilga ir labai graži). Ji neatsimena gerai, bet, rodos, Joniukas tą raudą paskui užrašė.

Tėvelis buvo vardu Juozas (tą faktą ypač norėjo išsiaiškinti Antanas Biliūnas, kuris visada žinojo, kad jo senelis Juozas, o literatūroje visur randa Joną). Ji dabar dažnai turi duoti tėvo vardą, kai ateina įvairių dokumentų rašyti.

Tėvelis, kaip ji atsimena, vis buvo silpnos sveikatos, „turėjo sunkumą – vis negali negali, vis lazdele kaukšėdavo, kaukšėdavo“. Ji neatsimena, kad tėvelis dirbtų sunkius darbus, – daugiau apie namus.

Knygas labai mylėjęs. Kai knygas draudė, jiems atnešdavo ubagėlė Adelė. Draudžiamąsias knygas tėvelis laikė ant užlų, tėvelis vis perspėdavo: „Tik jūs, vaikeliai, neišmėtykit knygų skrynelės“. Tėvelis mirė tais pačiais metais (kuriais, Uliutė neatsimena), kaip ir mamutė, prieš Kalėdas. Jis labai troško, kad duotų žinią Jonui, laukė jo vis parvažiuojant. Bet niekas tos žinios nedavė, ir Joniukas tėvelio nebepamatė. Ar jis buvo pagrabe, Uliutė nebeatimena. O jam žinios broliai nedavė, manydami, kad mokinių neišleidžia be atostogų.

Mamutė „buvo taip graži, tiesi“. Mokėjo daug „giesmių laukinių ir daug šventų“. Iš mamos pusės buvo du kunigai: Povilonis – brolonas, paskui buvęs prelatas. Taip pat Gražys, motinos brolio vaikas. „Povilonio motina buvo Gražyčia“. Mamutė mirė Vikonyse pas dukterį per šventą Antaną. Uliutė palydėjo mamutę pas vyresnę seserį – ji turėjusi mažutį. Tą pačią naktį atlėkė švogeriš pranešti, kad mamutė susirgusi. Ji maišė ragaišį geldytėje ir kritusi. Tuoj ją išnešė į priemenę, paguldė, uždegė žvakę. Saulei tekant atsileido. Netoli buvo gydytojas Karosas. Jis dar tą vakarą važiuojo pro Vikonis, ir mamutė jį mačiusi pro langą. Jis paskui labai gailėjosi, kam jo neatlėkė tuoj pakviesti – tikrai būtų atgaivinęs. Karosas vis tvirtino, kad Biliūnienė numirė prieš laiką, ji tikrai dar galėjo gyventi. [Turbūt širdimi mirė!]

Paklausiau, koks buvo Joniukas, ar gyvas, ar lėtas vaikas. Iš karto tartum klausimo nesuprato, bet paskui Uliutė nusišypsojus oriai apibūdino: „Joniukas buvo Biliūnų Biliūnas!“ Kad kunigas važiuodavo, vis

užvažiuodavo. Kartą motutė vedėsi Joniuką, ėjau ir aš kunigo pasitikti. Pamatęs kryžių, Joniukas tuoj kažkutę [kepure] nusiėmė, o čia ir kunigas atvažiuoja. Pamatė Joniuką ir pagyrė.

Mažiukas Joniukas žąsiukus ganė, bet galvijų tėvelis nedavė ganyti – samdė piemenį. Joniuką anksti pradėjo mokyti. Mokė ponaitis Kučauskas [ne Dumbrauckas]. Mokė lenkiškai. Berniukas dar švepluodavo. Kučauskas labai spirdavo gerai lenkiškai tarti. Jis dažnai liepdavo daug kartų kartoti ir taisyklingai tarti. Uliutė atsimena, kai Joniukui užsuko ausį, ir jis apsipylė ašaromis. Tėvelis žiūrėdavo į tai, nesikišdavo, bet nepritardavo. Būdavo sako: „ką gi anas ištarys, – užaugis ir ištarys“.

Uliutė mokėsi „ulyčioje“. Ten mokė Baltramiejus Jucius. Jis mokė ir Antaną (brolių). Buvo labai geras mokytojas. Baltramiejus Jucius jau daug vėliau buvo nuėjęs pėsčias į Rymą. Pirma rašė toblyčiose, paskui jau sąsiuvinuose. Tėvelis norėjo, kad Uliutė gerai išmoktų rašyti. Kaime ėmė daug kas iš jos juoktis: „Va, Biliūnų pisorka“. Uliutė labai pergyvenusi. Ji ėmusi verkti ir prašyti, kad tik jos daugiau nebemokytų, kad iš jos nebesijuoktų kaime vaikai. Ir tėvas nusileido. Skaitė paskui ką nutverdavo nuo Joniuko.

Brolis Juozapas ėjo į mokyklą Anykščiuose. Jis buvo ten „ant kvateros“, jam veždavo valgyti. Antanas, ar ėjo į Anykščių [mokyklą], neatsimena. Jai atrodo, kad ne.

Brolis Mykolas į mokyklą nėjo. Mykolą išmokė skaityti tetulė. Jis buvo labai gabus. Kai reikėdavo, skaitydavo, giedodavo. Kiti stebėdamiesi sakydavo: „Iš daraktoriaus išėjo mokslus“.

Joniukas, atrodo, į Anykščių mokyklą nėjo. Kunigas Povilonis pasakė: „Duosiu gerą mokytoją“. Atsiuntė gerą, seminarijon ėjęs, dėl sveikatos ar ko kito jis nebaigęs. Mokė kelių šeimų vaikus: Kisielių, Karosą, Gutauską, Juodelį ir Biliūną. Mokytojas gyvendavo čia pas vieną ūkininką 1 mėn., čia pas kitą. Vaikai keldavosi kartu su juo, jei būdavo toliau gyvenimas.

Joniukas buvo jaunas tarp kitų.

Paskui visus vežė į Liepoją.

Ligi VI klasės Jonas buvo pamaldus, skaitydavo knygeles visiems. Paskui virto kitaip. Jis nebenorėjo eiti į kunigus. Apie tai, kad broliai vertė Joną stoti žiauriais būdais, Juodelienė nebeatimena. Bet ji gerai atsimena, kaip broliai sukviėtė „Kongresą“: visus brolius, seseris, gimines. „Kongresas“ kalbino Joną Biliūną neatsisakyti nuo seminarijos. Jonas gi atsakė: „Nebeisiu, broleliai, sesiulės, nebeisiu. Kaip aš gyvensiu, taip,

bet nebeisiu“. Mykolas, vyriausias brolis, pareiškė: „Nebemačysiu, turiu savo šeimyną“. O broliai gyveno labai susiklause, gražiuoju. Vyriausias padalindavo pinigus, visa tvarkydavo. Uliutė atsimena, kaip jai kartą broliai parvežė labai brangią skarytę – tokią teturėjo Gugelių bajorčiai ir ji, Biliūnų Uliutė (!).

Atsimena Uliutė vieną šaltą žiemos dieną. Ji nuvažiavo į Anykščius. Žiūri, rinkoje stovi Jonas ir brolis Mykolas. Buvo šalta, visi apsvilkę kailiniais, o Jonas vasariniu palteliu. Uliutė sako jam: „Joniuk, šalta tau“. O anas tik pečius patraukė. Sako, kad anas buvo iš kažkur pabėgęs. [Turi būti Tartu laikai.]

Susieidavo tuomet „kumpanija“: Jonas, Šiaučiūnas, Didžiulis iš Griezionėlių. Labai saugodavosi ir savų. Sakydavo žmonės, kad tai sicilistų kumpanija. Buvo jų tarpe ir prastesnių, kaip samdinyš Baltuška. Kumpanija susieidavo Padvarnykų kaime už Andrioniškio. Į ten ateidavo ir Didžiulis iš Griezionėlių. [Turbūt tai buvo Panevėžio–Šiaulių laikotarpis.]

Kalbėdama apie Jono atsisakymą nuo seminarijos, ji pridūrė: „Sako, kad panelės padariusios, panelės, kad Jonas nebenorėjo eiti į kunigus“.

Antanas Biliūnas pasakoja

(Juozo Biliūno sūnus) 1956 04 02

Biliūnų šeimoje buvo vyriausias sūnus Mykolas, paskui Juozas, Antanas ir jauniausias Jonas. Mergaičių chronologijos A. Biliūnas neatsimena.

Juozas, A. Biliūno tėvas, buvo išvažiavęs dirbti į Rygos vagonų fabriką, kai Jonas mokėsi Liepojoje. Namuose liko Mykolas ir Antanas. Jie buvo tie globėjai, kurie, tėvams mirus, ėjo tėvų pareigas. Su jais Jonas susikirto.

Apie konfliktą A. Biliūno tėvas pasakojo iš Jono pasakojimų. Buvę taip: kilus klausimui apie kunigystę, Jonas labai aštriai pasistatęs, nesisikaitydamas su to meto valstiečio psichologija, įsitikinimais. Karščiausias buvęs Antanas. Pasakoja, kad Antanas paklausęs, ar Jonas turįs škaplierius ir šiuurkščiai atplėšęs marškinius pasižiūrėti. Jonas paskui atsimindamas Juozui aiškino, kad susikirtimas itin paaštrėjęs dėl jo paties netakto.

Broliai neatsisakė Jono šelpti, bet jis, būdamas labai ambicingas, atsisakęs imti iš namų pašalpą. Veikiai santykiai išsilygino ir su Antanu Jonas buvo artimiausias.

Juozas pasakojo, kad jam atsiskyrus nuo tėviškės ir įsikūrus gyventi (nusipirko žemės) Andrioniškyje, Jonas mėgdavo ten labai ateiti. Ten buvusi medinė bažnytėlė, smėlynuose špitolė (ji dar ir dabar, atrodo, tebėra). Jonas Biliūnas dar gimnazistas mėgdavo sėdėti špitolėje ar prie špitolės ir klausytis, kaip žmonės kalba. Juozui tatau atrodydavo keista: jis dažnai kviesdavo Joną eiti kur nors, o ne sėdėti.

A. Biliūnas atsimena, kad jų trobos vieno galo langai buvo dideli, o antro maži. Pasirodo, kad kai Jonas buvo visai susirgęs, tai Juozas laukė atvažiuojant brolio į Andrioniškį gyventi ir buvo tam reikalui vieną trobos galą pritaikęs ligoniui.

Juozas buvo du kartus iškeliavęs į Ameriką. Pirmą kartą grįžo dar Jonui gyvam tebesant (dar studentaujant).

Juozas buvo baigęs Anykščių pradinę rusų mokyklą. Mykolas buvo staršina, – nežino Antanas Biliūnas, ar baigęs, bet visi raštingi.

Jono Biliūno motinos brolis ar pusbrolis (veikiau) Gražys buvo kunigas.

Juozas pasakojo A. Biliūnui apie vieną įvykį iš Jono Biliūno vaikystės.

Piemenukai ganė Niūronių pievose tarp Šventosios ir Niūronių kaimo. Buvęs žvarbus, darganotas oras (pavasaris ar ruduo, neatsimena). Jonas ar jau buvo gimnazistas ir buvo nubėgęs pas piemenis pažaisti, ar pats dar tuo metu ganė. Šventąja plaukė sielininkai žydai. Jie sustojo Šventojoje, ir vienas senas žydas nuėjęs į Niūronis nusipirkti šiaudų kūlių palapinei pasistatyti. Nuo paupio ligi kaimo apie du kilometrus. Kūliai dideli, senukui buvo sunku nešti, todėl jis juos prisirišo gerai už nugaros. Grįžtant jam pievomis, vienas jau didesnis piemenukas pribėgęs įkišo degtuką į sausus kūlius. Akimirksnyje šiaudai suliepsnojo. Išsigandęs senas žydas bando nusimesti kūlius, bet niekaip negali atsirišti. Jonas Biliūnas akimirksnyje puolė su peiliuku prie žydo, perpjovė virves ir žmogų išgelbėjo.

Niūronyse buvo dvi didelės pušys, augusios Rudoko sklype (Juozas Biliūnas iš ten sau žmoną parsivedė). Jonas Biliūnas jų ilgėdavosi, ypač tingai jas mėgdavo. [Apie jas turbūt rašo „Kūdikystės sapnuose“.]

Iš prof. Antano Purėno atsiminimų apie Joną Biliūną

1955 01 26

Būrelis Liepojoje. Vyresniųjų būrelis turėjęs pradėti veikti apie 1897–1898 metus. Jis vadinosi „socialistiniu“. Apie kurį nors staigų pasikeitimą Purėnas neatsimena, bet vieną kartą J. Biliūnas pareiškęs, kad būrelio padėtis pasikeitus, kad jie įjungti į kolektyvą ir suminėjęs kažkokias raides. Purėnas mano, kad galėjo būti LSDP, galėjo būti užmegztas kontaktas.

Būrelyje buvo savas knygynas, kuris buvo skirstomas į 1) legaliųjų knygų skyrių – jo knygyninku buvo paskirtas Bugailiškis; 2) nelegaliųjų – D. Šidlauskas, o paskui Purėnas (Šidlauskas, baigęs VI klases, išvažiavo). Prie draudžiamų skaityti gimnazistams knygų priklausė Bielinskis, Pisarevas, Dobroliubovas.

Lietuvišką spaudą gaudavo dažniausiai per buhalterį Žiupsnį, ar Ambrozaitis pristatydavo, nežino.

Būrelyje dalyvavo: Garmus, Pacevičius, Alyta, Alseika, Bugailiškis, Purėnas, Šidlauskas; Tubelis buvęs, bet nepriklausęs, atrodo, kairiesiems, turbūt buvęs prie jaunesniųjų.

Būrelio nariai atostogų metu veždavosi daug draudžiamos literatūros ir platindavo ją.

Programa: 1) buvo lavinamasi bendrai, skaityta ir rašyta referatai: Šerno *Apie žemę ir kitus svietus*, Kleino *Astronomiškąją vakarą*, Feiero *Darvinizm (?)*; 2) mokytasi Lietuvos istorijos (Daukantas); 3) studijuota politinė ekonomija: Erfurto programa, Kautskis, buvo užsimota studijuoti Marxo *Kapitalas*, pats Purėnas turėjo padaryti pranešimą, bet neįkasta.

Referatus rašydavo rusų kalba.

Kontaktas su darbininkų kuopomis yra buvęs, bet jaunesnieji nariai nežinodavo. Purėnas atsimena 1899 m. gegužinę – 1 Gegužės šventimą – miške drauge su darbininkais ir kitų tautų būreliams.

J. Biliūnui ryšius užmegzti su socialdemokratais galėjo padėti Rygos politechnikos studentas Mišeika, kuris Liepojoj sėdėjo kalėjime (už politinį veikimą) ir paskui susiedavo su J. Biliūnu.

Atsišaukimą „Lietuviai ir lietuvaitės“ J. Biliūnas skaitė būrelio susirinkime. Kad ir nedaug teišmanydami nariai patarė, kas taisytina. Paskui, nežinia kuriais keliais, jis buvo atspausdintas Tilžėje. Prieš važiuojant atostogų kiekvienas gavo išplatinti namie ir po apylinkes. Tai vienas pirmųjų plačiai išplatintų atsišaukimų Lietuvoje

J. Biliūnas turėjęs visiems didelio autoriteto. Jis mokėdavo pažadinti interesą, pradėdamas pasakoti ar iš gamtos mokslų, ar iš Lietuvos istorijos, o paskui nurodydamas literatūrą.

Būrelyje vyravo pasaulėžiūrinės temos, literatūros nebuvo liečiama, bet buvo įsipareigojama rinkti tautosaka.

Iš mintaujiškių Purėnas maža ką atsimena, kažin kokie santykiai buvo.

Su šiauliškiais kontaktas galėjo ir turėjo užsimegzti per ištremtą į Liepoją Ambrozaitį. Pagyvėjo santykiai po vaidinimo.

Būrelis turėjo (gal greičiau visi mokiniai) savo chorą. Po pirmojo Liepojoje vaidinimo ruošdavo naminius vaidinimus pas save. Choro dirigentas buvo Varkala, paskui išvažiavęs į Ameriką.

Gimnazijos. Šiauliuose buvo labai sunku patekti lietuviams-valstiečiams, taip pat Kauno ir Vilniaus gimnazijose Purėnas nemano, kad būtų oficialus draudimo įsakymas, kaip rašo Garmus, bet slaptas parėdymas turėjo būti. Tose gimnazijose buvo daugiausia rusų valdininkų ir dvarininkų vaikai.

Dinaburke ir Panevėžyje buvo kelios gimnazijos, iš kurių stoti į universitetą nebuvo galima. Liepojos ir Mintaujos buvo laisvesnės, pvz., tikyba ten dėstydavo lietuvių kalba, lenkams lenkiškai. Purėno laidoje 1900 m. iš 36 baigusiųjų 13 buvo lietuvių, 14–13 žydų, 2 latviai ir kiti vokiečiai ir lenkai. Iš 400 mokinių gimnazijoje, Purėno manymu, buvo apie pusė lietuvių. Lietuviai ir čia buvo niekinami, pvz., inspektorius Vasilionok sakydavo: „Ech ty žmogus etakoj“.

Rygos apygardos gimnazijoms buvo paskirti ir universitetai: Rygos politechnika, Dorpatas, Varšuva. Vilniaus apygardai – Maskva ir Petrapilis, rodos.

Į Dorpatą pateko liepojiškiai. Pats Purėnas tik po poros metų persikėlė iš Dorpatą į Petrapilį. Dorpate buvo Venclauskis – šis važinėdavo, mokinos Žilinskis, Petrauskas, dar Jokantas, Vaičkus, Avižonis – jau buvo baigęs. Nedaug lietuvių studentų ir neveiklūs.

Panevėžyje: Purėnas iš Skapiškio, savo tėviškės, dažnai nuvažiuodavo į Panevėžį. J. Biliūnas buvo čia suorganizavęs darbininkų kuopą. Per mamytę gaudavo jis draudžiamos literatūros.

Purėnas mano, kad, be J. Biliūno, Panevėžy nieko nebuvo iš socdem. ir kad vienas Biliūnas tegalėjo rašyti apie Panevėžio darbininkų gyvenimą.

Dar susitiko su J. Biliūnu pas Bitę Puziniškyje (jau tada nuo politikos buvo pasitraukęs – 1904 m. (?)), paskutinį kartą matėsi Vilniuje Jakubinėje (socdem. centre), kada buvo vežamas į Zakopaną.

Prof. Antanas Purėnas pasakoja

(perskaitęs mano darbo *Jono Biliūno kūryba* dalį apie Liepojos laikus)
1956 04 22

J. Biliūno vaidmuo Liepojoje iškeltas teisingai. Galima papildyti štai ką: A. Purėnas yra įsitikinęs, kad mokinių būreliai buvo ir anksčiau prieš Biliūną. Kada Purėnas atvyko į Liepoją (o tarp jo ir Biliūno buvo 2 ar 3 klasės skirtumo), jis jau rado nemažą mokinių sudarytą bibliotekėlę, kurioje buvo Daukanto *Būdas* ir kitos knygos. Knygynėlio vedėju buvo Šidlauskas [čia Purėnas buvo supainiojęs; kai pasakiau, kad Šidlauskas buvo drauge su Biliūnu, o ne anksčiau, tai patvirtino tą faktą]. Prieš Biliūną Liepojoje veikė Trečiokas.

Purėnas perėjo tris mokinių būrelių etapus: I – mažiausieji rinkdavosi pas Šiaulių Dėdę – Ambrozaitį ir mokydavosi rašyti – rašydavo pasakas. Purėnas atsimena, kaip jam buvo gėda, kai jis pamatė, kad taip sunku užrašyti tą, ką buvo tiek girdėjęs. Lietuviškų knygų gaudavo liepojiškiai iš Tilžės per buhalterį Žiupsnį.

II etapas. Purėnas išėjo jau su J. Biliūnu. Jis gyveno tada pas tą pačią Dilbikienę, kaip ir J. Biliūnas. Visi ten buvo jaunesni už J. Biliūną, kuris buvo paskirtas mokinių vyresniuoju. Pats Purėnas buvo „švedas“ – ruošės į gimnaziją. J. Biliūnas vakarais šeštadienį ar sekmadienį surinkdavo visus mokinius ir skaitydavo su jais, aiškino. 1. Pirmiausia kryptis – tai patriotinės, savo krašto meilės žadinimas. Skaitydavo ir aiškino Davakanto *Būdą*, *Istoriją žemaitišką*. 2. Antroji tendencija – tai visai sąmoninga J. Biliūno vedama kova prieš klasicizmą vidurinėje mokykloje. Jis čia tiesiai ir aiškiai sakė, kad „valdžios mokykla neduoda to, ko reikia“,

trūksta visai gamtos mokslo žinių. Iš tikro tuo metu gimnazijoje buvo daug graikų, lotynų kalbos, o labai maža gamtos mokslų. J. Biliūnas ypatingai kritikavo graikų kalbų kišimą į programas.

Taigi jis ėmėsi papildyti. Jaunimas jautriai tai reagavo. Pirmiausia studijavo Šerno *Apie žemę ir kitus svietus*. J. Biliūnas su mokiniais darydavo net eksperimentus. Pvz., Purėnas gerai atsimena, kaip jie tikrino Kanto–Laplaso teoriją: atsinešė vandens inde, sudarė ribalo ratelį (?) ir įsmeigęs lazdelę suko, konkrečiai norėdami pamatyti, kaip atskilo nuo saulės žemė ir kitos planetos. Bandymas, kiek atsimena, ne visai pavyko, bet buvo labai įdomu.

Be to, skaitydavo Rubakiną, Ferrier, Darviną (šis ypatingai buvo madoje).

J. Biliūnas, formuojant mokinių pasaulėžiūrą materializmo kryptimi, turėjo didelės įtakos.

Mokiniai sumesdavo pinigų ir knygynėlį vis papildydavo lietuviškais ir rusiškais knygomis.

III etapas. Patys būrelio nariai brendo. Dabar prasidėjo visuomeninių mokslų kryptis. Studijavo politinę ekonomiką. Plačiai nagrinėjo Lupertio *Kultūros istoriją*, Engelso *Šeimos ir privatinės nuosavybės kilmė*, Buckle *Civilizacijos istorija Anglijoje*, kai kurie skaitė Ivaniukovą.

Po šitos rūšies knygų pereita prie marksizmo tiesiogine prasme: Erfurto programą, Komunistų manifestą (klausu, ką reiškia Bugailiško prieraišas „Kautskis“, – Purėnas mano, kad tai veikiausiai jie turėjo kurią nors Kautskio populiarizuojamų studijų apie manifestą).

Būrelyje rašyta ir kalbėta rusiškai, nes trūko tada lietuviškų terminų, ir mokslines sąvokas sunku buvo vartoti.

IV. Kai Purėnas buvo VII klasėje, o Biliūnas jau turbūt buvo nebe mokinys, susikūrė būrelis, kuriame dalyvavo nebe vien lietuviai, o pora lenkų iš Lietuvos (Marchlewski, Kulikowski), latvis. Tai buvo jau vyresniųjų būrelis. Jie buvo užsibrėžę neįkandamą dalyką studijuoti – Marso *Kapitalą*. Visi pasiskirstė po temą perstudijuoti ir padaryti pranešimą. Purėnas, atsimena, pradėjo bene apie „antvertės teoriją“. Skaito – supranta, o pasakyti nieko nemoka. Pasidarė gėda prisipažinti, kad nemokės interpretuoti – ėmė atmintinai mokyti. Kai susirinko, pasirodo, visiems taip pat buvo sunku, ir turėjo atsakyti. Politinės ekonomijos dalykai vyko gerai.

Ar buvo būrelių ryšys su darbininkais – Purėnas negali pasakyti. Tiesioginio ryšio nebuvo, bet kad Biliūnas juos turėjo, jis neabejoja. Vienintelį kontaktą jis atsimena 1897 ar 1898 m. gegužės 1-osios šventimą kartu su darbininkais už miesto [atsiminimas daugiau mano perskaityto teksto poveikyje, nes daugiau nieko kokretaus, – M. L.]. Purėnui išvažiavus, ryšiai mokinių su darbininkais užsimezgė tvirtai.

Atsišaukimas „Lietuviai ir lietuvaitės“. Atsišaukimo istorija žinoma: būrelis aprobavo Biliūno parašytą tekstą, sudėjo 40 rub. Kai parvežė išspausdintą iš Tilžės, visi važiuodami bene Velykų atostogų nusivežė išlipinti. Pirmas taip plačiai paskleistas atsišaukimas. Rezultatai buvo visai nelaukti. Apie Skapiškį, kur lipino Purėnas, buvo taip. Žmonės suvažiavo į atlaidus. Atsišaukimai buvo išlipinti ir miestelyje, ir pakelėse. Į turgų privažiavo starovierų su dalgėmis parduoti. Žmonės skaitydami suprato, kad reikia vyti iš Lietuvos maskolius iš viso, nors atsišaukime buvo specialiai pabrėžta – maskolių valdžią. Kai kurie įsigėrė. Ir prasidėjo starovierų mušimas. Šie išbėgiojo iš miestelio, kai kurie net nepasiekė turgaus. Panašių incidentų buvo ir kitose Lietuvos vietose.

Suvažiavę visi į Liepoją, dalinosi įspūdžiais, kaip jiems pasisekė išplatinti ir kokie rezultatai. Visus stebino nelaukti incidentai. Dar kartą visi skaitė tekstą – aišku buvo, kad parašyta teisingai: prieš maskolių valdžią, o ne prieš pačius rusus.

Važiuodavo visi prisipirkę įvairių sėklų: gėlių, daržovių. Važiuodavo tikrais „pinčiukais“ – t.y. sėklų pardavėjais. Taip keldavo žemės ūkį.

Spektaklis. Pirmas spektaklis labai didelio įspūdžio padarė. J. Biliūnas vaidino Bekampį *Amerika partyje*. Jau Biliūnui išvažiavus, buvo susikūręs būrelis mokinių tarpe, kurie vaidino *Valsčiaus sūdą*, *Nepadėjus nēr ko kasti* ir kt. Įsteigė ir chorą, kuriam vadovavo Varkala (baigęs komerciją, paskui išvažiavęs į Ameriką).

Purėnas neatsimena, kad būtų važiavę liepojiškiai į pirmąjį Palangos spektaklį.

Pamokų gaudavo gana lengvai vyresnieji mokiniai. Pažymiai buvo vedami kiekvieną ketvirtį, todėl ir pamokų atsirasdavo po ketvirčio.

Mokėdavo paprastai taip: V klasės mokiniai – po 5 rub. mėnesiui už pamoką po valandą kadien, VI kl. – po 6 rub. Kurio renome buvo gera, tas gaudavo ir brangiau. J. Biliūnas turėjo gerą renome.

Pastaba: apie J. Biliūno pasaulėžiūrinius pergyvenimus Purėnas tada nežinojo. Jis neatsimena, kad būtų pastebėjęs tas vidaus kovas [suprantama, dvi trys klasės skirtumo paauglio amžiuje – didelis dalykas]. Bet gerai atsimena, kai jis J. Biliūną pažino jau „bedievį“, tik jis išsiskirdavo savo tolerantiškumu.

Antano Povyliaus atsiminimai

1953 10 14/15

Laikotarpyje 1903–1904 m. Povylius buvo neseniai atvykęs iš rytų Lietuvos, kur jis dirbo dvaruose, į Šiaulius ir dar pilnai neįsitraukęs į visuomeninį darbą. Jis dalyvavo kaip aktyvus, nuoširdus eilinis, bet ne vadovas, todėl atsiminimai epizodiški, dažnai neįsigilinęs į dalykų esmę, bet vaizdūs.

J. Biliūną pažinojęs. Susitiko su juo 1903 m. Apie jo politinę veiklą Šiauliuose nieko neatsimena. Apie ratelį – nieko. Jam išlikę keli vaizdai.

Jonas Biliūnas atvykęs į Šiaulius užeidavo pas Gubernijos tarnautoją Henriką Eichenvaldą. Jis buvo gerai J. Biliūno pažįstamas. Iš Eichenvaldo eidavo į Malavenus pas Janulaičius. Gubernijos bravore maišydavosi daug žmonių, užeidavo alaus išgerti darbininkai. Povylius atsimena J. Biliūną, ramiai sėdintį ir stebintį žmones. Čia užtraukdavo dainas prieš carą – revoliucines. Čia pat atsimena Povylius tokį epizodą: staiga kuris nors jau truputį įkaušęs žmogelis užtraukė „Bože, caria chrani“. J. Biliūnas tą kartą sėdėdamas kampe nusišypsojo.

Eichenvaldas mylėjo J. Biliūną ir kartą po susitikimo su P. Višinskiu pasakė: „J. Biliūnas nastojaščij čelovek, a etot – barin“. [Turbūt P. Višinskis, bendraudamas su dvarininkais, turėjo daugiau išviršinio šlifo, o be to, Povylius, paklaustas, kodėl Eichenvaldas galėjo taip nuarakterizuoti

P. Višinskį, pastebėjo, kad Višinskio elgsenoje buvo tam tikro orumo, santūrumo, tatai galėjo daryti mažiau jį pažįstantiems žmonėms tą atokumo ar net išdidumo įspūdį, – M. L.]

Antras epizodas Povyliui įkrięs iš 1905 m. Tuo metu nuvažiavo Povylius į Vilnių ir sustojo pas P. Višinskį. Tuo pat metu buvo pas jį atvažiavęs ir J. Biliūnas. Višinskis klojo patalus abiems ir, kada kitam kambaryje kosėjo J. Biliūnas, atsidusęs pasakė: „Nebeilgai bepatrauks“. O kitais metais pats pirmasis numirė.

Apie J. Biliūno politinę veiklą nežino. Nors paklaustas drg. Šarmaičio, kas galėjo J. Biliūnui turėti įtakos Šiauliuose, Povylius atsakė, kad niekas, jis pats buvęs visa galva už kitus aukštesnis. To aukštumo argumentuoti nežino.

A. Janulaitis – buvo garsus marksistas, didžiausias Šiauliuose. Labai karštas. Povylius atvyko į Šiaulius tą dieną, kai buvo suėmęs Janulaitį, ir jis ištrūko iš žandarų nagų. Visas miestas buvo labai sujaudintas [bet tai, rodos, buvo 1902, o ne 1903 m., kaip Povylius sako, – M. L.] Išsigandusios lenkės davatkos bijojo išeiti į bažnyčią, nes Janulaitis vitrioliu akis išplikinsiąs ir bažnyčią galįs išsprogdinti už lenkišką giedojimą. Vėliau Žiūronuose [Povyliaus tėviškėje – M. L.] buvo kalbama, kad netoli Šiaulių yra našlė, jos vaikai labai mokyti: du kunigai, du daktarai, o vienas toks baisus bedievis, kad reikia jį į gerą kelią atvesti, todėl melstis reikia. (Janavičius Gubernijoje pasakojo, kad kareivinėse jau rykščių pristatyta – turbūt sugautam Janulaičiui.)

Povylius su Janulaičiu susipažino 1904 m., kada Janulaitis slapta buvo sugrįžęs į Mikailaičius. Višinskis pasiūlė Povyliui nueiti pas Janulaitį. Višinskis tuo metu Gubernijoje [pas Janavičių] vaikus mokė.

Janulaitis studentaudamas užeidavo į Guberniją, ten labai dažnai susikirsdavo su Janavičium – abu dideli marksistai. Tik paskui Janavičius pasidarė „buržujus“ kaip reikiant. Apie Janulaičio susikibimus pasakojo Povyliui Milius, kuris dirbo tuo metu Gubernijoje (Povyliaus tuo metu nebuvo).

Su Janulaičiu paskui tekdavo susidurti Vilniuje, 1907 m. *Žarijos* redakcijoje, kur Povylius buvo administratorius. Janulaitis ir M. Biržiška ateidavo su straipsniais. Apie kuriuos nors politikos krypties klausimus *Žarijos* redakcijoje Povylius nieko pasakyti negali.

Atsimena savo, administratoriaus, bėdas: Kartą atnešė straipsnius Janulaitis, M. Biržiška ir išėjo. Administratoriaus padėjėjas Ambrozai-

tis, jaunas vaikinai, iš kažkur sužinojo, kad ateis policija, ieškodama kažkurio revoliucionieriaus rankraščio, norėdama palyginti, o jei pasirodytų tas pats, gresia mirties bausmė. Štai ir ateina žandarų vyresnysis ir klausia redaktoriaus. – Nėra, dar neatėjo, – atsako Povylius. Ateina antrą kartą – vėl nėra. Ateina trečią – nieko nebus, Povylius pasiuntė savo padėjėją į paštą, o pats turėjo 20 auksinių rublių ir išpaudė jam į rankas, užpakaly sunertas. Tada vyresnysis pasidairė, pasidairė ir išėjo. Kitą dieną ateina jau žemesnis činas ir kabinasi. Povylius supratęs tuoj išpaudė jam 5 rb. O sekančią atėjo pats žemiausias žandarų atstovas – „staršyj gorodovoj“ – tas prikibo, kad redakcijos palaidas šuniukas bėgioja, – jam davė 3 rb.

Žarijos leidėjas buvo toks apdriskęs Turkievič, gyveno Lentvaryje. Kai reikėdavo kokį nors oficialų raštą sudaryti, atsigabendavo jį, pavalygdindavo skaniai, duodavo išgerti, truputį pinigų, ir jis pasirašydavo.

Žarijai pinigų eidavo administracija pas Damaševičių ir Sirutį-Sirutavičių.

Jonas Jablonskis Šiauliuose. (Iš Povyliaus atsiminimų.) Jablonskis buvo Šiauliuose 1903–1904 m. (?), buvo vadinamas konspiracijos kalba „džekonu“. Eidami pas Jablonskį sakydavo: „į kleboniją pas džekoną“. Kad nesueitų iš karto visi ir kad nesukeltų įtarimo, pasiskirstydavo, kas eis su kuo ir kuriuo metu. Bet dažnai susirinkdavo iš karto keli: Višinskis, Povylius Ambrozaitis, Vaitiekūnas (?), Požėla(?), Puodžiūnaitė. [Atrodo, painiojama ankstesnis laikas su vėlesniu – pasiteirauti pas Vaitiekūną!]

Draudžiamos literatūros platinimas

Iš Povyliaus atsiminimų 1953 10 14/15.

Draudžiamą literatūrą vežiojo knygnešys *Pieniks* nuo Raseinių. Pats knygnešys buvo plačių mostų žmogus; sakydavo: „ką čia man keli pundai, kad taip 10 vežimų literatūros ar 50 žmonių į Ameriką!“ Mėgdavo pasierzinti su valdžia: sustojęs prieš žandarmerijos būstinę taisosi ratus su nelegaliaja literatūra. O atvažiavęs į Šiaulius sustodavo ties Gubernijos alude, imdavo gerti, triukšmauti. Tai jau kas atėjęs ir sakydavo Povyliui: „Pieniks atvažiavo“. Tas pats Pieniks buvo pakliuvęs į kalėjimą, apsimetė bepročiu. Tuo metu buvo pakliuvęs ir Povylius [ar ne

1905 m.?). Kai išeidavo pasivaikščioti, Pieniks, žinoma, būdavo beprotis, kartą tik šnabžtelėjo, kad tik jo nepažintų Povylius.

Ateidavo transportai su lietuviška ir rusiška literatūra: *Darbo balsu, Varpu, Iskra, Osvoboždenije*. Lietuviška dažnai ateidavo ir per Šilo Pavėžupį. Rusiškoji paskui ėjo toliau. Tuo reikalu atvažiuodavo iš Vilniaus žmogus [Povylius nežino, kas užsakydavo, nei kieno vardu eidavo] ir ant Sukilėlių kalnelio [kur Muravjovas 1863 m. – sukilimo dalyvis korė, vokiečių laikais buvo vokiečių kareivių kapinės, tarybiniu metu tos kapinės išgriautos, bene pastatytas kažkoks paminklas] būdavo atsiskaitoma: knygnešys, Povylius ir atvykėlis. Sutvarkę pinigėlius reikalus išsiskirstydavo. Rusiškąją literatūrą pasiimdavo į Vilnių, ir ji keliaudavo toliau.

P. Višinskis buvo priešingas tam lietuviškos ir rusiškos literatūros jungimui, kad kartais nepakenktų lietuvių literatūros gabenimui.

Platinimo procesas Povyliui nėra gerai atminty išlikęs, – matyt, nedalyvavo.

Be to, kai Povylius jau nebedirbo Gubernijoje, o Šiaulių Mašinų gamykloje (1904?), gaudavo nelegalią literatūrą iš Prūsų drauge su įvairių užsienių firmų raštais. Inžinierius Bietrascewik, atiduodamas nelegalią literatūrą, sakydavo: „Tai Jums, Povyliu“. Gavęs Povylius perduodavo P. Višinskiui. Kas užsakydavo, kas ten įdėdavo į tuos vokus – Povylius nežino.

1904 m. atvažiavo literatūros su balta kumeliuke Jovaras. Tuo metu dalis literatūros buvo suslėpta Malavėnuose, iš kur paskui kažkas išvogė [?].

Gegužinės – vakarai. Būdavo dvejopų gegužinių: paprastų eilinių be ypatingų politinių tikslų, ir gegužinių – suvažiavimų, kuriuose buvo aptariami svarbūs politiniai organizaciniai klausimai.

Atsimena didžiulę gegužinę 1903 m. Bubiuose. Ten buvo suvažiavę įvairių srovių atstovai: ir demokratai, ir kunigai. Kol kiti linksmindavosi ir šokdavo, pasiskirstę „funkcijomis“ politikai visuomenininkai posėdžiaudavo. Pats Povylius tuose posėdžiuose nedalyvavo, taigi apie aptarimų turinį nieko negalėjo pasakyti.

1904 m. buvo vėl didelė gegužinė Aleksandrijos dvare (kuris priklausė Burbiškio Zubovui). Spauda buvo leista. Buvo samdytas orkestras. Gegužinės metu buvo suruošti gyvieji paveikslai: „Pajauta po kojų Lizdeikos“ ir kiti. Višinskis sakė prakalbą. Mieste po to pasklido gandai,

kad lietuviai išsirinkę karalių. Buvo tuo reikalu atvažiavę iš Kauno tardyti. Tada Zubovo administratorius Janušauskas, pasiėmęs 100 rublių, nuėjo pas ispravniką iš bėdos gelbėti, bet pavyko išsiaiškinti ir tų pinigų nebereikėjo.

Nutarta suruošti pirmą viešą vaidinimą Šiauliuose. Turėjo būti vaidinama *Amerika pirtyje*. Pirmoji repeticija vyko pas Povylių. Beruošiant buvo suėmę Povylių, apkaltinę jį apiplėšimu (jei čia nesupainiota). Bet tas dalykas buvo išaiškintas, jį paleido ir trumpai apsilankęs namie išskubėjo į vakarą.

Vakaro kasininku buvo Ambrozaitis (jis būdavo vadas). Bilietai buvo išparduoti visi. Suvažiavo iš Mintaujos ir kitų miestų, salė grūste prisigrūdo. Artistai išsigrimavo. O čia ateina Alsufjevas, Zubovų giminaitis, pranešti, kad žandarai reikalauja, kad artistai sugiedotų „Bože, caria chrani“. Buvo sutarta, kad atsakingieji asmens oficialiai nesirodytų, kad nebūtų kam įsakinėti. Bet atėjo pats žandarų viršininkas ir pamatęs, kad su artistais nei su rengėjais nesusikalbės (o jau derybos vyko bemaž 2 valandas, ir visas grimas nuo veidų su prakaitu nutekėjo), tai įsakė pasamdytam orkestrui groti pačiam „Bože, caria...“ Kai tik orkestras ėmė groti – visa publika išsilakstė. Tuo tarpu V. Kapsukas, stovėdamas galiorkoje su keliais draugais, bėrė visomis kalbomis atsišaukimus. Gi Lingys [?] ramiai rinko ir įteikinėjo žandarams. Baigus groti, vėl pamažu publika ėmė rinktis. Grimas buvo atnaujintas ir prasidėjo vaidinimas. Petliukas, išėjęs į sceną, turėjo pradėti žodžiais: „Rupūžės tie, neduos jie man nė su mergom susieiti“. Tai sakydamas jis atsikvėpė ir mostelėjo į žandarą, ispravniką ir kitus valdžios atstovus, sėdėjusius pirmoj eilėj. Salė buvo labai patenkinta.

1905 m. buvo vėl didelė gegužinė Andriejavos dvare. Dainavo M. Petrauskas, šokius vedė Galvanauskas. Grįžo iš gegužinės su muzika, prieky ėjo jau karinink. (ar kariūnas) uniform. Nagevičius su nauju kardu. Žydai tuoj ėmė šaukti, kad visus jau suėmė. Tuo metu rinko pinigus ginklų fondui. Vežime nuleidę kojas važiavo Galvanauskas, Kapsukas ir kiti. Tuo metu buvo kilęs ginčas tarp Zubovienės ir Putvinskienės iš vienos pusės ir Kairio bei Sirutavičiaus iš antros dėl moterų teisių gynimo. S.–P. Įrodinėjo, kad moterų klausimas teišsprendžiamas tik kartu su darbo žmogaus klausimo sprendimu.

Jono Biliūno 1907 m. prieš pat mirtį užsakytų knygų sąrašas

1983 m. *Jono Biliūno Raštų, t. 3 (laiškai) laiškų Antanui Rucevičiui (Nr. 253, 254) komentaruose politiniais sumetimais liko neiššifruoti rašto, užsakyto iš Juozapo Zavadskio knygyno katalogo 1908-iems metams, knygų sąrašo numeriai. Jie čia pateikiami, atskleisdami Biliūno pasaulėvaizdžio platėjimą ir dėmes, lietuvių literatūros raidai, apie kurią buvo pasiryžęs rašyti.*

M. L.

1214. *Apie Dievo buvimą.* Parašė Kun. Prof. Per. Būčys. Seinuose, 1907 m.

1159. *Šatrijos Raganos Apysakėlės.* Iš daktaro pasakojimų. Rudens diena. Sulaukė. Shenandoah, 1907 m., 69 pusl.

1117. Valančius (Kun. M.) *Živatai šventųjų* tų, kurių vardais žemaičiai užvis geb vadintis. Shenandoah, Pa., 1901 m. XII+160 pusl.

1122. Volončiauskis (Vysk. M.). *Pradžia ir išsiplėtimas Katalikų Tikėjimo.* Shenandoah, Pa., 1906 m. 235 pusl.

1000. Jezavita (F.). *Išpažintis arba spaviednė.* Kokia turi būti išpažintis ir kaip reikia prie jos prisitaisyti. Vertė kun. F. Martišius. Kaune, 1906 m. 159 pusl.

1001. Jezavita (Kun. F.). *Yra Dievas.* Vertė kun. F. Martišius. Kaune, 1907 m. 60 pusl.

939. Bončkovskio (Kn. D. M. Š. T.). *Platus išguldymas katalikų mokslo.* (Dalis dogmatiška). Rankvedis mokslui tikėjimo Rymo-Katalikų Bažnyčios. Jaunuomenei vartoti sudėtas. Lietuviškai vertė kn. Jul. Jasieniskis Mag. Šv. Th. Vilniuje, 1905, pusl. 86.

827. Šlapelis (J.). *Svetimų ir nesuprantamų žodžių žodynėlis.* Skaitytojams palengvinimas. Tilžėje, 1907 m.

671. Žemkalnis. *Birutė.* Dviejų veiksmų melodrama. Vilniuje, 1906 m. 31 pusl.

667. Vaižgantas. *Vaiždeliai.* I. Nepadėjus ner ko kasti. II. Negryna sąžinė. III. Dėdė lapę nušovė. IV. Judas-išdavėjas. V. Apie saulytę. VI. Šventadienį karčemoje. VIII. Žydų aimana dėl monopolio. VIII. Buk palaiminta. Tilžėje. 1902, p. 60.

664. Šiaulėniškis (M.). *Pilėnų kunigaikštis.* Tragedija 5-se aštuose. Siužetas pagal Kraševskio apysaką „Kunigas“. Ryga, 1905, pusl. 91.

647. Petliukas. *Neatmezgamas Mazgas.* Komedijs vienoje veikmėje. Tilžėje, 1901 m. 40 pusl.

447. Maironis. *Lietuvos istorija,* su kunigaikščių paveiksmais ir žemlapiu ir Lietuvos rašliavos apžvalga. Trečią kartą atspausta ir pataisyta. Peterburge, 1906 m. pusl. 259.

428. Daukantas (Simonas). *Lietuvos istorija nuo Gedimino D. L. K. iki Liublino unijai;* knyga II. Plymouth, Pa., 1897, pusl. 531.

322. Jakštas (Adomas). *Nakties Matymai.* Vaizdialiai iš artymos praeities. Kaune, 1906 m. pusl. 32.

266. Valančius (M.). *Vaikų knygelė.* Bitėnuose, 1905 m. pusl. 63.

234. Šatrijos Ragana. *Istorijos Pasakos.* Seinuose. 1907 m. 54 pusl.

233. Šatrijos Ragana. *Dėl Tėvynės.* Kaune, 1907 m., 35 pusl.

143. *Lietuvių pasakos.* Vaikų rinkinys. Vilniuje, 1905 m., 72 pusl.

1. A. A. *Vyskupas Antanas Baranauskas.* „Tiktai niekam nesakyk“, komedijs vienoje veikmėje. *Vincas Pilvazas.* *Apie nelaimingas pasekmes girtybės* ir daugelis kitų apysakėlių. Tilžėje, 55 pusl.

77. Jak...s (Karolius). *Vaidila.* Tilžėje, 1902. pusl. 15.

91. *Istorija apie Genovaitę etc.* Bitėnai, 1905. pusl. 102+2.

135. Lazdynų Pelėda. *Kas priešius?* Tilžėje, 1900. pusl. 32.

141. *Lietuviai, pagerinkime mūsų mokyklas!* Tilžėje, 1905. pusl. 1.

142. *Lietuvių Ašaros.* Tilžėje, 1903. p. 23.

158. *Morkus ir Aurelionas.* Vertė Vytautas. Tilžėje, 1893 pusl. 82.

184. P. L. *Judošius.* Tilžėje, 1902. pusl. 11.

206. Rupeika (Juoz.). *Jonas išmysločius kromininkas.* Pirmu kartu iš lenkiškos į Lietuvišką kalbą pertaisyta. Vilniuje, 1860. pusl. 173.

207. Russell Veeks (A.). *Karalių širdis.* Lietuviškai išguldė V.S. Shenandoah, Pa., 1904 m. pusl. 37.

781. Dambrauskas (K.A.). *Mokintuvė terptautiškos kalbos D-ro Esperanto.* Tilžėje, 1890, pusl. 62.

871. *Algirdis Didis Lietuvos Kunigaikštis 1345–1377* Metuose m. 30x24 colių, labai gražiai nupieštas ant geriausios popieros.

885. *Suvalkų rėdybos antrosios Dumos atstovai.*

886. „*Lietuvos Ukininkas*“ laikraštis skiriamas Lietuvos darba žmėnėms. Eina iš Vilniaus vieną kartą per savaitę utarninkais. Politiskas laikraštis. III metai.

887. „*Vilniaus Žinios*“ vienatinis Lietuvių dienraštis. IV metai.

894. „*Lietuvių tauta*“. Laikraštis, skiriamas Lietuvių praeities ir dabarties tardymui. Išėina Vilniuje 2–3 kartus per metus, neapribotame laike, pagal vedegos susirinkimą, knygomis po 100–120 puslapių storumo.

855. „*Nemuno Vilnis*“ (valsas) (Dr. V. Kudirkos kompozicija)

947. Bartkevičius (Kun. A.). *Pamokslai apie Šv. Sakramentus*. Shenandoah, Pa., 1901 m. 138 pusl.

993. *Graudus verksmai* ir t.t. Tilžėje, 1905 m. 15 pusl.

1024. Klopotovskis (Kun. (J.)). *Ką padaro girtuoklystė ir Litanija* ant išprašymo blaivystės. Tilžėje, 1904 m. 16 pusl.

1026. *Krikščioniškas gyvenimo apsaugojimas* arba tikrojo gailesčio reikalingumas. Iš lenkiško vertė Kun. Petras Kazukauskis. Kaune, 1906 m. 24 pusl.

1119. *Viešpaties Jėzaus Kristaus kančios istorija*, pagal šv. evangelijų sutaisyta. Iš italų kalbos vertė J. Baltrušaitis. Vilniuje, 1907 m.

1125. Zahm (J.A. Prof.). *Katalikų bažnyčia ir mokslas*. Iš angliško vertė kun. A. Milukas. Antras išleidimas. Shenandoah, Pa., 1901, pusl. 39.

1131. *Naujos krikščioniškos giesmės*. Bitėnai, 1905 m. 112 pusl. aptaisuose.

1132. *Kunigaikštis iš namų Dovyda* arba trys metai šv. mieste. Priekulėje, 1890 m. 400 pusl. aptaisuose.

1137. Pirmosios šv. Komunijos paveikslėlis. Didumas 251/2x39 cent. apvadas panašus į varinį reljefą (už 100 pav. – 8,50, geresnieji – 10,50; su atloso rūbais – 13).

1141. Agaras (A.). *Astronomija*. Parašyta pagal K. Flamarijono ir Lockyero. Kaune, 1907 m., 62 pusl.

1195. Vidūnas. *Mirtis ir kas toliau*. Tilžėje, 1907 m., 64 pusl.

496. Baltrušaitis (dr.). *Vakaras Tilviko pirktelėje*. Kaip maskolių policija ieškojo lietuviškų raštų pas širšes. Apie apskundimą Dulio ir nubaudimą skundikų 1894, pusl. 15.

Spaudai parengė ir išleido
Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
Antakalnio g. 6, LT-10308 Vilnius
tel. +370 5 212 53 32
fax +370 5 261 62 54
el. paštas: knyga@liti.lt
svetainė internete: www.liti.lt

Spausdino
UAB „Petro ofsetas“
Žalgirio g. 90, LT-09303 Vilnius
tel. +370 5 273 33 47